RIIGIARHIIV

EESTI JULGEOLEKUPOLITSEI ARUANDED 1941–1944

EESTI ÜLDINE OLUKORD JA RAHVA MEELEOLU SAKSA OKUPATSIOONI PERIOODIL POLITSEIDOKUMENTIDE PEEGLIS

TALLINN 2002

Koostanud Tiit Noormets

Osaliselt tõlkinud Vilma Lang

© Riigiarhiiv 2003

ISBN 9985–9451–1–5

Sisukord

Saateks 11

Dokumendid: 21

Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aastaaruanne juuli 1941–30.6.1942 21

III Eesti elualad 21

1. Üldine olukord ja rahva meeleolu 21

2. Kultuur 24
a) Propaganda 24
aa) Propaganda olukord 24
bb) Saksa propaganda 27
cc) Eesti Omavalitsuse propaganda 30
b) Kultuuriürituste mõju 31
c) Usuelu 32
d) Haridusolud 33
1) Kasvatus 33
2) Noorus 35
3) Sport 37
e) Teadus ja kõrgkoolide probleemid 38

3. Rahvus ja rahvatervishoid 41
a) Rahvussakslased Eestis 41
b) Eestlased Eestis 42
c) Rahvusvähemused Eestis 46
d) Rahva tervishoid 47

4. Haldus ja õigus 49
a) Haldus 49
b) Õigus 55

5. Majandus 57
a) Põllumajandus 58
b) Varustamine 60
c) Liiklus 62
d) Raha ja pangad 63
e) Tööstus 65
f) Töö- ja sotsiaalala 66

IV Vaenlased Eestis 67

1. Kommunism 67
1a) Nõukogude Liidu Kommunistlik partei ja selle kõrval-organisatsioonid (komsomol, pioneeriorganisatsioon jne) 67
1b) Riiklik administratsioon 72
1c) Punaarmee 74

2. Partisanid, langevarjurid, sabotaaži- ja terroriaktid, poliitiline võltsimine 75

3. Kirikud Eestis 78
a) Õigeusu kirik 78
b) Uniaatlik (kreeka-katoliku) kirik 80
c) Rooma-katoliku kirik 81
d) Evangeelne kirik 81
e) Usulahud ja muud kirikud 82

4. Juudid 83

5. Emigrandid 84

6. Kaitseabinõud 85

Väikesed tõed eestlaste ja sakslaste kohta 87

Julgeolekupolitsei välisosakondade poolekuu- ja kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta juulis-detsembris 1942 91

Juuli 1942 91

Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.7.1942 91
Haapsalu kriminaalpolitsei 16.–28.7.1942 93
Kuressaare poliitiline politsei 15.7.–1.8.1942 93
Kuressaare kriminaalpolitsei 14.–27.7.1942 94
Narva poliitiline politsei 29. juulil 1942 95
Narva kriminaalpolitsei 16.–29.7.1942 96
Paide poliitiline politsei 16.–31.7.1942 96
Paide kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942 98
Petseri kriminaalpolitsei 13.–29.7.1942 98
Pihkva poliitiline politsei 26. juulil 1942 99
Pärnu poliitiline politsei 16.–31.7.1942 100
Pärnu kriminaalpolitsei 13.–29.7.1942 101
Rakvere poliitiline politsei 31. juulil 1942 102
Rakvere kriminaalpolitsei 16.–28.7.1942 102
Tartu kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942 103
Valga poliitiline politsei 15.–31.7.1942 104
Valga kriminaalpolitsei 16.–30.7.1942 104
Viljandi poliitiline politsei 15.–30.7.1942 105

Viljandi kriminaalpolitsei 15.–30.7.1942 105
Võru poliitiline politsei 16.–31.7.1942 107
Võru kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942 107

August 1942 108

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.8.1942 108
Haapsalu kriminaalpolitsei 29.7.–12.8.1942 110
Kuressaare poliitiline politsei 1.–15.8.1942 110
Kuressaare kriminaalpolitsei 28.7.–12.8.1942 111
Narva poliitiline politsei 1.–15.8.1942 112
Narva kriminaalpolitsei 30.7.–12.8.1942 113
Paide poliitiline politsei 1.–15.8.1942 114
Paide kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942 115
Petseri poliitiline politsei 1.–15.8.1942 115
Petseri kriminaalpolitsei 30.7.–12.8.1942 116
Pihkva poliitiline politsei 13. augustil 1942 116
Pärnu poliitiline politsei 1.–15.8.1942 117
Pärnu kriminaalpolitsei 29.7.–13.8.1942 118
Rakvere poliitiline politsei 1.–15.8.1942 119
Rakvere kriminaalpolitsei 29.7.–12.8.1942 119
Tartu poliitiline politsei 1.–15.8.1942 120
Tartu kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942 122
Valga poliitiline politsei 1.–14.8.1942 123
Valga kriminaalpolitsei 31.7.–14.8.1942 123
Viljandi poliitiline politsei 1.–15.8.1942 124
Viljandi kriminaalpolitsei 31.7.–14.8.1942 124
Võru poliitiline politsei 1.–15.8.1942 125
Võru kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942 126
Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.8.1942 126
Kuressaare poliitiline politsei 15.8.–1.9.1942 129
Kuressaare kriminaalpolitsei 13.–28.8.1942 131
Luuga poliitiline politsei 1. septembril 1942 131
Narva poliitiline politsei 15.–31.8.1942 134
Paide poliitiline politsei 16.–31.8.1942 134
Petseri poliitiline politsei 15.–31.8.1942 135
Pihkva poliitiline politsei 27. augustil 1942 136
Pärnu poliitiline politsei 16.–31.8.1942 137
Rakvere poliitiline politsei 16.–31.8.1942 139
Tartu poliitiline politsei 15.–31.8.1942 139
Valga poliitiline politsei 14.–30.8.1942 141
Viljandi poliitiline politsei 15.–28.8.1942 142

Võru poliitiline politsei 16.–31.8.1942 144

September 1942 146

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.9.1942 146
Kuressaare poliitiline politsei 1.–15.9.1942 149
Narva poliitiline politsei 1.–15.9.1942 150
Paide poliitiline politsei 1.–15.9.1942 151
Petseri poliitiline politsei 1.–15.9.1942 152
Pihkva poliitiline politsei 11. septembril 1942 153
Pärnu poliitiline politsei 1.–15.9.1942 155
Rakvere poliitiline politsei 1.–15.9.1942 157
Tartu poliitiline politsei 1.–15.9.1942 158
Valga poliitiline politsei 31.8.–14.9.1942 159
Viljandi poliitiline politsei 28.8.–10.9.1942 159
Võru poliitiline politsei 1.–15.9.1942 160
Julgeolekupolitsei tähelepanekuid kontrollitud posti kohta 1.–15.9.1942 162
Haapsalu poliitiline politsei 15.–30.9.1942 163
Kuressaare poliitiline politsei 16.–30.9.1942 167
Narva poliitiline politsei 15.–30.9.1942 167
Paide poliitiline politsei 16.–30.9.1942 169
Petseri poliitiline politsei 16.–30.9.1942 169
Pärnu poliitiline politsei 16.–30.9.1942 170
Rakvere poliitiline politsei 16.–30.9.1942 173
Tallinn-Harju poliitiline politsei 1. oktoobril 1942 174
Tartu poliitiline politsei 15.–30.9.1942 175
Valga poliitiline politsei 15.–29.9.1942 176
Viljandi poliitiline politsei 10.–25.9.1942 178
Võru poliitiline politsei 15.–30.9.1942 180

Oktoober 1942 182

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.10.1942 182
Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.10.1942 186
Kuressaare poliitiline politsei 1.–31.10.1942 189
Narva poliitiline politsei 1.–31.10.1942 191
Paide poliitiline politsei 1.–31.10.1942 192
Petseri poliitiline politsei 1.–31.10.1942 193
Pärnu poliitiline politsei 1.–31.10.1942 195
Rakvere 1.–31.10.1942 197
Tallinn – Harju 1.–30.10.1942 200
Tartu poliitiline politsei 1.–15.10.1942 202
Tartu 30. oktoobril 1942 203

Valga 29.9.–30.10.1942 208
Viljandi poliitiline politsei 25.9.–10.10.1942 210
Viljandi poliitiline politsei 10.–25.10.1942 211
Võru poliitiline politsei 1.–31.10.1942 213

November 1942 215

Haapsalu poliitiline politsei 1.– 30.11.1942 215
Kuressaare poliitiline politsei 1.–30.11.1942 218
Narva 1. detsembril 1942 219
Paide 1. – 30.11.1942 222
Petseri kriminaalpolitsei 1.–30.11.1942 223
Petseri poliitiline politsei 1.–30.11.1942 225
Pärnu poliitiline politsei 1.–30.11.1942 228
Pärnu 1. – 29.11.1942 229
Tallinn-Harju 3. detsembril 1942 232
Tartu poliitiline politsei 1.–30.11.1942 233
Tartu 28. novembril 1942 235
Valga 30.10.–29.11.1942 237
Viljandi poliitiline politsei 25.10.–25.11.1942 238
Võru poliitiline politsei 1.–30.11.1942 239

Detsember 1942 242

Haapsalu 1.–31.12.1942 242
Kuressaare 25.11.–25.12.1942 243
Narva 31. detsembril 1942 245
Paide 1.–31.12.1942 248
Petseri 1.–31.12.1942 249
Pärnu 29. detsembril 1942 251
Rakvere 1.–31.12.1942 254
Tartu 30. detsembril 1942 255
Valga 1.–31.12.1942 257
Viljandi 23. detsembril 1942 261
Võru 1.–31.12.1942 264

Julgeolekupolitsei kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta 1943. a. 266

Jaanuar 1943 266
Veebruar 1943 267
Aprill 1943 268
Mai 1943 269
Juuni 1943 270
Juuli 1942–juuli 1943 272

Juuli 1943 273
August 1943 275
September 1943 276
Oktoober 1943 279
November 1943 282
Detsember 1943 286

Julgeolekupolitsei eesti sektori juhi olukorra aruanne juunis 1944 289

III / Eesti elualad / 289

1.Üldine olukord ja rahva meeleolu 289

/ 2. Kultuur / 291

Propaganda 291
Propaganda olukord 291
Saksa propaganda 292
Eesti Omavalitsuse propaganda 294

Kultuuriürituste mõju 297
Film 297
Teater 297
Muusika 298
Ringhääling 298
Ajakirjandus 299
Kirjastamine 300
Kunst 300
Rahvakunst 301

Usuelu 301
Kasvatus 302
Noorus 303
Sport 304
Teadus ja kõrgkoolide probleemid 305

3. Rahvus ja rahvatervishoid 306
a) Sakslased Eestis 306
b) Eestlased Eestis 306
c) Rootslased Eestis 310
d) Venelased Eestis 310
e) Rahva tervishoid 314

4. Haldus ja õigus 317
a) Haldus 317
Üldine olukord 317

Eesti Omavalitsus 317
Politsei 317
Maavalitsused 319
Linnavalitsused 320
Vallavalitsused 320
Rahvakasvatuse peavalitsus 320
Korterite üürimine sõjaväelastele 321
Sõjapõgenike valitsus 321
Raudtee sõiduload 321
b) Õigus 322

5. Majandus 324
a) Põllumajandus 324
Toitlusmajandus 328
b) Kaubandus, käsitöö ja hinnapoliitika 328
Kaubandus 328
Käsitöö 331
Hinnapoliitika 332
c) Liiklus 335
d) Pangad ja kindlustus 337
Pangad 337
Kindlustused 338
e) Tööstus ja energiamajandus 338
Energiamajandus 339
f) Töö- ja sotsiaalala 340

/ IV Vaenlased Eestis / 342

1. Kommunism, marksism ja kõrvalorganisatsioonid 342
2-a. Kommunistlik-marksistlik vastupanuliikumine 342
2-b. Kommunistlik-marksistlikud banded, langevarjurid 342
3. Rahvuslikud vastupanuliikumised ja banded 349
4. Terrori- ja sabotaažiaktid 352
5. Reetmised 352
6-a. Nõukogude-kommunistlik lendlehtede propaganda 353
6-b. Rahvuslik eesti lendlehepropaganda 353
7. Raadiokorra rikkumised 353
8. Sõjavange puudutavad küsimused 354
9. Kirikud 356
a) Evangeeliumi luteriusu kirik 356
b) Rooma-katoliku kirik 356
c) Õigeusu kirik 356
d) Muud kirikud 357

e) Usulahud 357
10. Juudid ja emigrandid 358
11. Välismaalased, kaasaarvatud võõrrahvusest tööjõud 358
12.Kaitseabinõud 361
13. Mitmesugust 361

Jaan Pert, Mälestusi saksa okupatsiooni päevilt 364

Dokumentides kasutatud lühendeid 374

ISIKUNIMEDE REGISTER 375

SAATEKS

Pärast Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei võimuletulekut Saksamaal 1933. aastal alustasid nad totalitaarse Kolmanda Riigi loomist, mis tähendas kogu senise demokraatliku ühiskonnakorralduse ümberkujundamist ning selle raames ka uue politseiorganisatsiooni rajamist. Teise maailmasõja alguseks oli viimane omandanud järgmise kuju.

Saksa politsei ülesandeks oli natsionaalsotsialistliku määratluse järele "rahva ühiskondliku korra kaitse selle rikkumiste ja laostamiste eest" ning vastavalt sellele oli politsei suure organisatsiooni, paljude ülesannete ja laiade võimupiiridega riigiasutus, mis koosnes väga suurest hulgast pedantselt määratletud võimuvaldkondade ja ülesannetega erinevatest struktuuriüksustest. Kogu ühiskonna ja kõigi selle tegevusvaldkondade ning eluavalduste totaalseks kontrollimiseks oli loodud põhjalikult väljaarendatud süsteem.

Kõige üldisemal tasandil liigitus politsei kaheks – üldpolitsei ja eripolitsei. Üldpolitsei omakorda liigitus kolmeks eraldiseisvaks osaks:

Korrapolitsei (*Ordnungspolizei*, ametliku lühendina *Orpo*) sisaldas endas Kaitsepolitsei (*Schutzpolizei*) ja Sandarmeeria (*Gendarmerie*), samuti abiteenistused Tehniline häda-abi, Vabatahtlik tuletõrje ja Õhukaitsepolitsei. Kaitsepolitsei ülesandeks oli üldise avaliku korra tagamine, analoogiliselt näiteks Eesti välispolitseiga, ning sandarmeeria tegi sama maa-piirkondades. Korrapolitsei koosseisus olid samuti kasarmeeritud üksused, mille baasil loodi sõja käigus politseiväed nii saksa kui võõrrahvustest üksustega, sealhulgas ka eesti kaitsemeeskonnaüksused ja politseipataljonid.

Julgeolekupolitsei (*Sicherheitspolizei*, ametliku lühendina *Sipo*) sisaldas endas Salajase Riigipolitsei (*Geheime Staatspolizei*, ametliku lühendina *Gestapo*) ja Kriminaalpolitsei (*Kriminalpolizei*, ametliku lühendina *Kripo*). Julgeolekupolitseis tegutses selle eriharuna Julgeolekuteenistus (*Sicherheitsdienst*, ametliku lühendina *SD*), kuid viimane oli mitte riiklik politseiorgan, vaid SS-i osa ja Julgeolekupolitseiga ühendatud ühise ülema ja juhtimisorgani kaudu. 1941–1944. a. Saksa okupatsiooni all olevas Eestis kandis vastav politseiorgan nime "Julgeolekupolitsei ja SD" (*Sicherheitspolizei und SD*). Gestapo, mille nime on ajalooalases kirjanduses sageli kasutatud kogu Julgeolekupolitsei sünonüümina, oli Kolmanda Riigi poliitiline politsei, ning SD oli vastuluure- ja luureülesannetega julgeolekuteenistus.

Halduspolitsei (*Verwaltungspolizei*) sisaldas endas mitmesuguseid kitsalt spetsialiseeritud ülesandega, kuid samas kogu ühiskonda hõl-

mava tegevusvaldkonnaga politseiorganeid nagu Ehitus-, Tervishoiu-, Kutseametite-, Toiduainete-, Komblus- jm politseid.

Eripolitsei sisaldas endas mitmesuguseid kitsalt piiritletud tegevusvaldkonnaga politseiorganeid nagu Mägi-, Jõe-, Laevasõidu-, Raudtee-, Maksu-, Tolli- ja Õhupolitsei.

Kogu selle laiaulatusliku politseiasutuste võrgu juhtimine oli rangelt tsentraliseeritud. Kuna perspektiivis oli ette nähtud Saksa politsei täielik kokkusulamine SS-iga, oli SS-i riigijuht Heinrich Himmler ühtlasi ka Saksa politsei ülem (*Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei*, ametliku lühendina *RFSSuChdDPol*). Tema tööorganiteks politsei juhtimisel olid kolm ametit Riigi siseministeeriumis:

Korrapolitsei Peaamet

Riigi Julgeoleku Peaamet (*Reichssicherheitshauptamt*, ametliku lühendina *RSHA*) Julgeolekupolitsei juhtimiseks

Majanduse ja Ehituse Peaamet.

Teise juhtimis- ja käsuliinina allusid otseselt SS riigijuhile kõrgemad SS ja politseijuhid (*Höhere SS und Polizeiführer*, ametliku lühendina *HSSPF*), kes Saksamaa sõjaväeringkondades ja okupeeritud maades organiseerisid ja juhtisid riigikaitsekomissaridena kogu politsei ja SS koostööd.[1] Saksa okupatsioonivõimu süsteemis okupeeritud Nõukogude Liidu aladel oli näiteks kõrgem SS ja politseijuht riigikomissariaadis *Ostland* ning selle koosseisu kuuluvates kindralkomissariaatides, sealhulgas ka Eestis, talle alluvad SS ja politseijuhid.[2]

Saksa politsei oli oluline komponent kõigi Kolmanda Riigi poolt Teise maailmasõja ajal vallutatud maade okupatsioonivõimude struktuuris. Valmistudes Saksa–Nõukogude Liidu sõjaks, mida määratleti hävitussõjana ideoloogilise vaenlase vastu, loodi politseiliste ülesannete täitmiseks ja natsionaalsotsialistliku võimu poolt vaenlastena nähtud inimkategooriate koheseks hävitamiseks vahetult edasiliikuva rinde tagalas mobiilsed eriüksused–operatiivgrupid (*Einsatzgruppen*)[3]. Need olid erinevate sõjaväeliste ja politseiasutuste, nagu Waffen-SS,

---

[1] Kolmanda Riigi politsei kohta vaata: Carl Johanny, Oskar Redelberger, Volk, Partei, Reich. Rechtspflege und Verwaltung, Heft 2, Berlin–Leipzig–Wien 1943; Eesti Julgeolekupolitsei väljaõppe- ja kasvatusala õppematerjal, vihk 1–8, Tallinn 1943–1944; Friedrich Wilhelm, Die Polizei im NS-Staat. Die Geschichte ihrer organisation im Überblick, Paderborn u. a. 1997; The German Police, Axis Europa reprint 1999.

[2] SS ja politseijuhtide kohta vaata: Ruth Bettina Birn, Die Höheren SS- und Polizeiführer, Düsseldorf 1986.

[3] Operatiivgruppide kohta vaata: Helmut Krausnick, Hans Heinrich Wilhelm, Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938–1942, Stuttgart 1981.

Julgeolekupolitsei ja Korrapolitsei, isikkoosseisust formeeritud koondüksused, mis omakorda jagunesid allüksusteks–operatiivkomandodeks (*Einsatzkommando*) ja erikomandodeks (*Sonderkommando*). Kolm operatiivgruppi olid kinnitatud Nõukogude Liidu vastu koondatud Saksa sõjaväe kolme armeede grupi juurde ja neljas tegutses eraldi Ukrainas. Armeede grupi "Nord" juures tegutsenud operatiivgrupi A[1] erikomando 1a jõudis Saksa 18. armee tagalas Eestisse, mis jäigi selle tegevuspiirkonnaks (staap asus Tallinnas, komando-osad (*Teilkommando*) Narvas, Tartus, Pärnus). Pärast Saksa tsiviilvalitsuse kehtestamist okupeeritud Eestis 5. detsembril 1941 moodustati erikomando 1a baasil Saksa Julgeolekupolitsei territoriaalne organ Eesti kindralkomissariaadis Julgeolekupolitsei ja SD komandöri (*Kommandeur der Sicherheitspolizei und der SD für den Generalbezirk Estland*, ametliku lühendina *KdS*) juhtimisel.[2]

Kõigis Kolmanda Riigi poolt okupeeritud maades kasutati okupatsioonivõimu teostamiseks lisaks Saksa politseile ära ka senised politseiorganisatsioonid või loodi uued kohalikud politseid, nagu see toimus Idaks nimetatud vallutatud Nõukogude Liidu aladel[3]. Eestis alustati Suvesõja perioodil koheselt mõne piirkonna vabanemisel koos kohaliku omavalitsuse taastamisega ka endise Eesti Vabariigi politseiorganisatsiooni taasloomist, rakendades selleks kõigepealt nõukogude repressioonidest pääsenud vähesed politseiametnikud. See protsess lõppes esialgu politsei territoriaalsete organite - endiste prefektuuride taastamisega, mille puhul üldjuhul määrasid maakonna Omakaitse ülemad ametisse vastavad prefektid ja Saksa sõjaväevõimud kinnitasid nad ametisse. Politseiprefektuuride koosseisus tegutsesid poliitiline, kriminaal- ja välispolitsei. Politsei keskaparaadi loomiseni jõuti pärast Eesti Omavalitsuse ametisseastumist 15. septembril 1941, kui 22. septembril määrati kolonel J. Soodla Politsei ja Omakaitse juhiks ning 28. oktoobriks organiseeriti tema tööorganina Sisedirektooriumi koosseisus Politsei ja Omakaitse Valitsus.

Eesti politsei reorganiseeriti 1. maist 1942. Poliitiline politsei ja kriminaalpolitsei ühendati saksa eeskujul Julgeolekupolitseiks ning

---

[1] Operatiivgrupi A kohta vaata: Hans Heinrich Wilhelm, Die Einsatzgruppe A der Sichereitspolizei und des SD 1941/42, Frankfurt 1996.

[2] Selle kohta vaata: Michael Wildt, Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssichereitshauptamtes, Hamburg 2002.

[3] Ida-aladel tegutsenud politseiorganisatsioonidest on põhjalikumalt uuritud Leedu oma (Petras Stankeras, Lietuviu policija 1941–1944 metais, Vilnius 1998); Eestis on küll uuritud Julgeolekupolitseid Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Komisjoni – IKUES töö raames, kuid vastav uurimus on tänini olemas ainult käsikirjaliselt (Argo Kuusik, Eesti Julgeolekupolitsei).

see liideti Eesti kindralkomissariaadi Julgeolekupolitsei ja SD-ga, milles järgnevalt oli kaks paralleelset haru–saksa sektor A ja eesti sektor B. Viimase tähtsamateks koostisosadeks olid osakond B IV poliitiline politsei ja osakond B V kriminaalpolitsei. Uue politseiorgani ametlikuks nimetuseks oli eestikeelses dokumentatsioonis Eesti Julgeolekupolitsei, kuid saksa keeles *Sicherheitspolizei und SD Estland*. Territoriaalselt jagunes Julgeolekupolitsei kolmeastmeliseks struktuuriks keskuse, peavälisosakondade ja välisosakondadega, mis 1. juuli 1942 seisuga olid järgmised:

Tallinn (juhtkonna asukoht, mille alla kuulusid otseselt Tallinna linn ja Harjumaa ning millele allus Paide välisosakond),

Tartu peavälisosakond (selle alluvuses Petseri, Võru ja Valga välisosakonnad),

Narva peavälisosakond (Kiviõli ja Rakvere välisosakonnad),

Pärnu peavälisosakond (Viljandi, Kuressaare, Haapsalu välisosakonnad).

Lisaks sellele Julgeolekupolitsei tegevuspiirkond ei piirdunud ainult Eestiga, vaid laienes ka Eesti idapiiri taha Loode-Venemaale, kus tegutsesid tema territoriaalsete üksustena Pihkva peavälisosakond ning Jamburgi ja Luuga välisosakonnad (hiljem ka Oudova ja Volossovo välisosakonnad).

Eraldi tegutsema jäi Eesti välispolitsei alluvusega Eesti Omvalitsuse Sisedirektooriumi Politsei ja Omakaitse Valitsusele, kuid selle kõrgemaks juhiks oli Eesti kindralkomissariaadi Korrapolitsei komandör (*Kommandeur der Ordnungspolizei*, ametliku lühendina *KdO*).

Järgneva suhtes on oluline see, et kõik need komplitseeritud laiahaardelise politseiorganisatsiooni harud, lülid ja osad teostasid lisaks otsestele ülesannetele ka oma vastutusalas üldise olukorra ja rahva meeleolude jälgimist, registreerimist ja vastavate ettekannete koostamist kõrgemalseisvatele organitele. Erinevate politseiorganite poolt koostatud mitmesugused tegevuse ja olukorra aruanded summeeriti ajaperioodide kaupa ning saadeti järk-järgult edasi kõrgemalseisvatele organitele, mille käigus neis leiduv informatsioon koondati, süstematiseeriti ja üldistati. Lõpuks jõudsid need Berliini Riigi Julgeoleku Peaametisse, mis varustas teisi Kolmanda Riigi võimustruktuure nende tegevuseks vajaliku informatsiooniga. Nõnda nagu paljuharuline ja -astmeline politseiasutuste võrk kattis kogu Saksamaa ja selle poolt vallutatud maad, valgustas nende aruandlus kogu natsionaalsotsialistliku võimu all oleva ühiskonna elu ja tegevust.

Okupeeritud Ida-aladel tegutsenud Operatiivgruppide ja hiljem territoriaalsete Julgeolekupolitsei ja SD raportite ning tegevus- ja olukorra aruannete üheks peamiseks tarbijaks oli Julgeolekuteenistuse

teaduslik uurimisasutus, natsionaalsotsialistliku *Ostforschung*-iga tegelenud nn Wannsee Instituut[1]. Seal koostati nimetatud aruannete ja kirjanduse alusel nii erinevatel teemadel uurimusi kui perioodilisi arandeid, mis saadeti laiali laiale kasutajate ringile nagu ministrid, parteijuhtkond, SS juhtkond, majandustegelased jt.

Tervikliku koguna Saksa Liiduarhiivis säilinud Operatiivgruppide aruanded annavad kompleksse pildi nende tegevusest, sealhulgas detailsed andmed massimõrvadest, ning on sellistena leidnud kasutamist eelkõige juutide vastu suunatud genotsiidi uurimisel, kusjuures neid dokumente on ka osaliselt publitseeritud[2]. Aruannete temaatika on aga massimõrvade registreerimisest märksa laiem. Ronald Headlandi järgi kajastasid näiteks Operatiivgrupi A ettekanded lisaks mahalaskmistele järgmisi teemasid: üldine olukord ja meeleolud, partisanid, kommunistid, vaenlase agendid, propaganda, majandus, kirikud, haridus, kultuur, teadus, ajakirjandus, põllumajandus, toitlustus, juudiküsimus, vähemusrahvused[3].

Kajastatud teemade mitmekülgsuse ning esitatud andmete täpsuse põhjal on näiteks Seppo Myllyniemi hinnanud neid dokumente oma vastavateemalises töös parimaks allikaks saksa okupatsiooni algusperioodi kohta[4].

Wolodymyr Kosyk on andnud oma kapitaalses töös Kolmanda Riigi ja Ukraina suhete kohta Julgeolekupolitsei ja SD aruannetele samaväärse hinnangu: "Kõige väärtuslikum allikmaterjal uurimaks olukorra arengut okupeeritud idaterritooriumitel leidub *Einsatzgruppen* ja *Einsatzkommandos* aruannetes, eriti aruannetes sündmuste kohta NSVLis (Ereignismeldungen UdSSR nr. 1–195, 23. juuni 1941–24. aprill 1942), tegevus- ja olukorra-aruannetes (Tätigkeits- und Lageberichte

---

[1] Selle kohta vaata: Gideon Botsch, "Geheime Ostforschung" im SD. Zur Entstehungsgeschichte und Tätigkeit des "Wannsee-Instituts" 1935–1945. – In: "Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" (Berlin), 2000, nr. 6, lk. 509–524.

[2] The Einsatzgruppen reports. Selections from the dispatches of the nazi death squads' campaign against the jews, toim. Yitzak Arad jt, New York 1989; Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD, toim. Peter Klein, Berlin 1997.

[3] Ronald Headland, Messages of murder. A study of the reports of the Einsatzgruppen of the Security Police and the Security Service 1941–1943, Rutherford 1992.

[4] Seppo Myllyniemi, Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungpolitik, Helsinki 1973, lk. 77.

nr 1–11, 15. juuli 1941–31. märts 1942) ja aruannetes okupeeritud idaalade kohta (Meldungen aus den besetzten Ostgebieten nr 1–55, mai 1942–mai 1943)".[1]

Kooskõlas eeltoodud hinnangutega on neid aruandeid hakatud viimasel ajal laialdasemalt kasutama Kolmanda Riigi poolt vallutatud aladel loodud okupatsioonivõimu ajaloo uurimisel.[2] Viimasel ajal on Saksa Julgeolekupolitsei ja SD aruannete põhjalikule uurimisele pühendunud ajaloolased Eberhard Jäckel ja Otto Dov-Kulka, kes hetkel teevad ettevalmistusi Operatiivgruppide ettekannete (*Ereignismeldungen UdSSR*) täielikuks publitseerimiseks.

Põhimõtteliselt samasugust aruandlust, mis kajastas igakülgselt olukorda okupeeritud maades, jätkasid hiljem saksa tsiviilvalitsuse võimu all olevates piirkondades tegevust alustanud territoriaalsed politseiorganid ning sealhulgas Eesti Julgeolekupolitsei.

Aruannete koostamine oli reglementeeritud detailsete ettekirjutustega. Nii näiteks kirjutas Poliitilise politsei juhataja oma ringkirjas prefektuuride poliitilise politseiala juhatajatele 28. veebruaril 1942: "Rahva meeleolu ettekande koostamisel tuleb võtta aluseks all-loetletud punktid /*neid oli poliitiliste, sotsiaal-majanduslike ja kultuuriliste küsimustena kokku 28 koos arvukate alapunktidega*/ ja neid järjekorras käsitada, mis hõlbustab üldise meeleolu ettekande koostamist. Rahva meeleolu ettekannete täiuslikkuse mõttes tuleb töötada läbi kogu prefektuuri piirkonnas elunev kodanikkond ja selle meeleolulised avaldused. Meeleoluks aine hankimiseks luua side igasuguste elukutsete järgi liigitatavate kihistustega-kodanikkudega ja sel teel saadud materjali alusel koostada meeleolu ettekanne. Sest on olulise tähtsusega ja <u>nõuetav</u>, et rahva meeleolu kantakse ette muutmatul kujul ja et selles ei kajastuks mõnede üksikute isikute arvamused ja soovid, vaid oleks rahva üldine arvamuste ja soovide kokkuvõte. Samuti ei ole meeleolu ettekanne mõeldud üksnes negatiivsete nähete kirjeldusena, vaid ettekanne sisaldagu ka positiivset osa."[3]

Aruande peatüki "Elualad" kohta nõudis Julgeolekupolitsei ja SD komandör Eestis 12. juunil 1942: "Siin tuleb anda ülevaade igast tõelisest olukorrast ja meeleolust üksikutel elualadel, nii et Julgeoleku-

---

[1] Wolodymyr Kosyk, The Third Reich and Ukraine, New York 1993 (Studies in modern European history, vol. 8), lk 117.

[2] Nt. seeria "Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945", I–IX köide, Berlin 1996–1999; Saksamaa enda kohta on juba 1965. aastal–ja hiljem uustrükkidena–ilmunud Heinz Boberachi toimetatud "Meldungen aus dem Reich 1938–1945. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS".

[3] ERA f R-64, n 1, s 39, l 1.

politsei ja SD komandör oleks /*valmis*/ olukorrast juhtivaid asutusi vastavalt informeerima" ning selle alapeatüki "Üldine olukord ja rahva meeleolu" kohta: "Siinjuures tuleb kirjeldada terve teenistuspiirkonna kohta üldine rahva meeleolu mitmesuguste juhtumite ja abinõude puhul. Ei tule arvestada mitte ainult sõjaliste või eriliste poliitiliste juhtumite ja nende mõjudega, vaid ka eriti tähtsate tõsioludega üksikutel elualadel, mis mõjuvad üldisele meeleolule (näiteks mitteküllaldased elatistarbed). Teadaanded tulevad võimaluse piires varustada näidetega".[1]

Julgeolekupolitsei aruanded Eesti kohta on Eestis säilinud ainult osaliselt. Hulgalisemalt ja sealjuures pikemaid terviklikke ajaperioode katvalt leidub neid Riigiarhiivi fondides R-64 "Eesti Julgeolekupolitsei" ja R-819 "Julgeolekupolitsei ja SD komandör Eestis", missugustes institutsioonides koondati kohalike ehk välisosakondade aruandeid ja koostati neist Eesti kohta üldaruandeid.

Lisaks eelnimetatutele on aruandeid üldise olukorra ja rahva meelolude kohta säilinud veel järgmistes Riigiarhiivi fondides:

R-52 "Eesti Julgeolekupolitsei Paide välisosakonna poliitilise politsei referentuur"

R-60 "Eesti Julgeolekupolitsei Tartu peavälisosakond"

R-63 "Eesti Julgeolekupolitsei Petseri välisosakond"

R-65 "Der Generalkomissar in Reval"

R-77 "Petseri politseiprefektuur"

R-310 "Pärnu piirkonnakomissar"

R-1060 "Tarvastu-Mustla politseijaoskond"

R-1062 "Viljandi jaoskonna politseikomissar"

R-1063 "Suure-Jaani jaoskonna politseikomissar"

Nimetatud fondides säilinud aruanded on aga üldjuhul ainult üksikdokumendid, mis ei moodusta ei oma territooriumi ega mõnda pikemat ajalist perioodi katvaid tervikuid. Samuti leidub politsei aruandeid fondis R-66 "Eesti Omavalitsuse Majandus- ja Rahandusdirektoorium", kuid ainult majandusküsimusi käsitlevate väljavõtetena.

Erandiks eelnimetatu suhtes on Riigiarhiivi fond R-59 "Eesti Julgeolekupolitsei Narva peavälisosakond", milles on hulgaliselt ja sealjuures suhteliselt terviklikult säilinud nii Narva peavälisosakonna kui selle allasutuste olukorra ja meeleolude aruandeid perioodist august 1941–detsember 1943. Neis dokumentides leidub detailne andmestik Kirde-Eesti (Narva linn, põlevkivirajoon ja ümbritsevad vallad) olude kohta saksa okupatsiooni perioodil (lisaks sellele tuleb märkida, et samas fondis leidub ka suhteliselt rohkesti poliitilise politsei poolt

[1] ERA f R-64, n 1, s 8, l 32.

kogutud materjale nõukogude asutuste, organisatsioonide ja tegelaste kohta Narvas 1940/41. aastal). Siiski on need materjalid tähtsad eelkõige lokaal-ajaloolisest aspektist, kuna Narva piirkond oli ka tollal erinev oma iseloomult ülejäänud Eestist mitmete eritingimuste ja olude tõttu; ja nimelt:

- Kirde-Eesti oli tööstusrajoon ja vastavalt sellele kohalik elanikkond suures osas linnastunud.
- Piirkonna elanikkonnast moodustasid suure osa venelased ja teised rahvusvähemused, kelle osakaal sõja jooksul kasvas veelgi (lisandusid sõjapõgenikud ja ümberasustatud Loode-Venemaalt ning 1942. aastal saksa võimude poolt põlevkivirajooni toodud ligi 500 ukraina töölist ja ukrainlastest isikkooseisuga tööstusettevõtete valveüksusi).
- Narva linn ja seda ümbritsevad vallad kuulusid rinde tagala piirkonnana saksa sõjaväeadministratsiooni võimu alla.

Tänapäevani säilinud ja Riigiarhiivi fondides ajalooouurimise käsutuses leiduvatest Julgeolekupolitsei aruannetest[1] on käesolevas kogumikus publitseeritud järgmised dokumendid või väljavõtted:

- Dokumendist "Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aasta-aruanne juuli 1941–30. 6. 1942", mis on ainus taoline täielik aastaaruanne Riigiarhiivis, avaldatakse alljärgnevalt peatükid "Eesti elualad. Üldine olukord ja rahva meeleolu" ja "Vaenlased Eestis" (ülevaade Kolmanda Riigi vaenlastest ja/või sellisena käsitletud isikutest ja jõududest ning nende tegevusest täiendab sisuliselt ülevaadet Eesti üldisest olukorrast). Dokumendist ei avaldata järgmisi osasid: Julgeolekupolitsei ja SD tegevuse ja organisatsioonilise arengu kohta, mis omaette teemana nõuab sellisena ka omaette käsitlemist (dokumentide kogumiku koostamist) ning peatükke "Teated vallutamata Nõukogude Liidu aladelt", "Ingerimaa elualad" ja "Vaenlased Ingerimaal".
- Ülevaatlik artikkel "Väikesed tõed eestlaste ja sakslaste kohta" on lisa eelnimetatud aastaaruande juures (esitatud koos sellega?) ning

[1] Nimetatud dokumendid on leidnud ajaloolaste poolt küll kasutamist (põhjalikumalt Sirje Annist, Kultuur ja prefektuur.–In: Kultuur Eestis sõjaaastail 1941–1944, Tallinn 1998, lk. 21–29), kuid seni pole Eesti ajalooteaduses ilmunud töid rahva meeleolude kohta saksa okupatsiooni perioodil. Teemat on mõningal määral kajastatud enamikus toda perioodi hõlmavates memuaarides, kuigi reeglina ainult lühidalt ja muidugi läbi autori isikliku vaatepunkti prisma, mitte üldistava ülevaatena; erandlikuna tuleb ära märkida Sulev Vahtre lühike ajaleheartikkel "Meeleoludest 1944. aasta sügispäevil" ("Postimees" nr. 44, 22. veebruar 1996).

kuigi see ei kuulu aruande koosseisu, täiendab ometi otseselt selle sisu Eesti üldise olukorra ja rahva meeleolu teemal.

- Julgeolekupolitsei välisosakondade poolekuu- ja kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta juulis–detsembris 1942. aastal (kõigi välisosakondade aruanded kogu selle perioodi kohta ei ole siiski säilinud, eriti vähe on neid Tallinn-Harju kohta)
- Julgeolekupolitsei kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta Eestis 1943. aaastal (puudub märtsikuu).

Publitseeritud poolekuu- ja kuuaruanded on erinevad – nii originaalid, ärakirjad kui väljavõtted, seetõttu ka erinevalt peal- ja allkirjastatud. Kogumiku ühtsuse ja loetavuse huvides on dokumendid pealkirjastatud ühtselt, nende koostamise koha ja käsitletava ajaperioodi äranäitamisega, ning järjestatud kronoloogiliselt poolekuu- või kuupikkuste ajaperioodide kaupa ja nende ajaperioodide sees dokumendi koostamise koha järgi alfabeetiliselt. Kuni 1942. a. hilissügiseni koostasid Julgeolekupolitseis meeleoluaruandeid eraldi poliitiline politsei ja kriminaalpolitsei ning tegid seda vastavalt oma erinevatele töövaldkondadele ka teataval määral erinevat ainestikku kasutades. Alates 1942. a. hilissügisest hakkasid välisosakondades aruandeid koostama BIII ehk informatsiooniosakonna kohalikud töötajad. Publitseeritud dokumentide pealkirjades on välja toodud nende autorina poliitiline või kriminaalpolitsei, informatsiooniosakonda pole eraldi ära mainitud. Dateeritud on dokumendid vastavalt nendes antud kuupäevadele kahte moodi – kas käsitletava ajaperioodi kuupäevalise täpsusega äramärkimisega või dokumendi koostamise kuupäevaga (viimane oli sellel juhul käsitletava ajaperioodi lõpp-kuupäevaks). Nimetatud aruannete puhul tuleb tähelepanu juhtida ka sellele, et peavälisosakondade aruanded võivad sisaldada andmeid neile alluvate välisosakondade territooriumi kohta (näiteks Pärnu peavälisosakonna aruandes Viljandimaa kohta).

Need üldise olukorra ja rahva meeleolu aruanded moodustasid ainult ühe, kuigi sealjuures ühe tähtsama, osa täisaruannetest nagu näiteks järgmine.

- Dokumendist “Julgeolekupolitsei eesti sektori juhi olukorra aruanne juunis 1944”, mis on ainus taoline täielik kuuaruanne, ei avaldata samuti nagu eelnimetatud aastaaruandest otseselt Julgeolekupolitsei tegevust puudutavat osa (mis siin on pealegi säilinud ainult osaliselt).

• Käesolevasse dokumentide kogumikku on lisatud ka selle teemaga sisuliselt seotud väljavõtted Jaan Perti[1] käsikirjast "Mälestusi saksa okupatsiooni päevilt", mis kirjeldavad aruannete koostamist ja nende jaoks kogutud andmeid Eesti olukorra ja rahva meeleolu kohta. Nimetatud käsikiri on kirjutatud paguluses ning Riigiarhiivi jõudnud Eesti Sõjaveteranide Sõprusühingu Rootsis materjalide hulgas (Eesti Sõjaveteranide Sõprusühingu sõjaajalooliste dokumentide ja trükiste kollektsioon, korrastamisel). Masinkirjas käsikiri kannab ohtraid toimetamismärkusi, kuna nende autorit ei ole aga teada, avaldatakse siin algtekst (pealegi on toimetamismärkused ainult keelelised, mitte aga sisulised). Teadaolevalt pole nimetatud käsikirja varem publitseeritud (väljaarvatud siin mitte avaldatav osa Eesti teatrite kohta).

Dokumente on redigeeritud minimaalselt. Üksikud teksti tehtud täiendused on eraldatud kaldkriipsudega – / /. Kohati on korrastatud interpunktsiooni, kuid ainult seal, kus teksti arusaadavus seda nõudis ja taoliseid kirjavahemärkide parandusi eraldi välja toomata. Saksakeelsed dokumendid "Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aastaaruanne juuli 1941–30. 6. 1942", "Väikesed tõed eestlaste ja sakslaste kohta" ja "Julgeolekupolitsei eesti sektori juhi olukorra aruanne juunis 1944" on tõlkinud eesti keelde Vilma Lang (ülejäänud publitseeritud dokumendid on kõik eestikeelsed).

Tiit Noormets

[1] Jaan Pert (1899–1953), teatriloolane, teatri- ja kunstikriitik, ajakirjanik, 1942–1944 Eesti Julgeolekupolitsei ametnik, 1944 pages Rootsi.

DOKUMENDID

Julgeolekupolitsei ja SD komandöri aasta-aruanne juuli 1941–30. 6. 1942

III Eesti elualad

1. Üldine olukord ja rahva meeleolu

Eesti elanikkond tervitas eelmise aasta suvesõjakäigu ajal juubeldava vaimustusega sakslasi, eriti saksa sõdureid, kui vabastajaid. Argipäeva mured ja hädad on toonud esimese kainenemise. Tänasel päeval suurenevad lahkhelid ja kasvavad pingutused, mille eesmärgiks on Eesti tuleviku kujundamine väljaspool vahetut Saksa võimupiirkonda. Maarahvas, kes on olnud alati üsna apoliitiline ja eelkõige oma majanduslike probleemidega seotud, on pärast bolševike poolt äravõetud talude tagasisaamist olnud positiivsemas ja stabiilsemas meeleolus kui enamus linnarahvast. Kuid ka maarahva hulgas, kuigi küll nõrgemalt, võib täheldada usalduse vähenemist sakslaste vastu.

Igasugused poliitilised arupidamised lükkusid talvel rahva hulgas tahaplaanile iga üksiku inimese isiklike majanduslike murede tõttu. Isiklikest hädadest tähtsam teema, mida palju käsitleti, on olnud vaid sõjaväevalitsuse asendamine tsiviilvalitsusega, millelt oodati märgatavat sõjaraskuste kergendamist. Sõjaväevalitsuse asendamisele tsiviilvalitsusega 5.12.1941 pandi suuri lootusi, mis olid osaliselt seotud olemasolevate võimaluste ebaõige hindamisega. Esimese kivi negatiivse kriitika alusmüüri pani erakordselt raske möödunud talv, mis oli tingitud bolševistlikust hävitustööst põhjustatud kibedatest toidu-, kütte-, transpordi- ja muudest varustushädadest. Lisaks sellele inimeste isiklik pettumus sakslastes. Vaatamata igasugusele demokraatlikule kihutustööle on eestlased juba varasematest aegadest olnud üldiselt heal arvamusel sakslaste iseloomust, nende organisatoorsetest ja vaimsetest võimetest, mida kinnitasid ka esimeste päevade elamused kokkusaamisel saksa rindesõduritega; see arvamus lõi aga esmakordselt vankuma juba sõjaväevalitsuse aegadel, kui elanikkonnal oli võimalus näha tagala-asutuste ametnike ahnitsemist, salakaubandust, isekust, nende omavahelisi tülisid, ebakompetentsust jne. Haldusaparaadi edasisel ülesehitamisel lisandusid alam-astme eriametnikud, kelle väiklase ja bürokraatliku töö arvele võis sageli kirjutada asjaajamise vastutustundetu venimise. Eesti elanikkond hakkas üksikute selliste saksapoolsete möödalaskmiste tõttu üldistusi tegema, olles küll ise

suurel määral sakslaste suhtes kasvava alaväärsustunde küüsis; siin ja seal ülesnäidatud isiklik ja objektiivne üleolek aitas tugevneva eesti iseteadvuse ärkamisele kaasa, seda enam, et eestlane oma mõtteviisis polnud harjunud nägema üle kohaliku silmapiiri. Ajutiselt oli sääraste kahtluste areng mõjutatud ka talvevõitlustest Idarindel.

Eeltooduga seoses olgu aga täheldatud, et Saksa kõrgeim juhtkond ja eelkõige Juht omab eesti rahva silmis usaldust, mis vaatamata uue korra suhtes tehtud negatiivsele kriitikale pole senini kõikuma löönud.

5.12.41 Eestis teenistusse määratud kindralkomissar SA-Obergruppenführer Lietzmann oskas lühikese ajaga võita suure usalduse ja rahva isikliku sümpaatia. Tema ja riigikomissariaadi[1] vahelised probleemid jõudsid rahvani ning ollakse veendunud, et paljudel läheks siin maal paremini, kui teatud keskasutused Riias või Berliinis takistusi ei teeks.

Eesti rahvusliku eneseteadvuse taasärkamisele ja tugevnemisele aitas oluliselt kaasa teadmine, et saadi kaasa lüüa, eriti talviste raskuste ületamisel, ning seda seika on ka Saksa poolt tunnustatud. Umbes 13000 eesti vabatahtliku läkitamist rindevõitlusse või tagala julgestamisele, Eestis üliedukalt läbiviidud villaste esemete ja värviliste metallide kogumist, nagu ka tervet rida muid edasisi ettevõtmisi, on võimalik käsitleda kui laiaulatuslikku valmisolekut ja võimekust iseenda aitamiseks.

Elanikkonna enamuse suhtumine armee tagalaülema poolt varsti pärast Tallinna hõivamist ametisse pandud Eesti Omavalitsuse suhtes pole päris selge. Üldiselt nähakse selles vaid saksa administratsiooni täidesaatvat organit. Eesti Omavalitsuse juhile dr. Mäele heidetakse kogu aeg ette tema liiga suurt järeleandlikkust saksa ametkondadele, endise presidendi Pätsi terava vastasena ei ole ta vana omariikluse pooldajate hulgas armastatud. Seevastu majandusdirektor dr. Wendt võib rõõmu tunda oma populaarsusest, kuna ta olevat osanud rahvast julgustada omaabiks korraldatud suurtel ettevõtmistel, mis puudutasid talve varustusprobleeme (küttepuude ja kalade varumise aktsioonid). Temas nähakse Eesti autonoomse majandusliku mõtlemise esindajat.

Pärast bolševistlike võimukandjate minemakihutamist maalt ei ole bolševismil enam mingit olulist tähtsust. Ühelt poolt on see seletatav eesti rahva peaaegu üksmeelse antibolševistliku hoiakuga, teiselt poolt sellega, et vahetult pärast Tallinna äravõtmist Julgeolekupolitsei, Eesti politsei silmapaistval toel, kõrvaldas ja tegi kahjutuks Eesti kommunistliku partei siiajäetud illegaalse vastupanuorganisatsiooni keskuse

[1] St. riigikomissariaat Ostland keskusega Riias, millele Eesti kindralkomissariaat allus.

ja selle juhtivad tegelased. Bolševistlik pool viis talvel läbi ühe suurema aktsiooni langevarjurite dessandiks Eesti territooriumile, kuid sellel ettevõtmisel ei olnud erilist edu. Veel olemasolevast kommunistlikust õõnestustööst annab märku laostavate kuulduste levitamine, mida võib seostada Moskva raadio eestikeelsete saadete kuulamisega.

Alles viimasel ajal on hakanud kujunema rahvuslik vastupanu. Ringkondades, mis püüdlevad eesti rahva eraldumise poole saksa rahvast, on tendents Eesti ühinemisele Soomega. Sealt viib suund üle Rootsi Inglismaale. Poolehoid Soomele on levinud keskklassi ringkondades, eelkõige haritlaste ja jõukate suurtalunike hulgas ning eriti Omakaitse juhtkonnas, kes on viimastest moodustunud. Lisaks neile on kunagise juhtiva ladviku rahulolematute liikmete juhtmotiiviks mõte uuest Inglismaa tõusust, pärast seda kui Saksamaa ja NSVL on vastastikku teineteisel vere välja lasknud. Nad kalduvad ka tegema võrdlusi 1918. aasta poliitilise ja sõjalise olukorraga, kui Eesti riigi rajamine oli võimalik lääneriikide abiga.

Eestlaste tegelikku meelsust on õigesti mõistetud selle riigi rajamise aastapäeval, 24. veebruaril käesoleval aastal, kindralkomissar Litzmanni[1] peetud kõnes. Rahulolematus sõjast tingitud asjaoludega ja tunne, et ollakse saksa poolt kogu aeg tahaplaanile lükatud, lisaks sellele kuni 1942. aasta alguseni käigus olnud Soome raadiopropaganda järk-järguline mõju, on aja jooksul viinud selleni, et tuleviku Euroopas, kus Saksamaa juhtpositsiooni üldiselt ei vaidlustata, tahetakse näha oma kohta võimalikult äärealadel või siis koguni väljaspool Saksa mõjualasid.

Tulevikus on vaja suurejooneliselt kavandatud kasvatustööd, et sellistele püüdlustele vastupanu osutada. Kõige paremini on see õigustanud end seal, kus lihtsat tööd tehes õnnestus eestlastega saavutada vahetu isiklik kontakt; kõige paremaid tulemusi saadi õige kohtlemise abil, andes eestlastele tunde, et neid tunnustatakse.

---

[1] Eesti kindralkomissar Karl-Siegmund Litzmann'i nimi kirjutati selle halva kõla tõttu eesti keeles avalikus kirjasõnas ja samuti mõningates järgnevates dokumentides Lietzmann.

2. Kultuur

a) Propaganda

aa) Propaganda olukord

1) Pärast maa vabastamisest põhjustatud vaimustuse vaibumist on hakanud ilmnema järgmised tundeid negatiivselt mõjutavad elemendid:

A. 1918–1939 iseseisvuse liialdatud väärtustamine

Vaatamata latentsele ebakindlusele kogu Euroopa suhetes kahe maailmasõja vahel, püüdis Pätsi režiim anda rahvale veendumust, et mõistes osavalt ära kasutada Läänemere mõlema jõupooluse – Saksamaa ja Venemaa – vastuolusid, on Eestil nende vahel võimalik saarena säilitada oma poliitilist julgeolekut. Kui aga ikkagi tänu Eesti juhtide lühinägelikule poliitikale sattuti Nõukogude Venemaa võimu alla, siis oldi seisukohal, et on langetud suurriikide puuduliku rahutahte ohvriks. Iseseisvuse viimaseid aastaid peetakse eesti rahva mälestuses teatud liiki "vanaks heaks ajaks" ja Päts ise, kes kuni viimaste aastateni ei olnud rahva poolt üldse eriliselt armastatud, kuna talle heideti ette egoistlikku ja autokraatlikku tegutsemist, on praegu üliaustatud. Ei mõisteta seda, et Eesti Vabariigi kolmekümnendate aastate majanduslik tõus, milleni see mälestus tagasi ulatub, oli vahetult seotud Saksamaa majanduse ülesehitamisega alates 1933. aastast.

B. Traditsiooniline suhtumine sakslusse

Oma suhetes saksa rahvaga ja ajaloole omal kombel vaadates, on eestlane harjunud ennast alati nägema ainult kannatava ja andva osapoolena. Eriti on seda hoiakut tugevdanud iseseisvusajal täielikult liberaalsetesse mõttekäikudesse takerdunud Eesti ajakirjanduse väga intensiivne saksavastane kihutuspropaganda. Lähtudes Baltikumi kunagise sakslaste ülemvõimu negatiivsete külgede väsimatust rõhutamisest, ühines Eesti ajakirjandus selle kaudu suurel määral üleilmse saksavaenuliku ässitustööga ja segas osavalt kokku ühelt poolt 1918. aasta saksa okupatsiooni, samuti ka Saksa Baltikumi-võitlejate ja Eesti vägede kokkupõrke Vabadussõjas 1919. aastal, ja teiselt poolt Kolmanda Riigi väidetavad ekspansioonipüüdlused, nimelt "Drang nach Osten".

C. Eestlase individualistlik iseloom

Mitte ainult bolševismi lõhkuv loomus, vaid üksikisiku "erasektori" piiramine kollektiviseerimise meetoditega viis eestlase nõukogude režiimi eitamisele. Samasugune hirm isiklike vabaduste piiramise ning vanas Eestis kehtiva põhimõtte – "Ela ise ja lase teistel elada" – tühistamise ees tekitas ettevaatlikkust natsionaalsotsialismi suhtes. Iseloomulik on praegu huvi, mida eesti rahvas ilmutab saksa rahva vaimsete põhialuste ja eluvormide vastu. Püütakse saada selle kohta informatsiooni, et kujundada oma edasist kindlat suhtumist.

D. Eestikeelsed Soome raadiosaated

Esialgu polnud Soome raadio eesti elanikkonna hulgas lugupeetud, kuna tänu oma etteruttavatele teadetele Saksa sõjaväeosade edasiliikumisest Eestis põhjustas see korduvalt nõukogude poolt veriselt mahasurutud kohalikke ülestõuse, kuid varsti pärast Eesti mandriosa hõivamist see suhtumine kadus. Vormilt korrektsete teadaannete edastamisega avaldati nendest huvitatud eesti rahvale tugevat mõju; näiteks eelkõige Soome organisatsioonide tervitused vastavatele Eesti organisatsioonidele, siis teated eestlaste elust Skandinaaviamaades, Eesti-Soome-Ungari hõimuliikumise töö kohta jne. Alates 1942. jaanuari keskpaigast muutus see propagandategevus seoses Välisministeeriumi avaldusega Helsingile tagasihoidlikumaks. Kuid ikkagi leiab see nagu varemgi, tänu just innukale Põhjamaade-Skandinaavia probleemide käsitlemisele, elavat huvi eesti rahva hulgas, kes ei taha aru saada kõikide välissaatjate ja sealhulgas ka Soome raadio kuulamise keelust.

E. Muud vaenulikud mõjud

Moskva raadio juba mainitud eestikeelsete saadete ainukeseks mõjuks on sosinaparoolid[1]. Osava lähenemise tõttu aktuaalsetele probleemidele ja puudustele levivad need informatsioonid laialt elanikkonna hulgas, kes on eriti aldis kuuldustele. Seevastu bolševistlikul lendlehepropagandal pole kunagi nii suurt edu, kuna see kubiseb enamasti lamedast sõimust. Eesti nõukogude ajast on täheldada tollase üsna intensiivse bolševistliku propaganda ainukese järelmõjuna laialdast "propagandaväsimust". See väljendub eelkõige vastumeelsuses igasuguse suurtele välistele efektidele rajatud propaganda vastu.

Eriti osavasti on kujundatud kaks eestikeelset lendlehte, mida käsitleti 6.5.42 ja 10.7.42 olukorra-aruannetes.[2] Need näitavad, kuidas sak-

[1] Flüsterparolen–saksa propagandatermin kuulujuttude levitamise kohta.
[2] Nimetatud dokumente pole Riigiarhiivis leitud.

savaenulikud rahvuslikud ringkonnad, teades eesti rahvuse füüsilist nõrkust, püüavad passiivse vastupanu teel lüüa saksa ja eesti rahva vahele kiilu. Iseloomulik on teises lendlehes sisalduv mõte – mitte osutada avalikku vastupanu, vaid näiliselt järele andes levitada teateid sakslaste poolt tehtud vigadest ("Sakslased teevad kõige paremat propagandat iseenda vastu").

Teatud määral on täheldatud eestipoolset vastupropagandat Riigi tööteenistusse[1] värbamisel või siis Saksamaale kutsetööle minekule. Enamasti tuleb see rahulolematutest ringkondadest, kes kardavad eesti rahva jõu süstemaatilist nõrgendamist; samale tasemele on ka jõudnud diskussioon eesti naiste suhetest sakslastega. Selles nähakse vaid rahvastikupoliitilist probleemi, kuna ollakse arvamusel, et selle suhtlemise tagajärjel üsna arvukalt sündinud abieluvälised lapsed võetakse Saksa Riigi poolt ära ning võidakse maalt välja viia.

F. Eestlase alaväärsuskompleks sakslase suhtes

Eestlasele ajaloost jäänud tunne, et eestlane on midagi alamat kui sakslane, mida pärastsõjaaegne tendentslik ajakirjandus[2] võimendas, paneb eestlase väga oma kõrvu kikitama ning teeb ta ülitundlikuks tema suhetes sakslasega. Eestlased kalduvad iga järsemat kohtlemist võtma kui sakslase tähelepanematuse-avalduse väljendust; teisalt, kui neid koheldakse kui arvestatavaid isikuid, on nad sakslaste juhtimise suhtes vastuvõtlikud.

2) Positiivseid eeldusi tõhusa propaganda läbiviimiseks võib esitada järgmiselt:

A. Üksmeelne bolševismi eitamine eesti rahva poolt

Välja arvatud venelastega asustatud Narva tagused piirialad, Peipsi järve rannik ja Petseri maakond, näitab elanikkond peaaegu eranditult üles otsustavat vastumeelsust bolševismi suhtes. Kui pärast juunipööret 1940 pidi asutatama Eesti Kommunistlik Partei, siis oli parteil koos vana illegaalse liikmeskonna ja vahepeal antud uute avaldustega ainult umbes 1200 kandidaati, niisiis veidi rohkem kui 1/1000 kogu

---

[1] Riigi tööteenistus (*Reichsarbeitsdienst, RAD*)–Saksa Riigis noormeestele pärast kooli lõpetamist ja enne sõjaväeteenistusse kutsumist kohustuslikku tööteenistust korraldanud organisatsioon; Eestist viibis seal vabatahtlikke (tööteenistuse läbimine andis näiteks õiguse asuda õppima Saksa ülikoolidesse).

[2] St I maailmasõja järgse aja ehk siis Eesti Vabariigi aegne ajakirjandus.

elanikkonnast. Suurema osa nendest kandidaatidest moodustasid bolševistlikud Venemaa eestlased.

B. Laiaulatuslik tegutsemisvalmidus

Tahe takistada vihatud bolševismi tagasitulemist kannustas eesti rahvast märkimisväärsetele saavutustele sõjatingimustes, vaatamata bolševike hävitustöö tagajärjel tugevalt ahenenud füüsilistele ja materiaalsetele võimalustele. Peab ära märkima ikka ja jälle ülesnäidatud tahet taastamiseks ja laiaulatuslikku osalemist ühisettevõtmistes, mis olid neile endile kasulikud, nagu talvel läbiviidud küttepuude hankimise aktsioon ja edasi kevadel korraldatud kalapüügiaktsioon; on osaletud aktiivselt sõjavajaduste tarbeks korraldatud korjandustes ja annetustes, kusjuures talveriiete annetamise ja värviliste metallide kogumisega saavutati tulemusi, millega eestlased said balti rahvaste hulgas esikoha.

C. Eestlaste individuaalsed omadused

Eestlasel on olemas nii rassilised kui ka iseloomu omadused, mis võimaldavad tema sisselülitamist saksa ühiskonda. Reaalsustaju, tööga omandatud eraomandi selge väärtustamine, visa usinus ja konservatiivne talupoeglik põhihoiak on eestlasele pandiks sellel olemuslikult hädavajalikul teel saksa korra poole, mis võimaldab taas-ülesehitamise ja taas-omandatule julgeoleku.

bb) Saksa propaganda

Saksakeelne pressiorgan on Tallinnas ilmuv ajaleht “Revaler Zeitung”, mis vastab kõigile nõuetele, mida saab esitada arenenud saksa organile keset võõrast ümbrust. Ajalehel on ka arvukas eesti lugejaskond. Teatud eesti ringkonnad on ikka ja jälle seisukohal, et põhimõtteliste küsimuste käsitlemisel ei arvesta “Revaler Zeitung” piisavalt Eesti seisukohti. Riias ilmuvat “Deutsche Zeitung in Ostland”, mida ka Eestis piisavalt levitatakse, hinnatakse Eesti poolt vähem kvaliteetseks kui ”Revaler Zeitung”, ka väidetakse selle kohta, et leht andvat liialt ruumi balti-saksa vaadetele. Eesti varustamine Saksamaal ilmuvate ajalehtede ja ajakirjadega on viimasel ajal hakanud paranema, kuid ikkagi saabuvad mõned väljaanded kohale suure hilinemisega. Kirjavara alal valitseb suur nõudmine natsionaalsotsialismi põhimõttelisi küsimusi käsitleva kirjanduse järele. Üldse ostetakse väga palju saksakeelseid raamatuid, niivõrd kuivõrd neid on müügil, kuna eestikeelne raamatuturg ei suuda eriti midagi pakkuda, sest bolševistlikul ajal korjati “kodanlik kirjandus” ära ja uudiskirjandus on harul-

dus. Eesti mentaliteedile on iseloomulik, et saksakeelne kirjandus, mis käsitleb spetsiaalselt Eestit ja Baltikumi, võetakse vastu terava kriitika ja sageli ka skepsisega. Näiteks on tekitanud pahameelt üks teos, mis käsitleb rohkete pildilisadega Tallinna ajalugu. Eestlased leiavad juba selle pealkirja "Das deutsche Reval" olevat ebasobiva. Edasi kaevatakse kõigi sarnaste raamatute puhul, et nendes on uuesti võetud kasutusele ajaloolised saksa kohanimed, mis on olemas igal väiksemalgi Eestimaa paigal.

Spetsiaalseid propagandafilme on Eestis vähe näidatud. Nendest tähtsamad on mõlemad sõjafilmid "Sieg im Westen" ja "Feldzug im Osten", mis said ka hea vastuvõtu osaliseks. Kinosid on kogu maal piisavalt. Väiksemates kohtades pole veel suudetud sõjas purustatud kinosid korda teha.

Ringhäälingu probleemiks Eestis on ühelt poolt patarei-vastuvõtjate vähesus maal, teiselt poolt asjaolu, et saatjad ei ole üle kogu maa kuuldavad. Programm arvestab eriti rinde vajadustega. Eesti elanikkond väljendab ikka ja jälle arvamust, et eestikeelsete sõnaliste saadete hulk ei ole piisavalt suur.

Muu saksa propaganda on nõrgalt arenenud. Eriti kritiseeritakse väljapandud plakateid. Nii räägitakse ühest Juhi plakatist kirjaga "Hitler päästja", mis pandi välja talvel, et "päästja" on sedavõrd õnnetu sõna ja tema kasutamine eesti keeles meenutab tugevalt "Messiast", mistõttu tekib mõtteline ühendus nõukoguliku Stalini kultusega. Vähe vastukaja leidis ka plakat, millel on kujutatud Stalin ja haakristiga käsi, mis teda kraedpidi peos hoiab. Konstateeritakse sarnasust kommunistliku propagandaga, kus kujutatakse vaid üht iseenesest mõistetavat fakti. Üle terve maa levitatud Eesti vabastamisele pühendatud plakatkalendri kohta arvatakse see olevat liiga ilusates värvides. Muu hulgas tehakse selle plakati puhul ka tähelepanek, et rõhutatult väljatoodud saksa talumehe ilmne heaolu sellel plakatil ei avalda eesti maainimesele mingit muljet, sest ta elas iseseisvusajal täpselt sama hästi. Pigem võib plakat linnainimestes tekitada pahameelt, kuna plakatil kujutatakse põrsa söötmist lutipudelist, samal ajal kui linnas ei jätku piima isegi imikutele.

Mis puudutab eesti vabatahtlikke Idarindel, kes moodustavad suhtarvult suurima kontingendi kõigi võitluses osalevate rahvuste hulgas, on välja öeldud, et sellele tõsiasjale on saksa pool liiga vähe tähelepanu pööranud. Ka on Juht eestlasi rindel ainult üks kord maininud, OKW[1] sõjateadetes pole neid kunagi mainitud.

[1] OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*)–Saksa sõjaväe ülemjuhatus.

Saksasõbralikud eesti ringkonnad märgivad negatiivsena sageli väljakuulutatud ettevõtmisi ja üritusi, mis jäävad sakslaste poolt läbi viimata. Nii näiteks ei tulnud mitte midagi välja laialt propageeritud plaanist saata 2000 last kuueks nädalaks külla Ida-Preisimaale.

Selgitustöö rahvale saksa juhtkonna abinõudest ei ole piisavalt tõhus, et inimesed seda alati vajalikult mõistaksid. Kindralkomissar SA Obergruppenführer Lietzmann sekkus ise asjasse ja avaldas kõnekoosolekutel aktuaalsete päevaküsimuste ja abinõude läbiviimise suhtes oma seisukoha ning saavutas sellega ka iga kord tähelepanuväärse mõju.

Siin maal peaks Saksa propaganda eelkõige tegelema järgmiste punktidega:

A. Anda Eesti rahvale tunnustatuse ja õiglase kohtlemise tunne, või kus see sõjast tingitud raskuste tõttu ei ole võimalik, teha rahvale selgitustööd. Selles mõttes on üks õnnetu libastumine näiteks vahepeal uuesti tühistatud Saksa Riigiraudtee korraldus ihunuhtluse sisseviimiseks oma kohustused unustanud eesti raudteelastele. Sellistes mõtlematustes näeb eestlane alamate rahvaste kohtlemisviiside kriitikata ülekandmist endale ja tunneb, et talle meenutatakse meetodeid, mida ta teab olevat olnud kunagi iseloomulikud saksa ülemkihile.

Eestlane kaldub sõdurile kui sellisele andma kõikidel elualadel eesõigust, samas tunneb ta ennast saksa tsiviilelanikega võrdväärsena. Nii näiteks tekitab ikka ja jälle pahameelt tõsiasi, et saksa tsiviilelanikud saavad riigikomissariaadis Ostland toiduainete jaotamisel oluliselt rohkem toiduaineid, mis ületavad isegi riiklikke toidunorme Saksamaal.

B. Anda Eesti elanikkonnale sakslasest positiivne pilt, tuginedes igasugusest diskussioonist kõrgemal seisvale saksa sõduri kujule, ning samas juhindudes Saksa juhtivast positsioonist Balti ruumis, mis tuleneb saksa sõduri ennastohverdavast võitlusest 1941. aasta suvesõjakäigu ajal. Siin ei piisa ainult nende ideede propagandistlikust käsitlusest sõnas ja kirjas, milleks pakub palju võimalusi näiteks praegu läbiviidav eelmise aasta vabastamist käsitlev mälestusfilmide[1] laine, vaid elanikkonnale tuleb teha kogemuslikult lähedaseks sakslase positiivne tüüp, olgu see siis sakslase enda isikliku ülesastumisega mittesaksa elanikkonna ees või mitmesuguste ürituste ja pidustuste kaudu. Selles mõttes võib positiivselt ära märkida Adolf-Hitleri kooli spordigrupi külaskäiku Sondasse. Edaspidi võiks samal eesmärgil toimuda

[1] Nõnda dokumendis; tõenäoliselt on tegemist hooletusveaga ning silmas on peetud ikkagi 1942. aasta suvel Eesti ajalehtedes hulgaliselt avaldatud kirjutisi 1941. aasta sõjasündmuste kohta Eestis.

heade saksa spordivõistkondade ja nimekate kunstnike külaskäike, valitud kunstinäituste korraldamist jne.

C. Eesti Omavalitsuse propaganda vaimne juhtimine ja suunamine

Mistahes propaganda suunamisel Eestis tuleb arvestada eestlaste mentaliteediga, mis oluliselt erineb sakslaste omast. Eestlane on propaganda suhtes väga tundlik ja põikleb otsekohe kõrvale, kui talle seda otse näkku paisatakse.

cc) Eesti Omavalitsuse propaganda

Eesti ajakirjandustööd juhib keskselt Haridusdirektoorium, mis on kõigi 15 Eestis ilmuva ajalehe väljaandja. Eelkõige põrgatakse raskusele, et ajakirjanduses töötaval eesti personalil ei ole kaugeltki seda õiget sisemist siirust ja eeldusi, et lugejaskonnale vahendada ajakohast mõttevaramut. Kuigi püütakse kasvatuse ja koolitamisega mõjutada kutselise ajakirjanduse taset, on asi ikkagi veel algusjärgus, mis näiteks ilmnes ka 23. 6. "Võidupüha" tähistamise erakordselt ebaõnnestunud kujutamises. Eesti Omavalitsus püüab oma edasist propagandistlikku tööd teha üle kogu maa asutatud rahvakasvatusbüroode[1] kaudu. Eriti on nende ülesanne läbi viia suuremaid propagandaüritusi; samuti on nende kohustuseks Eesti Omavalitsuse poolt plaanipäraselt läbiviidud rahvaaktsioonide, nagu metallikogumine, rahakogumine Eesti Rahva Ühisabile[2], metsa- ja kalaaktsioonide propagandistlik põhjendamine.

Ringhäälingut kasutatakse juhtivate Eesti tegelaste regulaarsete valgustavate esinemiste kõrval kõigepealt eestikeelsete aktuaalseid sündmusi kajastavate saadete nagu "Ajakaja", rindeteadete tõlgete jms edastamiseks. Rahvakasvatusbürood maal jätavad palju soovida, seda enamasti juhtivate isikute puuduliku sobivuse tõttu.

Aasta 1942 on Eesti Omavalitsuse propagandas kuulutatud "Eesti rahva tänu aastaks". Selle moto all peaksid aset leidma kõik propagandaüritused, nagu näiteks praegu toimuvad möödunudaastase Eesti vabastamise aastapäeva-pidustused.

Eesti propaganda ülesannetena võib ära märkida:

---

[1] Rahvakasvatuse Peavalitsus – Eesti Omavalitsuse propagandaasutus, tegeles propaganda, ajakirjanduse, kirjastuste ja sporditöö korraldamisega; maakondades tegutsesid selle kohalikud osakonnad.

[2] Eesti Rahva Ühisabi – sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

A. Punkt III 2. aa) all toodud takistavate psühholoogiliste faktorite ületamine.

B. Saksa–Eesti saatusühtsuse teadvustamise läbisurumine mitte ainult ühises võitluses maailma bolševismi vastu, vaid ka tulevases Euroopa ümberkujundamises. (Siinjuures olgu esikohal mõttekäik, et eestlane peab kandma samasuguseid kohustusi ja koormisi nagu sakslane; ning eestlastel tuleb avada silmad, et nad suudaks tänaseid sündmusi näha oma kohalikust vaatenurgast laiemalt.)

b) Kultuuriürituste mõju

Varsti pärast Eesti vabastamist sai eesti teatrielu jälle hoo sisse ja kuna eriti suurtes teatrites esitatud etendused olid piisavalt kõrgel tasemel, langes neile suur osa sakslaste kultuuritarbimisest. Päris elavalt külastasid saksa sõdurid ja saksa tsivilistid muusikaetendusi (ooper, operett, kontsert) ja jäid nendega ka väga rahule, seda enam, et Tallinna, Tartu ja Pärnu teatrites toodi lavale ka saksakeelseid etendusi.

Saksa sõjaväe jaoks korraldatud meelelahutused (Dresdeni keelpillikvarteti kontsertreisid, Ilse Maudtneri tantsuõhtud jne, ka mõned rindeteatrid) andsid sellel alal juurde vajalikku täiendust ja niivõrd, kuivõrd need olid eesti elanikkonnale kättesaadavad, vahendasid need ka sõjatingimustes elavat saksa kultuurielu. Toimusid ka mitmed Eesti teatrite ringreisid rindele.

Võrdselt armastatud saksa ja eesti publiku hulgas on olnud Landessender Reval'i[1] regulaarsed saated (soovikontserdid, segaeeskavaga õhtud jm), mida tehti küll mitte niivõrd kunstilisest kui rohkem meelelahutuslikust seisukohast lähtudes.

Talvehooajal linastunud mängufilmide kvaliteet on viimastel nädalatel paranenud. Põhimõtteliselt võib tõdeda, et elanikkond tunnetab sageli saksa suurfilmidele omaseid propagandatendentse liiga teravatena, nii nagu see oli "Ohm Krüger" puhul, või ei vasta filmid nende maitsele, nagu näiteks "Bismarck". Suurimat huvi tuntakse nädalaringvaadete vastu. Ringvaateid "Deutsche Wochenschau" juba tundvad ringkonnad, kelleks on eelkõige sõdurid, soovivad nendega asendada praegu kinodes jooksvad ringvaated "UFA Wochenschau". Nädala-ringvaadete suhtes valjeneb üldine kriitika, et need on enamasti oma ekraaniletuleku ajaks Eestis juba vananenud. Dokumentaalvõtteid sõjategevusest, millel põhineb üldine huvi nädala-ringvaate vastu,

[1] Landessender Reval – Tallinna raadiojaama ametlik nimetus, mida kasutati saksa okupatsiooni ajal ka eestikeelsetes tekstides.

peetakse vaid haruharvadel juhtudel konstrueerituteks või mitte tõetruudeks.

Paljud Eesti kunstinäitused Tallinnas ja Tartus on püüdnud anda eesti kujutava kunsti alal läbilõiget kaasaegsest loomingust. Samalajal kui skulptuur ja tarbekunst on heal tasemel, valitseb maalikunstis aastakümnete pikkuse Lääne kooli poolt tekitatud täielik haige segadus. Peale graafik Viiralti pole Eesti moodsal maalikunstil ühtegi tõelist kunstnikku välja panna. Enamasti eelmise sajandi teisest poolest pärit vanade eesti meistrite tööd on puhtad ja põhjalikud, ning innustatuna kaasaegsest saksa kunstiloomingust, peaks olema võimalik viia eesti maalikunsti tagasi nendele alustel.

c) Usuelu

Endises Eesti Vabariigis viidi läbi kiriku lahutamine riigist. Kuna avalik elu kulges nimetamisväärsete vapustusteta, võisid kirikud, mis üldiselt ei omanud mingeid poliitilisi ambitsioone, pühenduda rahulikult oma siseelule. Selle rahu rikkus bolševistlik režiim. Algas vaimulike ahistamine ja usuvastane propaganda. Hakkas tekkima teatud võõrandumine kirikust, eriti noorsoo hulgas. Pärast Eesti vabastamist võib jälle täheldada kirikuelu kasvavat intensiivistumist, kusjuures mõõduandjaks on pigem traditsioon kui kasvav religioossus. Kainele eestlasele on fanatism ja müstitsism võõrad asjad. Niisugust hoiakut võib leida vaid mõnede usulahkude juurest.

Praegusel ajal on kirikutel põhiliselt tegemist purustatud jumalakodade taastamisega ja probleemidega tühjaks jäänud hingekarjasekohtade täitmisel. Evangeelne vaimulikkond on arvamusel, et kui Tartu ülikooli usuteaduskonda ei avata, siis ei ole lähimal ajal enam võimalik ülal hoida evangeelset kirikuelu.

Õigeusu kirikus piirduvad eksarh Sergiuse ja Eesti metropoliidi Aleksandri vahelised diskussioonid juhtiva vaimulikkonna ja piirialade, eriti Petseri maakonna, õigeuskliku elanikkonna venekeelse osa probleemidega.

Kõikide kirikute vaimulikud arutlesid elavalt riigiminister Alfred Rosenbergi hiljuti Riias peetud kõnet usuvabadusest hõivatud Idaaladel. Selleks lubatud seaduselt oodatakse soodsat arengut.

d) Haridusolud

1) Kasvatus

Kuni bolševistliku ajani oli vastavalt 1934. aastal läbiviidud koolireformile Eesti koolisüsteemi põhialuseks kohustuslik 6-klassiline rahvakool, mille lõpetamine oli eelduseks keskkoolile, selle lõpetamine omakorda andis õiguse asuda õppima gümnaasiumisse. Lõpetatud gümnaasium oli omakorda eeltingimuseks ülikooli või tehnilisse kõrgkooli vastuvõtmiseks. Erialast väljaõpet oli võimalik saada pärast rahva- või keskkooli lõpetamist vastavates astmelistes kutsekoolides.

Bolševike ajal sobitati Eesti koolikorraldus vene omaga ja õppeaeg piirati kümnele aastale. Bolševike valitsemise ajal sai ka kool tugevalt kannatada. Kohe pärast vabastamist oli kogu koolikorraldus algul täielikult lagunenud. Suurem osa õpetajatest oli küüditatud või mobiliseeritud. Osa koole oli purustatud. Sõja tõttu tunti kõikjal suurt puudust õppematerjalidest ja see mõjutas oluliselt õppetegevuse taasalustamist. Alles pärast suuremate raskuste kõrvaldamist ja õpetajaskonna esialgset kontrollimist[1], oli võimalik 1941. aasta lõpus avada jälle rahvakoolid ja 1942. aasta alguses ka gümnaasiumid. Siiski ei jõutud normaalse õppetööni, kuna ülikarmi talve tõttu ilmnesid uued raskused. Mitmeid koole kasutati sõjaväe majutamiseks, paljudes koolides puudusid küttepuud. Maal oli õpilaste väljalangevus väga suur, osalt pika koolitee tõttu, osalt puuduvate riietusesemete ja jalanõude tõttu. Muud raskused olid tingitud sobivate ajaloo õpikute ja ka muude õpikute puudumisest, mida nägid ette uued õppeplaanid.

16. mail lõppes 1941/42. õppeaasta ja õpilased on rakendatud koolivaheajal sõja-abiteenistusse kuni selle aasta septembrini, uue kooliaasta alguseni. Osaliselt on nad maal abis talupidajatel, osaliselt on nad vahiteenistuses kaitsepataljonide, tuletõrje või muude sõjalisi ülesandeid täitvate organisatsioonide juures.

Selle aasta märtsis otsustas Haridusdirektoorium läbi viia uue koolireformi, mis on mõeldud üleminekuastmena hilisemale lõplikule reformile, ühtsustamaks koolisüsteemi Saksa Riigi omaga.

Reform näeb ette:

1. Gümnaasiumite arvu vähendamist rahvastikupoliitilistel põhjustel

a) Sellega vähendataks talunike laste lahkumist maalt linna.

---

[1] Saksa okupatsiooni perioodil kontrolliti võimaliku kommunistliku tegevuse tuvastamiseks kõiki avalikus teenistuses olevaid isikuid (kokku ca 60 000 isikut).

b) Viimastel aastatel Eesti abiturientide arv ületas protsentuaalselt kolmekordselt vastava abiturientide arvu Saksamaal.

2. Gümnaasiumi jagamist kaheastmeliseks

a) Alamastmel on kaks klassi ja kõrgemal astmel on kolm klassi.

b) Alamastme lõpetajad saavad keskmise küpsusastme.

3. Kutse- ja ametikoolide võrgu laiendamist

a) Seadusandlusega tuleb kutse- ja ametikoolide lõpetajatele anda eesõigused.

b) Osa õpetajatest tuleb üldhariduslike õppeainete õpetamise pealt ümber koolitada ametikooli õppeainetele.

4. Koolikohustus

a) Kohustuslik õppeaasta, mis varem kestis 1. augustist 31. juulini, kestab nüüd 1. jaanuarist 31. detsembrini.

b) Koolikohustuse algus tuleb viia 8. eluaastalt 7. eluaastale.

Sellega oleks praktiliselt uuesti läbi viidud 1918. aasta Eesti esimese koolireformiga analoogiline reform. Kuueklassilisele rahvakoolile järgneb viieklassiline gümnaasium. Kuidas koolireformi läbiviimine tervikuna mõjub, seda näitab tulevane kooliaasta.

Elanikkond on mõne koolireformi olulise punkti suhtes üsna kriitiline. Eelkõige arvatakse, et gümnaasiumite arvu vähendamisega tahab saksa pool läbi viia eesti rahva “rumalakstegemise”. Ainuke punkt, mida üksmeelselt tervitati, oli ettenähtud kutse- ja ametikoolide võrgu laiendamine.

Eesti õpetajaskonna olukorda võib nimetada halvaks. Peapõhjuseks on eesti õpetajaskonna majanduslik olukord. Eesti õpetajatel pole kunagi olnud head palgad; viimastel kuudel on aga õpetajate majanduslik olukord sedavõrd halvenenud, et juhul kui abi ei tule, siis sellisest situatsioonist tulenevad tagajärjed on nii hariduslikust kui ka poliitilisest seisukohast ebasoovitavad:

1. Naisõpetajate osatähtsus kasvab pidevalt. Väikeste palkade tõttu lähevad mehed koolidest minema. Sellest tingituna töötab õpetajatena suur arv pedagoogiliselt harimatuid inimesi. Pedagoogilise hariduseta õpetajate arv ulatub kuni 10% kogu õpetajaskonnast. Järelkasv õpetajate seminaridest on äärmiselt väike, nii et valikuvõimalused vähenevad pidevalt. Seisuga 15.12.41 koosnes eesti õpetajaskond 38% meestest ja 62% naistest.

2. Karta on, et õpetajate raske majanduslik olukord mõjutab ebasoodsalt nende poliitilisi hoiakuid.

Eesti noorsoo kasvatamise põhiteguriks peaks pidama ajaloo õpetamist, mis Eesti iseseisvuse ajal oli rajatud moonutatud ja tendentslikule ajaloo käsitlemisele ning oli suunatud ennekõike kõige saksapärase vastu. Eesti ajalookäsitluse põhitoon oli enesekeskselt ja pide-

valt suunatud ikka ja üha uuesti rõhutatud teesile “Eesti 700-aastasest orjapõlvest” aristokraatliku saksa ülemvõimu all. Praegu on senise ajalooõpetuse täielikuks ümberkorraldamiseks vajalik muuta esmajoones järgmised põhielemendid:

1. Saksa ajalugu on varasematel aegadel käsitletud ebapiisavalt või siis on seda ainult riivamisi ja nõrgalt puudutatud.
2. Eesti ajaloos toodi teadlikult esile vastandumine sakslusega (Saksa rüütliordu, Balti parunid, Vabadussõda, Balti Landeswehr jne), jättes tervikuna tähelepanuta üldeuroopalikud ajaloolised asjaolud.
3. Kõik ajalooraamatud olid koostatud ühekülgselt inglisesõbralikult.
4. Prantsuse ajalugu ja eriti Prantsuse revolutsioon võtsid enda alla ülearu suure ruumi.

Möödunud õppeaasta jooksul anti Haridusdirektooriumi poolt välja lühijuhendid ajalooõpetuse ümberkujundamiseks, õpetajaskonna ebakompetentsuse tõttu jäi aga laiaulatuslik edu saavutamata. Õpetajate ringkondades arutati palju neid uusi korraldusi ja need võeti vastu vastakate arvamustega. Just nimelt õpetajaskond oli eriti tugevalt mõjutatud varasemast Eesti ajalookäsitlusest, mis käsitles Saksa ülemvõimu Baltikumis kui ajaloolist ebaõiglust. Seoses uue õppeaasta algusega ja uute ajalooõpikute ilmumisega võib oodata ka märgatavat mõju püüdlustele, mille sihiks on ajalookäsitluse muutmine.

2) Noorus

Kuni 1936. aasta sügiseni ei olnud Eestis koolivälise noorsootöö riiklikku korraldust. Eksisteeris terve rida väiksemaid ja suuremaid noorsoo-organisatsioone, mis viisid oma tööd läbi kas eraõiguslike ühingutena või siis poolriiklike organisatsioonidena. Kasvav teadmine noorsooühenduste kasvatustöö tähendusest viis 1936. aasta sügisel noorsoojuhi ameti loomiseni Haridusministeeriumi juurde ja varsti pärast seda ilmus ka seadus noorsoo organiseerimise kohta. Seadus ei näinud ette riikliku noorsoo-organisatsiooni loomist, vaid see määras kindlaks, missugustesse noorsooliitudesse on lubatud astuda. Lubatud noorsooliitudest võib nimetada esmajärjekorras “Noored Kotkad” ja analoogilist tütarlaste organisatsiooni “Kodutütred”. Organisatsioon oli otsestes sidemetes Kaitseliiduga ja oli rangelt rahvusliku suunitlusega, tugeva rõhuga olemasolevale omariiklusele. Organisatsioon loodi 1930 ja sellel oli ümmarguselt 24 000 liiget.

Suuruselt teise organisatsioonina võib nimetada “ÜENÜ” – Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus. See oli asutatud Vabadussõjast väljakasvanuna 1919. aastal ja ühingul oli umbes 12 500 liiget. ÜENÜ-st ei

saa rääkida kui noorsoo-organisatsioonist Hitlerjugendi[1] mõttes, vaid oma olemuselt oli see pigem seltskondlik ühing. Suurem osa selle liikmetest olid noorukieast väljas.

Skaudid ja gaidid olid Eestis juba teistest maadest tuntud analoogilise iseloomuga. Nad olid Skautide Maailmaliidu liikmed. Siinjuures ei saa küll juttu olla mingist erilisest inglise orientatsioonist. Organisatsioon püüdis säilitada oma rahvuslikku iseloomu. Skaute oli Eestis umbes 4000.

"NMKÜ" ja "NNKÜ" (Noorte Meeste / Naiste Kristlik Ühing) olid analoogilised oma ameerika vastetega YMCA ja YWCA. Need ühingud loodi Vabadussõja ajal 1919 ameeriklaste poolt; NMKÜ on võrreldav ÜENÜ-ga, ka oli NMKÜ rohkem seltskondliku laadi ega tegelenud üksnes noorsootööga saksapärases mõttes.

Peale nende olid veel "Ülemaaline Maanoorte Ühendus", "Eesti Noorsoo Spordiühing" ja "Eesti Noorte Punane Rist". Need ühingud olid küll vähemtähtsad ja neil oli ka oluliselt väiksem liikmeskond.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Eesti noorsoo-organisatsioonidel puudus oma poliitiline dünaamika ja tahe iseseisvaks juhtimiseks. Noorsoo töö oli suures osas hooldustöö ja enamasti allutatud koolide ja kooliametite järelevalvele. Seda võis iseloomustada kui täiendust koolitööle, kuigi toonitati, et õpetajad ei tohi kõike ise ära teha, vaid peavad noorsugu iseseisvusele ärgitama.

Bolševike võimuletulekuga algas kõigi nende noorsooühingute likvideerimine. Nende varad ja omandid võeti ära ja anti "Kommunistliku Noorsooühingu" käsutusse. Teised noorsoo-organisatsioonid peale "komnoorte" keelati ära ja bolševistliku surve all suri välja kogu vaba noorsooliikumine. "Komnoored" ei omanud erilist tähendust, kuna sinna kuulusid vaid juhuslike kommunistlikult meelestatud perekondade vähesed pojad ja tütred.

Vaatamata kõigele säilis Eesti noorte hulgas soov organiseerumise järele. Kohe pärast sakslaste sissemarssi läksid noored noorsoo-organisatsioonide veel allesjäänud juhtide juurde mõttega taasalustada organisatsioonide tööd. Selle probleemiga tegelesid ühingute endised juhid, kuid jõuti selgusele, et praegu õigustab oma olemasolu vaid ühtne ja tsentraalselt juhitav organisatsioon. Saksa ametivõimud jäid nende soovide suhtes äraootavale seisukohale.

Alles selle aasta jaanuaris, kui üks noorsoojuht kohtus kindralkomissariga, algas töö uue organisatsiooni loomiseks. Pärast hädavajalike eeltööde lõpetamist andis kindralkomissar oma kirjaga 20.4.1942 Eesti Omavalitsuse juhile dr. H. Mäele loa luua maakondlikud noor-

[1] Hitlerjugend – Saksa riiklik noorsoo-organisatsioon 1933–1945.

soo-organisatsioonid. Vastavalt juhendile pidi selle organisatsiooni juhtimine toimuma eraldi igas üksikus maakonnas. Ühtse juhtimise kindlustamiseks ja piirkondlike noorsoojuhtide toetamiseks tuli luua maakondlikud nõustamisstaabid ja ülemaaliseks juhtimiseks nõustamisstaap kindralkomissari juures.

Selle plaani läbiviimiseks tuli lähetada piirkonnakomissaride juurde Hitlerjugendi juhte, kes peaksid pühenduma üksnes maakondlike noortejuhtide kontrollimisele ja nõustamisele.

Kuna hiljem langes ära Hitlerjugendi juhtide rakendamine, tuli 1942. aasta juunis valida uus organisatsioonivorm. See näeb ette maakondlike noorsoo-organisatsioonide ühendamise ülemaaliseks noorsoo-organisatsiooniks, nõustamisstaap langeb ära ja see asendatakse ülemaalise noorsoojuhiga, kelle ülesandeks on vajaliku usalduse loomine saksa ja eesti juhtkonna vahel. Positiivse arengu peaks kindlustama noorsoo- ja spordiosakondade lahutamine Haridusdirektooriumist ja eesti leitnandi Kalkuni asumine noorsootöö etteotsa.

Uue noorsoo-organisatsiooni sihid ja ülesanded on järgnevad:

"Kasvatada noortest vaimult ja kehalt tublid ja terved inimesed; tugevad, tõearmastajad, ustavad ja seltsimehelikud sõdurid, kes annavad oma panuse üldsuse heaks, jättes kõrvale isiklikud eelistused ja seisuslikud erinevused; kasvatada kodumaa armastust, koolis ja ametikohal kõrgeimate ideaalide poole püüdlevaid noori inimesi, kes hoolitsevad perekonna kui rahva jõuallika eest, hoolitsevad kodumaa kultuurivarade ja traditsioonide eest, löövad jäägitult kaasa saksa ja eesti rahva ühises võitluses bolševismi vastu ning Adolf Hitleri juhtimisel teevad koostööd Euroopa rahvaste eluruumi kindlustamiseks".

Organisatsioon alustab tööd uue õppeaasta alguses. Seni on vaid valitud maakondlikud noorsoojuhid. Kuigi nende juhtide valik põrkus suurtele raskustele, valiti siiski välja teatud kindel ja ühtne juhitüüp. Pärast kaheksapäevast ettevalmistavat laagrit lähevad maakondlikud noorsoojuhid juuli lõpus Saksamaale, et kohapeal Hitlerjugend'i kasvatusasutustega tutvuda.[1]

3) Sport

Eesti rahva huvi spordi vastu tärkas juba möödunud sajandi kaheksakümnendatel aastatel, kusjuures arenevast tööst järelkasvuga saab küll rääkida ainult viimasel kolmel aastakümnel. Esimesed impulsid saadi

[1] Eelnevalt oli vaatluse all, ilma seda mingil põhjusel nimeliselt nimetamata, organisatsiooni "Eesti Noored" loomine.

sakslastelt ning Soomest-Skandinaaviast. Eriti sobib eestlastele raskejõustik, eelkõige maadlus.

Pärast Vabadussõda 1918/1919, kus moodustati "Kalevi" spordiseltsist isegi vabatahtlike väeosa, koondati Eesti spordielu Eesti Spordi Keskliidu ja Eesti Olümpiakomitee juhtimise alla.

Viitel olümpiamängudel on osalenud 103 Eesti tegevsportlast, tuues koju kaasa kuus kuld-, kuus hõbe- ja üheksa pronksmedalit. Olümpiavõitjaid, Euroopa meistreid ja maailmameistreid, keda on Eestis olnud peale raskejõustiku veel kergejõustikus, suusatamises ja jääpurjetamises, austatakse kui rahvuskangelasi, seda eriti noorsoo hulgas. 1940. aastal oli Eestis 21 eriala- ja maakondlikku spordiliitu 154 ühinguga.

Bolševism võttis tarvitusele abinõud Eesti sportlaskonna vastu, nähes neis võimalikku rahvusliku vastupanu tugikohta. Enamik tippsportlasi, nagu ka keskliidu juhtkond küüditati; poliitilistelt seisukohtadelt suruti kogu organisatsiooni sisse bolševistlikud usaldusisikud ja nõnda tabas spordielu täielik allakäik.

Pärast Eesti vabastamist näitas eriti noorem põlvkond üles väga suurt sportlikku tegutsemistahet. Spordiosakonna loomine Haridusdirektooriumi juurde pole aga, tänu selle aasta alguses osakonna juhatajana tööle hakanud insener Jaaksoni ebakompetentsusele, pannud veel kindlat alust edasisele sporditööle.

e) Teadus ja kõrgkoolide probleemid

Bolševistliku režiimi ajal 1940/41 jäid Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool püsima. Tartu Ülikooli juures suleti kaheksast teaduskonnast ainult usuteaduskond ja majandusteaduskond liideti Tehnikaülikooliga. Tegevuse lõpetasid teaduslikud instituudid nagu Eesti Teaduste Akadeemia ja Loodusvarade Uurimise Instituut Tallinnas, samuti Tartus asuvad teaduslikud seltsid. Suuremas osas jäid õppejõud vallandamisest ja küüditamisest puutumata. Nad pääsesid 1941. aasta juulikuu oletatavast uuest küüditamis-aktsioonist Tartu linnas sõjasündmuste ja Tartu vallutamise tõttu saksa sõjaväe poolt.

Tartu Ülikooli ja samuti ka Tallinna Tehnikaülikooli varad kannatasid sõjasündmuste tõttu suhteliselt vähe. Tartus põles ruumide sisustusest ära ainult 6 %; Tallinnas tõi kahju materjalide hävimine, milleks olid põhiliselt raamatud.

18.7.41 pandi ülikooli komissarlikuks rektoriks bolševistliku režiimi eelne prorektor professor dr. Kant. Tehnikaülikooli rektoriks sai professor Livländer. Mõlemad rektorid, kelle ka hiljem saksa tsiviilvalitsus ametisse kinnitas, pühendusid alguses peaasjalikult kõrgkoolide omandi kindlustamisele, sõjakahjustuste kindlakstegemisele ja sa-

muti ka ettevalmistustele õppetegevuse taasalustamiseks. Tartu Ülikoolile anti tagasi majandusteaduskond.

Alates 20. novembrist 1941 toimusid kõigis teaduskondades lõpueksamid nendele üliõpilastele, kes olid oma stuudiumi lõpetanud. Mõlemas kõrgkoolis algas õppetöö 1942. aasta jaanuari lõpus; Tehnikaülikoolis täies ulatuses, Tartu Ülikoolis ainult meditsiiniteaduskonnas ja selle farmakoloogiaosakonnas, veterinaaria- ja põllumajandusteaduskonnas ja viimase metsandusosakonnas, osaliselt ka matemaatika- ja loodusteaduskonnas, niivõrd kui nende õppetöö puudutas õppeaineid, millel oli eelpoolnimetatud teaduskondade jaoks sissejuhatav tähtsus. Ülejäänud teaduskondades sooritati vaid lõpueksameid. Eksamite sooritamisega seotud ülesannete kõrval pühendusid mittetöötavate teaduskondade õppejõud teaduslikule uurimistööle. Praegusel ajal töötatakse eesti-saksa ja saksa-eesti erialaste terminoloogiliste sõnaraamatute väljaandmise kallal. Õppejõude haarati saksa ja kohalike ametivõimude poolt mitmesuguste aruannete koostamise tööle. Mõned instituudid, nagu geograafia, majandusgeograafia, geoloogia ja zooloogia instituudid tegid head ja vajalikku tööd, valmistades arvukalt statistilisi kaarte ja kartogramme peamiselt SD jaoks.[1]

Kahesemestriline õppeaasta kestis lühendatud vormis mõlemas kõrgkoolis 28. jaanuarist kuni 23. juunini. Eksamid toimusid kuni 15. juulini. Vaatamata sõjaseisukorrast tingitud raskustele, olid õppetöö intensiivsus ja tase normaalsed. Tartu Ülikooli üliõpilaste üldarv oli 1172, sellest meditsiiniteaduskonnas koos farmakoloogilise osakonnaga 609, veterinaariateaduskonnas 85, põllumajandusteaduskonnas koos metsandusosakonnaga 265. Mittetöötavates teaduskondades sooritasid 213 üliõpilast lõpueksamid. 28 isikule omistati teaduslik kraad, neist 18 sai magistrikraadi ja 10 doktorikraadi. Tehnikaülikooli üliõpilaste arv on 428. Edukalt sooritati 6 lõpueksamit.

Mõlemas kõrgkoolis peetakse üliõpilastele saksa keele kursusi ja kõikides teaduskondades õpetatakse saksakeelset erialast terminoloogiat.

Möödunud talvel segas õppetöö läbiviimist märgatavalt küttematerjali puudus. Saabuva talve vajaduste katmiseks on kõik kõrgkoolide õppejõud ja üliõpilased kohustatud osalema turba- ja küttepuude varumisel.

Ülikooli senini töötavates teaduskondades esineb suuri raskusi vajalike materjalide, kemikaalide jne puuduse tõttu, nii et osaliselt on praktiliste harjutuste läbiviimine võimalik ainult piiratud arvul. Sama

[1] Siin peetakse silmas okupeeritud alade igakülgset tundmaõppimist, uurimist ja kirjeldamist, mis oli Julgeolekuteenistuse üheks peamiseks töösuunaks.

käib ka Tehnikaülikooli kohta, eriti mis puudutab mäeteaduskonda, kus eriti kaevatakse aparaatide ja vahendite puudumise üle.

Seni suletud teaduskondades, välja arvatud usuteaduskond, alustatakse loengutega uue semestri alguses. Raskusi valmistab siingi mõnedel ajaloo ja avalik-õiguslike õppeainete alal puudus õppejõududest, eriti sellistest, kes oleksid poliitiliselt sobivad nendele nõudlikele aladele.

Tartu Ülikooli ringkondade poliitilis-maailmavaateline hoiak on alati vajutanud oma pitseri kogu Eesti haritlaskonnale. Juba Eesti Vabariigi algusaastatel oli anglofiilse valitsuse toetusel juhtivate ülikooliringkondade püüdluste eesmärgiks suruda kõrvale teistest rahvustest õppejõud ning seda isegi teaduslike huvide arvel. Varsti viis see võitlus ebasoosingusse saksa rahvusgrupi, millega algaski poliitilis-maailmavaateline ja kultuuriline eemaldumine Saksamaast. Saksa rahvusgrupp, kes oli kõigist rahvusvähemustest arvuliselt suurim ja ka teaduslikult tähtsuselt kaugelt teistest üle, kannatas ka selle all kõige rohkem. Eemaldumist Saksamaast soodustati ja propageeriti ajaloofaktide vale ja tendentsliku tõlgendamisega, mis põhjustas Eesti noorema sugupõlve jõudmist šovinismi, kus lükati kõrvale kõik Saksamaaga seonduv ja nähti Eestile vajalikuna laiaulatuslike suhete hoidmist Inglismaaga. See ei välistanud aga selle ringkonna sisemisi erimeelsusi. Juba vabariigi algusaastatel algasid võimupoliitilistel ja majanduslikel põhjustel korporatsioonide ja üliõpilasseltside vahel võitlused, mis aja jooksul teravnesid ning ilmnesid kõigil elualadel ja jätkuvalt tänini. Kohe pärast maa vabastamist tulid need vastuolud eriti selgelt välja: vanu vastuolusid, mis väljendusid isiklike intriigidena, esines sedavõrd massiliselt, et ametivõimud pidid neid sihikindlalt maha suruma. Üliõpilasseltsid arvavad, et neile tehakse ülekohut, kuna endistel Vabadussõjalaste Liidu liikmetel, kes enamasti kuulusid korporatsioonidesse, on sisepoliitiliselt suurem mõjuvõim.

Ülikooli rektorit rünnatakse tema väidetava saksasõbralikkuse tõttu. Eesti Omavalitsuse juhti dr. Mäed süüdistatakse eesti rahva reetmises. Euroopa uus kord leiab vaid harva mõistmist. Saksasõbralikud ülikooli-ringkonnad on raskes seisus sellise opositsiooni tõttu.

Üliõpilaskonna juht Reinhold, kes seniste ärakeelatud üliõpilasorganisatsioonide asemel organiseeris uue suunitlusega üliõpilaskonna, pidi alguses pidama võitlust tugeva opositsiooni vastu, mis on küll aegamööda nõrgenenud. Reinhold ei ole aga ikka veel autoriteeti saavutanud, samuti puuduvad tal mõjukad kaastöötajad. Seni on üliõpilaskonna tegevus piirdunud sõjatingimuste tõttu raskendatud organisatsiooni ülesehitamisega. Rangelt organiseeritud ja distsiplineeritud üliõpilaskonna puudumine tuleb muuseas ilmsiks teaduskondade si-

sestel sõpruskohtumistel, kus sageli toimuvad ebaväärikad üleastumised, mis heidavad varju tervele noorsoole. Samuti nagu õppejõudude puhul, on ka üliõpilastel silmatorkavalt ülepingutatud rahvuslik hoiak, mis tulevasele Euroopale on arusaamatu. Uuel semestril peaks raskuskese olema asetatud vastavale kasvatustööle ja mõjutamisele.

Tehnikaülikoolis, mis enam pühendub praktilisele tööle ja praktilistele elukutsetele, ei ole poliitiline huvi nii ergas kui humanitaarteaduslikult orienteeritud Tartu ülikooli ringkonnas. Lisaks mõjub veel see, et Tehnikaülikoolis, mis oli 1936. aastani tehnikum, ei ole üliõpilaskorporatsioone ja -seltse. Tervikuna vaadates puudub õppejõudude ja üliõpilaste poliitiliste hoiakute hulgas Tartule omane ülepingutatud rahvuslus.

3. Rahvus ja rahvatervishoid

a) Rahvussakslased Eestis

Tänapäeval on 2072 Eesti kodakondsusega isikut, kes peavad ennast sakslaseks. Enamuses on tegemist isikutega, kellel pole sakslusega midagi pistmist ja kes ainult konjunktuuri tõttu seda taotlevad. Rahvussakslasi, kellel olnuks õigus osaleda mõlemas ümberasumises (1939/40 ja jaanuar–märts 1941), kes aga sellest õigusest siiski loobusid, võiks praegu kogu maal olla umbes 6–700. Suuremalt jaolt on tegemist vanemate inimestega, enamasti naistega, kes erinevatel põhjustel (haigus, vanus, puudulik otsustusvõime, segunemine eestlastega) jäid mõlemast ümberasumisest maha. Umbes 150 ümberasumisõigusega isikut pidasid teisel ümberasumisel lepinguvastaselt kinni bolševikud. Umbes pooled nendest rahvussakslastest küüditati. Praegu ei esine ei tunnustatud ega ka väidetavate rahvussakslaste erilisi poliitilisi väljaastumisi. Nad on asutanud Tallinnas väikese kirikukoguduse. 1939. aasta sügisel, kui algas Eesti saksa rahvusgrupi ümberasumine, võis sakslaste arvu Eestis hinnata ümmarguselt 18 000. Saksa Kultuuromavalitsuses oli nendest registreeritud umbes 14 000. 1939. aasta ümberasumisel osales 15 000 isikut, rahvussakslased, riigisakslased ja nende sugulased. Järelümberasumisel 1941 aasta jaanuarist–märtsini osales üle 8000 isiku. Sel korral oli tegemist ülejäänud rahvagrupiga, kes majanduslike põhjuste tõttu ei teinud kaasa esimest ümberasumist; lisaks sellele arvukalt eestlasi, kes suutsid tõestada oma osalist saksa päritolu või olid sakslastega suguluses.

19. sajandi teisel poolel muutus eestlaste ja sakslaste arvuline suhe tugevalt viimaste kahjuks. Nii oli viiekümnendatel aastatel 16 eestlase kohta üks sakslane, 1918. aastal ulatus see suhe aga juba 50 1. Nende

muutuste põhjused on: Bismarcki Saksamaa tugevnemisega kaovad väljarändajate hulgad, teiselt poolt suur baltisakslaste väljaränd sise-Venemaale ja lõpuks eestlastega võrreldes väiksem sündide arv.

b) Eestlased Eestis

Eestlaste soome-ugri päritolu, mille kohta oletatakse, et nad ilmusid juba rahvaste- rändamise ajal praegu nende poolt asustatud aladele, ilmneb tänapäeval oluliselt veel vaid keeles. Rassiliselt kujutab tänapäeva eesti rahvas endast segu põhja ja idabalti rassist, kusjuures põhja osa domineerib. Rassilisest seisukohast kuuluvad eestlased peaaegu eranditult europiidsesse rassigruppi, nimelt põhja ja idabalti rassi, keda mõlemaid on Eesti elanikkonna hulgas peaaegu võrdselt: 26% puhtast põhjarassist ja 28% puhast idabalti rassist; kusjuures kaasa arvates vene alad, ca 9% elanikkonnast, muutub suhe idabalti rassi kasuks. Mõlema tüübi segunemisel on suhteliselt tugevalt esindatud hele segatüüp (32%), tumedajuukseline segatüüp on üsna haruldane (10,8%), puhast tumedajuukselist tüüpi on ainult 2,2%. Põhjarass on ülekaalukalt esindatud Lääne-Eestis, idabalti rass enamasti maa ida- ja kaguosa piirialal, kus on rohkem venelasi.

Lätiga võrreldes on Eesti rassiline pilt märgatavalt puhtam. Lätis on puhta põhjarassi osa koguarvust ainult 18%, idabalti osa seevastu aga 32,8%.

Eesti rahva rassiline koosseis on peamiselt taandatav tõigale, et ikka ja jälle juba eelajaloolisel ajal riivasid nende asumisala Vene ruumi rändavad skandinaavia-germaani suguharud, kusjuures juba enne sakslaste “sissepurjetamist” (*Aufsegelung*) 13.sajandil võib täheldada mitmeid pikema või lühemaajalisi germaani elementide kinnistumisi Balti ruumis. 13. sajandil Saksamaalt ja osaliselt ning ajutiselt ka Taanist lähtuv rasketes võitlustes läbiviidud maa kristianiseerimine pani aluse saksa rüütlite ja kaupmeeste paikseks muutumisele, millest kasvas välja üle 700 aasta maa ajalugu määranud baltisaksa ülemkiht. Saksa ülemvõim piirdus alguses poliitiliste ja majanduslike võtmekohtade hõivamisega, samuti ka kaitse teostamisega. Rüütelkonda võeti vastu isegi mõni üksik eesti silmapaistev perekond, kuivõrd need allusid uuele korrale. 1343. aastal järgnes eestlaste ülestõus ja pärast selle mahasurumist muutus eestlaste olukord oluliselt halvemaks. Liiatigi algas samuti nagu ülejäänud Euroopas see sotsiaalpoliitiline areng, mis viis aja jooksul pärisorjuseni. Saksa-eesti suhe muutus sotsiaal- ja agraarpoliitiliseks probleemiks. Linnades elasid ülekaalukalt sakslased, maal oli suurmaavaldused eranditult sakslaste käes. Kuigi sakslased ei teinud midagi selleks, et eestlasi kui rahvust teadli-

kult hävitada, vastupidi – saksa initsiatiivile võib tagasi viia hilisema eesti rahvakoolide, seltside jms rajamise – vaatab eesti rahvas sellele oma ajaloo olulisele etapile tagasi kui rahvuslikule rõhumisajale. Heameelega ei tunnustata, et kultuurielu viljelemise kõrval, näiteks eesti kirjakeele ja kirjanduse loomine, said saksluse vahendusel kogu maale ja nii ka eesti rahvale osaks Lääne tsivilisatsiooni saavutused.

Saksamaalt sissetungiva valgustuse mõjul viidi rüütelkonna poolt 19. sajandi alguses tsaaride vastupanule vaatamata läbi sotsiaalsed reformid, mis lõpptulemusena kaotasid pärisorjuse. Sellest tärganud pingelangus saksa-eesti suhetes ei pidanud kaua vastu. Kuigi eestlastel oli nüüd suures ulatuses võimalik tõusta sotsiaalselt kõrgemalseisvatesse ühiskonnakihtidesse, mis tavaliselt oli seotud ka loomuliku saksastumisega, lõi järjekordselt saksluse ja eestluse vahele kuristiku 19. sajandi teisel poolel panslavismi poolt maale toodud liberalismi idee, mis süvenes veelgi pärast pärisorjuse lõppu, mil talupoegadele päriseks osta antud maa suurus eestlasi ei rahuldanud. Liberalism lõhkus ära ka saksluse ja sellel ei olnud enam jõudu ennast kaitsta kahelt poolt tulevate rünnakute vastu (ülalt venelaste panslavism ja alt eestlaste rahvuslus). Eestlaste jaoks muutus rahvusliku võitluse olemus juba enam sotsiaalseks. Teravik suunatud saksa ülemkihi poole, tegid eestlased kaasa 1905. aasta revolutsiooni, mis pärast Jaapani sõja õnnetut lõppu raputas tsaaririiki 1917. aasta riigipöörete eelkäijana. Pärast demokraatliku duumareformi läbiviimist õnnestus eestlastel lihthäälteenamuse põhimõttel saada kohalikud omavalitsused oma kätte. 1917. aasta sotsiaaldemokraatlik ja bolševistlik revolutsioon murdis lõplikult saksluse ülemvalitsuse Eestis.

Kuigi Eesti juhtkond tegi 1917. aasta kevadel katse kindlustada Eestile kui autonoomsele osariigile sotsiaaldemokraatliku Venemaa raamides teatud enesemääramine, siis selle lootuse purustas 1917. aasta sügisel Oktoobrirevolutsioon. Bolševism suunas terrori ka Eesti demokraatide vastu, kes asusid toetuma üha tugevamalt võidu eel seisvatele Lääneriikidele. Sellest hoiakust ei loobutud ka siis, kui 1918. aasta kevadel saksa okupatsioon maa ja rahva bolševistlikust terrorist vabastas. Veidi enne saksa sõjaväeosade sissemarssi Tallinnasse (24. veebruaril 1918) kuulutati välja Eesti Vabariik. Sellele järgneval ajal seisid juhtivad Eesti ringkonnad vastu saksa okupatsioonivõimude katsetele osaleda tollal plaanitud Saksa keisririigi koosseisu kuuluvas Balti hertsogiriigis.

Pärast Saksamaa kokkuvarisemist Novembrirevolutsioonis 1918. aastal, osutas väike kildkond eesti rahvuslasi hilisema presidendi Pätsi juhtimisel vastupanu uuesti sissetungivale bolševismile. Alles pärast soome abivägede sekkumist ning baltisaksa elanikkonna jõulise tegut-

semise kaasabil, õnnestus mõnetuhandelisel Eesti sõjaväel saavutada võit ja peatada jaanuari alguses 1941[1] Tallinna all bolševistlik rünnak. Alles pärast seda sündmust tekkis laiades massides elav usk iseseisvusesse.

Veel edukalt kulgevate bolševismivastaste võitluste ajal võeti käsile sakslaste suurmaavalduste jagamine, mis oli kõige põletavam agraarpoliitiline probleem. Selleks andis psühholoogiliselt soodsa võimaluse kokkupõrge Lätis bolševismi vastu võitlevate saksa Baltikumi vägedega, mis toimus 1919 suvel Võnnus ja mille tagapõhi tänini on täielikult selgitamata. See eestlaste hulgas väga populaarne sõjakäik lõppes Eesti vägede võiduga ja juba kevadel püstitatud küsimus saksa suurmaavalduste võõrandamisest lahendati kiiresti ja radikaalselt, lõpetades sajanditepikkuse agraarpoliitilise vastuolu ühekülgselt eestlaste kasuks.

Varade võõrandamisega pandi äsjaloodud riiklusele märkimisväärne rahvamajanduslik alus, kusjuures riik sai üle 50% maa omanikuks, ilma et riigi rahandus oleks ennast koormanud nimetamisväärsete hüvitustega Saksa poolele. Sõjajärgsed aastad möödusid seni maata olnud elanikonnale nende suurte väärtuste jaotamise märgi all. Eesmärgiks seatud terve talupoegade keskklassi loomine õnnestus 1930. aastatel pärast mitmeid eksperimente, kui tänu Saksa majanduse taastamisele pärast 1933. aastat elavnes oluliselt põllumajandussaaduste väljavedu Saksamaale. Kuni selle ajani takistasid agraarreformi korraldamise vead, ülemaailmne majanduskriis ja puudulikud müügivõimalused maa ümberjagamise positiivseid mõjusid.

Eesti iseseisvuse esimesi aastaid ilmestavad samad tunnused ja vead nagu see oli sellel ajal omane enamikele idapoolsetele väikeriikidele. Poliitiliselt lääneriikide juhtimisel arenes välja ülemkiht, mille inimtüübiks oli “self-made-man”, kes kujutas endast kitsastest oludest vastutusrikkale kohale tõusnud inimest. Noor riigikord põdes läbi kõik parlamentaarsuse lastehaigused. Eesti põhiseadus oli Euroopa kõige demokraatlikum, kuna isegi presidendi ametikohta ei olnud ja see ametipost täideti pidevalt vahelduvate peaministritega. Tugevaim poliitiline jõud oli Põllumeestekogud, selle eesotsas oli kõige enam imetletud Eesti riigimees Konstantin Päts. Opositsiooni tuumaks sai Rahvaerakond Jaan Tõnissoni juhtimisel, kellel kui Eesti omariikluse eesvõitlejal oli ka eriline autoriteet Tartu akadeemilise haritlaskonna hulgas. Oma hoiakult väikekodanlik eesti sotsiaaldemokraatia sai aja jooksul jõudude kaalukeeleks. Kuigi kõik need parteid võitlesid innukalt üksteisega, valitses ometi juhtivate poliitikute vahel tõeline soli-

[1] Viga dokumendis, peab olema 1919.

daarsus, et säilitada iseenda eesõigust ülejäänud rahvakihtide hulgas. Välistatud olid ainult väikesearvulised vasakradikaalsed ja kommunistlikud elemendid. Riigikogu liikmete egoistlik tegutsemine võimaldas kolmekümnendate aastate alguses laiade masside hulgas tekkida kasvaval rahulolematusel valitseva korraga. Selle võttis osavalt üles uus kujunev faktor, nn Vabadussõjalaste liikumine ja surus läbi uue põhiseaduse. 1934. aasta märtsis õnnestus tolleaegsel esimesel riigivanemal Pätsil kasutada ära talle põhiseadusega antud õigusi ning peatada järjest laienev Vabadussõjalaste liikumine. Kuna ta alustas vabadussõjalaste poolt esitatud reformiprogrammi punkt punkti haaval täitmist ja kuna majanduspoliitiline toetumine Saksamaale tõi kaasa heaolu kasvu, siis hakkas Vabadussõjalaste liikumine silmnähtavalt pinda jalge alt kaotama, kuni 1936. aastal järgnes Luxemburgi põgenenud vabadussõjalaste juhi Sirk'i surm, millega see liikumine minetas sisepoliitilise tähtsuse.

Eesti rahva iseseisvuse viimased aastad olid suureneva heaolu ja sellega käsikäes kasvava iseteadvuse periood. Osava poliitilise manööverdamisega Euroopa riikide, eelkõige Saksamaa ja Venemaa vastuolude keskel, arvati endale olevat kindlustanud vaikuse ja rahu. Oma sellises peaaegu idüllilises olukorras võttis Nõukogude Liidu äkilisest sissetungist täielikult rabatud rahvas selle vastu ilma vastuhakuta. Eesti pool ei osutanud mingit nimetamisväärset vastupanu ei esimese okupeerimise ajal 1939. aasta sügisel, kui hõivati baasid, ega ka 1940. aasta juunis, vene okupatsiooniväe kaitse all lavastatud riigipöörde aegu. Veel tänaselgi päeval ei saada aru, et selline asjade areng põhines lõppude lõpuks mõjukate Eesti poliitikute põhjapanevatel vigadel.

Bolševistliku režiimi ajal süvenes eestlastes juba nende esimesest kokkupuutest bolševismiga 1917/18 pärinev vastumeelsus selle vastu. Vastumeelsus tuleneb rohkem individualistlikest motiividest kui bolševismi täielikust ja arenenud teadvustamisest. Alles ägeneva terrori surve all ärkas pikkamööda selle teadvustamine, millega seoses tuleb eriti nimetada veidi enne sõja puhkemist bolševike poolt läbiviidud massilisi küüditamisi. Vaatamata kommunistliku korra kogu eitamisele, ei olnud kuni selle ajani veel laiade masside teadvusse jõudnud bolševismi lõppeesmärgi sisu – Eesti rahva hävitamine, või vähemalt eestlaste kõrvaldamine nende poolt asustatud aladelt.

Ägeda bolševistliku terrori tõttu ei suutnud üksikud eesti aktivistide grupid, kes igati püüdsid kahjustada bolševismi, eriti üksteisega ühineda. Mõnedel neist õnnestus ühineda Saksa sõjaväeosadega ja sõjakäigu ajal läbi Eesti võisid tänu selliste gruppide olemasolule vene rinde tagalas tegutseda saksa poolt saadetud langevarjurid jms. Siia

hulka kuuluvad ka niinimetatud “metsavennad”, kes pärast sõja puhkemist Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel bolševistlike haarangute eest metsa põgenesid ja varjasid end seal sageli kuude kaupa, olles ise halvasti varustatud ja peaaegu relvastamata. Kuna need metsavendade grupid teostasid sageli väikeseid võitlusaktsioone bolševike tagalas, sealjuures saksa rinde lähenemisega üha rohkem, ning seejärel algatasid vahetult pärast Saksa vägede sissemarssi Omakaitse üksuste loomise, saab neile praegu osaks peaaegu legendaarne austus eesti rahva poolt. Nende tegutsemises püütakse leida kinnitust sellele, et Eesti vabastati mitte ainult tänu sakslastele, vaid ka eestlased ise aitasid sellele kaasa.

Praegustes saksa-eesti suhetes võib kohata eesti rahva poolt saksa tsivilisti suhtes erinevaid hinnanguid. Saksa sõduris nähakse bolševistlikust ikkest vabastajat, ta on populaarne ja tema kohta vaevalt et tehakse kriitikat, samas saksa tsiviilametnikus nähakse egoistlikku saksapoolsete huvide kandjat. Elanikkond jälgib saksa tsiviilametnike käitumist viimase üksikasjani ja kui vaid leitakse põhjus nende kritiseerimiseks, siis sageli seda heameelega ka tehakse.

Suuremaid saksavastaseid rühmitusi pole veel täheldatud. Praeguseni on kõige enam saksavaenulikku kriitikat teinud varasemad juhtivad haritlaste ringkonnad. Ka võib teatud saksavaenulikkust märgata Omakaitse juhtkonnas. Senini on see väljendunud siiski vaid väiksemates libastumistes, nagu pahatahtlikud märkused jne. Samal ajal kui laiad massid esinevad üldiselt üsna apoliitiliselt, hakkab nimetatud ringkondade tendentslik propaganda valguma ka keskklassi hulka ja talunike kõrgemasse kihti. Praegusel ajal on elanikkonna hulgas laialt levinud arutlused toetumisest Soomele või Rootsile, mis on ilmselgelt taandatav nende ringkondade püüdlustele.

c) Rahvusvähemused Eestis

Kõige suurem rahvusvähemus Eestis on praegusel ajal venelased, kelle arvu võib hinnata umbes 70 000 isikule. Piirialadel nagu Narva jõe ääres, Petseri piirkonnas ja Peipsi järve läänerannal asuva väiketalunikest vene elanikkonna hulgas on laialt levinud sümpaatia kommunismi vastu, mistõttu elanikkonna eesti osa suhtub neisse erakordselt tõrjuvalt ning ikka ja jälle nõutakse nende ümberasustamist itta. Linnade haritlaskonna hulgas, mis koosneb valdavalt valgekaartlikest emigrantidest, on pigem täheldatav tundeline mälestus “emakesest Venemaast” kui sümpaatia kommunismi vastu. Rahvastikupoliitiliselt kujutavad piirialade venelased endast vähe positiivset elementi, kuna tänu nende suuremale sigivusele on neil välja kujunenud erakordne

tendents sisseimbumiseks oma naabruses asuvatele rassiliselt paremate eesti asualadele.

Venelaste ja eestlaste vahel on tähelepanuväärselt tugev vastastikune antipaatia. Eestlane väljendab igal võimalusel oma rassilist ja tööalast üleolekut. Venelaste hulgas levivad kuuldused uue Vene rahvusriigi moodustamisest tugevdavad venelaste hulgas ühtekuuluvustunnet. See toimib eriti põlevkivi töötlemise piirkonnas, kus töötavad töökohuslastena sajad 18–25 aastased venelased Petserimaalt. Nende põlevkivitööliste ja ka mõnede Narva vabrikute tööliste hulgas on märgata vastupanu, mis sageli läheb avaliku streigini.

Haapsalust põhja pool asub 8000-liikmeline rootsi rahvusgrupp, mis koosneb peamiselt väiketalupidajatest, maatöölistest, meremeestest ja kaluritest. Vaimuelu keskendub peaaegu eranditult kirikule. 1942. aasta alguses ja sama aasta juunikuus külastas Eesti rootslasi Rootsi riigidelegatsioon, mis andis üle Rootsis kogutud annetused, peamiselt kalastusvahendid. Juba esimene külaskäik äratas Eesti rootslastes soovi ümberasumiseks Rootsi.[1] Samuti esitati sarnaseid soove delegatsiooni teistkordsel külaskäigul. Teise külaskäigu ajal nägi delegatsiooni juht suurt vaeva oma rahvuskaaslastele selgitamisel, et ümberasumisega Rootsi ei maksa neil arvestada. Eesti rootslaste asualalt tulevate teadete järgi on ümberasumispropaganda vaibunud.

d) Rahva tervishoid

Eesti elanikkonna tervislik seisukord on üksikutes piirkondades väga erinev. Näiteks kui olukorda Virumaal võib pidada murettekitavaks, siis ülejäänud maakondadest teatatakse, et sõjasündmuste tõttu on olukord küll pingeline, aga tõsist ohtu pole.

1941. aasta lõpus esines Viljandi sõjavangilaagris üksikuid tähnilise tüüfuse juhtumeid, mis mõne nädala pärast levisid üle kogu Eesti. Tähnilise tüüfuse haigusjuhtumite arv suurenes Peipsi järvest ida pool asetsevatest piirkondadest toodud sõjapõgenike tõttu nii, et selle aasta veebruari-, märtsi- ja aprillikuus ilmnes tähnilise tüüfuse epideemiline levik üle kogu Eesti. Üksikutes maakondades oli haigestunute surevus ligikaudu 12%. Vahepeal lokaliseeriti tähniline tüüfus Paldiski põgenikelaagris, teistes Eesti osades on haigus jätkuvalt taandumas. Erandiks on siinkohas ainult Tartu maakond, kus viimastel kuudel tähnilisse tüüfusse haigestumiste arv pidevalt kasvab. Selles maakonnas hai-

[1] Eestirootslaste ümberasumisliikumine Rootsi algas tegelikult juba 1940. aastal, kui see õnnestus paarisajal inimesel, ja viidi täielikult läbi 1943–1944. aastal Saksa-Rootsi lepingu alusel.

gestus maikuus 6 isikut tähnilisse tüüfusesse, juunis registreeriti 15 uut haigusjuhtu.

Linnade arstidega varustatus on üldiselt piisav, seevastu maal on erakordselt suur puudus arstidest. Ravimitega varustamine on igal pool ühtemoodi puudulik, mida arstide arvates ei paranda ka kodumaiste ravimtaimede korjamine. Samuti on ühtlaselt napp kõigi maakondade varustamine sidumismaterjalidega.

Eesti rahvuspoliitilist olukorda iseloomustavad suured inimkaotused, mida tekitasid eelmise aasta küüditamised bolševike poolt. Üldse küüditati kokku 61 160 inimest[1], nendest ainult 6000 naist ja last, ülejäänud olid valdavalt tegevteenistuseks kõlblikud mehed. Kuna küüditatutest on kuni käesoleva ajani läbi saksa sõjavangistuse või muude asjaolude abil tagasi pöördunud ainult umbes 12 000, on selle bolševistliku terroriga tehtud sügav sisselõige Eesti rahvastikupüramiidi, seda enam, et tegemist on rahva jätkamiseks kõige tähtsamate aastakäikudega.

Eesti rahva elujõu nõrgenemine on äratuntav, ehkki käesoleval ajal võib nentida näiteks suuremat sündivust kui 1939. ja 1940. aastal. Nii näiteks oli 1939. aastal, viimasel rahuaastal, esimese 5 kuu sündide arv 7909, samal ajal kogu 1940. aasta jooksul oli see arv 7841 ja käesoleva aasta esimestel kuudel 8325. Märkimisväärne sündide arvu tõus on seletatav pärast Eesti vabastamist taasärganud optimismiga, aga veel enam seondub see eesti naiste ja saksa sõjaväelaste suhetega. Vaadeldava perioodi surmajuhtumite arv oli vastavalt 1939–7766, 1940–8139 ja 1942–9867.

Rahvuspoliitiliselt vaadatuna kujuneb eesti rahva edasisest arengust üsna pessimistlik pilt, kuna naised ei soovi enam sünnitada (iseseisvuse ajal oli sünni-juurdekasv aastas keskmiselt vaid 16 tuhande elaniku kohta).

Eesti rahva seas on arusaamine rassilistest ja rahvuspoliitilistest seisukohtadest üsna nõrgalt arenenud. Isegi haritlaste ringkondades pole peaaegu üldse teadmisi, mis annaksid neile eeldused rassiprobleemide mõistmiseks. Kõigest hoolimata on siiski üldises elukäsitluses selgesti äratuntavad põhjarassi elemendid. Eesti iluideaal vastab põhjarassi ja fääli rassi[2] segatüübile. Kuigi juudiküsimuses on kujunenud liberaalse värvinguga humaanne suhtumine, hoiti nendega praktilises elus äratuntavat distantsi. Abielud juutidega ja seltskondlik läbikäimine nendega olid väga haruldased. Täpselt samuti hoiti ka bolševike ajal eri-

---

[1] Siinkohal mõistetakse küüditamise all kõiki NSV Liitu viidud inimeste kategooriaid, nagu küüditatud, arreteeritud, mobiliseeritud jne.

[2] Fääli ehk daali rass – üks europiidse rassi alaliike saksa rassiteaduses.

list distantsi venelaste ja muude nõukogude rahvastega lävimisel. Seevastu tänapäeval, vaatamata rahvuslikest ringkondadest lähtuvale vastupropagandale, suhtlevad sakslased ja eestlased üksteisega väga intensiivselt. Üksikud saksa sõjaväelased on ka esitanud avaldusi, et saada luba eesti naistega abiellumiseks.

Liberaaldemokraatlik kihutuspropaganda oskas süstida laiadesse massidesse vastumeelsust natsionaalsotsialistliku rassiteooria vastu, kuna see andvat ainult saksa rahvale ülemuslikud õigused ja sellega välistatavat eestlastele nende soome-ugri ja sealtkaudu mongoliidse päritolu tõttu "valitseva rassi privileegid", nagu on kirja pandud ühes ülivananenud, aga eestlaste hulgas üsna laialt levinud ajalookäsitluses.

Eestlased näitavad üsna ruttu üles siirast huvi rassiõpetuse küsimuste vastu, kui neile võimalust mööda selgitada nende tegelikke rassilisi suhteid.

4. Haldus ja õigus

a) Haldus

Eesti Vabariik oli esimestel aastatel pärast selle loomist demokraatlik-parlamentaarne riigitüüp koos kõigi vigadega, mis on ühel parteidest sõltuval ja sagedaste valitsusvahetustega riigil. Vastutavate riigiorganite ebaühtlane ja organiseerimata töö mõjus majandus-, kultuuri- ja sotsiaalvaldkonnale ebasoodsalt ja võimaldas suuremal osal rahvast jõuda arusaamisele, et tuleb luua autoritaarsetele alustele tuginev riigijuhtimine. Selle mõtte kandja, Vabadussõjalaste liikumine, viis läbi suure enamusega vastuvõetud põhiseaduse muutmise, mis lülitas parlamendi peaaegu täielikult riigijuhtimisest välja. Pärast seda kui tolleaegne riigijuht Konstantin Päts talle antud autoritaarset seisundit ära kasutades surus maha fašistliku orientatsiooniga vabadussõjalaste liikumise, jõustus 1937. aastal uus põhiseadus, mis jaotas riigivõimu riigipea, valitsuse ja kahest kojast koosneva parlamendi vahel, kusjuures riigi president oli "riigivõimu ühtsuse kandja". Ministeeriumite arv oli kindlaks määramata, see sõltus maale oluliste ülesannete tekkimisest. Enne bolševike sissemarssi olid olemas Haridus-, Kohtu-, Majandus-, Põllutöö-, Sise-, Sotsiaal-, Välis-, Teede- ja Sõjaministeerium. Iseseisvad keskorganid peale selle olid veel Riigikontroll (riiklike asutuste majandustegevuse kontrollimiseks), Riigikantselei, õiguskantsler – Põhjamaadele omane institutsioon (riiklike ja muude avalik-õiguslike asutuste tegevuse seadusega vastavuses olemise kontrollimiseks) ja Informatsiooni Keskus (riikliku informatsiooni ja propaganda korraldamine ja juhtimine).

Linnad, maakonnad ja vallad olid omavalitsuslikud. Nende detsentraliseeritud omavalitsusorganite kõrval olid kohalikud keskvalitsusest sõltuvad asutused. Nii allusid politseiprefektuurid Siseministeeriumile, maksuinspektsioonid majandusministrile.

Nende kõrval olid olemas elukutsete edendamiseks omavalitsuslikud avalik-õiguslikud ametikojad (näiteks Kaubandus-Tööstuskoda, Käsitöökoda, Majaomanike Koda, Õpetajate Koda, Kodumajanduskoda jne).

Bolševistlik režiim asendas selle haldussüsteemi väidetavalt "tõelise demokraatia ja detsentraliseerimise" alusel loodud korraga, mis tegelikkuses oli aga ülitugev tsentraliseerimine ning ei jätnud isegi kõrgematele Eesti nõukogu riigiorganitele mingit tegevusvabadust. Kõrgeim riigiorgan oli Nõukogude Liidu Ülemnõukogu (Moskvas) ja Eesti Nõukogude Vabariigi raames Eesti Nõukogude Vabariigi Ülemnõukogu. Varasemat valitsust asendas vastavalt Rahvakomissaride Nõukogu. Üksikuid rahvakomissariaate, mis jagunesid osakondadeks, peavalitsusteks ja valitsusteks, pidi juhtima Eesti Nõukogude Vabariigi Ülemnõukogu. Praktilises elus allusid need siiski Moskvast Eestisse saadetud komissaride asetäitjatele ja teistele ametnikele.

Kohalikud omavalitsused kaotati ära ja asendati kohalike "töörahva saadikute" nõukogudega. Nõukogude täidesaatvad organid olid täitevkomiteed.

Täielikult likvideeriti kutsealased omavalitsused.

Võrreldes Eesti valitsuskorraldusega oli bolševistlikul valitsussüsteemil suur hulk ametiasutusi, mis osaliselt oli seletatav riigistamise läbiviimisega; kõige muu hulgas on see ka üldiselt iseloomulik Nõukogude Liidu valitsemisele. Kõiki valitsusasutusi suunas Kommunistlik partei oma poliitika kohaselt. Bolševistlike ametnike vähene administratiivne kogemus ja nende madal haridustase lõid bolševistlikust valitsusest taolise süsteemi, millest Eesti elanikkond pärast vabastamist võis ainult kergendustundega loobuda.

Eestlaste ja rahvusvähemuste riigiõiguslik positsioon sätestati Eesti põhiseaduses, mille järgi kõik Eesti kodanikud on seaduse ees võrdsed, keegi ei saa mingeid avalik-õiguslikke eesõigusi või halvemusi, mis sõltuksid sünnist, usutunnistusest, soost, seisusest või rahvusest. Põhiseadus pidas rahvusvähemustena silmas Eestimaa ajalooga seotud rahvusvähemusi (sakslased, rootslased, venelased). Hiljem väljaantud seadus kultuuromavalitsuste kohta luges rahvusvähemuste hulka ka rahvused, mis olid esindatud vähemalt 3000 isikust koosneva kogukonnaga. Rahvusvähemustel oli õigus moodustada kultuuromavalitsusi. Seda kasutasid ära sakslased ja ka juudid, mitte aga venelased ja rootslased. Kultuuromavalitsusorganid olid kultuurinõukogu ja kultuu-

rivalitsus. Osalemine oli vabatahtlik. Eesti valitsus oli kontrollinstantsiks, mis võis ka kultuurinõukogu laiali saata. Kultuurinõukogu otsuseid ja korraldusi võis tühistada ainult haldusõiguslikul teel.

Bolševistlik režiim ei andnud rahvusvähemustele mingeid eesõigusi. Pärast Eesti vabastamist on eestlaste ja rahvusvähemuste, ka sakslaste seisund seaduslikult määratlemata. Senini on ainult Saksa õigusmõistmise raames antud saksa rahvusest isikutele teatud kindlad õigused ja on sätestatud nende võrdõiguslikkus riigisakslastega.

Saksa valitsuse kõrgeim juht Eesti kindralkomissariaadis on kindralkomissar, kellele allub seitse piirkonnakomissari. Kindralkomissariaat koosneb neljast peaosakonnast (haldus, poliitika, majandus, tehnika), mis omakorda jagunevad osakondadeks. Vastavalt Juhi määrusele 9.5.42 tehnika kasutamise kohta hõivatud Ida-alal, läheb neljas peaosakond (tehnika) riigiminister Speeri otsealluvusse, pärast seda kui tema juhtimise alla on sõja ajaks üle antud ka hõivatud Ida-alade relvatööstus, ehitus, energiamajandus, teede ehitus, veeteed ja sadamad, samuti ka veemajandus.

Kindralkomissari juures asub Eesti SS- ja politseijuht.

Eesti Omavalitsusel oli seisuga 1.6.42 järgmised ametkonnad: Haridus- ja Kohtudirektoorium, Sisedirektoorium, Majandus- ja Transpordidirektoorium, Põllutöödirektoorium ja Sotsiaaldirektoorium. 1.6.42 jõustus järgmine ümberkorraldus: Kohtudirektoorium sai iseseisvaks, esmalt jäeti see küll koos Haridusdirektooriumiga Eesti Omavalitsuse juhi haldusalasse; Sotsiaaldirektoorium liideti Sisedirektooriumiga ja Põllumajandusdirektoorium liideti Majandus- ja Rahandusdirektooriumiga. Moodustati uus Tehnikadirektoorium. Organisatoorses mõttes saavutati sellega kooskõla kindralkomissariaadi struktuuriga.

Hõivatud Ida-alade riigiministri poolt antud “Ostland’i organisatsioonimäärus nr. 3” 7.3.42 kinnitas, et kindralkomissar teostab saksa ülemvõimu ja poliitilist juhtimist kogu maa administratsiooni järelevalve teostamise teel; üksikuid asju võib ta küll saksa tsiviilvalitsusele üle võtta, kusjuures neli-aastaku plaani sõjamajanduslike nõuete kohaselt võidakse majandusasju Eesti Omavalitsuse haldusalast ära võtta. Selle määruse kohaselt teostavad piirkonnakomissarid kindralkomissari juhtimisel saksa ülemvõimu oma piirkondades.

Kohalik administratsioon oma Eesti ametiasutuste ja ametnikega on omavalitsus. Riigikomissari nõusolekul nimetab kindralkomissar ametisse Eesti Omavalitsuse juhi ja viimase ettepanekul direktorid. Sellest lähtuvalt on saksa valitsusel vaid juhtiv funktsioon ning täidesaatev funktsioon on Eesti Omavalitsusel, praktikas on aga tekkinud olukord, kus haldustegevuse puhul toimub alati saksa ametkondade kaasa-

töötamine. Selle põhjuseks on lõppude lõpuks see, et riigikomissar oma halduskorraldustes ja oma juhtivas funktsioonis ei piirdu üldiste põhisuundadega, vaid ta reguleerib üksikküsimusi, mille administratiivset teostamist seepärast maa enda ametiasutused korda ajada ei suuda, kuna küsimusi töötavad läbi kindralkomissariaadi ametiasutused, ilma riigikomissarilt selleks vajalikku tegevusvabadust saamata. Eesti Omavalitsuse ettepanekuid, mis on saanud kindralkomissari esindajate nõusoleku, võib sageli käsile võtta ja teostada alles pärast riigikomissari poolset heakskiitu. Nii näiteks on Eesti Omavalitsus muuhulgas juba veebruaris ja märtsis välja töötanud terve rea maksumäärusi, mis on esitatud kindralkomissarile ja kes omakorda need saatis edasi kinnitamiseks riigikomissarile, kuid tänaseni puudub viimase seisukohavõtt. Senist saksa "juhtiva valitsuse" ja Eesti Omavalitsuse vahelist töösuhet võib hinnata positiivseks ja kasutuskõlblikuks, seda eelkõige tänu kindralkomissar Litzmanni osavale juhtimisele ja Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe poliitiliselt täielikule usaldusväärsusele.

Eesti valitsusorganid kaebavad mõnikord, et administratiivsete asjade teostamisel ei anta neile piisavalt tegutsemisvabadust ja kindralkomissari ametiasutused ei piirdu ainult juhtimisõigusega. Silmas pidades sõjaliselt tähtsate asjaolude vältimatut kaasmõju haldusülesannete täitmisel, on siiski kindralkomissarile ülalpool nimetatud määrusega selgelt antud ka administreerimisõigused, eriti majandusalal.

Algusaegade raskused välja arvatud, on üldiselt suudetud vältida saksa valitsuse suhetes Eesti Omavalitsusega topelt-tööd. Administratiivülesannete planeerimine ja kindlaksmääramine toimub kahepoolsete läbirääkimistega, mille tulemusel välditakse tühja tööd ja paralleelset tegutsemist.

Eesti elanikkonna ja samuti ka erialaringkondade arvamuse järgi ei piirdu saksa valitsus ainult järelevalvega. Ollakse arvamusel, et eesti mõju on sunnitud kõiges, ka detailsetes küsimustes, praktiliselt saksa mõju ees taganema ja eestlased on nii halduses kui ka kõigis teistes valdkondades sakslaste poolt "lihtsalt vastu seina surutud".

Seni on Eesti direktoritest ennast eriti heast küljest näidanud majandus- ja rahandusdirektor dr. Wendt, kellel on hea organiseerimisvõime, laialdased erialased teadmised ja tähelepanuväärne otsustusvõime. Ta näitab üles tahet töötada oma haldusalal maksimaalselt ilma saksa ametkondade sekkumiseta. Ta esindas juba sõjaväevalitsuse ajal mõjukat seisukohta, et just majandusalal on eestlased suutlikumad kohalikke olusid mittetundvatest sakslastest kiiremini ja paremini toime tulema sõjanõuete täitmise ja Eesti majanduse ülesehitamisega; sakslastele heitis ta tookord ka ette oskamatust ja otsustusvõimetust. In-

formatsioon Omavalitsuse juhi dr. Mäe kohta on teises kohas (vrdl III 1).

Sisedirektor Angelus on loomult ametnik, kellel puuduvad suuremad organisatoorsed võimed, kes tuleb paremini toime väiksemate asjadega ja kelle isiku suhtes eestlastel on pretensioone.

Kohtudirektori kohusetäitja Grau, kellele allusid kohtud, on lahti lastud, kuna tema poliitiline minevik ei sisaldanud piisavalt saksa poolele olulist sirgjoonelisust ning ei jätkunud tal ka organisaatorlikku võimekust ega erialaseid teadmisi. Tehnikadirektor Raadiku kohta ei saa veel lõplikku otsust langetada, sest ta on ametis olnud alles kuu aega; eelmisel töökohal ehitusosakonna juhatajana ta eriti silma ei paistnud.

Pärast Sotsiaaldirektooriumi ühendamist Sisedirektooriumiga vabanes sotsiaaldirektor Leesment ja ta pandi juhtima Eesti Rahva Ühisabi, mis pidi loodama NSV[1] eeskuju järgi. Leesment on energiline ja läbinisti saksasõbralik. Direktor Saar ei näi olevat kõige sobivam mees, kes oleks suutnud bolševike ajal ja sõja läbi kokkuvarisenud Eesti põllumajanduse kiiresti ja põhjalikult jälle üles ehitada. Tema ja dr. Wendti vahel tuli mõlema direktooriumi vaheliste ülesannete jaotamisel sageli ette erimeelsusi, misjuures dr. Wendt üritas liita põllumajanduse juhtimise oma ametkonnaga ja saavutas selles ka edu. Direktor Saar on nimetatud Eesti kindralkomissariaadi hindadedirektoriks, samas allub ta vahetult Eesti Omavalitsuse juhile. Tema uue, alles hiljuti alustatud tegevuse kohta, ei saa veel otsust langetada.

Eesti Omavalitsuse seesmised poliitilised püüdlused langevad valdavalt kokku eesti haritlaskonna omadega. Tippametnikud paistavad olevat Euroopa uue korra suhtes täielikult positiivselt meelestatud, kuid keskastme ametnikkond näib valdavalt ihalevat Eesti iseseisvuse taaskehtestamist, osaliselt mõeldakse ka Suur-Soome peale või siis "Põhjala bloki" ideedele. Need ringkonnad näeksid heameelega, et Eesti alad ei alluks saksa mõjule. Seni pole need seisukohad võtnud organiseeritud väljundit.

Eesti Omavalitsuse personalipoliitikat aetakse kohati "onupojapoliitika" mõttes, ametisse püütakse panna oma üliõpilasorganisatsiooni liikmeid, muidu tuttavaid ja sugulasi. Taolise seisukorra tõkestamiseks juba sõjaväevalitsuse ajal välja antud Eesti Omavalitsuse korralduste täitmisest hoiavad linna- ja maavalitsuste juhid kõrvale.

Kohalik administratsioon said riigikomissari määrusega 15. maist 1942 tagasi omavalitsusliku olemuse, mis neil oli enne bolševistlikku

---

[1] NSV (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*) – Natsionaalsotsialistlik Rahva-hoolekanne, Saksa sotsiaaltoetus-organisatsioon.

aega maakondade, linnade ja valdadena. Täielikult ja eranditult oma haldusala eest vastutavatele juhtidele on abiks maanõunikud, raehärrad linnades ja vallanõunikud. Omavalitsusorganite üle teostavad järelevalvet Eesti Omavalitsuse ametivõimud kooskõlas saksa ülemvõimu korraldustega.

Kindralkomissariaadi ametitest võeti maikuus ära 50 ametnikku, neist osa juhtivatelt kohtadelt ("*Heldengreifkommission*")[1]. Allesjäänud personali koosseis näib olevat piisav, et vajaliku tööga hakkama saada.

Samas ei ole piirkonnakomissaride ametkonnad ülepaisutatud, nagu Eesti elanikkond seda heameelega kritiseerib. Seevastu olgu küll märgitud, et mõnedes saksa ametkondades, nagu näiteks Saaremaa tollipiirikaitses, on personali ülearu palju. Seal on kokku vähemalt 200 saksa ametnikku ja üle 300 eesti teenistuja, kellel elanikkonna etteheidete järgi ei ole midagi teha.

Eesti ametkondades on tingimused erinevad. Näiteks Narva linnavalitsust oma 600 ametnikuga ainult 18 000 linnaelaniku kohta võib lugeda ülemäära suureks; samal ajal on Petseri maakonnas ametnikest puudus, mis on seletatav sellega, et eestlastest ametnikud väldivad võimalust mööda seda "venelaste maakonda" (maakonnas elavad valdavalt venelased).

Üldiselt vaadatuna on Eesti Omavalitsuse ametnikkond arvuliselt üsna piisav.

Eesti elanikkond suhtub saksa valitsuse korraldustesse ilma asjalikkriitilise kaalumiseta eelarvamusliku umbusaldusega, kartes, et kõigi nende korralduste eesmärgiks on ainult Eesti alade saksastamine ja sakslastele eriõiguste andmine.

Eesti ametivõimude korraldusi peetakse saksa valitsuse poolt pealesunnituks või nende käsu järgi välja kuulutatuks, mille kogu mõte on ainult saksa mõju suurendamine.

b) Õigus

Varasemas Eesti Vabariigis oli õigusemõistmisel järgnev ülesehitus: rahukohtud (rahukohtunikud); ringkonnakohtud kui esimene instants ja apellatsioonikohus; Kohtupalat või Kohtukoda kui ringkonnakohtu otsuste apellatsiooni-instants; samuti Riigikohus kui kassatsioonikohus Kohtukoja ja ringkonnakohtu otsuste jaoks (apellatsiooniinstants), nagu ka revisjonikohus kõrgemate võimuorganite administratiivasjade otsustamisel ning lõpuks esimene ja viimane instants

[1] Kampaania tsiviilasutuste ja organisatsioonide koosseisude vähendamiseks, et vabastada personali sõjaväkke võtmiseks.

riigi presidendi, armee ülemjuhataja ja valitsuseliikmete kohtu ette kutsumisel. Need kohtud ei olnud ainult kriminaal- ja tsiviilasjade jaoks, vaid need olid – välja arvatud Kohtukoda – pädevad ka administratiivasjades. Kohtutes puudus täielikult võhiklik element.

Eesti kohtud olid elanikkonna seas üldiselt lugupeetud. See on seotud ka sellega, et Eesti iseseisvuse kakskümmend aastat kulgesid rahulikult kuni kommunistide ülestõusuni 1924. aastal ja Vabadussõjalaste liikumiseni 1930–34. Ka "vapside" protsessid, millega likvideeriti Vabadussõjalaste liikumine, ei teinud kahju kohtute mainele. Arvestades sellega, et tegu oli väikese põllumajandusele orienteeritud riigiga, oli kohtunike erialane ja üldine haridustase rahuldav.

Bolsevistlik reziim kõrvaldas 1940. aasta detsembris Eesti kohtusüsteemi ja viis sisse nõukogude kohtud. Esimese instantsi moodustas ühest eesistujast ja kahest kaasistujast koosnev rahvakohus, sellest kõrgemal seisis ringkonnakohus ja sellest omakorda kõrgemal Ülemkohus kui kassatsiooni-instants. Rahvakohtunikud pidi stalinliku konstitutsiooni järgi valitama üldise hääletamise tulemusena rahva hulgast. Tegelikult nimetati nad ametisse linna- ja maakonna täitevkomiteedes Kohtu Rahvakomissariaadi juures asuva personaalameti poolt esitatud nimekirja alusel. Ringkonnakohtunikud, keda konstitutsiooni järgi valisid "linnade ja maakondade töötajate saadikute nõukogud", nimetas ametisse Eesti Nõukogude Vabariigi Ülemnõukogu Presiidium. 1941. aasta kevadel asendati suurem osa veel ametis olevaid kutselisi kohtunikke võhikutega, kes olid käinud ainult kolmekuulistel juriidilistel kursustel. "Kontrrevolutsioonilistes asjades" ja "riiklike kuritegude" puhul mõistsid kohut erilised sõjatribunalid ja "Siseasjade Rahvakomissariaadi kohtud", mis tegid seda avalikkuse eest täielikult varjatult, kusjuures kaebealuseid ei kutsutud välja ega võimaldatud neil enda kaitsmist.

Kommunistliku õigusõpetuse praktiline teostamine eesti rahva peal mõjus elanikkonnale igas mõttes ebasoodsalt. Elanikkonna jaoks olid eraomandi sihipärasel hävitamisel (linnas ja maal asuva maaomandi, samuti kaubandus- ja käsitööettevõtete natsionaliseerimine ning pangahoiuste äravõtmine) katastroofilised tagajärjed. Perekonnaõiguse alal viisid abielusõlmimise ja -lahutamise eeskirjad kaootilise olukorrani. Õigusemõistmises nägi bolševistlik süsteem ainult klassivõitluse sunnivahendit "proletariaadi" tugevdamiseks ning "klassivaenlaste" likvideerimiseks ja lämmatamiseks. Vastavalt sellele üritas Kommunistlik partei muuta kohtud poliitilis-proletaarseteks ametiasutusteks, kus isegi apoliitiliste kohtuasjade puhul olid mõõdupuuks poliitilised kaalutlused. Praegu on elanikkonna laiade masside sooviks minna edasi mööda seda õigusemõistmise teed, kus nad pidid bolše-

viseerimise tõttu seisma jääma. Oodatakse varasemate kohtute töö täielikku taaskäivitamist nagu see oli iseseisvusajal. Samal ajal loodab elanikkond bolševike poolt äravõetud eravarade võimalikult kiiresti täies ulatuses tagastamist. Seni ettevõetud omandi tagastamine ainuüksi valitsemiseks ja kasutamiseks elanikkonda ei rahulda.[1]

Kohaliku kohtumõistmise endine ega ka praegune organisatsioon ei suudaks tänasel päeval tagada korra, rahu ja julgeoleku ülalhoidmist, kui õiguskorraldus oleks ainult nende käes. Seetõttu on vältimatu siia liita saksa kohtud julgeolekufaktorina ja saksa huvide kaitsemiseks.

Õigusemõistmise osa reprivatiseerimise läbiviimisel on ainult riigistatud omandi varasema omaniku või tema õigusjärglase kindlaksmääramine. Reprivatiseerimine ise on tegelikult õiguse kindlaks määramine, mitte õiguse rakendamine. Praegu tuleb õigusvaidlused, milles mängivad oma osa nõukogude natsionaliseerimisabinõud, peatada ja neid võib ainult kindralkomissari nõusolekul jätkata.

Eesti kindralkomissariaadis on üksnes kaks saksa kohtuorganit, nimelt Saksa kohus ja Erikohus, mis mõlemad asuvad Tallinnas. Apellatsioonid ja kaebused Saksa kohtuotsuste vastu lähevad Saksa ülemkohtusse Riias. Saksa kohus, millel on üks kohtunik, on õiguspädev: a) kõikides kriminaalasjades, niikaua kui need pole suunatud lõplikuks otsustamiseks mõnda teise kohtusse, b) tsiviilasjades, kui menetluses osaleb riigisakslane või rahvussakslane, c) kõigis teistes kohtuasjades, kui nende pädevust määrusega selgelt põhjendatakse. Erikohus on õiguspädev, kui tema õiguspädevus on Saksa Riigis või hõivatud Idaaladel selgelt määratud või kui prokuratuur viib süüdistuse Erikohtu ette. Erikohtus on üks kohtunik kui eesistuja ja kaks kaasistujat, kellel peab olema kohtunikuametiks vajalik võimekus ja kes määratakse ametisse üheks aastaks Erikohtu piirkonnas elavatest riigisakslastest või siis rahvussakslastest.

Saksa õiguse rakendamisel võõrastele rahvustele viidatakse nii erialainimeste kui ka muu elanikkonna poolt sellele, et saksa karistusseaduse sõnastust ja sisu ei tunta. Saksa kohtute vastu usalduse suurendamiseks on hädavajalik vastavalt õpetada nii eriala ringkondi kui ka ülejäänud elanikkonda.

Kuivõrd saksa kohtumõistmises on rahvussakslased võrdsustatud riigisakslastega ja seega neile antud eriseisund, siis tekib küsimus, kas need eriõigused on kehtivad ka nende rahvussakslaste kohta, kes ei järginud Juhi kutset ümberasumiseks Saksamaale. Eesti pool viitab

---

[1] Kuna Saksa Riik käsitles õiguslikult kogu okupeeritud aladel asuvat NSV Liidu riiklikku vara sõjasaagina, siis tagastati natsionaliseeritud vara eraomanikele ainult osaliselt ja ainult kasutusõiguse alusel.

sellele, et paljud eestlased olevat asjatult püüdnud ümber asuda, samas kui sakslased olevat sellest õigusest loobunud ning nõnda pole asjalikku alust neile sakslastele eestlastest elanike ees eriõigusi sisse seada.

Küsimusele, kas eesti rahvale peaks kohaldama Saksa õiguse kodanlik-õiguslikke ettekirjutusi, peab vastama jaatavalt ning seda toetavad ka Eesti juristide ringkonnad; seda enam, et Eesti kindralkomissariaadis kehtib ikka veel Balti Eraõigus ("*Liv-, Est- und Kurländisches Privatrecht*") aastatest 1864/1890, mis loomulikult on olemas vene ja saksa keeles, mitte aga eesti keeles. Samuti on kerkinud küsimus, silmas pidades pärast sõja lõppu Saksa Riigis kavandatud "Rahvaseadustiku" kehtestamist, kas ei peaks juba praegu Eestis kehtestama kodanlikku Saksa seadustikku, kuigi see on küll osaliselt vananenud ja mitte alati natsionaalsotsialistlike õiguspõhimõtetega kooskõlas olev. Sellele küsimusele tuleb vastata eitavalt.

5. Majandus

Üheaegselt esimeste julgeolekupolitseiliste abinõudega võeti käsile ka ettevalmistused hilisemaks SD tööks.[1] Nii sai praegune majandus- ja transpordidirektor dr. Wendt Erikomando 1a käest kõigepealt ülesande võtta tema käsutuses olevate kodumaiste jõududega arvele kogu varasema Eesti Vabariigi alal kõik majandusväärtused ja purustused. Pärast seda tegevust, mis kestis umbes 14 päeva, võeti dr. Wendti meeskond eraldi osakonnana üle majanduskomando Reval poolt.

1941. aasta septembris andis armee tagalaülem Roques välja määruse, mille põhjal pandi ametisse praeguse Eesti Omavalitsuse eelkäijatena mitmed eesti direktorid. Nii tekkis Eesti Majandusdirektoorium, mis esitas nii majanduskomandole "Reval" kui ka tagalaülemale jooksvalt ettepanekuid majanduse käimapanemiseks ja üleskerkinud ebakohtade kõrvaldamiseks.

Majanduskomando "Reval" ja tagalaülema vahel kestsid pikalt vaidlused võimupiiride üle, esitatud ettepanekutele ei pööratud üldse tähelepanu või siis tehti seda ainult põgusalt, koheselt vajalikud sammud hilinesid kuni mitu kuud. Näiteks olgu siinkohal toodud 18. armee varustamine polaarsaabastega. Pärast seda kui nende viltkarusnahksete saabaste hankimine usaldati Eesti Majandusdirektooriumile tema võimkonnas olevate ettevõtete kaudu, kasvas hange eelmise, majanduskomando "Reval" poolt tehtud hankega võrreldes

[1] Siin peetakse silmas okupeeritud alade igakülgset tundmaõppimist, uurimist ja kirjeldamist, mis oli Julgeolekuteenistuse üheks peamiseks töösuunaks.

ümmarguselt 500%. Üheks negatiivseks tagajärjeks majanduskomando “Reval” ja armee tagalaülema keerulisele ja raskele võimuselgitamisele oli kõigi toitlustusmajanduse jaoks tähtsate olemasolevate tagavarade ebarahuldav ja süsteemitu arvelevõtmine.

Pärast majanduse juhtimise ülevõtmist tsiviilvalitsuse poolt muutus ebasoodne majanduslik olukord niivõrd, kui läbi Kindralkomissariaadi III peaosakonna oli võimalik lihtsustada kogu asjaajamist. Majanduskomando “Reval” venitamine koheselt vajalike korraldustega kui ka selle enda osaliselt ebaõnnestunult läbiviidud meetmed põhjustasid teatud majandusraskusi, mille tõttu tsiviilvalitsusel tuli kaugelt raskemaid ülesandeid lahendada kui majanduskomandol “Reval” selle tegevusaja alguses. Majanduskomando “Reval” poolt meelevaldselt väljaantud ostuload ja eluliselt tähtsate kaupade sageli mõttetu jagamine raskendasid pärastist plaanimajandust.

Eesti majandusvõimud tegid suurt kahju Eesti põllumajandusele, näiteks endise põllumajandusdirektori Saare isiku läbi. Kindralkomissari korraldusega 28.5.42 läks ka põllumajandusdirektoorium dr. Wendti alluvusse.

Saksa tsiviilvalitsus andis ja annab Eesti Majandus- ja Transpordidirektooriumile, mida juhib erialaselt väga tubli dr. Wendt, vajalike abinõude läbiviimiseks vabad käed, jättes endale aga suunamise, juhtimise ja üksikasjade parandamise, et taolisel alusel võimalikult lühikese ajaga tõsta nii põllumajandus kui ka tööstus, kaubandus, käsitöö ja ettevõtlus Eestis jälle jalule.

a) Põllumajandus

Saksa võimud leidsid pärast saksa sõjaväe sissemarssi Eestis eest täielikult laostunud, ebamajandusliku ja tühjakspumbatud põllumajanduse. Mingeid reserve ei olnud, tagavarasid oli ainult vähesel määral. Väljaantud põllumajandusmääruste eesmärgiks oli otsekohene põllumajandussaaduste turu korraldamine. Määrustega sekkuti rängalt igaühe eraellu, eriti muidugi põllumeeste ellu ning aidati kaasa üldise meeleolu halvenemisele, sest seni oli plaanimajandus olnud eesti elanikkonnale võõras. Vaatamata korduvatele möödahiilimistele nendest määrustest ning vastavalt ka ebaõnnestumistele, on majandusolukord üldiselt suunatud korraldatud rööbastele.

Reprivatiseerimine andis talunikele tagasi nende maa ja pani nad sellega taas tootmises osalema. Reprivatiseerimise etapiviisiline teostamine ja saksa ametkondade mõningane oskamatus põhjustasid reprivatiseerimise venimise kuude kaupa, mille tulemusena tekkisid majanduslikud kitsaskohad, kuna ei vanatalunikud ega uusmaasaajad

majandanud oma talusid korralikult enne omandisuhete korraldamist. Välja arvatud mõned vanatalunikud, viidi reprivatiseerimine 100% läbi. Nii nagu varem, on talupidajad ka nüüd ikka veel rahulolematud, kuna majapidamised pole neile tagasi antud omandina, vaid üksnes kasutamiseks.[1] Sovhooside lahtiriigistamine on praegu veel käimas. Suurmajandeid haldab Põllumajandamisselts Ostland[2], millega eesti talupidajad on väga rahulolematud. Samuti majandab see selts kõiki varasemaid riigivaldusi, linnamõisaid, eesti ühistute mõisaid, ümberasujate valduseid, ka kõiki peremeheta talusid. Produktiivseks majandamiseks sõjamajanduse huvides pidi Põllumajandamisselts Ostland suuremaid summasid investeerima, et seemnevilja, tõuloomi, masinaid ja põllutööriistu Saksamaalt sisse vedada. Kuna talupidajad aga said vähe tööstuskaupu, mõjus nimetatud artiklite sissevedu Põllumajandamisselts Ostlandi tarbeks meeleoludele halvasti.

Vaatamata suurtele raskustele viidi põllutööd 100% läbi. 1941. aastal sügisel üleskündmata jäänud põllumaal (80%) tehti kevadkünd. Kohati korratult läbiviidud kevadisest maaharimisest hoolimata on põldude seis hea ja 1942. aastal loodetakse head saaki. Kartulikasvatuse pindala on sama, mis oli aastal 1939.

Bolsevistliku reziimi ja praeguse sõja tõttu kaotati 25% hobuste normaalhulgast. Kütusepuuduse tõttu (puugaasigeneraatorid saabusid alles pärast külvitöid) sai traktoreid ainult vähe kasutada. Sügiseks pannakse peaaegu kõigile traktoritele gaasigeneraatorid peale, millega tõuseb veojõud tugevalt. Lisaks sellele tuuakse Saksamaalt suuremal hulgal bensiini, mida hoitakse sügistööde jaoks varus.

Kõige suurem on nõudlus tööjõu järele. Küüditamine, vabatahtlike rindele saatmine ja meeste rakendamine Omakaitses on umbes 70 000 meest maatöödelt ära tõmmanud. Tööjõupuudus ja ülekoormus / ... [3]/ ja maatöödele saatmise aktsioon suutsid vähe abi pakkuda, sest nende tööjõud ei ole sobivas vastavuses maatöö nõuetega. Vähene olemasolev põllumajanduslik tööjõud kasutas ära reguleerimata palgaküsimuse, nõudis ja saigi talupidajate jaoks ülejõukäivat palka. Tasuta ülalpidamise juures maksti põllumajandustöötajale kuus kuni 100.- RM. Seejuures talupidajad peavad nende toiduainetele kindlaksmääratud hindu liiga madalaks.

---

[1] Kuna Saksa Riik käsitles õiguslikult kogu okupeeritud aladel asuvat NSV Liidu riiklikku vara sõjasaagina, siis tagastati natsionaliseeritud vara eraomanikele ainult osaliselt ja ainult kasutusõiguse alusel.

[2] LO (*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland GmbH)* – Põllumajandamisselts Ostland, saksa majandusorganisatsioon nõukogudeaegsete riiklike ja kollektiiv-majandite ekspluateerimiseks.

[3] Dokumendi tekstis lünk.

Seemnevilja varumine valmistas varem kõige suuremaid raskusi. Sõjasündmuste tõttu ei saanud 1941. aasta kehva saaki korralikult koristada. Normikohustused sõjaväele ja rahva toitlustusnormide kindlaksmääramine viisid seemneviljavarude kasutamiseni. Sellele vaatamata suudeti ühiste majandusaktsioonide, omaabi ja vahetamistega vajalik teraviljaseeme kokku saada. Vastupidiselt endisele ajale, kui talupidajal pani aasta seemne oma aita, tuli nüüd leivavilja puudusel sügisel kasutada rukkiseemet. Mõju meeleoludele oli halb. Koristustöödega üheaegselt peab reht peksma. Nende tööde järelevalve anti maakonna põllumajandusjuhtidele. Rohuseeme puudub täielikult. Uusi kultuurkarjamaid ei ole seepärast võimalik teha. Eesti teraviljaaretuse selts saab 8 suurmajandist igat liiki külviseemet ja võib arvestada, et sellega tulevane vajadus kaetakse.

b) Varustamine

Organiseerimise puudulikkus ja erinevad toitlustusnormid niigi pingestatud toitlustusolukorras mõjuvad meeleoludele masendavalt.

Toitlustusnormid:

	Leib	Liha	Või	Suhkur
Saksa tsiviilelanikud	2350 g	800 g	280 g	330 g
Eesti tsiviilelanikud	1700 g	350 g	100 g	100 g
Sõjavangid	2350 g	200 g	130 g	225 g

Toitlustamise käsutuses on ainult jooksvalt saadavad põllumajandussaadused. Raske toitlustusolukorra peamised põhjused olid kariloomade arvu vähenemine, eelmise aasta vilets saak, puudulikud söödavarud, keeruline transpordiolukord ja karm talv. Eriti suur puudus oli Narva ja Petseri piirkonnas, sest sõjaväe üksused hankisid seal endale toiduaineid omal käel. Mõlemas piirkonnas tuli leivavilja odraga segada. Lihaturul läks kergemaks tänu suurtele kalakogustele, raskem on kartuli ja juurviljaga. Kalamüük on tsentraliseeritud ja seda teostab üks firma (Kalakeskus), juurvilja jaotamine on antud kolmele firmale.

Salakaubandus vohab ja pole lasknud ennast senini lämmatada. Kuna talupidajatele vältimatult hädavajalike kaupade nagu petrooleum, bensiin, seebikivi jne hankimine oli võimalik ainult sõjaväelaste kaudu, siis oli ka sõjavägi selles salakaubanduses otseselt mõõduandja.

Salakaubanduse tõttu areneb hinnadünaamika väga aeglaselt. Salakaubandus kaotab raha mõiste. Kindlaksmääratud hinnad arvatakse olevat liiga madalad ning tootjad on proovinud ja proovivad ka edas-

pidi oma kaupu mustale turule sokutada. Hinnakujundus toimus Ida-Preisimaa hindade alusel, millest arvestati maha 40 % ja kehtestati siis normina. Eriti rahulolematud oldi rukki-, kartuli-, sealiha- ja piima-hindadega.

Bolševistlik aeg ja sõda kahandasid loomavarusid:

Hobused	25%	Lehmad	25,7%
Sead	50,6%	Lambad	46%
Kitsed	53,3%	Sulelised	27,5%

Loomulik kadu vähendas loomade üldarvu veel 10 % võrra. Võrreldes eelmise aastaga vähenes ainuüksi piimatootmine 64 %. Selles on oma osa tõukarja äravedamisel bolševike poolt.

Hulgikaubandusfirmade natsionaliseerimine lõhkus varasemast ajast pärineva hea Eesti kaubandussüsteemi. Tänapäeval veel olemasolevate kontsern- ja korporatiivettevõtete poolt on erainitsiatiiv sama hästi kui välja lülitatud. Avaldusi tegevuslubade saamiseks ja kinnitamiseks pole seni esitatud. Kaubatagavarad on üsna läbi. Tekstiilkaupade, eriti tööriietuse ja voodipesu jaotamine katab ainult vaevu hädavajaliku tarviduse. Vananenud ja moestläinud kaubaartiklite tõttu jätkub edasine kaupluste sulgemine. Näiteks oli 1941. aasta septembris Tallinna tööstus- ja kaubanduskeskuse all 186 igat liiki äri 1285 teenistujaga. 1942. aasta aprillis oli veel 103 äri ja praegu on ainult 93 äri ümmarguselt 600 teenistujaga. Eesti Omavalitsus taotleb õigust ise anda lube hulgikaubanduse ettevõtete taasavamiseks. Töötasupiirid kaubanduses on samad, mis oli nõukogude ajal. Kuigi kaubanduse alal jõustus määrus, et Eestis on maksvad enne 21.6.40 vastuvõetud seadused ja määrused, ei ole toimunud muudatust töötasumäära suurenemises.

Kaubanduse keskseltsi Ost[1], mis monopoolse seltsina reguleerib nõudmist ja pakkumist, on senini teravalt kritiseeritud. Kuna eluks hädavajalike kaupade hankimine, eelkõige kalatöötlemiseks vajalike lisandite hankimine ainult ZHO kaudu oli vaevaline, Eesti majandusorganite tegevuse läbi aga silm-nähtavalt edukas, oli mainitud kriitika eriti terav. Viimastel kuudel on kriitika suuremas osas vaibunud, kuna ZHO kaudu on tehtud suuremaid tarneid.

---

[1] ZHO (*Zentralhandelsgesellschaft Ost)* – Kaubanduse keskselts Ost, põllumajandussaaduste vaheltkaubandusega tegelenud saksa majandusorganisatsioon.

Enne bolševike aega oli Eestis üldse kokku 20 000 käsitöö-ettevõtet. Nõukogude ajal nende asemele loodud artellid lagunesid suuremalt jaolt iseenesest vahetult pärast Saksa sõjaväe sissemarssi. Eesti Omavalitsus, tahtes pidurdada täielikku lagunemist, esitas 1941. aasta oktoobris majanduskomandole "Reval" ettepanekud, mis sisaldasid artellide likvideerimise seadusliku regulatsiooni. Ühelt poolt neid ettepanekuid ei võetud vastu, teiselt poolt taluti aga seda, et vastavalt olukorrale jätkus artellide lagunemine. Vähesed allesjäänud artellid likvideeritakse lähemal ajal.

Uute käsitööonduslike organisatsioonide ees seisavad materiaalsed probleemid. Käsitööonduslike materjalide jaoks ostulubade jaotamine peab tulevikus toimuma Majandus- ja transpordidirektooriumi kaudu. Ettevalmistamisel on käsitööndusliku organisatsiooni loomine. Selles nähakse ette kutsekogusid, kohalikke esindusi ja üksikute käsitööharude usaldusisikuid. Kodumaise käsitöökunsti edendamiseks on mõeldud näidistöökodade üles- ja väljaehitamisele.

Eesti Omavalitsus püüdleb sinnapoole, et saada enda kätte keskne järelevalve ja juhtimine ning tagada sellega taasülesehitamise kiirem läbiviimine.

c) Liiklus

Tööjõu- ja materjalipuudusele vaatamata on suudetud liiklusvõrk mingil määral korda teha. Peamised raudteeliinid ehitati normaalrööbastele ümber.[1] Kahjustatud ja hävitatud sillad ning ehitised taastati või siis parandati osaliselt. Välja arvatud Tartu–Petseri liin (pikkus 88 km), on terve vana laia- ja kitsarööpmeline raudteevõrk käigus. Eesti Raudtee veeremist oli suurem osa minema veetud või purustatud, näiteks ülevaade laiarööpmelisest raudteest:

	1940. aasta juuli	1941. aasta september
Vedurid	110	30
Reisivagunid	350	20
Kaubavagunid	3500	800

[1] Okupeeritud NSV Liidu aladel ja sealhulgas Eestis oli laiarööpmeline raudtee alates 19. sajandist rajatud rööpmelaiusega 1524 mm, mis raudteevõrkude ühendamise huvides koheselt saksa okupatsiooni alguses ehitati ümber nn. Euroopa laiusele 1435 mm.

1941. aasta septembris anti olemasolevad kaubavagunid Soomele[1] ja Eestis kasutatakse ümberehitatud liinidel Saksamaalt kohaletoodud veeremit. Vedurite ja vagunite arv on saavutanud arvuliselt sama taseme nagu 1940. aasta juulikuus. Eramajandus oma nõudmistega kaupade tarnimiseks raudteel on seni pidanud tahaplaanile jääma.

Autotransport on sõjasündmuste tõttu palju kannatanud. Vajalikku elustamist takistab tööjõu, materjalide ja töökodade puudus. Vrakkidelt ja katkistelt sõidukitelt võtavad remonditöökojad vajalikke varuosasid, millega autosid remontida ja korda seada. Puugaasigeneraatorid andsid hädavajaliku aseaine puuduvale autokütusele. Eesti Omavalitsuse kaudu korraldatud generaatorite sissevedu Soomest ja Rootsist ei saa teoks, sest kompetentsed saksa võimuorganid ei suutnud väidetavalt vanaraua hinna suhtes kokkuleppele jõuda, millega tasutakse generaatorite eest. Saartele, näiteks Saaremaale viidi samuti puugaasikütusega veoautosid ja parandati sellega oluliselt liiklusolukorda.

Seni pole suudetud veel käiku panna rannasõidulaevandust. Esimese klassi maanteed on üldiselt parandatud, teise klassi maanteed on sõidetavad ainult kuiva ilmaga.

d) Raha ja pangad

Pärast Saksa sõjaväe sissemarssi avati taas kõik natsionaliseeritud ja likvideerimisele kuulunud pangad. Eelpool mainitud puudused, eriti lahendamata omandiküsimus ja vanade hoiuste täielik blokeerimine, takistasid panganduse ja laenuandmise rahuldavat kulgu. Säästuhoiused olid alguses rahuldavad, muutusid aga järjest napimaks. Üldiselt on hoiused märkimisväärsed, investeerimisvõimalusi ei ole aga ei tööstuse ega ka põllumajanduse jaoks. Nõudmine krediidi järele on väike. Väikese elavnemise tõid vaid reprivatiseerimiskrediidid. Elanikkond ei näidanud samuti isegi krediitkassatähtede suhtes üles mingit usaldust, kui kõrgete musta turu hindade tõttu hakkas raha väärtus langema. On tekkinud silmatorkav tendents raha “kuidagimoodi” ära paigutada.

Krediidiärisse on samm sammult sisenenud Saksa erapangad. Nende konkurentsitegevus ja konkurentsivõime vallandasid Eesti pangaringkondades rahulolematuse. Samamoodi rünnati krediidiandmist mono-

[1] Soomes oli samuti 1524 mm rööpmelaiusega raudtee.

poolsete seltside[1] poolt nendega liidetud ettevõtetele, sest sellega langes ära Eesti pankade poolt juba lubatud krediitide võtmine.

Rahaturult korjati kogu aeg rublasid käibelt ära.[2] Sellele vaatamata ilmuvad ikka ja jälle pankadesse väljamaksmiseks suuremad summad rublades.

Kindlustustegevus oli algusest peale Eesti Kindlustusvalitsuse käes. Üldiselt arenes äritegevus soodsalt. Preemiatulud kokku on umbes 2,5 miljonit, halduskulud (ca 12%) kaetakse suuremas osas edasikindlustusfirmade komisjonitasust. Alguses üksinda eksisteerinud tulekahju- ja elusloomade kindlustusele lisandusid vahepeal kohustuslik kindlustus, murdvarguste kindlustus ja autokindlustus. Kõigi kindlustusliikide aluseks on saksa tariifid ja tingimused. Alates 1.5.42 lisandus tulekahju- ja elusloomade kindlustusele (kohustuslik kindlustus) vabatahtlik lisakindlustus. Vabatahtlikku lisakindlustuse võimalust kasutas 95% kindlustatuist. Tulekahjukindlustus on kulgenud normaalselt.[3] Suuremad summad maksti välja 1942. aasta kevadel lõpnud kariloomade eest. Ligilähedaselt 10 000 eluslooma kahjujuhtumi eest maksti välja ümmarguselt 220 000 RM.

Uusi elukindlustuslepinguid ei ole veel tehtud, sest endiste Eesti kindlustusseltside elukindlustusfondide korraldamine on veel lõpetamata.

---

[1] Monopoolsed seltsid – okupeeritud aladel tegutsenud Saksa majandusorganisatsioonid.

[2] Saksa okupatsiooni algul olid paralleelselt käibel nõukogude rublad ja saksa riigimargad.

[3] St. pole esinenud kuritahtlikke süütamisi kindlustussummade kättesaamiseks ega muid kindlustuspettusi.

e) Tööstus

Paljude tööstusettevõtete purustamisest hoolimata on tööd alustatud peaaegu kõikidel tööstusaladel ja on saavutatud osaline toodangu tõus. Tellimustest annab tööstusele 90% sõjavägi. Tsiviilvajaduste tarvis töötab umbes 10%. Põhimureks oli ja on puudus oskustöölistest, tooainest, tööriistadest ja abimaterjalist. Eriti suur puudus toormaterjalist valitseb metalli- ja tekstiilitööstuses.

Lisaks üldtuntud tööst keeldujatele tuli sageli abinõusid tarvitusele võtta tööliste suhtes, kes lahkusid päevadeks oma ettevõtetest, et endale toiduaineid "muretseda". Puuduliku töödistsipliini tagajärjel ei suutnud mitmed ettevõtted sageli täita ettekirjutatud tootmiskohustusi.

1942. aasta esimestel kuudel pidid mõned ettevõtted küttematerjali puudumise tõttu ajutiselt tootmise katkestama, et rakendada oma töötajaid puude ja turba varumisel. Kui abi ei saa, tuleb saabuval talvel arvestada samasuguste nähetega.

Tekstiilitööstuses on eriti tuntav puudus toormaterjalist. Kui napid laojäägid on ära kasutatud ja lähemal ajal ei tule neile täiendust, tuleb varsti arvestada selle tööstusharu seismapanemisega.

Puidutööstus on täielikult hõivatud sõjaväe tellimustega. Sama käib ka metallitööstuse kohta. Saksamaalt kohaletoodud toormaterjali tõttu on algul halvasti toiminud keemiatööstus jõudsalt edenenud. Kohaletoodud tselluloosi tõttu (Lätist) hakkas tselluloosi- ja paberitööstus hästi tööle. 12 ehitist on valmimas Põhja Paberi- ja tselluloosivabrikus Tallinnas sulfiittselluloosi tootmiseks ning Kehra sulfaattselluloosi vabrikus. Kumbki ettevõte pole veel suutnud saavutada ettenähtud toodangumahte. Tubakatööstusele on esitatud palju tellimusi. Tubakaaktsiooni tulemusena kasvatatakse tubakat üldse kokku 140 ha. Turbatööstuses valitsev ülisuur puudus tööjõust ja masinatest tingis tootmislanguse vahemikus 50–75%. Vaatamata rohkearvulisele sõjavangide töölerakendamisele, on põlevkivitööstuse toodang heade oskustööliste puudumise tõttu ainult umbes 60–70% ettenähtust. Viimastel kuudel toodeti 35–50 000 tonni. Rahu ajal oli toodangu suurus 250 000 tonni. Kuna suurem osa Eesti tööstusest põhineb põlevkiviga varustamisel, tõi selline alatoodang seal kaasa märgatavaid tööseisakuid.

Energiamajanduse saavutused on üldiselt positiivsed. Tallinna ja Ellamaa purustatud jõujaamad pandi otsekohe käima, ülemaaline võrk käivitus vastavalt auruturbiinide ja agregaatide ümbermonteerimisele. Saksamaalt kohale tuua lubatud masinad aitaksid kaasa edasisele mitme jõujaama ülesehitamisele. Suuremate jõujaamade võimsust ei ole

veel ära kasutatud, kusjuures praegune elektrienergia vajadus on kaetud 100%.

f) Töö- ja sotsiaalala

Sõjasündmused, eluliselt tähtsate ettevõtete purustamine, masinate äravedamine, oskustööliste küüditamine ja mobiliseerimine olid olukorra tööturul täielikult segi paisanud. 1941. aasta sügisel registreeris Tööamet ümmarguselt 40 000 töötut. See arv oli kindlasti suurem, sest paljud isikud ei võtnud ennast töötuna arvele. Nõudmised tööjõu järele kõigis tööstusharudes ja põllumajanduses, samuti ka kala- ja metsamajanduses on praeguseks töötute arvu vähendanud umbes 5000-ni; enamasti on need naised ja inimesed, keda saab vaid osaliselt rakendada. Tänaseks on juba puudus igasugusest tööjõust, eriti oskustöölistest.

Seetõttu takerdus tööjõu vahendamine Saksamaale ja vaevalt neid veel sinna saadetakse. Seepärast on tööjõu värbamise komisjonid oma tegevuse lõpetanud. Kuni 10.7.42 vahendati Saksamaale üldse kokku 860 isikut, nendest 735 naist ja 125 meest.[1]

Sõja- ja tsiviilvangid tegid väga vähe tööd, sanitaarsed puudused ja kaasatoodud plekiline tüüfus vähendasid vangide tööpanust pidevalt. Põlevkivipiirkonnas töölerakendatud ukraina töölised jäid oma töötulemuste poolest kaugele maha kodumaistest ning neid ei sallitud nende distsiplineerimatuse tõttu ja vahejuhtumite pärast elanikkonnaga.

Palkade reguleerimine algas viimasel ajal ja palkadest üldiselt jätkub vajalike toiduainete ostmiseks. Tarbekaupade osas, eriti mis puudutab riietust, on tekkinud vajaduste katmises suured puudujäägid. Kindlaksmääratud toidunorme ei saanud osaliselt välja jagada, mustalt turult hangitud toiduainete eest pidi aga maksma kõrget hinda, mille tulemusel avaldas töötajaskond avalikult oma rahulolematust.

Eesti kutseühingud[2] püüdsid võtta eeskuju Saksa Töörindest[3], tehes eriti head tööd sotsiaalhoolekande alal (alates 1941. aasta septembrist). Praegune sotsiaalkindlustus annab ainult hädaabi haigus-, surma-

---

[1] Järgnevalt on samas dokumendis esitatud Saksamaale tööle läinud isikute kohta ka teistsuguseid arvandmeid, mille põhjuseks on tööjõu värbamine erinevate ametkondade ja organisatsioonide poolt ning nende eraldi peetud arvestused.

[2] 1941. aasta septembris nimetati ametiühingud kutseühinguteks ja nende keskorgan Eesti Kutseühingute Keskliiduks (hiljem Eesti Kutsekogud).

[3] Saksa Töörinne (*Deutsche Arbeitsfront, DAF*) – Saksa riiklik ametiühinguorganisatsioon.

ja sünnijuhtumitel. Kutseühingutes pandi alus õigus-, rahandus-, Puhkus ja Elurõõm[1] osakonnale, kunsti- ja kultuuriosakonnale, samuti ka kehakultuuri-, rahvaharidus- ja reisiosakonnale. Tehakse jõupingutusi korrastatud sotsiaalkindlustuse organiseerimiseks. Eesti kutseühingutega on praegu liitunud 135 000 töövõtjat, keda juhib kindralkomissariaadi kutseühingute juht. Kutseühingute juhi ametikoht asub Eesti Kutseühingute Keskliidus. Keskliidule allub 12 kutseühingut, millest suurim on riigiteenistujate oma 26 000 liikmega.

1941. aasta sügisel rajatud Eesti Rahva Ühisabi[2] on saavutanud sotsiaalvallas häid tulemusi ja on osalenud metalli kogumisel, seemnevilja varumisel, küttepuude muretsemises, villaste asjade korjamisel, rahvaköökide rajamisel, sõjapõgenike eest hoolitsemisel, küüditatud eestlaste arvelevõtmisel, ühe polikliiniku ehitamisel, kooliinternaatide, lastekodude, keeltekoolide ning tõlkijate ja nõustajaameti sisseseadmisel.

ERA, f R-819, n 1, s 12, l 11-59.

IV Vaenlased Eestis

1. Kommunism

1a) Nõukogude Liidu Kommunistlik partei ja selle kõrvalorganisatsioonid (komsomol, pioneeriorganisatsioon jne)

Kuni 1940. aasta juulini sai Eestis eksisteerivast kommunistlikust parteist vaevalt kui kindlast organisatsioonist rääkida. Kommunismi poolehoidjad olid üksikisikud või väiksemad grupid, mis omistasid endale nimetuse “Eesti kompartei”, “Kommunistliku partei keskkomitee” jms. Nagu kohapealt leitud materjalidest selgus, ei olnud eesti kommunistlikud funktsionäärid Nõukogude Liidu kavatsustest (venelaste sissetung Eestisse) informeeritud. Eesti kommunistlik-bolševistliku partei organiseerimine algas 1940. aasta juunis ja see oli vastavalt kompartei põhikirjale liidulis-vabariiklik organisatsioon.

---

[1] Puhkus ja Elurõõm – allorganisatsioon töölistele puhkuse ja meelelahutuse korraldamiseks.

[2] Eesti Rahva Ühisabi – sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

Kompartei kõrgeim organ oli parteikongress. Tallinnas juhiti Nõukogude Liidu poliitikat nõukogude saadiku Botškarjovi kaudu. Keskkomitee koosnes 30 liikmest, kellest ligi pooled olid Nõukogude Liidust sissesõitnud kommunistid. Kuni augusti keskpaigani 1940 võeti lihtsustatud korras kompartei liikmeteks isikuid, kes ei kuulunud rahvuslikesse ühingutesse ega olnud juhtival kohal majanduses või riigitööl. Statistilised andmed Eesti kompartei liikmete arvu kohta puuduvad peaaegu täielikult, sest dokumendid hävitati. Leitud dokumentide põhjal saab täpseid andmeid esitada vaid Petseri ja Võru maakonna kohta, kus kuulusid komparteisse Petseri maakonnas 21 000 eestlasest 38 isikut ja Võru maakonnas 76 000 eestlasest 29 isikut.

Erilist aktiivsust näitas kompartei üles Eesti liitmisel Nõukogude Liiduga 1940 aasta juulis; aktiivsus kasvas veelgi 1941. aastal eesti kodanike küüditamisaktsiooni läbiviimisel. Rohkem kui 60 000 eestlase küüditamise võib põhimõtteliselt kanda kompartei arvele. Sõja puhkemisel läks suurem osa kompartei liikmeid hävituspataljonidesse või siis põgenes Venemaale.

Alljärgnevalt nimetatud Eesti kommunistliku partei funktsionääridel olid järgmised funktsioonid ja ülesanded:

S ä r e, Karl oli Eesti kompartei 1. sekretär ja Nõukogude Eesti Ülemnõukogu Presiidiumi liige. S. oli juba Hiinas tegev Kominterni illegaalse organisaatorina, Eestisse tuli ta 1938. aastal.

Pärast Eesti okupeerimist bolševike poolt oli ta kommunistliku riigipöörde juht ja organisaator. Kompartei 1. sekretärina sai ta 1941 juuli lõpus Moskvast juhtnöörid, millised kompartei liikmed pidid Eestisse jääma. Talle tehti ülesandeks partisanisõja organiseerimine ja illegaalse parteitöö jätkamine. Säre määras parteijuhtide koosolekul kindlaks Eestisse jäävad kompartei liikmed ja pani aluse partisanistaabile. Samuti määras ta ära konkreetsed isikud, kes pidid evakueeruma Venemaale, et seal Eesti kommunistlikku parteid esindada.

Säre võeti tema illegaalse tegevuse pealt kinni ja anti üle Berliini RSHA-le.[1]

K a d a k a s, Erich oli Nõukogude Eesti ülemnõukogu presiidiumi esimehe 1. asetäitja ja Säre usaldusmees. Ta tegutses peamiselt ametiühingutes kommunistliku propagandistina. Kommunistliku riigipöörde ajal Eestis oli ta Säre kõrval suurim aktivist. Eriti kuulsaks sai ta Kadrioru lossi ees peetud kõnedega, milles sõimas seniseid Eesti valitsusliikmeid. Pärast seda kui saksa sõjavägi vabastas Eesti, sai ta Särelt

[1] RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*) – Riigi Julgeoleku Peaamet, Saksa politsei- ja julgeolekuteenistuste juhtorgan.

ülesandeks koos viimasega illegaalse parteitöö organiseerimise rinde taga.

Pärast kinnivõtmist anti Kadakas erikohtlemise alla.[1]

A r b o n, Hermann, kes Eesti valitsuse ajal töötas Tallinna haigekassa juures kütjana, sai pärast riigipööret 1940. aasta juunis Eesti kompartei keskkomitee sekretäriks ja Nõukogude Eesti ülemnõukogu presiidiumis ametiühingute kesknõukogu esimeheks. Ülemnõukogu saadikuna oli ta eriti tegev Virumaal, kus ta organiseeris kommunistliku riigipöörde. Pärast saksa sõjaväe sissemarssi pidi ta rinde taga illegaalse parteibüroo liikmena edasi töötama ja läbi kommunistliku propaganda õõnestustööd juhtima.

M u i, Aleksander pidi pärast saksa sõjaväe sissemarssi Eestisse kui illegaalse kommunistliku komitee 1. sekretär minema Saaremaale ja seal kompartei illegaalset tegevust organiseerima. Oma kaastööliseks otsis ta NKVD juhi Kuressaares Riis'i. Illegaalse parteitöö kõrval oli tema põhiülesandeks partisaniliikumise organiseerimine Saaremaal.

Mui lasti maha tulevahetuse ajal SD komandoga Saaremaal.

C h e e r, Oskar oli komsomoli keskkomitee sekretär ja Neeme R u u s määras ta partei illegaalse keskkomitee kaastöötajaks. Peale selle oli tema ülesandeks veel hävituspataljonide moodustamisel saksa rinde tagalas tegutsemine. Nädal aega enne saksa sõjaväe sissemarssi Tallinnasse läks ta koos Neeme Ruusiga maale, Tallinna maakonda[2], kus nad ennast esialgu varjasid, et siis illegaalse kompartei ülesehitamist organiseerida.

Ühe SD komando haarangu ajal leiti ta oma peidukohast üles, võeti kinni ja anti hiljem erikohtlemise alla.

S a u e r, Johannes oli kompartei liige ja töötas kohaliku tööstuse rahvakomissari ametipostil, oli juba Venemaal olnud juhtivatel kohtadel. Ta oli Venemaal käinud kompartei koolis, mistõttu sai samuti ülesande illegaalselt Eestis kompartei jaoks edasi töötada.

Saksa sõjaväe sissemarsi järel Tallinnasse läks ta peitu ja andis end septembris 1941 vabatahtlikult Tallinnas Saksa Julgeolekupolitsei kätte, kuna ta ei näinud edasisel kommunistlikul tegevusel Eestis mingeid väljavaateid.

Käesoleval ajal kasutab Saksa Julgeolekupolitsei Sauerit ühe eriülesande läbiviimiseks.[3]

---

[1] St. hukati.

[2] Nii dokumendis (peab olema Harju maakonda).

[3] Johannes Saueri koostöö kohta sakslastega ega sõjajärgsest süüdimõistmisest NSVL SARK Erinõupidamise poolt Riigiarhiivis dokumente ei leidu.

R u u s, Neeme oli kompartei keskkomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhataja. Bolševistliku valitsemise viimastel kuudel Eestis oli ta kõigi rahvakomissariaatide nõukogu esimehe asetäitja. Nagu kõik teisedki, sai ta Särelt ülesande esialgu peitu minna ja siis rinde taga illegaalse partei keskkomitee kandidaadina tegutseda. Koos teistega sai Ruus endale pelgupaiga Tallinna maakonnas[1] Irvli küla ühes talus, kus nagu eelnevalt oli kokku lepitud, pidid ka aset leidma edaspidised kokkusaamised Särega.

Ruusil oli Säre ja Cheeriga teadete edasiandmiseks salakeel ja ka veel salakiri, mille aluseks oli saksa-eesti sõnaraamat.

Ruus oli üks ohtlikumaid kommuniste Eestis ja tuntud oma saksavaenulike esinemiste poolest. Ruus leiti tema peidukohast Julgeolekupolitsei haaranguga ja 1941 juunis[2] anti ta erikohtlemise alla.

Ainult illegaalse komparteiorganisatsiooni kiire avastamise ja Saksa Julgeolekupolitsei välkkiire tegutsemise arvele pärast Eesti vabastamist võib kirjutada, et põhifunktsionäärid on kinni võetud ja parteiaparaat selliselt purustatud, et saksa sõjaväe sissemarsist kuni tänase päevani ei ole ühtegi märki kommunistliku partei olemasolevast illegaalsest tegevusest.

Seejuures toetasid Saksa Julgeolekupolitseid silmapaistvalt viimase poolt kõikjal koheselt organiseeritud omakaitseüksused ja eesti politseiasutused.

Lisas on esitatud Eesti kompartei organisatsioon graafiliselt.[3]

Ametühingute komintern (Profintern ja alarühmitused)

Kuni 1932. aastani tegid Eesti kutseliidud läbi needsamad kriisid, mille all kannatasid pärast ilmasõda ka teised Euroopa riigid. Eriti Inglise arengusuunad püüdlesid töölisriigi moodustamise poole riigis endas, samas kui Nõukogude Liidu printsiibi eesmärgiks oli puhta poliitilise riigi loomine klassivõitluse teel.

Nimetatud mittesoovitud suundade välistamiseks töötajate grupeeringutele, koondas Eesti valitsus töölised ja teenistujad kutsekodadesse ning asutati tööliskoda, põllutöökoda, õpetajate koda ja arstide koda. Pärast Eesti liitmist Nõukogude Liiduga need kojad kaotati ja sisse viidi enam vähem nõukogude ametiühingute süsteem.

Kesknõukogu, mis kujutas endast kommunistliku partei allorganisatsiooni, juhtis Eestis loodud 21 kommunistlikku ametiühingut. Need ei olnud elukutsete järgi organiseeritud, vaid sarnanesid oma propa-

---

[1] Nii dokumendis (peab olema Harju maakonda).
[2] Viga dokumendis, Neeme Ruus hukati tegelikult 2. juunil 1942.
[3] Lisa pole säilinud.

gandistliku tegevuse tõttu kommunismi koolidega. Ametiühingutesse kuulumine oli kohustuslik. Kommunistliku suunitluse ja sunniviisilisuse tõttu ei olnud need ühingud Eestis populaarsed. Sõja ajal loodud hävituspataljonid komplekteeriti osaliselt nendest ametiühingutest.

Revolutsiooniline spordi-internatsionaal (RSI)

Aastatel 1940/41 organiseeris Eestis spordielu rahvakomissaride nõukogu juures asuv riiklik kehakultuuri- ja spordikomitee. Sellele oli allutatud ametiühingute spordikollektiivide juhtimine. Oma tegevusjuhised said nad Moskvast. Vaatamata ägedale propagandale ignoreerisid sportlased RSI-id selle kommunistlike sihtide pärast.

Rahvusvaheline Punane Abi (MOPR)

Organisatsioon MOPR, mille ülesandeks oli teiste riikide "valge terrori ohvreid" poliitiliselt, moraalselt ja materiaalselt toetada ning rahvaid proletaarse imperialismi vaimus kasvatada, asutati Eestis asukohaga Tallinnas. See organisatsioon oli sarnane Nõukogude Liidu samanimelise organisatsiooniga. Juhtimine oli Tallinnas asuva keskkomitee käes, kohtadel olid maakonnakomiteed, osakonnad ja rakukesed. Ettevõtetes ja ametiasutustes loodi allorganisatsioonid.

Liikmete värbamine toimus sunniteel. Raha saadeti Punase Abi keskkomiteele Moskvas. MOPR-i juht Eestis oli eestlane (Goldmann), kes käis Moskvas kuuekuulistel kursustel.

Kõrvalorganisatsioonid

a) Õpetajate internatsionaal

Õpetajad olid organiseeritud haridus- ja kunstitöötajate ametiühingusse. Nende tegevust juhiti kompartei kaudu Moskvast. Kuna Eesti õpetajate ja koolide taset ei saanud võrrelda Nõukogude Liidu omaga, siis jäi suurem osa õpetajaid oma ametikohtadele. Küll aga suruti nende tegevus tugevalt kommunistliku propaganda ja eeskirjade raamidesse.

b) Nais-internatsionaal

Naisinternatsionaali tegevus oli tühine. Kompartei juhtimisel tähistati 8. märtsil 1941 rahvusvahelist kommunistlikku naistepäeva. Päevaprogrammis olid tavalised kommunistliku sisuga kõned, deklamatsioonid ja ülistuslaulud Stalinile. Kõnesid pidasid naiskommunistid ja -õpetajad, kellele oli tehtud kohustuseks lugeda ette neile kätteantud kõned ja ettekanded.

c) Noorsoo-internatsionaal

Kõrgelt väärtustati noorsoo kasvatamist ja organiseerimist: seda tehti koolide ja kommunistliku noorsoo- ja pioneeriorganisatsiooni kaudu.

Propaganda oli ainult mõningal määral edukas ja seda vaid töölisringkondades.

d) Maatööliste internatsionaal

Maatööliste ametiühingusse koondati ainult põllutöölised ja teised maal töötavad isikud, samal ajal ei võetud sinna tegelikke talupidajaid. Nende likvideerimine oli ette nähtud kommunistliku agraarreformiga.

e) Nõukogude Liidu sõprade liit

Nõukogude Liidu sõprade liit ja imperialismivastane liiga asutati Eestis pärast punaste sissetungi. Erilise tegevusega silma ei paistnud.

f) Jumalaeitajate liikumine

Kommunistlik propaganda ateistlikuks liikumiseks oli Eestis väheaktiivne. Tartus loodud ateistliku töökabineti ülesandeks oli ateistliku liikumise personali väljakoolitamine. Välja arvatud mõnede jumalateenistuste segamine, ei esinenud rohkem mingit sundust, kuna kardeti, et usklikud seeläbi veelgi enam liituvad.

g) Osoaviahim[1]

1928. aastal Nõukogude Liidus ellu kutsutud organisatsiooni Osoaviahim ülesandeks oli tsiviilelanikkonna ettevalmistamine kaitseks õhu- ja gaasirünnakute eest. Peale selle oli organisatsiooni töökohustuseks noorsoo sõjaline kasvatus, reservsõjaväelaste väljaõpe, samuti ka laiade rahvamasside koolitamine lennuväe ülesandel. Eestis loodi Osoaviahim 1940. aastal. Keskkomitee asus Tallinnas, kuskohast kesknõukogu juhatas kohalikke maakonna- ja linnakomiteesid ja allorganisatsioone. Osavõtt oli kuuldavasti vabatahtlik, tegelikkuses aga sunniti töötavat elanikkonda sinna organisatsiooni astuma. Viidi läbi igasuguseid kursuseid gaasikaitse, purilennu ja mudellennukite ehitamise alal.

Ka selle organisatsiooni tegevus lõppes venelaste taandumisega Eestist. Illegaalset tegevust ei ole täheldatud.

Kõik need kõrvalorganisatsioonid ja nende allorganisatsioonid hävitati. Mingeid märke sellest, et nad jätkavad oma tegevust illegaalselt, pole esinenud.

1b) Riiklik administratsioon

Pärast Eesti okupeerimist 21.6.1940 jätsid bolševikud riikliku valitsusstruktuuri esialgu muutmata. Alles 1940. aasta augustis, kui Eesti ühendati formaalselt Nõukogude Liiduga, algas suur ümberorganiseerimine. Saadeti laiali politsei, lasti lahti kõikide ametiasutuste juh-

[1] Osoaviahim – Riigikaitse ning lennundus- ja keemiaalase töö abistamise ühing, NSV Liidu massiorganisatsioon 1927–1948.

tivad ametnikud ja samuti tehniline ametnikkond. Majandus ja transport riigistati. Eestis jõustusid Nõukogude Liidu seadused ja määrused. Ametlikult kuulus võim Eestis rahvakomissaride nõukogule, mis koosnes 14 rahvakomissariaadist. Kohtadel asutati linna-, maakonna- ja vallatäitevkomiteed. Peale kohalike ametiasutuste kutsuti ellu ka üleliidulistele rahvakomissaridele alluvad ametiasutused, mille tähtsamad ametikohad said endale Venemaalt sissesõitnud venelased ja juudid. Üleliidulised ametiasutused olid teadeteagentuur, eesti riiklik merelaevandus, Eesti Riigipank, eesti vabariiklik sõjakomissar ja eesti valitsus. Igale eesti rahvakomissarile määrati Nõukogude Liidust volitatud rahvakomissar. See riigivalitsemise aparaat osutus süsteemituks ja põhjustas segadust, mis suurenes veelgi seetõttu, et üksikutele ametikohtadele pandi amatöörid ja ebakompetentsed isikud.

Lisas on esitatud Eesti valitsus- ja administratsioonistruktuur graafiliselt.[1]

NKVD[2]

NKVD kui GPU[3] järglase kohustuseks oli sisemise korra ja julgeoleku alalhoidmine. Seda juhiti miilitsa-ametnike kaudu. Pärast 21.6.1940 anti üle eesti politsei ja see asendati kommunistidega. Bolševistliku korra paremaks kindlustamiseks kutsuti ellu Rahva Omakaitse (RO) ja allutati siseministeeriumile. Peaasjalikult oli selle ülesandeks politsei abistamine vajalikel juhtumitel. Rahva Omakaitsesse kogunenud mitteusaldusväärsete elementide tõttu selle tegevus hiljem lõpetati.

Miilitsa ja riikliku julgeolekuteenistuse juhid olid enamasti eestlased, kelle juures oli siiski asetäitjana venelane või juut, kelle käes oli faktiliselt võim. 1941. aasta märtsis moodustati iseseisev riikliku julgeoleku rahvakomissariaat, mida juhtis eestlane Boris Kumm. Rahvakomissariaadi kui keskametiasutuse käsutuses oli salajane poliitiline osakond, mille ülesanne oli valvata funktsionääre ja ametiasutusi. Veel liideti sellega vastuluure ja sabotaažiga võitlemise osakond ja uurimisosakond poliitiliste kurjategijate tagaotsimiseks, millel oli

---

[1] Lisa pole säilinud.

[2] NKVD (*Narodnõi komissariat vnutrennõh del*) – Siseasjade rahvakomissariaat, eestikeelse lühendiga SARK.

[3] GPU (*Gosudarstvennoje polititšeskoje upravlenije*) – Riiklik poliitvalitsus, NSVL julgeolekuorganisatsioon 1922–1923, mis seejärel kandis nime Ühendatud riiklik poliitvalitsus (OGPU) kuni ühendamiseni NKVD-ga 1934; nimetus GPU kujunes üldiselt kasutatud nimeks nõukogude julgeoleku- ja terroriaparaadi kohta.

laiaulatuslik agentide võrk. NKVD-sse puutuvad dokumendid venelased põletasid või võtsid kaasa, kuid siiski on nende tegevuse kohta olemas arvukalt tõendeid.

Eestis NKVD poolt

arreteeriti	7203 isikut
mõrvati	623 isikut
küüditati	9519 isikut.

1c) Punaarmee

Kohe peale venelaste sissemarssi Eestisse hakati suure aktiivsusega eesti kaitseväge Punaarmeesse lülitama. Üks esimesi samme oli eesti armee poliitiline ümberkorraldamine, pärast ohvitseride korpuse kõrvaldamist. Sellest lubadusest, et eesti armee saab säilitada oma juhtkonna, ei peetud kinni. Poliitilised väljapraakimised algasid koos poliitilise selgitustöö tegemise ja uuendustega bolševistlikus mõttes. Poliitiliste komissaride ütluste järgi pidi Punaarmee olema kommunistliku parteijuhtkonna kuulekas ja täiesti usaldusväärne võimuinstrument, isegi kui see käis sõjalise löögijõu arvel. Punaarmee kõrgemaks poliitjuhiks Eestis nimetati eluaegsele sunnitööle mõistetud kommunist Paul K e r d d o[1], kellel ei olnud mingit sõjaväelist haridust. Üksikute diviiside juhtideks[2] olid kompartei liikmed või liikmekandidaadid, kes enamasti polnud isegi ajateenistust läbi teinud. Eesti armeest moodustati peaasjalikult Punaarmee 22. territoriaalne laskurkorpus. Väeüksuste juhtide kõrvale astusid vene poliitjuhid, komissarid ja politrukid analoogiliselt Punaarmee ülesehitusele. Nende ülesanne oli poliitiline koolitus ja oma üksuste poliitilise meelsuse kontrollimine. Väeosade meelestatuse ja poliitiliste hoiakute ülemkontrolli teostas ikkagi NKVD, millel oli ka Punaarmees sisseseatud laiaulatuslik nuhkide võrk. 1941. aasta juunis küüditati rohkem kui üks kolmandik eesti ohvitserkoosseisust Venemaale. Sõja puhkemisel kuulutati eesti väeosad poliitiliselt ebausaldatavateks ja segati tugevalt vene allüksustega. Õhutõrjedivisjon oli ainuke eesti territoriaalkorpuse osa, kuhu ei liidetud ühtegi venelast. See divisjon saadeti ilma suurtükkide ja vintpüssideta Venemaale, kus tervel üksusel õnnestus üle joosta saksa vägede poolele.

[1] Kirjaviga dokumendis, peab olema Keerdo.
[2] Viga dokumendis, peab olema poliitjuhtideks.

2. Partisanid, langevarjurid, sabotaaži- ja terroriaktid, poliitiline võltsimine

a) Partisanid

Üldises mõttes pole varasemal Eesti Vabariigi alal partisane olnud. Saksa sõjaväe kiire sissetung ja sellele järgnev piiri kinnipanek ei võimaldanud sovjetidel partisane Eestisse saata, nii nagu see juhtus teistel okupeeritud aladel. Partisanideks võib siinsel alal küll aga pidada hävituspataljonide liikmeid, mis kohe sõja puhkemisel moodustati sovjetide poolt maa erinevates linnades ja külades. Sovjetide tähtsamad funktsionäärid nägid sõda ette ja nad võtsid võitluseks tagalas abinõud tarvitusele juba enne sõja puhkemist. Eesti erinevates osades, eriti Lõuna-Eestis, tehti salajased laskemoona baasid, mida hiljem pidid kasutama partisanid. Neist laskemoona- ja toiduainete baasidest teadsid ainult kommunistliku partei usaldusisikud.

Hävituspataljonide liikmeid värvati kommunistliku partei, komsomoli ja NKVD liikmetest ning teistest funktsionääridest. Neid pataljone juhtisid Punaarmee ohvitserid, kelle kõrvale oli enamasti ametisse pandud juudi rahvusest komissar. Peale selle sunniti hävituspataljoni astuma ka teisitimeelestatud eestlasi, kusjuures neile lubati, et sel kombel neid ei mobiliseerita Venemaale. Suuremal hulgal oli vabatahtlikke elanike hulgas ainult Eesti äärealadel, kus elanikkond koosnes peamiselt venelastest. Hävituspataljonidele tehti ülesandeks pärast regulaararmee taandumist lasta õhku allesjäänud hooned ja sillad. Saksa sõjaväe kiire edasiliikumise tõttu ei suutnud hävituspataljonid oma ülesannet täita ja seepärast kasutati neid nagu regulaararmee väeosi. Eriti oli see nii Saaremaal, kus ka saksa sõjaväele kõige kauem vastupanu osutati. Suurem osa hävituspataljoni liikmetest Saaremaal olid noored eesti mehed, kes olid sinna sunniviisiliselt teenistusse võetud.

Rinde teatud paigalejäämise ajal juulis 1941 proovisid nõukogude funktsionäärid ja ohvitserid Mustvees Peipsi järve ääres ja Narvas hävituspataljone ümber organiseerida partisanigruppideks. Kursust juhatasid vene ohvitserid, hävituspataljoni liikmetele õpetati relvade, lõhkekehade, süütenööri jne kasutamist. Nende formeeritud gruppide ülesandeks oli läbi rinde tungida ja siis tagalapiirkonnas terroriakte sooritada. Ka oli tehtud neile ülesandeks organiseerida salaagente ja viia informatsiooni Nõukogude Venemaale. Praeguseks on õnnestunud läbi rinde tungida ja partisanidena tegutseda ainult ühel suuremal grupil. Asi puudutab siinkohas gruppi “Illison”, mis juba 1941. aasta augusti algul Tartu lähedal purustati. Ka parteisekretär Säre

proovis Tallinnast äärealadele partisanigruppe saata. See jäi ainult katseks, grupid avastati ja hävitati. Saaremaal pidasid need grupid pikemalt vastu. Viimased hävituspataljoni liikmed lasti seal võitluses maha 1942. aasta maikuus. Nende gruppide liikmed olid varustatud käsirelvade, käsigranaatide, lõhkeaine ja mürgiga ning nad olid tsiviilriietuses.

b) Nõukogude langevarjurite tegevus

Alates 1941. aasta sügisest korraldati Nõukogude Liidus, eriti Moskvas ja Leningradis, spetsiaalseid kursuseid spionaaži-, sabotaaži- ja terrorirühmadele, mis pidid tegevusse saadetama langevarjurühmadena. Eestis rakendatud langevarjurid said oma väljaõppe Leningradis ja see toimus aadressil Dekabristide tänav 35, kus oli juhtiva funktsionäärina tegev eestlane Vaha. Samuti valmistati langevarjureid nende ülesannete täitmiseks ette hotellides "Astoria" ja "Oktoober". Väljaõpet tehti grupiviisiliselt. Osavõtjate arv oli vahelduv, oli 4–5 ja 7–10 õppuriga rühmi. Algväljaõpe toimus gruppidele teoorias ja praktikas koos, kusjuures viimase viimistluse sai iga üksik õppur eraldi enne tema ärasaatmist. Alles siis anti talle juhendid ja eeskirjad, mille järgi ta pidi tegutsema. Õppuritele õpetati topograafiat ja neid koolitati välja kõikide käsirelvade kasutamises. Lektoriteks olid seal Punaarmee ohvitserid. Samuti õpetati neile ümberkäimist lõhkeainete ja mürkidega. Raadioside õpetust said ainult spetsialistid.

Väljaõpet viisid läbi kolm organisatsiooni:

1. Balti punalaevastiku luureosakond ühe mereväemajori juhtimisel. Seal väljaõppe saanute ülesandeks oli hankida informatsiooni olukorra ja meeleolude kohta saksa vägede tagalapiirkonnas, samuti sõjaväeosade, transpordi, lennuväljade, lennukite arvu jne kohta. Selleks tõmmati kaasa eestlasi, venelasi ja ka ingerlasi. Need langevarjuritest agendid tegelesid ainult spionaažiga, kuid mitte sabotaaži ja terroriga.

2. Vene põhjaarmee peastaabi luureosakond

Sealt väljasaadetud grupid on hästi relvastatud ja nende ülesandeks on osalemine saksa vägede tagalapiirkonnas teostatavates operatsioonides. (Eestis pole neid tegevusse rakendatud.)

3. Parteispionaaž

See koosneb ainult parteiliikmetest ja Eesti jaoks on sellel suur tähtsus. See organisatsioon lähetab saksa vägede tagalapiirkonda ainult Eestist evakueeritud isikuid, kes on eranditult parteiliikmed ja liikmekandidaadid. Partei oli enne Venemaale põgenemist loonud usaldusväärsetest isikutest endale erakordselt hea agentuuri. Kõik selle spionaažiüksuse liikmed tunnevad täpselt siinseid olusid, neil on siin su-

gulased ja sõbrad, mistõttu nad on eriti sobivad siin tegutsemiseks. Sellepärast on ka nende avastamine ja kinnivõtmine raskendatud. Spionaažiüksus tegutseb nii sõjalisel kui ka propaganda-poliitilisel alal. Samuti on ette nähtud ka sabotaaži- ja terroriaktid. Olemasolevate andmete põhjal peaks see grupp olema umbes 100 isiku suurune.

Langevarjuagentide varustuses seisavad vene ja saksa sõjapüssid, püstolkuulipildujad, püstolid Parabellum ja Nagaan, käsigranaadid, jalaväemiinid, lõhkeainelaengud, kompassid, raadiosaatjad ja vastuvõtjad, kaardid, raha, rakettpüstolid ja toiduained. Enamasti oli siin kinnivõetud langevarjuritel raha kaasas mitte rohkem kui 1000 RM. Mürke ei ole leitud. Langevarjurite riietus on erinev ja aastaajale vastav. Talvel oli neile kaasa antud vateeritud vene riietus ja vildikud. Samuti on olnud saksa vormiriietuses agente.

Suurem osa langevarjuagente toimetati tagalapiirkonda lennukitega Leningradist. Vaid üksikud agendid tulid jalgsi läbi rinde. Tegutsemiskohtadeks valisid nad enamasti vähese liiklusega alad ja need paikkonnad, kust nad ise olid pärit. Enamasti lennutati välja 3–4 isikust koosnevaid gruppe, kes maandusid kesköö paiku. Eduka maandumise järel oli nende esimeseks ülesandeks peita langevarjud ja pärast maandumiskoha täpset kindlaksmääramist anda edasi raadioteade oma eduka maandumise kohta.

Vastavalt oma väljaõppele pidid nad täitma erinevaid sõjalisi ja poliitilisi ülesandeid. Kinnivõtmisel ilmnes ka nende erinev poliitiline meelsus. Paljud neist annavad end vabatahtlikult üles ja räägivad kõigest, mida nad teavad. Need on sellised isikud, kes astusid vabatahtlikult langevarjuagentideks, et sel viisil Eestisse tagasi jõuda. Enamus neist on siiski kirglikud kommunistid ja keelduvad ülestunnistustest. Osa langevarjuagente osutas relvastatud vastupanu ja need pidi võitluses maha laskma, samalajal kui teised alla andsid.

Kuupäev	Langevarjurite maandumiskoht	Langevarjurite arv
3.2.42	Virumaa	4
4.2.42	Tartu maakond	3
6.2.42	Tartu maakond	6
2.3.42	Võru maakond	2
4.3.42	Virumaa	1
4./5.3.42	Valga maakond	2
6.4.42	Järva maakond	2
18.3.42	Virumaa	2
28.3.42	Tartu maakond	2

28./29.3.42	Võru maakond	2
30.3.42	Tartu maakond	2
30.3.42	Tartu maakond	Leitud üks langevari
30.3.42	Võru maakond	2
4.4.42	Viljandi maakond	10
5.4.42	Viru maakond	2
6.4.42	Võru maakond	1
9.5.42	Viru maakond	1
14.5.42	Viru maakond	1
14.5.42	Viru maakond	1
24.5.42	Viru maakond	1
1.6.42	Viru maakond	2
25.6.42	Tartu maakond	1
22 juhtumit	Koguarv	50 isikut

Sabotaažiaktid

Vaatamata sovjetide üritamistele ja suuremate gruppide väljaõpetamisele Leningradis, ei ole Eesti kindralkomissariaadis täheldatud märkimisväärseid sabotaažiakte. Ainult kahel korral on telefonijuhtmete läbilõikamisel kindlaks tehtud ilmne sabotaaž.

Terroriaktid

Eestis ei ole suuremal määral terroriakte korda saadetud. Ainult ühel korral on rünnatud sõjaväelasi.[1]

Poliitilised passivõltsimised

Enamus rakendatud langevarjuagente on varustatud võltsitud dokumentidega. Olemasolevatel andmetel valmistab neid dokumente üks eriasutus Leningradis. Sellel asutusel pidid olema kõikide Eesti valdade ja paljude eesti ametiasutuste templid. Selliseid võltsitud isikutunnistusi saadi kätte kinnivõetud agentide juurest. Samuti on olnud langevarjuagentidel endiseid Eesti passe, mis kuulusid Eestist evakueeritud või küüditatud inimestele.

3. Kirikud Eestis

a) Õigeusu kirik

Õigeusu kirik endise Eesti Vabariigi territooriumil oli kuni 1919. aastani liidetud Venemaa õigeusu kirikuga. Vabariigi rajamisel tekkisid ka õigeusu kiriku sees püüdlused autonoomiale.

[1] Ilmselt on siin silmas peetud saksa sõduri mõrvakatset 14. novembril 1941 Kuressaares, mille eest kättemaksuks Balti saarte välikomandandi ooberst Mylo korraldusel hukati pantvangidena 10 poliitilist vahialust, EK(b)P liiget ja liikmekandidaati.

18.–22.3.1919 Tallinnas toimunud kirikukogul võeti vastu otsus luua iseseisev eesti õigeusu kirik ja selle juhtimiseks administratiivne sinod. Selles küsimuses pöörduti tolleaegse Moskva patriarhi Tihhoni poole, kes kinnitas 1920. aastal õigeusu kiriku autonoomia. Seoses patriarh Tihhoni arreteerimisega 1923. aastal ja alanud segadustega Venemaa õigeusu kirikus, otsustas Eesti õigeusu kirik pöörduda Konstantinoopoli patriarhi Meletiose poole, et siduda Eesti õigeusu kirik Konstantinoopoli patriarhaadiga. Patriarh Meletios tõstis Eesti õigeusu kiriku peapiiskopikirikuks ja määras veel praegugi ametisoleva peapiiskop Aleksandri metropoliidiks.

Sellele järgneval eesti iseseisvusajal ei esinenud enam nimetamisväärseid muudatusi. Bolševike ajal teostus järgnev: avalikult tunnustatud südametunnistuse vabadus oli ainult näilik, tegelikkuses kirikuelu takistati ja selle vastu võideldi igal pool, kus see oli ainult võimalik. Rakendati erilist survet, kuna Eesti õigeusu kirik oli iseseisev ja ei tunnustanud Moskva patriarhi, vaid kuulus Konstantinoopoli patriarhaadi alla. Sellest olukorrast tingituna ja eriti Läti õigeusu kiriku poolt ajendatuna, viidi läbi ühendamine Moskva kirikuga. Tingimuseks pidi küll olema senise autonoomia kinnitamine. Ühinemine toimus Moskvas, seda siiski ilma autonoomia tagamiseta ja Konstantinoopoli patriarhiga vastastikusele kokkuleppele jõudmata. See ühinemise vorm oli Eesti õigeusu kirikule vägivaldne ja ta pole sellega ka kunagi leppinud. Kuna sellega kadusid endised autonoomsed õigeusu kirikud Eestis, Lätis ja Leedus, siis järgnes Moskvas nende liitmine üheks eksarhaadiks pärast vene metropoliidi Sergius Voskressenski ametisse panemist.

V. oli seniajani olnud Moskva patriarhi asemiku Sergius Stragorodski sekretär, kes mitmesugustes lendlehtedes ilmutas oma antifašistlikku ja saksavastast hoiakut. Metropoliit Aleksander on olnud algusest peale eksarh Sergiuse vastu meelestatud, ei saanud aga seda bolševike surve tõttu avalikult näidata. Eksarh Sergiuse sekkumised metropoliit Aleksandri volitustesse, nagu näiteks vene preestri Verhoustinski surumine Petseri praostiks, on andnud põhjust saksa sõjaväe sissemarsiga alanud ja veelgi jätkuvatele kirikutülidele Petseris.

Koos saksa sõjaväe saabumise ja kirikuelu vabastamisega bolševistlikust survest, nägi metropoliit Aleksander olevat saabunud aja, et Saksa abiga vabastada kirik Moskvast ja taas saavutada autonoomne õigeusu kirik. Eriti terav oli ta oma pöördumistes eksarh Sergiuse vastu, keda bolševike usaldusmehena / ... /[1] mõlema kirikupea kestvad

[1] Dokumendis loetamatu rida (masinkirjas üks rida teise peale kirjutatud).

tülid, ühelt poolt metropoliit Aleksander kui õigeusu kiriku Eesti poole eeskõneleja, teiselt poolt eksarh Sergius kui õigeusklike venelaste esindaja, selle suundumusega ühendatud rahvusliku vene õigeusu kiriku poole. Erilise ajendi selleks andis Petseri kirikutüli. Sealsed vastuolud olid kõige teravamad, kuna elanikkonna vene osa ja vene preestrid Petseris ei tunnustanud metropoliit Aleksandri korraldusi ja täitsid ainult eksarh Sergiuse käske. Samasugune oli olukord Narvas, kuna ka seal üks venelane, nimelt piiskop Paul Dmitrovski hoidis eksarh Sergiuse poole ja osa tema all olevatest vene kogudustest oli opositsioonis metropoliit Aleksandriga. Seega on täheldatav pidevalt laienev lõhe õigeusklike venelaste ja õigeusklike eestlaste vahel, kusjuures võib kinnitada, et seoses eestlaste ülekaaluka arvukusega Eesti õigeusu kirikus ollakse arvamusel, et eksarhaat langeb ning tõusmas on taas iseseisev eesti õigeusu kirik. Sakslaste poolt kavandatud eksarh Sergiuse kinnitamine Riias kogu Ostlandi õigeusu kiriku peaks tekitas lahkhelisid. Pärast eksarhi ärasõitu Leetu saabus tülitsevate poolte vahel ajutine rahu. Juuli algusest kinnitati Sergius siiski kogu Ostlandi eksarhiks ja samal ajal algasid taas vanad tülid.

Sergiuse ametisse panemisega peab muuhulgas saavutama seda, et eesti pool ütleks ennast lahti õigeusu kirikust ja üha rohkem tunnetaks, et õigeusu kirik on puhtalt vene asi, millega neil pole mitte midagi tegemist ning mis seisab vastuolus Eesti lääne-euroopaliku kultuuritunnistusega. Sergius peab seega rajama tee kogu õigeusu tagasitõrjumiseks Balti ruumist itta.

b) Uniaatlik (kreeka-katoliku) kirik

1928. aasta paiku alustas rooma-katoliku kirik Rooma korraldusel Eestis uniaatliku koguduse rajamist. Esmajärjekorras oli selle aktsiooni juhiks praeguseks vahistatud belgia paater Charles Bourgeois. Tema abilisteks olid kaks kaputsiini, paater Methodius ja paater Sacharias Hollandist ning peavikaar Werlingi varasem õpilane Reginald Sorokin. Tööga alustati kõigepealt Narvas, kuna arvati, et seal pannakse õigeusu kiriku osad liikuma uniaatliku kiriku suunas. Nii pandi Esnas alus ka kloostrile, kus pidi kasvatatama vaimulikku järelkasvu. Pärast mitmeid katseid unaatlike koguduste loomine ebaõnnestus, kuna õigeusklikud eestlased ja venelased olid paavsti ülemvõimu vastu. Samal ajal viis õigeusu kirik läbi eduka vastupropaganda. Seoses venelaste sissemarsiga 1939 lakkasid need katsed lõplikult. Mõlemad kaputsiinid pidid maalt lahkuma, Sorokin määrati ühele voliniku kohale ja sellel postil võttis aktiivselt osa kommunistlikust tegevusest.

Pärast saksa vägede sissemarssi läks Sorokin Venemaale. Sellest ajast katkes ka katoliku kiriku igasugune tegevus uniaatlike koguduste loomiseks ning seda ei peaks olema lähemal ajal võimalik taasalustada, kuna vahistati selle töö juht paater Bourgeois.

c) Rooma-katoliku kirik

Rooma-katoliku kirikul on äärmiselt väikese liikmeskonna tõttu Eesti usuelus ainult tähtsusetu osa. Rooma-katoliku kirik alustas Eestis tegutsemist 18.sajandi lõpus ja põhiliselt toodi katoliiklus maale katoliiklaste sisserännuga (poola rahvusest vene riigiametnikud ja ohvitserid). Vaatamata kõikidele pingutustele ei ole katoliku kirik aastate jooksul suurenenud, kuna eesti rahvas on katoliikluse suhtes olnud tõrjuval seisukohal. Eestis on ainult 6 katoliku kogudust (Tallinn, Narva. Tartu, Petseri, Rakvere ja Pärnu) ümmarguselt 2000 liikmega.

Rooma-katoliku kiriku tunnustamine Eesti riigi poolt toimus esmakordselt 1927. aastal katoliku koguduste tunnustamisega Tallinnas, Narvas ja Tartus.

1931. aasta kevadel Rooma poolt Eestisse määratud peapiiskop Eduard Proffitlich töötas välja statuudi kogu Eesti katoliku kiriku jaoks, mille Eesti valitsus kinnitas 1933. aastal. Lisaks sellele koostas apostellik nuntsius Arata Rooma ja Eesti vahelise konkordaadi kavandi. Konkordaat ei saanud aga oma üksikasjades täielikku formuleeringut ja nii jäi katoliku kirikule Eestis “status quo”.

Bolševike ajal küüditati peapiiskop Proffittlich Venemaale ja esinduse võttis üle preester Heinrich Werling. Peale tema on Eestis veel 2 rooma-katoliku vaimulikku, Narvas kaputsiin Krause ja Tartus värskelt pühitsetud eesti preester Dordett, kes võttis üle belgia jesuiidipaater Charles Bourgeois koha, kui see 1942. aasta juulis vahistati. Bourgeois vahistamine ei kutsunud esile nimetamisväärseid diskussioone ei Tartu ega Tallinna elanike hulgas. Ainult mõned väidavad, et selles vahistamises võib näha katoliku kiriku jälitamise algust Eestis.

d) Evangeelne kirik[1]

Evangeeliumi luteriusu kirik oma ümmarguselt 800 000 liikme ja 160 kogudusega on ülekaalukalt tugevaim kirik Eestis ja hõlmab seega ligi 75 % kogu elanikkonnast.

Eesti iseseisvuse ajal töötas kirik 1934. aastast jõustunud kirikute ja usuühingute seaduse määruste alusel. Selle järgi oli kirikul õigus omavalitsusele ja ta oli täielikult riigist sõltumatu. Kiriku kõrgeim vaimulik on eluaegselt valitud piiskop professor dr. J. Kõpp.

[1] St. Eesti evangeeliumi luteriusu kirik.

Bolševike ajal oli kiriku tegevus, eriti majanduselus, takistatud; kuid suhteliselt range ülesehituse tõttu jäi ta ikkagi teovõimeliseks. Kirik kannatas mitmete vaimulike küüditamise läbi, kuid tänane kirikuelu on võrreldes varasemaga vaevalt muutunud. Majanduslikud kahjud viidi suures osas tasakaalu kiriku liikmete ühiste heatahtlike annetustega.

Hoiak Saksa Riigi suhtes on positiivne ja tõotab selliseks ka jääda, kui mitte arvesse võtta poliitilise ümberorienteerumise võimalust ja nimelt suhete kaudu "tunnistavate kristlastega"[1] Saksamaal. Muus osas kulgeb elu evangeeliumi luteriusu kirikus ülimalt rahulikult, pole täheldada mingisugust erilist aktiivsust. Saksa ametkondade neutraalsust kiriku asjades hinnatakse positiivselt. Püütakse jääda apoliitiliseks ja tegeleda ainult koguduseliikmete teenimisega.

e) Usulahud ja muud kirikud

Eesti usulahkudel ei ole üldiselt erilist tähendust, nagu seda on näiteks nende tegevusel Saksamaal. Riigivaenulikku tegevust pole senini täheldatud. Saksavaenulike anglofiilse laadiga lahkusu kirjutiste levitamine selle aasta algul Tallinnas ja Tartus jäi ilma igasuguse mõjuta. Siin oli tegu Inglismaal produtseeritud kirjavaraga, mis toodi Eestisse juba enne sakslaste sissemarssi ning mis jõudsid nendest vanadest tagavaradest üksikisikute kaudu avalikkuse ette. Saksa Riigis keelatud usulahke Eestis ei esine. Mõned nendest eksisteerisid küll Eesti ajal, mis aga hiljem tuli likvideerida, kuna nende liikmete arv oli sedavõrd väike.

Bolševike ajal käidi usulahkudega ümber samuti nagu kirikutega. Eelmise aasta lõpul seoses kirikuelu aktiviseerumisega hakkas elavnema ka usulahkude elu. Algul kulges see aeglaselt ja saavutas oma haripunkti talvel.

Kõige aktiivsemad olid metodistid. See oli tingitud sellest, et nad ei saanud enam anglosaksi maadest toetust ja pidid püsimajäämiseks omaenese jõududega hakkama saama. Praeguseks ajaks on täheldada jälle usulahkude tegevuse raugemist. Peapõhjuseks on siin maaelanike suurenenud töökoormus ja linnaelanike maatööle rakendamine. Praegusel ajal tegutsevad usulahud on:

1) Baptistid

[1] Tunnistavad kristlased (tunnistav kirik) – liikumine Saksa luterlikus kirikus, mis tunnistas primaarsena kristlikke väärtusi ja oli seetõttu opositsioonis natsionaal-sotsialistliku võimuga.

Umbes 9000 liikmega arvuliselt tugevaim usulahk Eestis. Vaatamata tavalistele materiaalsetele kaotustele bolševike ajal, on see aktiivselt tegutsev organisatsioon tänini hästi püsinud ja seega võib arvestada nende tegevuse tugevnemist. Kuigi vahejuhtumeid pole esinenud, tuleb baptistide usulahu poliitilisse orientatsiooni jätkuvalt suhtuda ettevaatusega, sest nende kirjavara ja tegevusliinide ühemõtteline määraja on Põhja-Ameerika.

2) Vennastekogudus (vennasteühendus)

Evangeelne vennastekogudus (vennasteühendus) Eestis arvestab umbes 3000 liikmega. Bolševike ajal kandis kogudus raskeid materiaalseid kahjusid. Nende meelsus uutes poliitilistes oludes on üsna tagasihoidlik, rohkem küll seetõttu, et nende seesmiselt omaks võetud hingeseisund vaevalt võimaldab omada mingisugust poliitilist vaatenurka.

3) Adventistid

Seitsmenda päeva adventistide ühendus Eestis oma ümmarguselt 2000 liikmega on üsna tähtsusetu. Majanduslikud raskused bolševike ajal olid piisavalt rasked, et lämmatada koguduste elu. Sellelt usulahult võib ainult siis poliitilisi erimeelsusi oodata, kui nende pooldajad jäävad kangekaelselt laupäevase puhkepäeva juurde. Sellelaadseid vahejuhtumeid pole seni küll esinenud.

4) Metodistid

Eesti metodistide kirikus on ümmarguselt 1500 liiget ja seal teenib suhteliselt suur arv jutlustajaid. Bolševike aja kahjud tasakaalustatakse sellega, et jutlustajatel on ka teine elukutse. Poliitilisest seisukohast lähtudes tuleb metodiste silmas pidada nende tugeva ühenduse tõttu Rootsi ja Põhja-Ameerikaga.

5) Muud usulahud

“Evangeeliumikristlaste vabakogudus (Immanuel)”, “Evangeelsete kristlaste vabakogudus”, mõlemad 1000 liikmega, ja “Tallinna evangeelne vennasteühendus” umbes 550 liikmega – ei paista silma ei poliitilises ega usuelus.

4. Juudid

Eestis oli viimase rahvaloenduse andmetel 1934. aastal 4381 juuti. See arv suurenes sisserände tõttu Austriast, Tšehhoslovakkiast ja Poolast, nõnda et 1940. aastal oli Eestis veidi üle 5000 juudi.

Samal ajal kui juutidel ei olnud Eestis valitsusasutustes mingit poliitilist võimu, õnnestus neil ennast majanduses pressida väljapaistvale kohale.

Pärast Eesti okupeerimist NSVL poolt tuli siia arvukalt juute, kes osalesid eriti aktiivselt poliitiliste ümberkorralduste läbiviimisel. Kompartei ja NKVD juhtivatel kohtadel kontrollisid nad komissaride ja politrukkidena eesti rahva poliitilist meelsust ja avalikku arvamust ning osalesid aktiivselt küüditamisaktsioonidel. Ka 1941. aastal loodud hävituspataljonides olid neil juhtivad kohad, nii et enne nende lahkumist Venemaale või nende hävitamist, võib suure osa Eesti ohvritest kirjutada nende arvele.

Sõja algul evakueerus enamik juute oma varandust kaasa võttes Venemaale, nii et pärast Eesti vabastamist oli siia jäänud veel 921 (468 meesoost ja 453 naissoost) juuti, kes kõik anti erikohtlemise alla[1]. Eesti on täna juudivaba.

5. Emigrandid

Endise Eesti Vabariigi alal pole kunagi olnud suuremal hulgal emigrante. Eestisse jäänud emigrantidest väärivad märkimist kunagise tsaristliku Loodearmee (kindral Denikin[2]) liikmed, kes pärast rahusõlmimist 1920. aastal leidsid Eestis omale teise kodumaa. Enamasti olid nad suurvenelased, leedulased, lätlased ja mõned kaukaaslased. Nad said tolleaegsed Nanseni-passid[3] ja suurem osa neist asus ümber Prantsusmaale, vene emigratsiooni keskusesse. Poliitiliselt liitusid need emigrandid vene vähemusgrupiga, millel oli oma saadikute kaudu esindus Eesti parlamendis. 1939. aasta sügisel sattusid siin igaaastaselt viibivad poola, ruteeni[4] ja leedu põllutöölised emigrantide seisu, kuna nad ei saanud enam sõjasündmuste tõttu (Poola sõjakäik) oma kodumaale tagasi minna. Pärast Eesti okupeerimist nõukogude poolt suurem osa tsaristlikke emigrante, nagu ka poola, ruteeni ja leedu põllutöölisi vangistati ja evakueeriti Nõukogude Venemaale.

Käesoleval ajal on emigrantide arv väga väike. Pole olnud tarvidust võtta kasutusele erilisi julgeolekupolitseilisi abinõusid. Emigrandid on kartoteegi kujul arvele võetud.

Erilise emigrantide liigi moodustavad viimastel kuudel Nõukogude Liidust Eestisse ümberasunud põgenikud, keda on kokku umbes 18

---

[1] St. hukati.

[2] Viga dokumendis, Loodearmee juht oli kindral Judenitš.

[3] Nanseni passid – I maailmasõja järel poliitiliselt kaardilt kadunud riikidest pärinevatele ja seega kodakondsuseta põgenikele Rahvasteliidu egiidi all antud rahvusvahelised isikutunnistused (see poolametlik nimetus tulenes tuntud Norra polaaruurija Nanseni nimest, kes juhtis vastavat projekti).

[4] Ruteenia – Poola koosseisu kuulunud Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene (Valge-ruteenia) ajalooline nimetus, oli kasutusel saksa maateaduses.

500 isikut. Nendest on umbes 12 300 soomlased ja ingerlased, 5200 eestlased ja 350 mitmesuguste rahvusgruppide esindajad, nagu sakslased, lätlased, leedulased, ungarlased jne.[1] Nendest põgenikest on 8500 inimest tööle rakendatud ja julgeolekupolitseilise jälgimise all. Põgenikud näivad oma uue elu-oluga rahul olevat ja mõned vähesed erandid välja arvatud, pole mingeid andmeid kalduvusest bolševismi.

Eesti kindralkomissariaadis pole emigrantide poolt mõjutatud parteisid, ühinguid jms, ei ole ka kindlaks tehtud mingit erilist illegaalset tegevust.

Eestis viibivatest emigrantidest pole samuti loodud ühtegi võitlusorganisatsiooni, kaitsemeeskonda jms.[2] Siinkohas tuleb erandina ära märkida, et Wehrmacht tõi Eestisse väljaõppele kasakate sadakonnad.[3] Kuna nad aga elasid kasarmeeritult, ei ole mingit nendepoolset mõju elanikkonnale olnud.

6. Kaitseabinõud

a) Vastane on proovinud Eestisse sisse tungida ainult langevarjuagentidega. Selle vastu on vajalikud kaitsemeetmed koos sõjaväe, välispolitsei ja kaitsemeeskondade[4] abiga läbi viidud. Asjasse puutuvaid vastase plaane ja kavatsusi on lähemalt käsitletud aruande osa "Langevarjurid" all.

Võitluseks illegaalse kirjavahetusega Soome ja Eesti vahel on sõlmitud kokkulepped asjaomaste Wehrmachti ametkondade ja Soome Riigipolitseiga, millega on tagatud illegaalse kirjavahetuse kontroll ja vältimine. SS-riigijuhi ja riigiminister Rosenbergi Eestis viibimise ajal korraldati kaitseteenistus. Rahvusliku opositsiooni esinemisjuhud eestlaste hulgas on kontrolli all. On täheldatud üksikuid sarnaseid gruppe, mis aga pole veel aktiivselt välja astunud. Salaagentide laia võrgu kaudu on olemas täpne ülevaade nende gruppide jooksvast tegevusest.

Inglise luure aktiivset tegevust pole seni absoluutse kindlusega täheldatud. Küll võib aga oletada, et Inglise luure proovib end oma Soome luurevõrgu kaudu ka Eestisse asutada. Koostöös Soome Riigipolitseiga on võetud kasutusele vajalikud meetmed Inglise luure tege-

---

[1] Sellised arvud dokumendis.

[2] Siin on silmas peetud Saksa sõjaväes formeeritud arvukaid rahvusväeosasid.

[3] Sadakond (*Hundertschaft*) – kompaniile, eskadronile vastav väeüksuse nimetus.

[4] Kaitsemeeskond (*Schutzmannschaft*) – üldnimetus kõigi okupeeritud NSV Liidu alade kohalikest elanikest ja sõjavangidest moodustatud politseiüksuste kohta (siin Eesti Omakaitse ja eesti vabatahtlikest formeeritud kaitsepataljonid).

vuse väljaselgitamiseks. Kui Inglise luure seni pole Eestis mingit aktiivsust üles näidanud, siis on see seletatav asjaoluga, et inglaste poolt ülesehitatud luurevõrk purustati nõukogude okupatsiooniga. Inglise luure kasutas põhiliselt haritlaste ringkondi, kes aga suures osas küüditati Nõukogude Liitu.

Tänaseni Eestisse jäänud välismaalased nagu inglased, prantslased, ameeriklased, rootslased, soomlased jm on arvele võetud kartoteegis ja pideva järelevalve all. Siiajäänud välismaalased on suuremas osas üle 50 aasta vanused isikud, kuna nooremad inimesed läksid koos saatkondade lahkumisega tagasi kodumaale.

b) Eestist Saksamaale minevate tööliste värbamine ja transport on läbi viidud Tööameti kaudu. Tööliste transport kulges ilma eriliste vahejuhtumiteta.

Üksikutest maakondadest on aruandlusperioodil Saksamaale läinud tööjõudu alljärgnevalt:

1. Tallinn	126 meest ja 619 naist	= 745 töölist
2. Viru maakond (Narva)	[1]	= 163 töölist
3. Tartu maakond	670 ja 160	= 830 töölist
4. Võru maakond	2 ja 7	= 9 töölist
5. Petseri maakond	1 ja 1	= 2 töölist
6. Viljandi maakond	2 ja 11	= 13 töölist
7. Lääne maakond	0 ja 3	= 3 töölist
8. Pärnu maakond	1 ja 30	= 31 töölist
	802 meest ja 831 naist	= 1796 töölist

c) Suuremate ettevõtete julgestamist korraldab kohalik Omakaitse. Selleks on Omakaitse liikmetest moodustatud ettevõtetes kaitsemeeskonnad, mis tagavad alalise relvastatud kaitseteenistuse. Väiksemaid ettevõtteid valvatakse ainult öösiti. Suurettevõtetes, nagu näiteks põlevkivitehastes, rakendatakse eriametnikke tööstusettevõtete kaitseks. Praegu on koos sõjaväeluurega kaitseametnikud üksikutes ettevõtetes ning nende kontrolli teostatakse tsentraalselt sõjaväeluure Tallinna osakonna ja Julgeolekupolitsei poolt. Ettevõtetest on eelneva hoolika poliitilise kontrolliga eemaldatud riigivaenulikud ja bolševistlikud elemendid. Sellepärast pole ka toimunud ühtegi sabotaažiakti.

ERA f R-819, n 1, s 12, l 70-87.

[1] Tabeli jaotus dokumendis tühi (seetõttu on ridade ja tulpade summad erinevad).

Väikesed tõed eestlaste ja sakslaste kohta

Eestlase arusaamad

1. Sakslaste hulgas ei ole eestlaste suhtes ühtset hoiakut: mõned kohtlevad eestlasi üleolevalt, teised seevastu elavad eesti rahva kõikvõimalike eksemplaridega suurimas sõpruses ja unustavad, et võõra rahva hulgas peab oma rahvast parimast küljest esindama. Iseteadliku ja kõrgilt isandliku kolmanda kategooria esindajaid on sakslaste hulgas harva.

2. Esimene kategooria moodustab vähemuse, aga seda on siiski piisavalt, et sakslastele üldiselt jõhkardite mainet omistada.

3. Teine kategooria moodustab suure enamuse. Selle kategooria sakslasi peetakse rumalateks. "Sakslane on loll" – see on üldine arvamus nii odavate sõduripruutide kui ka nende rahvakihtide hulgas, kes oskavad sakslasi oma eesmärkide saavutamiseks omakasupüüdlikult ja materialistlikult odava raha ja veel odavama sõprusega ära kasutada. Nii kaua kui see järeldus on intuitiivne ning mitte teadlikult ja vaenulikult esile kutsutud, võiks ka tõsi olla, et "saksa lolluse" rõhutamine kujutab endast väikese rahva enesekaitsevahendit, samas ei saa ometigi eitada, et suure enamuse sakslaste käitumine õigustab sellist hinnangut.

4. Sellest tuleneb ka järeldus, et sakslane on kuidagimoodi kõlbulik sõdurina, kuid sakslane ei ole mingi diplomaat, st tal võib alati naha üle kõrvade tõmmata.

5. Vaatamata peaaegu üldlevinud saksavaenulikkusele eesti rahva hulgas, mida küll ei saa aga hinnata kui täielikult kinnistunud suhtumist, kuigi samas aga õhutavad seda hoiakut pidevalt teatud ringkonnad oma ohtrate anekdootidega; on huvitav tõdeda, et eesti rahvaarvamuses lahterdatakse sakslasi ikka veel riigisakslasteks ja baltisakslasteks nagu iseseisvuse ajal ja kõikides ringkondades väljendatakse eestlaste poolt selgelt vihkamist baltisakslaste vastu, samas kui riigisakslasi teesklevalt sõpradeks peetakse.

6. Selle rääkimise eesmärk ei ole saksa solidaarsuse mahamatmine, kuigi lähtudes eesti põhimõttest – "mul on nii õrnatundeline süda, kus lõikab nagu kreissaega, kui ma vaatan pealt, kuidas naabril hästi läheb" – võiks selline ajend siin kaasa mängida, et raskendada baltisaksa naabril sisseelamist oma uuel kodumaal.

7. Eestlane tunneb baltisakslaste ees hirmu, sest baltisakslasel on selgem arusaamine eestlasest, baltisakslane näeb eestlast läbi, täpselt samuti nagu eestlane näeb teda läbi, samas on eestlasele palju vastuvõetavam kompleksideta riigisakslane.

8. Riigisakslasel pole komplekse, ta on heatujuline, usalduslik, mõnus, väikekodanlik ning talle piisab igapäevase elu väikestest rõõmudest, ta on üles kasvanud oma rahva hulgas, eriliselt millegi pärast muretsemata, tal ei ole mingit ettekujutust ühe piirimaa rahvuslikust võitlusest.

9. Selle koha pealt peab eestlane ennast paremaks ja siin ta ei eksi. Suurima visadusega kasutab ta iga võimalust, et sakslast üle kavaldada. Siin on eestlasele kasuks tema teadmised erinevatest rahvastest ja erinevate rahvaste iseloomudest, see teadmine on sügavamalt sisse kaevunud ja sügavamale sisse tunginud kui suurrahvaste puhul, sest väiksemaid omapärasid ja omadusi nähakse alles olukorras, kus ei elata mitte teineteise kõrval, vaid kui elatakse teise rahva all.

10. Sellest ka eestlaste üleolek sakslaste suhtes. Isand ei näe käsualust kunagi nii hästi läbi kui käsualune isandat.

11. Baltisakslase eksitus. Tükk aega tagasi lugesin ma kodus ühe baltisakslase ettekannet, kus soovitati eesti kodusid külastada ja eestlasi endale külla kutsuda, kuna eestlane peab sakslasega suhtlemist endale suureks auks. See on eksitus ja mitte ainult baltisakslaste eksitus.

12. See on arusaadav baltisakslase seisukohast, kuna see eksitus seostub isandateajaga. Aastakümnete eest oleks see olnud auasi, kui sakslane oleks eestlast endaga võrdväärsena käsitlenud. Need aastakümned, mis eraldavad meid sellest ajast, tähendavad eesti ajaloos kolm, neli korda pikemat aega kui mingis muus ühenduses ning seda, et eestlase iseteadvus on tõusnud vahepeal uskumatult kõrgele.

13. Objektiivselt võttes on eestlasel õigus olla üsna uhke. Peale selle on eestlane veel ülekohtuselt uhke tänu oma kultuuri ülehindamisele ja teiste rahvaste loomingulise tegevuse ühekülgsele hindamisele.

14. Igatahes on olukord selline, et eestlane vaatab iga võõrast, eriti aga sakslast, kui mingit eksootilist eksemplari, proovib sakslasega seoses kõiki võimalusi kasutada, toidab teda väikeste meelitustega, kasutab teda oma meeleheaks, tunneb tema üle kahjurõõmu, aga ei lase iialgi oma isiklikku kasu silmast.

15. Kuna eestlasel tavaliselt külalisi ei käi ja kuna söömine ja joomine on eestlasele niiöelda "üldhüve", siis pole see ka eestlase poolt mingi suur vastutulek, kui ta oma külalisi söögilauas rikkalikult kostitab. Ja eestlane pole ka nii rumal, et mitte teada ja aru saada, millist mõju selline kostitamine avaldab üldiselt kokkuhoidlikule ja materiaalselt kitsastes tingimustes kasvanud sakslasele.

16. Eestlane kasutab selle mõju igas mõttes ära, ilma et ta ise loobuks oma isiklikust vaatenurgast või ettevõtmistest.

17. Sakslane peab iseenesest mõistetavaks, et olla 100-miljoniline rahvas on suurem au kui olla 1-miljoniline rahvas ja väikerahva iga liige tahaks suurrahvaga ühineda – niipea kui ta on ainult suurrahva keele ära õppinud. Kahe silma vahele jäetakse, et mõned aastad tagasi üks 200-miljoniline rahvas esindas siin maal sedasama arvamust.

18. Õige on vastupidine: eestlane on uhke selle üle, et ta on aastatuhandeid väikerahvana püsima jäänud ja ta on veendunud, et kuulub võimeka rahva hulka, kes ennast alandada ei lase. Sellel maal siin on ideaalkujuks visa vastupanu kehastav mees ja mitte vallutaja. Sellepärast ka põlgus lõhestunud aganate, "kadakasakslaste", baltisaksa keeles "Kadakasentum" (eesti keeles "kadakas"), vastu.

19. Sellest tuleneb ka eestlase üleolekutunne isegi soomlase suhtes, kelle suurust ja tugevust küll tunnustatakse, kuid kelles siiski nähakse vaid maapagulast. Lätlasest pole üldse mõtet rääkida, teda ei saa ei vere ega ka kodupinnasesse juurdumise järgi lugeda tunnustust väärivaks isiksuseks.

20. Sakslane on üldiselt arvamusel, et saksa keelt oskav eestlane on juba saksastunud. Kuigi selles võib olla teatud tõetera, et võõrkeele õppimine kasvatab õppurit osa saama vastava võõrrahva vaimuelust, siis tänapäeva keeleõpetuse pinnaline viis ei anna ühtegi garantiid, et parim saksa keele oskaja on ka suurim sakslaste sõber; alles absoluutne keeleoskus, st täielik saksa keele valdamine võib teatud tingimustel olla tagatiseks, et vastav isik võiks saksa keeles mõtelda ja saksa meeles tegutseda.

21. Üldiselt on aga nii, et eesti rahva seas nii laialt levinud mitmekeelsus kujutab endast vaid vahendit ühe põlvkonna jooksul amerikaniseerunud rahvale iseenese maksmapanekuks. Räägitakse palju keeli, aga ühtegi võõrkeelt ei osata sedavõrd, et suudetaks selles keeles ka mõtelda. Seepärast on ka jäme eksitus, kui segatakse omavahel ära mehaaniline keeloskus ja orgaaniliselt kujunenud saksasõbralikkus.

22. Eestlase auahnus nõuab kõrgeid positsioone, mille juures ta sihib oma eesmärgid kõrgele. Ta ei ole saavutatuga kunagi rahul. Sellest võib järeldada, et ta lömitab ja kavaldab, et saaks vaid kätte võimalikult kõrge ametiposti, ja seda ka temale ebameeldivates tingimustes. Kusjuures teda ei saa kinni maksta ei kulla ega auga, algusest lõpuni jääb ta kindlaks omale arvamusele, mida ta aga oskab maskeerida, et aga olla teel oma loodetava võiduni. Küürutõmbunud hüppevalmis tiiger – niimoodi on võõrvõimu sajandid eestlast kujundanud.

23. Eestlase jaoks on materiaalne heaolu kõik, sest ta on kasvanud üles viletsates ja kitsastes oludes, sajanditepikkuses raskes töös ja tervete põlvkondade rahuldamata ihas materiaalsete varade järele ning saanud kiires võitluses lühima ajaga tugevaks ja iseseisvaks. Ühe

põlvkonna jooksul feodalismi ja plutokraatia vahel rahvaks saanud eestlane teab nüüd liigagi hästi, missugust väärtust kujutavad endast materiaalsed varad.

24. Siin varitseb idealistlikumat sakslast suur oht. Sakslase kui maa "ajutise isanda" kaudu teostab eestlane omi materiaalseid eesmärke ja oskab ennast seejuures sakslase selja taha peita. Tähelepanu väärib, et räige materialism on tänapäeval silmatorkavam kui kunagi varem. Selles pole süüdi ainult soodustavad sõjaolud, vaid ka see asjaolu, et "tsivilisatsioonivõõp" kadus koos senise juhtkonna küüditamisega.

ERA f R-819, n 1, s 12, l 126-131.

Julgeolekupolitsei välisosakondade poolekuu- ja kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta juulis-detsembris 1942

Juuli 1942

Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.7.1942

Poliitiline meeleolu rahva seas on üldiselt rahuloldav. Tuntakse huvi sõjarinde operatsioonidest ja jälgitakse huviga Saksa ja tema liitlaste võite kogu sõjarindel. Sevastoopoli langemisega sakslaste kätte oli elanikkonnas märgata nagu uut lootust võidule bolševismi üle. Eelmainituga seoses tõusis rahval vastlangenud meeleolu, mis oli tingitud asjaolust, et juba pikemat aega seisis sõjarinne enam vähem paigal, kuid nüüdse suurrünnakutega ja hiigla suurvõitudega sakslaste kasuks, on elanikkond võtnud seisukoha, et anda kõik, mida rinne vajab, kuigi see osutub raskeks. Tahetakse näha, et bolševism häviks pea ja ollakse teadlik asjaolus, et senikaua kui on olemas bolševism on olemas ka eestlastele kõige kardetavam vaenlane – idanaaber.

Korralduste suhtes on maal imestust äratanud kuidas oli võimalik, et linnast maale tööjõu saatmise aktsioon nii põhjalikult nurjus, et selle tagajärjel need, kes lootma jäid abitööjõu juurdetulekule põllumajandustöödel, täieliku pettumuse osaliseks said. Selle asemel on rohkesti linnast päritolevaid ülesostjaid ringi kolamas ja tülitamas. Samad isikud nõuavad tuttavailt talupidajailt tõendeid, nagu oleks nemad põllutöödel viibinud, tegelikult aga pole ühtegi päeva põllutöödel töötanud. Linnas aga liiguvad endiselt isikud, kellel mingit pidevat tegevust ei ole. Kuigi /nad/ on jäetud toitainete ostukaartidest ilma, siis see ei tee neile nähtavasti mingit muret, sõidetakse aeg-ajalt vajaduse korral maale ja ostetakse säält tarvilikke toiduaineid ehk küll kallima hinnaga, aga sellest saadakse üle.

Kuulujutuna räägitakse, et Naissaare lähedal oli hiljuti olnud äge merelahing Saksa kergete sõjalaevade ning N. Vene omade vahel, kuna viimased liikunud lääne suunas, kavatsusega teha dessanti, kusjuures kaotusi olnud mõlemil poolel. Nii olevat Tallinna haiglatesse toodud palju haavatuid, kes olnud pärit uppunud Saksa laevadelt, kuid N. Liidu laevad läinud põhja ühes meeskondadega.[1]

[1] Tegelikult toimus Nõukogude laevastiku kaotusega lõppenud 1942. a. suurim merelahing Läänemerel Saksa-Soome ja Nõukogude Liidu sõjalaevade vahel 8.–9. juulil 1942 Soome lahe idaosas soomlaste valduses olnud Someri saare juures, mida nõukogude laevastik üritas vallutada.

Äsja liikusid kuulujutud, et Virtsus on olnud pool päeva lahingut N. Liidu parašütistide ja madruste ning saksa sõjaväelaste ja Eesti omakaitse vahel. Surnuid ja haavatuid olevat rohkesti eeltähendatud lahingu tagajärjel. Kuulujutu levitaja pole lähemalt selgunud.

Rahva seas on asetleidnud kuuldus, et inglise laevu viibivat Balti meres ja samuti rootsi laevu ning et Soome lahes asuvad end. Eesti saared olevat soomlaste valduses.[1]

Ühe kuulujutu kohaselt okupeerivat Rootsi muuseas ka Eesti. See kuuldus leiab palju uskujaid, kuna muuseas ka tuntud Järva-Jaani[2] ennustus, et rootsi mõõk jääb peale, täituvat sellega.

Tänapäeva suure moraalilanguse kohta eesti naiste seas kuuldub Tallinnast, et lõpuks jäävat ainult kolm tõsist puutumata naist – Linda, Russalka ja Paks Margareta, kuna Vana Hermann olevat võtnud need oma kaitse alla.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 13a-13ap, 15-15p.

Haapsalu kriminaalpolitsei 16–28.07.1942

Kui veel kuu algul oli märgata teatavat rahutust ja pessimistlikku meeleolu, seoses Tallinna pommitamisega[3] ja mitmesuguste kuulduste bolševike võimalikust tagasitulekust ja dessantidest meie rannikule, siis nüüd lõuna rindel ja Aafrikas saavutatud suurte võitude tagajärjel võib märgata meeleolude rahunemist.

Märgatavat ärevust ja kõneainet andis läinud nädalal Haapsalus kehtimapandud määrus koerte ja kasside hävitamise kohta, selle piirkonna marutõve ohtlikuks tunnistamise tagajärjel. Üldiselt leiti, et nimetatud määrus on liigkarm ja räägiti et mujal kultuurilmas ei antavat sellist määrust. Koguti ca 80 allkirja määruse muutmise palvele, mis esitati Prefektile.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 4.

---

[1] Põhja-Eesti rannikul Tallinnast Narvani asusid Soome sõjaväe õhuseire vaatluspunktid, mis jälgisid nõukogude lennuväe tegevust ja andsid hoiatuse võimalike õhurünnakute puhul Soomele.

[2] Rahva seas laialdaselt tuntud Järvamaal elanud ennustaja.

[3] Esimene nõukogude lennuväe õhurünnak Tallinnale saksa okupatsiooni ajal toimus juba 13/14. mail 1942 (vt. selle kohta – Tallinn tules. Dokumente ja materjale Tallinna pommitamisest 9/10. märtsil 1944, koostanud Jüri Kivimäe ja Lea Kõiv, Tallinn 1997).

Kuressaare poliitiline politsei 15.7.–1.8.1942

Rahva meeleolu püsib üldjoontes endisena. Elevust ja headmeelt on tekitanud teated Voroneži, Vorošilovgradi ja Rostovi langemisest. Samal ajal aga suuroffensiivi viibimine idarinde põhjalõigus tekitab rahvas teatud ootusärevust ning põhjustab poleemikat, mis kandub ka üldpoliitilisele olukorrale. Suurem osa elanikkonnast arvab, et selle aastaga bolševismile antakse selline löök, et ta tulevikus enam nimetamisväärset vastupanu ei jaksa avaldada. Selles suhtes ühed arvavad, et aitab saksa sõjaväejõududest, kaugelt suurem osa elanikkonda jagab aga arvamist, et viimsete hoopide andmiseks saksa sõjajõust enam ei piisa, vaid selleks tuleb rakendada ka muid rahvaid nagu Rootsi, Eesti, Türgi jne. Mainitud arvamine aitab tugevasti süvendada Suur-Soome orientatsiooni, millise juba väga suur osa elanikkonnast on omandanud.

Nendel meeleolulistel alustel on tekkinud rida kuuldusi. Liigub ringi kuulujutt, et lähemate kuude jooksul on oodata suuri poliitilisi muudatusi. Nimelt viivat sakslane omad väed kõik lõunasse ja põhja rindelõiku jääb kaitsma Soome, Eesti ja Rootsi ühendatud sõjavägi. Selle tagajärjel kuulutatavat Eesti iseseisvaks või Suur-Soome külge liidetuks. Nende muudatuste eeltöötegijaiks olevat Tallinnasse saabunud mitu kompaniid soomlasi ja paljud kõrgemad Soome sõjaväejuhid. Ka olevat Naissaare ja Aegna saarekindlused juba soomlastele üleantud.[1] Iseloomulik nendele kuuldustele on see, et Eesti iseseisvaks või Soome külge liitunuks kuulutamine toimub täiesti Saksa võimude nõusolekul ja teadmisel ning viimased püüdvat veel viimaseid siinoleku kuid ära kasutada Eesti tühjendamiseks kaupadest ja vabrikuning põllusaadustest.

Sedalaadi kuuldused on muutunud niivõrd üldisteks ja neid räägitakse niivõrd laialdastes ringkondades, et nende tekkimise kollet on väga raske, kui mitte peaaegu võimatu kindlaks teha.

Koos eeltooduga on märgata tublisti rahvustunde tõusu ja lootust peatselt paraneva tuleviku kohta.

Ka on märgata teatavat sõjatüdimust ning oodatakse sõja lõppemist, pealegi arvatakse üldiselt, et Saksamaa võib sõja liigse pikalevenimise tõttu väsida ja kokku variseda.

Tähelepanekute järele võiks rahvast jagada järgmistesse orientatsiooni gruppidesse:

---

[1] Naissaarel asus Soome rannakaitsesuurtükiväe tulejuhtimis- ja mõõtetorn soome sõjaväelastest meeskonnaga.

Soome orientatsiooni-grupp, mis haarab endaga rahva rõhuva enamuse. Arvuliselt võiks seda väljendada ligikaudu 80 %-ga. See grupp pooldab Eesti ühinemist Soomega Suur-Soomeks.

Iseseisvuse-orientatsiooni-grupp otseselt ei avaldu, kuna on levinenud mingipärast arvamus, et iseseisvus praegusel ajal ja tingimusel ei ole mõeldav, mistõttu enamus endisist iseseisvuslasist pooldavad liitumist Suur-Soomeks.

Saksa-orientatsiooni-grupp, mis pooldab Eesti ühendamist Suur-Saksamaaga selle autonoomse osana, on väike ja peaaegu tähtsuseta. Arvuliselt kuulub siia vahest 3–5% rahvastikust.

Passiivne grupp – ülejäänud miinus 1–2% kommuniste, kes pooldavad ühinemist Nõukogude Liiduga.

Tõusutendentsi näitab arvuliselt ja ideeliselt soome-orientatsiooni-grupp, tunduvat vähenemistendentsi aga Saksa orientatsiooni-grupp, mis on aasta jooksul kahanenud ligikaudu 20% – 3-5%.

Kommunistidena esinevad – õigemini näivad seda režiimi endamisi pooldavat – peamiselt endiste kommunistlike funktsionääride omaksed. Nad on täiesti poliitilise mõjuta ning rahva enamiku põlualused.

Ülaltoodud protsent-arvud ei oma faktilist väärtust ega ole millegagi põhjendatud, vaid väljendavad peamiselt sellekohaseid muljeid.

Tunduvat mõju rahva meeleolule avaldab paralleelselt ülaltoodud mõjustajatega ka majanduslikult raske olukord.

Talvist, eriti kevadist raskust kanti lootusega, et suve-poolne loodetav normivaba kala ja aiavili ning suurenev piimatoitlus toiduainetekriisi leevendab. Kuna see end seni avaldanud ei ole, siis pettumused on tugevasti meeleolu-allakiskuvalt mõjunud.

Valitsusvõimudele ja kehtivale režiimile otsene vaenulik suhtumine – väljaarvatud mõnede kommunistlikkude ringkondade passiivselt vaenulik hoiak – ei ole teatavaks saanud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 14-14p.

Kuressaare kriminaalpolitsei 14.–27.7.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik. Teatud ärevust tekitas ajaleht “Meie Maas” ilmunud teade Vene sõjaväe poolt ehitatud punkrite ja blindaažide lammutamise keeld, missugused osaliselt ERÜ[1] poolt rahvale

[1] Eesti Rahva Ühisabi – sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

müüdud olid. Nimetatud keelu tagajärjel on rahvas arvamine, nagu oleks Saaremaal ja ranniku piirkonnas karta sõjaohtu.

Teatud häiret tekitas ka kahe tundmatu päritoluga õhupalli ilmumine Saaremaa kohale, milledest üks maandus ja lõhkes Saaremaal Kuressaare valla piirides.

Kohaliku rahva läbikäimine Saksa sõjaväe ja tsiviilvõimudega hea ja usalduslik.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 8.

Narva poliitiline politsei 29. juulil 1942

Rahva meeleolu, mida tingib sõjaline seisund rinnetel, on üldjoontes rahulik.

Saksa ja tema liitlaste edu aitab süvendada rahva usku enamlaste peatsesse hävingusse ja sõja kiiremasse lõppu, kuna toitlusraskused ja majanduslik puudus ei jäta avaldamata mõju üldisesse tööprogressiivsusse ja meeleolude langusesse.

Toitlustusolud kohapeal aruandeaja vältel paranenud ei ole. Määruste kohaselt kuivtoitaineid elanikkonnale praegu ei anta. Narva Varustusametil on teatud kuivtoitainete tagavarad siiani olemas, kuid neist varustatakse peamiselt söögimaju (ca 100 grammi sööja kohta päevas) ja lisanormide saajaid. Puudulikult on elanikkonda varustatud senini ka liha- ja kalasaadustega. Kuna ka kartuleid on saadud üsna vähesel määral ja värske juurvili puudub, siis elanikkonna äraelamis võimalused on piiratud ja nurin ning rahulolematused toitlusolude üleüldised.

21.07.1942. a. kehtestati Narva Välikomandandi poolt määrus, et kõik kodanikud, kes ei oma kindlat töökohta (siia hulka on ka arvatud lastetud kodused perenaised), peavad end registreerima kohalikes tööametites ja siirduma hädavajalikele töödele. Isikud, kes selle määruse täitmisest hoiduvad, jäetakse toitainete saamise õiguseta. Eelpoolnimetatud määrus on kehtestatud Narva linna, Narva-Jõesuu, Narva, Alutaguse ja Piiri valdade kohta. Elanikkonnast kuuldub rahulolematusi, et tööd osatakse nõuda aga kodanike toitlusolude parandamisele ja saadavate ratsioonide suurendamisele üldse ei mõeldagi.

Rahva hulkades ollakse pettunud kalaaktsiooni senistest tulemustest. Ajalehtedes kirjutatakse küll sageli sellest, millistes hulkades kalu püütud, kuid rahvas on sellest saanud vaid murdosa. Narvas näiteks paljudel kodanikel kala, mis pidi antama liha asemel, on juba kuu aega saamata.

Jalatsite ja riietusesemete puudus üldine. Loomulikult ei jäta kõik see mõju avaldamata ka töö tulemustele. Inimesed teevad tööd igasuguse töörõõmuta, loiult ja vaid selleks, et töötama peavad.

Värske juurvilja müügikeelus otse tarvitajatele nähakse sama, mis kala aktsiooni puhul. Tsiviilelanikkond peab ka siin leppima piskuga ehk hoopis ilma jääma, nagu seninigi, kui spekulatiivsel teel midagi ei saa.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 16-16p

Narva kriminaalpolitsei 16.–29.7.1942

Narva Kriminaalpolitsei tööpiirkonnas rahva üldine meeleolu rahulik ning valitsevat korda pooldav. Teatud rahulolematust on rahva hulgas tekitanud korraldus, Narva linnas ja ümbruskonna valdades maksmapandud aedvilja saaduste, metsmarjade ja seente vabamüügi keeld tarvitajaile. Sest pole teada mil viisil toimub edaspidi nimetatud ainete turustamine keskmüügi-kohtade kaudu. Samuti on kuulda nurinat selle kohta, et pole võimalik osta normi hinnaga seapõrsaid. Kui kellegil õnnestub osta põrsast ja tema sellest kallimat hinda maksab kui nähtud on normi hind, siis varjavad nii ostja kui ka müüja seda tehingut teades, et mõlemi teguviis on ebaseaduslik. Muid häirivaid asjaolusid ei ole ilmnenud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 6.

Paide poliitiline politsei 16.–31.7.1942

Kuna kestavad järjekindlalt vihmasajud, siis tuntakse muret nii heinatöö kui ka põlluviljade koristamise pärast. Eriti linnaelanike seas on tekitanud headmeelt või müümine leivatšekkide vastu, sest Järvamaal ei tee erilisi raskusi lisa leiva ja jahu muretsemine.

25. juulil Tartus peetud dr. Mäe kõnet jälgiti raadiost kui ka ajakirjandusest. Kõne mõju on märgatavalt meelirahustav ja paljuid kergemeelseid mõtlema panev. Kuna rahvas viimasel ajal aetud ärevile vastaste propagandaga, et Eestis varsti läheb lahti mõni tõsine riiklik muudatus, siis dr. Mäe kategooriline saksasõbralik kõneteem mõjus üldiselt kainestavalt. Kuna rahva seas levitatakse vastaste poolt marurahvuslikku mentaliteeti, mille sihiks on sakslastega hea läbisaamise ja koostöö eitamine, siis ühtlasi püütakse varju heita ka dr. Mäe isiku vastu nagu viimane ei kaitseks sakslaste ees küllalt eestlaste huvisid ja nagu oleks liiast sakslaste meelepärane. Kuigi vastaste vaenukülva-

mised on rahva seas pinda leidnud, siiski dr. Mäe ja teiste Omavalitsuse direktorite kindlad seisukohad uue mentaliteedi loomiseks ei jää tagajärjetuks.

26. juulil 1942. a. peeti Türil ja Koigi vallas nende kohtade vabastamise aastapäevi. Mõlemil pool oli rahvarohke osavõtt, kellede seas opositsiooni nähteid ei esinenud. Türil pidustuste peremeestena esinesid Türi linnapea Rebane ja Järva maavanem Lipp, kes mõlemad hoolimata piirkonnakomissari ja teiste sakslaste kohalviibimisest oma kõnedes lasid paista ilmset saksasõbralikkuse puudumist, osutamata vähimatki tunnustust saksa sõjaväele Türi vabastamise tähistamiseks. Linnapea ja maavanema sõnavõttudest saadi mulje, nagu oleksid ainuüksi metsavennad vabastanud Türi ja terve Eesti, kuna aga sealsamas Omakaitse esindaja asjalikust sõnavõtust selgus, et Türi ümbruses on sakslased kannud palju ohvreid ja pidanud väheste meestega vastu enamlaste suurtele pealetungidele, mille tagajärjel ka Türi vabaneski. Türi linnapea oma kõnet alates pöördus eestkätt E. Omaval. esindaja ja järgmisena alles piirkonnakomissari poole, milline asjaolu tõi hiljem rahva seas esile arutlusi ja seisukoha-võtteid, kus ühed kiitsid linnapea sammu ja teised mõistsid hukka, põhjendades, et esimesena tuleks pöörata kõne sissejuhatuses piirkonnakomissari kui Saksa riigivõimu esindaja poole. Ilmselt tegi seda linnapea teadlikult ja kõnes puuduva saksasõbralikkuse järgi otsustades ka sihilikult. Piirkonnakomissariga kaasas olev saksa ohvitser, kes valdas ka eesti keelt, tähendas pärast aktust Järva prefektile, et linnapea sarnane käitumine on lubamatu. Ka üksikute inimeste seas pärast aktust avaldati mõtet, et linnapeadele, maavanematele ja teistele avalikkuse ees esinejatele peaks ettekirjutatama kindel etikett, mille raames praegusel niigi pineval ajal keegi ei võiks kõnepoodiumit kasutada oma isiklike vaenuliste seisukohtade lavastamiseks. Kitsamas ringis mõisteti hukka nii linnapea kui ka maavanema ebataktilist käitumist võrreldes seda Põltsamaa linnapea ülesastumisega. Arusaajad kodanikud väljendavad arvamist, et dr. Mäe ja teiste juhtide püüdlused on asjata, kui ei kutsuta korrale ühte ehk teist avaliku elu tegelast, kes võib oma hoolimatusega ja opositsiooni-vaimuga pinda luua kommunistide propagandale ja süvendada kahtlusi.

Esinesid veel piirkonnakomissar ja dir. Radik, kellede kõned võeti vastu aplausiga.

Koigis aktusel kõneles Järvamaa Rahvakasvat. büroo[1] juhataja Leemann, kes käsitas päevaküsimusi ajakohases vaimus ja kelle kõne kutsus esile poolehoiu avaldusi.

Sakslaste edasitungi idafrondil jälgitakse põnevusega ja tundub, et iga sakslaste eduga väheneb ka rahva seas ükskõiksus ja vaenulikkus sakslaste suhtes.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 18-18p.

Paide kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942

Üldine olukord ja meeleolu rahulik. Põllutöödele saatmise ja metsa aktsiooni läbiviimine üldiselt rahulolematust tekitanud ei ole. Üldiselt rahva meeleolu mõjutab pikaajaline vihma periood, mis takistab välistööde läbiviimist.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 5.

Petseri kriminaalpolitsei 13.–29.7.1942

Kodanikkonnas ebameeldivust ja vähe ärevust on tekitanud Petseri turuplatsile õhukaitse kaevikute kaevamise korraldus. Selle kohta avaldatakse pilketoonilisi lauseid kommunismi pooldavate venerahvusest isikute poolt: “Mida kaugemale front liigub, seda suuremaks tundub hädaoht muutuvat, et jälle kaitsekraave kaevatakse”. Korraldus on kohalikult Gebietskomissarilt[2]. Töid sooritatakse õhtutundidel sundkorras, ilma tasuta, mis määratud töölistele ei meeldi.

Suurt meelepaha on tekitanud ka ainukese kohaliku kino, milline ühtlasi ka ainukeseks kasuliku propaganda keskuseks, ebaloomulik kasutamise võimalus. Kino teenijaskond omavahel jagavad kõik rõdu ja suurema tungi puhul kinno, ka I-se koha piletid ja müüvad neid ainult oma tuttavatele taskust, kuid kaua aega järjekorras seisnud ja isegi esimestena kassa juurde jõudnud isikud võivad saada ainult II-se ja III-da koha pileteid ning vähema väärtusega filmi puhul ka I-se koha omi. Et teenijaskonna moodustavad vähema väärtusega ja mõned

---

[1] Rahvakasvatuse Peavalitsus – Eesti Omavalitsuse propagandaasutus, tegeles propaganda, ajakirjanduse, kirjastuste ja sporditöö korraldamisega; maakondades tegutsesid selle kohalikud osakonnad.

[2] Gebietskomissar – piirkonnakomissar, saksa okupatsioonivõimude tsiviilvalitsuse kohalik esindaja, kelle ülesandeks oli kohalike eesti asutuste järelevalve.

koguni kompromiteeritud perekondadest inimesed, kelledega pole tutvust kohalikel intelligentsi kihti ja ametnike perre kuuluvatel isikutel, siis viimased peavad peaaegu alati istuma alaealiste ja ulaka venerahvusest noorsoo hulgas, mis ebasünnis ja milline nähe võõrutab nimetatud kihti kuuluvad inimesed kinost ja seega ainukesest kultuurielu ja propaganda keskusest eemale. Muud erilist rahva meeleolus pole seekord märkida.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 2.

Pihkva poliitiline politsei 26. juulil 1942

Rahva üldine poliitiline meeleolu, nagu see mainitud juba eelmiseski aruandes, on võrdlemisi rahulik ja äraootav. Võõraste suhtes mingit erilist demonstratiivset vaenulikkust, peale mõningate üksikjuhtude, pole märgata olnud. Sääraseist üksikjuhtudest võiks näitena mainida järgmisi: keegi vene vanamees politseiniku küsimusele, et kus viibib praegu tema poeg, vastas erilise rõhuga, et "lahkus Pihkvast meie omadega". Keegi teine kohalik elanik, juteldes sõjalisest seisukorrast, ütles silmnähtavalt kahjurõõmsalt, et seni kui pole langenud Leningrad ja Moskva, ei saa midagi ütelda praeguse sõja lõpptulemusist. On esinenud ka juhtumeid, kus politseiametnikke on püütud kauplusis kuidagi-viisi ignoreerida müüjate poolt, mis väljendus peamiselt selles, et neid ei pandud lihtsalt tähele. Niisugust käitumist on võidud tähele panna ainult äriomaniku äraolekul. Sellised pisiasjad ei peegelda loomulikult üldist meeleolu, vaid on toodud lihtsalt näidetena teatavate isikute käitumisest ja suhtumisest võõraisse.

Andmete kogumine rahva seas endiste punategelaste kohta on ikkagi veel üsna raske, sest inimesed nähtavasti ei julge veel kõike seletada, mida nad teavad. Kindlasti tuleb see tagasihoidlikkus sellest, et osa inimesi ikka veel kardab punaste tagasitulekut. Siiski saksa sõjaväe viimased suured võidud on jätnud sügavaima mulje ja paljudel on nagu mõni raske koorem südamelt ära langenud. Need inimesed on silmnähtavalt avameelseimaks muutunud ja politseile nii mõndagi teenet juba osutanud. Pole kahtlust, et põhjarinde[1] edasinihkumine muudaks jalamaid üldist meeleolu.

Üldiselt võib ütelda, et linnaelanike suhtumine võõraisse on jahe ja tagasihoidlik.

Endiselt nurisetakse kohaliku vene rahvusest linnapea tegevuse üle.

[1] St. Idarinde põhjalõigu.

Maal on meeleolu märksa parem. Põllumehed, kelledele maa välja jagatud, on praeguse olukorraga täiesti rahul ja ootavad vaid sõja peatset lõppu, et asuda siis täie hooga oma majapidamiste ülesehitamisele. Sõjaväevõimude poolt maainimestele pealepandud kohustusi täidetakse nurisemata. Seletatakse, et need kohustused pole sugugi koormavad. Vastupidiselt linnaelanikele on maainimesed, eriti linna lähemast ümbrusest, väga avameelsed ja jutukad. Politseile osutavad nad üsna head abi. Kuid kõige selle kõrval on maal ilmnenud üks pahe, mis tekitab politseile rohkesti tööd, nimelt põhjendamata avalduste ja valekaebuste rohkus. Iga ühte, kes endise kolhoosisüsteemi juures oli teistest vähegi paremas seisukorras (igasugused brigadiirid põllumajanduse alal, kauplusemüüjad jne.) püütakse mõtlematult ja kergemeelselt tembeldada kommunistiks või vähemalt mingiks aktivistiks. Seda sunnib inimesi tegema nähtavasti suur ja kustumatu viha endise viletsuse ja näruse elu-olu vastu. Valekaebajate kiire vastutuselevõtmine on inimesi siiski tunduvalt juba taltsutanud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 20.

Pärnu poliitiline politsei 16.–31.7.1942

Rahva meeleolu põhijoonis märgatavaid muudatusi ei ole ilmnenud. Endiselt tekitavad muresid majanduslikud raskused ning ka rahva poliitilise tuleviku suhtes ei ole selgunud midagi eriti lootusrikast. Kuigi Suur-Saksamaa sõjaväe suurvõidud Ida sõjatandrel, eriti selle lõuna osas, on andnud tagasi rahvale usu Suur-Saksa relvade ülevõimu, oodatakse siiski igatsusega olukorra kujunemist rinde põhjalõigus, milline on meile lähem ning tundub paljudele seetõttu tähtsamana. Rahva hulgas valitseb üldiselt kindel teadmine, et Suur-Saksamaa sõjavägede kontingente transporditakse Tallinnast üle lahe Soome: sellest järeldatakse suuremaid operatsioone Leningradi rindel. Meie territooriumi välispoliitiliste suhete ümber liigub pidevalt mitmesuguseid kuuldusi. Elavat hoogu said kuulujutud, kui Pärnumaa valdades mitmesuguseil põhjusil ei võetud vastu määratud tähtpäevaks kokkukäsutatud kariloomi. Seda seika põhjendas rahvas oletusega, et Soome nõudmisel on saaduste väljavedu end. Eesti territooriumilt seisma pandud, et lähemal ajal lahkuvad siit Suur-Saksamaa sõjaväed ning et meil tuleb hakata siis iseseisvalt kaitsma meie ida piiri koos Soomega. Samal põhjusel olevat ka metsa väljavedu end. Eesti territooriumilt Saksamaale lõpetatud. Majanduslikest muredest mõjustavad tugevasti rahva meeleolu maal peamiselt põllumajanduslikud päevaküsimused ja linnas küttetagavarade soetamine eelolevaks talveks.

Maarahvas vaatab normide andmisele ikka veel kaunis pessimistliku pilguga. Normide küsimus on maal sagedaimaks kõneaineks. Põhimõtteliselt saadakse küll aru normide andmise vajadusist ja nende paratamatusest sõja ajal, kuid nurinat ja arusaamatusi tekitavad tihti mitmesugused kõrvalprobleemid, eriti normide ulatus ja nende jaotamine üksikute majapidamiste vahel. Siin on teravaks vaidlusküsimuseks normide määramise õiglane alus – kas põllumaa suurus või selle väärtushinne (puhtakasu rublades). Mõlemal moodusel leidub pooldajaid ja vastaseid, olenevalt muidugi isiklikest huvest. Vallavalitsusile aga jagatakse tihti kibedaid sõnu ning süüdistatakse neid "omameeste poliitika" ajamises, sest päris rahul oma normidega on vaid vähesed. Kütteaktsioon on teiseks aktuaalseks probleemiks, milline haarab päämiselt linnarahvast, kuid puudutab ka maainimesi. Üldiselt rahva meeleolu ei mõjusta see just positiivselt, kuna seoses puude jõudmisega metsast koju on loendamatuid raskusi, millised teevad inimesile palju tuska (päämiselt veoküsimus ja veovahendite puudus). Pääle selle on asjal juures veel tagamõtteline kõrvalmaitse, mille üle küll enam palju pead ei murta, vaid ollakse veendunud, et talvel toimunud suurejoonelise metsaaktsiooni vili on läinud võõraste käsutusse ning nüüd peab igamees ise enese eest hoolitsema suvel – seks tööks ebaloomulikus olukorras. Teisalt leitakse aga asjal olevat ka huvitav ning hää külg – kõigepäält vaheldus ja tervislik töö vabas looduses ning pääle selle linna- ning maaühiskonna lähenemine, kontakti tihenemine ning vastastikuse parema arusaamise loomine, eriti linlase poolt maainimesele ning selle raske töö väärtusele.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 13.

Pärnu kriminaalpolitsei 13.–29.7.1942

Rahva meeleolu oli üldiselt rahulik. Aruande aja algul tekitas Pärnu linna elanikkonnas nurinat liha asemel kalaga varustamine, kuna seda rahvale polnud võimalik anda. Vastavatest ringkondadest seletati asja kohta, et kala pole olnud võimalik anda vähese püügi tõttu, mis olla tingitud sellest, et kevadine püük on läbi ja kala on rannast lahkunud ning toimuda sügavveepüük õngedega, mille tõttu kalasaak väikene ja ei jätku seda elanike varustamiseks. Hiljem hakati Pärnu linna elanikkonnale andma liha ja lihaga varustamine toimub praegugi. Saamata jäänud kala asemel on tagantjärele antud rahvale soolaräime.

Maaelanike seas tuntakse suurt puudust niidumasina vikati teradest, mida pole kusagilt saada. Ühegi vikati tera puudumisel pole võimalik enam niidumasinaga töötada. Samuti tuntakse puudust rauakaubast ja

sepasütest. Vankriratta rehvi purunemisel pole saada uut ja vanker muutub tarvitamiskõlbmatuks. Juhul, kui võiks kasutada purunenud rehvi, ei ole selle kokkukeetmiseks olemas jälle kivisütt. Mõnes majapidamises on olemas aga ainult üks vanker ja selle tarvitamiskõlbmatuks muutudes kannatab piimavedu, viljakoristamine ja muud veotööd.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 3.

Rakvere poliitiline politsei 31. juulil 1942

Rahva poliitiline meeleolu möödunud aruandeaja jooksul on võrdlemisi rahulik. Kuuldused Suur-Soome loomisest on linnades vaibunud, kuid neid on kuulda nüüd võrdlemisi laialdaselt maal. Kõige levinum on praegu kuuldus, et Eestis kuulutatakse välja mobilisatsioon.

Rahvas on headmeelt tekitanud Saksa vägede võidud lõunarindel. Hakatakse jällegi rohkem uskuma Saksa relvade edusse ja avaldatakse lootust, et ehk saavutatakse sügiseks võit idarindel. Leningradi langemist aga oodatakse ikkagi kannatamatult. Väga hea mulje on rahvasse jätnud bolševike ikkest vabastamise päevade pühitsemised ja metsavendade kokkutulekud, milliseid rahvas ajakirjandusest suurima huviga jälgib.

Talupidajad on ikka mures suurte normide pärast. Ka põrsaste spekulatiivne hind ei ole langenud, vaid on tõusnud veelgi.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 21.

Rakvere kriminaalpolitsei 16.–28.7.1942

Kannan ette, et aruande aja kestel on kohapeal rahva poliitiline meeleolu kõikjal kõrgelt hingestatud laiaulatuslike ja suurte saksa sõjaväe võitude puhul Nõukogude Venes.

Kuulujutt Suur-Soome loomisest, mis oli väga laialdaselt levinud rahva hulgas, on tõendite puudusel nüüd täiesti vaibunud.

Toitlusalal tekitab raskusi eriti just kala kättesaamine. On kuulda arvustusi, nagu ei oleks kohaliku linnavalitsuse poolt kalade müügikorraldus küllalt hästi läbi viidud. Üldse on kala väga vähe müügil ja kui kala saabub müügile, siis tekivad müügikohtade juurde sabad, kuhu minnakse juba hommikul kell 04.00 ajal seisma. Sageli selgub peale tundide viisi ootamist, et kala ei jätku tarvilisel hulgal ja järjekorras seisjad peavad kalata koju minema.

Ajakirjandusse suhtub rahvas suureinnulise tähelepanekuga. Erilist huvi pakuvad kirjeldused möödunud aasta vabastamissündmuste üle.[1]

Riigiteenijate hulgas on headmeelt tekitanud ametipuhkuse saamine.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 9.

Tartu kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942

Rahva seas on maad võtnud nurin korterite küsimuse üle. Leitakse, et korterite võimaldamine toimuvat ainult tutvuste kaudu, kusjuures korteri ameti juhtkond korterite jagamisel polevat sugugi objektiivne. Tartus näiteks kontrollitud andmetel on vabade korteritena ametlikult registreeritud vaid need ruumid, mis vajavad kapitaal remonti (on sõjategevuse läbi aknad purunenud, ahjud ja pliidid tarvitamiskõlbmatud, puudub elekter jne). Isikud, kes vabade korterite kohta saavad andmeid ainult Tartu korteri ametisse ülespandud tahvlilt, parema tahtmise juures ei saa omale elamiskõlbulikku ruumi. Vastav asjaolu on selge ka sellega, et tahvlil seisavad vabade korteritena pikemat aega ikka samad ruumid ja tahvli juures muud rahva seas kuulda ei olegi, kui et neid korterisi ei võta kui elamiskõlbmatuid keegi ja ollakse imestunud, miks elamiskõlbmatuid korterisi üldse registreeritakse. Igatahes senine korterite jagamine elanikkonda ei ole rahuldanud.

Rahva seas on tekkinud pahameel iseäranis küttepuude aktsiooni kohta. Arvatakse, et talvel ülestöötatud puud on Eestist välja veetud ja et sellest on tingitudki küttepuude kriis. Üldiselt on märgata teatava umbusu süvenemist korraldatavate aktsioonide üle. Kogu senine aktsioonide ahel olevat küll tingituna sõjaolukorrast kõigile arusaadav, kuid imestatakse, et Eesti Vabadussõja ajal, kus ka oli igasuguseid raskusi, oli olukord võrreldes praeguse ajaga ikkagi hoopis kergem.

Samuti on tekitanud nurinat igasuguste preemiate andmine põllumeestele vilja kokkutoomise puhul. Nurisevad peamiselt need põllumehed, kes oma normi vilja kohe esimese korralduse peale ära viisid. Preemiaid (s.o. paberosse, soola ja nüüd veel ka riideid) saavad aga nüüd need, kes algul oma norme korralikult ei täitnud ja kellel nüüd veel vilja anda on. Preemiate andmine tuleks ümberkorraldada ja kohe algul teatavaks teha, et antakse neile ja neile nii ja niisuguseid preemiaid. Mitte aga nii, et esimesed, seega kõige korralikumad viljatoojad ei saa üldse preemiaid, järgmised saavad soola, veel järgmised paberosse ja nii öelda kõige viimased saavad siis juba võimalusi riiete

[1] Ajalehes "Virumaa Teataja" 1942. aastal avaldatud ajaloolised artiklid vt. Peep Kärp, Virumaa kroonika 1940–1941, Tallinn 2001.

ostmiseks. Kui selline olukord edasi peaks kestma, siis võib edaspidi raskusi olla vilja kokkusaamisega, kuna on loomulik, et jäädakse ootama “viimaseid” preemiaid.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 11-11p.

Valga poliitiline politsei 15.–31.7.1942

Rahva meeleolu on peamiselt majanduslike raskuste tõttu endiselt halb. Üldine nurin liiga väikeste toidunormide üle kestab. Põllusaaduste hinnad on endiselt kooskõlastamata ostukaupade hindadega, selletõttu põllumees endiselt müüb osa oma saadustest spekulatiivsel teel, normeeritud hindu peetakse nii nagu toidunormegi otse naeruväärseks.

Ühtlasi on läbisaamine maa- ja linnarahva, eriti töölisklassi vahel muutunud märgatavalt teravamaks, kuna linlased heidavad ette, et maamehed ei too põllusaadusi müügile, vaid kas tarvitavad ise või sooritavad vahetuskaubandust ning spekulatsiooni.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 19.

Valga kriminaalpolitsei 16.–30.7.1942

Elamispiirkondade järgi üldine rahva meeleolu ja olukord on rahulik. Taheva valla osas on aga elanikkonna meeleolu häiritud selle tõttu, et sinna on ümbruskonna metsadesse kogunenud rohkesti vangilaagrist ja taludest töödelt põgenenud vene sõjavange, kes alaliselt sooritavad toitainete vargusi. Nii ei leidu ümbruskonnas kohati ühtegi talu, kust ei oleks varastatud midagi. Suurte metsade tõttu on vangide tabamine raskendatud.

Üldine rahva meeleolu on rahulik, kuigi tuleb ette nurinat rahva varustamise alal toitainetega (näit: toitainete väljajagamine sünnib harilikult nädala viimastel päevadel, mis põhjustab ostjaskonna “sabades” seismist ja häireid müümise juures).

Kuna üldiselt valitses rahvas rasvaainete puudus, siis viimasel ajal asjaolu, et leivakaartide kupongide vastu jagati võid, oli üldiselt tervitatav. Üldist meeleolu häirib aga tublisti viimasel ajal lakkamatult kestnud vihmasajud, kuna vihmaste ilmade tõttu on takistatud heinategu ja millise asjaolu tõttu hilineb ja kahjustub viljade valmimine ja viljade koristamise- ja lõikuse tööd kuhjuvad seega ühele ajavahemikule.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 7.

Viljandi poliitiline politsei 15.–30.7.1942

Rahva meeleolu on üldjoontes endiselt rahulik, vaatamata kõigile neile raskustele mis sõjaaegne olukord kodanikele peale paneb. Kuigi tuntakse puudust ühest või teisest hädavajalisest tarbeainest, jäädakse siiski leplikuks ning püütakse leida teid ja abinõusid kuidas oma igapäevast elu edasi ajada. Samuti aitab meeleolu kindlusele tunduvalt kaasa rahva suur tasakaalukus ja õige olukorra hindamine. Näiteks 24.07.42. a. Tuhalaane vallas N.-Vene lennuki poolt allaheidetud pommid ei tekitanud kohapeal mingit ärevust, sest kõigil oli juba iseendast kindel teadmine, et tegemist on vaid äraeksinud lennuki poolt huupi allaheidetud pommidega.

Rahva üldist meeleolu on aidanud parandada võidusõnumid Idarindelt, milledest kajastub, et bolševismi hädaoht nihkub meist ikka kaugemale. Pinevusega oodatakse vaid seda, et sõjaliin hakkaks edasi nihkuma ka põhjapoolses lõigus.

Põllumehe meeleolu kipuvad tumestama siiski alalised vihmasajud, mis ei lase heinatöid lõpule viia ega jäta oma mõju avaldamata ka kasvava vilja kohta.

Majanduselu alal arvab rahvas, et valitsus peaks siiski kõiki jõude kokkuvõttes püüdma rohkem igapäev vajalikke kaupasid turule laskma, eestkätt aga raua, naha ja tekstiil kaupasid.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 12.

Viljandi kriminaalpolitsei 15.–30.7.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Sõjasündmusi jälgitakse erilise huviga. Linnaelanike seas, kes kanu või lehma peavad, on tekitanud nurinat piima ja munade normi andmise nõue, kuna linnaelanikel pole võimalusi tarvilisel määral loomadele toitu hankida, et loomad vajalisel määral võiks toota. Ka ollakse pettunud kevadel ajalehtedes ilmunud lubadustes linnaelanikelt normi mittenõudmise asjus. Linnakodanikes on rahulolu teeninud korraldus, et leiva asemel on võimalik väljavõtta võid. Sellega avanes võimalus suuremas koguses võid saada õige hinnaga, mis omakorda pidurdab spekulatsiooni kuna või kilost salaja nõuti juba kuni 15 Rmk.[1] Rahulolematust kuuldub söögimajade

[1] 1944. aastaks tõusis või hind mustal turul juba 50–70 riigimargani kilost, samalajal kui normitoiduna antud või ametlik hind oli 2, 2 riigimarka kilo (Saksa okupatsiooni aegsete normeeritud ja musta turu hindade kohta vt. Eric

üle, kus olla liig vähe aedviljatoite, kuigi aedvilja arvatakse olevat küllaldasel määral. Näiteks pole söögimajades pea kunagi saada redise võileibagi. Nurinat on ka söögimajade lahtioleku aja kohta, mis ei võimalda hommikueinet ja õhtul hilisemat söömist.

Põllumehed kurdavad, et põllutööliste küsimus on lubamata pikaks veninud ja tekitanud maal teiste küsimuste alal ummikuid. Nimelt on peremehed olnud sunnitud hädaga võtma enestele töölisi igasuguste hindadega, kusjuures töötasu on sageli normeeritud palga ületanud 4 kuni 8 kordselt, mis ületab põllupidaja maksujõu kui ta normihinnaga oma saadused peab müüma. See asjaolu võib põhjustada põllumeeste seas spekulatsiooni. Soovitakse, et valitsusvõimud seaks sisse põllutööliste kohta sundusliku palgaraamatu, mida mõni ametasutus, näiteks vallavalitsus kontrolliks. Nurisetakse, et valdadest ainult küsitakse, milliseid masinaosasid põllumees vajab, kuid kohalikesse kauplustesse ei olla neid kunagi saadetud. Küll olla Tallinnas võimalik olnud põllutöömasina osasid osta osturaamatu järele, milletõttu palju osasi on läinud linnainimeste kätte, kes nendega on asunud spekuleerima. Samuti olla see sündinud ka vikatite ja luiskudega. Luisu eest nõutavat kuni 2 kg võid. Sellejuures olla valdades 200 kuni 300 majapidamise peale antud ainult üks luisk. Kodanikud küsivat, et kas valitsusvõimudel puudub oskus spekulatsiooni ärahoidmiseks oma korraldustega või ei tahagi nad spekulatsiooni mittevõimaldavaid korraldusi anda. 1941. a. suvel, kui rinne oli alles Eestis, vajati sõjaväe ja vabastatud alade kodanike toitmiseks palju rukist ja nisu. Kutsuti üles põllumehi müüma ja annetama riigikaitsevajadusteks toiduvilja. Sellele üleskutsele reageerisid paljud põllumehed ja müüsid peale oma pere toiduvajaduse kõik valitsusele. Hiljem talvel tulnud normide puhul suvel müüdud koguseid enam ei arvestatud, kuigi keegi vahepeal polnud uut lõikust saanud. Samane lugu olnud ka lihaloomadega. Osa kohusetundlikke põllumehi andsid omad lehmad 1941. a. suvel ja sügisel juba viimse võimaluseni ära, kuid alates 1.02.42 varemantut arvesse ei ole võetud ja nõutud järeljäänud piskust uut lisa. Üks osa vastutustundetuid ei ole aga vabatahtlikult midagi ära annud ja neile jäid karjad lauta, millest nüüd normi täitmine kerge on, mille eest hüvitusi võtavad, teised aga kes kõik algul kohe ära andsid ja nüüd mõnes osas normi ei suuda täita riigivaenlasteks tunnistatud, hüvitustest ilma jäetud ja karistatud, milline seisukord kodanike seas olla tekitanud “paksu verd”. Leitakse, et hüvitusi peaks antama ka 1941. a.

Soovere, Käru ja kaameraga. Pilte ja päevikulehti põgenemisteelt 1944–1949, Tallinn 1999, lk. 215–216).

suvel ja sügisel vilja müünud isikutele, kuna 1942. a. said vilja müüa peamiselt need, kes korralduste kohaselt varem seda ei teinud.

Propaganda ja poliitiliste suhete arengus pole erilisi sündmusi.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 1.

Võru poliitiline politsei 16.–31.7.1942

Rahva poliitiline meeleolu on üldiselt rahulik. Mingisugust ärevust ega pinget rahva meeleolus märgata ei ole. Ka tagalas käib võitlus kommunismi vastu selle täielikuks hävitamiseks. Oodatakse praeguse sõja peatset lõppu. Rahvas on juba teatud määral nagu sõjast selle raskustest tüdinenud, kuid siiski suhtutakse optimistlikult praegusesse olukorda. Rahvas suhtub Saksa asutustesse häätahtlikult. Senini pole ilmnenud saksavaenulikku meelsust, samuti pole ka Eesti Omavalitsuse üle olnud nurinat.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 17.

Võru kriminaalpolitsei 16.–31.7.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik ja tagasihoidlik. Soodsalt on mõjustanud linnas rahva meeleolu suurendatud määral või saamine leiva asemel ja suurendatud kanamuna normid. Kuid kalaga varustamine on ebakorrapärane ja mitterahuldav, mis tekitab rahva sees nurinat. Samuti tekitab nurinat põlluharijate seas nähtus, kus nii maal kui linnas on liikvel tööjõulised vabad inimesed, kes saavad normide alusel täie varustuse, kuid hoiavad end eemale põllutööst samal ajal, kui seal valitseb kõva tööpinge ja kibe tööjõu puudus. Kibedust tekitab ka nähtus, kus tutvuse või hõimluse mõjul mõned töökohuslised ja tööjõulised jäetakse tööle rakendamata. Linnainimeste seas tuntakse rahutust eeloleval talvel ähvardava küttepuuduse pärast. Seda muret on kergendanud igal ühel enese tarbeks metsa ülestöötamise võimalus, millist võimalust ka innukalt kasutatakse. Kindlustunnet ja meeleolu tõusu on tunduvalt põhjustanud Saksa sõjaväe suurejoonelised võidud sõjarindel. Kuna mõnedes meiereides on kuhjunud suured võitagavarad, kardetakse rahva seas või rikkeminekut ja rahvas jälgib huviga selle võitagavara saatust ja ootab elulisi korraldusi selle otstarbekaks ärakasutamiseks nii frondi kui tagala huvides.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 10.

August 1942

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Viimased suured võidud punaarmee üle lõunas ja tugevad tõrjevõidud põhjas on mõjunud rahva meeleolule rahustavalt ja nähakse võitude tagajärjel saksa armee löögivõimsust. Sagedased pommirünnakud Tallinnale on häirinud veidi rahva meeleolu ja on kartusi, et ka Haapsalule tehakse mõni häiriv pommirünnak. Maarahva meeleolu on rahulik, sest lähemal ajal on loota viljalõikuse algust, mis tõotab vihmale vaatamata siiski rahuldavat saaki. Linnades on toitlusolude üle nurinaid, eeskätt aga toitlust korraldajate asutuste ja isikute suhtes, mitte aga toidunormide vähesuse kohta. Haapsalu linna toitlustamine on juba kauemat aega jätnud soovida, mis tingitud Linnavalitsuse tegevuse tagajärjel. Toitlusmajandust juhib kohapääl linnapea abi Siimre, kelle suhtes on rohkesti nurinaid. Inimestele on lastud müügile haisevat lestakala. Kui inimesed kala ei ostnud, siis on kala sisse soolatud ja tuli müügile soolatud lestakalana. Võib märgata ka nurinaid mitmesuguste ostulubade andmise suhtes. On märgatud, et ostulubade andmisel eelistatakse oma tuttavaid. Linnavalitsuse ostulubade andmist toimetab ametnik Sillart, kes oma tegevuses ei ole sugugi objektiivne. On märgatud, et ostulube on antud päämiselt saabastele ja kindadele oma lähematele tuttavatele ja eeskätt linna intelligentsile, samal ajal aga töölised on jäänud ilma ja just need, kes tõesti vajaksid jalanõusid. On tulnud ette juhuseid, kus linnapea abi Siimre ei ole sõjategevusest kannatanult üldse palvet vastu võtnud jalanõude loa saamiseks. On märgatud, et Siimre igale palujale annab mingisuguse ebaõige lubaduse ja igale palujale annab lubaduse, et tema soov saab täidetud, kuid praegu ei ole paluja soovi võimalik täita, kuna vastavat palutud eset ei ole ja kontingent on läbi. Kui aga paluja pöörab vastava kaupluse poole, siis selgub, et Siimre lubadus on vale, sest palutud esemeid on müügil.

On sisendunud rahvasse arvamine, et kommunistide ajal anti igasuguseid lubadusi ja antakse ka käesoleval ajal, kuid neid ei täideta.

Mõne üksiku kodaniku poolt kerkib üles mõningaid rahulolematusi ja nurinaid, kuid need pole millegagi põhjendatud. On olemas teatud liik inimesi, kes nurisevad ja kui neilt küsida selle põhjust, siis ei teata sellele vastust anda. Ei saa ütelda, et need maksva riigikorra vastased oleksid, vaid neil on sarnane iseloom, mis mitte millegagi ei taha rahul olla.

Paljud kodanikud ei saa aru sõjast tingitud raskendatud majanduslikust olukorrast. Tihti võrreldakse endist Eesti Vabariigi aegset olu-

korda praegusega ning nii mõnedki kodanikud, eriti talurahvas, arvustavad viimast. On väga soovitav, et kodanikele, eriti just maaelanikele peetakse vastava sisulisi selgitud kõnekoosolekuid praegusest sõjaaegsest olukorrast.

Muret tekitas viimasel ajal ühe marutõves koera poolt hulgaline lammaste ja koerte puremine ja selle tõttu marutaudi levimise hädaoht, kuid sellele saadi siiski piir panna vastavate tõsiste abinõude tarvitusele võtmisega. Algul tekkis Haapsalus nurinat koerte ja kasside omanike hulgas Prefekti korraldusel tarvitusele võetud abinõude suhtes, see on koerte ja kasside hukkamise käsk marutaudi tõkestamiseks, aga nüüd on ka sellest aru saadud, et see vajalik oli ja seni ei ole enam uusi marutõve juhtumeid ilmnenud.

Häädmeelt oli märgata rahval, kui kohalikus ajalehes "Lääne Sõnas" ilmus teade, et alates 1. augustist 1942 hakatakse kodanikele tekstiilkaupu andma punktide süsteemil, kuid pettumus oli suur kui hiljem ilmus õiendus, et lubade süsteem jääb endiselt kehtima. Kuna lubade andmine pole suutnud poolehoidu võita ja selle halvaks küljeks peetakse ebaõiglust, sellepärast on rahvas üldiselt usalduse kaotanud selle kohta, mille tõttu hääl meelel nähakse mõnda teist kauba jagamise viisi, mis ei võimaldaks üksikutel ametnikel oma hääksarvamise kohaselt ja kontrollimatult talitada.

Üksikud isikud levitavad Järva-Jaani prohvetlikke ennustusi, mille järele käimasolevas sõjas jääb peale Rootsi mõõk ning Eesti läheb Rootsi valitsuse alla.

Talumehe meeleolu mõjutab negatiivses suunas halvasti korraldatud kaladega varustamine, mille tagajärjel on maal kohati juba praegu "soolase" puudus. Eesti Omavalitsuse poolt tehtud korraldus, mille järele põllumeestele antakse iga 2 kg rukki eest 1 kg soolakala, leidis maal teravalt kritiseeriva vastuvõtu. Leitakse, et selline teguviis pole riigi poolt õiglane. Põllumees ei saa midagi osta ilma, et ta peaks vastu andma oma saadusi, pealegi kus nüüd on juba ära antud isegi seemnevilja tagavarad, hilineva rukkilõikuse tõttu ähvardab aga ka külv sügisel hilineda ja sellega äparduda ka järgmise aasta saak. Majandusdirektori dr. Wendt'i kevadel antud lubadus igale perekonnale kindlustada 3 puuda kala ei olnud ehitatud reaalseile alusile.

Rannaäärseis piirkonnis elunevad talupidajad hankisid endile kala otse kalureilt vahetuskaubana (põllumeeste jutu järgi täpselt samuti, kui seda teeb riik – kes toob vilja saab kala), kuigi seejuures tuli lahinguid lüüa Kalanduskeskuse tegelastega, kes kontrollivad, et kalurid müüksid oma saagi ainult nende firmale. Sisemaa põllumehed aga peavad paratamatult ilma kaladeta läbi ajama.

Samadel alustel toimub kala jagamine ka meie alevite ja alevike elanikkonnale. Nii saabus möödunud kuu lõpupäevil esimene saadetis kalu käesoleval hooajal – 100 kg – Risti aleviku elanikele. Kohalikud tegelased murdsid pead, kuidas sellist 100 kg-list värskekala kvantumit jagada 300 inimesele.

Samuti pinnuks /silmas/ on põllumeestele praegused talusaaduste hinnad, milliste hindadega ei olda sugugi rahul – liiga madaluse tõttu. Näitena tuuakse teravilja hinda, kus rukki kg eest makstakse 10 pf, kuid samal ajal müüakse talupidajatele teravilja vastu soolatud silke, milliste müügihind on 90 pf, seega peab talupidaja müüma 9 kg teravilja, et osta 1 kg silku.

Laste toitlustamine on eriti raske, kuna viimastele ei anta siin peale hapuksmineva piima midagi. Üldiselt paistabki nagu kannataksid Haapsalu kohalikud lapsed alatoitluse all, imikutest rääkimata. Ent elanikkonna vaikiv kannatlikkus loob näilise lepliku olukorra, mida siiski kiiresti peaks lahendama.

/…/[1]

ERA f R-64, n 1, s 60, l 32,37.

Haapsalu kriminaalpolitsei 29.7.–12.8.1942

Üldises olukorras ei ole märgata erilisi muudatusi.

Rahva meeleoludes võib tähele panna tõusu tendentsi, mida põhjustab peamiselt suur edu sõjatandril, eriti viimased suured võidud lõuna rindel. Samuti on meeleolu tõusu põhjuseks ilmade muudatus, kuna viimased vihmasajud on lakanud ja seetõttu põllu- ja aiaviljadest loodetakse rahuldavat saaki.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 26.

Kuressaare poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu püsib üldjoontes endisena, osutades siiski teatavas mõttes suuremat rahulikkust peamiselt hääde rindeteadete ja veidi paranenud toitlusolude tõttu värske aedvilja turuleilmumise läbi. Rinde paranenud olukord on igasugustele kuulujuttudele ja nende levitajaile mõjunud tublisti kainestavalt.

---

[1] Avaldamata on jäetud meeleolu aruannetega sisuliselt sidumata lõik politsei informeerimisest kindralkomissari sunduslike määruste kohta.

Rinde olukord on ikkagi veel diskussiooniobjektiks ja leidub veelgi kahtlejaid, kes kahtlevad sakslaste võidus Nõukogude Liidu üle, peamiselt ette tuues viimase maaalalist tohutust ja inimmaterjali suuri hulki. Neid jutte seob kõiki peamiselt kartus kommunistide tagasitulekust.

Teatavat mõju on avaldanud rahva hulgas ka viimased halduslikud ümberkorraldused Eesti Kindralkomissariaadi piirkonnas, milles nähakse sakslaste võimu vähenemist Eestis.[1] Koos sellega avaldatakse teatavat rahuldust Saksa kohaliku ülemvalitsuse suhtes.

Sakslaste ja eestlaste vahekorras erilist muudatust teatavaks ei ole saanud, elatakse nagu ennegi kõrvuti ja tehakse teineteisega vähe tegemist. Rahvameeleolule mõjub tunduvasti halvendavalt asjaolu, et poekaupade kriis pidevalt aina süvenemistendentsi osutab ning ka fakt, et selle olukorra parandamiseks mingeid väljavaateid teada ei ole.

Pahandust on põhjustanud asjaolu, et lammastelt võetav normivilla hulk on Saaremaa oludes ikkagi liiga kõrge, sest enamus lambaid andvat vaid 500 kuni 600 gr villa aastas.

Orientatsioonilisis küsimusis muudatusi registreeritud ei ole. Rahva enamuse sümpaatia kaldub – nagu varemgi – Soome poole. Õnnestunud antikommunistliku propaganda tõttu ajalehtedes ja ka Omavalitsusjuhtide vastavate kõnede tõttu on antikommunistlik hoiak rahva hulgas veelgi suurenenud.

Valitsusvõimudele otseselt vaenulikku suhtumist märgata ei ole.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 46.

Kuressaare kriminaalpolitsei 28.7.–12.8.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik ja tuntakse isegi väga head meelt just sellest, et Saksa sõjavägi on käimasolevas sõjas lõunarindel eriti võidukas, kusjuures loodetakse, et ka varsti likvideeritakse rinne meie riigi piiride lähedusest. Elanike läbikäimine Saksa võimudega hea.

Head meelt tuntakse sellest, et leiva asemel antakse võid, mis eriti rõõmustab linlasi, kes omale natukene võid saavad tagavaraks koguda.

---

[1] Eesti Omavalitsuse õiguslik seisund määratleti 7. märtsil 1942 antud Ida-alade Riigiministri Alfred Rosenbergi "Organisatsioonimäärusega nr. 3", mille kohaselt pidi saksa tsiviilvalitsusele kuuluma järelevalve ja kohalikele võimudele otsene valitsemistegevus. Selle alusel korraldati järgnevalt ümber Eesti Omavalitsuse struktuur, kuid see ei toonud mingil kujul kaasa saksa võimu vähenemist Eestis.

Põllumehed on rahul praegu maksvate normidega ja loodavad ka sügisel korralikku saaki teraviljast ja isegi heinast, vaatamata ebasobivale ilmastikule. Nurinat tekitab põllumeeste hulgas, et kohalikud asutused ei ole hoolt kandnud selle eest, et traktorid oleks puugaasile[1] viidud. Viljapeksu läbiviimiseks tarvisminevate kütteainete muretsemiseks on ka vähe tehtud, nii et viljade korralikus peksmises võib raskusi tekkida.

Elanikkond näeks heameelega, et riiete ja jalanõude saamise küsimus lahendataks ligemas tulevikus, nimelt läheks kindlamale alusele (punkti süsteemile), nii et igal ühel oleks võimalik osta, kuid praegu maksvad ostuload on ebapraktilised, sest tuleb ette juhtumeid, kus lubade väljaandjad asutused ei ole sugugi erapooletud, nimelt antakse lube tuttavatele.

Pahameelt tekitab ka olukord, et ei ole võimalus värsket kala saada, isegi mitte kaartidega, aga sealjuures lastakse hulgaliselt kala halvaks minna ja maetakse see maa sisse. Sarnane olukord on ebatavaline Saaremaal, maal, kus saab rohkelt kala. Kui ei ole võimalik seda kala transporteerida, siis vähemalt võiks elanikkonda varustada kalaga, aga mitte lasta halvaks minna.

Pahameelt tekitab asjaolu, et linlased mandrilt tulles Saaremaale põllutööle, Kuressaares suvitavad, aga mitte tööd ei tee, kusjuures isegi välispolitsei on võimetu seda takistama.

Põllumeestele teeb suurt muret läheneva sügise ja talve suhtes valguse saamine.[2]

ERA f R-64, n 1, s 60, l 24.

Narva poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Üldine rahva meeleolu on tavalisest erinev. Häirivate teguritena mõjustasid rahva meeleolu vaenlase pommirünnakud 2/3. aug. k. a. eriti Narvas, mille läbi saadud haavadesse suri 2 tsiviilisikut, kuna 2 said kergemalt vigastada. 06.08.42 kell 12.00 teostasid vaenlase lennukid pommirünnaku Narva-Jõesuule. Vigastada said 1 tsiviilisik ja 2 Saksa sõjaväelast.[3] Süütepommide läbi põles maha 1 elamu, kuna paar elamut purustati lõhkepommidega.

---

[1] Vedelkütuste puuduse tõttu Saksamaal ja tema poolt vallutatud aladel kasutati nende säästmiseks sõjaväele tsiviilsektoris üldiselt mootorite kütusellikana puugaasigeneraatoreid.

[2] St. lambipetrooleumi puudus.

[3] Dokumendi tekstile käsitsi juurde kirjutatud “kuulu järgi 27”.

Teatud rahutust tekitavad ka kaevikute kaevamised Narva ümbruskonnas (näit. Lillenbachi mõisa[1] juures), milleks kasutatakse ka sundtöökohustuslasi.

Talunike meeleolusid kipuvad tumestama halvad ilmastikuolud, mis pidurdavad ja kohati hoopis takistavad heinategemist ning taliviljade valmimist. Kuna ka rukki seeme on normina ära antud, siis kardetakse, et uudisrukis ei valmi õigeks ajaks ja külviaeg hilineb, kusjuures kõik tööd kuhjuvad hilissügisele.

Saksa tähelepanuvääriv edu rinde lõunalõigus on elavaks arutlusobjektiks, kusjuures avaldatakse lootust, et ka põhjarindel algab kord ammuoodatud suurpealetung, mis vabastaks meie rahva lõplikult kommunismiohust.

Üldist positiivset elevust tekitavad P.-Eesti vabastamisaastapäevade pühitsemised ja organiseerimistööd, millised leiavad rohket osavõttu ja tõotusi siirameelseks valmisolekuks kohustuste täitmisel, mida nõuab edaspidine võitlus bolševismi vastu.

Üldine rahulolematus ja nurin toitlusolude üle jatkub. Liha ja kala Narva elanikkond suuremas enamuses pole juba 6 nädalat saanud. Kuivtoitained puuduvad osaliselt. Puudulikult on elanikkond varustatud ka värske juurviljaga. Pidevalt teravneb ka riietusesemete ja jalatsite üldine puudus.

Politseiametnike kirju ja puudulik riietus on suureks takistuseks ametülesannete tulemuslikuks täitmiseks. Ühtlasi kahandab see kodanike lugupidamist politseiametnike vastu.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 40.

Narva kriminaalpolitsei 30.7.–12.8.1942

Narva Kriminaalpolitsei tööpiirkonnas rahva üldine meeleolu endiselt rahulik ja olukorras erilisi muudatusi ei ole. Teatud nurinat on kuulda rahva hulgas puuduliku varustamise üle toitainetega. Aedvilja saadusi üldse müügil ei ole ja neid kusagilt osta ei saa. Aiapidajad on kohustatud kõik saadused müüma keskmüügi kohtadesse, kuid kauplustesse aiasaadusi müügile pole lastud. Ka on kalu müügil olnud väga piiratult ja kauplustes registreerituid on suudetud rahuldada vaid osaliselt. Muid häirivaid asjaolusid pole ilmnenud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 44.

---

[1] Õige nimi Lilienbachi mõis, asus Narva jõe idakaldal Ivangorodist põhja pool.

Paide poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva poliitiline meeleolu on üldiselt rahulik ja maksvale korrale üldiselt pooldavalt suhtuv. Viimased suured sõjalised edusammud lõunarindel on põhjustanud usu suurenemist saksa relvade võimsusse ja sõja lõpptulemusse ning kõigiti rahva meeleolule tõstvalt mõjunud. Leitakse üldiselt, et parema korra Euroopasse saab tuua ainult Saksa ja ta liitlaste võit. Jutud Inglise orientatsiooni kohta on viimasel ajal vaibunud. On märgata, et kommunistlikule korrale sümpatiseerunud inimeste meeleolu on langeva tendentsiga, tingituna Saksa sõjalisest edust. Paljudel juhtudel lisandub sellele veel pettumus kommunistide lubaduste suhtes (nende tagasitulekust jne). Paljudel juhtudel on rahva meeleolule jälgi jätnud küttematerjali küsimus. Selles asjus nurisetakse palju Metsadevalitsuse kohta: paljudel juhtudel pidavat kodanikud, kes enestele küttepuid valmistavad, veel ülestöötama palke ja tarbepuid. Sealsamas kõrval aga olla metsas maas koorimata palke, mis asjatult kõdunevad. Ka on nurinat selle kohta, et talunikele on antud puid linnade lähedalt metsadest, linnaelanikel aga tuleb minna kaugele sisemaale. Saksa valitsuse ja võimu esindajate vastu kohapeal ollakse lugupidamises. Eriti räägitakse väga kiitvalt kindralkomissarist Lietzmann'ist, kelles nähakse väga otsekohest, õiglast ja avameelset isikut, kes mõistab rahva elulisi vajadusi. Samuti on Järvamaal väga populaarne piirkonnakomissar Boecking, kes alati, kui võimalik, rahva hulgas liikudes on võitnud kõigi poolehoiu. Näib, et Eesti Omavalitsuse liikmete hulgast on viimasel ajal suurema populaarsuse omandanud dr. Vendt, mida on märgata kodanike kõnelustes Omavalitsuse liikmete sõnavõttude puhul. Samuti on viimasel ajal märgata, et dr. Mäe Omavalitsuse juhina on nagu tagaplaanile jäänud ega ole saavutanud isikuna suurt populaarsust. Mõnel pool on tekkinud võrdlusi prof. Uluots'aga, viimase kasuks. Küll tunnustatakse aga üldiselt õigeks dr. Mäe poolt rakendatavat poliitilist suunda ja sõbralikku vahekorda-koostööd meid vabastanud Saksa rahvaga.

Tapa raudteelaste hulgas on teatavat ärevust tekitanud jaamaülema Roplik'u ümberpaigutamine ja tema asendamine Tamsalu jaamaülema Kukk'ega, kelle kohta on toimetatud juurdlus poliitilistel motiividel. Raudteelaste hulgas on meelepaha Raudteevalitsuse vastu, et sealt astutakse samme ilma põhjalikuma kaalutluseta ja kohalikku olukorda tundmata, mis võimaldab tõusta teenistusalal isikutel, kes oma iseloomult on esilekippujad iga riigikorra ajal.

Toitainetega varustamise alal on rahva meeleolule tõstvalt mõjunud leiva asemel või andmine, mida ka ohtralt kasutatakse. Selletõttu

mõnigi pere püüab läbi ajada leivata. Üksikud on avaldanud kahtlust, kas mitte edaspidi ei hakata selle arvel võinormi vähendama.

Kokkuvõttes on rahva meeleolu rahulik, üldist olukorda õieti hindav. On levimas ka arusaamine vastaste poolt levitatava n.n. rahvusliku propaganda eesmärkidest.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 42.

Paide kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942

Üldine olukord ja meeleolu rahulik.

On liikumas üksikud kuuldused, et Ida-maaala[1] jaoks kokkuostetud põrsaid olla sabotaaži eesmärgil enne kohale toimetamist Peipsi järve ära uputatud. Juhtumi kohta konkreetsemaid andmeid ette tuua ei ole.

Samuti on kuulda nurinat nende isikute poolt, kes talvisest metsaaktsiooni töödest osa võtsid, et neile lubatud ülestöötatud metsamaterjali küttepuude kontingendist norme pole kätte antud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 23.

Petseri poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik. Kuulujutud on vaibumas, samuti ka venelaste poolt kommunistide tagasiootamine. Irboska ümbruses tuntakse leiva puudust, milline ei ole aga laiaulatusline ja millest loodetakse varsti üle saada, sest kohati on juba rukkilõikusega algust tehtud, ning uus leib jõuab varsti kätte. Irboska ümbruse talupidajad on avaldanud häädmeelt selle üle, et neile on põllumajanduslikke sundnorme vähendatud ja jõukohasteks tehtud, kuna senised normid olid neile suured ja paljudele nende täitmine ülejõu käiv.

Vene ja setu rahva keskel on viimasel ajal hoogu võtnud guljänjete pidamine, millised aga tihti lõpevad omavaheliste kakelustega. Nii peeti Vilo vallas, Koselki külas Ilja-päeva pidustusi, millised algasid 1. augustil s. a. ja kestsid kolm päeva ning lõppesid 3. augustil s. a. suurema omavahelise kakelusega. Kakelusel löödi kohalikule vallavanema abile – P. Varik'ule, kes oli ka valla Omakaitse kompanii ülema abi, kiviga pähe. Kakelusel lasti P. Saar'e, elukoht Vilo vallas, Lõtino külas, poolt lühikeseks saetud vintpüssist 4–5 lasku. Relva kand-

[1] Ida-maaala (*Reichskomissariat Ostland*) – saksa okupatsioonivõimu tsiviilvalitsuslik administratiiv-territoriaalne üksus, mis hõlmas Eesti, Läti, Leedu ja osaliselt Valgevene.

miseks puudus P. Saarel luba. Tüli algas omavaheliste majandusliste asjade arutamisel ning poliitilisi motiive ei olnud. Asja selgitab kriminaalpolitsei. Värska ümbruses kuuldub nurinat Värska jsk. loomaarst V. Muhin'i üle, kuna see ei olevat sigade punataudi juhtude korral kohalikkude elanikkude palve peale välja sõitnud, mille tõttu kümmekond põrsast lõppenud. Peipsi äärsete – Beresje küla kalurid avaldavad pahameelt, et kohalik Beresje küla kalapunkti juhataja Fedor Golubev võtvat kaluritelt kalu vastu tembeldamata kaaluga, milline kaaluvat valesti ja kalurid saavad petta.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 35-35p.

Petseri kriminaalpolitsei 30.7.–12.8.1942

Kodanikkonnas avaldub terav nurin turukorralduse kohta, eriti metsa ja aiasaaduste osas, marjad, seened, sibulad, porgandid jne. ja milliste ainete suhtes soovitakse vaba turgu. Praeguses olukorras, kus punktides lubatakse teatud hulga nende ainete vastu soola ja suhkrut, toimetatakse vähesel määral loetletud aineid küll punkti, kuid turgu peaaegu üldse mitte. Kuna punktidest kodanikke ei varustata nende ainetega, siis suurem osa linna elanikest, kel puudub võimalus ka muul viisil enda varustamiseks, peab lihtsalt nendest kui avalikult ajakirjanduses kasulikeks tunnustatud vaheldustoitainetest ilma jääma, ning seened ja marjad jäävad kasutamatult metsa.

Kuna Petserimaal neid aineid leidub väga palju, mis vaba turu puhul koonduks turgu ja rohke pakkumise tõttu võiks kujuneda isegi odavamaks normihindadest.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 28.

Pihkva poliitiline politsei 13. augustil 1942

Rahva üldine poliitiline meeleolu rahulik. Erilist vaenulikkust võõraste vastu märgata pole olnud. On ilmnenud juhtum, kus Eestis Petseri maakonnas redus viibivad kommunistlikud tegelased on pidanud sidet Pihkva ümbruses ja linnas viibivate kommunistlikult häälestatud isikutega ja kutsunud neid, eriti noori, ülesse astuma partisanideks. Side pidajateks on kasutatud alaealisi noori, sundides neid selliseks tegevuseks nende oma ja nende perekonnaliikmete tapmise ähvardustega. Sündmuse selgitamiseks on alustatud juurdlus, mis kestab. Ühenduses nim. sündmusega on Pihkvas leitud peidetud relvi (üks

kerge kuulipilduja, üks vene sõjaväe vintpüss ja üks väike kaliibriline püss) ning laskemoona (500 padrunit).

ERA f R-64, n 1, s 60, l 45.

Pärnu poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva üldist meeleolu hakkavad viimasel ajal üha enam häirima poliitiliste probleemide ja majanduslike murede kõrval puhtlooduslikud tegurid. Kestvad vihmasajud tekitavad tõsist tuska nii maal kui linnas. Eriti koormavaks on muutunud vihmased ilmad muidugi maarahvale, viivitades tunduvalt heinatöö õigeaegset lõpetamist ning raisates piiratud tööjõu tõttu niigi napivõitu tööpäevi. Kardetakse, et seniste ilmastikuolude kestmisel võib tulla tõsine ikaldus ka viljasaagis, vaatamata kõigi viljade senisele enam-vähem korralikule kasvule. Heinasaagi suhtes lausatakse maal mõnigi kord pool-naljatades, et seekord on vanajumal valitsuse poolt, kuna heina puudusel peab talumees viima tahes-tahtmatult oma loomad sakslasile.

Majanduslikud olud linlasil teevad endiselt muret. Korjatakse ja muretsetakse tuleviku kindlustamiseks. Lisandunud on pahameel aianing metsmarjade kõrge hinna pärast. Marjade kokkuostupunktides tsiviilelanikkond saab vähe marju osta, kuna rahvas levib arvamine, et suurem hulk marju müüakse leti alt tuttavaile. Samuti on aednike hulgas pahameel kokkuostupunktide vastu. Näiteks: rabarberi kilost maksetakse aednikule 16 penni kokkuostu punktis, kuna edasi müüakse 60 penni kilo. Aednikud ei taha vaevaga kasvatet aedvilja nii odava hinnaga kokkuostupunkti viia. Ka tuli aedviljade kokkuostupunktide loomine rahvale ootamatusena, kuna kevadel oldi arvamisel, et aedvili jääb vabamüügile.

Toitaineist on mõnes kohas puudus, eriti sääl, kus inimesed ei saa korralikult kätte neile määratud normitoitu. Näiteks Sindis oli inimesil saamata nädala normiliha, mille kohta kuuldus, et seda ei antavatki. Samuti kuuldub Sindi elanikkonnas nurinat selle kohta, et toitaineid, millised on vabamüügil (näit. kohupiim) ei jaotata elanikkonnale võrdselt ega õiglaselt.

On nurinaid, et linnas saunad enam ei tööta. Nii on mõnigi saun juba kuude viisi suletud. Seda on põhjendatud sellega, et puudub puit saunade kütteks. See seik aga tundub rahvale võõrastavana, kuna metsaaktsioon algas talvel ning kestab praegugi, kus puitu valmistati kaunis rohkel määral, kuid nüüd ei jätku puitu saunade kütmisekski. Saunade kasutamine evib aga suure tähtsuse rahva tervishoidlikus seisundis.

Maal on akuutseks küsimuseks normide andmine. Loodetakse siiski hakkama saada ning normid täita. Pahameelt tekitavad aga normeeritud hindade arusaamatud vahed. Näiteks talupidajaile võimaldatakse jahukilo müümisel, millise normihind 9 pf. /penni/, osta kilo kilo vastu soolasilku, millise hind ligemale 100 pf. Ei taheta sel põhjusel seaduslikult omi ülejääke müüa, vaid parema meelega vahetatakse kaupkauba vastu.

Endiselt püsivad rahva huvipunktis ka sõjateated. Pidevalt jälgitakse Ida-sõjatandri liikumist ning ennustatakse sellest sõja lõppemise võimalusi. Kuigi ei kahelda Saksa relvade võidukuses, arvestatakse siiski tõsiselt uue talvesõja võimalusega, kuna rindejoone nihkumise kiirust ei peeta küllaldaseks sõja lõpetamiseks eeloleval sügisel. Eriti veel seetõttu, et rinde Põhja osas pole käesoleval suvel veel midagi mainimisväärset toimunud. Rahva hulgas kuuldub jutte suuremaist Saksa väeüksuste transporteerimisest Tallinna kaudu Soome, kust arvatavasti rünnatavat Muurmanni[1]. Sellest olevat aga viimasel hetkel saanud teadlikuks NSVL. Selle tulemusena antavat Tallinnas sageli õhuhäireid, kuna NSVL lennukid teostavat luuret transportide liikumise kohta Tallinna sadama kaudu. Kuni kaks nädalat olevat sõjaväe transportimine arenenud rahulikult ning NSVL teadmatult. 2. augustil s. a. aga olevat Tallinnas olnud ühel päeval kolm õhuhäiret. Ka kuuldub rahva hulgas, et möödunud nädalal on heidetud pomme NSVL lennukite poolt Kärstna ning Polli ümbruse viljapõldudele. Umbes nädal tagasi olevat üks NSVL pommilennuk lennanud üle Tartu, saanud vigastada õhukaitse tõrjetulest. Kursi kohal kukkunud lennukil küljest üks tiib ning lennuk kukkunud kogu pommilaadungiga, milline plahvatunud, metsa ning hävinenud koos meeskonnaga täielikult.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 39-39p.

Pärnu kriminaalpolitsei 29.7.–13.8.1942

Rahva meeleolu Pärnus ja Pärnu maakonnas on üldiselt olnud rahulik. Saksa sõjaväe poolt viimastel päevadel lõunarindel saavutatud suurvõidud on rahva meeleolu tõstnud. Selle üle avaldatakse häädmeelt.

Üldiselt tuntakse suurt puudust, eriti maal, töösaabastest. Maal tuntakse puudust vikatitest ja niidumasinate teradest.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 31.

---

[1] Murmansk

Rakvere poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu on möödunud poole kuu jooksul olnud võrdlemisi rahulik. Rahvas tunneb headmeelt saksa vägede kiirest edasitungist idarinde lõunaosas. Loodetakse, et saksa väed varsti vallutavad kõik Nõukogude õliväljad ja siis ehk murtakse bolševike vastupanu lõplikult. On aga ringkondi, kes kardavad, et juhul kui ei suudeta hilissügiseks lõplikku võitu idas saavutada, siis saksa sõjavägi uut talvesõda enam vastu ei pea. Kuuldusi Suur-Soomest on liikvel veel ainult Haljala ja Assamalla valdades, seejuures ollakse Assamalla vallas eriti Suur-Soome loomise poolt, kuna Haljalas ollakse ükskõiksemad. Toiduainetega varustamise üle on nurinad vähenenud peale seda, kui hakati rahvale leiva asemel võimaldama või ostmist. Liha on Rakvere linnas saada väga harva ja kala ei ole möödunud poole kuu jooksul üldse müügil olnud. Põllumeestel on raskusi kestvate vihmasadude tõttu ja on karta, et vihmasajud mõjuvad tunduvalt halvasti heina, rukki ja kartuli saagi peale. Kõige suuremat muret paistab põllumeestele aga valmistavat petrooleumi saamine, kuna varsti tuleb viljamasindamisele asuda, kuid petrooleumi ei ole kuskilt saada. Rakvere linnas ja Rakvere vallas nurisetakse selle üle, et riide ja jalanõude ostulube antakse vastavate asutuste poolt ainult "onupoegadele". 3.08.1942 toimunud Nõukogude lennukite ülelennu üksikute pommi ja lendlehtede heitmine ei ole rahva meeleolu suutnud pikemaks ajaks häirida, vaid ärevus vaibus ruttu. Rahva meeleolule mõjusid hästi Rakveres ja kogu referentuuri piirkonnas toimunud bolševike ikke alt vabastamisaastapäevade pühitsemised, millised kestsid 6.–11.08.1942. a. Pidustustel oli igalpool rahvast suurel hulgal koos. Kõnedesse suhtuti pooldavalt ja avaldati poolehoidu meid vabastanud saksa armeele ja juhile[1]. Rakveres vabastamispidustuste aktusel välikomandant kindralmajor Aschenbrandt'i poolt peetud kõne on rahva laiades hulkades kõige paremat vastukaja leidnud, kuna viimane eestlaste teeneid igalt alalt allakriipsutas.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 41.

Rakvere kriminaalpolitsei 29.7.–12.8.1942

Kannan ette, et aruande aja jooksul on kohapeal rahva poliitiline meeleolu kõikjal kõrgelt hingestatud laiaulatuslike ja suurte saksa sõjaväe võitude puhul.

[1] St. Saksa Riigi Juhile Adolf Hitlerile.

Eesti Omavalitsuse Juhi härra Dr. Mäe kõne, mis peetud Tartus, Tartu vabastamise päeva puhul, on leidnud kõikjal sooja vastuvõttu.

Erilist pahameelt on tekitanud ajalehis avaldatud Cripps'i teade, mille alusel Briti on nõus NSVL-ga Baltimaade liitmiseks viimase külge. Äärmise põlastusega suhtuti sellesse teadaandesse, tuletades ikka ja jälle meelde möödunud aastal nõukogude poolt teostatud tapmisi, küüditamisi ja terroristlikke sündmusi. Imestatakse Briti maailmariigi praegust valitsust, kes selliste teadaannetega avaldab oma traditsioonilise demokraatliku valitsemisaja lõppemist.

Suhtumine saksa sõjaväe võimude korraldusisse on üldiselt hea. Esineb vaid üleastumisi jõuvankrite kütteaine, bensiini ja õli hulkade ning kummirehvide mitteregistreerimises.

Toitlusoludest on ikkagi raskused kala kättesaamisega. Kalakeskuse kohapealne harukontor ei püüa midagi ära teha kalade korralikuks jaotismüügiks.

Headmeelt on tekitanud või müük leivakupongidega, mida ohtrasti kasutatakse.

Toitlustamisega söögimajades ollakse rahuldatud. Läbisõitvad isikud nendivad rikkalikust ja suurt valikut söögimajade päevaseis toidukaartides, mis teiste linnadega võrreldes olla ennenägematu.

Töötuid kohapeal ei esine, välja arvatud alalised tööpõlgurid, kes paigutatakse töölaagreisse.

Spekulatsiooni nähteid on esinenud värske juur- ja aiavilja müügi alal. See on aga harva esinev tugeva kontrolli tõttu.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 25.

Tartu poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Üldine rahva meeleolu on püsinud rahulikuna ja näidanud paranemise tendentsi, mis peamiselt ilmneb seoses Suur-Saksamaa sõjavägede võidusaavutistega idarinde lõunaosas bolševikkude vastu. Rahva üldorientatsioon, väljaarvatud vähesed erandid, on olnud püsivalt saksasõbralik ning pidevalt jälgitakse saabuvaid võiduteateid idasõjatandrilt, usus kindlale võidule bolševismi üle. Tartus on elanikkonna meeleolu tõusule tunduvalt kaasa aidanud võimalus leiva asemele võid osta. Sellel kaalutlusel on püütud leivaga võimalikult kokkuhoidlikult läbi ajada, et võimalikult vähest võitagavara muretseda. Kuna rasvaainetest oli elanikkonnal tõsine puudus, kergendas see korraldus tunduvalt rahva toitlusealalist kriisi. Ka on elanikkonna poolt head vastukaja leidnud korraldus vabaks liiklemiseks raudteel maa-

konna piires, sest liiklemise kitsendused takistasid vajalikku läbikäimist ja sidet linna ja maa vahel.

Varem rahva hulgas levinenud kuuldused Põhjariikide blokist ja liitumisest Põhja-riikide blokki või Soomega on vaibunud. Selle vastu on aga levinenud kuuldusi: 1) Peatselt järgnevat üldine palkade kärpimine, 2) Venemaalt toodavat Eestisse öösiti parašütiste, 3) Eestist veetavat Saksamaale tekstiilkaupu ja meelitatavat suhkru ja muude tarbematerjalide vastuandmisega siinseid tootjaid ära andma ka marju, seeni ja muud kraami, mida kavatsetavat Saksamaale välja vedada, 4) On levinenud jutud parunite juurdetulekust Eestisse.

Seoses üle Peipsi järve kostva kahurimürinaga on Mustvee, Peipsiäärse, Alatskivi jt. valdades kohalike venelaste poolt märgatud tagasihoidlikku vaenu ja salalikku ühtehoidmist. Käiakse ehtimas kommunistide ja punaväelaste kalme metsades, ei peeta kinni kalendripühadest jne. On korraldatud asjaolude selgitamine.

Viimased soojad ja kuivad ilmad on kiirendanud rukki valmimist, millest tingituna on siin-seal alustatud rukkilõikusega. Tartu külje all tehti sellega algust 10. augustil, mil nähti niidumasinatega töötavaid Raadi mõisa rukkiväljal. Muret tuntakse lõikuse kättesaamise üle, kuna väljavaated viljapeksu lõpetamiseks ei näi olevat optimistlikud. Tuuakse ette, et rehepeksugarnituure on vähe ja mootorite tarvis puuduvad vastavad kütteõlid.

Vallavalitsuste ametnikkude kohta on ette toodud alljärgnevat: 1) Avinurme vallas olla kooliõpetaja ja vallavalitsuse vahel terav vahekord maade pärast. Kurdetakse, et vallasekretär Usai ei käitu isikutega korralikult ja olevat taltsutamata suuga. 2) Voore vallavalitsusega ei olda rahul, kuna vallavanem ja sekretär tarvitavat töö ajal alkoholiseid jooke ja ei võtvat vastu töötundidel. 3) Saare vallavanem olla liialt pehme ja ei pane maksma otsuseid. Näiteks talvel, puuveo-aktsioonil on osa isikuid jäänud hoopis tulemata. See ei meeldivat korralikkudele kodanikkudele. 4) Alatskivi vallavanema kohta on ette toodud, et see panevat ametisse oma sugulasi. Ka on korraldatud end. kantselei am. V. Vaikmäe lahkumisel Tähtvere vallasekretäri abi kohale lahkumispidu, mis kutsunud elanikkonnas esile pahameelt, kuna Vaikmäe oli olnud komnoorte organiseerija ja sekretär. Tööajal olla vallavalitsuses tihti joominguid ja isikuid siis vastu ei võetavat. 5) Kallaste uus linnavanem koos teiste kohalike ametmeestega tarvitavat rohkesti alkoholilisi jooke ning peamiselt kodusel viisil valmistatud puskarit.

Kõigi ettetoodud asjaolude selgitamiseks on vastavad korraldused tehtud. Üldiselt on levinenud kuuldused N. Vene poolt levitatavast propagandast, mis esile tulnud seoses paljudest kohtadest leitud

lendlehtedega. Elanikkonnas oodatakse Leningradi vallutamist, mille tagajärjel loodetakse ka rinde edasinihutamist ida suunas.

ERA f R-64, n 1, s 60. l 34-34p.

Tartu kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942

Riietuse ja jalanõude müügi korraldus praegusel kujul ostulubadega on rahva seas tekitanud pahameelt, kuna selletõttu saavad endale vastavaid artikleid ainult need, kes oskavad õigel ajal ja õigel moel pöörduda vastavate ametasutuste poole. Need aga, kelledel puuduvad sabasseismiseks tarvilik aeg ja vastavad tutvused, peavad tahes-tahtmata jääma ilma neile nii vajalikust kehakatte osast. Kuna teised tööajaliselt soodsamas olukorras olijad ja kellel sageli ei olegi mõne artikli järgi selle olemas olu tõttu erilist vajadust, kuid et siiski midagi osta, kasutavad juhust ja muretsevad neid. Riietusesemete ja jalanõude müük vastavate punktide alusel oleks parem, kuna see tagaks kõigile seadusliku osa riietusesemete omandamise õigusest. Sellega ka kaoks nõnda nimetatud omainimeste soodustamised.

Saksa soost ja Saksa riigi kodanike määramine endistesse Eesti riigimõisatesse juhtideks põhjustab arvamist, et endine balti parunite aeg tuleb tagasi ja Eesti aegsel asunikul tuleb hakata otsima endale uusi elamisvõimalusi.

Suhtumine ingerlastesse, liivlastesse ja soomlastesse kui oma vennas rahvastesse on pidevalt muutumas soojemaks, kuuldub hääli nendega majanduslise ja kultuurilise kontakti loomise vajadusest. Paratamatult on veri paksem kui vesi.

Praegusaja noorsool ei ole peaaegu ühtki kindlailmelist organisatsiooni, milline suudaks köita noori nende jõude ajal ja millisest ammutaksid endile positiivset eeskuju ja oma nappidele elukogemustele väärilist lisa. Igavuse tõttu anduvad noored ulakustele, spekulatsioonile ja isegi vargustele.

Rahva meeleolu võrreldes eelmise poole kuuga, millal käisid NSVL lendurid häirimislendudel ja millal levisid kuulujutud kellegi salakuulaja – vene sõjavangi otsimisest, on muutunud Suur-Saksa sõjaväe uute suurte võitude tõttu Kaukaasias rahulikumaks.

Oodatakse ka põhja rinde liikuma hakkamist ida suunas. Kardetakse veel teist rinnet, mis võiks tuua sõjapidamisse raskusi.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 29-29p.

Valga poliitiline politsei 1.–14.8.1942

Majanduslike raskuste tõttu on rahva meeleolu endiselt üldiselt halb. Viimasel ajal on teatavat meeleolu tõusu põhjustanud Suur-Saksamaa sõjaline edu Kaukasuses.

Terav rahulolematud valitseb põllupidajate hulgas tööjõu puudumise tõttu ja sõjavangide äravõtmise pärast. Kardetakse, et uued vangid, mis nüüd äravõetute asemele antakse niivõrd nõrgad on, et nende kosumises vähemalt üks kuu aega kulub. Ent tööjõudu vajatakse otsekohe.

Oma raske ja pika tööpäeva ning suhteliselt madalate palkade tõttu on nurin raudteelaste hulgas viimasel ajal tugevnenud.

Kuna saksa ajakirjandus tegeleb viimasel ajal eriti "teise rinde" küsimustega, siis on paljude isikute arvates "teise rinde" tõsiasjaks kujunemine võimalik ja võibolla isegi lähema aja küsimus.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 38.

Valga kriminaalpolitsei 31.7.–14.8.1942

Rahva hulgas valitsev meeleolu ja üldine olukord EJP Valga välisosakonna Kripo referentuuri tegevuspiirkonnas on üldiselt rahulik. Rahvas on teadlik sõjaolukorrast tingitud raskustest ja püüab häätahtlikult ja olukorda mõistvalt oma kohustusi täita ja oma nõudmisi vastavalt pidurdada.

Nii Saksa kui ka Eesti ametvõimude poolt antud korraldustesse suhtutakse hästi ja nende vastu eksimusi esineb vähe. Teateid Saksamaa sõjaliste võitude üle võetakse vastu suure rahulolu ja rõõmuga.

Viimasel ajal on tunduvalt paranenud olukord toiduainetega varustamise alal Valgas, kuna nüüd nädala toidunormi on võimalik osta juba ka nädala algpäivil. Võimalus leivanormi asemel võid osta leiab suurt kasutamist, samal ajal aga tuntakse suurt puudust suhkru järele, kuna sel aastal on küllaldaselt marju, kuid suhkru puuduse tõttu pole võimalik valmistada keediseid.

Rahva hulgas kuuldub nurinat korralduse üle, mille järgi teatud kvantumi marjade ja seente koguste müügil kokkuostu-punktidesse on võimalik saada suhkru ostuks luba. Leitakse, et see ei ole küllalt õige ja et need, kellel on oma aiad marjapõõsastega, saavad marjade müügil õiguse teatud suhkruhulga ostuks, millega neil võimaldub oma marjaülejääki ratsionaalsemalt kasutada kui teistel, kellel müügivõimalus puudub.

Samuti ei peeta õigeks suhkru saamist seente ja metsamarjade teatud müügi-koguste eest sellepärast, et need inimesed, kes on maale põllutöödele läinud ja kes linnas ametasutustes teenivad aja ja võimaluse puudusel neid korjata ei saa ja selle tõttu suhkruta peavad jääma.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 30-30p.

Viljandi poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Bolševike aegne alaline hirmutunne on kadunud, milletõttu tuntakse end jälle inimesena tsiviliseeritud rahvaste peres. Saadakse aru, et eestlased oma orientatsioonilt peavad kuuluma Lääne Euroopa rahvaste perre, nii kultuuri- kui ka majandusliselt. Saksa sõjajõudude järjekindlad võidud idas on loonud rahvas kindla tunde, et kommunism meile enam tagasi ei pääse. Sellepärast on inimesed jälle hakanud intensiivselt bolševike poolt laostatud majanduselu korraldama, kuid selle üle on kuulda nurisemisi, et valitsusvõimud ei anna selleks küllaldasi võimalusi, näit. ei anta vabalt tarvisminevaid ehituslubasid, materjali jne. Kevadised tüliküsimused vanatalunike ja uusmaasaajate vahel on lahendatud, milletõttu ka poliitiline vihavaen nende vahel hakkab haihtuma. Majandusalal on rahulolematust tekitanud kariloomade sundvõtmine. Selle peale vaatamata, et tuntakse võrdlemisi teravat puudust ühest kui teisest tarbeainest, jäädakse siiski üldiselt rahulikuks, arusaades, et see on tingitud sõja olukorrast, kuid rahvas sooviks siiski, et valitsus astuks vastavaid samme hädavajalikkude kaupade nagu raua, naha jne. suuremal hulgal turule laskmiseks, kuna just nimetatud ainete järele nõudmine kasvab päev päevalt.

Kuu alul valitsenud ilusad ilmad tõstsid märgatavalt põllumehe tuju, kuna oli võimalus heinatöid lõpetada ja asuda valmiva talivilja koristamisele, millega juba mõnel pool on algust tehtud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 43.

Viljandi kriminaalpolitsei 31.7.–14.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik, valitsemise, majanduse- ja sotsiaalelu korralduste üle nurinaid pole kuulda olnud ja rahva suhtumine valitsevasse riigikorda ning valitsusasutuste tegevusse on heatahtlik.

Headmeelt tuntakse selle üle, et marjade ja seente korjamise ja kogumise punktidesse viimise teel on avanenud võimalus suhkurt

muretseda. “Puhkus ja Elurõõmu”[1] poolt korraldatud ettekandeil, samuti ka teistel ettekandeil, saavad rahvatantsud ning rahvaviisid soojade poolehoiuavalduste osaliseks ja ilmneb, et rahvale on meie rahvatantsud ja rahvaviisid südamele lähedasemad kui varem.

Ümberasujad ja sõjapõgenikud[2] on täiesti bolševismi vastased ja ootavad punaarmee kokkuvarisemist Saksa relvade löökide all.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 36.

Võru poliitiline politsei 1.–15.8.1942

Rahva poliitiline meeleolu on üldiselt rahulik. Oodatakse praeguse sõja lõppu. Rahvas on teatud määral nagu sõjast ja selle raskusist tüdinenud, kuid siiski suhtutakse optimistlikult praegusesse olukorda. Senini pole ilmnenud saksavaenulikku meelsust. Augustikuu algpäevil tekitas Võru linnas ja maakonnas õigustatud nurinat ja pahameelt massiline ostulubade väljaandmine Võru linna ja maavalitsuse poolt tekstiilkaupadele kui ka jalanõudele. Eelnimetatud asutiste juhid on oma asutuse teenijatele andnud ca 25–30% ostulubasid kogu väljaantud ostulubade hulgast ja ülejäänud osa on pea eranditult kõik antud oma tuttavatele ja sugulastele. Lubasid on antud isikutele, kelledel varem isegi tagavarasid olemas, kuna hädasti kaupa vajavad isikud on jäetud kõik ilma. Sarnane teguviis on tekitanud täieliku viha ja põlguse nii Võru linnapea kui ka maavanema vastu. Soovitakse nende isikute asendamist uute ja õiglaste isikutega.

Möödunud nädalal, s.o. umbes 4.–5. augusti paiku on saadetud Valga “Võiekspordi” abilaost Võru Majandusühingule 98 kasti võid. Või rahvale müümisel ilmnes, et või oli hallitanud ja vet. arsti dr. Liivak’u ning Võru maavalitsuse piimanduse konsulendi poolt tehti vastav proov või hääduse kohta, kusjuures selgus, et või on tarvitamiskõlbmatu ning saadeti 11. 08. 42 Valka tagasi. Võid saadeti Valka tagasi 42 kasti, kuna 56 kasti võid oli juba realiseeritud Võrus.

---

[1] “Puhkus ja Elurõõm” – riikliku ametiühinguorganisatsiooni Eesti Kutsekogud all-organisatsioon töölistele organiseeritud puhkuse ja meelelahutuse korraldamiseks.

[2] Alates 1942. a. algusest lubati Eestisse tulla ja seejärel asustati organiseeritult siia ümber eestlasi, ingerisoomlasi jt Ingerimaalt (vt selle kohta – Tiit Noormets, Eestlaste ja teiste rahvusvähemuste ümberasustamine Loode-Venemaalt Saksa okupatsiooni ajal 1942–1943. – In: “Tuna” 2001, nr. 2, lk. 39–59).

Kelle süü läbi Valgas või tarvitamiskõlbmatuks muutus, pole kohapeal teada.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 33-33p.

Võru kriminaalpolitsei 1.–15.8.1942

Rahva meeleolu põhihoiakus pole muudatusi märgata. Kalaga varustamine on endiselt ebakorrapärane ja mitterahuldav ja rahvas harjub selle kui paratamatusega. On levinenud kuuldusi, et teatav osa tagavara võid Võrumaal olla rikke läinud suurte tagavarade tõttu. Suitsumeeste seas on nurinat suitsuga mittekorrapärase varustamise üle. Sama lugu on ka viinaga, kus nurisetakse, et viina antakse väga harva ja vähe. 1. augustil levisid ärevad kuuldused Võru linnas ja osalt ka maakonnas, et linna- ja maavalitsus on juulikuu lõpul paari päevaga kergelt jaganud tekstiilkauba peale ostulubasid oma ametkonnale, tuttavatele ja juhuslikkudele isikutele, kes ise küllaldaselt riidega varustatud. Alatud juurdlus ja järgnev linnapea ning maavanema esialgne töö juurest emaldamine on tekitanud rahvas suurt rahulolemist, ja võitnud poolehoidu nii asutiste kui politsei vastu.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 27.

Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Sõjaliste võitude üle Idarinde lõuna-sektoris tuntakse erilist rõõmu, kuid murelikkust on märgata põhjapoolse rinde-sektori olukorra suhtes. Eriti tekitab muret rahva hulgas asjaolu, et vene laevastik on osaliselt alles ja pimedate ööde saabumisega kasvab hädaoht merelt. Rahva soov on, et igast ähvardavast hädaohust õiget informatsiooni antakse, kuna vastasel korral teadmatus suurendab veelgi ärevust.

Riigivastast meeleolu eriliselt märgatud ei ole. Sõjasündmustega seoses olevate küsimustega on kerkinud päevakorrale ka majanduslikud küsimused ja eestkätt see, kas võetav viljanorm läheb frondil võitlevate eesti sõdurite toitlustamiseks või läheb osa ka Saksamaale. On avaldatud arvamist ja osalt ka kartust, et viljanormi suurendatakse seoses oleva rohke viljasaagiga. Dr. Vendt'i viimane raadiokõne leidis pooldamist ja arusaamist, kuid dr. Vendt olla oma kõnes jätnud mainimata, kuidas saab teostada vilja peksmist, kuna praegu ei ole selleks erilisi väljavaateid eestkätt aga vedelkütteaine puudumisel. Näiteks Oru vallale on lubatud 1,5 tonni kütteainet vilja peksmiseks,

kuna loomulik tarvidus on 15–18 tonni. Kust võtta kütteainet, pole esialgu lähemalt selgunud ja seda ei ole maininud ka dr. Vendt oma kõnes. Lääne maavalitsuse agronoom vastab kõigile maameestele, et põletisaine saamiseks üle antud normi mingit väljavaadet ei ole.

Seoses dr. Vendt'i kõnega tuletatakse meelde ka enne viimast kõnet antud lubadust dr. Vendt'i poolt ja nimelt seda, et dr. Vendt Haapsalus peetud kõnes andis lubaduse, et linlastel, kes omale soetavad kanu ja kasvatavad sea, ei tule anda kanalt mune ega ka sealt liha, vaid see jäävat inimese omatarviduseks. Nüüd aga nõuab Linnavalitsus kanadelt mune ja sealt liha, samuti tuleb piimanaistel anda oma lehmalt piima meiereidesse. Antud lubaduse mittetäitmine ei ole rahvale esialgu selge ja leitakse, et lubadusi ei pruugiks enne mitte anda, kui neid hiljem tuleb muuta ja otseselt vastupidi.

Haapsalu linnavalitsuse lohaka ja ükskõikse tegevuse kohta on üldine nurin, eeskätt aga ikkagi abilinnapea Siimre suhtes. Linnavalitsus avas hiljuti Bergfeldt'i all supelkabiinid üldtarvitamiseks. Juba kauemat aega on kabiinides igasugu mustust, eestkätt aga inimese mustust. On pandud tähele, et abilinnapea Siimre külastab korduvalt kabiine, kuid viimase silm nähtavasti ei ole avastanud, et kabiinide põrandal leidub inimese mustuse hunnikuid, mis nähtavasti on sinna jäetud ulakate poisikeste poolt. Asjaolul, et kabiinides valitseb äärmine mustus, on osa inimesi loobunud suplemisest ja mõistnud hukka linnavalitsuse tegevuse ja järelvalve asutuste lohakust, eeskätt välispolitsei järelvalve nõrkust puhtuse üle. Olen välispolitsei tähelpanu eelkirjeldatud asjaolule juhtinud.

Rahva soov oleks, et kabiinid tuleks võimaldada suplejaile vastava maksu, umbes 05 penni iga korra eest ja saadud tasu eest tuleks kabiinid puhtad hoida ja kabiinide lahtioleku ajal peaks kohal olema vastava isiku näol valve või korrapidaja.

Teiseks on rohkesti nurinaid puuduliku toitlustamise korraldamise üle linnavalitsuse poolt. On teada, et linna toitlusmajandust juhib hr. Siimre, keda tuntakse tahtejõuetu inimesena. On märgatud, et linnapea isiklikult püüab kõik kohustused veeretada Siimre pääle ja jätab kõik toitlusmajandusse puutuvad küsimused viimase otustada. On rohkesti nurinaid, et Siimre on keelanud isiklikult omal initsiatiivil leivakupongide vastu või andmist, mille ära keelamise kohta ei ole erilist mõjuvat põhjust, kuna viimases "Eesti Sõnas" leidus artikkel, et on lubatud leiva vastu vahetada võid. Veel imestavam on see, et Siimre isiklikul loal on siiski Saarmann'i erakauplus vahetanud leiva vastu võid, mitte aga teised kauplused. Selle kohta seletab Siimre, et tema on seda lubanud. Rahvas on arvamisel, et Siimre talitab nii nagu talle meeldib ja kuidas üks või teine jõuab temalt lubadusi välja pressida.

Lubadusi on Siimre üldse väga kerge andma, kuid täitmiseni tema lubadusest sageli ei piisa. Siimre näiteks on korduvalt lubanud, et koolilapsed saavad kingi ja saapaid ja isegi on andnud tähtaja, kuid kuni tänaseni ei ole tema oma lubadust täitnud, kuigi on teada, et 30 paari kingi seisavad laos. Kolmandaks on nurinaid ostulubade väljaandmise üle, mis toimub Siimre korraldusel, mida toimetab ametnik pr. Sillard, kui endine suurkaubamaja omanik ja tuntud äri inimene. Rohkesti on rääkimist, et lube antakse neile, kes määrivad pr. Sillard'it munade ja võiga, selle kohta aga lähemaid andmeid ei ole.

On märgata üldist nurinat Haapsalu linnavalitsuse ükskõikse ja lohaka tegevuse kohta. Neil päevil alustas Linnavalitsus promenaadi korrastamisega, s.o. sügisel, kui selle üle on rohkesti juba olnud nurinaid. Linnavalitsus võttis vanad puud promenaadil maha ja jättis need sinna vedelema, seda loetakse kaunistamise alguseks. On teada, et meie supelasutused Pärnus ja Kuressaares töötavad juba mitmeid kuid. On kuuldusi, et kindralkomissar Lietzmann Haapsalu külastamise ajal olla pööranud küsimusega linnapea Simson'i poole, miks tema ei ole supelasutust avanud? Sellele küsimusele vastanud linnapea Simson, et ei olla halupuid. Kindralkomissar Lietzmann olla vastanud, tulge teie üheks kuuks minu koha pääle ja mina teie koha pääle, siis muretsen puud kohale. Lähemad andmed selle kohta puuduvad.

Kõik need ettetoodud asjaolud mõjustavad rahva meeleolu ja sellepärast on halvustavaid väljendusi kuulda Haapsalu linnavalitsuse suhtes.

Talumees on pessimist eeloleva sügise suhtes. Lõikus teda rahuldab, kuid peamiseks mureks on viljapeksu läbiviimine, kuna nii viljapeksuks kui ka valgustamiseks ei näi kusagilt tilka petrooleumi ega bensiini saavat ja juba harjunud vähem vaeva nõudvat moodsat viljapeksu ei taha keegi asendada muistse koodipeksuga. Paljud näevad selles tagasilangust orjapõlve resp. teoorjusse.

Aktsioon "Leiva eest võid" tõi paljudele pettumust. Hoiti leiva kuponge kokku, kõhu arvel, et hiljem vahetada või vastu. Kaupluses öeldi ostma minnes, et ei ole veel leiva kontingendi või saabunud. Siis tuli linnavalitsuse teade, et võid leiva kupongide vastu saab järgneval nädalal. Inimesed ootasid. Järgneval nädalal ei olnud veel kupongid lunastatud või vastu, oodati veel. Krooni sellele ootusele pani pähe linnavalitsuse teatis, et leivakupongide vastu võid ei saa, või vähesuse tõttu.

Üks riigiametnik, kes elab Haapsalus, rääkis, et ta olla koos naisega ilma jäänud eelseisva toitlusperioodi kaartidest. Linnavalitsus põhjendanud ilmajätmist sellega, et see kodanik omab linna ligidal maal talu,

kust ta võib saada endale toiduaineid. Talu ei majanda riigiametnik ise, vaid võõras rentnik.

Politsei ja omakaitse alal toimunud ümberkorraldus on toonud elavat mõttevahetust rahva hulka. Selles leiab rahvas suurt usaldust, mida on sakslaste poolt eestlastele osutatud. See on ka elustanud mõtet, et eestlased kord ise oma peremeestena valitsevad.

Ka on Politsei-Omakaitse uus organisatsioon politseiperes teatud mõttevahetusi esile toonud. Vihjatakse sellele, et nooremad ametnikud, kes senini olid politseis juhtivatel kohtadel ja kes selleks välja kasvasid võitlusest bolševismi vastu, olles senini segasel ja töörohkel ajal oma kohtadel ülesannete kõrgusel, on nüüd jäänud tagaplaanile. Nende kohad on asendatud sõjaväelastega, kelledel pole politsei tööga varemalt midagi ühist olnud. Teisest küljest aga leitakse see tarvilik olevat, kuna Politseile on allutatud ka Omakaitse tegevuse juhtimine.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 54-56.

Kuressaare poliitiline politsei 15.8.–1.9.1942

Viimasel ajal on rahva hulgas tekkinud elav poleemika bolševismi vastu võitlevate vabatahtlike-küsimuse ümber.

Seda küsimust on aktualiseerinud meie Idarindelt puhkusele sõitnud vabatahtlikud, kes on oma jutustustega elanikkonnas kõige tugevamat vastukaja tekitanud. Küsimuse aktuaalsus seisneb eriti põhjuses, et lepingu-aeg lõpeb enamikul 1. sept. 1942. a. ja seistakse küsimuse ees, mis edasi saab?

Üks seisukoht on selge ja nimelt see, et eesti vabatahtlikud keelduvad edasi sõdimast bolševike vastu nii kaua, kuni ei ole selgunud, mis Eestist saab (see tähendab: millise riigiõigusliku seisundi saab Eesti Tuleviku-Euroopas, võrreldes teiste riikidega ning millised kavatsused on sakslastel Eestiga peale bolševismihädaohu likvideerimist). Küsimusse suhtutakse skeptiliselt, kuna üldsuse arvates ei ole, peale mõne üldsõnalise lubaduse, kogu Saksamaa valitsusaasta jooksul midagi selles suunas ära tehtud ega selgemalt väljendatud.

Kõik vabatahtlikud on väljendanud selle üle imestust, et ajal, mil nemad rindel sõdivad, ei ole tagalas peaaegu midagi tehtud oma inimeste majandusliku olukorra parandamiseks, ei ole isegi omandiõigust hoonetele, taludele ja tööstusettevõtetele taastatud.[1] Nad toetu-

[1] St 1940/41. a. Nõukogude Liidu poolt natsionaliseeritud hoonetele, taludele ja tööstusettevõtetele, mida saksa okupatsioonivõim käsitles Nõukogude Liidult vallutatud sõjasaagina.

vad väitele, et inimesed, kes iga päev oma elu rindel mängu panevad, on õigustatud teada saama, mille eest nad sõdivad. Üldine seisukoht on see, et sõditakse ainult Eesti eest. Need arvamused ja kaalutlused on rahva hulgas tugevat poolehoidu võitnud ja olukord nõuab tingimata mingisugust lahendust.

Teatava uue perspektiivina käsitellakse elanikkonnas praegu Eesti SS-Leegioni asutamise küsimust. Selles nähakse valitsuse hääd tahet koondada Idarindel võitlevaid eestlasi üheks suuremaks väeühikuks ja ühtlasi selle läbi tunnustada eesti sõduri seniseid saavutusi. Selle kaudu loodetakse saavutada ka eesti sõduritele võrdväärsem olukord Saksa ja teiste liitlasriikide sõduritega.

Arvatakse siiski, et Eesti SS-Leegioni asutamiseks on soodus moment mööda läinud, kuna eesti sõdureis on ilmnema hakanud teatud tülpimus, mis on tingitud sellest, et neid ei ole nende eneste seletusel koheldud teistega võrdselt, mis avaldub muuseas selles, et eesti vabatahtlikele pole nende vahvuse eest tunnustusaumärke jaotatud sellisel määral kui teistele. Nördimust põhjustab eriti kuuldus, et ei asutatagi mingit Eesti vaid hoopis Balti Leegion. Olukorda arutellakse intensiivse huviga ja arvatakse, et ega eestlased Balti Leegioni ei lähe, sest see olevat ju baltlastele[1] ja mitte eestlastele, kelleks end teatavasti saksastunud kohalike segaabielude järeltulijad peavad.

Pealegi nähakse Balti Leegioni asutamiskavatsuses katset tumestada Eesti, Läti ja Leedu osa muu Euroopa ülesehitamisel, et mitte hiljem tunda end seepärast sunnitud olema eestlastele, lätlastele ja leedulastele poliitilist mööndust tegema.

Peale eespoolmainitud rahulolematust tekitavate küsimuste on aga rahva üldine meeleolu võrdlemisi tagasihoidlik. Poliitilistel teemadel ei armastata palju enam rääkida, samuti suhtutakse sõjalistesse sündmustesse teatava ükskõiksusega. Rindel toimuvad edukad operatsioonid on üldisele rahunemisele palju kaasa aidanud.

Suur % rahunemist tuleb ka toitlusolude paranemise arvele panna, kuna värske aedvili paljude toitumismuresid leevendab. Kõigiti ja isegi väga hinnatav on korraldus, mille põhjal on võimalik leivakaartidega võid osta: seeläbi on elanikkond enam-vähem varustatud vajaduse piirides võiga.

Orientatsioonilisis küsimusis esineb teatav nõrgenemistendents Soome sõbralikes ringkondades, kuna lendulastud kuulujutud, et Soome väed tulevad varsti Eestisse, osutusid valedeks.

---

[1] St baltisakslastele.

Osaliselt põhjustab üldist rahulikkust tunduval määral ka kibe tööhooaeg maal, mis ei võimalda inimestel nii palju kui varem kuulujuttudele tähelepanu pöörata.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 62-62p.

Kuressaare kriminaalpolitsei 13.–28.8.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik ja usalduslik. Teatud elevust ja osalist ärevat meeleolu tekitas Riigiminister Lohse külaskäik Saaremaale, keda rahvas tervitas usalduslikult. Ollakse üldiselt arvamisel, et nimetatud külaskäik on seoses mõne tulevikus ettevõetava kas majandusliku või poliitilise sündmusega.

Põllumehed on mures sügisese viljakoristamise ja peksmisega, kuna puuduvad vastavad masinad, mootorpetrooleum ja määrdeõlid. Kuna Saaremaal ei ole enam aastaid harrastatud käsitsi viljapeksmist suitsurehtedes, siis on need suuremas osas taludes korrast ära ja ei saa kasutada viljapeksmiseks. Paljudes taludes puuduvad suitsurehed kui niisugused üldse.

Kalurite ringkondades on kuulda nurinat selle üle, et ei anta küllaldasel määral mootorpetrooleumi ja määrde õlisid ja neil pole võimalik teostada kalapüüki mootorpaatidega, mis omakorda halvab toodangut, kuna purjepaatidega ei saa kaugemale merele sõita kalastama. Üksikud kalurid kurdavad, et nad on Kalakeskusele kuni 10.000 klgr kala ära andnud ja siiski pole lubatud määrde-õli ega petrooleumi saanud ja nõutavat selleks veel erilubasid, millede hankimiseks neil puuduvat aeg. Nurisetakse ka selle üle, et puuduvad vahendid kalapüüniste parandamiseks ja mõnesaja grammi paranduslõnga saamisega olla suuri raskusi ja takistusi, ehkki lõnga Kalakeskusel olemas on.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 50.

Luuga poliitiline politsei 1. septembril 1942

20.–25. augustini leidis aset Luugas foto-pildi näitus “Linn ja küla” Saksamaal, mis korraldati “Propaganda Staffeli”[1] poolt. Näitus võeti rahva poolt külmalt vastu ja näituse külastajaid oli vähe. Nagu selgus, ei huvita sarnased pildinäitused venelast. Peab olema kõrge intelligentsiga inimene, et neid pilte uurida, neid võrrelda vene oludega ja

[1] Propagandastaffel – Wehrmachti propagandaüksus, mis tegeles sõjaväeadministratsioonile allunud aladel kõigi kultuuriküsimustega.

neist saada aru. Venelasele oli see näitus igav, millega on ka seletatav rahva vähene osavõtt. Näitusel ei olnud inimest, kes oleks andnud seletust ja vastanud mõnedele küsimustele, mis tekkisid külastajatel pilte vaadates. Suurem osa külastajaist olid pealiskaudsed läbikäijad, kuid mitmed vaatasid väljapanekuid hoolega, lugedes all- ja pealkirju. Et rahvas külastas näitust väheselt, ei ole seletatav boikotiga, samuti ei olnud kuulda arvustavaid väljendusi. Näituse hoonest anti valjuhääldajaga grammofonimuusikat (saksa, itaalia, vene), mida kuulati huviga. Iga näituse külastaja sai kaasa tasuta juhi Adolf Hitleri suure pildi seinale paigutamiseks.

24. augustil k. a. pühitseti Luuga linna vabastamise päeva kommunistlikust ikkest Saksa sõjaväe poolt. Vabastamise päeva aktus toimus kell 15.15 mälestussamba avamisega. Mälestussamba avamise tseremooniast võttis osa umbes 150 inimest. Vähene inimeste arv on seletatav asjaoluga, et inimesed vabanesid töölt kell 13.00 ja kahe tunni jooksul ei jõudnud kõik lõunastada ja ümber riietuda. Avamistseremoonia oleks pidanud olema hiljem. Arvesse võttes sündmuse tähtsust oli rahvast vähe. Inimesed olid siin suuremalt osalt vanad ja enne kommunismi aegsed. Nende hulgas olid vaid üksikud noored naised, kuna lapsi 10. a. piires ja alla selle paistis olevat rohkem. Inimesed jälgisid sündmust sõnatult, kuid polnud ka märgata, et keegi asjasse oleks suhtunud ilmselt eitavalt. Aktuse kõne pidas linna bürgermeister Aleksander Andrejev, kõne oli sisult kuiv ja lühike. Kõne lõppedes langetati sambalt kate ja valjuhääldaja kaudu anti edasi grammofonilt Lenski aaria ooperist “Eugeni Onegin”. Muusikapala lõppedes kuulutati valjuhääldaja kaudu pidulik aktus lõppenuks. Kogu tseremoonia kestis 15 min. Mälestussammas on endine Lenini kuju graniitalune, millele on paigutatud haakrist ja samba esiküljel vastav kiri.

Üldiselt rahva meeleolus polnud märgata rõõmu, kuid ei olnud näha ka vaenulikku suhtumist. Välja oli kuulutatud, et näitus lõpeb suure kontserdiga linna aias. Rahvas ootas aeda orkestrit ja ka Luugas tegutsevat laulukoori. Kontsert jäi aga mingipärast ära.

Avamistseremoonia oleks pidanud olema pidulikum, sest rahvas ootas ja lootis palju, kuid anti üsna vähe. Venelane armastab lõbu. Õhtul võis linna pargis panna tähele, kuidas vene naised tantsisid grammofoni muusika saatel vene rahvatantse. Sarnased üritused nagu näitused jne. peaksid saama korraldatud koos rahvapidustustega ja meeleolu tõstmisega, mis kohane venelase hingelaadile.

Jutuajamisel Luuga vene kiriku peavaimulikuga seletas viimane, et rahvas januneb usuelu järele. Ta olevat ülekoormatud usuelu tööga. Kõik Luuga kirikud seatavat korda. Vene kirikuid on siin praegu kaks tegevuses. Kolmas katedraal on purustatud. Katedraalis olla kommu-

nistide ajal olnud tantsusaal. Üldse näib, et vene rahva tagasipöördumine usuelule Luugas on võtnud laiaulatusliku ilme. Usklikud inimesed tänavad selle kaasabi eest Saksa sõjaväe juhatust. Ka näib, et saksa rahvas venelaste juures leiab hea vastukaja. Saksa sõdur oma töödarmastava ja distsiplineeritud eeskujuga ning ülespidamisega annab väga head eeskuju venelasele. Muide kiriku tegelased ise omavahel tülitsevad ja intrigeerivad.

Vene naise suhtes tuleks tähendada, et enam intelligentsemad ja vanemad inimesed ei ole rahul sellega, et naised flirdivad sakslastega ja arvustavad nende kergemeelset ülalpidamist. Eestlastega venelannad ei taha läbi käia põhjusel, et neil ei olevat toiduaineid anda. Kõnelusel ühe leivakaupluse juhatajaga, seletas viimane, et leivast tulevat sabasseisvatele inimestele puudus. Põhjus olevat seletatav sellega, et sõjaväelastele kauplustesse sissepääs on järjekorrata. Viimased ilmuda kauplusse leivakaartidega seletades, et need olla nende juures töötajate kaardid ja võtavad leiva välja. Ka tulevad sõjaväelased ühes noorte naistega ja nõuavad leiva andmist väljaspool järjekorda. Et hoida ära pahandust täidavad kaupluse teenijad nõuet. Sarnase olukorra juures on inimesi, kes nädalapäevad on sabas seisnud, kuid leiba ei saa, kuna kõik noored naised on leivaga ja muuga varustatud.

Koolielu Luugas ei ole rahuldavas seisukorras. Töötab üks kool. Kool on aga ainukeseks ümberkasvatajaks, sest kodu on veel kommunistliku vaimuga mürgitatud ja vanemaid endid tuleb ümber kasvatada. Ka õpetajaskond on pärit ja kasvatatud kommunistlikus vaimus. Jutuajamisel ühe kooliõpetajaga õpilaste kasvatuse üle, seletas viimane, et alama klassi õpilastega tuleb toime, kuid viimaste klasside õpilased on niivõrd rikutud kommunismist ja halvast kasvatusest kodus, et esialgu väga raske on nendega toime tulla. Kuid arvab, et ümberkasvatamine on siiski võimalik. Hädasti oleks vaja eestlastele eesti kooli. Luugas on ligemale 100 eesti last, kes peavad õppima vene koolis.

Elu maal

Maal elavate inimeste meeleolu on osalt hea ja ollakse praeguse korraga täiesti rahul. Maainimeste meeleolu tõstab põhjus, et neil ei ole enam tarvis kolhoosis tööl käia. Kõik ootavad, et saaks maad, kus võib ise peremees olla ja töötada. Kuid kohtades, kus metsad läheduses, on elanikud väga arad ja omavahel räägivad, mis peaks küll siis saama, kui bolschevikud tulevad tagasi. Seda asjaolu agiteerivad neile partisanid. Maaelanikud on veel hirmul põhjusel, et bolschevikud võtsid vilja ja praegune valitsus võtab ka kõik ära. Seda võib jälle põhjen-

dada partisanide agitatsiooniga. Üldiselt on maal rahva meeleolu rahuldav. Ehitatakse üles ärapõlenud maju. Kasvatatakse palju loomi. Igas külas on kõik vasikad kasvama jäetud. Sigade küsimust on lubanud lahendada võimud ja seda ootavad maaelanikud suure igatsusega.[1]

Üldine poliitiline suund on maal praegust korda pooldav.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 101-104.

Narva poliitiline politsei 15.–31. 8. 1942

Rahva üldisse meeleollu tõi palju elevust kommunismi ikke alt vabanemise aastapäevade pühitsemine. Pidustused möödusid referentuuri piirkonnas parimas korras. Sisuliselt aitasid nad süvendada meie rahva ühtekuuluvustunnet, usaldust Omavalitsuse vastu ja avaramaid koostööaluseid Saksa võimudega, kuna kõikjal esinesid ka Saksa kõnelejad.

Eesti Omavalitsuse Juhi Dr. Mäe esinemine 16. 08. 42 Narvas ja Narva-Jõesuus oli suurelt positiivse mõjutlusega kohalikule elanikkonnale, tõstes meeleolu ja luues eeldusi veel pingelisemaks tööks üldiste sihtide taotlemisel.

Eesti Omavalitsuse korraldust käsi- ja väiketööstuste tagasiandmiseks endistele omanikkudele võeti rahva poolt soojalt vastu.

Viimasel ajal püsinud soodsad ilmastikuolud on võimaldanud põllumeestele heinatööde lõpetamist ja lõikustöödele asumist. Vilja koristustööde üleriiklikusse aktsiooni suhtuvad linnaelanikud pooldavalt.

Toitlus- ja majanduslikud olud püsivad Narvas endiselt ebarahuldavatena. Paranemist toitlusoludes loodetakse ent lõikustööde eduka läbiviimise korral, ka sügisese kalapüügi hooaja algades ja lihanormide täitmisel põllupidajate poolt.

Paranemist üldistes majandusoludes niipea loota ei ole ja elanikkond on selles suhtes võrdlemisi pessimistlik.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 53.

Paide poliitiline politsei 16.–31. 8. 1942

---

[1] Sigade küsimus tähendas seda, et Punaarmee taganemise käigus "põletatud maa" taktikat ellu viies hävitati või evakueeriti mahajäetud aladelt, sealhulgas ka Eestist, kõige muu hulgas ka seakasvatused ja tõulavad ning seakasvatajatel ei olnud enam võimalik saada tõupõrsaid (mõningal määral toodi neid järgnevalt Saksamaalt).

Rahva meeleolus on märgata hoogsust soodsate viljakoristamisilmade tõttu. Politiseerimine ja kuulduste levitamine on töö kõrval kaotanud tähtsuse ja üldiselt ollakse rahul, et viljasaak on rikkalik. Aegajalt süveneb rahva seas arusaamine, et Eesti tulevik oleneb ainuüksi praegustest pingutustest ja kaastööst sõja võitmiseks. Kuna dr. Mäe on paindumatu ja kategooriline Eesti poliitika juhtimisel selles vaimus, siis ründavad ka ainult teda igasugused vastased elemendid ja püüavad tagajärjeta tema autoriteeti halvustada. Eriti vihastab vastaseid dr. Mäe eitav hoiak Eesti klikeaegse juhtkonna vastu.

Kindralkomissar Lietzmann'i ja Mäe kõned Tallinna vabastamispäeval tõid selgust Eesti tuleviku väljavaadetes. Eesti Leegioni loomine pole veel vastukaja leidnud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 49.

Petseri poliitiline politsei 15.–31.8.1942

Üldiselt rahva meeleolu rahulik. Viimasel ajal on aga märgata, et maru venerahvuslased on hakanud endid organiseerima ja vene rahvustunnet propageerima. Vene rahvustunde elustamine ja maru venerahvuslaste organiseerimine toimub peamiselt vene kiriku kaudu eesotsas vaimulikkudega. Näib, et kõige selle maruveneluse eesotsas seisab Tailova vene koguduse ülempreester Ellius Verhoustinski. On ilmnenud, et vene kiriku tegelaste ja vaimulikkude poolt on vene ja setu rahval soovitatud ja õhutatud pidada igasuguseid pühasid. Selle tagajärg on, et setu ja vene rahvas pühitsevad vana kalendri järele igasuguseid sündmusi ja päevi, küll perekonna kui ka kiriku elus. Nii on setu ja vene rahva keskel mitu päeva kestvad "guljänjed", kus tööpäevadel lõbutsetakse, juuakse kodusel teel valmistatud viina, pussitatakse, lauldakse ülevas meeleolus olles bolševike aegseid laule jne. Ülempreester Ellius Verhoustinski algatusel ja korraldusel peeti Petseri kloostris Maarjapäeva püha, mis puhul juba 27. skp. oli palju vene ja setu rahvast kloostrisse kogunenud. Järgmisel päeval, reedel 28. aug. s. a. oli kloostris vaimulik kontsert. Vaimulik kontsert toimus Piirkonnakomissari loal.

Paistab, et ka Maarjapäeva pühitsemisel on eesmärk – vene rahvustunde õhutamine ja elustamine.

Nii ilmnes, et vaimuliku kontserdi korraldaja E. Verhoustinski laskis kontserdi kuulutused ainult vene keeles trükkida ja need üles panna. Maksva seadusega võivad kuulutused olla eestikeelsed ja sealjuures ka venekeelne tõlge, siis Petseri jaoskonna politseikomissari poolt keelati

ära ainult venekeelsete kuulutuste väljapanek, mille järele siis ka eestikeelsed kuulutused trükiti ja välja pandi.

Niisugused alalised mitu päeva kestvad pidustused tööajal takistavad töötamist ja töötahet ja soodustavad vene rahvuslaste ja ka bolševismi pooldajate kokkusaamist ning üksteisega sidepidamist, sellepärast oleks töö- kui ka julgeoleku mõttes soovitav igasugused guljänjete ja pidustuste pidamised ära keelata, ehk lubada vaid vastava politseilise loaga.

On ilmnenud, et üle endise N. Vene piiri käimisi toimub peamiselt Pihkva järve kaudu.[1] Värska politseijaoskonna piires on augusti kuu kestel tabatud üle saja ülepiirikäijat. Ülepiirikäijad käivad siin peamiselt toitaineid kerjamas. On andmeid, et ülepiirikäijad teostavad ka spekulatsiooni. Spekulatsiooni ja liiklemise kontrolli soodustamiseks Pihkva järvel oleks tarvilik, et kõik Pihkva järvel liiklemiseks tarvitatavad paadid nii Eesti kui ka Vene maal saaks registreeritud ja vastavate tunnustega ning eraldusmärkidega varustatud. Viimane asjaolu takistaks ka võõraste paatide kasutamist, mida esineb praegu väga sageli.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 59-60.

Pihkva poliitiline politsei 27. augustil 1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik. Kommunismi meelset meeleolu löödud lõunarindel asetleidnud võitude tagajärjel. Üksikute hulgast kuuldub veel, et punavägi suudab siiski võita Saksa väge ja kaotatud maaala tagasi võita. Nim. kuuldust põhjendatakse sellega, et põhja- ja kesklõigus pole Saksa vägede poolt võetud ette pääletungi, vaid piirdutakse kaitsega. Leningradi punaste käes olek kuidagi mõjub elanikkonnale tarretavalt ja kartust äratavalt, et punased võivad ehk siiski veel tulla tagasi. Sellest olenevalt on ka elanikelt teadete saamine raskendatud ja ollakse oma arvamiste ja tõekspidamiste väljendamises tagasihoidlik. On suur vahe linna- ja maaelanike vahel. Esimeste hulgas on siiski märgata veel poolehoidu kommunismile, mida väljendatakse redus olevate kommunistliste tegelaste varjamisega, nende mõtteosaliste vahel sidepidamisega ja teada olevate tõsiolude varjamisega. Maal, eriti neis kohis, kus pole partisane ega redus endiseid kommunistlisi tegelasi, ollakse teadete andmises võrdlemisi avameelsed.

---

[1] Endine Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu riigipiir oli spekulatsiooni ja nõukogude partisanide tegevuse tõkestamiseks valve all, mida teostas algul Omakaitse ja hiljem Saksa politsei koosseisu kuuluv tollipiirivalve.

On märgata haritud ja arenenumate venelaste hulgas rahvustunde tõusu. Korraldatakse omavahelisi läbikäimisi, kus avaldatakse arvamisi praeguse olukorra kohta ja kritiseeritakse praegu ametisolevate venelaste tegevust. Eriti mahategevalt arvustatakse neid praegu ametis olevaid venelasi, kes kommunistide võimu ajal olnud kohtadel ja olnud kommuuna pooldajad. On arvata, et sarnaste kooskäimiste algatajaks on Baltimailt Pihkvasse tulnud venelased. Nim. isikud nimetavad end vene rahvuslasteks. Kantakse ka sõrmuseid end. tsaari aegse lipu (valge, sinine, punane) värvidega, nimetades neid värve rahvusvärvideks.

Rahvas tunneb hääd meelt selle üle, et venelastest on moodustatud EKA (Einwohner Kampf Abteilung)[1] ja julgestusüksusi. Selles nähakse, et venelasi hakatakse usaldama, neile vastutusrikkamaid ülesandeid antakse. Tuntakse haavununa, kui venelasi ja kommuniste kõrvutatakse.

Talupidajaid häirib partisanide tegevus. Näiteks ilmunud 23.08.42 Zaitseva külla (ca 30 km Pihkvast kagu suunas) umbes saja meheline partisanide salk, relvastatud kergekuulipildujatega, püssidega ja 3 raskekuulipilduja Maksimiga. Enamuse riietuseks erariided ja vaid vähestel punaväe vorm. Kaasas olnud raadio saatja ja vastuvõtja. Röövinud külast 2 lammast ja 2 hani. Paar päeva hiljem tulistatud Eesti Julgestusüksuse nr. 40 mehi, kes veoautol sõitnud haarangule. Tulistamisel saanud 8 üksuse liiget haavata. Tulistamine toimunud Karamõševi ümbruses.

24. aug. k. a. tunginud partisanid kallale Jami raudteejaamale (Pihkva ja Oudova vahel) ja süüdanud jaamahoone. Kallaletungil saanud saksa sõjaväelasi surma.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 72-72p.

Pärnu poliitiline politsei 16.–31.8.1942

Üldist meeleolu karakteriseerib kõikjal suve lõpu lähenemine ja ettevalmistuste tegemine eelolevaks talveks. Kuna kogu suve kestnud vihma-periood näib olevat lõppenud, siis on tuju ühes tuleviku väljavaateiga nii maal kui ka linnas tunduvalt paranenud. Seniste töötulemusiga arvestades loodetakse tulevaks talveks nälja- ja külmamured edukalt kõrvaldada. Rahva meeleolu poliitiliselt seisundilt on endine.

[1] Einwohner Kampf Abteilung – kohalikest vabatahtlikest moodustatud väeosa valve- ja vahiteenistuseks ning võitluseks nõukogude partisanide vastu.

Jälgitakse pideva huviga sõjalisi sündmusi Venemaa rindeil, kust päev-päeva kõrval saabuvad võiduteated üha süvendavad julguse ja kindluse tunnet. Seevastu suurvõidud meredel ning samuti sündmused Indias ja Kaug-Idas leiavad rahva meeleolus hoopis nõrgemat vastukaja. Teise rinde loomise katsest, milline toimus Inglise-Kanada-USA invasioonikorpuse dessantoperatsioones okupeeritud Prantsusmaa rannikul, ei väljendata erilisi arutelusid rahva hulgas. Ses suhtes nenditakse, et see on toimunud, kuid eesmärkide, suuruse ning ulatuse kui ka õnnestumise või õndumise suhtes viibitakse teadmatuses, kuna ollakse veendunud, et operatsioonide käiku ei ole teatatud rahvale küllalt tõsioludele vastavalt. Ühenduses mainitud teise rinde loomise katsega tekitas teatavat meeleolulist elevust Suur-Britannia peaministri Churchill'i reis Moskvasse. Mõningais ringkonnis on tõlgitsetud seda märgina, et Nõukogude Liit tahab Suur-Saksamaaga sõlmida separaatrahu, millist inglased muidugi takistada püüavad. Seks oli oma jõu demonstratsioonina võetud ette ka nn. liitlaste invasioonikorpuse maabumine okupeeritud Prantsusmaa rannikul.

Idaalade riigikomissar Lohse Pärnus viibimine rahva hulgas erilist täheldust ei leidnud, kuna külaskäik toimus tööpäeval ja -ajal ning elanikkonnale oli selline küllasõit teadmata. Seepärast viibis riigikomissari vastuvõtul päämiselt ametisikuid.

Mõni aeg tagasi mälestati omaaegse Vabadussõjalaste liikumise juhi A. Sirk'u surmapäeva, kus esile toodi ja nimetati teda tõeliseks Eesti rahva juhuks. Rahva enamus on aga lühikese omariikluse ajal küllaltki hästi õppinud tundma omi juhte, just neid juhte, kes tegelikult rahvast juhtisid ning rahva elujärje haruldaselt kõrgele tasemele viisid. Nii et rahvas liigub tagant järele kuuldusi, et omaaegne Eesti prohvet Järva-Jaan[1] olla vististi seda aega ette kuulutanud, nimetades, et kord saab olema "kuke iga head aega". Niivõrd head mälestused on omariikluse ajast. Kui nüüd neid juhte, kes tegelikult rahvast juhtisid, tagant järele kellekski ei peeta, tõelisteks juhtideks esile tuuakse hoopis teisi, siis on see rahvale jätnud küll võõrastava mulje. Tähendatakse, et olgugi, et rõhutatakse, et need isikud püüdsid Eesti rahvast päästa idast läheneva hädaohu eest ning näinud seda hädaohtu ette, kaheldakse siiski, kas seda tegelikult ka ette nähti, sest tagantjärele on ju kerge tark olla. Üldiselt ollakse arvamisel, et selliseid küsimusi ei oleks tarvilik praegusel ajal avalikult puudutada: neist võiks vaikides mööduda.

Kalurid kaebavad, et kalade eest makstav summa on nii väike, et ei tasu püüniste paranduskulusid. Püüniste paranduseks antav materjal ei

[1] Rahva seas laialdaselt tuntud Järvamaal elanud ennustaja.

ole küllaldane ning sunnib seda teisel teel hankima. See on: müüa kalad altkäe suurema hinnaga ning samal viisil osta püüniste parandamiseks tarvisminevaid materjale.

Puhkusele tulnud eesti vabatahtlikud kurdavad, et neid ei lubata lepingu tähtaja möödumisel sõjaväeteenistusest vabaks, vaid pikendatakse lepingut vastu nende tahtmist.

Raskes seisukorras on praegu linnas asuvad veovoorimehed, kelledel hobuste söötmine muutub raskeks. Puudub isegi mõnel juhul loaga saada olev kaer. Ka tahavad veovoorimehed suurendatud (s.o. rasketöölise) toidunorme, kuna hobuste vähesuse tõttu on tööd rohkesti.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 57-57p.

Rakvere poliitiline politsei 16.–31.8.1942

Rahva meeleolu on möödunud poole kuu jooksul olnud endiselt rahulik ja muudatusteta. Endiselt mõjuvad rahva meeleolule hästi saksa vägede võidud idarindel. Heameelega võeti vastu ka teade anglosakside rünnaku tagasilöömise kohta Prantsuse rannikul.

Toitlusküsimuse kohta ei ole esinenud uusi rahulolematusi, kuid endised nurinad toitlusolude kohta ei ole ka vähenenud. Põllumeeste mure on bensiini ja petrooleumi saamise pärast endine. 19.08.42 Saksa julgeolekupolitsei esindajate poolt toimetatud läbiotsimiste ja vahistamiste kohta rahva hulgas avaldati mitmesuguseid arvamisi, kuid üldiselt on sellest rahva hulgas vähe kuulda. Asjaosalistele lähedal seisvates ringkondades on juhtum tekitanud eesti poliitilise politsei vastu rahulolematust ja viimase peale vaadatakse väga halva pilguga.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 47.

Tartu poliitiline politsei 15.–31.8.1942

Rahva hulgas on rohkesti kõneainet ja elavat huvi, aga kohati ka pessimismi ja teatud ärevust tekitanud viimasel ajal toimunud eestlaste areteerimised, nagu näiteks kaptenite Talpaki ja Padari areteerimine 19. aug. s. a. See vahistamise jutt levis kulutulena linnas ja Tartumaal ning lisaks sellele on levimas kuuldusi 50–80 põllupidaja arreteerimisest Viljandimaal, vahistamistest Tallinnas, Võrumaal ja mujal.[1] Kapten Talpakist jt. ohvitseridest on rahval ja eriti nooremal generatsioonil üldmulje, et nad on bolševismivastases võitluses olnud sil-

[1] Dokumendi tekstile käsitsi juurde kirjutatud “Rakveres”.

mapaistvad ja tublid eestlased, keda isegi sakslaste poolt hinnati. Oletuste ja mitmesuguste arvamuste najal püütakse leida ja avastada põhjuseid, millest võis tingitud olla nende isikute vahistamine. Mõnes ringkonnas on neid arreteerimisi võrreldud ka bolševikeaegse eesti esimeste vabadussõjaaegsete ohvitseride arreteerimisega, samuti ka inglaste tegevusega Indias. Teiselt poolt on levinenud kuuldusi, et arreteerimised on toimunud mingisuguse salajase organisatsiooni kuulumise ja relvade kogumise ning varjamise pärast. Liikvel on kuuldusi ka sellest, et relvi olla arreteeritutele hankinud sakslased, et neid relviomavaid isikuid pärast üles anda vangistamiseks. Tasakaalukates ringkondades on arvamusi, et eesti ohvitserid jt. vahistatud isikud on tulnud toime mõnesuguse rumalusega, ja et vahistamine ilma põhjuseta ei pea paika.

Ühel ajal kuuldustega, et hakatavat formeerima mingisugust eesti rahvusväeosa võitluseks bolševikkude vastu, on levinenud ka kuulujutud, et eesti vabatahtlikud idarindel teenistustähtaja saabudes[1] on hulgaliselt esitanud lahkumispalveid. Kuuldusi on levinenud ka selle kohta, et NSVL soovivat separaatrahu. Rahva peatähelepanu on praegu suunatud käimasolevaile sõjasündmusile. Jälgitakse põnevusega saksa sõjavägede suursaavutusi idarinde lõunasektoris ja tuntakse head meelt sääl saavutatud edust. Üldist põnevust ja palju kõneainet tekitas elanikkonnas Inglise, Ameerika, Kanada ja de Gaulle'i vägede maabumiskatse Prantsuse rannikul Dieppe'i läheduses. Suhtuti parastavalt selle maabumiskatse nurjumisesse ja kallaletungijate lüüasaamisse. On kuulda ka nurinaid niihästi Türgi kui ka Rootsi aadressil nende passiivsuse pärast bolševismivastases võitluses. Rootsi eemalehoidmist põhjendatakse Rootsi hoiakuga kommunismi poole.

Tunnustavat vastukaja elanikkonnas on leidnud korraldus nende väike ja käsitööstuslike ettevõtete reprivatiseerimiseks, mis bolševike ajal natsionaliseeriti või omanikelt ära võeti mõne teise samaväärse akti kaudu.

Samuti on rõõmu ja heameelt valmistanud Tartu Piirkonnakomissari poolt 10. aug. s. a. Tartu linnavalitsuse sotsiaalosakonna poolt koostatud nimekirja põhjal sajale vaesemale ja lasterohketele perekonnale ühekordse toetuse andmine toiduainete näol. Abisaajate hulgas on olnud emasid, kes omavad kuni 8 last, mistõttu toitained (liha, või ja munad) ka väheses koguses nendele hädavajalikuks osutusid.

---

[1] St. 1941. a. Saksa sõjaväkke astunud eesti vabatahtlike üheaastase teenistuslepingu lõputähtaja saabudes.

Täielise rahulolemisega reageeritakse ka sellele, et Saksamaal Riigi tööteenistuses[1] viibivaile eesti noormeestele on võimaldatud sõita kodumaale, et siin aidata kaasa praegu käimasolevale viljakoristamise tööle.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 58-58p.

Valga poliitiline politsei 14.–30.8.1942

Kestvate majanduslikkude raskuste tõttu on rahva meeleolu endiselt halb. Kohati tuntakse ka maal leivapuudust, kuna möödunud aasta tagavarad on normide näol ära antud ja käesoleva aasta lõikus on hilinenud.

Põllupidjate ringkonnis tuntakse teatavat rahuldust dr. Vendt'i viimase raadiokõne üle, kus dr. Vendt kinnitas, et liikvel olevad kuulujutud nagu võetavat põllumeestelt kogu viljasaak ära, on igasuguse aluseta ja ei vasta tõele.

Linlaste põllukoristamistöödele saatmise aktsioon on leidnud nii maal kui ka linnas elavat ja hääks kiitvat vastukaja. Kuid siiski tuntakse linlaste hulgas võõrastust, et osa elanikke hoiavad sellest aktsioonist kõrvale ja samuti, et arstid annavad liiga kergesti välja tunnistusi töövõimetuse kohta. Soovitakse näha, et sellised kõrvalehoidjad saadetaks sundkorras töödele.

Samuti leitakse, et osa elanikke, eriti raudteelased, ei hoolitse küllaldaselt küttepuude muretsemise eest, vaid arvavad, et küll talvel nagunii antakse linnavalitsuse poolt. Tahetakse näha, et teostataks kontroll, kas kõik on muretsenud endale küttematerjali ja viimaste vastu võetaks tarvitusele sundabinõud.

1.08.42. a. leidis Valga kohvikus aset vahejuhtum, millest on juba varem telefonogrammiga ettekantud, kus keegi Saksa allohvitser lõi eestlasele rusikaga näkku ja ütles: "Mina olen sakslane, aga sina oled eesti koer". Viimane vastu ei löönud vaid jäi rahulikult istuma. Kohvikus olijate eestlaste poolt mõisteti sakslase käitumine teravalt hukka, sest selle teoga oli riivatud eestlaste rahvustunnet. Keegi Tallinnast päritolev isik hakkas peale vahejuhtumit klaveril mängima

[1] Riigi tööteenistus (*Reichsarbeitsdienst, RAD*) – Saksa Riigis noormeestele pärast kooli lõpetamist ja enne sõjaväeteenistusse kutsumist kohustuslikku tööteenistust korraldanud organisatsioon; Eestist viibis seal vabatahtlikke (tööteenistuse läbimine andis näiteks õiguse asuda õppima Saksa ülikoolidesse).

eesti rahvusviise, millele laulsid kõik kohvikus olijad eestlased kaasa. Asja kohta toimetatakse juurdlust.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 48.

Viljandi poliitiline politsei 15.–28.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Sõjasündmusi idarindel jälgitakse suure huviga. Oodatakse, et põhja pool, Leningradi sektoris ka rinne hakkaks edasi liikuma.

Eesti Omavalitsuse poolt propageeritud aktsioonidest osavõtt on elav. Linlased, kellel vähegi võimalusi, on end rakendanud metsatöödele, et end eelolevaks talveks küttematerjalidega varustada.

Kalaaktsioonist osavõtt on rahuldav, eriti Võrtsjärve rajooni kaluritel. Kalurid suhtuvad äsja avaldatud Haridusdirektooriumi otsusesse, luua üle maa 1 aastase õppeajaga kalanduskoolide võrk, üldiselt heatahtlikult, sest sellega tehakse kaluritele kutsehariduse saamine kättesaadavamaks.

Marja ja seente korjamise aktsioonist osavõtt on väga elav selletõttu, et vastava koguse äraandmisel antakse suhkru ostuluba. Kuid selle üle on rahva hulgas kuulda ka nurinat, et üksikud isikud ostavad marju ja seeni kokku, müües need vastavatele keskustele ning saadava suhkru müüvad hiljem edasi hoopis kõrgema hinnaga – spekulatiivselt. Ka on kuuldusi, et suhkru tagavarad on lõppemas ja tulevikus antakse haigetele ning lastele suhkru asemel sahariini.

Elavat vastukaja rahvas, eriti põllupidajaskonnas on tekitanud Eesti Omavalitsusjuhi dr. Mäe üleskutse kõigi vabade töökäte rakendamine viljakoristamiseks põllumajandusse. Selles näeb rahvas rahuldustundega, et Eesti Omavalitsus püüab kõigi abinõudega kaasa aidata sügisese viljakoristamistööde läbiviimisel. Praegu valitseb maal töökäte puudus. Need, kes linnadest pidid sunniviisil asuma maale põllutöödele, pole suuremalt osalt veel kohale ilmunud. Tööle mitteilmumise korral määratav rahatrahv on nii madal, et see kedagi ei kohuta. Rahvas näeks häämeelega, et säärane logeleja element pandaks tööle sundkorras kuhugi mujale, mitte aga põllumajandusse, kus neist niikuinii õiget töötegijat ei saa.

Rahvas on üldiselt rahul riigile antavate vilja ja lihanormidega. Raskusi kõige rohkem villa normi täitmine, kuna taludes kasvatatavad lambad pole suuremalt osalt sordiloomad, mille tõttu ka villa saak on neilt vähene. Et raha eest midagi osta ei saa esmajärguliste tarbeainete vabaturult puudumise tõttu, sellepärast näeks talupidajad häämeelega,

et riik neilt võetavate normide ulatuses annaks neile talupidamiseks tarvisminevaid tarbeaineid või põllutööriistu.

Terav puudus on põllurammust ja põllutöömasinate osadest. Kuna lihanormide täitmise tagajärjel kariloomade arv on muutunud väheseks, siis ilma kunstväetiseta tuleval lõikushooajal meie põllusaak võib senisest madalamale langeda. Põllutöös kasutatavate masinate osade puudus takistab viljakoristamist mehaaniliste vahenditega, mis omakorda nõuab rohkem töökäsi, millest aga niikuinii on juba võrdlemisi terav puudus.

Rahvas loodab, et viljapeksu edukaks läbiviimiseks takistusi ei tule, kuna viljapeksuks olemasolevatele masinatele on määratud juba teatud kvantum õlisid, samuti gaasigeneraatorite monteerimine olemasolevaile traktoreile on arenenud soodsalt. On levinenud kuuldus, et sügisel viljapeksu juurde saadetakse tööteenistuslased, kes kogu viljasaagi igas talus täpselt ülesse märgivad.

Põllupidajad näeksid häämeelega, et töölise ja peremehe vaheline leping oleks millegagi tagatud. Nii näit. on tulnud ette juhtumeid, kus põllutöölised kõige kibedamal tööajal on lahkunud talust, siirdudes tööle teisale. Et momendil valitseb töökäte puudus, pole töölisi niipea võimalik uutega asendada, sellest tekivad töö takistused, mis sageli kahjulikult mõjuvad rahvamajandusele.

Viimastel päevadel tekitas rohket kõneainet ja arvamisi 19. augustil asetleidnud sündmus, kus loata relvade hoidmise pärast palju talupidajaid Rimmu, Raudna ja Kõpu valdadest läbi otsiti ja vahistati. Hulgaliste arreteerimiste pärast on rahva seas praegu märgatav hirmu ja ärevuse tunne. Seoses läbiotsimise ja vahistamisega on tekkinud väha mitmesugused jutud. Arvatakse, et on tegemist olnud mingisuguse salaorganisatsiooniga, mis kavatses relvastatud väljaastumist sakslaste vastu. Teisalt räägitakse jälle, nagu oleks tegu sakslaste poolt teatud provokatsioonilise võttega, kuna relvade levitajaks olnud Saksa sõjaväe vormis isikud, kes sõjaväe autolt relvi müünud. Viimast arvamist põhjustab asjaolu, et läbiotsijatel politseiametnikkudel olnud osaliselt teada ka müüdud püsside numbrid. Arvatakse, et asja taga seisavad endised Balti parunid, kes igati püüavad halvustada eestlaste ja Suur-Saksamaa vahekorda. Arvatakse, et püsside müüjaks olid kommunistide käsilased, kes olid riietatud saksa sõjaväe vormi. Mõnelt poolt märgitakse, et relvade ostjad talumehed on langenud lihtsalt suur spekulatsiooni ohvriks talude omaniku Ilves'e läbi, kes olla loonud omale hää vahekorra Saksa sõjaväelastega, et neilt püsse saada ja siis suure vahekasuga edasi müüa.

Et läbiotsimine ja vahistamine kõigis kohtades ühel ja samal ajal läbi viidi ja vahialused tugevasti relvastatud politseiametnike poolt autode-

ga ära toodi, siis selletõttu on antud mõnel pool vahistamisele möödunud aastase küüditamise nimi, eriti just seetõttu, et asi puudutas meie jõukamaid ja bolševikevastaseid taluperemehi.[1]

ERA f R-64, n 1, s 60, l 51-52.

Võru poliitiline politsei 16.–31.8.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Oodatakse praeguse sõja lõppu, et asuda täie innu ja jõuga lõhutud majanduse ülesehitamisele. Möödunud nädalal on Sõmerpalust ja Koorastest arreteeritud eestimeelseid inimesi, mis nimetatud valdades on kohaliku rahva sees tekitanud ärevust ja raevu. Rahvas räägib, et nüüd hakatakse inimesi samuti vahistama nagu kommunistliku korra ajal. Inimestel kaob julgustunne ja ei tea seda missugusel ööl kedagi tullakse vahistama. Kõik vahistatud olid kohapääl tuntud kui ausad inimesed ja vihaseimad bolševike vastased. Nendest metsnik Vares'e poeg Heino Vares teenis ka saksa sõjaväes. Ka on toimunud isikute vahistamine öösel, mis meenutab kommunistide teguviisi. Inimesed räägivad, et kui tõesti vahistatutel pidi olema mõni süü, siis oleks neid võidud vahistada päeval ehk jälle kutsuda politseijaoskonda, mis oleks rahvale jätnud parema mulje, kuna inimesed on teadlikud, et neil ei ole ju kuhugi põgenemise võimalusi. Ka on juba levinud rahva seas kuuldusi kapten Talpak'i kui kuulsama Eesti vabatahtlikkude juhi ja teiste eestlaste arreteerimise kohta.

Kogu maakonnas on talunikkude seas kuulda nurinat, et normid on suured ja neid ei jõua keegi täita. Iseäranis suur on piima norm, mida keskpärane lehm ei suuda täita. Lepistu valla kontrollringi liikmed, kelledel käib kontrollassistent alati kodus karja kontrollimas, räägivad, et neil on keskmine lehma aastatoodang 60 kg ümber võirasva, kuna normiks aga nõutakse 70 kg aastas. Samuti suur on lihanorm, mille täitmine tekitab raskusi. Vili nõutakse normiks ja järele jääb seda niivõrd vähe, et ei ole võimalik korralikult sigu nuumata ega ka karjale vastaval määral anda jahu ja jõutoitu. Maakonnas on suurel määral ette tulnud sigade punataudi juhuseid ja palju sigu on selle läbi

[1] Vt selle kohta – Johannes Mühlberg, SD provokatsioon Viljandimaal. – In: Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas VIII. Heitluses kahe suurvõimuga, Stockholm 1959, lk. 191–194.

surnud, mis omakorda on rahvamajanduslikust seisukohast kahjulik. Ka punataudivastane süstimine sigade juures ei ole annud tagajärgi. Põrsaid on üldiselt vähe tänavusel aastal, mis on tingitud möödunud aasta kehvast vilja-aastast.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 61-61p.

September 1942

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Meeleolu elanikkonnas on rahuloldav. Huviga jälgitakse sõjasündmusi ja häädmeelt tuntakse teljeriikide võidust. Eriti headmeelt valmistas inglaste ebaõnnestunud dessandikatse, missugune kavatseti liitlaste poolt Prantsuse põhjarannikul. Enamik elanikkonnast sooviksid näha sõja peatset lõppu ja avaldavad arvamist, et kui sõda tänavu venelastega ei lõpe, siis võib see edasi kesta veel tulevaaastani, ehk kauemgi. Tuntakse sümpaatiat sakslaste vastu, kes idas ajaloos tundmatu tempoga edasi marsivad ja vallutavad kindlused kindluste järele.

Maksvat riigikorda austab elanikkond ja püüab täita kõik neile peale pandud korraldused. Omatakse täielik usaldus Eesti Omavalitsuse juhtivate tegelaste suhtes ja ollakse veendunud, et viimased püüavad teha kõik, et saavutada eestlastele kuldne tulevik.

Elanikkond jälgib kõikjal ajakirjanduse ja raadio kaudu idas olevaid sõjasündmusi. Kõikjal on ülev meeleolu ja kindel lootus Saksamaa ja teljeriikide võidusse ning bolševike hävingusse. Pinevusega oodatakse Leningradi langemist, mis viiks meist sõjaliini kaugemale ja kaotaks Balti merest ja Soome lahest vene kahjutegevad sõjalaevad.

Eriti on huvi punktiks Kaukaasia õliväljade vallutamise käik ja tehakse juba mitmesuguseid arvestusi, kuidas see mõjub N. Liidu sõjapidamise võimele, kas annab tõuke kokku varisemiseks ja seega tuleks eeltuleval talvel Saksa ja Liitlasvägedel kergem olukord, kui oli möödunud talvel. On kuuldavale tulnud hääli, et sõjaväele talvise varustuse soetamiseks peaks aktsioon algama varem, kui see möödunud aastal oli, et külma tulekul oleks esemed õigeaegselt kohal. Seda asjaolu soovib rahvas silmas pidada neil, kellest selle aktsiooni algatus oleneb.

Läänemaa ja Haapsalu linn augusti kuu viimastel päevadel elas kommunismi terrori alt vabanemise aastapäevade pühitsemise tähe all. Oli rohkesti aktusi ja pidustusi, milledest võttis rahvas osa rohkearvuliselt ja üleva meeleoluga. Eriti suursündmuseks kujunes Haapsalu linnas toimunud aktus ja pidustused, kuna siin esines kõnega ka Eesti Omavalitsuse Juht dr. Mäe. Suhtumine neisse aktustesse ja pidustustesse oli südamlik ja kõikjal valitses hea kord.

Juba Tallinna vabastamispäeva aktuselt teatavaks saanud ja dr. Mäe poolt veel kord nimetatud Eesti Leegioni moodustamine leidis kuulajaskonna poolt heakskiitmist. Nüüd on aga pettumust tekitanud asjaolu, et kõikjal ülespandud kuulutustes mainitakse vabatahtlike reg-

istreerimiskohana Gendarmerie't[1]. Kui on tegemist Eesti rahvusliku leegioni organiseerimisega ja selleks on olemas Saksa Riigi Juhi nõusolek ja usaldus, siis peaks olema ka niipalju usaldust, et väekoondise organiseerijaks oleks Eesti asutus, näiteks eesti politsei. Teadaolevalt on seni eesti ohvitserid organiseerinud kõik rindel ja tagalas võitlevad kaitsepataljonid, SS julgestuspataljoni jne., kuna Eesti Leegioni vabatahtlike värbamine on nüüd millegipärast jäetud Gendarmerie ülesandeks.

Omakaitse peres on tekitanud ärevust Saare-Lääne prefektilt saabunud kiri, mille kohaselt Omakaitse tuleb ümber nimetada Schutzmannschaft'iks[2]. Omakaitse nime tarvitamine on edaspidi keelatud. Kuigi see korraldus pidi kuulduste kohaselt jõustuma 1. augustist, tarvitatakse praegu veel endist nimetust, kuna seda tegevat ka omakaitse keskasutus Tallinnas. Schutzmannschaft'i nimetusega ei ole Omakaitse juhtivad kui ka lihtliikmed nõus. Leitakse, et Omakaitse 1941. a. tegevus Eesti vabastamisel on küllalt hinnatav, et Omakaitse võiks vääriliselt oma nime edasi kanda, pealegi alles hiljuti toimus siin muudatus – endise Kaitseliidu organisatsiooni eeskujul loodi maakondlikest omakaitse üksustest Omakaitse malevad, näiteks Omakaitse Lääne malev (võrdle end. Kaitseliidu Lääne malev). Omakaitselased loodavad, et kõrgemalt poolt antakse neile kindel teadmine, et Omakaitse jääb senisel kujul püsima ja ühes sellega ka Omakaitse nimi.

Rahva meeleolu on negatiivses suunas mõjutanud Haapsallu ulatunud kuuldused Kesk- ja Lõuna-Eestis toimunud eestimeelsete tegelaste arreteerimistest. Nende kuulduste põhjal on vahistatud ka üle Eesti tuntud 1941. a. suvine Omakaitse organiseerija ja tubli lahingumees kapten Talpak. Arreteerimise põhjusi ei teata, üldiselt kaldutakse arvama, et nimetatud isikud võisid avaldada soomesõbralikku tendentsi. Mainitud jutt liigub eriti vargsi Haapsalu eestimeelsete isikute hulgas, kusjuures kardetakse, kas Eesti Julgeolekupolitsei peale kommunismi likvideerimist Eestis (mis suuremas mastaabis arvatakse olevat lõpule jõudnud) ei hakka kimbutama eestimeelselt mõtlevaid isikuid, eesti ohvitsere, sõjaväelasi, Omakaitse tegelasi jne.

Rahvale on saanud teatavaks, et Kirbla vallas keegi Rumba nimeline OK liige on tahtnud kõrvaldada ühe kergekuulipilduja ja teinud va-

---

[1] Sandarmeeria – Saksa korrapolitsei maapiirkondades.

[2] Schutzmannschaft – kaitsemeeskond, üldnimetus kõigi Saksa politsei ja politseivägede Idas kohalikest elanikest moodustatud üksuste kohta; Eesti Omakaitse nimetuseks saksa keeles oli ja jäi ka edaspidi otsetõlkeline "Estnische Selbstschutz".

leavalduse nagu oleksid kolm sakslast kuulipilduja ära viinud. Nüüd aga olla selgunud, et Rumba olla ise kavatsenud kuulipilduja kõrvaldada ja peitnud selle maasse ning mõtelnud kuulipilduja äraviimise loo ise välja. Rahvas mõistab sarnase teo hukka ja soovib, et niisugune isik kui Rumba, kes toimib lubamata ja vastutustundeta, tuleks OK ridadest kõrvaldada ja temale määrata mõjuv karistus. Selle teo teatavaks saamisel on arukamad inimesed harutanud tekkinud olukorda ja leiavad, et selle teo tagajärjel võime kaotada sakslaste usalduse ja võib tuua kitsendusi. Kogu rahva üksmeelne otsus mõistab Rumba tegevuse hukka ja seadusevastaseks.

Selles asjas toimetab juurdlust Saksa Julgeolekupolitsei. Asjast olen B-Pärnu peavälisosakonnale[1] ettekannud.

Emmaste valla elanike hulgas on tekitanud ärevat meeleolu asjaolu, et sealse ümbruskonna suurim kommunistlik tegelane Arvo Äär on vabastatud Kuressaare vangimajast. Elanikkonna hulgas peetakse A. Äär't eriti hädaohtlikuks praegusele korrale, kes on olnud kohapeal aktiivne kommunistlik tegelane. Kardetakse, et Äär võib salaja tegutseda kommunismi kasuks. Elanikkonna poolt on Emmaste rajooni konstaablile öeldud, et kui A. Äär on vabaks lastud, siis peaksid kõik teised Emmaste valla kommunistlikud tegelased saama vabaduse, kuna nad olla kõik vähem süüdi kui Arvo Äär.

Elanikkonna hulgas on tekitanud nurinat sõidulubade saamise kord Hiiumaale põllutöödele saadetud linlaste hulgas. Kurdetakse, et sõidulubade saamine tagasisõiduks on aegaviitev, sest avaldus tuleb selles asjas esitada Kärdla jsk politseikomissarile, kes siis sõiduloa esitab Haapsalu Piirkonnakomissarile kinnitamiseks, kust see tagastatakse Kärdla jsk politseikomissarile isikule väljaandmiseks. Tähendatud sõiduloa saamine võtab aega umbes 7–10 päeva.

Käina valla elanike hulgas on pahameel Käina vallavalitsuse tegevuse kohta, kus oodatakse vallavalitsuse kõrvaldamist ja õiglaste ametnike kohalepanekut. 5. augustil s. a. oli sama vallavalitsuse poolt antud elanikele käsk, et tooksid Käina loomi normi lihaks. Mõned talupidajad tõid oma loomad Käina, kuid kohapeal selgus, et käsk ei olnud õiglane ja talupidajad viisid oma loomad tagasi kodusse. Tähendatud asjaolu tekitas elanikkonna hulgas pahameelt vallavalitsuse tegevuse kohta.

Käina vallavalitsuse tegevuse selgitamine kestab.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 79-81.

---

[1] St. Haapsalu poliitilise politsei vahetule kõrgemale instantsile Julgeolekupolitsei eesti harus.

Kuressaare poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik, suhtumine valitsusse endine. Teatavat tähelepanu on endale tõmmanud hr. Kindralkomissari ja hr. dr. Mäe kõned, eriti Juhi korraldus Eesti Leegioni asutamiseks. Üleskutse on vastukaja leidnud, tuleks vaid vastuvõtu-punktide arvu suurendada, nii võiks neid ka maal vallavalitsuste juures olla, kuna praegune olukord ei ole elanikkonnale küllalt soodus.

Sõjaliste sündmuste kohta öeldakse, et Idarindel on sel aastal juba sakslastel ainult ühes lõigus edasitung, milles nähakse Saksamaa sõjalise jõu nõrgenemist, sellele tuuakse paralleelseks võrdluseks kogu rinde liikumine (edasitung) mineval aastal.

Paljud avaldavad kartust, et sakslasi on P. Aafrikas ebaõnn tabanud, kuna sealt midagi enam kuulda ei ole.

Eesti Leegioni asutamisega seosesolevad arutlused on vaigistanud täiesti muud küsimused eesti vabatahtlike saatusest. Avaldatakse mõnel juhul arvamust, et ei ole õiglane ainult Eesti Leegionisse kuuluvate meeste eesõigustamine aumärkidega jmt., kuna mehed, kes kogu talve vabatahtlikena rindel sõdisid ja kelledest mõned elugi jätsid, jäävad aumärkidest jmt. ilma vaid asjaolu tõttu, et nad Eesti Leegioni ei kuulunud.

Maaelanikkonnas on aktuaalseimaks küsimuseks viljapeksmine, mida mootorpetrooli puudumisel toimetada ei saa ja süüdistatakse selles kohalikku põllumajandusjuhti von Schröderit, et tema rohkem kütteaineid ei muretsenud. Kuivõrd see arvamus tõele vastab, ei ole seni korda läinud selgitada.

Mõnel juhul ähvardatakse isegi vili koos pahnaga kokkuostu punktidesse viia. Olukord pahandab paljusid ja öeldakse, et kui talumees oma norme ei täida, siis ähvardatakse talu ära võtta, aga valitsus vastutasuks oma lubatud norme ise ka ei täida: ei saavat suhkrut, paberosse ega midagi lubatud hulgal.

Pahameelt on tekitanud ka valitsuse korraldus marjatoojatele suhkrut müüa, seetõttu olevat elanikkond marjadest ja suhkrust ilma, sest paljud peavad suhkrut enamaks kui raha ja ei müü seetõttu üldse enam eraisikuile marju.

Elanikkonnas on palju pahameelt tekitanud Majandus- ja Transpordidirektooriumi korraldus, mille põhjal teatud kvantumi marjade müüjatele anti luba osta suhkrut.

Selle korralduse tagajärjel on aiaomanikud hääs olukorras: neil on marju ja suhkrut, mõnedel isegi kümneid kilosid ning rohkem. Kodanikud aga, kellel puudus marjaaed ei ole saanud marju ega ka suhkrut,

sest aiaomanikud eelistasid marju müüa loomulikult äridele, et saada suhkruostu-luba.

Ülalnimetatud korraldus võimaldas kodanikel n.ö. ametlikult spekuleerida: müüdi teatav kvantum marju kokkuostu-punkti, mille eest saadi suhkruostu-luba. Kokkuopstupunkt saatis saadud marjad äridesse müügile, kust elanikud neid ostsid ja sagedasti samal päeval samad marjad uuesti kokkuostupunkti viisid ja seeläbi suhkruostu-load said, nii sai võimalikuks, et sama marjakvantumi pealt anti korduvalt ostulubasid suhkru peale.

Selle korralduse tagajärjel on nüüd suhkur otsas ja elanikele ei ole enam suhkrut müüa. Olukord on elanikkonnas suurt pahameelt tekitanud ja süüdistatakse Majandus- ja Transpordidirektooriumit, kes niisuguseid läbikaalumata korraldusi ellu rakendab.

Kodanike pahameel on ka inimlikult mõistetav, kui vaid ette kujutada olukorda, et marja-aia omanik omab kümneid kilosid suhkrut ja mitteomanik ei ole suhkrut grammigi saanud, paljudel juhtumeil ka mitte marju.

On ju mõistetav, et selle korralduse tagajärjel algab spekulatsioon suhkruga senisest suuremal määral, kuna nüüd leidub inimesi, kelledel suhkrut piisab spekulatsiooniks.

Käesoleval juhtumil osutub politseil eriti raskeks kontrolli pidada.

Ülalnimetatu kehtib ka seente kohta, millede müügi vastu saab teatavasti soola. Soolaga hangeldatakse maal seetõttu palju. Korralduse tagajärg aga tavalise kodaniku silmis halb, sest otsekohe peale ülalnimetatud korralduse jõustumist kadusid seened täiesti vabamüügilt.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 75-76.

Narva poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Elanikkonna üldises olukorras tekkinud muudatused aruandeaja jooksul on väikesed. Esimesena on huvi suunatud varustamisküsimusele. Toitainetega varustamise alal kitsikuse lahenemist ei olnud. Küll näitas aga paranemist tekstiilkaupade saamine ja elanikkond loodab sel alal hädatarvilike vajaduste rahuldamist. Põllumajanduses eriti kiireloomuliste tööde tõttu on kõik tähelepanu pööratud sügistööde läbiviimisele. Leivakaartide vastu või andmine tekitas osa elanikes nurinat. Põhjendati sellega, et või ei asenda leiba ja ainult isikud, kes omavad leiva suhtes tagavarasid, saavad ka võid muretseda.

Septembri algusel maksma pandud liiklemispiiramised, samuti elav sõjaväerongide liikumine raudteel on tekitanud elanikkonnas arva-

mise, et lähemal ajal idarinde kesk- ja põhjaosas suur pealetung algab. Lõunarinde suurvõidud mõjutavad veelgi elanikkonna meeleolu ning loodetakse ka kesk- ja põhjarinde kiiret edasiviimist kaugemale itta. Sealjuures on üldiseks sooviks tsiviilvalitsuse laiendamine kuni endise Eesti – N. Vene piirini.[1] Tsiviilvalitsuse maksmahakkamisest loodetakse mitmesuguseid hüvesid: paremat elanikkonna varustamist, N. Vene võimude poolt natsionaliseeritud varade tagasisaamist, väike- ja käsitööstuse olukorra paranemist ja kaubandusliku tegevuse elavnemist.

Narva-Jõesuu rajoonis on tekkinud saksa sõjaväelaste ja kohalike elanike vahel vastuolusid, mis tingitud sõdurite omavolitarvitamisest toitainete hankimisel. 08. 09. 42 tekkis N.-Jõesuus Robert Mets'a ja kolme sõjaväelase vahel, kes Mets'a põllult omavoliliselt kartuleid tahtsid võtta, kokkupõrge. Kokkupõrkel leidis aset mõlemapoolne relvatarvitamine, kusjuures R. Mets täägilöögist haavata sai. Mets tulistas vintpüssist 2–3 lasku. Juurdlust toimetab Feldgendarmerie[2]. Nimetatud vastuolud on kohaliku iseloomuga ega ole seni üldist meeleolu mõjutanud.

Eesti Leegioni asutamine on tekitanud elava poolt reaktsiooni ja loodetakse, et ka praegused vabatahtlike üksused Leegioniga liidetakse. Kahju tuntakse madala vanusepiiri määramisest.[3] Kuna Läti ega Leedu Leegionide asutamisest midagi teada ei ole, siis avaldatakse rõõmu usalduse eest, mida Juht Adolf Hitler Baltimail ainult eestlastele on osutanud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 85.

Paide poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Kuna rukkisaak olnud kohati väga kehv ja üldiselt alla keskmise, siis ollakse arvamisel, et rukkinormi andmisega tekib raskusi. Viljapeksuga seoses kuuldub nurinaid, et talunikule antakse napilt bensiini ja õli, kuna aga linlastel olevat võimalusi nende ainetega spekuleerida ja vahetus-

---

[1] Narva linn koos ümbruskonna valdadega kuulus rinde tagalapiirkonda ja seega sõjaväevalitsuse alla.

[2] Feldgendarmerie – välisandarmeeria, Wehrmachti sõjaväepolitsei.

[3] Vabatahtlike Eesti Leegioni astumiseks oli esialgu nõutav vanus 17 – lõpetatud 25. eluaastani, 4. septembril 1942 tõsteti vanuse ülempiiri 30. eluaastani.

kaupa ajada. On lootusi, et hea odrasaak aitab katta puudust rukki alal.

Järvamaal linlaste poolt osutatud lõikusabi on maal leidnud hindamist tublide tööliste puhul, kuid siin-sääl on kuulda hääli, et mõned linlased on talus vaid tüliks. Eesti Leegioni asutamise kohta kuuldub pooldavaid seisukohti, kuid tegelik osavõtt on seni loid.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 66.

Petseri poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik. Viimastel päevadel ei jatkunud Petseri linnas kõigile leiba, mis tekitas rahva keskel nurinat.

Vana-Irboska ümbruses levis augustikuu lõpupäevadel kuulujutt, et Eestis tuleb varsti mobilisatsioon ja mobiliseeritakse kõik meesisikud 50. eluaastani.

Kuulujutt sai alguse ajalehes avaldatud Eesti leegioni asutamise teatest, millest olid mõned vähese kirjaoskamisega isikud valesti arusaanud ja tõlgitsenud seda mobilisatsioonina. Kuulujutt mingit mõju ei avaldanud, kuna peatselt selgus väärtõlgitsus.

3. septembril s. a. pärast lõunat põgenesid Petseri raudteejaama juures välistöödelt poliitilise süüteo eest Petseri vanglas eeluurimise all olevad vahialused Ivan Kornilov, sünd. 25. 10. 1912. a. ja Nikolai Stoljär, sünd. 31. jaan. 1917. a., mõlemad pärit Linnuse vallast Volkova külast. Põgenenute tabamiseks on vastavad korraldused tehtud.

Pühapäeval 13. septembril s. a. toimusid Petseri kloostri poolt Vilo vallas Pankjavitsas nn. ristikäigud. Samal päeval peeti ka Pankjavitsa vene koguduse surnuaia püha, kuhu oli rohkesti rahvast kogunenud. Samal päeval umbes kella 11.00 ajal märkas Vilo III raj. konstaabel Ristna Pankjavitsa surnuaial kahte temale tundmatut meest, rahvuselt venelased, kusjuures üks neist andis teisele üle ühe pudeli. Konstaabel Ristna pidas isikud kinni ja otsis nad läbi, kus leidis nende juurest kaks pudelit kodusel teel valmistatud viina (puskarit). Konstaabel võttis puskaripudelid ära ja pani need omale kuue põuetaskusse ning ise hakkas isikuid kindlaks tegema. Isikud oma nime ei ütelnud, mille peale konstaabel nõudis neilt isikutunnistusi. Samas haaras üks neist tundmatutest konstaablil kuue siiludest kinni ja rebis kuue eest lahti ning võttis puskaripudeli konstaabli põuetaskust ja lõi sama pudeliga konstaablile pähe. Sellepeale laskis konstaabel hoiatuseks püstolist paugu õhku, millest hoolimata tundmata isik tahtis veel teistkorda konstaablile pudeliga pähe lüüa. Kuid konstaabel tulistas veel enne, kui löök sai teda tabada, tundmatule püstolist lasu rindu ja isik kukkus

surnult maha. Selgus, et surmasaanu oli Jegor Simanov, 27 a. vana, pärit Vilo vallast Ratsevo külast. Asja selgitab Petseri kriminaalpolitsei.

Üldiselt kohalikud venelased käituvad politseivõimude vastu väga väljakutsuvalt, üleolevalt ja trotsivalt, ning ei taha politsei korraldusi ega käske täita.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 69-70.

Pihkva poliitiline politsei 11. septembril 1942

Rahva üldises poliitilises meeleolus on märgata teataval määral tardumist, mis tingitud idafrondi põhja lõigus edu puudumisest. Kommunismi pooldajate hulgast kuuldub, et teine talv võib veel tuua üllatusi bolševike kasuks. Leidub kommunistide käsilasi, kes levitavad kuuldusi "punase paradiisi" tagasi tulekust ja ähvardavad suurejooneliste tasumistega. Sellest tingitult on ka tunnistajate seletuste avameelsuses märgata tagasiminekut.

Maalt kuuldub, et metsarikkamates kohtades on suurenenud partisanide arv ja tegevus ning on paranenud ka nende relvastus. Partisanid omakorda terroriseerivad ja mõjutavad maaelanikke. Üldiselt aga on maa kommunismi vaenulikum kui linn. Seda vaenulikkust on suurendanud veel asjaolu, et talupidajailt nõuetavad sundnormid on vähemad kommunismi aegseist.

Linnaelanike hulgas ei ole märgata kommunismi vaenulikkuse tõusu ja nimelt sellepärast, et linlase olukord pole paranenud. Tuntakse endiselt puudust toitaineist, riietusest ja muist esmajärgulisist tarbeaineist. Vabriku- kui ka teiste tööliste palgatingimused pole paranenud ja toitainete hinnad ei ole vastavalt palkadele alanenud. Tuntakse tõsist muret järgneva talve üle, kuna saadava töötasuga ei suudeta muretseda tagavaraks toit- ja kütteaineid. Ainete hinnad turul on liiga kõrged selleks, et neid suudaks osta harilik tööline. Töölised näeksid meeleldi, et seatakse sisse tükitöö, mis võimaldaks enam teenida. Tööde ja käitiste juhtide tegevusega ollakse rahul, kuid nurisetakse tõlkide, eriti lätlaste üle, kellede käitumine töölistega olevat toores ja ülbe. Samuti nurisetakse kohalikest elanikest määratud vähemate tööjuhtide üle, kellede käitumine samuti jätvat soovida. Madalatest töötasudest tingituna on esinenud omavolilisi töölt puudumisi ja üksikuid lahkumisi.

Saadud andmeil olevat Pihkvas ja selle ümbruses tööle rakendatud lätlased ja poolakad eriti Saksa vaenulikud. Vedurijuhtidena ja nende abidena sõitvad poolakad, tulles frondi lähedusest, teatavad kuuldust-

nähtust venelastele. Lätlaste hulgas olevat räägitud, et juhul kui saksa väed (sakslased) peaksid Lätist lahkuma, siis tulistatakse neid samuti /kui/ venelasi igast aknast. Sarnane lätlaste ja poolakate Saksa vaenulikkus on lähendanud neid venelastele ja viimaste vaenu tõstnud eestlaste vastu, kes on Saksa sõbralikud ja töötavad Saksa asutisis.

1942. a. toimus Pihkva maakonna valdades uute ajutiste passide väljaandmine ja vene passide varustamine õiendustega. Ajutised passid anti välja neile, kel mingil põhjusel puudusid veneaegsed isikut tõendavad dokumendid. Näit. kaotanud, äravõetud jne. Ehk jälle kellele alaealisuse tõttu passi veel väljaantud ei olnud. Sarnaseile isikuile anti passid välja vallavanema vastutusel.

Sel puhul on tulnud ette juhuseid, kus uue ajutise passi on saanud: 1) isikud, kelle kohta vaid vallavanem on andnud tõenduse, et ta on see isik, kelleks end nimetab; 2) isikud, kes esitanud maakonna politsei jaoskonnast väljaantud kviitungi Vene passi kaotamise kohta ja 3) kohal tundmatud isikud, kellede üle mõni kohalik elanik on võtnud vastutuse endale, mida vallavanem kinnitanud. Passi kaotamise registreerimine on aga toimunud vaid kaotaja suulise avalduse põhjal, mille tõttu on igal võimalik sarnase passi kaotamise kviitungi saamine. Paljud sarnaste ajutiste isikutunnistuste saajad on vallast, kust nad isikutunnistuse saanud, lahkunud teadmata kuhu. Üldiselt võimaldab sarnane passide väljaandmine passide saamist igasugusel kahtlasel elemendil – ka partisanidel, mis raskendab kommunismi vastast võitlust ja kahtlaste isikute üle valve teostamist. Enamikud valla- ja külavanemaist on vähearenenud, millest tingitult kergeusklikud ja kergel käel kirjutavad alla ajutisile isikutunnistusile ja õiendusile. Samane on olukord valdades tegutsevate kohalikest elanikest politseinikega. Ka need on vähese haridusega ja arenematud.

Kohalike elanike hulgas on tekitanud pahameelt, et isikud, kes olnud nõukogude võimuajal juhtivatel ja vastutavatel kohtadel, on end ka nüüd upitanud ülesse, kuid miskipärast kardetakse sarnaste isikute kohta teateid anda, mis valgustaks nende tegevust nõukogude ajal. Sageli esitatakse kaebusi, mis tingitud puht isiklikust vihavaenust või põhjendatud vaid kuuldusile; kui viimasel juhul ei järgne kaebuses tähendatud isiku vahistamist või karistamist, ollakse väga pettunud. Samane olukord on tingitud sellest, et nõukogude ajal piisas vaid kaudsest ja põhjendamatust kuuldusest isiku vahistamiseks.

Pihkva linnas avaldatakse rahulolematust linnapea Cerepenkini ja politseiülema Garšneki üle, kelle tegevusega ei olda rahul. Nurisetakse nende poolt tehtud korralduste ja nende ametnike tegevuse üle.

On esinenud juhtum, kus postkontori seinale on kleebitud käsitsi kirjutatud kahekõne, milles kutsutakse ülesse naisi mitte saksa sõjaväelastega sõbrustama.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 77-78.

Pärnu poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Kohapäälsesse meeleollu on tekkinud, eriti intelligentsi hulgas, seoses Viljandimaa sündmusiga, lünki, millised on põhjustanud teatud määral üldise meeleolu languse. Rahva hulgas on küllaltki teada Viljandimaal teostunud talupoegade vahistamine. Kõneldakse, et see olevat hõlmanud ligemale paarisaja isiku ümber. Samuti kõneldakse ülbest ja toorest käitumisest Viljandimaa talupoegade vahistamisel. Kõik see on tekitanud inimesis teatud määral hirmu kehtiva võimu ees ning kogu tegu võrreldakse sageli bolševismi kehtivusel toimunud küüditamistega.

Ajalehes vilksatanud teate, et Viljandimaal avastati ning vahistati relvade hoidjate jõuk, korrigeerimiseks valgustab rahvas sündmust teisiti. Rahva hulgas on levinud kuuldused, et Saksa sõjaväelased on provotseerinud eestlaste arreteerimise nimelt sellega, et nemad on müünud talumeestele relvi kõrge hinna eest, mida talumehed olevat maksnud toitaineis. Müümisel olevat aga sõjaväelased üles märkinud relvade numbrid kui ka ostjate nimed ning elukohad. Pärast oma "tehinguid" antud need andmed edasi Saksa SD-le, kelle algatusel toimunudki siis mainitud vahistamine. Rahva hulgas on aga see operatsioon tekitanud umbusalduse Saksa sõjaväelaste ja asutiste vastu, kuna selles nähakse sihilikku kokkumängu Eesti jõukamate talunike ja intelligentsi arreteerimiseks. Kogu sündmuse taga arvatakse peituvat ümberasunud balti-sakslaste kätt, kelle eemärgiks olevat püüda halvendada riigi-sakslaste suhteid eestlasiga nende vahelise umbusalduse tekitamisega, et seega saada sest endale nii majanduslikke kui ka poliitilisi eeliseid meie kodumaal.

Muidugi osutatakse osa süüd ka ostjaile talupoegadele, et viimased nii ettevaatamatult talitasid ning relvade müüjat vastavate võimude kätte ei toimetanud, millega oleks säilitanud suureneva lugupidamise, nüüd aga vastupidi umbusaldust süvendada aitasid. Kerge on ju rikkuda häid suhteid, kuid seda raskem on neid taastada.

Samalaadsest vahistamisest kuuldub rahva hulgas teateid Tartu kohta, kus olevat vahistatud kohapäälsete kommunistide vastaste partisanide juhte kapten Talpak ning ühes temaga veel mõningaid Tartu Omakaitse ohvitsere. Kõigile on teada eestlaste-metsavendade tegevus

kommunismi hävitamisel, milleks pea kõikjal üle Eestimaa löödi nii tõhusalt kaasa, et paljudes kohtades oli võim kommunistidelt ülevõetud juba enne Suur-Saksamaa sõjaväe üksuste saabumist. Kuna nüüd aga kommunistide vastaste partisanide juhte on vangistatud, on jätnud viimane seik rahvale mulje, et siin on tegemist võibolla reetmisega meie paremini võidelnud poegade suhtes kommunistliku kalduvusega elemendi poolt, et seega tekitada pahameelt kehtiva reziimi korralduste suhtes.

Rahvas näeks selliste juhtumite põhjalikku lahendust ning selgitust võimude poolt ning tulemuste objektiivset teatavaks tegemist rahvale, et viimane ei kobaks pimeduses ega opereeriks kuulujuttudel põhjenevate andmeiga.

Ka põhjustab häireid meeleolus mitteküllaldane informatsioon rinde olukorrast Leningradi sektoris. Saksa ohvitserkonnast on levinud teateid, et venelased on Leningradi ja Rževi vahelises rindelõigus üle saja kilomeetrilisel rindel teinud rünnaku ning saavutanud ka mitmes kohas paiguti edu.

Visalt levib kuuldus, et Tallinnas on leidnud aset augustikuu viimsel pühapäeval raske raudtee õnnetus, milline olemasolevail andmeil olevat nõudnud ohvriks mitukümmend inimelu. Õnnetus olevat tekkinud vale pöörangusеade tõttu Balti jaamas, mis olevat põhjustanud Tallinn-Paldiski ning ühe teise reisirongi kokkupõrke. Arusaamatust põhjustab seik, et mainitud raudtee õnnetust ei avaldatud ajalehis. Selline raudteeõnnetus meie oludes on aga esmakordne ning selle mahavaikimiseks ei leita olevat põhjust.

Möödunud aastal exekuteeritud kommunistlike tegelaste matmise paigad on Mõisaküla läheduses ja Abja vallas, Vana-Kariste osas, Pullevere mäel, viimaste omakseile teatavaks saanud ning omaksete poolt korrastatud. Nii on Pullevere mäele maetute exekuteeritute ühishauale asetatud pääle ristid ning viidud sinna lilli. Viimane ühishaual käimine oli 6. augustil s. a. õhtul umbes kella 20.30 paiku. Selle kohta on alustet juurdlus minule alluva assistendi poolt ning kestab. Kommunismi vastaste, kehtiva režiimi pooldajate hulgas on tekkinud olukord tekitanud pahameelt ja viimaste poolt on korrastatud exekuteeritute ühishauad mitmel korral öö jooksul tehtud maatasa. Vana-Karistes on levinud jutt, arvatavasti lastud lendu exekuteeritute omaksete poolt, et viimased on käinud Pärnus Saksa võimude juures ning säält on antud neile luba exekuteeritute haudade korrastamiseks. 1941. a. exekuteeritute otsuste täideviimine toimus 7. augustil ning 1942. a. 6. augustil viidi hauale lilli ja rist. Kohalikud elanikud sooviksid, et avaliku teadaandega tehtaks rahvale teatavaks, kas on exekuteeritute haudade korrastamine lubatud või keelatud, kuna

kommunismi meelsete tegelaste poolt levitatud kuulujuttude varal on mitmelgi arvamine või valearusaamine selle kohta ning arvatakse, et see siiski võib olla on lubatud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 67-67p.

Rakvere poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Rahva meeleolu on endine ja suuremaid muudatusi esinenud ei ole. Toitaineid on viimasel ajal võrdlemisi korralikult kätte saadud, mille tõttu on rahva meeleolu ka veidi paranenud, kuid nurinad sellelt alalt vaikinud ei ole. Sõjasündmusi jälgitakse endiselt suurima huviga, kusjuures rahvas on eriti huvitatud Leningradi ja Stalingradi langemisest. Lootust Leningradi peatseks langemiseks on annud reisirongide seisma jätmine, milliste asemel liiguvad vahetpidamata sõjaväerongid Tapa-Narva raudteeliinil. Rahva seas nurinat reisirongidel sõitmisvõimaluste ärajäämise pärast Tapa-Narva liinil kuulda ei ole. Räägitakse, et Sevastoopoli vallutamisel kasutatud vabakssaanud väeosad, tankid ja suurtükid veetakse nüüd Leningradi alla ja siis on Leningradi vallutamine päevade küsimus. Seda kuuldust on levitanud ka Rakveres asuvad sõjaväelased.

Laialdasemad rahvahulgad mõistavad hukka inglasi nende liitumise pärast nõukogudega ja suhtutakse põlastusega alatutele pommirünnakutele, milliseid inglased teostavad Prantsusmaa aladele, säästmata isegi punase ristiga kaitstud haiglaid. Rahva suhtumisele sakslastesse on avaldanud väga halba mõju Goldfieldi kaevanduses[1] riigisakslase Schmidt'i poolt kordasaadetud mõrv. Avaldatakse arvamist, et kui oleks keegi eestlane mõrvanud mõne riigisakslase, siis oleks sellel väga halvad tagajärjed eestlasile olnud. Eesti Leegioni loomist pooldatakse ja avaldatakse häädmeelt selle üle. Vabatahtlikud rindel loodavad ise ka sellest parimat, kuid ühenduses Eesti leegioni loomisega on levinenud kuuldused, et leidub vähe mehi, kes veel leegioni valmis on astuma ja selle tagajärjel kuulutatavat välja mobilisatsioon. Mobilisatsiooni kuuldus on levinenud peamiselt maal. Linnameestest leidub väheseid, kes leegioni astuda tahavad, eriti on selleks mõju avaldanud senised vabatahtlikud, sest nende hulgas leidub paljusid, kes rinde olukorda väga halvas valguses lasevad paista ja eriti seda toonitavad, et sakslased on ikkagi rindel eelistatud ja võtavad tihti eestlaste poolt võidetud lahingu au ainuüksi endale.

---

[1] Goldfieldi kaevandus – briti firma "New Consolidated Gold Fields Ltd." poolt 1930ndatel asutatud põlevkivikaevandus ja -vabrik Kohtlas.

Põllumehed on endiselt mures petrooleumi ja bensiini pärast, sest koristatud vili seisab peksmata.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 86.

Tartu poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Rahva üldmeeleoluliseks küsimuseks on viimastel päevadel olnud sõjasündmused Leningradi sektoris ja Stalingradi piirkonnas. Avaldatakse arvamusi, et kui Leningradi suurrünnak lähemal ajal ei teostu ja linn sügiseks veel punaväe kätte jääb, siis võib eelolev talv Eestile tuua ebameeldivaid elamusi ja üllatusi.

Rahva hulgas on meelepaha tekitanud linna Varustusameti poolt väljakuulutatud võinormide mittekorralik kättesaamine. Küsimust on pikemalt käsitletud aruandes III p. 5b "Varustuse" all.[1] Samuti on avaldatud nurinat mõnede keskuste hooletu asjaajamise kohta, millest tingitud toiduainete rikkiminekud.

Kuulujuttudena räägitakse:

Kui Eesti Leegioni tarvilisel määral vabatahtlikke ei tule, siis võib järgneda ka mobilisatsioon.

Maarahva hulgas räägitakse viljajahvatuse seismapanekust ja maal tšeki-süsteemi sisseseadmisest, et vili võetavat talupidajailt ära ja jäetavat ainult ettenähtud norm, mis teatud määral ärevust tekitanud.

Seoses raudteesõidu kitsendustega on levinenud rahva hulgas kuuldus, et venelased on väljamurde teinud Leningradi piirkonnas ja umbes 100 km edasi tunginud Narva suunas. Kaitseks edasitungi vastu ehitatavat Narva sektoris kindlustusi.

Elanikkonnas on levinenud kuuldused mõnede Tartu majandusettevõtete juhtivate isikute vahistamise kohta, kes olla oma isiklikuks otstarbeks suuremaid tagavarasid kõrvaldanud. Sarnaste arreteerimiste üle tuntakse headmeelt.

Seoses ajalehtedes avaldatud hoiatusega, et maal liigub ringi inimesi, kes relvade müütamise ettekäändel taotlevad rahvale kahjulikke sihte, on mõnelt poolt mitmesuguseid küsimusi esile kerkinud. On avaldatud imestust, et kuidas võivad relvapakkujad üldse ringi käia ja kes sarnased isikud võiksid olla.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 68.

[1] Nimetatud dokumenti pole Eesti Riigiarhiivis leitud.

Valga poliitiline politsei 31.8.–14.9.1942

Tööjõu järgi on maal endiselt nõudmine. Soovitakse saada sõjavange tööle suuremal arvul ja pikemaks ajaks.

Rukkisaagi lootustes on enamuses pettumus, kuna tänavune saak on alla keskmise.

Linlaste lõikustöödele saatmise aktsioon areneb endiselt ja leiab nii linna- kui ka maaelanikkonnas sooja vastuvõtu.

Nurin madalate normihindade üle põllupidajate seas kestab. Räägitakse, et põllumees omi rahalisi kohustusi ei suuda õiendada ning talu pankrotti mineku vältimiseks peab sissetulekuid hankima ebaausal teel – näiteks spekulatsiooniga. Viimane pannakse valitsuse arvele, kes ebaõiglaselt kujundab hindu, makstes põllumeestele, kui riigi kandvamale klassile, kõige närusemaid tasusid tema töö ja saaduste eest.

Samuti on viljamasindamisel kütteõlidega.

Eesti Leegioni formeerimise käsk Juhi poolt on leidnud kõikjal hääkskiitu, sest sellega on antud tunnustus meie sõdurile ja rahvale.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 71.

Viljandi poliitiline politsei 28.8.–10.9.1942

Rahva meeleolu üldiselt rahulik. Ei ole vist kunagi tuntud ühe väikese rahva poolt suuremat poolehoidu ja häädmeelt ühe ajaloolise heitluse vastu, kui praegusele kommunismi hävitamisele tunneb eesti rahvas. Sõjasündmusi idarindel jälgitakse suurima huviga ja kohtumisel tuttavad pärivad teineteiselt esmajärjekorras uudiseid sõjarindelt. Suure pinevusega oodatakse rinde edasinihkumist ka põhja ja keskrindel. On levinenud kuuldus, et Leningradi vallutamisega tehakse algust juba lähemal ajal ja selleks otstarbeks on Rostovi juurest juba kohale toodud ülirasked kahurid, millega pommitatakse Leningradi enne rünnakut.

SS-Eesti leegioni asutamiskäsu ja dr. Mäe kõnesse sel teemal suhtub rahvas rahuldustundega. Erilist heakskiitu leiab see rindelolijate poolt – kuna iseseisva Eesti üksuse loomine oli paljude sooviks juba ammu. Peale selle näitab see, et Juht hindab eestlasi kui täisõiguslikke Uus-Euroopa liikmeid võitluses maailmavaenlase bolševismi vastu.

Ärevus, mis tekkis 19. aug. s. a. relvavarjajate arreteerimise tagajärjel on vaibunud, kuna paljud on juba vahi alt vabanenud ja oma töö juurde tagasi pöördunud. Peasüüdlaseks selle asja organiseerimises

peetakse Raudna valla taluomanik Juhan Ilves't, kes püsse sai saksa sõjaväelastelt ja need suure kasuga müüs edasi teistele talupidajatele.

Põllumeeste ringkondades on kuulda nurinat liig madalate liha ja piimasaaduste kui ka teravilja hinna üle, mis ei tasu tootmist ega ei ole kooskõlas tööstussaadustega. Ka on tekitanud pahameelt ja nurinat põllupidajate seas teadaanne, et esimesed teravilja normi täitjad saavad suuremaid hüvitusi kui hilisemad. Talunikud tahaksid kõik oma kohustused korralikult täita, kuid neist mitte olenevatel põhjustel ei jõuta rehepeksumasinate vähesuse tõttu viljapeksuga kõikjal üheaegselt lõpule, mille tõttu mõned peavad tahes tahtmata vähemate hüvitustega leppima või sellest hoopis ilma jääma. Tuletatakse ka seda meelde, et läinud sügisel andsid korralikud talumehed oma vilja juba sügisel ilma hüvitusteta ära, kuid kohusetundetud tegid seda alles kevadel, saades hüvituseks suurel arvul paberosse. Leitakse, et igale korralikule ja kohusetruule talunikule tuleks hüvituseks midagi võimaldada, kes oma kohused on riigi vastu täitnud, peale viljapeksu. Kui viljapeks on lõppenud, siis määrata üldine äraandmise aeg, ja kui siis keegi ei täida oma norme, seda võiks siis ilma jätta hüvitustest.

Elavat vastukaja rahva hulgas, eriti põllupidajaskonnas on tekitanud Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe üleskutse kõigi vabade töökäte rakendamine viljakoristamiseks põllumajandusse. See hädavajalik suuraktsioon "rahvuslik lõikusabi", mille juhiks on dr. Wendt, süvendab meie talupidajates usku Eesti Omavalitsuse püüetesse kindlustada õigeaegne viljakoristamine, et tagada seega rahvale küllaldased toidunormid eelolevaks talveks. Esimene erirong lõikusabilistega, kes siirdusid suuremalt osalt laiali Viljandimaa valdadesse, kus ollakse nende töö ja tegevusega üldiselt rahul.

Esmajärguliste tarbeainete vabaturult puudumise tõttu talumehed midagi raha eest osta ei saa. Sellepärast on talupidajate ühine soov, et riik neilt võetavate normide ulatuses annaks neile talupidamiseks tarvisminevaid tarbeaineid või põllutööriistu, samuti ka kunstväetist.

Linlaste peamiseks nurisemise põhjuseks on kaupade puudus ja liiga väike toidunorm, mis ei võimalda äraelamist, ilma kõrvalt juurdemuretsemiseta.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 74-74p.

Võru poliitiline politsei 1.–15.9.1942

Rahva tähelpanu ja uudishimu on suunatud sõjasündmustele. Sageli arutletakse küsimust: kaua püsib Leningrad? Kardetakse jälle talvesõja korduvaid raskusi.

Elavat kõneainet annab Eesti Leegioni moodustamine, kusjuures kaheldakse selle vajalise arvulise koosseisu saamist põhjusel, et sellesse kõlblikke on piiritletud kindlate mõõdetega.[1]

Rahva hulgas on tekkinud suur pahameel Eesti Rahvakasvatuse büroo tegevuse pärast, kuna eelnimetatud asutise tegevus baseerub kohapääl endiste "vabside"[2] tegevusele ja ERb värbab igal juhul endisi vabside tegelasi omale kaastöölisteks. Nii on teatavasti üheks selliseks kaastööliseks-agendiks värvatud Varstu vallas Krabil elunev Peeter Masul. See mees on kogu valla rahva teades kogu aeg osutunud kõlbmatuks oma ülikergatslikuse tõttu. Teda pole kunagi peetud vääriliseks relva kandma nii Kaitseliidus kui ka praeguses Omakaitses. Sellele vaatamata on Masulil luba vintpüssi hoidmiseks ja kandmiseks. Masul käib kohapääl ringi suure ja kõikvõimsa mehena ja igale naljatajale esitavat EO juhi dr. Mäe allkirjaga dokumendi tõenduseks, et tegemist olevat endise vabsi ja praegu väga tähtsa isikuga. Inimesed arutlevad: kas siis tõesti dr. Mäe jagab vabside liikmekaarte. Ka on P. Masul suureks ja oodatud külaliseks Võru rahvakasvatuse büroo[3] juhataja Kerstenbecki juures igasuguste andmete andmiseks kõigi avaliku elu ja ametnike tegevuse kohta. Sarnane asjaolu on tekitanud kohapääl rahvahulgas suurt pahameelt.

Ollakse arvamisel, et kui inimene oli ideeliselt vabs, siis ei ole vähematki põhjust teda alahinnata, kuid alavääristatakse kõigiti igasuguseid kergatstüüpe ja seda hullemini, kui nad esitavad endid vabside tegelastena.

Et ära hoida rahva võimalikku omakohut, oleks aeg pidurdada E. Rahvakasvatuse büroo agente nagu seda on P. Masul, saates teda elama kohapäält mujale.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 73-73p.

---

[1] Vabatahtlike Eesti Leegioni astumiseks oli nõutav pikkus vähemalt 1,72 m (hiljem 1,68 m) ja vanus 17–25 (hiljem kuni 30) eluaastat; lisaks sellele toimus range tervisekontroll.

[2] Vabs – vabadussõjalane, Eesti Vabariigi ajal paremradikaalses vabadussõjalaste liikumises osalenu.

[3] Rahvakasvatuse Peavalitsus – Eesti Omavalitsuse propagandaasutus, tegeles propaganda, ajakirjanduse, kirjastuste ja sporditöö korraldamisega; maakondades tegutsesid selle kohalikud osakonnad.

Julgeolekupolitsei tähelepanekuid kontrollitud posti kohta 1.–15. 9. 1942

Rahva suhtumine Saksa võimudesse.

Rahva hoiak saksa sõjaväe- ja tsiviilvõimudesse lojaalne ja kõigiti heatahtlik. Harva kurdetakse tsiviil "tagalameeste" üleoleva tooni üle. Väga sageli mainitakse hindavalt-tunnustavalt saksa kaitset bolševike vastu.

Rahva hoiak Eesti Omavalitsusse.

Omavalitsuse tegevusse suhtutakse üldiselt hästi. Umbusaldus esineb mõnikord vallavalitsuse esindajate suhtes, kes ei ole küllalt objektiivsed sundnormide määramisel ja preemiate jagamisel. Samuti ostulubade jagamisel mõnikord nurisetakse "onupoja poliitika" pärast.

Millistest rahulolematustest kirjutatakse.

Linna inimesed nurisevad toiduainetega varustamise üle, leitakse, et määratud normid on liiga vähesed. Puudust tuntakse juurvilja, eriti kartuli, kala ja marjade puudumise üle turul. Sageli kirjutatakse kütte-kriisist linnades. Jalanõude järele tuntakse tungivat vajadust nii linnas kui maal, riietuse järele eriti linnas.

Maal vajatakse valgus- ja mootorpetrooleumi, seebikivi, riidevärvi, naelu, soola, niiti ja nahka.

Rahva suhtumine vabatahtlike pataljonidesse ja Eesti leegioni.

Vabatahtlikesse ja Eesti leegionisse suhtumine hea, viimase kohta vähe sõnavõtte.

Vabatahtlikkude meeleolud.

Vabatahtlikkude meeleolud on rahuldavad. Ollakse rahul toiduga ja sõjamehe varustusega. Nurisemist tekitab sakslaste poolt ebaühtlane kohtlemine sakslaste ja eestlastega. See on sageli meeleolu langemise põhjuseks.

Ollakse pettunud selles, et ei peeta kinni sõlmitud lepingust: teenistuse tähtaja möödumisel soovijaid ei vabastata teenistusest. Sageli igatsetakse kodumaa ja korralise puhkuse järele.

Paljud pataljonide vabatahtlikud soovivad Eesti leegioni üle minna.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 65-65p.

Haapsalu poliitiline politsei 15.–30. 9. 1942

Rahva meeleolus on viimasel ajal märgata murelikkust sõjasündmuste suhtes Idarindel. Selle põhjuseks on Stalingradi sektoris lahingu pikaldane käik, kus arvatakse, et mõlemad võitlevad pooled on kõik omad reservid tegevusse rakendanud ja seepärast oodatakse suure põnevusega selle tulemusi, olles teadlikud, et selle lahingu tulemused võivad olla saatuslikud kaotajale poolele. Võidetud konvoi lahingud[1] tekitavad küll rõõmustust, kuid harilikul kodanikul ei ole selget ülevaadet ega ettekujutust nende võitude tähtsusest ja sellepärast vaadatakse neile kui teise järgu tähtsusega sündmusile. Veidi umbusku on tekitanud siinses rahvas kohaliste sündmuste üle vaikimine, nagu seda oli Tallinna pommitamine N. Liidu lennukite poolt. Selle tõttu on tekkinud rahva hulgas arvamine, et halbu asju ei avaldata, vaid varjatakse rahva eest. Need aga saavad ikkagi teatavaks isikute juttude kaudu ja siis juba mitmesuguste lisanditega. Oleks elanikkonna rahustamiseks soovitav, et sarnastest kohalikest sündmustest antakse kas või üldsõnalist informatsiooni, kui üksikasjade kirjeldamine sõja huvides ei ole soovitav.

Murelikkust on kuuldavale tulnud ka Leningradi rinde kui Eestile kõige lähema suhtes. Talve lähenemisega vähenevad ka lootused Leningradi vallutamise suhtes käesoleval aastal.

Sõjategevuse ja rinde kohta levis viimasel ajal kuuldus, et venelased on Leningradi ruumis edu saavutanud ja sõjategevus ähvardavat meie piiridele lähedale tulle – Narva linn olevat juba kõvasti ohustatud, mistõttu tsiviilelanikke sinna ega säält välja sõita ei lasta ning isegi ühendust pidav rong käigust ära on jäetud. Põhjust kuuldusele andis arvatavasti olukord, et Narva linn ühes osalise Virumaaga tsiviilvalitsuse alla ei kuulu, vaid sõjapiirkonda, nagu varemgi, ning seetõttu on sinnasõiduks vaja eriluba.

Majanduslikult on eriti põllumajanduses mõningaid üldisi raskusi ja seda esineb peamiselt viljapeksmisel (masindamisel) ja ka talumajapidamiste varustamisel seapõrsastega. Maal on püütud teha kõik mis võimalik, et vili õigel ajal pekstud saaks, nagu näiteks Martna-Lähtru erapiimatööstuse omanik J. Rõuk on oma meierei transmissiooni võllile jätku otsa pannud, mis ulatub läbi meierei seina ja meierei aurukatel on seetõttu rakendatud ka viljapeksu masina käivitamiseks. Selle tõttu avanes ümbruse talunikel võimalus omad viljad seal meierei juures ära masindada. Mõnes kohas on ka puugaasi mootoreid tööle

[1] St saksa allveelaevade rünnakud Suurbritanniasse ja Nõukogude Liitu sõjavarustust vedanud liitlaste laevakonvoide vastu Atlandi ookeanil.

juba rakendatud, kuid neid on üldiselt vähe. Talumeeste seisukoht on, et oleks tingimata tarvilik, et neis kohtades, kus muud abinõud puuduvad, peaks antama vabaks vedelkütteainet hädavajaduse ulatuses ja seda mitte üksikisikutele, vaid traktorite omanikele, kes selle kindla kontrolli all ka vastavalt ära tarvitaksid just vilja masindamisel. Nurinat on kuuldavale tulnud selle üle, et mõned isikud on saanud õli isiklikult ja ilma otsese otstarbeta, selle tõttu, et suutsid halisemisega veenda, nagu vajaks nad vilja masindamiseks kütteõli. Nurinat on eriti kuulda Ridala vallas, kus mõni isik on saanud petrooli, teised aga on ilma jäänud. Selle juures ei olevat arvestatud, kuidas keegi on norme täitnud. Selle tõttu on rahvas üldine pahameel tekkinud sarnase ilma kindla korrata petrooli andmise suhtes.

Senini on õli ostuluba välja annud kohalik sakslasest põllumajandusjuht neile, kes tema juures on käinud isiklikult vastavate palvetega, kusjuures põllumeestele on jäänud mõistatuseks, millistel kaalutlustel ja alustel vastavaid ostulube tema poolt välja antakse. Erilise pahameele on kutsunud põllumeeste seas esile olukord, kus teatakse, et mõni juhtunuist on käinud põllumajandusjuhi juures rohkem kui üks kord ja saanud oma palvetele rahuldust.

Hiljuti käisid Lääne Maavanema juures õli küsimuse pärast kaks Asuküla vallas, Kiltsi asunduses elutsevat taluperemeest – Aug. Soondra ja Epner. Maavanem on nimetatud meeste vastu öelnud, et ärge hädaldage õli saamise pärast, kuna lähemal ajal seatakse sisse kord, mille järgi võetakse taluperemeestelt kõik vili ja jäetakse iga inimese pääle ainult vastav norm. Mehed on rääkinud kuuldut edasi Asuküla vallas, kus see on tekitanud ärevust. Paljud olevat juba vilja peksnud käsitsi, kuna valitsevat arusaamine, et vili mida salaja saab peksta, jääb lisaks seadusega jäetavale normile, mis olevat väga väikene.

Seapõrsaste muretsemisel on raskusi nende liig kõrgete hindade tõttu, näiteks nõudvat mõned põrsaste omanikud RM. 200.- põrsa eest, mis ületab mitmekordselt täiskasvanud sea hinna vastava normi hinna alusel.

Viimasel ajal on rohkesti endisi bolševistlisi tegelasi vanglatest vabastatud, see asjaolu on rahva seas suurendanud nurinat ja pahameelt meie ametasutuste kohta ja nimelt sellepärast, et liialt kerge karistusega lastakse aktiivsed kommunistlikud tegelased vabadusse. Tuuakse ette näitena, et Riguldi valla täitevkomitee esimees Joh. Vestermann'i, kes oli kom. korra ajal olnud aktiivne tegelane, EK(b)P kandidaat, kuid nüüd olla juba vabaduses. Mis asjaoludel Vestermann ja teised sama laadilised bolševikud vabadusse lastakse, ei ole rahval teada. Selle tagajärjel on rahvas muutunud umbusklikuks meie ametasutuste ja eeskätt politsei vastu ja ei taha anda seletust juurdlusel

bolševistliku tegelase kohta, kuna sellest ei olla mitte mingisugust kasu, sest lahti saada nad nii kui nii ja ilmaaegu ei taheta omale vihamehi soetada. Võib märgata, et ühesugune nurin on üle kogu maa ja mõistetakse hukka sellist talitamist.

Vormsis on järjest suurenevat nurinat kuulda valla omavalitsuse suhtes – eeskätt abivallavanema Johan Ahlrosi ja vallavanem Johan Lindström'i kohta, kes ajavat "onupoja poliitikat". Nurisetakse, et põllupidajaile, kelle näod meeldivad, antavat välja leivakaardid, olgugi, et omavad leivavilja ja neile, kelle nägu ei meeldivat, ei tahetavat anda leivakaarte, olgugi, et ei oma põllumaad ega teravilja või selle saadusi. Teiseks nurisetakse, et ostuload tarbekaupadele antavat jällegi välja näo ja sugulussidemete järgi. Saadud andmeil ei näi eelnimetatud nurinad põhjendamatud, näiteks on ilmnenud juhus, kus talupidaja annab lihanormiks rukkeid ja see aeg saab ise kauplusest varustuskaardiga leiba. Tekkinud olukorras ei tahtnud ärijuht nimetatud isikule leiba anda ja teatas sellest vallavalitsusele, kust aga tehti korraldus leiva väljaandmiseks. Teine näide: vallavalitsuse poolt anti kõigile leeriõpilastele välja jalanõude ostuload, vaatamata, et paljud omasid täiesti korralikke jalanõusid. Samuti olevat antud ka teistele isikutele, kelledel olemas kandmiskõlbulikke jalanõusid, ostuload, kuna aga neile, kelledel igapäev jalanõusid vaja teenistuskohuste täitmisel ja kes ei oma ühtegi paari kandmiskõlbulikke jalanõusid, ei anta ostuluba ka mitmekordse palve pääle. Abivallavanem Ahlrosi suhtes nurisetakse, et olevat rahvale ka liig vastutulematu.

Nurinat on kuulda ka selle korralduse kohta, et marjakorjajatele ja samuti seente korjajatele on antud luba osta marjade vastu piiramatul arvul suhkrut, mistõttu mõnel marjakorjajal olevat selle tagajärjel ostetud kuulu järgi kuni 20 kg suhkrut (linnas) ja nüüd pakkuvat suhkrut müüa 20 riigimarka kilo, kuna omal ajal teised kodanikud pole suhkru ostuks luba saanud. Seega teised elanikud, kellel puudub aeg marjade ja seente korjamiseks, peavad suhkrust ilma jääma.

Haapsalu linnas on toitlustamise alal kuulda nurinat peale suhkru ka müügil puuduva värske- ja soolakala suhtes. Nurisetakse, et suvel, kalapüügi hooajal ei müüdud rahvale kala sissesoolamiseks, kuna nüüd sügisel kala puudumisel ei ole rahvale midagi pakkuda. Turul kauplemist ei ole, kuna turule tuuakse ainult müügiks kapsaid ja sedagi ühe-kahe müüja poolt. Muud aia- ja juurvilja saadusi üldse ei tooda turule, kuna tarbijad käivad aiapidajate juures kodust ostmas.

Ajalehtedes toodud karistusteated spekulatsiooni juhtude kohta on leidnud kiitvaid väljendusi. Soovitakse veelgi kõrgemaid karistusi ja

agaramat kontrolli spekuleerijate üle, seda peamiselt teenistujate poolt, kelledel ei jatku aega "äritsemisest" osa võtmiseks.

Mõningad linlased näevad spekulantides kasulikke inimesi, kes aitavad just neid linlasi toidu varustamisega, kel puuduvad lähemad sidemed maaga, kust nad võiksid saada lisatoitu. Lisatoidu hankimist põhjendatakse sellega, et normitoiduga ei saa keegi ära elada.

Haapsalu ja Kärdla linnades on tekitanud nurinat asjaolu, et ka siinseilt lehmaomanikelt nõutakse isemajandamise alusel kohuslikku võinormi täitmist, mis osutub võimatuks, kuna mitmel on lehmad perekondade peale kokku, ei anna halva karjamaa ja kehva toitluse juures kuigi palju piima, puuduvad koorelahutajad ja lõppeks kulub vähene piim enda perekonna toitmiseks.

Hiiumaal erilisi juhtumeid, mis mõjuks häirivalt elanikkonna meeleolule, ei ole esinenud, kuid on siiski teatud rahulolematusi, mis tingitud just elanikkonna varustamisest toitainetega. Eelmainitus esinevad tagasihoidlikud puudused. Nii puudub Kärdla linnas tihtipääle või, milline normi alusel ettenähtud. Praegu on elanikkonnas väga akuutseks küsimuseks valgustuse muretsemine. Kohapääl on tehtud kõik, mis võimalik, valgustuse saamiseks. Hiiumaa suuremas asulas, Kärdla linnas, on ehitatud kommunistide poolt hävitatud elektrijaama asemele uus, mis tegevust algas 1942. a. septembrikuu 13. päeval. Kuid kõikide Kärdlas asuvate elamute valgustamine ei ole siiski läbiviidav, kuna kohapääl puudub elektrivalgustuse sisseseadmiseks vajalik materjal. Tuntakse puudust elektrivoolu juhtmetest ja muu vastava materjali osas. Eriti on puudus elektripirnidest, mistõttu ka nendes elamutes, kus vastavad seadmed juba olemas, ei osutu elektrivalgustuse kasutamine võimalikuks. Väiksem kogus elektripirne on loota lähemal ajal, kuid viimastest jatkub ainult 10% soovijate rahuldamiseks. Eelmainitud puudused eriti just elanike meeleolu ei langeta, sest ollakse teadlik varustamise raskustes käimas oleva sõja ajal.

Kuulujutud: Kuuldusena on maal kuulda, et Inglismaa olla endise Eesti Vabariigi president K. Päts'i nõudnud Venemaalt Stalin'ilt välja ja Päts pidada asuma käesoleval ajal Inglismaal. Nüüd aga Stalin nõudvat Päts'i uuesti tagasi ja selle tagajärjel olla Venemaa ja Inglismaa vahel tekkinud tüli. Seoses selle jutuga on kuulda ka, et sõda venib pikale ja kardetakse, et Saksamaa kaotab selle sõja ning tulevikus saab Eesti olema jälle iseseisev vabariik, eesotsas president Päts'iga. See jutt on saanud kogutud andmeil alguse Eestis elutsevate rootslaste poolt.

On veel kuuldusena kuuldud, et kõik kraam, mis Eestist kätte saadaval on, veetakse Saksamaale ja nimelt puud, palgid ja loomad.

Inimeste silmapetmiseks veetavat kraam alul Venemaa poole ja siis Luugas laaditavat ümber teisele rongile ja veetavat Saksamaale.

Veel liigub rahva seas kuuldus, et Juht on annud 50 000 balti sakslasele loa Baltimaile tagasi asumiseks, kusjuures antakse tagasi neile ka kõik nende varandused. Kuulujutt on levinenud peamiselt maaelanikkonnas, kus see on esile kutsunud teatava umbusu, et sellega seoses võidakse sisse seada jällegi mõisamajapidamisi, kujul nagu see oli vanasti. Kust kuulujutt on alguse saanud, ei ole selgunud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 87-89.

Kuressaare poliitiline politsei 16.–30.9.1942

Aruandeperioodil säilus rahva üldiselt rahulik ja koostöövalmis meeleolu. Antikommunistlik aktiivsus rahva hulgas on osutanud teatavat tõusutendentsi, peamiselt maakonna ulatuses toimunud vabastamispidustuste mõjul.

Maakonnas on viljapeksutöödeks vana kombe kohaselt tehtud mitmel pool nn. “talguõlut”, mille juures õhtuti koos istudes arutellakse eesti rahva oleviku ning tulevikuperspektiive.

Elavaks aruteluteemaks on hr. dr. H. Mäe külaskäik Saaremaale ja Eesti Leegioni küsimus. Avaldatakse kartust, et meestepuuduse tõttu ei tule võibolla kokku küllalt mehi ning et sakslased hakkavad vahest seepärast eestlaste peale n.ö. “ülalt alla” vaatama.

Kuulujutuna levis üle maakonna ärevust tekitav uudis, et vene lennukid olevat Tallinnat pommitanud 6–7 tundi järjesti, kusjuures olevat hulk inimesi surma ja haavata saanud.

Nurinat tekitab talumeeste hulgas ikkagi veel kartus, et vili jääb vastavate põletisainete puudusel sel aastal peksmata. Siingi on teatavat rahunemist märgata, olgugi et muret tekitab alanud sügissadude periood, mis ähvardab põldudel seisvat kokkupandud vilja kahjustada.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 90.

Narva poliitiline politsei 15.–30.9.1942

Tööpiirkonnas on elanike huvi esimesena suunatud majanduslikkudele küsimustele. Põllumehed on kohustuslikkude müüginormide suurused teada saanud ja avaldavad lootust, et teatavakstehtud normid on lõplikud. Normide suuruse kohta esineb kohati nurisemisi, kuid üldiselt loodetakse normide täitmise mitte ülejõu käiva olevat. Nurinat põhjustavad ka põllusaaduste madalad hinnad ja osalist vastureakt-

siooni on tekitanud ka normide kiire täitmise preemiana viina andmine. Nimetatut peetakse eriti just korralikumate põllumeeste poolt ülearuseks ja öeldakse, et nemad täidavad normi muidugi esimesel võimalusel, kuna viina andmine olevat asjata meelitamine.

Narva linnas mõjutab elanikkonna meeleolu puudulik toitlustamine, mida talve tulles veelgi raskemaks minevat arvatakse. On tekkinud teravaid pahameeleavaldusi Narva linna Varustusameti tegevuse suhtes, kuna üldiselt arvatakse, et puudulik varustamine toimub Varustusameti juhtide organiseerimisvõimetusest. Tegelikult on Narva Varustusamet teinud kõik võimaliku toitlusolukorra parandamiseks, kuid kohapealsete võimaluste puudumisel pole suudetud kitsikust lahendada. Teadlikes ringkondades avaldatakse imestust Eesti Omavalitsuse osavõtmatuse kohta Narva üle ja oodatakse sealtpoolt korraldavaid samme. Kuna toidunormidest on korralikult kätte saadud ainult leib ja või, ei võimalda see elanikele äraelamist. On tekkinud töölt lahkumisi toitainete hankimiseks maalt, mis aga oma korda karistusi kaasa tuues veelgi meeleolu langetavamalt mõjub.

Olevas olukorras on soodus pind igasuguse vaenuliku propaganda levikule ja kui see seni veel hädaohtlikku ulatust ei ole võtnud, siis tuleb seda seletada elanikkonna kannatlikkusega ja lootusega olukorra peatseks paranemiseks. Talve saabumisel olukorra mitte paranedes tuleb aga karta rahva meeleolu ja suhtumise halvenemist, mis eriti tööliskonna ja muulaste ringkondades hädaohtliku ilme võib võtta.

Puudulik toitlustamine soodustab ka spekulatsiooni. On esinenud juhtumeid, kus pakutakse talupidajale koti kartulite eest RM. 35.- , siiski kartuleid saamata.

Elavat huvi tuntakse sõjasündmuste, eriti idarindel saavutatud võitude vastu bolševike üle, kusjuures eriti oodatakse pealetungi algamist ka Leningradi rindel.

Narva allutamist tsiviilvalitsusele oodatakse linnaelanike hulgas senisest suuremal määral, kuna sellelt varustusküsimuse otstarbekat lahendamist loodetakse.

Eesti Leegioni värbamispunkte külastatakse huviga informatsiooni saamiseks. 21. sept. toimunud vastuvõtukomisjoni oli ilmunud kolmekümnest esialgselt ülesandnud isikust 20, kellest üksteistkümmend komisjoni poolt vastu võeti. Arvatakse, et juhul kui liidetakse praegu võitlevad vabatahtlike üksused moodustatava leegioniga, oleks leegioni astujaid senisest palju rohkem.

Aruandeaja jooksul erilisi rahva meeleolu mõjutavaid sündmusi ei ole olnud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 91-91p.

Paide poliitiline politsei 16.–30.9.1942

Endiselt on üldine tähelepanu ja püüd suunatud eestkätt põllumajandussaagi kogumisele, kusjuures muret tekitab viljapeksu läbiviimine kütteõlide puuduse tõttu. Leegioni astumine on Järvamaal loid, seda seletatakse sellega, et käsil on taludes hoogtööd ning töökäsi vajalik. Järvamaalt on seni üles annud 15 vabatahtlikku leegionäri.

Omavalitsuse ja ERÜ aastapäeva puhul ajakirjanduses ilmunud propaganda dr. Mäe ja teiste juhtide suhtes on toonud ilmset selgust Omavalitsuse püüdlustest ja laiadele hulkadele valgustanud dr. Mäe isikut, kelle vastu vastased eriti on vihased.

Üldiselt suhtutakse tõsiselt lähenevale sõjatalvele, kusjuures ennustatakse saksa peatset offensiivi Leningradile.

Koigi valla sekretär H. Raigna oma jutuga, et talunikel tuleb omad talud uuesti tagasi osta, on tekitanud kahtlustusi. Koigi valla talunikud üldiselt viivitavad normide täitmisega. Püsib kahtlus, et valla sekretär aitab valla meeleolu mürgitada. Vallasekretäri tegevuse ja meelsuse selgitamiseks on käimas juurdlus.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 105.

Petseri poliitiline politsei 16.–30.9.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik. Eestlased ja venelased – antikommunistid – jälgivad põnevusega sõjasündmusi Ida rindel ja ootavad Leningradi langemist, et sellega saabuks kiiremini võit bolševike üle.

Bolševistlikult häälestatud isikud, peamiselt kohalikud vene rahvusest isikud, on äraootaval seisukohal ja nad peavad raadios ning ajalehtedes avaldatud Saksa võite bolševike üle valedeks ja väljamõelduiks, ning ootavad kindlas usus ja lootuses bolševike võitu ja nende siia tagasitulekut. Nii on Petseri linnas ja ümbruses levinenud kuulujutt, et bolševikud on Leningradi all Saksa rindest läbi murdnud ja 6 Saksa diviisi puruks löönud ning varsti olevat oodata Narva langemist bolševike kätte. See kuulujutt on levinenud ja uskumist leidnud peamiselt vene rahvusest elanike seas. On isegi märgata, et mõned bolševistlikult häälestatud vene rahvusest isikud on selle kuulujutu järele muutunud rõõmsaks ja käivad julgelt ning vaatavad eestlaste ja eestlastest ametnike peale trotsivalt. Eestlaste ja antikommunistide seas see kuulujutt uskumist ei ole leidnud.

19. septembril 1942. a. viibis Kindralkomissar hra. K. Lietzmann Petseris uue Piirkonnakomissari ametisse määramise puhul. Härra

Kindralkomissar saabus Petserisse kell 12.55. Tema vastuvõtuks oli Piirkonnakomissari söökla ette ülesse rivistatud Omakaitse aukompanii. Rahvast oli vastuvõtuks kogunenud ainult mõned üksikud, kuna laiematele rahvahulkadele ei olnud hra. Kindralkomissari Petserisse tulek teada. Kell 13.25 käis hra. Kindralkomissar koos teiste külalistega Petseri kloostrit vaatamas ja säält tagasi tulles oli Piirkonnakomissari sööklas omavaheline koosviibimine koos kutsutud külalistega. Härra Piirkonnakomissar lahkus Petserist samal päeval kell 18.00. Mingisuguseid vahejuhtumeid ei olnud ja järelkajasid ei ilmnenud.

Kriminaalpolitsei poolt arreteeriti Petseri linnavalitsuse assistent Viilup ja endine abilinnapea Renno. On selgunud, et need eelpoolnimetatud Petseri linnavalitsuse ametnikud on toimepannud ametialalisi kuritegusid, pressides välja altkäemakse, andnud välja ebaõiglaselt ostulubasid jne. Kuuldub, et ka teisi linnavalitsuse ametnikke on segatud ülaltähendatud loosse. Juurdlus jätkub. Linna elanikkond avaldab häädmeelt, et sarnased ametnikud, nagu olid abilinnapea Renno ja linnavalitsuse assistent Viilup, kes olid ebaõiglased ja kohtlesid elanikke üleolevalt ja toorelt, on kohtadelt tagandatud ja et nende ebaõiglaste tegevust selgitatakse. Ka oodatakse Petseris oleva Kalakeskuse juhataja A. Sikk'a asendamist teise isikuga, sest A. Sikk viibib tihti joobnuna ametis ja käitub rahvaga ülbelt. Ka kalaostjate "sabad" pole veel kadunud, millist nähet peetakse Kalakeskuse juhataja A. Sikk'a süüks, kes ei hoolitse küllaldaselt rahva eest. Kalakeskuse juhataja A. Sikk'a tegevuse kohta toimetab kriminaalpolitsei juurdlust, kusjuures on juba selgunud mõningad kuritarvitused ja väärnähted.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 94-96.

Pärnu poliitiline politsei 16.–30.9.1942

Rahva üldine meeleolu oleneb kõige rohkem sõjaaegsest majanduslikust korraldusest ning raskusist, mida sõjamajandus veeretab igale kodanikule. Rahva üldises teadvuses on muutunud paratamatuks tõigaks olukord, et tuleb üle elada veel vähimalt üks sõjatalv. Kuna kevadel loodeti idarinde likvideerimist käesolevalt möödunud suvega, samuti Leningradi langemist, siis on nüüd sellised lootused kõrvale heidetud ning igaüks valmistub eelolevat talve jällegi vastu võtma sõjaolukorras. Üldiselt on inimesed olukorraga võrdlemisi leplikud ning näib, et enamuses saavad aru kommunismivastase võitluse raskusest ja tõsidusest. Võib kuulda tihtigi ütelusi, et olgu muidu

mistahes, kui ainult venelased tagasi ei tuleks.Vähemat, kuigi kaunis laiaulatuslikku nurinat tekitavad endiselt igaühe isiklikud ohvrid sõja hääks. Nii on toidunormide küsimus rahuldamata valulaps. Maainimesed kaebavad, et nemad peavad liiga palju andma, kuna linnaelanikud kurdavad, et saavad toitaineid elatumiseks liiga vähe.

Sõjalisest seisundist oli rahva seas märgata meeleolu paranemist, kuna vägede liikumisega Tallinna kaudu ollakse arvamisel, et need väed suunatakse Peterburgi rindele ning et talveks õgvendatakse sõjaliin, mille juures langeksid Peterburg ja Stalingrad. Sellega pääseksime sõjaliini vahetust lähedusest ning kommunismi hädaoht kaugeneks meist.

Tallinnas toimunud pommitamisist kõneldakse, kuid mingit ärevust kohapäälsesse meeleollu see tekitanud ei ole. Küll leitakse, et meie ajakirjandus ega raadio ei oleks tohtinud avaldada teateid sõjavägede läbimarsi kohta Tallinnast. Sellega nagu oleks reedetud iseendid ning toodud enesele kaela pommitamise.

Parašütistide Eesti maa-alale allatulemisest kõneldakse, kuid selles ei nähta suurt otsest ohtu. On levinud isegi teadmine, et parašütistide hulgas on olnud küüditatuid ning mobiliseeritud, kes sellise võimalusega pääsesid Eestisse ning siin maandumisel endid kohe politseile teatanud.

Meeleolule halvavalt on mõjunud, eriti maal, Viljandimaal ja mujal toimunud rohkearvulised vahistamised. Veidi paranemist selles on toonud ajalehis avaldatud “Hoiatus”, millises hoiatatakse elanikke loata relvi enese juures hoidmast ning kutsutakse neid relvi registreerima. Selle hoiatuse järele tõlgendatakse, et siin ka Eesti Omavalitsus on suutnud kaasa rääkida selleks, et veidigi asjasse õiget valgust heita, kuna muidu selles teos rahva poolt nähti provokatsiooni baltlaste algatusel. Nüüd ollakse arvamisel, et relvade ostjate karistused ei ole suured. Kuid veel enam nähtaks seda, et kogu juhtum selgitataks ning need, kes olid asjaalgatajad, saaksid oma karistuse. Sellega on rikutud Suur-Saksamaa poolt antud usaldust ning see tuleb meie Omavalitsuse poolt põhjaliku selgitamise teel uuesti jalule seada. Üldiselt on see vahistamine tekitanud pettunud mulje rahvas, et olgu milline võõras võim tahes, ikka talitatakse hoolimatult ning nähakse vaenulikku elementi sääl, kus seda ei ole, kuna relvade müüjaks olnud sakslased ise. Lähedasema ümbruskonna meeleolu on see mõjutanud niipalju, et kui kuuldakse auto mürinat, ollakse hirmul, et ei tea, mis jällegi lahti on.

Rahvas üldiselt ei ole huvitet ühestki erilisest poliitilisest voolust. Eestlasena soovitakse elada rahus oma igapäevase töö juures ning oodata selles suures heitluses kommunismi langust. Samal ajal on

kitsamas ringis, peamiselt saksakeelt valdavas, leitud Saksa ajalehest artikkel "Ajahääled" (Avaldatud ajalehes "Nationalsozialistische Landost" 7. augustist 1942. a. päälkirja "Stimmen zur Zeit" all). Selle artikli lugejad on ka eestikeelses tõlkes tutvustanud teisi, kust see on kandunud rahva hulka, kuigi mitte eriti levinenuna. Artiklist üks väljavõte on järgmine eestikeelses tõlkes: "Ajahääled. Ümberasustamine tähendab ümberistutamist. Ajakiri "Saksa Töö" esitab enda uues vihus SS riikliku juhi ning saksa rahvastiku kindlustamise komissari H. Himmler'i järgmise juhtkirja: "Meie ülesanne on, idat mitte vanas mõttes germaniseerida, s.t. sääl elavatele inimestele saksa keelt ja saksa seadusi õpetada, vaid selle eest muretseda, et idas ainult inimesed tõelikult saksa, germaani verega elavad". (Mainitud väljavõtet tsiteerib ka SS päähäälekandja "Das schwarze Korps" 20. 08. 42. a. nr. 34 juhtkirjas Ida-ala germaniseerimise kohta päälkirja "Germanisieren?" all). Ühes teises selle ajakirja kirjutuses "Ümberasustamine tähendab ümberistutamist" öeldakse selle teema kohta: See käsk germaniseerimise vastu peab saama meie aja rahvuspoliitiliste vajaduste tunnetamisel ja läbiviimisel suundvalt kasutatud. Tema sisaldab arusaamist, et võidakse küll üht ruumi saksastada, kui teda saksa vereliste inimestega asustatakse, mitte aga see läbi, et katsutakse sääl olevaid võõrrahvusest inimesi teha kuidagi viisi sakslasteks. Selle rumala, pinnapäälse ja tohutult hädaohtliku võõrrahvuste germaniseerimise meetodi vastu on juht omas raamatus (mõeldud "Mein Kampf") suurima teravuse ja selgusega väljendunud. Iga sakslane peab tänapäeval neid kohti uuesti lugema. Nende maksvus pole muutuv iseenesest muutuvatest aegadest ja olukordadest, vaid jääv; sellepärast, et neile aluseks olevad saksa rahvuse eluseadused niisama igavesed on kui meie rahvus ise. Rahvuspoliitiline idaülesanne kui osa saksa rahvuse kindlustamise kogu ülesandest lähtub tõelikult rahvusest, peab saama vaadeldud ja kujundatud bioloogilis-organismitaolises seaduspärasuses. See on SS riikliku juhi tunnistluskäsu mõtte sisu".

See eeltoodud artikkel on avalikult ilmunud ajalehes, milline väljaantud Suur-Saksamaal ning ka meil lugemiseks tellitud ja müügil. Selle artikli tõlgendusest tegelikule elule ja ellu rakendamist nähakse rahva ümberasustamisena, laialipillamisena peenemate ja kultuursemate võtetega kui seda oli meile kõigile lihha ja luusse lõikunud küüditamine 1941. a. juunikuul. Valitsevail võimudel kehtivat põhimõte: Ei ole rahvast oma aegade jooksul kättevõideldud

territooriumi ta ning ei ole võimalik laialipillatud väikerahvail enam kunagi saavutada elujõulisust. Mainitud artikkel on mõjutanud teatava hulga teadlike kodanike meeleolu.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 92-92p.

Rakvere poliitiline politsei 16.–30.9.1942

Rahva meeleolu on üldiselt püsinud endisena möödunud aruandeaja jooksul. Ärevusttekitavalt on mõjunud vähesel määral levinenud kuulujutud Tallinna pommitamisest. Osalt tekitas ka ärevust Kiviõlis juhtunud tuleõnnetus. Tuleõnnetust peetakse rahva hulgas pea eranditult sabotaažiaktiks, kuid ärevus möödus paari päeva jooksul. Ärevusele andis veel tõuget see, et samal ajal oli igal pool nii linnas kui ka maal tähtsamate asutuste ja käitiste juures väljas tuletõrje valve. 27. skp. üle Rakvere lennanud Nõukogude Liidu lennuki kohta avaldatakse imestust, kuidas on see võimalik, et saksa õhutõrje teda ei tabanud. Üldiselt see aga rahutust tekitanud ei ole. Leningradi ja Stalingradi langemist oodatakse endiselt suure põnevusega. Mõningates ringkondades avaldatakse arvamist ja isegi räägitakse üsna veenvalt, et Stalingrad olevatki juba langenud, kuid strateegilistel kaalutlustel ei avaldata seda veel rahvale. Omavalitsuse liikmete sõnavõttude kohta omavalitsuse aastapäeval ei ole kuulda ei head ega ka halba arvustust. Eesti Leegioni astujate kohta antud raadioreportaaži kohta on avaldatud halvakspanevaid väljendusi rahva seas, kuna seal keegi saksa ohvitser eestlast-leegionäri kõnetamisel sinatas. See tuletavat meelde parunite aega kui ka punaarmeelaste ebaviisakusi, kes kõiki sinatasid.

Toitlustamise alalt on rahva meeleolule halvasti mõjunud või ja kanamunade müügi ärajäämine. 28.09.42 toimunud majaomanikele natsionaliseeritud majade tagasiandmine ei ole rahva selle kihi meeleolule hästi mõjunud, tagajärg on suuremalt osalt negatiivne. Rahvas ootas, et majad tagastatakse endistele omanikele enne bolševike aega maksnud omanikeõiguste piires, kuna ainult nimeliselt omanikuks kuulutamine ei rahulda. Mõned agaramad kodanikud kõrvutavad seejuures saksa seadusi bolševike seadustega ja avaldavad arvamist, et majad ehk jällegi hiljem täielikult riigistatakse.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 106.

Tallinn-Harju poliitiline politsei 1. oktoobril 1942

Rahva meeleolus käesoleva aruande perioodil ei ole märgata erilist tõusu ega languse tendentsi. Maksvatesse seadustesse ja määrustesse suhtutakse arusaamisega.

Nagu maa alati on olnud püsivam oma tunnetes, nii ka praegu võib panna tähele, et maa meeleolud on märksa stabiilsemad linna omadest. Ei puudu siingi nurisemised suurte viljanormide ja kariloomade äraandmise üle, kuid need on siiski üsna pinnalised, mis süvenemisel olukorra tõsidusse ei oma erilist kaalu. Kuna käesoleval kuul olid soodsad ilmad põllutööde lõpetamiseks, siis oli maarahval vähem aega tegeleda väliste sündmustega.

Seevastu linnas sügise saabumine ning talve lähenemine on muutnud akuutsemaks tavalisest ka sõjajutud. Sakslaste ja ta liitlaste edu Kaukasuses leidis sooja kaasaelamist, ent viimaste nädalate võitlused Stalingradi pärast on taas jätnud mulje, et bolschevikud ei avalda veel nõrgenemise tunnuseid. Ikka enam ja enam oodatakse Stalingradi täielikku vallutamist, et sellega pidurduks bolschevike ühendusepidamine õliväljadega Volga kaudu. Erilist tähelepanu on äratanud suur vägede läbivool Tallinnast, samuti on teada, et Tapa-Narva raudteeliinil eraisikud ei pääse rongidele, vaid liiguvad ainult sõjaväerongid, millest kohapealne elanikkond järeldab, et Leningradi langemine pole enam kaugel. Viimane Saksa välisministri Ribbentropi kõne tõi rahvale ülevaatlikult silmade ette Saksa ja ta liitlaste senised saavutused ja andis uut usku saksa relvade võidukasse lõppu.

Siseelus üldiselt akuutsemaks päevasündmuseks on olnud Eesti Leegioni formeerimine. Esialgne elav huvi selle sündmuse ümber on vaibunud järgmisil põhjusil: Kindralkomissari sõnadest olevat saadud aru nii, et kõik rindel viibivad Eesti vabatahtlikud lähevad automaatselt üle Eesti Leegioni, kuid nüüd värbatakse Leegion uutest meestest ja rindel viibivad üksused peavad jääma endiselt oma kohale sakslaste juures. Teiseks põhjuseks on, et eestlasi-vabatahtlikke ei ole koheldud võrdselt saksa sõduritega ehkki eestlased kannavad samu sõjaraskusi. Vahetegemine olevat esinenud nii käitumises, varustuse jagamises kui ka toitlustamises, mis on põhjustanud isegi humoorika väljenduse rahva keskel “lubab kui sakslane”. On levinenud kuulujutt, et kui “Eesti Leegion” kavatsetud ulatuses ei õnnestu, siis järgnevat mobilisatsioon.

Õhurünnakul ööl vastu 15. septembrit püsis rahvas rahulikuna. Pimendamine kahjuks ei olnud küllaldase hoolega läbiviidud ning uudishimulikke, vaatamata hädaohule, liikus palju tänavail. Pahameelt tekitas küll liiga hiline häire, mis järgnes ca kümmekond minutit pärast esimeste pommide lõhkemist. Pärast esimest tõsisemat õppe-

tundi võetakse õhuohtu idast täie tõsidusega ning õhurünnakute kordumise võimalus on praegu murettekitavamaks küsimuseks Tallinnale.

Erilist huvi on äratanud mõnede mobiliseeritute tagasitulek, kes tõid teateid ja hulga nimesid mobiliseerituist, et Venemaal olevat moodustatud mobiliseerituist Eesti diviis. Teade nende saabumisest levis kulutulena üle linna ja nende korterite ette kasvasid pikad teateid soovijate sabad.

Loata relva hoidmise pärast vahistamiste tagajärjel tekkinud kuulujutud, et sakslased kõrvaldavad aktiivsemaid inimesi ja peamiselt eesti rahvuslasi jne., on juba vaibumas.

Elanikkonnas ei looda illusioone, et sõda lõpeb veel sel aastal, vaid ollakse veendunud, et see kestab selle talve, võib olla ka järgmise suve, vähemalt bolschevike vastu, mistõttu elanikud tunnevad suurt muret igapäevase leiva ja kütuse kindlustamise vastu. Põllutööde aktsioonist võeti elavalt osa, kuna selle kaudu oli linnaelanikel võimalik saada mõningat lisa normitoidule, mis eriti kuu lõpupoole on muutunud nigelaks, eriti rasvainete osas.

Lähenev talv hakkab samuti tekitama muret oma temperatuuri langusega ning päevakorrale on teravalt tõusnud kütteküsimus. Osa inimesi, kelledel ei olnud paratamatult võimalik soetada kütet isevarustamise korras, ähvarduvad jääda hätta, kui mitte linn siiski oma puuladudesse ei soeta küttetagavaru suuremal määral.

Varustuse alal teravamaks probleemiks on seisukord tekstiilkaupade alal. Oodatakse pikisilmi punktisüsteemi sisseseadmist, mis tooks lahendust sellesse küsimusse. Kibestumiseks annab põhjust kuuldus, et Saksa rahvusest kodanikel olevat riiete soetamise võimalused märksa avaramad. Kuna legaalsel teel puudub võimalus igasugu esmajärgu tähtsusega kaupade ja produktide ostuks, siis õitseb seetõttu spekulatsioon, kusjuures võib tähele panna altkäe-turul hindade tõusu, mis on kolmekordne võrreldes ajaga aasta tagasi.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 82-83.

Tartu poliitiline politsei 15.–30.9.1942

Elanikkonnas on esinenud rahulolematust ja nurisemisi päämiselt toitlustamise ja varustamise aladel. Linna elanike poolt nurisetakse, et toidunormi kogused on liiga väikesed ja ei anta lubatud normiaineid kätte. Nii näiteks pole Tartu elanikud juba kolmel nädalal saanud võid ja ühel aruande-perioodi nädalal ei saanud muud toidukraami peale leiva. Sel puhul on avaldatud arvamist, et tuleb kas hakata spekuleerima või surra nälga – kuid igal juhul ikka esimest võimalust kat-

setada. Ka ei lepita sellega, et lastele suhkrut ei anta, vaid anti seda rohkesti marja- ja seenekorjajatele. Sarnast mõnede kihtide soodustamist hädavajalikkude toitainetega peetakse ebaõigeks. Eriti suurt raskust tuntakse küttematerjalide linna toomisega ja viidatakse, et normeeritud tasude juures inimesed võiksid puid seljas metsast koju kanda. Maal aga talupidajad kurdavad petrooleumi ja jalanõude puuduse pärast. Kõiki ilmnevaid puudusi arvatakse Eesti Omavalitsuse süüks.

Oodetakse Stalingradi langemist ja suurte võitluste algust Leningradi sektoris. Juba 11. sept. s. a. räägiti suurrünnaku algusest Leningradile ning viidati, et sellest tingituna piiratigi tsiviilelanikkonna vedu raudteel. Leningradi vallutamise viibimine on mõnedes ringkonnis tekitanud ka pessimismi ja viiteid raskele talvesõjale, mis võib ees olla.

Seoses Tallinna pommitamisega vaenuliste lennukite poolt ööl 14/15. sept. s. a. levines Tartus mitmesuguseid erinevaid kuuldusi. Räägiti, et pommitamine toimunud lainete kaupa mitme tunni vältel, kusjuures olnud üksikuid surmajuhte ja ka kahjustusi. Nüüd on need kuuldused vaibunud. Edasi on rahva hulgas levinenud kuuldusi parašütistidest ja N. Liidu agentidest, kelledest üksikuid rahva jutu järgi olla ka tabatud.

Laialdastes ringkondades nii linnas kui ka maal on seoses Tartu SD ülema von Seefeld'i, hra Farnbergi jt. lahkumisega levinenud kuuldus, et neid on sunnitud kohalt lahkuma ja et nende ajutiselt frondile minek on ainult ettekäändeks. Nende lahkumise põhjusena kõneldakse, et see olnud seoses nimetatud isikute tegevusega, üleeestilise relvade affääri paljastamisest osavõtmisega. Teatakse kõnelda, et relvade afäär olnud provokatsioon ja see selgunud peale vahistatute Tallinna toimetamist, mille järele ka suurem osa vahistatuid on vabastatud. Eesti Omavalitsus olla astunud vahele ja esitanud kategoorilise nõudmise, et kui vahistatuid vabaks ei lasta, astub Eesti Omavalitsus tagasi.

Kuuldusena on veel levinenud, et Eesti Leegioni formeerimine ei ole millegipärast õnnestunud, kuna sinna astumiseks olla senini arvuliselt vähe meeskodanikke endid üles andnud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 84-84p.

Valga poliitiline politsei 15.–29. 9. 1942

Rahva üldmeeleolus erilisi muudatusi pole märgata. Üksikud nähted siiski häirivad üldist meeleolu. Eriti annab end tunda esmajärgulise tähtsusega tarbeainete puudus, talve tulekuga eriti jalanõude ja soojemate riietusesemete järele.

Valitseb endiselt suur puudus tööjõu järele ja kus on sõjavange, kardetakse, et neid ühel heal päeval kästakse ära tuua, nagu see on juba juhtunud, et kõige kibedamal tööajal pidi vangid ära viima. Linlaste maalesaatmise aktsiooniga ollakse üldiselt rahul, kuid raskusi teeb asjaolu, et linlased võtavad tasu enamikus ainult natuuras ja rahalised hüvitused on sedavõrd kõrged, et maamehele teeb raskusi neid tasuda, kuna normide hinnad on äärmiselt madalad. Üldiselt loodeti, et käesolev sügis toob põllusaaduste hindade paranemist, kuid see on osutunud vastupidiseks, rukkihinda alandati veelgi. On olnud juhuseid, kus linakitkumisel makstud 1,5 Pf. peost, kuid siiski kitkujaid pole saadud.

Sõjapõgenikud igas kohas põllumehi ei rahulda, kuna nad on suurte perekondadega ja pahatihti tõrguvad töötamast.

Ühenduses jahvatuskaartide sisseseadmisega erilisi nurinaid esinenud ei ole ja valdav enamus peremehi suhtub arusaamisega erakorralisse ajasse, mis nõuab põllumehelt pingutusi. Mõnes kohas on ainult rahulolematusi, et kaardile märgitakse vähem isikuid kui talus tegelikult on, sest praegusel tööhooajal on talus nädalate kaupa inimesi tööl, kes talu lauas söövad ja jahvatuskaardile märgitud ei ole. Ühenduses sellega kardetakse leivajahu puudujääki.

Vaatamata kõigile raskustele ja pingutustele suhtub maarahvas kommunistidesse väga vaenulikult. Imestatakse, et lastakse lahti veendunud kommuniste, kes küll avalikkuse ees esinenud ei ole, aga oma sisemuses olid kommunistliku korra pooldajad ja sageli ka praegu selle korra tagasiootajad. Ka seletavad Omakaitse liikmed, et nemad peavad öösiti valvet teostama kartusel, et lahtilastud kommunistlikud tegelased võiksid korda saata igasuguseid terrori kui ka sabotaažiakte. Tahetakse näha, et kommunistliku ilmavaatega inimesed oleks interneeritud sõja lõpuni.

Oodatakse Leningradi vallutamist, sest kommunistlikud elemendid hakkavad suurustama, et sakslased ei suutvat Leningradi ära võtta. Raudteelaste hulgas liigub kuuldusi, et venelased olevat Leningradi rindest läbi murdnud ja selle tõttu evakueeritavat Narva elanikke linnast välja. Samuti levitatakse raudteelaste poolt igasuguseid kuuldusi Tallinna pommitamisest.

Majade tagasiandmise endise omaniku kasutusse pidulikkusse ja piirkonnakomissari kõnesse suhtuti näiliselt soojalt. Raskusi tekitab ainult kasutamisse antud majade korrashoid, kuna ei ole saada remontideks vaja minevat materjali. Nii on näiteks saada katusepappi, ei ole aga papinaelu ega küllaldaselt tõrva.

Eesti Leegioni astuda soovijaist on kuulda, et 150-st isikust Võru-Valga ja Tartumaalt olevat vastu võetud ja arstliku komisjoni poolt kõlbulikuks tunnistatud 20 isikut.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 99-99p.

Viljandi poliitiline politsei 10.–25.9.1942

Üldine rahva meeleolu on rahulik. Viimasel ajal on rohkem tähelepanu jälle pööratud sõjategevusele idarindel, eriti Leningradi ja Stalingradi sektoris. Liiguvad kuuldused, et Leningradi alla koondatakse eriti suurekaliibrilisi kahureid, millega hakatakse linna purustama ja suurrünnak algavat kohe peale Stalingradi vallutamist. Ka olevat meie laiaroopaline raudtee koormatud suurte vägede ja sõjamaterjali vedudega rinde põhjaossa.

Põllumeeskonnas valitseb üldine pahameel meie Omavalitsuse vastu, kuna Omavalitsusjuhtide sõnavõtud polevat kooskõlas tegelikkude korraldustega. Säärase meeleolu on põhjustanud peamiselt praegu valitsev ebasoodus põllumajandussaaduste hind võrreldes tööstussaadustega ja põllumehele pandud maksude koormis. Eriti palju kõneainet tekitas viimasel ajal määratud talivilja müügihind. Näitena tuuakse endist aega, kus rukki kg ja soolasilgu kg olid peaaegu ühes hinnas, kuid nüüd on see hinna vahekord 9 : 1 vastu. Samuti tuuakse ette, et Omariikluse ajal põllutöölise päevapalk vastas umbes ühe puuda rukki hinnale, kuid praegu on see suhe kujunenud 1 : 3 vastu rukki hinna kahjuks. Praegune rukki hind 9,4 Rpf. kilogramm on märksa vähem kui omaaegne 14–15 senti kg. Sama on maksev ka teiste teraviljade kohta. Ka nurisetakse liiga madalate lihahindade pärast. Näiteks keskmise sea eest saadakse 70–80 RM., kuid samal ajal nõutakse põrsa eest 100–150 RM. selle peale vaatamata, et põrsaste hind on normeeritud. Normi hinnaga põrsaid kusagilt osta ei olevat võimalik. Samuti olevat suhteliselt kõrged võrreldes põllumajandussaaduste hindadega maksud. Nii tulevat taluomanikel maksta isikumaksu umbes 30 RM., mis teeb aga välja umbes pool normiks müüdud 100 kg sea hinnast. Parem ei ole lugu ka kinnisvara maksuga, mille tasumiseks tulevat realiseerida kogu talu viljasaak. Talumehed mainivad, et säärases olukorras pidavat tahes-tahtmatult asuma osa saaduste realiseerimisele spekulatiivselt, et ära hoida majanduslikku laostumist.

Arusaamatust on tekitanud möödunud päevil ilmunud ajalehe sõnum, kus on öeldud, et Saksamaal on võimalik elanikkonna toidunorme suurendada vallutatud maadelt toitainete sisseveo arvel. Samal

ajal Eesti tsiviilelanike norme liha ja rasvainete osas vähendati, kuigi see vähendamine olevat ajutine. Samas teatatakse, et Saksamaal antakse isiku kohta 2,250 kg leiba nädalas, kuna Eestis kehtiv norm on täiskasvanute kohta 1700 gr. Selle teate põhjal arvatakse, et Eestist kui põllumajanduslikust riigist veetakse suurem osa vilja välja, kuna oma elanikkonna varustamiseks jääb ainult hädapärast tarvisminev hulk.

Talivilja kokkuost, mis korraldati viina näol antava preemia alusel, põhimõttel, mida varem, seda rohkem viina, ei ole põllupidajate seas leidnud hääkskiitmist. Paljud põllupidajad ei ole senini suutnud neist mitteolenevatel põhjustel oma norme täita, sellepärast et olemasolevad masinad ei ole veel suutnud peksu lõpetada. Ka on paljud talumehed umbusklikud ürituseks antava viina suhtes rukki kokkuostul, sest paljudes kohtades on veel kevadel viidud kartulite ja metsaaktsiooni eest lubatud viin saamata. On kuulda, et tänavune riigile antav rukki norm tekitab kohati raskusi põhjusel, et rukki õitsemise aeg oli väga vihmane, mille tulemusena arvatakse tänavust rukkisaaki nõrgemaks umbes 30% tavalisest saagist.

Põllupidajaskonnas on kuulda nurinat jahvatussüsteemi üle. Üldiselt leitakse, et üksikisikule määratud teravilja jahvatuskogus on küllaldane, kui on vabalt ka teisi lisatoitaineid. Kuid et jahvatus lastakse vabaks alles siis, kui tervel piirkonnal on norm täidetud, siis usub põllupidajaskond, et selle võib saavutada ainult mõni üksik piirkond, eriti tänavuse saagi juures. Selle korraldusega nähakse jälle, et talumehel piiratakse jahvatuse võimalused ja vaba jahvatus jääb jälle ainult paberile kui väga ilus lubadus.

Arvatakse, et leegioni moodustamine oleks pidanud sündima juba möödunud sügisel, siis oleks minejaid olnud palju rohkem kui neid läks otse Saksa sõjaväkke. Ka kuuldub puhkusel viibijatelt vabatahtlikelt, et kõik varem moodustatud Eesti julgestusüksused tahetavat üle viia automaatselt relva SS-i. Sel puhul valitseb pahameel, kuna möödunud sügisel julgestusüksuste moodustamisel sõlmiti isikutega aasta peale lepingud, kuid nüüd ei tulevat vabastamine kõne allagi.

Viimastel päevadel tuli Omakaitse valvurite poolt sagedasti teateid eriti Võhma, Kabala ja Paistu rajoonist rakettide laskmise kohta. Asja selgitamisel tehti kindlaks, et tegemist pole mitte rakettidega, vaid leekkuulidega, mida lasksid puhkuselolevad Eesti vabatahtlikud. Isikute tabamisega ei ole nimetatud juhtumeid enam esinenud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 93-93p.

Võru poliitiline politsei 15.–30.9.1942

Poliitiline meeleolu kõikides rahvakihtides üldiselt rahulik ja optimistlik.

18. septembril külastas E. Kindralkomissar K. S. Lietzmann Antsla riigimõisat ja Antsla linna. Kindralkomissar esines Antslas ka pikema sõnavõtuga, selgitades üldist majanduslikku olukorda ja rääkis, et meie põllumees saavat tänavu rikkaliku vilja kui ka kartulisaagi. Seejuures kutsus Kindralkomissar põllumehe üles korralikult neile määratud norme täitma. Rahvas – ligemale 1500 inimest – jälgis huviga Kindralkomissari kõnet ja tuntakse häädmeelt sellest, et ka Saksa juhtivad tegelased rahva hulka tulevad ja rahva elu ja oluga tutvuvad.

Leivavilja ja kartulisaak Võrumaal ei ole sugugi rikkalik, nagu seda Kindralkomissar oma kõnes väitis, vaid on hoopis kehv. Nii on rukkisaak Võrumaal 30–50% harilikust normaalsest saagist ja kartulisaak esialgsete põllupidajate hinnangute järele 25–30% normaalsaagist. Võrumaal kartul kannatas suurel määral lehemädaniku läbi ja kui selle tõrjeks tulevikus abinõusid ei leiutata, siis kartulisaak aasta-aastalt halveneb. Madalate saakide tõttu pole võimalik määratud norme paljudel täita.

Arutletakse Kindralkomissari kõne puhul veel, et põllupidajatelt soovitakse ainult saada, kuid eriti hädavajalikku majapidamistesse ei võimaldata. Nii tuntakse suurel määral maal puudust jalanõudest. Senini valdadele määratud kontingendid on osutunud väikesteks. Suvel on veel kuidagi läbi saadud – käidi paljajalu – kuid külmade tulekuga muutub jalanõude küsimus eriti teravaks. Räägitakse, et igal nädalal viivad põllupidajad valdadest hulga kariloomi kokkuvõtupunktidesse, kuid ometi ei saa hädaparanduseks tagasi osta paari pastlaidki. Teine valusam küsimus maal on valgustuse küsimus. Arutletakse, et Saksa põllumehel on elekter, kuid Eesti põllumehele ei võimaldata valgustuseks petrooleumigi. On kuulda mitmelt poolt, et kui valgustuspetrooleumi või selle mingisuguseidki aseaineid talupidajatele ei võimaldata, peab hävitama mõned kariloomad ja lambad, et nende rasvast valmistada valgustuseks küünlaid. Valguseta pole ju elamine ja loomade talitamine minimaalselgi määral mõeldav. Ka vajavad valgustusaineid perekonnad, kus on väikesed lapsed.

Maal nurisetakse ka, et kohustuslikkude müüginormide eest makstavad hinnad on väga madalad, võrreldes talunditel ja elanikkonnal lasuvate maksudega.

On levinud referentuuri tööpiirkonnas mitmesuguseid kuuldusi Tallinna pommitamisest. Ühe kuulduse järele olevat hiljuti Tallinna pommitatud järjest 5–6 tundi ja allaheidetud kuni 600 pommi. Kah-

justused ja inimohvrite arv olevat suur. Et tulevikus sarnaseid kuuldusi vältida, oleks vajalik avalikult sarnastest juhtudest rahvale teatada. Mil viisil seda teha, seda otsustagu asjaomased ringkonnad – kuid kompetentsed asutused – ise.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 97-98.

Oktoober 1942

Haapsalu poliitiline politsei 1.–15.10.1942

Rahva meeleolu nii maal kui linnas on enam-vähem rahuldav. Võib märgata, et maal talupidajad on oma avaldusis tagasihoidlikud ja rohkem endasse tõmbunud. Ei ole märgata, et riigivastast meeleolu oleks tekkinud, kuid märgata võib, et talupidaja ei ole enam nii lahke, kui aasta tagasi, eriti aga politseiametniku vastu. See asjaolu on tingitud sellest, et konstaablid maal on asunud juurdluste toimetamisele nende talupidajate suhtes, kes ei ole suutnud oma normi täita. Kõikjal maal võib kuulda väljendusi, et normid, eriti aga liha ja piima norm, on liialt suured ja seda täita ei suudeta. Osa talupidajaid avaldab end päris avameelselt ja ütleb, et nälg on tulemas. Raha eest maalt mitte midagi enam osta ei saa, ainult vahetuskaubana. Selle moe on talupidajaile sisse harjutanud saksa sõjaväelased, kes sõidavad maal ringi ja pakuvad liha vastu suhkrut ja muud vahetuskaupa. Nii olid neil päevil Taebla vallas ringi sõitnud saksa sõjaväelased ja pakkunud ühe tapetud lamba eest 10 klgr. suhkrut. Sarnase pakkumise nad olid teinud Taebla vallas, Nurga talus, kelle omanik Jaan Kraag. Kuna viimane ei ole vahetuskaubaga ühinenud, jäänud tehing teostamata.

Sõjasündmuste jälgimine on jäänud soiku ja võib märgata, et ei olda sellest enam huvitatud, sest on saanud teatavaks, et eelolev talv veel sõda ei otsusta.

Teatava umbusu sõjakäigu arengu kohta Stalingradi pärast on põhjustanud asjaolu, et viimaseil päevil on Saksa sõjateadetes Stalingradi mainitud väga tagasihoidlikult. On kuulda mõningaid arvamusi, kus oletatakse, et venelased on Stalingradi rindel algatuse võtnud endile.

Saksa riigijuhi Adolf Hitler'i kõnet kuulati kõikjal ja avaldati selle kohta häädmeelt, et Juht mainis, et sõda saab viidud võidukale lõpule. Halvustavat kriitikat ei ole kuulda olnud.

"Eesti Leegioni" astujaid on Läänemaal vähe. Põhjusiks on siin asjaolu, et leegioni astumisealisi mehi on maakonda jäänud järgi väga vähe. Järeljäänud on aga rakendatud niigi töösse ja suuremalt osalt põllumajanduses. Vabatahtlike värbamine leegioni on leidnud kriitikat, kui Eesti jõulisema rahvaosa napi järeljäägi hävitamist.

Hiiumaal ei ole avaldanud soovi veel ükski meesisik vabatahtlikult "Eesti Leegioni" astumiseks. Jutlemisel kohalike elanikega loevad nemad nähtuse põhjuseks meeskodanike vähesust. Nii olevat koondunud Kärdlas ja lähemas ümbruses kõik relvakande ealised mehed Omakaitse ja politsei ridadesse, kuna ülejäänud olevat astunud juba ammugi vabatahtlikena saksa sõjaväkke. See näib olevat ka õige, kuna

Hiiumaa sai bolševike ajal kõige enam kannatada ja siin on haruldus, kui silm juhtub nägema tsiviilrõivastust kandvat noortmeest. Viimaste kohta tähendavad hiidlased, et needki olevat siis kindlasti väljast sisse rännanud.

Headmeelt tuntakse Haapsalu linnavalitsuse ümberkorraldamisest. Senine linnapea Ed. Simson, kui äärmiselt närvilise ja juudi-venesõbraliku isiku vallandamist oodati juba ammugi. Simson jääb praegu küll veel linnavalitsuse koosseisu abilinnapea ajutiseks kohustetäitjaks, kuid üldine arvamine on, et ega siingi tal pikka iga pole. Linna ja linnaelanike varustusasjanduse korraldamine kuulub abilinnapea kompetentsi ja eeldab praeguses olukorras terve mõistusega ja hea organiseerimisvõimega juhti, kes suudab mõnegi materjali nõudva isiku poolt öeldud "pilli" alla neelata – see on paratamatu tingimus. Selles mõttes on Simsoni määramine abilinnapea ajutiseks kohustetäitjaks vist ebaõnnestunud. Simsonil on tema isiklike tulevikuväljavaadete suhtes teatav pettumus ja temast ei või kunagi loota head linna varustusala korraldajat. Kuna uueks linnapeaks on määratud keegi Erik'u nimeline Pärnust, kes Haapsalu elanikele täiesti tundmatu, siis on rahva seas avaldatud arvamust, kus linnapeana oleks soovitud meeleldi näha siiski kedagi haapsallast, kes teaks ja tunneks põhjalikult ka kohalikke olusid.

Teataval määral masendavalt mõjus Hiiumaa elanikele äsjane Kärdla linna lähedalt, Pühalepa valla piirest leitud kahe bolševike poolt mõrvatute ühishaua lahtikaevamine ja avastamise teade, mis kulutulena läbis juba samal päeval Kärdla linna ning järgnevail päevil oli sündmusest teadlik kogu Hiiumaa. Rahvast käis kadunuks jäänud omaksete kindlakstegemise eesmärgil hulgaliselt ühishaudadest kaevatud laipu vaatamas, mistõttu juba mõne päeva vältel õnnestus kindlaks teha ja omakseile matmiseks välja anda üheksast mõrvatu laibast kaheksa. Ainult ühe laiba isik jäi selgitamata ja maeti maha tundmatuna.

Hiiumaal rahva ja saksa sõjaväelaste läbisaamine on tõesti hää. Eriti südamlik olevat see hiidlaste jutu järgi Kärdlas, kus tütarlapsed vaatamata sellele, et ei oskagi võibolla saksa keelt, armastavad jalutada ja vestelda sõjaväelastega sageli poole ööni. Veidi meelekibedust on tekitanud elanikele, eriti reisijaile asjaolu, et sakslastelt – Zollgrenzschutz'ilt[1] olevat seatud sisse, mis ka paika peab, range kontroll Hel-

[1] Saksa politsei koosseisu kuuluv Tollipiirikaitse valvas Eesti merepiiri ja alates 1942. a. Eesti Piiriomakaitse asemel ka endist Eesti Vabariigi – NSV Liidu piiri; dokumendis nimetatud okupatsioonivõimude kehtestatud toiduainete kontrolli eesmärgiks oli spekulatsiooni tõkestamine nende poolt kehtestatud kaardimajanduse raames.

termaa sadamas, kus kontrollitavat läbi kõik kaasasolevad võimalikud pakid toitainete leidmiseks. Ära võetavat ka pisemadki kvantumid toitaineid. Eriti rannaäärsed elanikud on arvamisel, et talupidajad ei müüvat sakslasile nende taludes käies kanamune põhjusel, et ei jäävat normist üle ja nüüd sakslased vastuabinõuna teostavat piinlikku toitainete kontrolli. Põhjalik kontroll on tekitanud paiguti reisijail pahameelt, seda eriti nende juures, kellel tõesti ei ole mingit spekulatsioonikavatsust ja on varustanud end korraliku reisijana teekonna kestel vajalike toitainetega.

Kuulujutuna räägiti kohapääl, et eestlastest vabatahtlike ja sakslaste vahekord rindel on teravnenud põhjusel, et sakslased annavad eestlastele rindel raskemaid ja kardetavamaid ülesandeid, kusjuures ise hoidvat end tagasi. Nii olevat Leningradi all antud eestlaste kätte rindesektor, mis asunud soos ja rabas ning kus olnud vaenlasel suur arvuline ja materiaalne ülekaal. Eestlased võtnud venelastelt lahingu vastu, kus aga sattunud ümberpiiramise ohtu. Sakslastelt palutud abi, mida pole aga antud. Nii saanud selles lahingus eestlasi palju surma. Hiljem arenenud sellel põhjusel eestlaste ja sakslaste vahel tüli, mis läinud isegi relvastatud kokkupõrgeteni. Millistest allikatest nimetatud kuulujutt pärit, pole läinud korda selgitada.

Isegi Hiiumaa kaugemais nurgis, näit. Pühalepas ja mujal on levinud kuulujutte vaenulike lennukite poolt hiljuti Emmaste valla piires allaheidetud parašütistidest, keda olevat paljud koguni näinud. Kuulujutt näib olevat kandunud Pühaleppa Heltermaale siirdunud reisijate kaudu, seoses äsjase kahe Emmaste vallas nähtud kahtlase välimusega ja riietusega mehe tabamiseks ettevõetud haarangu tõttu.

Riigimarssal Hermann Göring'i kõne sisu, missugune avaldati kohapäälses ajalehes – "Lääne Sõnas" Nr. 68, 6. X. 42, kohe järgmisel hommikul pääle kõnet, leidis kohapääl rahva seas analüüsimist.

"Lääne Sõnas" trükitult on Riigimarssal Göring omas kõnes väitnud, et toitlusküsimus okupeeritud piirkondades, mida vaenlase propaganda kirjeldab raskena, pole seda tegelikult. Ehk seal küll kõikjal on tarvitusele võetud toitluskaardid, osutub see, mida kaardiga saadakse, siiski ainult täienduseks, kuna elanikud seal end varustavad altkäekaubitsemise teel. Seepärast on ta endale kujundanud kindla põhimõtte, millest kõikumatult kinni peetakse, et esialgu ja esmajärjekorras hoolitsetakse saksa rahva eest.

Rahva seas imestatakse asjaolu üle, et Riigimarssal okupeeritud maaalade toitlusküsimust käsitades tugineb rahuloluga n.n. altkäekaubitsemisele ja leiab, et sellega on ka okupeeritud maa-alade toitlusolud likvideeritud, samal ajal, kui meil Eestis on nii Saksa kui ka Eesti võimude poolt kõik abinõud tarvitusele võetud, et altkäe-

kaubitsemist tõkestada. Vastav Saksa erikohus on altkäekaubitsemise pärast karistanud rangelt rida kaubitsejaid, samal ajal on kõikjal ajakirjanduses ähvardatud altkäekaubitsejaid surmanuhtlusega. Rahva seas leitakse, et need kaks asjaolu – Riigimarssali kõne ja Eestis kehtivad ametlikud korraldused ja määrused on täielikult üksteisele vastukäivad. Küsimus – milline neist omab enam kaalu – on leidnud rahva seas lahendust Riigimarssali kõne kasuks. Leitakse, et kui juba Riigimarssal omas kõnes väidab, et määratud normid on rahva toitlustamisel ainult täienduseks, kuna toitlustamine toimub altkäekaubitsemise teel, siis ei tohiks altkäekaubitsejail olla ka selliseid rangeid karistusi.

Edasi on "Lääne Sõnas" trükitult ütelnud Riigimarssal, et Saksamaa on praegu olukorras, kus ta võib sõjaväge varustada okupeeritud maa-aladelt saadud toiduainetega. Oma maa saak jääb täielikult kõik Saksa rahvale. Sellele tuleb veel lisa võidetud piirkondadest.

Talupidajad, kes seda kõnet on lugenud, väidavad, et sellega on neile teatavaks tehtud tõde. Kuna senini üleskutses põllumeestele on kinnitatud, et eesti põllumees ja kogu eesti rahvas kannavad ühiselt saksa rahvaga raskuseid peamiselt sõjaväe toiduainetega varustamiseks. Nüüd on aga Riigimarssali kõnega teatavaks saanud, et sõjaväe toitlustamine lasub ainult okupeeritud maadel, kusjuures okupeeritud maad peavad veel lisa andma saksa rahvale. Kuna kõnes ei ole mingit vahet tehtud kindralkomissariaatide ja okupeeritud end. N. Liidu alade vahel, siis tõlgitsetakse seda maksvaks kogu okupeeritud maa-alade kohta, seega ka Eesti kohta. Nii talupidajad kui ka linnaelanikud, kes seda kõnes lugenud, väidavad, et senini on püütud meil Eestis kõik põllumajanduslikud aktsioonid – tootmislahing, rahvuslik lõikusabi j.t. läbiviia täie energiaga teadmises, et ka meil Eestis sellega toitlusolud paranevad, kuid Riigimarssali kõnest järeldades on toitlusolud okupeeritud maa-aladel juba lahendatud.

"Lääne Sõnas" avaldatud Riigimarssali ütelusest – mina pooldan küll väga seda, et meie oma hoolealuseid piirkondi ei lase nälgida, kui aga meil vaenlase sammude tagajärjel raskusi tekib, siis teadku kõik, et kui kusagil siiski nälg esineb, siis mitte kunagi Saksamaal – järeldatakse, et meie toitlusolud on täielikult sõltuvad sõjalisest arengust, kuna juhul, kui vaenlase sammude tagajärjel tekib raskusi toitlusoludes, siis peame ka meie koos teiste okupeeritud maadega neid raskusi kandma, kuna Saksamaa neist täielikult ära ütleb. Rahva seas leitakse, et vaatamata kogu Eesti rahva tootmisaktiivsusele ja põllumajanduslikule toodangule, oleme jäetud toitlusolude osas täielikult saatuse hooleks.

Kuna hiljem “Eesti Sõnas” avaldatud Riigimarssali kõnes aga üldse neid Riigimarssali väljendusi ei ole toodud, siis järeldatakse, et “Eesti Sõnas” on toodud Riigimarssali kõne n.n. illustreeritult, kuna tõtt pole juletud rahvale avaldada.

Rahva suhtumine bolševistlikkude tegelaste vabastamisele ja vabastatud bolševikkudesse ei ole rahuldav. Peetakse soovitavaks, et vabastatud kommunistlikud tegelased saadetakse kohapealsest elukohast eemale, kui endised kommunistlikud tegelased, kes ei kõlba praegusel sõjaajal teistega ühiskonda. Pooldatakse, et üksikuid vabaduses viibivaid kommunistlikke tegelasi karistataks rohkem kui ainult tingimisi. Näiliselt vanglatest vabanenud poliitilised vangid pooldavad maksvat riigikorda ning võimude korraldusi ja üleskutseid täidetakse, kuigi endised energilised käskude ja korralduste täitjad näitavad ülesse tagasihoidlikkust. Bolševistlike tegelaste vabadusse pääsemise tõttu ei julge küla inimesed enam teiste peale midagi rääkida, kartes bolševistlike tegelaste kättemaksu. Sellega on raskendatud politseiline töö poliitiliste süütegude jälitamises.

“Lääne Sõnas” ilmunud Riigimarssal Göringi kõne asjas on kohaliku SD esindaja poolt alustatud juurdlus “Lääne Sõna” vastutava toimetaja vastutusele võtmiseks sabotaazis.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 124-127.

Haapsalu poliitiline politsei 15.–31.10.1942

Maal kui ka linnas on rahva meeleolu rahulik, kuid üldiselt halb, võrreldes 1941. a. sama ajaga. Meeleolule mõjub häirivalt vilets toitlustamine, mis eriti viimasel ajal on muutunud halvemaks. Nagu on teatatud, ei saa linnarahvas lähemail nädalail liha, vaid selle asemel antavat soolaseid silke ja turski. Suvel oli rahvas arvamisel, et sügise saabumisega muutub toitlustamine lahedamaks, sest loodeti viljalõikusele ja sellega ühenduses jahu saamisele. See lootus aga on osutunud valeks. Maamees saab ainult nii palju vilja jahvatada, kui just kulub tema perekonna ülalpidamiseks, müügiks aga üle ei jää. Samuti on ka rahva meeleolule mõjunud jalanõude puudulik saamine. Ollakse arvamisel, kui 1/5 tapetud loomanahkadest oleks läinud rahva varustamiseks, oleks piisanud rahva varustamiseks jalanõudega.

Viletsa toitlustamise tagajärjel on rohkesti haigusi tekkinud, eriti aga gripp, mis tingitud sellest, et niiskete ilmadega ja viletsa toitlustamise juures on inimese organism nõrk ja vastuvõtlik haigusele.

Võib märgata teatud ükskõiksuse kasvu maksva korra suhtes nii maal kui ka linnas. Sõjasündmusi peaaegu ei jälgita, sest ollakse tead-

lik, et sõda kestab ka veel kindlasti eeltuleval talvel, eriti aga et Leningradi rinne jääb endiselt püsima. Eesti leegionäride hulgas on räägitud, et ega Leningradi teised ei võta kui Eesti leegionärid ja nad lubavat teha asja klaariks.

Rahva meeleolule mõjub ka see, et rahvas ei ole senini teadlik, milline riigivorm jääb Eestis, seda aga sooviks igaüks teada. Praegu, nagu räägitakse, kobatakse pimedas ja ükski riigimees ei ole seda küsimust lähemalt puudutanud. Lubadusi on antud, et eesti rahvas ise määrab oma saatuse sõja ajal, mis rakendatakse tegelikkusse sõja lõpul. Et rahvas huvi asja vastu äratada, oleks soovitav, et asja vähegi selgitataks.

Võib märgata, et maarahvas tõsiselt pingutab, et omi põlde ülesharida ja tulevikus saada jällegi rahuldavat lõikust.

Haapsalus on juba mitmendat nädalat raskusi või kättesaamisega. Möödunud nädalal müüdi võid varustuskaartide vastu ainult väikelastele ja politsei ja Omakaitse teenistujaile. Täiskasvanud isikud võid ei saanud. Saamata on ikka veel eelmisest toitlusperioodist kolme nädala võikogus. Rahvas kardab, et see jääbki saamata, kuigi vastava keskasutuse korraldusega on varustuskaartide kupongide kehtivust pikendatud. Juhul, kui ei ole lootusi tagant järele võid anda, siis võiks keskasutus (Majandus- ja Rahandusdirektoorium) teha selle asjaolu avalikult teatavaks. Eestlase iseloomule on vastuvõetavam, kui talle öeldakse isegi kibedus avameelselt näkku, mitte ei lasta aga teadmatuses vaevelda.

Suur puudus on ka magusaineist. Ei ole ikka veel teatatud, kas sel toitlusperioodil antakse suhkrut või sahariini. Ainult väikelapsed saavad 400 gr suhkrut. Olukord on väga soodus hangeldamiseks isikuil, kes suvel said marjade eest suhkrut – ja seda ka tehakse.

Nurinat tekitab soolanormi kärpimine 1 kg 500 grammile. 1 kg soola isiku peale kuus on siiski kui mitte minimaalne, siis vähemalt hädatarvilik norm.

Rahulolematust on kuulda veel äriteenijate käitumise kohta, kes ei kohane uute kupongidega ja ei tea palju ühe või teise kupongi vastu anda. Ärides kuuldub üldist kirumist nii linnavalitsuse kui äriteenijate vastu. Viimastel omakorda on tuju langenud, sest hakatavat neile kursusi korraldama õhtuti ja see ei ole meeltmööda, kuna poodides kaupa ei olevat, kuid kursustel aga hakka käima. Tegelikult kuluvad need kursused küll ära, sest ei osata ei kuponge lõigata, teevad seda tihti valesti, ei tea, kas saab ja mida saab ühe või teise kupongi vastu jne.

16. skp. pandi ostulubade andmine seisma linnavalitsuses tekstiilkaupadele. Et juba varemalt kuuldused ostulubade ebaõiglasest jao-

tusest ja alaline nurin ning kaebused esinesid, siis on elanikkonnas (Haapsalus) arvamus, et uus linnapea “teeb korra majja”.

Jalatsite puudus ja vähesus annab saabunud külmade tulekuga end teravalt tunda, sest puukingades külmetavad jalad ja õieti kuuluvad need suvekingade hulka. Naeru, ühtlasi pahameelt, tekitas “Lääne Sõna” artikkel, kus soovitati jalatsite säästmiseks neid hästi naelutada. Et paljudel puuduvad vastavad jalatsid ja naelu ei ole kuskil müügil, siis selline artikkel viitab kirjutaja võhiklikkusele olukorra tundmisel.

Nii on linnaelanike üldine nurin ja pahameel sotsiaalkindlustuse puudumisel, mida süvendab omakorda veel saadud vähesegi kontingendi hoolimata ja ebaõiglane väljajagamine, sest pole abipalujate suhtes mingit kontrolli tehtud, kes nimelt ja mida keegi vajab.

Lõuna-Läänemaa vallavalitsuste kui ka vallavanemate kohta tuleb kuuldavale nurisemisi, et viimased ei jaga küllaldase erapooletusega ostulubasid, eelistades oma tuttavaid ja sõpru, jättes viimasesse järjekorda võõrad. Salajase jälgimisega on selgunud, et vallakantseleid on väga rohke tööga ülekoormatud ning vallavanematel samuti rohkesti tööd, siis ei saa nemad väga põhjalikult kontrollida, kellele anda ostulubasid, või kellele mitte, kuna üldiselt on ostulubadega antavad kaupade kogused väga piiratud, kuid üksikuid väärnähteid siiski ka leidub, mis annab alust nurisemiseks. Nii on esinenud, et Lihula abivallavanem Kangur on oma viljapeksumasinaga ja traktoriga käinud vilja peksmas Pärnu maakonda kuuluvates külades, kus on leidunud rohkemal hulgal õlisid, kuid on võtnud viljapeksu tunni töötasuna Rm. 11.-, kusjuures õli on olnud põllupidajatel omal, kuid samal ajal on viljapeksu tööhinnad olnud määratud hindade direktori poolt ülemmäärana Rm. 5.-

Põllumeestel meeleolus on märgata ka tunduvat langust, mida on põhjustanud vihmaste sügisilmade saabumine ning kestmine, kuna paljudel põllumeestel on suveviljad väljas ning peksmata, samuti on paljudes taludes lugu talveviljaga. Viljade koristamine hoogvihmade tagajärjel on muutunud peaaegu võimatuks, kuna põllud on muutunud tümadeks veelompideks, ühtlasi kardetakse, et vihmade tagajärjel on muutunud sügiskündide tegemine küsitavaks ning seega võib äparduda tuleva aasta suviviljade saak või vähemalt jääda väiksemaks.

Lihula rajoonis on endiselt muret tekitavaks viljapeksu küsimus, kuna seniajani tehtud tööd sel alal hinnatakse ainult 25% kogu hulgast. Selle järele kaheldakse, kas suudetakse käesoleva sügise ja talve jooksul üldse peksta kõik viljad, kuna neis valdades töötab läbisegi iga valla pääle 2–3 puugaasiga töötavat vilja peksumasinat, millistega ei suudeta aga kuigi ruttu kõiki vilja peksta, kuid õliküttega masinaid ei saada aga tarvitusele võtta õlide mittesaamise pärast. Lihula vallale on

antud vabaks Saksa põllumajandusjuhi poolt 1000 kg õli, kuid sellest kogusest arvatakse saavat peksta 10–15 talul ja mitte rohkemal, ning kui suuremaid koguseid ei lähe korda saada, siis tuleb paljudel põllumeestel oodata vilja peksmisega, kuid samal ajal nõutakse põllumeestelt kiirelt normide täitmist, kuid vili seisab peksmata ning hävib sügisvihmade tagajärjel.

Kuna Saksa põllumajandusjuhi poolt on vallavalitsustele antud korraldus, mingisuguseid tõendisi õliostudeks ei tohi välja anda, siis leiavad põllumehed, et vastavad ringkonnad ei näi sellest huvitatud olevat, et vili saaks rutem pekstud ja normid täidetud, ning selle tagajärjel on paljud põllumehed asunud sellele seisukohale, mikspärast meie siis peame rühkima, kui see teisi ei huvita, teeme niipalju kui sööme ja sellest on küll.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 128-130.

Kuressaare poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik, kuid üldolukorda suhtutakse teatava pessimismiga. Põhjustanud on seda Idarinde – rahva arvates vähene – nihkumine ida poole. Elanikkonnas levisid kuu algul arvamused, et sakslased asuvad Leningradi vallutama, kuna aga midagi niisugust ei järgnenud, siis süvenes pessimism lõppvõitja suhtes veelgi. Üldiselt usutakse, et Saksamaa suudab Nõukogude Liitu võita, kuid paljud siiski arvavad, et eks inglane sõja lõppeks ikkagi võidab. Üldiselt on märgata sõjatüdimust ning tahetakse sõja peatset lõppu.

Nendele arvamustele kaasnevad kodumaised raskused: toiduainete puudus, kaupade kriis ja sõjamajanduse muud raskused. Kuressaare elanikkond ei ole kolm nädalat enam võid ja liha saanud, kalapoed on samuti suletud, või kus kala on, siis jätkub seda vaid osa ostjaskonna vajaduste rahuldamiseks. Elanikkond nuriseb seeüle õige palju, kuuldub ütlusi, et Saksamaal tõstetakse toidunorme, meil ei suudeta aga neidki väikseid toidunorme kindlustada, mis kaartide järele õigus on saada, osta saab vaid tikke ning leiba.

Maa elanikkond ja kalurid nurisevad, et valitsus petab rahvast: lubatakse igasugu preemiaid ning kaupu, kuid keegi neid ei saa, petrooleumi ei ole. Suvevili on suurelt osalt peksmata (eriti Valjala vallas), ruumide puudusel seisab vili põldudel ja on kasvama läinud, paljudel talunikel on seeläbi riknenud juba 20–30–40 vakka suvevilja.

Valitsusest arvatakse, et lubab preemiaid ning petab rahvast seepärast, et sakslased nõuavad oma vallutamiste tasuks toiduaineid, nagu mune, liha ja võid, ning muud pääseteed ei ole toiduainete

saamiseks, kui lubadused. Samuti tuletatakse korduvalt meelde näitena mineva-aastast puudeaktsiooni: puud seisavad metsas, aga elanikkond neid ei saa.

Maksude üle nurisevad eriti kalurid. Tulumaks olevat väga kõrge. Maksustamisel arvestatakse loodetavat sügispüüki, mida üldse veel püütud ei ole. Kalakeskus teeb samuti kalureile kahju väga kõrge vaheltkasu võtmisega: nii maksetakse kalurile siia kg eest RM. 0.75, Kuressaares müüakse tarbijale RM. 2.50 pro kg. Juurdehindlus ületab isegi 200%.

Ka viljahinnad on madalad. Eesti Vabariigi ajal oli talu keskmine maksukoormis aastas kr. 76.- s.o. 7,5 vaka vilja hind, praegu lasub talul RM. 200.- suurune maksukoormis, mis vastab 40 vaka vilja hinnale, s.o. 500% kõrgem.

Poliitikast on rahvas vähe huvitatud ja üldiselt pettunud. Öeldakse, et kommunism ja rahvussotsialism on peaaegu üks ja sama, vahe on ainult selles, et nüüd võib inimene vähemalt rahulikult kodus magada. Kardetakse, et baltisakslased tulevad Eestisse tagasi.

Koos ülalkirjeldatud pessimistliku meeleoluga on rahvas uuesti vastuvõtlikumaks muutunud igasugustele kuulujuttudele.

Kihelkonna, Lümanda, Kärla, Kuressaare valdades ja Kuressaare linnas on levinenud kuulujutt, et küüditatud eestlased on Venemaal inglaste kaitse all. Neil ei olevat seal häda midagi, süüa saavad nad 500–700 gr. leiba päevas ja suppi rahuldaval hulgal. On mõningaid andmeid, et selle kuulujutu üheks levitajaks on Kihelkonna vallas elav keegi isik, kes hiljuti Venemaalt kodumaale olevat jõudnud. Isiku tegevust jälgitakse Pol. Pol. poolt.

Kuressaares levines veel kuuldus, et Mustjalas olevat 15–25 vene allveepaadi ning sakslaste vahel lahing olnud, kusjuures hulk sakslasi on surma saanud. Seda kuulujuttu toetab asjaolu, et Kuressaare Parketitööstus valmistas hulga puusärke langenud sõdurite ümbermatmiseks. Kuulujutt on niivõrd laialt levinenud, et levitamiskollet on võimatu kindlaks teha.

Väiksemaid arusaamatusi esineb vallavalitsuste ning rahva vahel normide ja ostulubade pärast.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 132-132p.

Narva poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Rahva meeleolu positiivselt mõjutavateks teguriteks olid 21. oktoobril peetud bolševistliku ikke alt vabastamise aastapäeva ja sellega seoses oleva lõikustänupüha pühitsemine. Kindralkomissari ja Omavalitsuse Juhi kõned leidsid laiades rahvakihtides elavat ja soodsat vastukaja. Vabastamisaastapäeva puhul kõnelesid Narvas linnapea major Rubach ja välikomandant kolonel vabahärra von Gise. Kõnedes puudutati ka lühidalt Narva olukorda praegu ja tulevikus. Kõned paelusid kuulajate huvi ja tekitasid elavaid mõteteavaldusi, iseäranis toitlus- ja varustamisküsimustes.

Negatiivselt on elanike meeleolule mõjunud "Põhja Kodus" ilmunud teade, et Saksamaal tsiviilelanike toidunorme okupeeritud aladelt saadava varustuse arvel suurendatud on. Samuti "Põhja Kodus" toodud kirjutis Riigimarssal Hermann Göringi kõnest, et okupeeritud maaalade elanikud peaasjalikult spekulatsioonist elatuvad, kuna kaartidega ainult lisatoitu ostetakse. Öeldakse, et spekuleerida meie ei tohi ega taha, kuid et ettenähtud normidega keegi elada ei suuda, pealegi Narvas, kus norme kunagi täies suuruses ega õigel ajal kätte ei saa.

Kuna praegu sügisel, kus mitmesuguseid toitaineid rikkalikumalt peaks saada olema, ikkagi norme täiel määral kätte ei saa, siis kardetakse, et talve tulekul olukord veelgi raskemaks muutub. On karta rahva meeleolu veelgi suurenevat halvenemist, eriti tööliskonnas, samuti halvenevat suhtumist maksvasse riigikorda, mida vaenuliku propaganda sihiga võidakse kasutada.

Kuna praegu kõik varustamisküsimused otseselt sõjaväe huvides korraldatud on, loodetakse osalistki toitlustamisküsimuste lahendamist Tsiviilvalitsuselt. Näiteks läheb Narvas ja ümbruskonnas kasvatatav aed- ja juurvili peamiselt sõjaväele, sama on maksev kala suhtes. Tsiviilvalitsuse piirkonnast ostetavate elatisvahendite vedamiseks Narva puuduvad transpordi võimalused. Narva toitlusolud on niivõrd halvas kuulsuses, et isegi teenistuskohti siin vastu võtta ei taheta.

Maarajoonides on elanike meeleolu mõjustatud kohustuslikest müüginormidest. Siinne talumees turustas varematel aastatel karjasaadusi, toiduteravilja ja kartuleid, kuna söödavili kõik omatarviduseks läks, sellele veel suurel määral jõusööta juurde ostes. Praegu peab lisaks toiduviljale ka söödavilja ära andma ja jõusööta pole üldse saadaval. Kardetakse karjamajanduse senisest veel madalamale tasemele langemist. Võinormide mittetäitmisest tekkinud vastutuselevõtmiste juures peaks arvestatama loomade söödaolukorda ja toodanguvõimet, kuna sagedasti ei olene normide mittetäitmine talumehe pahatahtlikkusest, vaid karja olukorrast ja piimaveo võimalustest. Ka

nurisetakse talusaaduste madalate hindade üle, võrreldes väljamüügi hindu tarbijale. Osa talupidajaid tõendab, et talusaaduste müügist ei saa vajalikku summat maksude ja hädavajalike töötasude tasumiseks. Kohustuslike puumüüginormide kohta seisukohavõtte teatavaks saanud ei ole.

Referentuuri tööpiirkonnas värbamine Eesti Leegioni on tulemusrikas. Huvi leegioni astumise vastu, eriti noorte hulgas, on kasvanud. Kuna praegu ka seniste vabatahtlike astumine Eesti Leegioni lubatud on, siis kasutavad neist ka paljud seda võimalust.

Asjaolu, et enne kõrgematesse õppeasutustesse pääsemist tööteenistus või aseteenistus täidetud peab olema, on tekitanud pahameelt, kuna see põhimõte alles viimasel silmapilgul teatavaks sai, nii et paljude edasiõppimise kavatsused purunesid ja ka teenistusolukorrad kahjustatud said.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 119-119p.

Paide poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik ja suuremate häireteta. Põllutööde lõpu lähenemisega kaldub maarahva tähelepanu jälle rohkem sõjasündmusile. Oodatakse eriti Stalingradi lõplikku vallutamist ja Kaukasuse piirkonna täielikult sakslaste kätte minekut. Arvatakse, et kui need eesmärgid on saavutatud, siis on bolševismivastase võitluse lõpptulemus otsustatud. Linnades on igapäevaseks kõneaineks toitlusküsimused, kuid näib, et selles osas on pea igaüks talveks omale teatavaid tagavarasid püüdnud hankida. Maarahva hulgas on muret tekitanud toiduvilja normide täitmise küsimus ikaldanud saagi tõttu, samuti kaotab suvivili osa oma väärtusest põllul seistes, kuna peks viibib masinate puudusel.

Poliitilisel alal on viimasel ajal vaibunud jutud nn. Suur-Soomest, Inglismaa poolt meile iseseisvuse tagamisest jne. On näha, et rahva hulgas süveneb arusaamine praeguse olukorra tähtsusest ja vajadustest ja et kõik sellised levitatud kuuldused on vaid varjatud vaenupropaganda. Saksa Riigi Juhi ja ta kaastööliste kõned, samuti E. Omavalitsuse juhtivate isikute sõnavõtud on leidnud üldist pooldamist ja aidanud palju kaasa olukorra ning selle vajaduste selgitamiseks.

Eesti Leegioni astuda soovijate arvus on märgata tõusu, kuid suurem osa jääb vastu võtmata komisjoni valjude nõuete tõttu. Torkab silma, et ainuke kiht, kelle hulgas leegioni astumine vastukaja ei leia, on kohalolevad end. kutselised sõjaväelased – ohvitserid ja allohvitserid. Püütakse end igasugu võtetega ja kõigi mõeldavate kohtade hanki-

misega sellest n.ö. päästa, kuna see oleks nende otsene kohus, sest nende väljaõppeks on kulutatud Eesti rahva vara. Selles küsimuses oleks tõesti vaja mingi radikaalne lahendus.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 145-145p.

Petseri poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Maal on rahva rahulikku meeleolu häirinud sundkorras tööle värbamised nagu Kiviõli kaevanduses tööle määramised. Kuuldavasti on ärevuseks põhjust andnud vaenulik propaganda, millega õhutatakse rahvast keelduma riiklikult tähtsale tööle minemast ähvardusega, et kommunistliku korra taaskehtestamisel, mis leiab arenemata ja üldiselt kommunistliku kallakuga venelastest elanikkonnas küllalt uskujaid, tööleminejaid tembeldatakse reetureiks. Seepärast on mitmel pool töödele määratud peitu pugenud, nii et nende tabamiseks tuleb kasutada politsei ja Omakaitse kaasabi. Ka on maarahva hulgas meeleolu langust põhjustanud uued suured kaeranormid.

Käesoleva kuu algul külastasid Petserimaad mitmel korral N. Vene lennukid visates alla ka lõhkepomme. See tõstis bolševike pooldajate meeleolu. Sellega seoses tekkis ka kuulujutte, et saksa rinne on läbi murtud ja bolševikud on varsti siin.

04. okt. s. a. avati Pankjavitsas bolševike poolt mahalõhutud ja nüüd taaspüstitatud Sakala partisanide mälestussammas. Mälestussamba avamisest võttis osa palju inimesi, peamiselt eesti rahvusest kodanikud. Peetud kõned ja ettekanded leidsid juuresolijate poolt sooja vastuvõttu. Avamisel viibisid ka Pihkva piirkonnakomissar Standartenführer Boecking, Petseri maavanem, prefekt ja teisi omavalitsuse ja sõjaväelisi esindajaid. Pärast avamistalitust Pankjavitsa koolimajas asetleidnud koosviibimisel piirkonnakomissari poolt öeldud “elagu Eesti” lõi koosviibijates eriti üleva meeleolu.

Rahva seas tekitab võõrastust saksa sõjaväelaste suhtlemine sõjavangidega. Nii nähti 28. X 1942 kell 16.30 üht saksa sõjaväelast istumas ühe vene sõjavangiga Senno v/alla/ Podgramje külas. Nende juures oli millegagi täidetud sõduriseljakott. Natukese aja pärast tuli nende juurde veel teine sõjavang, kel oli kaenlas samuti seljakott, taskus liitriline pudel piimaga ja peos kimp sibulaid. Siis nad liikusid kolmekesi külavahel edasi, kusjuures sõjavangid seletasid ja näitasid suunda, millest võis järeldada, et sõjavangid olid külaga juba tuttavad. Kuuldavasti on sellisel toiduainete hankimisel käidud ka Lessitski külas. Ka mitmel korral on nähtud, et saksa sõjaväelane saadab sõjavangi piimanõuga üksinda Senno politseijaoskonna vastas olevas-

se majja, jäädes ise välja uulitsale, kuni vang piimaga tagasi tuleb. Nimetatud majast aga eesti politseiametnikele piima ei müüda.

20. okt. s.a. sõitsid Petseris veoautol II A 59388 saksa sõjaväelased Irboska Majandusühingu juurde kartuleid tooma, kusjuures neil töölisteks olid poliitilised vangid Petseri vangimajast. Kuna osa vange – Tuule, Pogromov'id ja Galkin – olid pärit Zujevo ja Voskovo külast, siis nende ettepanekul sõitsid sõjaväelased koos nendega Zujevo külla kell 12.00 lõunastama, kust tulid tagasi kell 14.00. Äraoldud ajal Irboska Majandusühingu juurde jäetud neli poliitilist vangi olid ilma valveta.

15. okt. s.a. Uus-Irboskas, kus koos oli rohkesti normitoojaid, liikus rahva hulgas vabalt ringi üks vene sõjavang, ajas rahvaga juttu ja noris meestelt tubakat. Valvekorral olev saksa sõdur selleks takistusi ei teinud.

18. okt. s.a. pühitseti Lõuna vallas Laura alevikus Laura vabastamist bolševistliku ikke alt ja ühtlasi ka Lõuna valla lõikuspüha. Osavõtjaid oli umbes 500 inimest, peamiselt eestlased ja lätlased.

21. okt. s.a. Värskas leidis aset Eesti bolševistliku ikke alt vabastamise I aastapäeva tähistamine aktuse, kirikus tänujumalateenistuse ja bolševikevastases võitluses langenu hauale pärjapaneku näol. Rahva osavõtt oli keskmine ja meeleolu hea.

Sama päeva ja lõikuspüha pühitsemine Petseris 21. okt. s.a. toimus üldiselt ladusasti ettenähtud korra kohaselt. Hommikul külastasid rahvarõivais neiud haavatuid haiglas, andes neile kingituspakikesi E. Omavalitsuse juhi dr. Mäe õnnitlusega. Kell 11 peeti kirikus jumalateenistusi, kell 12.30 asetas piirkonnakomissar koos prefektiga pärjad bolševismivastases võitluses langenute kalmudele ilma rahva osavõtuta. Kell 14.00 leidis aset kinoruumes päevakohane aktus, kus esinesid kõnedega abimaavanem ja piirkonnakomissar. Eestikeelse kõne järgi kõlas orkestrilt saksa hümn, mis üldiselt mõjus koosolijaisse tujurikkuvalt, kuna kavas oli ette nähtud eesti hümn. Õhtul oli samas ruumis kirev õhtu.

18. okt. s.a. enne kella 06.00 sõitis Valga poolt saabuv kaubarong Petseri jaamas seisvale vedurile otsa. Sissesõitvalt rongilt läks veduri taga olev pakkvagun ja neli kaubavagunit ja seisev vedur viie paari ratastega rööpmeilt maha, kusjuures mõlemad vedurid said natuke vigastada. Raudtee sai rikutud umbes 50 m ulatuses. Inim- ja loomaõnnetusi ei olnud. Toimetusel oleva juurdluse tulemused näitavad, et tegemist ei ole sabotaažiaktiga.

Ohvrinädala puhul korraldati Petseris 25. skp. tänaval karbikorjandust, mis tõi sisse 375 RM.

Järvesuu vallavanema Kuremägi tegevusega ei olda rahul. Leitakse, et ta ei suuda olla erapooletu ega talita õiglaselt. Eelistatud seisukorras olevat ta sugulased. Seepärast soovitakse, et vallavanem saaks määratud mitte omast vallast. Ka Linnuse venelasest vallavanema korraldused olevat eluvõõrad, mistõttu isegi välispolitsei on sunnitud olnud tegevusse vahele segama. Linnuse vallasekretär Vainomets käituvat rahvaga toorelt ja olevat alati joobnud, laskvat endale salaviinavalmistajail puskarit ajada. Soovitakse näha eestlasest vallavanemat ja uut vallasekretäri.

Kuulujutte sakslaste taganemisest tekitavad autode ja väeosadega Pihkvast Valga suunas liikuvad transpordid.

Petseri linnavalitsuse kohta on kuulda rahulolematust, et ta pole ostulubade määramisel olnud küllalt erapooletu ning õiglane.

Pihkva järve äärsed venelased on rõõmsad selle üle, et neil on lubatud sibulaid vahetada vilja vastu ja selleks otstarbeks käia sisemaal. Raudteelastele on valmistanud headmeelt hiljuti käiku lastud toitainetega vagun-pood, mis liigub üks kord nädalas Valga-Irboska vahel.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 133-135, 143.

Pärnu poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Rahva üldine meeleolu kujuneb talve vastu ettevalmistuste tähe all. Lähenev talv toob igale inimesele palju probleeme lahendada. Suvega võrreldes suureneb tunduvalt raskuste ja murede hulk. Sellest tingituna võib märgata rahva meeleolus teatavat pessimistlikku kallakut. Kõigepealt tuntakse muret sõjasündmuste edaspidise arengu suhtes. Nagu nüüd kõigile selgub, on möödunud suve territoriaalsed võidud idarindel eelmise suve omadega võrreldes märgatavalt vähemad. Venelaste visast vastupanust ning samuti nende vaenulikest üritusist oma õhujõududega meie territooriumile järeldatakse nende aktiivsuse tõusu. Neil põhjusil kardavad paljud, et eelolev talv võib kujuneda Suur-Saksamaa sõjajõududele kriitilisemaks möödunust. Käimasoleval sõjal ei leita olevat veel mingisuguseid väljavaateid lõpu lähenemiseks. Arvatakse, et kui Stalingrad on pidanud vastu juba üle kuu sakslaste keskendatud rünnakule, siis Leningradi, Moskva ja teiste keskuste vallutamine võib sõja venitada määramata pikaks. Stalingradi taoliste kindluste vallutamise puhul peetakse tõenäoliseks, et sakslasil tuleb sääl kanda raskeid inimkaotusi, millised võivad avaldada halvavat mõju armee moraalile ning löögijõule. Pikaleveniv sõda oma majanduslike ohvritega on tekitanud tagalas tüdimust. Kardetakse, et

see tüdimus võib nakatada ka rindelvõitlejaid ning seega sõja lõppotsuse veel kaalule asetada. Kuna aga punane oht on tõrjutud siiski juba küllalt kaugele, siis sedalaadseid kaalutlusi ei võeta üldiselt kuigi tõsise probleemina, vaid rohkem teoreetilise võimalusena, mille tegelikku teostumisse ei taha keegi uskuda.

Vabastamispäeva pühitses rahvas tõsises harduses ning vaikses enesessesüvenenud tänutundes Saatuse vastu, kes on lasknud meid pärast aasta kestnud bolševistliku lohe märatsemist taas näha koitma hakata tahtvat vabaduse kuma. Kogu eestlus tervikuna võis hingata vabamalt, võis hakata töötama aastasadu neile kuulunud, esiisade higi ja verega niisutatud, metsikute asiaatide ikkest vabastatud kodumaa kamaral. Aasta otsa on põldur võinud töötada omal maalapikesel teadmisega, et mida tema külvab, sellest võib ta pidada omaks ka saaki enese tarvete rahuldamiseks. Rahvas, kellelt oli võetud vabadus, kes oli kaotanud oma varanduse, kellelt oli võetud ta isaisade maa ja kes ise määratud surmale, oskab kahekordse tänutundega hinnata oma taassaavutatud vabadust. Kuid sellest teadmisest võrsub ka teadmine, et meie tulevane eksistents oleneb peaaegu ainuüksi sellest, kas suudetakse lõplikult hävitada bolševistlik punane hüdra või jääb see veel hingitsema. Viimase lõplik häving vabastab meid pikemaks ajaks aastasadu nagu traditsiooniks kujunenud nn. idahädaohust. Sellisele mõistmisele kaasub teadmine, et ida hädaohust vabanemise eeltingimuseks on tihe ja sõbralik relvavendlus Suur-Saksamaa sõjajõududega. Koos temaga kas hävitame asiaatlikud orientaalsed hävitusjõud või hukkume. Praegu ida sõjatandreil möllavais lahinguis otsustatakse ka eestlaste saatus ida-hädaohu suhtes, otsustatakse kas olla või mitte olla. Selles teadmises võitleb eesti vabatahtlik rindel ning põldur tagalas, selles teadmises ohverdab uljas kodumaa poeg rindel tarviduse korral isegi kõige kallima – oma elu. Seda ohvrit toovad nad teadmises, et nende võitlust kroonib maa ja rahva vabadus. Samuti kui põldur külvates mõtleb sügisel saabuvale lõikusele, samuti tiivustab võitlejaid maa ja rahva vabadus. Tänased võitlejad teavad, et see, mida nad täna teevad, tuleb kasuks homsele vabadusele. Selliseile mõtteile viis bolševismi ikkest vabastamise esimese ülemaalise aastapäeva pühitsemine. Ning need mõtted tiivustavad ka edaspidi eestlaste püüdlusi, aitavad saada üle mõnestki raskusest. Selleks loogu eeldusi ka need, kes aitavad kaasa meie tuleviku kujundamiseks, kas või sellega, et koormiste vibu ei pingutataks liialt. Sest pingutusest rebenenud vibu nöör jätab südame kaitseta vaenlase löökidele, samuti kui ülejõu käivad koormised halvavad tagala moraali ning vastupanu jõudu.

Vahetus Pärnu linnapeade koha pääl elanike laiemais ringes laiemaulatuslikke mõttevahetusi sellise sündmuse puhul esilekergitanud ei

ole. Seda ka osalt põhjusel, et senine Pärnu linnapea Peetre nimetati samas Eesti Omavalitsuse Juhi poolt ringkonnakohtu liikmeks, kuna evib juriidilise eerihariduse ning praktilisi kogemusi kohtu alalt päämiselt varemini advokaadina töötamise tõttu.

Sigade loendus Pärnu linnas, mida toimetas kohapäälne linnavalitsus kooliõpetajate kaasabil, on esile kergitanud seakasvatajate seas kartusi, et nende sead võetakse normiks, kuna ise saavad nagu kõik teisedki lihakaardi või vastupidi, võetakse lihakaart ning pool siga normiks, kuna poole sea kaal arvestatakse normina vastava aja pääle. Selliseil oletusil kindlamakujulist alust ei ole ning seepärast ei leia ta just eriliselt levinemispinda. Kuid kartus püsib siiski, et jäetakse omakasvatatud seata, mis seda valusam, et enamus neid sigu, millised nüüd tapmisele tuleksid, on ostetud äärelinna elanike poolt põrsastena altkäe, spekulatiivse hinnaga, kuna muu võimalus tollal puudus. Samuti osa seatoidust, nagu jahu jne. on muretsetud kas vahetamise või kõrgema hinna maksmise teel. Kõik see on teinud nn. "üheseapidajaid" õrnatundeliseks selliste oletuste vastu, milline viitab sigade normiks võtmise poolt. Ses suhtes on kuulda väljendusi, et tuleval aastal loobutakse siis otsekohe seapidamisest, kuna selle vaeva ja töö eest, mis nähtud sea kasvatamise juures, saab ikkagi sama palju liha kui inimene, kes end seakasvatamisega vaevanud ei ole. Siin tuleks leida mingi lahendus, kuna vastasel korral võib tekkida tõesti hulgaliselt seakasvatamisest loobumusi äärelinnas.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 131-131p.

Rakvere 1.–31.10.1942

Rahva meeleolus möödunud aruandeaja jooksul tähelepandavaid muudatusi ei ole ilmnenud. Elanikkonnas tuntakse rahutust rinde paigalpüsimise pärast. Küll oli märgata rõõmsat elevust rahva hulgas kuu algul sõjavägede ja –materjalide transpordi puhul Narva suunas, missugune on aga raugenud, kuna sellele erilisi operatsioone ei järgnenud. Oposiitorite ringkonnis räägitakse, et Saksa sõjavägi Stalingradi enam ei suuda vallutada, vaid see olevat viimane asula, mis selles rindelõigus osaliselt sakslaste kätte jääb. Samuti ei usuta nimetatud ringkonnis Leningradi vallutamist. Arvamust põhjendatakse sellega, et möödunud talvest saadik ei ole Saksa sõjavägede poolt idarinde põhja ja keskosas mingit edu ilmutatud, vaid olevat suure hädaga likvideeritud punaarmee läbimurded. Rakveres on liikvel kuuldus, et Saksa sõjavägi tõmbuvat tagasi Leningradi alt kuni Narvani, et sellega

punaarmeelased Leningradist välja meelitada ja neid siis purustada. Kuuldus on aluse saanud nähtavasti Narva piirkonda reisimiskeelust.

Üldiselt tuntakse kartust eeloleva talve pärast ja ka võimaliku Saksa sõjaväe kokkuvarisemise pärast.

Linnade elanikkonnas on nurinat toitlusolude üle, kuna ei ole elanikkonnale antud rasvaineid, kuivtoitaineid, suhkrut ja muid artikleid, milliste kohta väljaantud varustuskaartid. On saadud ainult leiba, soolakala ja harvadel juhtudel ka lihasaadusi. Ärevust ja nurinat on suurendanud kuuldus, et Saksamaal olevat toitainete norme tõstetud tunduvalt suuremaks meil kehtivaist.

Suhkruga varustamise alal käsitletakse Kindralkomissari kõnet, mille viimane pidas Rakveres möödunud talvel ja milles väitis, et sügisel saab igaüks suhkrut niipalju kui seda keegi vajab.

Kuna siin suhkrut pole saadud ja suhkrukaardi erikupongi vastu ühel juhul ainult soola, siis arvustatakse Kindralkomissari kõnet kui paljasõnalist, millise lubaduse taga midagi ei seisa.

Toitlusolude suhtes maalt nurinaid pole ilmnenud. Olukord ja meeleolu maal üldiselt endine. Nurisetakse normivilja hoiulepingu sõlmimise pärast ja osalt ei taheta nimetatud lepingutele alla kirjutada. Selle lepingu kohaselt tuleb normivili hoida põllumehel enda juures ja vastutada, et see ei rikneks. Kuna aga viljad suuremalt osalt masindamata, võib juhtuda, et vilja kokkuviimise käsu saamisel see veel masindamata ja norm jääb täitmata.

Ka nurisetakse lihanormi andmise juures elusloomade andmisel liiga suure kadu protsendi arvestamise pärast, mis olevat paiguti kuni 45% eluslooma kaalust. Imestust äratas talupidajatelt tööliste, sõjavangide ärakorjamine 26–27. 10.42 sõjajõudude korraldusel ja pahameelt, kuna maal tööjõu järele on suur puudus.

Vabatahtlike rindesõdurite hulgas nurisetakse tagalasolevate perekondade eest hoolitsemise pärast. Rakveres on ette tulnud juhus, kus sõdur rindelt tulles on kodust eest leidnud olukorra kus perekonnal ei ole sööki ega vähemalgi määral küttematerjali. Asja kohta seletatud linnavalitsuses, et nendel polevat sinna midagi parata.

Laialt levinenud kuulujutte pole, kuid Rakveres on ilmnenud järgmisi:

1. Kommunistid olevat Leningradi kohale seadnud ülesse mingisugused erilised võrgud, millised võtvad pommitamiste hävitava jõu ära.

2. Keegi ennustaja olevat välja arvestanud, et 16. nov. 1942.a. tuleb sõjal lõpp ja tehakse rahu. Kuulujutt on alguse saanud Tallinnast ja levib intelligentsi hulgas.

Omavalitsus liikmete ja Saksa tsiviilvalitsuse esindajate sõnavõtud Eestimaa vabastamispäeva puhul üldiselt ja kohtadel peetud aktustel

erilise arvustuse osaliseks ei saanud ja ei ole ilmutatud ei poolt ega vastuolemist.

Välisilme järele Eestimaa vabastamispäeval olid Rakvere ja Kunda linnad kaunistatud Eesti ja Saksa lippudega, kuna maal oli lippe heisatud vähe. Saksa lippe ainult mõnes üksikus kohas. Saksa tsiviilvalitsuse esindajate käigud maale ja kokkupuuted põllupidajatega on jätnud põlluharijaskonnas hää mulje. Eriti hästi mõjus maaelanikkonda Kindralkomissari külaskäik 28.10.42 Kunda vabrikusse ja Kadrinasse.

Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe kõne suhtes, mis peetud Eesti vabastamise I aastapäeva puhul, näib, et rahvas usub ettekantud bolševike kava eestlaste küüditamise ja ümberasustamise kohta N. Liitu. Dr. Mäe kõnest osa, kus viimane seletab, et 1939. a. sügisel, kui inglased käisid N. Liidus läbirääkimisi pidamas, on Balti riigid Venele ära /maha/ müüdud, ei taheta nagu uskuda. Rahva hulgas seletatakse, et läbirääkimised N. Liidu ja Inglismaa vahel olevat sellepärast luhtunud, kuna Inglismaa polevat lubanud Balti riike venelastele. Kuna Eesti omariikluse ajal ajakirjanduses oli samasuguseid arvamusi, siis paistab, et nimetatud arvamustest peetakse kinni. Samal päeval peetud kindralkomissari kõne osast: “Riik kaotas oma iseseisvuse. See oleks olnud talutav, kui rahva välise eluvormi kaotus oleks tulevikus endaga kaasa toonud seda enam sisemist õnne, kui talle oleks antud võimalus oma elu säilitamiseks, … oma majanduse vabaks arendamiseks” ennustatakse Saksamaa kavatsust Eesti kohta tulevikuks. Arvatakse mõnel pool, et sakslased ei tee seda viga, mis venelased. Nad jätvat eestlastele nende lipud ja laulud, kuid see olevat ka kõik, mis neile jääb endisest iseseisvusest Saksa riigi kontrolli all.

Julgeolekupolitsei ametkonnas on nurinaid palgaolude kohta, kuna on teatavaks saanud, et välispolitsei saab peale põhipalga ja varustusraha, mis on üldjoontes Jupo palkadega ühtlane, veel toiduraha RM. 0,80 päevas.

Erakorralisi sündmusi on olnud aruande ajal vältel järgmiselt: 04.10.42 kell 22.55 visati tundmata lennukilt Kunda valda Malla as. Letipea ja Malla mõisa vahelisse metsa 4 pommi, mis kahju ei tekitanud.

07.10.42 kell 20.30 Paasvere vallas Vasivere metsavahel rööviti ühelt kohalikult elanikult kahe tundmata meesisiku poolt rahatasku raha ja dokumentidega. Röövijad rääkinud vene keeles.

07.10.42 kell 20 – nähti Salla vallas Lusika ja Anguse külade vahelt üles lastavat 3 punast raketti.

18.10.42 kella 02.30 ajal süttis ja põles ära Roela vallas Roela külas Madis Pihlakale kuuluv jahu- ja saeveski. Omaniku kahju RM.

16723. Juurdlusega on selgunud, et tuli sai alguse tõenäoliselt vigasest sädemetepüüdjast. 22.10.42 plahvatas Kunda vallas Toolse külas lukusepp Mihkel Jõeääre käes urgitsetav meremiin, kusjuures M. Jõeäär surma sai ja elumaja purunes. 28.10.42 kell 19.45 nähti Rakvere linnast lõuna-lääne suunas väga suures kauguses tõusmas üht valget raketti. Muid erakorralisi sündmusi pole olnud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 111-111p.

Tallinn-Harju 1.–30.10.1942

Üldine rahva meeleolu püsis aruande kuu jooksul stabiilselt rahulikuna. Kuna ajavahemiku jooksul pole toimunud rahvale erilise otsustava tähtsusega sündmusi, siis polnud ka rahva meeleolu väljendusis märgata erilisi tõusu või languse perioode. Küll aga võis märgata, et rahvas muutus üldiselt passiivseks ja ükskõikseks, seda just majanduslikkude raskuste tõttu.

Poliitiline meeleolu püsib endiselt kommunismi vaenulikuna. 21.10.42 pühitsetud kommunistlikust ikkest vabanemise aastapäeva puhul kerkisid üles vahepeal igapäevase elu küsimuste tõttu ununema hakanud kommunistliku režiimi päevad ja rahvas väljendas end ühise sooviga – kadu kommunismile.

Sõjasündmused ja rindeteated on olnud kogu aeg rahva tähelepanu keskpunktiks. Üldiselt tunti pettumust, et sügise kättejõudmisega sakslased ja nende liitlased ei saavutanud silmapaistvaid tagajärgi kommunismi hävitamiseks. Osa lootis kommunismi allutamist käesolevaks sügiseks, enamus aga lootis rinde – eriti põhja ja kesk osa – nihkumist kaugemale itta ning Leningradi vallutamist. Sõjategevuse nimetatud soovide kohene mittetäitumine lõi teatud pettumuse, mille tagajärjel tekkisid kuu lõpul mõningad vähe levimispinda leidnud kuulujutud, nagu vaherahu sakslaste ja venelaste vahel, Narva juurde kindlustuste ehitamine, mis pidada olema kaitseks juhul kui sakslased taganevad. Nagu selgus, on kuulujutud alguse saanud Tallinnas, kust nad on levinud maalkäijate linlaste kaudu maale. Nagu nimetatud, pole nimetatud kuuldused oma levikule nimetamisväärset pinda leidnud. Üldiselt on rahvas täiesti veendunud Saksa ja ta liitlaste relvade võidus ja avarama silmaringiga kodanikud selgitavad sõjategevuse edust pettunuile, milliseil määratuil maa-aladel lavastub praegune sõjategevus ja milliste raskustega sealne edasitung seotud on. Suurim soov on siiski, et Leningrad peatselt vallutatakse.

On vaibunud igasugused kuulujutud Eesti tuleviku kujundamise asjus. Enamus rahvas on teadlik, et aeg lahendab selle küsimuse ja ol-

lakse valmis kaasa aitama endi tuleviku kujundamisel – seda aga töö osas ja tagalas, kuna rinde võitlusest osavõtusse suhtutakse passiivselt. Nii on Eesti Leegioni formeerimine leidnud rahva seas väga leige vastuvõtu ja kohati on Leegioni vastuvõtu punkidesse ilmunud ainult mõni vabatahtlik (näit. Riisipere vastuvõtu punkti ilmus ja võeti vastu üks vabatahtlik).

Põhjuse jahedaks suhtumiseks on tõenäoliselt annud levinenud kuulduseed, millede kohaselt eestlasi rindel koheldakse halvemini kui sakslasi, eestlasi rakendatakse raskemate ülesannete täitmisele jne.

On kuuldavale tulnud arvamusi, et kui on tarvis sõdida, siis läheme kõik, kuid nii vabatahtlikena pole asjal mõtet. Samuti on kuuldavale kerkinud küsimusi, miks leegionäride väljaõpe toimub Saksamaal, kuna seda võiks samahästi toimetada Eestis.

Vastu minnes külmale talvele on inimeste peahuvi keskendunud kõikjal majanduslikele küsimustele. Kogu oktoobris käis maal kibe töö vilja-koristamise ja –masindamise näol, milliste tööde sooritamiseks tuli kõrvaldada hulk puht tehnilisi raskusi. Kui viljakoristamiseks rakendati aktsiooni korras linlasi talunikele abistajaiks, siis koristamistöödel nimetamisväärseid raskusi ei esinenud. Küll aga muutus teravaks vilja masindamise küsimus, kuna puudus on terav nii masinatest, vajalikust kütteainest – õlist ja masinate parandusosadest. Nii kuuldus kuu keskpaiku, et viljanorme ei saagi õigeaegselt ära anda, kuna vilja masindamine võib kesta süda talveni. Kuu lõpul näib aga olukord olevat lahenenud ja on vaikinud nurinad viljanormi andmise raskustest. Liha- ja võinormi, eriti viimast siiski peetakse suureks.

Linlaste mure on keskendunud samuti talve toiduvarustuse muretsemisele. Üldiselt valitseb arvamine, et eelolev talv tuleb raskem, kui seda oli eelmine talv, kuna elanikkonna arvates hoolitsetakse esmajoones Saksa rahva eest. Põlevamaks küsimuseks on ikka toidunormide mitte kättesaamine. Praegu valitseb olukord, et inimestel tuleb end elatada saadavast leivast ja kas siis soolatursast või vähesest loomalihast. Ebakorrapärane varustamine kutsus kuu jooksul rahva seas esile väga vihaseid ja teravaid väljendusi E. Omavalitsuse arvel.

Huvitav on maa- ja linna elanikkonna vastastikune arvamine. Nii leiab maarahvas, et linnainimesel pole midagi viga, neile on tšekiga norm määratud – toovad poest ja elavad mureta. Linnas on levinenud jutt, et maal süüakse praegu paremini, kui kunagi enne, kuna talunik normist ülejäänud toitaineid kasutab ise, sest linna toomine ja normaalhindadega ei tasuvat. Sealjuures maa on märksa tagasihoidlikum oma väljendusis, kuna linnas võib tihti vägagi halbu väljendusi maamehe kohta kuulda.

Võrdselt toitainete küsimusega on terav kütteküsimus. Siin on erilist laialdast pinda võtnud küsimus – kuhu jäävad ülestöötatud küttepuud. Imestatakse, et kui varem E. Omariikluse ajal mõnisada töölist suutis üliküllusses küttepuid üles töötada, siis nüüd, kui seda tehti kevadel aktsiooni korras, tuleb siiski veel igal ühel ise end puudega varustada. Tehakse järeldus – rinne puid ju ei vaja, küll aga Saksamaa selleks, et hoida oma kodumaa metsa.

Poliitilisi anekdoote kuu jooksul esile pole kerkinud, küll aga on kuuldavale tulnud ütelus: "Venelastel oli lahkudes nii kiire, et nende kord jäi siia maha".

ERA f R-64, n 1, s 60, l 108-110.

Tartu poliitiline politsei 1.–15.10.1942

Elanikkonna üldmeeleolus on viimasel ajal märgata pessimismi, mis tingitud sügise saabudes üleskerkivatest majanduslikest raskustest, kui ka teistest aruandes äratoodud asjaoludest. Raskusi on tekitanud nimelt küttematerjalide, kartulite jne. isevarustuslikus korras linna toomine. Toitlusameti viimases tabelis puudub teade võiga varustamisest ja on levinenud kuuldusi, et normivõid ei anta üldse selle kuu jooksul. Kuna varustuskaardid või peale on antud, tekitab see olukord nurinat ja halba meeleolu. Üldmeeleolu on aga eriti mõjustanud aruande III osa p. 2 all käsitletud Saksa Riigimarssali hr. Hermann Goeringi kõne[1], mis avaldati ajalehtedes. Kui nüüd või, suhkru jne. varustuskaartidega tullakse kauplustesse ja seda ei saada, vihjatakse pahameelega, et "nojah, seda vajatakse ju Saksamaale." Üldiselt valitseb arvamine, et eeloleval aastal eestlaste olukord, samuti kui teistes okupeeritud või vallutatud maades, muutub senisest veelgi raskemaks, sest elanikkonna arvates kavatsetakse esijoones hoolitseda saksa rahva heaolu eest. On levinenud kuuldusi, et peale toitainete on Saksamaale veetud välja ka muid kaupu, mis siia jäänud peale bolševike väljaajamist. Naisisikute poolt küsitakse, et kuhu jäävad Kilgase tööstuses valmistatavad sukad, et rohkem kui aasta jooksul ühtki paari nendest osta ei saa. Äärmises hädas on mõned naisisikud hankinud endile sukki saksa sõdurite kaudu vahetuskaubanduse teel.

Rindelt kuuldub eesti vabatahtlike kaudu, et lepingu tähtaja lõppedes sõjaväelastele tehakse takistusi rindelt lahkumiseks. Sõjaväelaste

[1] Viidatud dokument pole säilinud, kuid nimetatud küsimust on käsitletud põhjalikumalt järgnevas Tartu poliitilise politsei üldise olukorra ja rahva meeleolude aruandes 30. oktoobrist 1942.

lahkumist on omakorda põhjustanud nende palkade kärpimine, samuti mõned teised põhjused. Nii näiteks on sõdurite hulgas levinenud kuuldusi, et osaliselt nendele määratud normid (tubaka, viina jne. arvel) jääda puudulikuks, kuna väliselt ilmnevat, et mõned kaadri koosseisu kuuluvad isikud niiöelda "laialt" elavat.

Häirivalt mõjub ikka veel ka rinde lähedus ja sageli esinevad õhuhäired (Tartus olid viimased õhuhäired 11. oktoobril ja 12. oktoobril s.a.). Pikisilmi oodatakse pealetungi algust Leningradi sektoris ja selle linna vallutamist. Kuna ofensiivi algust ja Leningradi vallutamist loodeti juba augustis, on selle viibimine teataval määral mõjustanud ka üldmeeleolu. Kuuldustena räägitakse vene lennukite sagedasest ülelennust ja pommide heitmisest ühes või teises kohas Eesti maa-alal.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 118-118p.

Tartu 30. oktoobril 1942

Rahva poliitiline meeleolu näitab aruandeperioodil kallakut langusele. Valitseb pessimistlik õhkkond. Oodatud suurofensiiv fondi põhjasektoris ja Leningradi vallutamine jäid tulemata. Samuti on takerdunud kiire edasitung lõunas ning Stalingradi vallutamine, millele Juht oma viimases kõnes lubavalt vihjas, venib. Pilkava kahjurõõmuga annavad opositsioonilised ringid edasi fronditeateid ja ütlevad: "Sõjajõudude ülemjuhatus annab teada:" Stalingradis on üks möbleeritud tuba vallutatud", "Stalingradis on üks pesuköök vallutatud, ägedad rünnakud puukuurile jätkuvad" jne. Kõikidele on selge, et ees seisab pikk ja raske sõjatalv. Novembri teisel poolel pääses liikvele kuuldus rahuläbirääkimistest Saksa- ja Venemaa vahel, millise jutu alusena mainitakse Šveitsi või Rootsi raadioteadet. Kõneldakse, et Venemaal on kommunistlik režiim kukutatud ja võimu on üle võtnud endine kaardiväe ohvitser Sapožnikov; Stalin olevat vahistatud. Rahuläbirääkimisi peetavat Tokios, nendest võtvat osa Ribbentrop ja Molotov. Läbirääkimistel olevat saavutatud juba hämmastavaid kokkuleppeid. Variandina liigub kuuldus, et Saksamaa, ära nähes, et ta Venemaad võita ei suuda, tegi ise Venele ettepaneku rahu sõlmimiseks, ja küsitakse kartlikult, et mis saab Eestist. Kas Saksamaa viimati ei loovuta seda Venele? Rahujuttude tõelikkuses kaheldakse, kuid püütakse neid siiski uskuda. Viimastel päevadel levis teade, et puhkusele lubatud saksa sõjaväelaste puhkuselubadel olevat märkus, et juhul kui puhkuse kestel Saksa ja Venemaa vahel rahu sõlmitakse, siis pole vaja frondile tagasi pöörduda, vaid tuleb end kohalikus reservpataljonis registreerida.

Rusuvalt mõjuvad elanikkonnale raskused toitlustamise alal. Pahandati Toitlusameti üle, kes toidukaartide väljaandmist möödunud perioodil teostas ainult ühest väljaandmise punktist, kus oli rakendatud neli ametnikku, nii et tekkisid sabad ja osa elanikke sai oma toidukaardid kätte rohkem kui nädal peale toitlusperioodi algust. Eriti ollakse pahased selle üle, et väljakuulutatud toidunorme kätte ei saa, ja lubatakse korraldada protestimeeleavaldus linnavalitsuse ees. On teada, et vene sõjavangide ja töö- ja kasvatuslaagrites karistust kandvate toidunormid on palju mitmekesisemad ja mitmes osas isegi suuremad kui tsiviilelanikkonnal ja et need oma toidunormid kätte saavad, samal ajal kui tsiviilelanikkond, eriti lapsed ja haiged oma ettenähtud normidest loobuma peab. Lubatakse anduda kuritegevusele, et siis vangilaagrites korralikult toidetud saada.

Meeleolu maal on võrdlemisi masendatud. Põllumees on huvitatud, et ta oma suvise töövilja saaks aitadesse panna, kuid viljarõugud seisavad põldudel, kuna puuduvad võimalused peksmiseks ning soe ja niiske sügis mõjub neile hävitavalt. Sügiskündideks puuduvad hobused ja töökäed, loomade eest hoolitsemine on pimeda aja ja valgustuspetrooleumi puuduse tõttu raskendatud. Äärmiselt madalad põllusaaduste hinnad on võtnud huvi töö vastu ja rahal ei tunta olevat väärtust, kuna sellega ei saa majapidamise parandamiseks midagi ette võtta. Maamehelt nõutakse kohustuste ja koormiste täitmist ning antakse vastavaid lubadusi, mida aga ei peeta. (Lubadused sõjaväehobuste tööleandmiseks, sõjavangide mitteäravõtmiseks, gaasigeneraatorite saamiseks jne.) Oleva terava ja pessimistliku meeleolu süvendamiseks mõjusid teravalt kaasa riigimarssal Goeringi ja riigisekretär Backe kõned. Nimetatud kõned kutsusid esile üldise meelepaha, kusjuures võeti arutusele küsimus, kuivõrd reaalne on mõte ja propaganda ühisest uuest Euroopast ja Euroopa rahvaste saatuskaaslusest, kuna riigimarssal oma kõnes lükkab ümber Juhi põhimõtted, mille najal võiks süveneda euroopa rahvaste koostöö. Erilist meelepaha ja saksavaenulisuse tõusu oli märgata Backe kõne järele, kuna see vihjas eesti ala koloniseerimise ja germaniseerimise võimalustele, mis on eriti põllumeeste hulgas ebakindluse tunde esile kutsutud.

Ülaltoodud meeleoluline kompleks on viinud reaktsioonini, mis avaldub huvipuuduses kohalikkude juhtide kõnede ja lubaduste vastu. Eriliselt oli seda märgata Eesti vabastamispidustuste puhul, mis leidsid väga väikest vastukaja. Kooskõlas sellega süüdistatakse juhtivaid tegelasi, eriti Omavalitsuse Juhti dr. Mäe'd ilusate sõnade tegemises, mis midagi uut ei paku ja on vaid vana kordamine; temalt oodatakse rohkem tegusid olukorra parandamiseks.

Märkimisväärne on asjaolu, et vaatamata raskele meeleolulisele seisule püsib usaldus ja lugupidamine kindralkomissari vastu ning temasse suhtutakse täie tõsiduse ja austusega.

Riigimarssal Goeringi kõne 4. okt. s.a. saksa lõikuspühal on leidnud äärmist laia vastukaja ja elavat kommenteerimist. Kui riigimarssal kõneledes toitlustamisolukorrast okupeeritud maa-aladel ütles, et seal elatutakse spekulatsioonikaupadest, ja see, mida seal tšekkidega ostetakse, on lisatoit ja et tema on seadnud endale põhimõtteks, et eelkõige tuleb toitlustamisele saksa rahvas ja kui vastavate vahendite tõttu tekivad raskused ja kusagil nälgitakse, siis mitte kunagi Saksamaal – siis leidis see laiades hulkades kajastust ja kutsus esile pettumustunde, terava kriitika ja hukkamõistu. Riigimarssali sõnades nähakse saksa juhtivate meeste tõelisi mõtteid ja edaspidist poliitikat. Öeldakse, et kui Euroopa peab moodustama ühise saatusekaaslaste ja ühiste sihtide eest võitleva pere, siis pole millegagi õigustatud, et teised euroopa rahvad sakslaste eest nälgima peavad. Juhitakse tähelepanu sellele, et Juht Adolf Hitler pole kunagi oma kõnedes teravat vahet teinud euroopa rahvaste vahel ja nendes kibedust ja vaenu äratanud, nii nagu seda Goering teeb. Küsitakse, et miks siis politsei võitleb spekulatsiooni vastu ja spekulante karistatakse, kui see näib ametliku elatamisvahendina kehtivat ja ettenähtud toidunormid on ainult lisanormideks. Goeringi kõne on halvustava suhtumise leidnud nii intelligentsi kui lihtrahva hulgas maal ja linnas ja kui inglise raadio vastupropaganda oli öelnud, et see kõne on üks rumalamaid olnud, mida maailma ajaloos üldse on maha räägitud, siis leidis see kohe kohapeal tunnustust ja levitamist ning opositsioonilistel ringidel jätkub jutuainet kuni käesoleva ajani.

Samuti leidis vaenulist suhtumist ja teravat kriitikat riigisekretär Backe kõne. Kui Backe mainis, et Saksamaale kuulub nüüd hulk viljakat maad ja et see maa saab Saksa omaks alles siis, kui saksa käsi seda külvab, ning saksa maarahval on ees suur ülesanne, vallutatud piirkonnad kord saksastada, siis loetakse nendest riigisekretäri sõnadest ka Eestimaa koloniseerimise kavatsust sakslaste poolt ja paljud eesti talupojad vaatavad pessimistliku pilguga tulevikku. Kõneldakse, et miks künda ja külvata ning rasketes oludes pingutavalt töötada, kui kord tuleb nii-kui-nii oma maast ja töövaevast loobuda. On liikvele lastud kuuldused, et eestlased asustatakse ümber Vene maa-aladele ja siinsed alad koloniseeritakse sakslastega. Selleks valmistavatki dr. Veski Tartus üksikasjalikku kaarti ida-ala kohta kuni Volhovi jõeni ja Ilmeni järveni, kus kõik keskused ja külad on märgitud juba eestipäraste nimedega.

Vabastamispidustustel Tallinnas 21.okt. s.a. Kindralkomissar K. S. Lietzmanni ja Esimese Omavalitsusdirektori dr. Mäe poolt peetud kõned on leidnud Tartus ja Tartumaal nõrka vastukaja ja kommenteerimist. Moment kindralkomissari kõnes, milles ta mainib eesti rahva tänulikkust Adolf Hitleri ja tema sõjaväe vastu, näitab, et ta mõistab õieti rahva meeleolu. Hea mulje jättis tunnustus, et eesti rahvas on töös ja võitluses näidanud tõsist tahet teguvõimsalt tuleviku ülesehitamisel kaasa aidata. Lugupidamist on äratanud ka kindralkomissari sõnad eesti talupoja, töölise ja üliõpilase tubliduse ja eesti kunsti ja teaduse kõrge taseme kohta. Küsitakse ainult, kas seda kõike võib puhta kullana võtta. Aktustel tehtavat ju küll suuri ja ilusaid sõnu, millest aga praktilises elus kinni ei peeta. Eesti tuleviku kohta ei antavat mingit seletust.

Dr. Mäe kõne kohta leitakse, et see küll üksikasjaliku ülevaate möödunud rasketest aegadest ja praegusest olukorrast andvat, mis aga kõik juba dr. Mäe eelmistest kõnedest tuttav olevat. Ei olevat mõtet nii sageli üldiste kõnedega esineda ja varemini väljendatud mõtteid korrata. Praeguses olukorras tuntaks huvi juhtivate isikute nõuannete vastu raskuste kõrvaldamiseks ja Eesti Omavalitsuse Juhilt oodatavat mitte ainult sõnu, vaid ka tegusid, mis üldist olukorda parandaksid.

Valgas ja Valgamaal ei ole erilisi arvamusi avaldatud; majandusliku surutise tõttu valitseb rusutud meeleolu ja ei tunta huvi aktuste ega muude ürituste vastu.

Võrus ja Võrumaal ei ole kõnede sisu raadioülekannete halva kuuldavuse tõttu rahva seas levinud, ka ajakirjanduses läbi pole märgatavat vastukaja tekkinud.

Petserimaal ei saadud kõnesid üldse kuulata, kuna elekter ja anoodpatareid puuduvad. Ajalehtedes, mis hilja pärale jõuavad, on kõned vähe tähelepanu äratanud.

Eesti vabastamise puhul olid Tartus laiemaulatuslikud pidustused nagu rahvaaktus jne. kavas, mis aga piirkonnakomissari nõudmisel ära jäeti. Vabastamispidustuste asemel Tartus korraldati piirkonnakomissari poolt lõikuspidu Kambjas. Tartus asetas linnapea härra Keerdoja 21. okt. kell 11.15 pärjad kangelaskalmistule. Peale otseste osavõtjate oli erakordselt vähe pealtvaatajaid ilmunud, mis oleneb puudulikkudest teadaannetest ajalehtedes. Samal ajal maeti 7 langenud saksa sõjaväelast. Kõnesid ei peetud. Kell 12.00 leidis ülikoolis pidulik immatrikulatsioon aset. Kell 19.00 oli “Vanemuise” kontserdisaalis rahvakontsert haruldaselt suure kuulajatearvuga; kontsert võeti kuulajaskonna poolt väga soojalt vastu. Kõnesid ei peetud.

Lõikuspidu Kambjas algas kell 14.00 piirkonnakomissari, Tartu linnapea j.t. juuresolekul. Aktus avati vallavanem Keevendi sõnavõtuga;

järgmisena kõneles maavanem Eslas, kes eriti talupoegade kohustusi sõjaajal rõhutas. Tartu linnapea tõstis esile koostöö vajadust maa- ja linnaelanikkude vahel ja vastastikust abistamist.

Valgas ja Valgamaal peeti mitmeid vabastamispidustusi, mis täideti Omakaitse juhtide ja vallavanemate kõnedega ja muusikaliste ettekannetega. Peab mainima, et pidustustest osavõtt oli võrdlemisi tagasihoidlik ja suhtumine jahe. Valgas peeti aktus "Säde" teatrisaalis; peokõnega esines Rahvakasvatusbüroo juhataja härra Buschmann, kes oma kõnes Eesti vabastamist saksa sõjaväe poolt ja sellest tekkinud kohustusi ja tänutunnet esile tõstis.

Piirkonnakomissari kõne Kambjas lõikuspeol võeti rahva seas jahedalt ja arvustavalt vastu. Kui piirkonnakomissar oma kõnes mainib, et Eestis küll sõna "tootmislahing" tarvitatavat, kuid et virkuse ja agaruse, ülesannete ja energia, vaevarikka kehalise töö ja loobumise ulatus siin veel täiesti tundmatu ja kujuteldamatu olevat, siis leitakse, et piirkonnakomissar eesti talupoega ei mõistvat ega oskavat tema tööd hinnata. Maal olevat puudus tööjõust, hobustest, põllutööriistadest, sellele vaatamata töötatavat varavalgest hilja õhtuni ega olevat usutav, et ka suurima pingutuse juures rohkem võiks saavutada, enne kui üldine olukord ei loo paremaid võimalusi ja eeltingimusi.

Sellega seoses mainitakse, et piirkonnakomissar oma kõnedes ikka ja jälle tänulikkuse vajadust saksa sõjaväe ja Adolf Hitleri kui päästja vastu alla kriipsutab. Tänulikkus olevat igaühele endastmõistetav, seepärast tunduvat selle rõhutamine üleliigsena ja koguni solvavana. Piirkonnakomissarile heidetakse ette, et ta oma väitega – Tartu elanikkond ei saavat seepärast võid, et talupojad ei täida küllaldaselt norme – külvavat vaenu maa- ja linnaelanikkude vahele; selle kohta, et ta normitäitmise eest lubab mitmesuguseid soodustusi, leitakse, et ta mängib jõulumeest, kes väikesi lapsi kingitustega meelitab.

Seisukohavõttudes ja arvamustes Eesti Leegioni kohta on märgata viimasel sümpaatia kasvamist ning kahtleva ja arvustava kriitika vaibumist. Märgitakse aga seda, et Leegioni astujad tulevad peamiselt lihtrahva hulgast ja intelligents kuidagi kõrvale on jäänud. Selle kohta avaldatakse kahetsust, kuna on teada, et leegioni koosseisust võiks edaspidi välja kasvatada meie riigi ja rahva juhte. Propagandat leegioni hääks peetakse väheseks ja puudulikuks. Teatud määral vastupropagandat teevad frondisõdurid, kes seletavad, et ei võivat uskuda sakslaste lubadusi, et leegioni liikmetele antakse samad soodustused kui on seda saksa SS-meestel. Kõneldakse, et hiljuti viibinud Narvas Prantsuse Leegioni liikmed, kelle riietus olnud vilets ja kes käinud rahva hulgas kerjamas. Leegioni astujate kohta avaldavat nad, et leidub siiski lolle, kes leegioni astuvad. Teiselt poolt tunnevad aga

frondisõdurid E. Leegioni vastu suurt huvi ja soovivad sinna üle minna.

Tartu Maarja koguduses on seni uue õpetaja valimisküsimus lahtine, kuna koguduse täiskogu koosolek 27.9.42. ei suutnud selles küsimuses kokkuleppele jõuda ja koosolek lõpetati Tartu abiprefekti poolt. Piiskopi poolt on koguduse hooldajaks määratud õpetaja Muru. Rahulolematus ja käärimine Maarja koguduse õpetajakandidaadi ümber ja kandidaatide vahel jätkub. Olukorra lahendamiseks avaldatakse soovi, et end. õpetajale Kodresele antaks võimalus ka oma kandidatuuri üles seada, mille juures valimistulemusena kogudus oma soovi avaldaks ja sellega kõrvalduksid ettetulnud hõõrumised koguduses, sest tüliküsimust on põhjustanud mitte kõigi kandidaatide kinnitamise esitamine kirikunõukogu poolt, milles eriti teravalt süüdistatakse koguduse juhatuse esimeest Aavikut.

Vastavalt ida-alade riigiministri korraldusele pidid 19.9.42 kõik usuühingud vallutatud ida-aladel endid registreerima vastava kindralkomissariaadi juures. Ülaltoodud korralduse alusel tahtis eesti õigeusukiriku metropoliit Aleksander Eestis olevaid ap. õigeusu kogudusi registreerida, seejuures selgus, et metropoliit Sergius Riias oli ka eesti ap. õigeusu kirikut riigikomissari juures registreerinud ja end eesti õigeusu kirikupeaks tunnistanud, mis eesti õigeusu kirikuringides põhjustas suurt pahameelt. Praegu on eesti õigeusu kogudused vaadeldavad kui metropoliit Aleksandrile ja vene õigeusu kogudused metropoliit Sergiusele alluvad, seejuures on ka Narva vene õigeusu kogudused endid palunud metropoliit Aleksandrile alluvaiks tunnustada. Mõlema metropoliidi vahekord on lahendamata, mille tõttu hõõrumised õigeusu kogudustes Eestis jätkuvad.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 112-117.

Valga 29. 9.–30. 10.1942

Rahva meeleolu üldiselt on rahuldav, kuid siiski on märgata teatavat tagasiminekut inimeste meeleolus.

1. Arusaamatusi on tekitanud Eesti-Leegioni komplekteerimise küsimus. Kuna sinna astumine on vabatahtlik, siis palgaliste omakaitse liikmete suhtes on tehtud erand.[1] Komisjonipäevaks Valga piirkonnas oli määratud 26.10.42.a. Selline teguviis on kutsunud paljude hulgas esile arvamise, et varem või hiljem teostatakse mobilisatsioon.

[1] Eesti Leegionisse värbamisel kasutasid okupatsioonivõimud vabatahtlike vähesuse tõttu korduvalt mitmesuguseid surve- ja sunnimeetodeid.

2. Järk-järgulise majade tagasiandmise üle inimesed muigavad ja vaatavad sellele kui mingisugusele propagandavõttele. Arvatakse et majade tagasiandmist venitatakse sellepärast, et siis see teene, majade tagasiandmine, püsiks kauem rahval meeles värskena ja ühtlasi püsiks siis ka kauem tänutunne saksa võimude vastu. Inimesed ei taha näha sellist majade tagasiandmist, vaid ütlevad, et kui juba antakse, siis antagu lihtsalt sellel teel, et majade natsionaliseerimise seadus tunnistatakse kehtetuks ja majad kuuluksid siis automaatselt oma endistele omanikele. Kui aga majal omanik puudub, siis määratagu sellele majale hooldaja, kuni pärijate selgumiseni.

3. Põllupidajate seas nurisetakse selle üle, et neile ei anta jahipüsse tagasi, mis möödunud sügisel ära võeti. Kuna rahva seas on levinenud kuuldused, et N. Venest saadetakse siia isikud, kes toimetaks siin tapmisi ja talude põletamisi, siis soovitakse näha, et usaldusväärseile talupidajaile antakse relvad tagasi.

4. Inimesed on üllatunud Göringi kõnest, milles on öeldud, et sõja eesmärgiks on ainult Saksa rahva ja riigi heaolu, kuna Juht on aga korduvalt oma kõnedes öelnud, et sõja eesmärgiks on uus Euroopa ja niisugune Euroopa kus kõigil rahvastel on oma vääriline koht ja õnnelik tulevik. Ka avameelne tunnustus spekulatsioonile, ütelusega, et okupeeritud maades elatutakse peamiselt spekulatsioonist, jättis rahvale väga halva mulje, kuna seega ühtlasi on antud selge tõend okupeeritud maades valitsevatest rasketest elamistingimustest.

5. Igasugused aktused ja kõned, mis leiavad viimasel ajal aset, ei ärata rahva hulgas enam endist huvi, kuna neis nähakse propagandat ja sellepärast inimesed suhtuvad neisse ükskõikselt. Viimane sellelaadiline pidustus oli Valgas “Säde” saalis, kus peeti vabastamispäeva aktus väga väheste osavõtjate arvuga. Oli ka ilmselt näha, et inimesed ei tundnud ettekannete ega kõnede vastu huvi.

6. Rahva seas on tõusnud nurin seeüle, et vabastatakse endisi kommunistlikke tegelasi, võimaldatakse neil vaba liikumine ja ei tehta neile takistusi ülikooli astumisel. Rahva sooviks on et neid peaks kuni sõja lõpuni hoidma koondus- või töölaagrites, et nad ei saaks jälle hakata omi sihte teostama.

7. Viimasel ajal on üha enam levinud kuulujutt peatsest rahusõlmimisest Saksa- ja Inglismaa vahel.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 146-146p.

Viljandi poliitiline politsei 25. 9.–10.10.1942

Üldises olukorras ja rahva meeleolus ei ole märgata erilisi muudatusi. Linnainimesed nurisevad endiselt väikese toidunormi üle. Iseäranis viimasel ajal on võinormi mitteandmine takistanud elanikkonna korrapärast toiduainetega varustamist. Kuid inimesed loodavad siiski, et see nähe on ajutine ja võinorm antakse hiljem tagant järele.

Põllumehe raskemaks ja aktuaalsemaks päevaküsimuseks on muutunud rehepeks. On juba aeg, kus tuleks lõpetamist teha suvivilja peksmisega, kuid paljudes taludes mädaneb veel rukis ja nisu peksmata põldudel. See on tingitud asjaolust, et paljudes piirkondades puudusid töötavad traktorid kui ka aurukatlad või nende ligipääs on raskendatud. Niisuguses piirkonnas jääb järele ainukeseks võimaluseks vedelkütteainetel töötavate masinatega rehte peksta, kuid õli kvantumid mis antakse rehepeksuks on nii väikesed, millest ei piisa kaugeltki piirkonna tarviduse rahuldamiseks. Sel põhjusel on kuulda nurisemisi, et valitsus on huvitatud ainult äraantavatest normidest ja nende ületamisest, kuid rehepeksu osas jäetakse talumehed hoopis vaeslapse ossa.

Kartulinormi kokkuvõtmise korraldusega ollakse üldiselt rahul, kuid tänavuse kehva saagi juures on ka selle tasumine raskendatud, sest madalal maal olevad kartulipõllud on paljudes kohtades täielikult ikaldunud. Põllumeeste ringkonnist on kuulda, et teravilja normid on liiga suured. Normi on küll võimalus täita, nii teravilja kui ka kartulitega, kuid siis ülejääv osa ei ole küllaldane loomade toiduks, mis omakorda teeb raskusi liha kui ka piimanormide täitmisel.

Talumehed imestavad ikkagi miks nende müügi produktid on nii madalalt hinnatud võrreldes vabrikusaadustega, kuna hinna suhe võrreldes endise ajaga on mitmekordne põllumehe kahjuks.

Pajusi vallas Rutikveres tekitab pahameelt kohaliku piimaühingu likvideerimise kavatsus ja ühendamine Päinurme piimaühinguga mis asub Järvamaal. See on piirkonnas kus elanikkudel ei ole mingit majanduslikku ega administratiivset läbikäimist. Liitmist taotleb Piimanduse Keskliit, kes seda kavatsust on püüdnud läbi viia ka juba varem mitmel korral, kuid on alati seisma pandud Majandusdirektooriumi poolt. Rutikvere elanikkude ühine soov on, et piimaühing jääks

likvideerimata. Vastasel korral on elanikkonnal suuri raskusi piima transportimisega meiereisse.

Põltsamaa linnas, kus on üle 3000 elaniku, töötab praegu üks söögimaja, mida majandab eraettevõtja. Omanik kavatseb ettevõtet lõpetada, kuna temal muutub võimatuks toiduainete hankimine, mida tema peab teostama eraalgatuslikus korras talupidajailt. Ainukese söögimaja tegevust lõpetada on aga lubamatu, kuna kohapeal on küllaldaselt isikuid, kes on söögimaja toidul. Sellepärast on kohalikkude inimeste sooviks, et siin tehtaks vastavaid korraldusi.

Propaganda levitamise vahendiks maal on peaaegu ainult ajalehed, kuna anoodide puudusel ei saa väga paljud oma olemasolevaid raadioaparaate kasutada. Raadiokuulajate seas on nurinat, et Tallinna saatejaama kuuldavus on halb. Rahuloluga suhtub rahvas asjaolusse, et viimasel ajal on ilmunud ajalehtedes tutvustavaid artikleid meie Omavalitsuse juhtidest. Sellega saavad ka laialdasemad ringkonnad tuttavaks nende eluloo ja isikutega, kuna varemalt selle kohta valitses üldine teadmatus.

Eesti Omavalitsuse juhtide sõnavõtud leiavad alati tõsist ja laialdast tähelepanu. Kõnedesse suhtutakse täie usalduse ja poolehoiuga, kuna mõned on ülesehitatud selliselt, et neid on raske arvustada ja et kõnes antud lubadused ka täidetakse, siis arvustusi nende kohta esinenud ei ole.

Kultuuriliste üritustena võiks nimetada endiste lauluseltside uuestisündi. Nii on alustanud jälle tegevust bolševike valitsuse ajal likvideeritud “Helikunsti” ja “Koidu” koor, missugused peale ettevalmistust hakkavad andma kontserte.

Koolide korraldusega ollakse üldiselt rahul. Nurinat edasiõppijate noorte seas tekitab asjaolu, et paljud noored pidid ruumi puudusel jääma gümnaasiumi ukse taha. Koolitöö alguse edasilükkamisesse suhtub rahvas häätahtlikult.

Raskusi lastele, eriti algkooli õpilastele tekitab jalanõude küsimus, kuna jalanõude kontingent rahuldab ainult vähese osa nõudmistest.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 120, 123.

Viljandi poliitiline politsei 10.–25.10.1942

Rahva üldine meeleolu on rahulik. Nurisemisi ja soove on kuulda ainult majandusküsimuste valdkonnas. Põllupidajaskonnas on kohati raskusi viljanormi täitmisega, sest oodatud hea saak on kujunenud keskpäraseks ja kohati alla selle. Ei olda rahul ka viljanormi andmise tähtaegadega. Tähtajad on küll määratud, kuid siin on jäetud arvesta-

mata täitmise võimalused. Praegu oleks ülim aeg asuda maakünnile, kuid paljudes kohtades võib näha väljadel veel isegi rukkihakke, viljarõukudest rääkimata. Niisugune olukord, kus vili talumehe silma all vihmase sügise tõttu mädaneb, langetab tunduvalt tema meeleolu. Rehepeks on viibinud peamiselt sellepärast, et tuntakse teravat puudust vedelkütteainetest kui ka määrdeõlist. Sellepärast on põllupidajate ühiseks sooviks, et valitsus oleks rohkem huvitatud viljapeksu võimaluste korraldamisest ja võtaks kõik abinõud tarvitusele, et viljapeks kiiremini saaks lõpetatud. Viljapeksuga on tihedalt seoses ka põhuküsimus, mis iseäranis tänavu aasta moodustab loomade toidust väga tähtsa osa. Tänavuse vihmase suve tõttu mädanes palju heinu, mis ei ole enam kõlbulik loomatoiduks. Ka madalamatel luha heinamaadel jäi kohati hein hoopis tegemata. Teiseks puuduvad loomadele jõutoidu ostmise võimalused ja vilja peale normi täitmist ei jätku vajalikul määral loomade toiduks, mispärast on jäänud põllupõhk väga tähtsale kohale. Kui nüüd ka põllupõhk peaks väljal rõukudes mädanema ja muutuma loomade toiduks kõlbmatuks, siis on loomapidajad tahes tahtmata asetatud niisugusesse olukorda, kus peavad häda sunnil olemasolevaid väheseid kariloomi veelgi vähendama. Kuid kuidas mõjub see põllumajanduse arengule ja lihanormide täitmisele, see on igale arusaadav.

Põllumeeste arvates ei ole hindade suhe, mis määratud põllumajandussaaduste ja vabrikukaupade vahel õige, vaid põllusaaduste hinnad on liiga madalad. Teiseks on talupidamistele peale pandud maksud võrdlemisi suured missuguste õiendamine praeguste normihindadega teeb raskusi.

Teravat puudust tuntakse maal praegu sügiskünni eel adrateradest ja jalanõudest. Samuti pimeda aja pikenemisega annab tunda petrooleumi puudus, mis on hädavajalik eriti laudas loomade talitamisel, sest lahtise tulega põhu sekka minek on väga hädaohtlik.

Linnarahvas üldiselt kaebab toidunormide vähesuse üle, tundes suuremat puudust magus- ja rasvainetest, sest juba kolm nädalat ei ole enam antud normiks ettenähtud võid.

Tekstiilkaupade ja jalanõude jaotussüsteemiga ei olda rahul, kuna kontingendid on väikesed ja tahtjaid palju. Sellest tekivad igasugused põhjendamata nurinad ostulubade andjate kohta, kes ei suuda mingil moel sääraselt jaotada, et kõik oleks rahuldatud. Sääraste arusaamatuste ja nurinate ärahoidmiseks soovitakse punkti süsteemi.

17. okt. s.a. külastas kindralmajor K. S. Lietzmann Karksist, kus suure rahvahulga ees esines kõnega, selgitades põllumehe õiguseid ja kohuseid. Kindralkomissari avameelne esinemine ilma suuremate lu-

badusteta ja kindla usalduse avaldamine eesti rahva vastu jättis kohapealsetes elanikkudes enesest väga hea ja sõbraliku mulje.

21. okt. s.a. pühitseti kogu Viljandimaal esimest bolševike ikke alt vabastamise aastapäeva. Aastapäeva tähistamine algas hommikul kirikukellade helistamisega ja tänujumalateenistuste pidamisega kirikutes. Samuti korraldati kõikides linnades ja suuremates keskustes aktusi, koguneti ning asetati pärgi langenud kangelaste haudadele, et palves avaldada oma kustumatut mälestust ning austust kõigile neile, kes on pidanud ohverdama oma kõige kallima – elu, selleks, et meie maa ja rahvas võiks end tunda jälle vabana ning õnnelikuna. Aktustel esineti kõnedega, kusjuures aktusi kaunistasid orkestrid ja laulukoorid. Ühtlasi märgiti selle päevaga ka lõikus-tänupüha. Aktustest osavõtt oli kõikjal väga elav ja möödus ilma vahejuhtumusteta.

22. okt. s.a. avati Viljandis "Koidu" saalis näitus "Saksamaa aitab end ise", milles hulk väga huvitavaid ja õpetlikke väljapanekuid Saksa uusima tekstiiltööstuse ja teiste tööstustoodete alalt. Näituse avas piirkonnakomissar Bombe, kes koosolijaile lühikese kõnega selgitas Saksamaal tarvitusele võetud kunstainete arengut ning selle tagajärgi. Väljapanekud koosnevad hulgast tabelitest ja esemetest, mis annavad selge ülevaate tehtud tööstustoodete valmistamisest. Hiljem oli kohalikus kinos võimalik jälgida paljude toodete valmistamise käiku. Näitus on omistanud elanikkonna poolt suurt tähelepanu ja leidnud rohkel arvul külastajaid.

Kindralkomissar K.S Lietzmann'i ja dr. Mäe kõnesse 21. okt. s.a. on rahvas suhtunud häätahtlikult. On kuulda isegi kiitvaid väljendusi kuna kõned oma ülesehituselt on väga elulähedased.

Kooli alal valitseb Viljandis praegu raskusi, kuna mõlemad gümnaasiumid on sõjaväe kasutada, mispärast neid õppetööks ei saa kasutada. Sellepärast käib olemasolevates koolimajades õppetöö mitme vahetusega ja piiratud tundide arvuga, mis õppetöö tagajärgedele ei jäta muidugi mõju avaldamata. Kohati algkoolides tuntakse puudusi õppejõu alal.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 121-122p.

Võru poliitiline politsei 1.–31.10.1942

Rahva poliitiline meeleolu kõikides rahvakihtides üldiselt rahulik.

Viimastel päevadel on Võru referentuuri piirkonnas siiski tuntavalt häirinud üldist meeleolu NSVL relvastatud parašütistide olemasolu ja Omakaitselaste relvastatud kokkupuutumised nendega. Võrumaa suuremates keskustes korraldati 21. okt. Eesti kommunistidest vabas-

tamise 1. aastapäeva, kus esineti kõnedega ja tänujumalateenistustega. Rahva osavõtt neist üritustest /oli/ rohke ja päev möödus kõikjal meeleoluküllaselt ja distsipliinikindlalt. Kindralkomissari ja E. O. Juhi kõnedesse rahvas suhtub kõikjal soojalt, ei ole esinenud referentuuri tööpiirkonnas mingit teravat kriitikat sel puhul. Saadakse kõikjal aru, et kommunismi hävitamiseks peavad kõik kogu energiaga kaasa aitama.

Eesti Leegioni asutamine ja sellesse meeste värbamine on elavaks kõneaineks kõikjal. Viimastel päevadel toimus Võru referentuuri tööpiires meeste järjekordne värbamine E. Leegioni. Saadud teateil astus Leegioni 3 meest, kuna meestest on kõikjal juba puudus. Meeste astumist leegioni takistab ka nende piiritlemine kindlate mõõdetega.

Linnaelanikud Võrumaal pole saanud viimasel paaril nädalal enam võid. Ajalehtedes avaldatakse kirjutusi, et linnadele ei jätku võid sellepärast, et talumehed ei vii piima meiereidesse. Maalt kuuldub, et üksikud talupidajad ei vii küll piima meiereidesse, kuid neid on vähe ja nad ei saa piima viia mõne paratamatu asjaolu pärast. Sarnane ajalehes kirjutamine ei ole kuigi hea linna ja maarahva vahekorra kujundamisele sõbralikus vaimus. Räägitakse ja näib, et või veereb Saksamaale ja rindele. Seda võis järeldada marssal Göringi viimasest kõnest, kust võidi välja lugeda, et okupeeritud alad peavad andma Saksamaale ja ta sõjaväele kõik tarviliku.

Kehtiva korralduse põhjal peab iga majaomanik Võrus oma aeda valmistama õhuohu vältimiseks kaeviku. Nimetatud korraldus on elanikkonnas tekitanud põhjendatud nurinat, sest mõned aiad on nii väikesed, et kaevik tuleb teha maja külje alla. Sellest pole mingit kasu kuna maja rusud võivad langeda kaevikule.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 144-144p.

November 1942

Haapsalu poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Viimastel päevadel on märgata tujutust rahva meeleolus, mis avaldub peamiselt praeguste arenevate sõjasündmuste ja olukordade omavahelises arutlemises. On kuulda mõningaid kahtlevaid arvamusi, et Läänes ja Vahemere piirkonnis arenevate sõjaliste sündmuste tagajärjel idarindelt jõude ära kistakse. Sellega olevat teise rinde küsimus lahendatud ja venelastele kergendus toodud, mida viimased oma rünnakute alustamiseks Baltimaade tagasivõitmisel sobivamaks momendiks peavad. Ka on kuulda olnud kahtlevaid sosistamisi venelaste eduks toimunud rindemuudatustest. Sellele tuuakse põhjenduseks talumeestelt normide kiirustamist, et sellel viisil kokku toodud põllusaadusi oleks kergem kiirelt evakueerida. Need mõtted on arutlemist leidnud peamiselt varemalt bolševistlikult meelestatud ja praegusele olukorrale passiivselt suhtujate hulgas. Siinjuures pole ilmnenud, et seda sihilikult levitatakse, vaid enam alateadvusetult, oma tavalistest päevamuredest ja olukordadest, kõnelustel.

Tobruki langemine inglaste kätte ja adm. Darlan'i üleminek USA vägede poole oli kohapeal pahaks üllatuseks.

Üldisele rahva meeleolule on mõjunud halvavalt ja süvenenud laiemale mure Eesti rahva tuleviku pärast. Meie ajakirjanduses toodud propagandast on selgelt ilmnenud, et eestlastele antakse vääriline koht rahvaste ja riikide peres Uus-Euroopas, kuid praegusel momendil nagu ei leitavat alust eestlast sakslase vääriliseks pidada. Niisuguseid vihjeid igapäevasest elust on paljusid ette tuua. Nii olla linnadesse ja suurematesse keskustesse asutatud erikauplused sakslaste tarvis. Nendes kauplustes ja ärides olla sakslaste tarviduseks kõiki elamiseks tarvisminevat: maiustusi, napse, tekstiilsaadusi jne. jne., millest eestlasest kodanik ei tohi mõteldagi, kes oma leivanormi kättesaamisega mures on. Sellest ei tehta küll otsest tüliküsimust, kuid siiski mõteldakse ja avaldatakse selle kohta oma arvamust. Kodanikud, kes bolševike valitsuse hävitamise järele läksid täie innu ja hooga kaasa selleks, et aidata kõigiti kaasa Uus-Euroopa ülesehitamistööle on oma tööinnus tagasi läinud. Põhjusena ilmneb selle juures teadmatus, tulevikku lubatakse tulevikus, siis kui hädaoht sõjatondi näol on kõrvaldatud, eestlaste suhtes lahendada. Seda aga võrreldakse pimeda olukorraga, keda juhitakse mööda konarlikke tänavakive ilma, et tema käidud tee pikkusest nägijaks saaks.

Riigivastast meeleolu otseselt ei ole ilmnenud.

Viimane Kindralkomissari Lietzmann'i külaskäik Eesti rootslaste juurde on äratanud tähelepanu ja on üldiseks kõneaineks rootslaste hulgas. On kuulda, et kindralkomissari külaskäigul lootsid rootslased, et kindralkomissar vähendab nende poolt antavaid norme, et aga kindralkomissar seda lubadust ei andnud, siis räägitakse, et kindralkomissari külaskäiguga rohkem polegi tahetud – loodetud, kui ainult seda, et kindralkomissar lubas rootslastele jätta nende rahvusliku kultuuri ja omapära. Räägitakse, et kindralkomissari kõne oli olnud sarnane tema poolt enne peetud kõnedele, ainult olla tegelikule olukorrale kohandatud. Kindralkomissari kõne ja külaskäik olla olnud mõeldud selleks, et ärevaks läinud meeleolusid rahustada. Kindralkomissari isikus nähtud siiski tõelist Saksa riigi esindajat ja hääsüdamlikku sakslast. See osa, et kindralkomissar on lahkelt jutustanud talupidajatega, külastanud talusid ning einetanud rootslastega ühes, on väga meeldinud neile. Nagu rootslastest võib aru saada, olla nemad taotlenud kindralkomissari külaskäiguga normide ärajätmist või üldist vähendamist viletsa põllupinna pärast, seda aga kindralkomissar lubanud ainult sel määral, kus tõeliselt maapind on äärmiselt vilets.

Juba Eesti ajal olid rootslased äraripuvad Rootsi riigist ja lugesid seda maad oma kodumaaks. Kui nüüd kindralkomissar omas kõnes mainis, et siin, kus elate, on teie kodumaa, siis see rootslastele hästi ei meeldinud. Samuti ei puudutanud kindralkomissar ka mitte rootslaste väljarändamist Eestist, mida aga rootslased on kogu aja taotlenud, siis see osa ka rootslastele ei meeldinud kindralkomissari sõnavõtus. Üldiselt ollakse kindralkomissari külaskäiguga rahul, kuid mõned üksikud ütlevad, et kindralkomissari külaskäik olla olnud rootslastele "silmade tegemiseks". Välise vormilikkusega on jäänud kõik rahule ja seda ei ole rahvas märganud, et Riguldisse saabumisega hilinesid piirkonnakomissar Schröder, abiprefekt Tammemägi ja maavanem Ruus, sest kindralkomissar oli enne neid Riguldis.

Toitlusalal on nurinat olnud, et normid on liig väikesed ja mõnikord ei ole võimalik ka sedagi väikest normi täielikult saada. Paljudes kodanikes on levinud arvamine, et liig väikesed normid on just spekulatsiooni soodustajad ja et spekulante soodustatakse sellega, et kodanikud on sunnitud lisa hankima spekulatsiooni hinnaga. Haapsalus juhtub pahatihti, et sedagi minimaalset toidunormi ei saa korralikult kätte. On nurinat, et tuleb asjata kulutada raha tšekkide ostmiseks.

Kuulujutud: Kuna sõda Inglismaa ja Ühendriikide aktiivsemaks muutumisega on laienenud, siis on rahvas sõjalõpu suhtes muutunud pessimistlikumaks. Rahva seas on levinenud selle kohta ka poliitiline anekdoot, et sõda lõppevat siis, kui Göbbels'i püksid lähevad Göring'i

jalga ja kui Vendt'i vest läheb Mäe selga. Anekdoot on levinenud peamiselt haritlaskonnas. Milliseist allikaist eelnimetatud anekdoot on alguse saanud, ei ole läinud korda selgitada.

Kuulujutuna räägitakse rahva seas 1) et omal ajal, kui kindral Laidoner käis Inglise kuninga kroonimispidustustel, on temale antud "Sir" tiitel. Seega loetavat kindral Laidoner Inglise aadli seisusse kuuluvaks. Sellel põhjendusel olevat inglaste poolt Laidoner venelastelt välja nõutud. Praegu olevat Laidoner venelaste juures inglaste sideohvitseriks. Veel räägitakse, et eestlastest mobiliseeritutest olevat Venemaal moodustatud Eesti rahvuslikud väeosad, kes olevat riietatud inglise sõjaväe vormi. Nimetatud väeosi juhtivat eestlastest ohvitserid. Praegu teostatavat väeosades sõjalist väljaõpet hilisemaks rindele saatmiseks. Venelaste käitumine eesti rahvuslike väeosadega olevat väga hää. Nii olevat lubatud laulda rahvuslikke laule jne. Viimase nimetatud kuulujutu juures on rahva seast kommenteeritud, et sellega püütakse neis väeosades õhutada rahvustunnet, missugune oleks sihitud sakslaste vastu. Millistest allikatest eelnimetatud kuulujutud on alguse saanud, ei ole selgunud.

2) Et seoses eeloleva talvega polevat Saksa ja tema liitlasvägede olukord idarindel kuigi hiilgav, samuti ollakse sõjast tüdinenud. Sõdurid kasutavat iga võimalust, et rindelt eemale pääseda ja näit. Eesti vabatahtlikud kasutavat selleks Eesti Leegioni väljaõppelaagreid Saksamaal. Olevat käimas ka salajased läbirääkimised rahuks. Selleks olevat Saksa välisminister Ribbentrop käinud Moskvas ja NSVL välisminister Molotov Berliinis. Millisel kujul ja millal see rahu võib tulla, kuid et Balti riikide suhtes olla NSVL-s tehtud järeleandmisi ja sellest tingitud olevat E. Omavalitsuse juht dr. Mäe Berliini kutsutud. Kust sarnased kuuldused on alguse saanud pole selgunud.

Toimuva aktsiooni "Lahkus ja töörõõm'u" puhul võiks märkida, et üldsuse poolt pole see kuigi suurt kõlapinda leidnud[1]. Teatud mõttes võetakse toimuvat üritust naljana, millel võivad olla ainult ajutised omakasupüüdlikud tagajärjed. Määratud auhinnad ehk on ametkonda ahvatlenud ja sellest tingitud on mõnigi n.ö. üleöö muutunud lahkuse kehastuseks, mis aga võib muutuda jälle aktsiooni lõppedes. Teenijaskonna endi peres suhtutakse sellesse kaunis passiivselt ja osalt isegi haavunult, kuna leitakse, et lahke meel pole mingi ostetav ese, vaid isiku loomupärane omadus. Üldiselt arvatakse, et Eesti Kutsekogud[2] oleksid nim. aktsiooniga seoses olevad kulud otstarbekamalt võinud

[1] Töökultuuri tõstmiseks korraldatud võistlus teenindajatele ja ametnikele.
[2] Eesti Kutsekogud – saksa okupatsiooni ajal loodud riiklik ametiühinguorganisatsioon.

ära kasutada uurimiseks, et miks antakse näit. normitoiduna tangu ainult niipalju, et sellest jätkub papagoile ainult lõunasöögiks ja millest on tingitud, et niigi väikeste normisaaduste (toitude) kehtides ei saa neidki korralikult kätte?

ERA f R-64, n 1, s 60, l 163-165.

Kuressaare poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahulik, kuid võib märgata teatavat närvlikkust, osalt ka pessimismi, mis on tingitud rindeteadetest, mille põhjal elanikkond arvab, et Saksa ja Itaalia väeosi jälgib Aafrikas ebaõnn. Seoses sõjasündmustega Aafrikas arutellakse olukorda elavalt. Otseselt pessimistlikku suhtumist tulevikku on tekitanud kartus, et sakslased viivad idarindelt osa sõjaväge Aafrikasse ja Prantsusmaale, mistõttu idarinne võib tagasi tõmbuma hakata. See arvamus on põhjustanud ka elanikkonnas laialt levinenud kuuldust, et Narva ümbruses ehitatakse kindlustusi ning sakslased tõmbavat end talveks Narva juurde tagasi. Aafrika sõjatandri kohta arvatakse, et kui juba sakslased ise teatavad taganemistest, küll siis olukord seal päris hull on. Ameeriklaste dessandi ümber Prantsuse Marokosse on tekkinud hulk arvamusi. Üldisem neist on järgmine: prantslased on äraandjad, usuvad ameeriklaste lubadusi ja hoiavad nende poole, Darlan olevat ka äraandja. Prantslaste siht olevat üldse koos inglaste ja ameeriklastega sakslastele kätte maksta. Marssal Petain ja Laval hoidvat aga sakslaste poole. Seoses sellega arvatakse järgmist Prantsusmaa kohta: sakslased olgu rohkem järeleandlikud, vahest saavad nad siis prantslastega kokkuleppele, nii et Prantsusmaa mobiliseeriks end ja sõdiks teljeriikide pool kaasa. Siis suudetakse ameeriklased Marokos merre tagasi lüüa. Paljud kodanikud arvavad, et Aafrika rinne tuleks üldse likvideerida ja Venemaale enne surmahoop anda ning alles siis Aafrikasse tungida. Need kartused on muutnud rahva hoiakut kahel viisil: üheltpoolt negatiivselt, kuna elanikkond on nüüd jälle rohkem vastuvõtlik igasugustele kuulujuttudele, teiselt poolt positiivselt, kuna elanikkond liitub tihedamini kehtiva režiimiga ja ollakse seetõttu valmis palju rohkem ühiskondlikult ning riiklikult mõtlema ja toetuma valitsusele usalduslikumalt. Ühtlasi suhtuvad need vähesed inimesed, kes kuidagi maailmavaatelt Inglis- ja Ameerikasõbralikkust osutasid, nimetatud riikide poliitikasse suurema kriitikaga, kuna nende lootus, et Inglismaa laseb Saksamaad ennem Nõukogude Liitu võita ja taastab seepeale Euroopas jälle olukorra, mis kehtis eelmise ja käesoleva maailma sõja vaheajal, ei näi täituvat.

Kuulujutud, mis on tekkinud samal ajal, kui teatati rasketest võitlustest Aafrikas, on sisult kahte liiki: 1) Rommel ei ole Aafrikas ja seepärast sakslased taanduvad, 2) idarindel on venelastel edu. Laialtlevinenuim variatsioon 1) jaoks: Rommel olevat peale Berliini sõitu määratud Stalingradi vallutama ja ei olevat praegu Aafrikas, millega seletuvatki saksa ja itaalia vägede taandumine Egiptuses. Kuulujutu on põhjustanud nähtavasti usk marssal Rommelisse kui legendaarsesse väejuhti ning strateegi ja arvamus et tema on "võitmatu" Punkt 2) alla kuuluvaist kuulujuttudest on levinenuimad: venelased olevat Lenigradi frondil läbi murdnud ja tungivat Narva poole. Venelased olevat Ilmjärve juures läbi murdnud saksa positsioonidest ja tungivad Eesti poole. Umbes analoogilise sisuga kuulujutud on juba varem korduvalt levinenud elanikkonnas, mis neid on põhjustanud, seda ei ole korda läinud kindlaks teha. Tavaliselt lisatakse niisugustele kuuldustele juurde, "et keegi rindelt puhkusele tulnud sõdur olevat seda rääkinud", ometi puhkusele tulnud vabatahtlikud taolisi jutte seniolevail andmeil levitanud ei ole.

Nurinaid ja rahulolematusi on tekitanud – eriti kuressaarlasis – endiselt raskused toitlusmajandusega, kuna linna toiduainetega varustamine on endiselt mitteküllaldane ja kodanik ei saa tšeki eest osta võid, liha, kala küllaldaselt. Sellise olukorra tagajärjel võib märgata spekuleerimise intensiivsemaks muutumist.

Viimased teated osalisest mobilisatsioonist Hispaanias on elanikkonna poolt rahuldusega vastu võetud, sest loodetakse, et Hispaania astub teljeriikide poolel sõtta, mis idarinde olukorda kergendab.

Kuressaare elanikkond oli häiritud 19. skp. öösel paugutamisest linnas. Arvatakse, et selles on süüdi purjus saksa sõdurid, kuid midagi kindlat pole selles suhtes selgunud ning meeleolu on varsti peale seda sündmust täiesti rahunenud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 149-149p.

Narva 1. detsembril 1942

Novembri kuu kestel on elanikkonna meeleolu tunduvalt halvenenud, polda rahul. Nägudelt võib lugeda rahulolematust, ei näi olevat usku asjade õigesse arengusse. Väga kergesti levitatakse igasuguseid kuulujutte, millel on üsna negatiivne iseloom. Sagedasti võib nentida, et noile levinud kuulujuttudele mõndagi sihilikult juurde lisatakse.

Tuleb arvestada, et siinse elanikkonna suurelt osalt vene rahvas moodustab. Ei tule muidugi arvata, et just venelane käesoleva rahulolematuse otseseks põhjustajaks on. Palju aitab kaasa aga selleks rahu-

lolematuseks eestlaste ja venelaste vaheline pinevus. On ju ka mõistetav, et osa venelasi Nõukogude-Venet pooldab. See osa elanikkonnast on momendil üsna rahulik, kuid on tähele pandud, et just need ongi usinaimad kuulujuttude levitajad ning rõõmustavad sisemiselt venelaste edu puhul rindel. Oht peitub selles, et see väike osa väga kergesti nakatab ka teisi inimesi, koguni eestlasi. Eriti viimasel ajal paistab eestlane kaotanud palju oma vastupanujõust ning –tahtest. See osa rahvast ei taha küll midagi kuulda kommunismist, kuid on apaatne ning ükskõikne.

Nagu juba korduvalt oleme teatanud, põhjustab seda üldist ükskõiksust peamiselt halb toitlustamine. Kolme viimase nädala kestel on peale või tsiviilelanikkond kõik kaartidega saadavad toiduained kätte saanud, kuid ometi on need toidumäärad sedavõrd madalad, et üks tööstustööline sellega kauaks töövõimeliseks ei saa jääda.

Suurt kibestust tekitab peale selle tööliskonna hulgas asjaolu, et vene sõjavangide toidunormid on palju suuremad kui töölisel. Ei osata lihtsalt aru saada sellest olukorrast. Võrreldakse, kuidas koheldakse vene vange ning kuidas koheldi äraviidud eestlasi[1]. Hädavajalik on selle korralduse muutmine.

Väga halba mõju avaldas Tallinna Tööameti kaudu põlevkivitööstuse rajooni saadetud tööliste kohtlemine. Ilmselt ei omistata erilist tähtsust oma rahva eest hoolitsemisele. Inimesed tulid kohale parima töötahtega, kuid nüüd ilmnes, et neid koheldi kaugelt halvemini kui vene vange. Sakslased pole rahul sellise käitumisviisiga, kuna see on soodsaks pinnaks propagandale.

Tugevat mõju on avaldanud tööliskonna meeleolule venelaste järjekordsed katsed dessantide tegemiseks rannikul. Partisanide tegevus Narva lähikonnas on rahvas tekitanud hirmutunde, pole mingit kindlust ning ei julgeta talumajadest õhtu saabudes enam väljagi tulla, kuna kardetakse bandiite ja muid maal ringi liikuvaid elemente.

Eriti on hirmutanud rannarahva juhtum Saka külas, kus kolm saksa mundrisse rõivastatud eesti keelt kõnelevat meest püstolid käes 11.11. öösi majades läbiotsimise teostasid ja ühe mehe kaasa viisid.

Käesoleva kuu algul on visatud nõukogude lennukeilt lendlehti suuremal hulgal siinsele maa-alale. Erilist mõju need pole aga avaldanud. Tunduvalt on kasvanud aga sosistuspropaganda. Väga elavalt kõneldakse, et sõjaväelased igasuguseid jutte levitavat. Nii näiteks olevat praegu Šveitsis koos konverents, mis töötab välja rahutingimusi.

---

[1] St. 14. juunil 1941 küüditatud inimesi.

Elavaks kõneaineks on saanud dr. Mäe sõit Berliini. Korra kõneldi, et dr. Mäe nõudvat venelaste kohest lahkumist Eesti territooriumilt. Lahkumine peab teostuma 24 tunni kestel. Veel kõneldi, et Berliinis lõplikult Eesti piirid kindlaks määratakse, mille kaitsmine eestlaste hooleks jäävat. Niipea, kui dr. Mäe Berliinist naaseb, kuulutatakse välja üldmobilisatsioon.

Viimaste sõjasündmuste kohta on kõneldud nii negatiivset kui ka positiivset. Meeli rusuvad Aafrika sündmused. Valitseb üldine kartus, et Aafrika olukord kuidagiviisi Idaala kahjustab. Räägitakse üha, et venelaste võim veel kaugeltki mitte purustatud pole, veel näidatakse vene löögivõimet. Hirm venelaste eest põhjustab osaliselt asjaolu, et töölised olukorra üle ei nurise.

Rakveres liigub kuuldus 50 000 itaallase vangistamisest, kõneldi 8 diviisist. Itaallase võitlusvõimes julgeb igamees kahelda. Olid ju itaallased Kreekas nii edutud. Elanikkond oli täiesti rahul sakslaste sissemarsiga Lõuna-Prantsusmaale. Siin loodetakse, et selle üritusega on takistatud igasugused kallaletungid Eestile. Kui sai teatavaks admiral Darlani reetmine, kuuldusid oletused, et prantslased mitte 100%-liselt oma juhtkonna taga ei seisa, vaid igal sammul püüavad töötada sakslast kahjustavalt.

Elav huvi aktuaalsete sõjasündmuste vastu on jätnud varju Juhi kõne 8.11. Öeldi, et Juht on andnud vaid vastuse rahukuulujuttudele.

Sobimatuks peetakse kellaaja muutmist ühe tunni võrra. Selles nähakse jällegi tüüpilist Berliini korraldust, kus pole arvestatud siinseid tingimusi. Kuna pimeneb juba kella 14.30 ajal, siis ei ole töölistel enam võimalik minna maale, et toidulisa hankida. See avaldab aga toitlustamisele väga halba mõju.

Riigiminister Rosenberg lähetas kirjad valitsusasutustes ning kaubandusettevõtteis töötavaile riigisakslasile. Tähendatud kirjade alusel on need sakslased vanglaga ning koguni surmaga karistatavad, kes esitavad igasuguseid üleliigseid tellimisi. Sellesse kirja ei suhtuta hästi. Tuntakse end ebakindlana ning öeldakse, et nüüd ei teagi, kas pannakse kinni või mitte, see olevat ju lõppeks oma asi, kas üht või teist tellimist on hädatarvilikult vaja.

Käitise juhatajate ning –vahendajate reisi mõjust Saksamaale pole senini midagi kuulda. Reisust osavõtnud kirjeldavad oma muljeid pea peetavail käitise koosolekuil.

Rahulolematus tööliskonnas ning ametnikkonnas näitab tõusvat tendentsi palkadetaseme suhtes Idaalal. Tuuakse võrdlusi endiste eestiaegsete palkadega ning tuntakse end degradeerituina. Ehkki pole rahal praegusel momendil paljude silmis mingit väärtust, ometi peab nii palju raha omama, et võib muretseda endale hädavajalikema.

Tarvitseb vaid järele mõelda, et üks lappija, ühe lapse ema, saab nädalalõpul palgaks RM 10.40. siis ei suuda ta kindlasti mitte selle summaga muretseda enda eluülalpidamist. Emb-kumb, kas muutub see naine ebakorralikuks või läheb nurisejate hulka. See näide on üks paljudest.

Narva tervislik seisukord on viimastel nädalatel halvenenud. Seda tunnistab arvukas tüüfusjuhtumite hulk, samuti on levinud difteriit, nii et Narva gümnaasium on osaliselt suletud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 156-159.

Paide 1.–30.11.1942

Rahva üldisest meeleolust peegeldub arvamise levik, et sõda võib veel kesta aastaid ja et majanduslikud raskused sellega seoses järjekindlalt süvenevad. On kuulda ka seisukohti, et sakslane Venemaa vallutamisega enam liiast ei ruttavatki, kuna idas on võidetud väärtuslikke maa-alasid, milliste kindlustamine ja majanduslik korraldamine tagavat edaspidiseid võite ja vallutusi Venes. Teatakse rääkida, et Saksamaa saatvat suurel hulgal Ukrainasse põllutööriistu ja ka muus osas osutavat enam rõhku Ukraina kui Eesti ja teiste maade põllumajanduse korraldamisele.

Vastaste ringid aga näevad sõjaseisakus Saksamaa nõrkust, millist meeleolu püütakse rahvas seas levitada toetudes Aafrikas arenevatele sündmustele. Kuna senini rahva seas võis märgata kohati head meelt inglaste ja ameeriklaste mõne üksiku sõjalise edu puhul, siis nüüd, mil ilmne on, et inglane ja ameeriklane püüavad kergendada Venemaa olukorda ja sakslaste võitlusjõudu idas nõrgendada, on kuulda kartusi, et juhul kui Saksamaa peaks nõrgaks jääma mitmel frondil sõdimisega, võivad venelased läbi murda ka Leningradi all ning vallutada taas Baltimaad. On kuidagi usk kadumas, et inglane suudaks pidurdada venelaste valgumist Eestisse.

Majanduslikud raskused põhjustavad rahva seas tüdimust ja nurinaid vahetevahel nii saksa kui eesti valitsusvõimude suhtes ja kuigi üksikud isikud kasutavad seda olukorda oma isikliste vaenuliste seisukohtade lavastamiseks sakslaste ja dr. Mäe aadressil, siis rahvas omas enamuses ei väljenda nurinaid ning rahulolematust jämedalt halvustavas vormis ja eriti maarahva seas ollakse arusaamisel, et Eesti praegust seisundit ei saa üleöö muuta ei iseseisvaks ega kindlamaks kodanike tasakaalutu hoiakuga. Täielikult on vaibunud rahva seas kuuldused, nagu koheldavat frondil eestlasi viletsamalt kui sakslasi. Selgust sel alal on toonud frondilt puhkusel viibivad eestlased, kellede

andmetel olevat nende kohtlemine sakslaste poolt lugupidav ja korrektne.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 171-171p.

Petseri kriminaalpolitsei 1.–30.11.1942

Rahva üldist meeleolu on mõjutanud sõjasündmused Aafrikas, nagu Inglise ja Ameerika-Ühendriikide vägede maabumised Prantsuse asumaadele ja saksa vägede tagasitõmbumised Egiptuse piirilt. Ka see, et põhjarindel pole viimasel ajal edukust märgata, sunnib praeguse korra pooldajaid murelikult vaatama eesolevale talvele.

Seda olukorda kasutavad kommunistlikud elemendid oma sosistamiste ja kuulujuttudega. Lihtrahva seas, eriti naissooringis, on Petseris ja selle ümbruskonnas märkimisväärses ulatuses levinud jutuaine, mis seotud Petseri linna lähedusse kaevikute ja kuulipildujapesade kaevamisega. Nimelt oletatakse, et eeloleval talvel sakslased ulatuslikumalt taganevad. Samasugused jutud on liikvel ka piiriäärsetes Senno ja Linnuse valdades, kus elanikkond on kommunistlik ja hellitatakse alati lootust bolševike tagasitulekuks. Nende juttude järgi sakslased esialgu taganevat Pihkvani.

Ka lendlehed, öised lennukimürad ja mõni õhuhäire Petseris tekitasid ühtedel meeleolu langust, ent teistel – tõusu. Nii ööl vastu 6. nov. s.a. puistati lennukilt Petseri valla piirkonnas igasuguseid eestikeelseid N. Liidu lendlehti. Neid leiti Kolovino ja Rogosino külade ja Petseri raudteejaama piirkonnast. Ka ööl vastu 7. novembrit s.a. heideti samasuguseid eestikeelseid lendlehti lennukilt pakkidena alla piiratud maaalale Senno vallas, Podgramje ja Iveritsa küladest piiri poole. Lendlehti oli üle 20 eriliigi ja neid kogunes kaks poolteisevakalist kotitäit ja kohvritäis.

8. novembril s.a. kella 17.00 ajal heideti võõra lennuki poolt Linnuse vallas Stehnova küla lähedale võssa 8 lõhkepommi.

Kuid üldiselt lendlehed kui ka lõhkepommid suuremat efekti ei saavutanud põhjusel, et lendlehed olid eestikeelsed, mis sattudes venelaste keskele jäid kui eesti keelt mitteoskajaile mõjuta, samuti venelastele ei meeldinud see, et pommid lasti nende asukohta. Eestlaste hulgas aga lendlehed ei täitnud neile määratud ülesannet, kuna eestlased oma rõhuvas enamuses on kommunismivaenulised. Küll aga nende lendlehtede mõju oli eestlaste keskel vastupidine, kuna need meenutasid möödunud bolševistlikku terrorit.

Novembrikuu algpäevil levis rahva seas kuuldusi, et Saksa ja N. Liidu vahel sõlmitakse separaatrahu. Ent mõni päev hiljem võis

kuulda, et rahutegemisest ei tulevat midagi välja, kuna välisriikide esindajad ei saavat millegipärast läbirääkimisteks Moskva kokku tulla. Umbes samal ajal levis Värskas kuuldusi, et Molotov olevat rahuläbirääkimisteks sõitnud Berliini.

Senno valla algkooli juhataja andmeil on kohaliku elanikkonna poliitilise meeleolu baromeetriks kooliõpilaste käitumine. Nii olevat pärast Pihkva pool õhupatareide tulistamist, valguspommidega linna valgustamist või lendlehtede allaviskamist kooliõpilaste hulgas märgata tunduvat distsipliini langust.

Osa maaelanikke on hirmutatud põgenenud sõjavangidest. On esinenud palju vargusi, lambavargusi ja sissemurdmist, mis pannakse sõjavangide arvele. Nii varastati ööl vastu 9. nov. s.a. Linnuse vallas Sahnova külas Udatsnõi lukustatud aidast riidevarustist, kuna maha oli jäetud vanu riideräbalaid, mis omased vene sõjavangidele. 8. nov. tabati Senno vallas Simni-Boroki küla lähedal Võrumaalt Ares'i talust põgenenud sõjavang Boris Drun.

Üks Roodva valla elanik väidab näinud olevat 23. oktoobril s.a. Roodva Retski-Sumilova metsas magamas kolme püssidega relvastatud meest. 25. oktoobril väljunud samast metsast kolm erarõivastises tundmatut meest, neist üks kannud puitkingi ja üks küsinud Sek'i talust leiba. Viimane teadustanud kahtlaste meeste ilmumisest Omakaitse liikmeile, kes hakanud neid jälitama ja tulistama, kuid ühtki neist ei tabanud.

25. oktoobril kella 5 ajal on kuuldud Linnuse valla piirilähedal metsas signaalvilet, millele teiseltpoolt jõge Kõrgesilla metsast samuti vilega vastatud.

Viimasel ajal on Linnuse vallas levinud kuuldusi, et 27. oktoobril sama vallas kompartei koosolekult tabatud salaorganisatsiooni liikmete arv olevat umbes 250 isikut, kusjuures neist tähtsamad isikud kohalikud elanikud olevat seni tabamata. Kohalikud vene rahvusest elanikud tunnevad selle organisatsiooni vastu poolehoidu.

Usaldatavalt isikult saadud andmeil lasknud oktoobrikuu viimaseil päevil Linnuse valla Miltsõ küla algkooli juhataja Petsnikov, kes on kommunistlike vaadetega, koolilaste kaudu jutu lendu, et neil päevil kontrollitavat ja märgistatavat kõik talumeeste sead, mille järele neid keelatavat tappa. See teade levinud laialt ja selle tagajärjel tapetud Linnuse vallas mitmel pool nuumamata sigu.

Vähesel määral on Linnuses kui ka Sennos liikumas kuuldusi, mida teatakse pärit olevat Valga raudteelasilt, et mõni aeg tagasi olevat saksa sõjaväelased Pihkvas mässu tõstnud, mispärast neid olevat käeraudus kahes ešelonis transporditud läbi Valga Riia poole.

Linna elanikkond üldiselt ei ole rahul Petseri Linnavalitsuse tekstiilkaupade jagamise komisjoni otsustega. Leitakse, et komisjon ei talita erapooletult vaid jagab punkte tekstiilkauba peale ka neile, kes riievarustist ise hädasti ei vaja. Komisjoni protokolli otsustest 6. ja 7. oktoobril nähtub, et jagamisele kuulus 4353 punkti, millest tagavaraks jagamata jäeti 259 punkti. Nii jagati 4054 punkti 349 isiku vahel, Petseri sai aga 7000 punkti. Seega 2681 punkti jagati varem ilma komisjoni otsuseta. Kelle poolt, kellele ja kui suures punktide hulgas see jagamine aset leidis, pole seni selgunud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 167-170.

Petseri poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Rahva meeleolu on üldiselt rahutu Aafrikas toimuvate sündmuste pärast, kuna arvatakse, et sakslased hakkavad nüüd kaotama ja antikommunistlikes ringkonnis tuntakse sellepärast muret, kuna kommunistliku meelsusega ringkonnis võib märgata elavnemist ja häädmeelt, kuigi ollakse väga tagasihoidlikud. Tõuke selliseks arvamuseks annavad veel kuu esimesel poolel Petseris toimunud sagedased õhuhäired ja Pihkva sagedane pommitamine venelaste poolt, mis Petserisse on näha. Ka tekitab laialdast ärevust ja kommunistliku meelsusega inimeste juures häädmeelt Petseri ja Irboska ümbrusesse kaevatavate kuulipildujate pesade ja punkrite ehitamine, ning on levinud kuulujutt, et sarnaselt kindlustatavat kõiki Eesti linnu, milline olevat ettenägelikkus sakslaste poolt taandumiseks ja mis võivat toimuda käesoleval talvel.

Ka on piiriäärsetest küladest käinud leiba kerjamas N. Liidust tulnud lapsed, kes seletanud, et sakslased on neid kodudest välja ajanud, kuna nad kõik aeg taganevad ja rinne on asunud juba nende kodukohtadesse. Kommunistlikult häälestatud ringkonnad ootavad ikka veel bolševike tagasitulekut, milline ootus, mis vahepääl oli juba vaibumas, on uuesti elavnenud eelpoolnimetatud sündmuste ja asjaolude tõttu.

Viimaste arreteerimiste tagajärjel, ühenduses N. Liidust siiasaadetud tagalategelaste Borisi ja Peetri[1] tegevusega, on nende pooldavates ringkondades muutunud kõik väga kartlikuks ja tasihoidlikuks ning kahetsetakse, et olid toetanud Borisi ja Peetrit, kes mingisugust hääd nende ega N. Liidu kasuks teha ei saanud ja olevat nüüd äraandjad, mille tagajärjeks massiline kohalike elanike arreteerimine.

---

[1] Peeter – tõenäoliselt aruande koostaja kirjaviga; Petseris tegutses nõukogude põrandaalune rakuke koodnimetusega “Boris-Pavel”.

Novembrikuu algpäevil on kommunistliku meelsusega Linnuse valla Miltsõ algkooli juhataja Petšnikov kooliõpilaste kaudu levitanud kuuldusi, et lähemal ajal kontrollitakse kõik talupidajate sead ning pannakse sigadele numbrid kõrva. See kuuldus levis laialt, mistõttu Linnuse vallas tapeti palju sigu ära nuumamatult. Asja on asutud selgitama.

Talumeeste seas nurisetakse liiga suure munadenormi pärast; varem määrati norm kanade arvu järele, mistõttu esines juhtumeid, kus talunikud tapsid kanu, et vähendada munanormi. Hiljem määrati munanorm hektaaride järele, mistõttu kanade vähesuse tõttu ei ole võimalik ka normi täita.

Samuti tekitab pahameelt liig sagedane küüdikohustus, kuna vallavalitsustele määratud hobuseraudade ja kabjanaelte norm on niivõrd väike, et praeguste libedate teede juures on võimatu halvasti rautatud või üldse rautamata hobusega liikuda. Ka veskite tegevuse pärast on talumehed väga pahased, kuna ei peeta kinni mingisugusest järjekorrast. Ette saavad need, kes suudavad möldrile maksta natuuras: kas kodus valmistatud viinaga, meega või sealihaga, kuna teised peavad päevade kaupa ootama. Vilo vallas, Troitsa veskis on ettetulnud juhuseid, kus saksa sõjaväelane näitab ette mingisuguse saksakeelse tunnistuse ja nõuab kategooriliselt ilma järjekorrata jahvatamist Ortskommandantuurile[1]. Samas on siis tulnud piiriäärsed venelased, kes sakslaste poolt jahvatada lastud viljaga koju sõidavad. Arvatakse, et saksa sõjaväelased nõuavad niisugust jahvatamist täiesti omavoliliselt ja saavad siis ise sealjuures oma protsendi.

Senno vallavalitsuse poolt ei ole antud B toitlusperioodi kaardid õigel ajal välja, mistõttu väga paljud jäid 09. ja 10. nov. ilma leivata.

Maaelanike seas tuntakse häädmeelt korralduse üle, et ka kodus tapetud loomi võib viia kokkuostupunktidesse, kusjuures normi osa välja kaalutakse ja ülejäänud liha tagasi antakse talumehe enda tarvitada. Sellepärast on kuulda, et sarnaselt täidetakse lihanormid meelsasti, kuna muidu oli väga palju nurinat liiga suure protsendi mahaarvamise pärast loomade eluskaalust.

Petseri linna kodanike seas tuntakse õigustatud pahameelt Linnavalitsuse Varustusosakonna poolt jagatud tekstiilkaupade pärast, kuna esmajoones pidid kontingendist rahuldatud saama kooliõpilased ja sõjaliselt tähtsatel kohtadel teenivad ametnikud ja teenistujad.

---

[1] Ortskommandantur – kohalik komandantuur, saksa sõjaväeadministratsiooni organ tagalapiirkonnas.

Leitakse, et tekstiilkaubad pole sugugi õiglaselt jagatud, kuna peamiselt on saanud oma tuttavad ja sugulased, kelledest mõni ei oleks tõesti vajanud midagi juba olemasolevate tagavarade tõttu.

Ka ostulubade kätteandmisel ei talitata erapooletult, sest kõigepäält antakse load kätte sugulastele ja tuttavatele, kuna võõrastele vastatakse, et ostupunktid on praegu otsas ja tuleb oodata kuni uued saabuvad.

Ka jalanõude kontingendi jagamisel on ettetulnud juhuseid, kus antakse jalanõud inimesele, kes juba eelmisest kontinendist on endale jalanõud saanud, kuna aga selle sooviavaldust, kes jalanõusid hädasti vajab, ei võeta üldse vastu, olgugi, et ta on soovinud jalanõusid korduvalt saada.

Ka on inimesed pahased linnavalitsuse ametnike ebaviisaka käitumise pärast inimestega. Nii on keegi kodanikest palunud oma surnud emale kirsturiiet, millepeale linnapea vastanud, et surnul pole mingisugust riiet vaja, ajage niisama hauda.

Ka linna elektrijaama poolt antava valgustusajaga ei olda rahul, kuna elektrit antakse ainult kella 16.30–20.20-ni. Arvatakse, et hommikul kella 09.00–11.00 antavat elektrit võiks parem anda õhtul, kuna siis saaks ka enda kodust majapidamist korraldada.

Samuti on nurinat linna sauna kohta, kuna seda köetakse linnarahvale vaid kord nädalas, s.o. igal laupäeval kella 11.00–20.00-ni. Tegelikult aga sellest ajast 4 tundi ei ole saunas vett. Soovitakse, et saun, kui inimeste tervishoidlik asutis oleks rahvale rohkem kättesaadav ja sääl peaks valitsema ka puhtam kord.

Praegu toimuvasse ülemaalisse “Lahkus ja töörõõm” võistlusesse suhtutakse naljana ja arvatakse, et õigem oleks välja selgitada teenistuja, kes käitub kõige ebaviisakamalt ja tooremalt. Novembri kuu esimesel poolel oli juhus, et Petseri maavanem, kes hoidis temale määratud piirituse kontingendi Petseri linna apteegis, saatis oma teenija sinna järele, et ta tooks osa piiritust Maavanema käsutusse. Et apteegi juhatajat polnud kohal, paluti Petseri Maavanema teenijat vähe oodata, kes aga sellepääle vihastas ja asjast Maavanemale oli rääkinud, mispeale viimane helistas kohe apteegi juhatajale, esinedes väljakutsuvalt ja nõudis selle apteegi teenija vallandamist, kes oli viisakalt palunud Maavanema teenijat natuke oodata. Tegelikult ei ole Petseri apteegi juhataja kohustatud Maavanema piiritust apteegis hoidma ega allu ka Maavanemale, kes eriti väljakutsuvalt apteegi juhataja vastu esines.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 136-140.
Pärnu poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Rahva üldisse meeleollu on kasvanud pingsust seoses välissündmusiga. Aafrikas toimuvad võitlused ja nende tulemused viimasel ajal on jätnud rahvale mulje, et see hakkab ehk avaldama mõju ka ida sõjatandrile. Arvatakse, et kui lõunas pealetungid veel suurenevad on teljeriigid omi vägesid sunnitud koondama lõunasse ning seega paratamatult idarindel jõude vähendama. Vastupanu nõrgenemist idarindel võib aga vaenlane kasutada läbimurde teostamiseks ning esimene maa, mis seetõttu võib sattuda otseselt sõjatallermaaks on Eesti. Iga eestlase südamesooviks on hävitada seekord punane hädaoht idast jäädavalt, ning iga asjaolu, mis seda takistada või sellele pidurdavalt mõjuda võib, võetakse tõsiselt arvesse. Liialt valus oli eestlasile "punane aasta", et lasta seda hädaohtu uuesti kasvada.

Aruande keskperioodil levisid kaunis laialdaselt rahva hulgas vaherahu või relvade rahu kuuldused, millised aga peagi kadusid, kuna teatati edaspidistest võitlustest, edusaavutustest ja edasitungidest idarindel. Samuti väljendas Juht omas kõnes sõnaselgelt, et Saksamaa poolt ei ole tulemas enam mingit rahu ettepanekut. Nüüd võideldakse kuni võiduni.

Sisepoliitilist on olukord võrdlemisi vaikne. Muret tekitavad majanduslikud küsimused, nagu normide andmine maal jne. Normide andmine on maamehe seisundilt täiesti mõistetav ning püütakse täita, kuid nurisetakse, et neilt nõutakse suuri norme, samal ajal kui neile ei anta niigi palju petrooleumi, et vähimagi lambiga valgustada tuba või kuidagi mootorpetroleumi, et peksta vilja, et seega kiirendada ka normide täimist. Maa osas on mõningaid tekstiilkaupu saadud, kuid linnainimesed, eriti rasketöölised, on tõesti hädas ning peaaegu pisarsilmil kurdavad, et neil ei ole midagi töö juurde selga panna, kuna ei anta kõige lihtsamatki riietust. Töölt puududa aga ei tohi ning tööpäev on küllaltki pikk. Hädavajalikema tööriietuse saamata jäämine on mõjutanud vabrikuis ja tööstusis töötavate inimeste meeleolu ja süvendanud pessimismi.

Ootamatusena maarahvale tuli puudenormi määramine metsahektarilt. Mainitud norm ei tekitanud vastuseisu – seda võeti kui paratamatult oodatult, ehkki normist ei oldud varem üldiselt teatatud. Küsitakse ainult, kuhu viiakse see määratu küttepuude mass, kas tarvitab kõik need puud sõjavägi või transporditakse osa puid ka Saksamaale tsiviilelanikele või rahuldatakse sellest ka meie tsiviilelanikkonna nõudeid.

Pahameelt on kuulda ka Tahkuranna valla merepoolseis külades. 1942. a. kevadel soovitati ringkirjaliselt teha rohkem aedvilja maha. Nagu varemgi, Tahkuranna merepoolsed külad töötavad enamuses aednik-põllupidajaina, siis järgneti ka möödunud kevadel üleskutse-

tele. Seejuures anti mõista, et aedviljaga saab tasuda ka norme. Tegelikult on nüüd olukord sarnane, et mainitud külad ei suuda määratud viljanorme täita. Pandi rõhku aedvilja kasvatamisele, mis sobiva pinnase tõttu (meremuda abil) annab head saaki. Nüüd on selgunud, et aedviljaga (porgandite, kaalikate, kapsaste jne.) ei saa mingisugust normi asendada. Sellepärast Tahkuranna merepoolsed külad, kus talupidajad on kuulsad ka aedviljakasvatajatena, soovivad, et norme saaks kustutada ka köögiviljaga.

Teatud nurinaga suhtutakse maal ka mitmeile sundtalutööde täitmisele. Räägitakse, et anname küll suuri norme, kuid jalanõusid, olgu see pastlanahki ei anta. Väljendatakse isegi, et meil ei ole kahju lihast, mida anname, andku ainult nahk meile tagasi, et saaksime jalanõusid.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 151-151p.

Pärnu 1.–29.11.1942

Üldise olukorra suhtes haaravad laiemate ringkondade huvi ennekõike sõjalised sündmused ja neile baseeruvad arutelud võimalike poliitiliste järelduste üle. Suurt tähelepanu pühendatakse siinjuures Aafrika sündmusile, milliseid rahvas peab mitteettenähtud õnnetuseks teljeriigele. Selle tõenduseks olevat muu hulgas ka Saksa ja Itaalia sõjajõudude kiire taandumine Cyrenaikasse, kus senised kaotused juba üksi vangilangenute arvel üle 53 000 tõusvat. Saksasõbralikes ringes selle vastu hellitatakse lootust, mis nois sündmusis tahavad näha ettevalmistusi uueks Dünkircheniks.[1] Teisalt jälle kardetakse, et samad sündmused võivad põhjustada sõjajõudude äraviimist idarindelt Aafrikasse ja Prantsusmaale, mille tagajärjel rinne võib tagasi, lääne poole tõmmatud saada Baltimaadele ja sellest lõunapoole asuvate piirkondade lähedusse. Ühenduses sündmustega Aafrikas avaldatakse arvamusi ka prantslaste kohta, et nemad üldiselt usuvad ameeriklaste lubadusisse, olevat äraandjad nagu Darlangi, ning nende siht olevat ühes ameeriklastega ja inglastega Saksale kätte maksta. Marssal Petain ja Laval hoidvat aga sakslaste poole. Seoses sellega arvatakse, et olgu sakslased rohkem järeleandlikumad prantslastega, vahest on siis kokkulepe võimalik ja Prantsusmaa astuks teljeriikide poolele, mille abiga siis Aafrikas maabunud vaenulisi vägesi merre tagasi oleks võimalik lüüa. Ühed arvavad, et Aafrika rinne tuleks üldse likvideerida ja

[1] Dunkerque (saksapäraselt Dünkirchen) piirkonnas piirasid Saksa väed 1940.a. mais ümber Briti ekspeditsiooniväed, kes olid seejärel sunnitud mandrilt evakueeruma.

esiteks lõplik hoop Venele anda ning alles siis mujal jätkata võitlust. Need kartused ja muljed on rahva hulgas muutnud hoiakut kahel viisil: ühelt poolt teinud vastuvõtlikumaks igasugusile kuulujuttudele, teiselt poolt teinud rohkem ühiskondlikult ja riiklikult mõtlevaks, kuna osa Inglise ja Ameerikasõbralikuid isikuid on oma vaateid revideerimisele võtma hakanud, sest nende lootused enne praegust sõda kestnud olukorra taastamiseks ei näi täituvat. Kõigi selle kõrval oodatakse ja kardetakse pöördelisi sündmusi idarindel. Nii kõneldakse nõukogude allveelaevade elavnenud tegevusest Balti meres, mille tulemusena Tallinna lähedal olevat torpedeeritud mitu laeva loomadega, soolaga ja võiga. Ka saksa sõjajõudude aeglane edu Stalingradi juures leiab väljendust arvustavais märkusis ja ühes idarinde üldise küsimusega näib tõusvat teatud pessimism tuleviku suhtes ja arvamine Saksa löögijõu raugemisest, mille luigelaulu moodustavatki rünnak Stalingradile, kus juba nõukogude väed mitmes kohas läbi murdnud olla, lisaks läbimurretele Leningradi ja Ilmjärve juures. Osa inglisesõbralikes ringes kõneldakse, et Inglise ja USA olevat andnud Baltimaadele tagatise, mille kohaselt Nõukogude Liit loobub oma senistest nõudeist Baltimaadele ja hüvitusena oma pilgud suunab Dardanellidele, millega seletatakse ühtlasi ka Türgi hiljutist välispoliitilist rahutust. Rahva suurema osa poolt vaadatakse sellele arvamisele kaunis pessimistlikult, kuna palju rohkem kardetakse enamlaste võimalikku tagasipöördumist, millega seletatakse ka kindlustuste ehitamist Narvataguseisse piirkonnisse ja rinde võimalikku tagasitõmbumist nende joonele.

Seoses sõjalise olukorra raskenemisega ja pidevalt edasi kestvate raskustega toitlus- ja põllumajanduses on teiselt poolt jätkuvat rahvusliku iseteadvuse süvenemist märgata. Sellega kaasub teravnev arvustus Saksa majanduspoliitiliste võtete ja tsiviilvõimude tegevuse üle. Võtab üha enam maad veendumus, et Suur-Saksa halva majanduspoliitikaga oma liitlased kaotab ja paratamatult on sunnitud kasutama sundkorraldusi sel alal.

Kõigi nende küsimuste kõrval süveneb laiemale mure Eesti rahva tuleviku pärast ja ühes sellega on ka suurenenud taotlused suurema omavalitsusliku autonoomia järele. Enamikes haldusringkonnis kehtib veendumus, et põhilised muudatused haldusliku autonoomia kasuks praegust olukorda mitte ainult ei parandaks, vaid kogu tulemust tugevasti positiivsemaks muudaks, ilma et selle all kannataks Saksa-Eesti üldpoliitilised suhted. Ses suhtes asetatakse suuri lootusi dr. Mäe hiljutisele Berliini sõidule.

Kuulujuttudena ühes sõjalise olukorraga liiguvad rahva seas järgnevad: 1) kindral Laidoner olevat inglaste poolt välja nõutud venelastelt

ja asuvat praegu Nõukogude Liidus inglise sideohvitserina. Siis räägitakse veel, et venelaste poolt mobiliseerituist eestlastest olevat moodustatud rahvuslikud väeosad, kes olevat riietatud inglise sõjaväe vormi. Praegu teostatavat neis väeosades väljaõpet. Venelaste käitumine nendega olevat hea ja lubatakse isegi rahvuslikke laule. 2) Ollakse rindel tüdinenud sõjast ja kasutatakse iga võimalust, et rindelt pääseda. Siis olevat salajased läbirääkimised käimas rahuks, mis puhul Saksa välisminister v. Ribbentrop olla käinud Moskvas ja NSVL väliskomissar Molotov Berliinis, kusjuures NSVL poolel Balti riikide suhtes olla tehtud järelandmisi ja sellest tingitud olevat ka Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe sõit Berliini olnud. 3) Marssal Rommel ei olevat enam Aafrikas, vaid hoopis Stalingradi all, mispärast ka teljeriikide väed Aafrikas on taganenud. 4) Eesti Omavalitsuse juhi dr. Mäe sõit on veel ühenduses olnud mobilisatsiooniga Eestis ja arvatakse rahva hulgas, kui antakse puhtakujulisem omavalitsus või kindel autonoomia, siis selle vastu kellelgi midagi ei olevat, sest siis olla olemas üks kindel siht mille eest väljas olla, ilma, et küsimus tuleviku jaoks ebaselge oleks; olla valmis võitlema kõik bolševike vastu, kui sarnane tagatis eestlastele peaks antama.

Vene lennukite poolt oktoobri revolutsiooni aastapäeva puhul allavisatud lendlehed ei ole rahvale mingit mõju avaldanud ja nende üle naerdakse.

Eesti Leegioni meeste ärasaatmisest ja teel olemisest on kaebusi, et mehed olevat külmaga kütmata loomavagunis teele saadetud, söögi küsimus olevat korraldamata olnud j.t. korraldamatused, mis ei ole meeste meeleolule kuigi hästi mõjunud juba teekonna alguses.

Põllumajanduses on peatähelepanu pööratud varustusmuredele ja normide täitmisele, millest esile tuleb tõsta viljapeksu lõpule viimise küsimust, kuna laialdastes põllupidajate ringkondades peetakse pingutusi veel puuduva viljakoguse koondamiseks õieti võitluseks meil erandlikult kehtestatud normide süsteemi eest ehk õigemini talundi põhiraamatu[1] säilitamiseks.

Linnaelanikkonna peatähelepanu haaravad igapäevases elus nagu varemgi toitlusmajanduse küsimused, kuna normide jagamine korrapäratult ja nende väiksus kutsub pidevalt esile hukkamõiste. See on viimasel ajal suurenenud, kuna viimaste toitlusperioodide kestel on loobutud rasvainete ja lihasaaduste jaotamisest mitmel pool. On levi-

[1] 1942. a. kevadest sisse seatud talundi põhiraamat registreeris üksikasjalikult talu tootmisbaasi, tootmise ja normikohustused (käesoleval juhul nähti selle vastandina kogu talu omatarvidusest ülejääva toodangu rekvireerimist).

nud arvamine, et eelpooltähendatud asjaolud soodustavad hangeldamist, kuna ollakse sunnitud hankima teisel teel lisa.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 160-162.

Tallinn-Harju 3. detsembril 1942

Üldine rahva meeleolu püsis aruandekuu kestel stabiilselt rahulikuna, ning puuduvate sisepoliitiliste sündmuste tõttu polnud märgata tendentsi ei tõusuks ega languseks. Tingituna sõjaaegseist raskusist, mis eriti majanduselu osas väga raskelt ennast tunda annab, muutus rahvas kordkorralt vaiksemaks ja passiivsemaks, võiks öelda kohati isegi teatud määral loiuks ning palju enda tundeid ja mõtteid ei avaldanud.

Poliitiline meeleolu püsis endiselt kommunismi vaenulikuna, millele lisandus aruandekuu jooksul kaugematel sõjarinnetel toimunud sündmuste tõttu üldine kartus kommunismi Eestisse tagasituleku võimaluse eest. Inglise-Ameerika ofensiiv Põhja-Aafrikas, mida rahvas tõlgendas Saksa-Itaalia vägede lüüasaamiseks, tekitas rahvas kartuse, kas Saksa väed peale mitmeaastast suurt pingutavat sõjakäiku ja määratute dimensioonidega vallutatud maa-alade enda käes hoidmist on veel suutelised sõjaliseks edukuseks – veel rohkem, kas Saksa ja ta liitlaste väed on suutelised oma seniseid sõjalisi positsioone enda käes pidama. Nimetatud Inglise-Ameerika vägede ofensiivile Põhja-Aafrikas juurde tulnuna teade Saksa vägede idarindel talve-kaitsepositsioonidele asumisest ja kuuldused venelaste pealetungi ja läbimurde operatsioonest oli materjaliks, mis kuu keskpaiku äratas kartuse, et kommunistid peatselt võivad olla Eestis peremehed. Kohati oli kartus nii süvenenud, et juba arutleti, mida sellisel korral teha, kuna üldise arvamuse kohaselt ollakse kindlad, et kommunistide Eestisse tagasitulek tähendab eesti rahva hävinemist. Seoses sellega levinesid kuulujutud, nagu valmistatakse Narva ja Pihkva ümbruses kaevikuid ja punkreid, mis peaksid jääma kommunistide pealetungil Eesti territooriumi kaitsepositsiooniks. Veel levisid kuuldused, et sõjasündmuste arengust tingituna tuleb Eestis üldine mobilisatsioon ning et formeeritav Eesti Leegion saadetakse Põhja-Aafrika rinnetele. Kuu lõpupäevil toodud kuuldused ja kartused hakkasid vaibuma ning kuu viimaseil päevil toimunud Saksa sõjajõudude välkkiired toimingud Prantsusmaal Euroopa mandri kaitse tagamiseks tugevdasid uuesti usku Saksa sõjaväe jõusse.

Talve tulekuga on üha rohkem üldiselt kuuldavale kerkinud nurinaid kehtivate toidunormide suuruse ja antavate toitainete üle. Ollakse hu-

vitatud toitainete normide suurendamise küsimusest. Praegu kehtivatest normidest ei piisa kellelegi vajaduste rahuldamiseks, eriti veel talvel, millal inimese keha vajab külma kaitseks märksa rohkem kütet. Levinenud kuulduste kohaselt pidada 1. detsembrist alates suurendatama elanike toidunorme nii Saksas kui Soomes, samuti sama kuulduse kohaselt pidada nimetatud maades jõulupühiks antama lisanormi toitaineid. Seoses nimetatud kuulduse levikuga on rahvas ootel, et ka meil suurendatakse norme ja antakse lisanormi jõuluks. Praegu kehtivate toidunormide jaotuse ja kvaliteediga rahul ei olda ja on andnud põhjuse mõningate kuulduste levimiseks, nii näiteks võiga ebakorrapärasest varustamisest tingituna on levinenud kuuldus, nagu oleks Eesti Omavalitsuse Juht dr. Mäe eesti rahva nimel annetanud eestlaste kahenädala või kontingendi saksa rahvale (teisend – Viini linnale), millist kuuldust osa lihtsameelsemaid kodanikke on võtnud tõena ja Eesti Omavalitsuse aadressil kibestunud märkusi teinud. Üldiselt veeretab enamus rahvast kõik majanduselu raskused Eesti Omavalitsuse juhtkonna kaela ning süüdistab viimaseid majanduselu juhtimise asjatundmatuses, kohati ka sakslastele pugemises. Seoses sellega levinesid möödunud kuu kestel anekdoodid Eesti Omavalitsuse juhtkonna arvel. Näiteks räägiti, et dr. Mäel on viimase Saksamaal viibimise ajal kodunt ära varastatud 2 siga, 2 kotti suhkrut, 1 kast võid ja 6 kotti jahu. Ülbete varaste tabamiseks olevat rakendatud kogu politseiorganisatsioon. Või jälle, et majanduselu toitainete osas enne ei parane kui dr. Vendt'i vest läheb dr. Mäele selga.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 150-150p.

Tartu poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Elanikkonna üldises meeleolus on märgata viimasel ajal teatavat pessimismi, mis on tingitud peamiselt majanduslikest raskusist ja mida veel on aidanud süvendada teated sõjarindeilt, millised viimasel ajal pole kuigi paljutõotavad.

Palju räägitakse sündmustest Põhja-Aafrikas ja praegu valitseva arvamuse järele kardetakse, et Saksa-Itaalia väed ei suuda sääl Ameerika-Inglise ülivõimule vastu panna ja peavad oma väed Aafrikast ära tooma. Sündmuste kohta idarindel räägitakse, et ka sääl sakslastel suuri raskusi ja kaotusi olevat, sest praeguste teadete järele on kuulda ainult suurtest tõrjevõitlustest, millest järeldatakse, et venelased on siiski, hoolimata oma suurtest kaotustest, võimelised peale tungima. Sellega ühenduses tuntakse meie Eesti maa-ala otseselt ohustatud olevat, kuna rindejoon siit kuigi kaugel ei ole. Asjaolu, et

seni talupidajate juures töötanud vene sõjavangid kuulduste järgi Narva ja Pihkva taha kindlustusvööndite ja punkrite ehitamisele on viidud, aitab seda kartust veelgi süvendada. Osaliselt on eelpooltoodud idarinde olukorda käsitlevate juttude levikus süüdi 18. nov. s.a. Tartusse puhkusele saabunud 29. Rinde Kaitsepataljoni koosseisu kuuluvad sõjaväelased.

Erilist muret maa, kui ka linnaelanike seas on tekitanud olukord majanduslikul alal.

Maalt saadud andmeil on praegu väga paljudes kohtades rukis masindamata, rääkimata tõuviljast. Väga paljudes kohtades puuduvad vilja masindamiseks petrooleumi puudusel praegu igasugused eeldused. Sellest hoolimata nõutakse talupidajailt normide täpset täitmist. Samuti on paljudes kohtades sügiskünnid (Kambja vallas näit 70% põllupinnast) kas hobuste puudumisel või mõnel muul põhjusel teostamata. Ka on talupidajaile peale pandud rahalised kohustised kuni 4 korda suuremad võrreldes Eesti Omariikluse aegsete kohustustega, kuid sellest hoolimata saavad talupidajad oma normihinnaga müüdud saadustest väga väikest tasu. Kõigi sellega ühenduses kardetakse, et talupidajad kaotavad huvi maaharimise vastu ja selle järelduseks võiks olla põllumajanduse veelgi suurem tagasiminek kui praegu.

Uuemate kuulduste järele olevat Leedus ja Lätis talupidajailt kõik vili rekvireeritud. Seda olevat tahetud ka Eestis läbi viia, kuid siin olevat selleks tõhusaid vastusamme astunud kindralkomissar Lietzmann. Samuti on Eesti Omavalitsuse Juhi dr. Mäe viimast Berliini sõitu ühendusse viidud nimetatud küsimusega. Kõige sellega on kindralkomissar ja ka dr. Mäe elanikkonna silmis suuremat usaldust võitnud.

Linnaelanike hulgas on meeleolu peamiselt toitlusoludest olenevalt märgatavalt halvenenud. Palju pahameele avaldusi on suunatud praegu toimuvate “kalanädalate” vastu, samuti tuntakse suurt muret eeloleva talve küttemurede otstarbeka lahendamise pärast.

Ühenduses teatega uue vääringu “Ostlandmarkade” käikulaskmise kavatsusega, on elanikkonnas kuulda arutlusi nimetatud vääringu maksepiirkonna ja makseväärtuse suhtes.

Arutletakse peamiselt selle üle, kas uus vääring jääb paralleelselt senise vääringuga maksma, või jääb ta ainukeseks maksevahendiks meil. Seoses sellega on kerkinud üles kartus, kas seni käibelolev raha ümbervahetamisele kuulub ja kui kuulub, siis millises vahekorras senise vääringuga.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 155-155p.

Tartu 28. novembril 1942

Seoses sõjasündmustega Aafrikas on rahva meeleolus märgata teatavat langust. Avaldatakse arvamusi, et sakslased pole enam suutelised Aafrika rinnet hoidma ja peavad sealt tagasi tõmbuma, mis aga oleks suureks ja otseseks hädaohuks Itaaliale. Samuti kajastuvad rahva hulgas pessimistlikult sõjasündmused idarindel. Kui viimaste päevade sõjateated räägivad rasketest tõrjevõitlustest Doni käärus, siis tõlgendatakse seda sakslaste lüüasaamisega ja tuntakse hirmu eeloleva talve ees, ning kardetakse punaste võimalikku tagasitulekut. Kui ajalehtedest loetakse, et iga päev võidetakse Stalingradis uusi majadeblokke, siis imestatakse, miks Stalingrad juba kord ei lange. Kui räägitakse, et sakslased on õhus ja maal tugevas ülekaalus, siis küsitakse miks front kusagil edasi ei nihku. On liikvele lastud kuulujutt, et sakslased tõmbavad liini eelolevaks talveks tagasi Narva jõe juurde ja et kui ka seal ei suudeta vastu panna, siis on järgmine kaitsevöö ette nähtud Düüna jõe taga. Kuulduste põhjendusena tuuakse esile kindlustusvöö ja punkrite ehitamist Narva taga ja, et viimasel ajal korraldatakse omakaitsele korrapäraselt õppusi rivi ja muul alal. Samuti räägitakse, et sakslased evakueerivat Eestist kariloomi ja vilja, et seda võimaliku taganemise puhul mitte venelaste kätte jätta. Nii olevat juba Luunja riigimõisa ja Väimela põllutöökooli karjad Saksamaale saadetud. Edasi väidetakse, et vilja ülemäärased kogused Riiki viiakse, kus neid tarviduse järele tagasi tuuakse. Seoses kahtleva meeleolu tekkimisega on hakatud kuulama keelatud välismaa saateid ning levitatakse neid. Põhjuseks tuleb lugeda asjaolu, et ei usaldata sõjateateid ning tahetakse objektiivseid andmeid saada.

Põllumajanduses annab tunda suur tööjõu puudus, mis takistab põllumajanduslike tööde läbiviimist. Kui nüüd veel lisaks peale pannakse metsalõikuse kohustus, siis leitakse, et seda on võimatu täita, kuna taludes tööjõudu niigi vähe on. Nurinaid on tekitanud ka taludele määratud sundkohustuslikud teravilja müüginormid, mis mõnedele talunditele, kelle saak on äpardunud, päris võimatu on täita. Leitakse, et vastavad vallavalitsused ja teised omavalitsuse asutised peaks enne kontrollima kohapealseid olusid ja alles siis normid määrama. Muidu tekib olukord, et talupidajal pole võimalik täies ulatuses norme täita ja osalise täitmise korral ei võimaldata temal tarbeaineid osta, siis et seda saada realiseerib ta sellegi osa saagist altkäe, mida ta muidu oleks võinud normiks viia. Pikkade ööde tulekuga annab end tunda valgustusküsimus, mis takistab eriti loomade talitamist. Maal arvatakse, et kui saksa sõjaväelastel on petrooleumi külluses vahetada liha, või ja teiste toiduainete vastu, miks siis riigiasutised ei saa nii korraldada, et

talupidamiseks saaks mõne liitrigi petrooleumi vajaliseks valgustuseks ja loomade talitamiseks. Vahetuskaubandus saksa sõjaväelaste ja talupidajate vahel kutsub omakorda esile normide mittekorralikku täitmist häda sunnil. Suurt muret tekitab põllupidajatele eeloleval talvel ettenähtud metsatööd, kuna hobuste rautamiseks pole rauda ega kabjanaelu. Ka on puudus hobuseriistadest, milliseid pole saadud kahel aastal uuendada. Leitakse, et kui ainult alati määratakse kohustusi ja midagi normitud hinnaga osta ei saa, siis põllumees paratamatult seisab olukorra ees, et ta kohustusi täita ei suuda.

Palju pahandust on tekitanud möödunud talvel antud lubadused talveriiete aktsiooni puhul. Nii lubati möödunud aastal viltide andjatele anda eeloleval suvel võimalus viltide muretsemiseks, kuid senini pole seda järgnenud. Korduvalt on maarahvale lubatud pastlanahka, petrooleumi, rauamaterjali ja metallosi põllutööriistade parandamiseks, neid pole aga saadud ning selle puudumine halvab tunduvalt tootmisprotsessi. Rahvas lepib raske olukorraga, saades aru, et sõjaaeg toob kaasa mõningaidki ülesaamatuid raskusi, kuid lubaduste mittetäitmine hävitab usalduse ning uute lubaduste andmisel suhtutakse nendesse irooniaga ja skeptiliselt, mis omakorda halvab töötahet ja töörõõmu. Veel rohkem tekitab selle juures pahameelt, et kõiki mainitud aineid on saada spekulantidelt spekulatsiooni hindadega.

Kavatsus sisse seada normeerimata põllumajanduslikke kohustusi tekitas põllumeeste hulgas suurt ärevust. Kuuldus, et dr. Mäe oma Berliini sõidul kõik pidi tegema, et endise normisüsteemi juurde jäädakse, viis inimesed äraootavale seisukohale. Normimata kohustuse suhtes ollakse väga vaenulikud.

Seoses majandusalal kerkinud rahatähtede muutmisküsimusega oletatakse kursilangust. Arvatakse, et raha vahetamine isikutele toimub ainult teatud piiritletud summa ulatuses. Kuulujuttude kohaselt on uue Ostlandmarga kurss 3 1/2 riigimarka ning vahetatakse ümber ainult ühe kuni kahe kuupalga ulatuses.

Nagu ajalehtede teatest selgub, on uue Ostlandmarga aluseks obligatsioonid, millised tehakse reprivatiseeritavatele majadele ja maatükkidele. Kardetakse, et obligatsioonid tehakse varanduse koguulatuses, millega terve reprivatiseerimine kujuneks uueks natsionaliseerimiseks. Eelpooltoodu tõttu on rahvas ärevil ja püütakse praegu käibelolevatest pangatähtedest lahti saada, otsides igasugu investeerimisvõimalusi.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 152-154.

Valga 30. 10.–29.11.1942

Möödunud kuu jooksul on rahva meeleolu järjest halvenenud, iseäranis maal. Seda on põhjustanud mitmesugused asjaolud, mis just nüüd, talve tulekul on kerkinud esile. Paljud talupidajad on mures vilja masindamise pärast. Paljudel puuduvad talveks jalanõud ja peaaegu suuremal osal maarahval puuduvad talveks jalanõud ja peaaegu suuremal osal maarahval puudub valgustusaine. Veel on paljude põllupidajate meeleolu halvaks teinud väga suured sundnormid, iseäranis liha alal.

Linnainimeste meeleolu on samuti halvenenud. Peamiseks põhjuseks on liiga väikesed toidunormid ja veel enam see, et neidki norme ei ole võimalik alati kätte saada.

Poliitiliste küsimustega tegeldakse vähem, küll aga sõjasündmuste arutamisega ja võimalike tulemustega samal alal. Sõjasündmuste alal rohkem tähelepanu on leidnud Aafrika sõjasündmused – ameeriklaste maandumine Prantsuse Põhja-Aafrikas ja inglaste edasitung Kürenaikas. Üldine arvamine näib olevat selline, et eelnimetatud sündmuste tagajärjel Saksa sõjajõudusid laiali kisutakse ja selle tõttu idarinde operatsioonid kannatavad. Venelaste ofensiivi puhul Stalingradi ruumis ja arvestades selle samaaegsust P.-Aafrika sündmustega nähakse selles liitlaste üldist ofensiivi ja teisest küljest paljuräägitud teist rinnet. Erilist ärevust see aga laiemates hulkades esile kutsunud ei ole. Pahameelt ja teravat kritiseerimist on esile kutsunud inimeste seas mõningad asjaolud.

1. E.R.Ü.[1] poolt asutistele ja ettevõtetele laiali saadetud kohustusallkirjade lehed milledele iga kindla kuupalgaline teenistuja ja ametnik, kui ta nõustub abistama E.R.Ü. kaudu oma abivajavaid rahvuskaaslasi annab oma allkirja. Mittenõustumise korral tuleb anda samuti allkiri selleks, et see teatav isik ei nõustu abistama oma abivajavaid rahvuskaaslasi. Inimesed vaatavad sellisele võttele nagu kommunismiaegsetele surveabinõudele ja võrdlevad seda kommunismiaegse hääletamisega: kes vastu on, selle nimi läheb musta nimekirja.

2. Kuigatsi vallas olevasse Priipalu vangilaagrisse olla autoga Valgast kartulaid toodud (külmanud) vangidele söömiseks. Suurem osa kartulaid olla olnud täiesti mädanenud. Küsitakse, et milleks neid kartulaid toodi Valgast ja kulutati selleks bensiini, kui ümbruses on küllalt talusi, kust oleks normikartulaid küllalt saada. Oleks talumeestel ära

[1] Eesti Rahva Ühisabi – sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

jäänud kartulite vedu Puka jaama, mis on võrdlemisi kaugel ja oleks vangilaagris terved kartulid õigeaegselt keldrisse saanud panna. Imestatakse, et miks sarnane käik: kartulid viidi põllumeeste poolt Puka jaama, kust viidi rongiga Valka, lasti sääl ära külmuda ja siis toodi autoga uuesti Priipalusse tagasi.

3. Räägitakse, et Eesti kindralkomissar Lietzmann laskvat Kuigatsi valda Sootaga metsa ehitada sõjalise tähtsusega ettevõtte, nimelt hirve-aia. See töö olevat juba käsil ja seda tegevat kohalikud inimesed küüdi või töökohustuse korras. Hirvi praegu veel ei olla, kuid need toodavat Saksamaalt. Hirvede toitmine jäävat valla rahva ülesandeks. Küsitakse, et kas see on ka sõjalise tähtsusega ettevõte, mida nüüd juba isegi raskel ajal peab veel kõrvaltööna tegema. Mõned arvavad, et hirved tuuakse Eestisse nuumamiseks.

Kuulujutuna on levinud kindral Rommel'i vangistamine inglaste poolt.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 148-148p.

Viljandi poliitiline politsei 25.10.–25.11.1942

Üldine ärev meeleolu, mis rahva seas levines uute sõjasündmuste arenemisega P.-Aafrikas, on juba tunduvalt vaibunud, kuna ei ole enam uusi teateid vastaste edust. Nimelt valdas laiemaid hulki hirm, et sakslased on sunnitud P.-Aafrika rinnetele rakendama uusi suuremaid vägede koondamisi ja võib olla ka idarindelt suuremaid väeüksusi tagasi tõmbama, mille tagajärjel meie maa oleks võinud jääda uueks sõjatallermaaks. Teataval määral tõi rahva sekka rahustust ka ajakirjandusest läbikäinud teade mobilisatsioonist Hispaanias, mis lubab oletada, et sealt on loota abi, kui ameeriklased peaksid üritama kallaletungi Euroopa mandrile.

Vaibumas on ka kuuldused Türgi sõttaastumise kavatsustest, mis nädalapäevad tagasi oli veel akuutselt rahva seas kuuldusena liikumas, kuna raadios olevat levitatud teateid, et Türgis olevat katkestatud sõjaväelaste puhkused ja kõik kiires korras kutsutud tagasi oma väeosadesse.

Käesoleva kuu alguses liikusid eriti Põltsamaa ümbruses kuuldused, et meil Eestis teostatakse vilja rekvireerimine. Sellega seoses /olevaks/ peeti ka Omavalitsuse juhi dr. Mäe sõitu Berliini. Teine variatsioon märkis jälle, et N. Liidu ja Saksamaa vahel olevat käimas rahuläbirääkimised ning dr. Mäe kutsutud Berliini Eesti Omavalitsuse esinda-

jana neist läbirääkimistest osa võtma. Eelpoolnimetatud kuulujutud on enamused lihtsameelsete isikute arvamised ja targutamised, mida teistele pahaaimamatult edasi räägitakse. Esikohal on selles suhtes muidugi naised, kes hulgani koos olles näit. poe uste taga sabades, püüavad oma teadmiste ja arvamustega teisi ületada. Sihilike kuulujuttude levitajaid avastatud ei ole.

Sõjasündmusi idarindel jälgitakse suurima huviga, kuid üldiselt arvatakse, et Leningrad jääb tänavu jällegi vallutamata, kuna talv tuleb peale ja sakslased asuvad varsti valmisehitatud kaitsepositsioonidele. Samuti eriti tähelepanuga jälgib rahvas võitlusi Stalingradis, kus vihased tõrjevõitlused kestavad täie ägedusega.

Palju ja põhjustatud nurinat on tekitanud linnainimeste seas puudulik toiduainete varustamine, kuna poest ei saa kätte ka neid väheseid toitaineid, mis kaardile on märgitud või saab nädala toidunormid kätte alles mõne nädalase hilinemisega. Kuigi antakse liha asemel soolakala ei rahulda see inimesi, sest rasvainete vähesuse tõttu ei saa sellest valmistada mingisugust toitu. Mineval aastal kui igal perekonnal olid teatud toidutagavarad olemas, sai normitoiduga kuidagi läbi, kuid praegu kus tagavarad on kõik lõppenud ütleb iga inimene, et selle toidunormiga läbi ei saa ja peab tahes-tahtmata mingisuguse tehinguga toiduaineid spekulatiivselt hankima, et mitte nälga tunda.

Käimasolevasse tekstiiljäätmete kogumise aktsiooni rahvas suhtub häätahtlikult, kõikjal antakse, mida enam kasutada ei saa, kuid need esemed on oma kvaliteedilt väga viletsad, kuna isegi kõige vanemat riidelappi kasutatakse iseäranis maal tööriiete lappimiseks ning kohendamiseks. Käesoleval ajal leiavad kasutamist ka kõik niisugused riietusesemed, mis varemal ajal oleks ammu antud kaltsukaupmehele mõne savipoti eest. Samuti pole väljavaateid kodusel teel riide valmistamiseks.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 166.

Võru poliitiline politsei 1.–30.11.1942

Rahva poliitiline meeleolu kõikides rahvakihtides üldiselt rahulik. Suurt pahameelt ja ka teatavat ärevust on tekitanud Võrumaal Väimela ja Sõmerpalu mõisatest kariloomade äraviimine. Avalikult on teatatud, et nimetatud karjad olevat haiged ja sellepärast uuendatavat neid. Rahval ja eriti põllupidajate hulgas on teada, et nimetatud mõisate karjad olid meie Eesti punase karja sugulavad ja pideva arstliku kontrolli all. Ka ei olnud need karjad sugugi haiged, vaid haigeid loomi karjas oli väike %. Räägitakse, et need loomad viidud Saksamaale sugu-

loomadeks. Ka on pahameel ka selle üle, et neisse mõisatesse toodavat asemele kehva konstitutsiooniga friisi kari, mis meil Lõuna-Eestis ei sobi, kuna siin on levinud ja arenenud Eesti punane kari.

Saksamaalt on toodud Võrumaa riigimõisatesse suur hulk põrsaid. Soovijad saavad ka mõisaist neid põrsaid ja ainult vilja vastu vahetamisel. Nurisetakse selle üle, et müük ei toimu raha eest ja räägitakse, et see on jälle võtteid, kuidas inimestelt vilja kätte saada.

Lõuna-Eestist on viidud ka mõned rongid kartulaid Saksamaale, olgugi et ametlikult räägitakse, et kogu vili ja kartul läheb meie tsiviilelanikkude ja sõjaväe toitmiseks idaalal.

Rahva hulgas on kuulda, et sakslased hakkavat Eestist varandusi välja viima ja see tähendavat peatset sakslaste lahkumist Eestist.

On kuulutatud välja meeste ja naiste talvised metsaraie normid. Metsaaktsiooni vastu on umbusk kõikjal suur. Möödunud talvisest metsaraie aktsioonist osavõtjad jäid siiski ilma kuivadest küttepuudest ja nüüd sügisel pidid uuesti enestele tooreid puid ülestöötama.

Teravaks probleemiks on maainimestel jalatsite puudus, kuna senini valdadele antud kontingendid on naeruväärselt väikesed ja ei rahulda minimaalseidki tarvidusi külma tulekul. Tähendatakse, et nõutakse küll metsaraie aktsioonist osavõttu ja käsutatakse sundkorras metsadesse, kuid kas inimestel ka midagi selga või jalga panna on, sellest ei küsi keegi.

Ka on suur hobuseraua ja naelte puudus. Neid on jällegi niivõrd vähe saada, et paljud talupidajad ei saa hobuseid rautada ega praeguse libeda teega üldse hobusega liikuda. Arusaamatuks jääb, kuidas suudetakse niisuguses olukorras eelolevad küüdikohustused ja oma majapidamiste veod täita.

Pahameelt tekitab ka talupidajate hulgas asjaolu, et sunnitakse viljamüügi lepinguid juba ette sõlmima, kuna viljapeksuks pole ligemal ajal mingeid väljavaateid. Võrumaal on viljapeks 60% ulatuses suvivilja osas teostamata. Põhjuseks õlide puudus masinate käivitamiseks. Maal on alanud 1942. a. sügispöevilla, lina ja linaseemnete kohustusliku müüginormi ost. Eelnimetatud artiklite normide suurust aga ei tea keegi. Ka pole vallavalitsustel veel see teada. Soovitakse, et normikogused kohe ära määrataks ja enne ostu algust inimestel see teada oleks.

Sõjaväele lambanahkade müügi puhul pidi antama hüvitusi, kuid hüvituste andmisest ei tea määratud kokkuostu kohad midagi. Hüvitusi kohal ei ole ja seepärast ei viida ka nahku müügile.

Talupidajate arvates on vajalik, et igasugused hüvitused oleks enne ostu-müükide algust kohal, siis oleks ka müüjaid rohkem ja inimestel poleks niipalju käimisi.

Talupidajail tõsine häda viljajahvatusega inim- ja loomatoiduks. Kõikides veskites veskikivid läbi ja veskid seismajäämisel. Peaks hädapärast võimaldatama veskikivide valamismaterjale.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 141-142.

Detsember 1942

Haapsalu 1.–31.12.1942

Rahva meeleolu Haapsalu linnas ja Läänemaal on üldiselt pessimistlik. Näib, et elatakse kuidagi päevast päeva, oodatakse olukorra lahenemist ja paranemist ning ollakse üldiselt äraootaval seisukohal. Inimestel puudub kindel usk tulevikku, kardetakse homse päeva pärast. Rahva meeleolu langust põhjustavad peamiselt majanduslikud mured: linnas – toitlusraskused ja maal – suured sundkohustused normide ja raiekohustuste täitmise alal.

Selle juures ollakse vastuvõtlikud ja usutakse vaenuliselt poolt lendu lastud kuulujutte. Kardetakse üldiselt bolševike tagasitulekut, seoses kuuldustega, et lähemal ajal tõmmatavat Eestist saksa väed tagasi.

Haapsalu linnas on peamiseks nurisemise põhjuseks toitlusolude raskus. Eriti suurt puudust tuntakse rasvainete järele. Nii pole kodanikele antud võid kolme viimase nädala jooksul. Nurisetakse, et toitainete kaardil ettenähtud nädala toidunormid jäävad mõnes aines üldse saamata ning nagunii väike norm kuivtoitainet on alati alaväärtuslik (koppinud). Meeleolu aitab langetada asjaolu, kuna nähakse, et ka jõuludeks ei anta tavalisele normile lisa.

Kuulujuttude ja nurisemise põhjuseks on olnud sagedased ja ootamatud elektrivoolu katkestamise põhjused Haapsalu linnale. Sageli on tulnud jõulupuu korraldamised ja hädavajalikud toimingud ootamatu elektri katkestamise tõttu jätta pooleli. Kardetakse, et valguse puuduse tõttu võidakse jääda pühade ajal pimedasse.

Tingitud sõjaliste sündmuste arenemisest idarindel, peamiselt rinde kesk- ja põhjaosas, liiguvad kuuldused, et bolševikud ründavat suurte jõududega ja olevat jõudnud Pihkvast umbes 150 km kaugusele. Intelligentseis ringides liiguvad kuuldused, et sakslased lahkuvat Eestist lähemas tulevikus. Seda juttu olevat rääkinud Haapsalu postkontori ülem (sakslane), kes olevat sõjas kaotanud oma kaks poega. Samuti olevat sellist mõtet avaldanud ka veidi viinastunud olekus Haapsalu Piiripolitsei meister. Haapsalus viibinud Tallinnast päritolevad ringkonnakohtu tegelased olevat rääkinud, et jõuluks on sakslased Eestist läinud.

Maaelanikes on esikohal majanduslikud mured ja raskused, kuna on arvamine, et kõiki neid norme täita pole võimalik. Käimasolev raiekohustuse täitmine on annud olemasolevail andmeil väga tagasihoidlikke tulemusi, hoolimata kohaliku maavalitsuse hoiatusist ja meeldetuletusist vallavalitsustele. Maal arvatakse, et selle metsaaktsiooni eesmärgiks on metsade laastamine, et võimalikult kõik välja

vedada. Liha ja teravilja normide nõudmisel ollakse arvamisel, et kõik mis meie anname läheb nagunii välja ja linnarahvas ikkagi kannatab tühja kõhtu.

Loomade lugemise aktsiooniga 15.–18. dets. s.a. oli seoses kuuldusi, et sellele järgneb jälle suurem loomade võtmine.

Ajalehes ilmunud teade mingist uuest rahast, kuigi see jälle ümber lükati, on tekitanud mõnedes põllumeestes (laiemate hulkade kohta puuduvad andmed) umbusalduse praegu maksvasse RM-ka, on keeldutud vastu võtmast maksvat raha.

Taebla vallas räägitakse, et kindral Laidoneril olevat eestlastest koosnev väeosa, varustatud inglise ja ameerika varustusega ning see pidavat tulema pärast sakslaste lahkumist Eestisse.

Üldist meeleolu langust maal põhjustab terav valgustusaine puudus ning Läänemaa idaosas kütteainete puudusest tingitud viljapeksutööde hilinemine. Nii on Märjamaal 14.12.1942. andmetel peksmata veel talivili 48% ja suvivili 70%. Pidevalt püütakse kuulujuttude levitajate poolt (osalt spekulandid) teha selgeks talumehele, et selles raskuses on süüdi ikkagi sakslased, kelle eesmärgiks olevat ikkagi Eesti rahva ja maa ekspluateerimine.

Eesti-rootslaste hulgas on vastavalt sõjaliste sündmuste arenemisele tekkinud märgatav mingi äraootav seisukoht. See ilmneb eriti kohustuslike normide täitmise osas. Avaldatakse arvamist, et sakslased püüdvat kiires korras Eestist puud välja vedada, enne, kui Eesti läheb Rootsi alla.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 195-196.

Kuressaare 25.11.–25.12.1942

Eelmise aruandekuu lõpupoolel avaldunud närvilikkus, eriti just sõjasündmuste tõttu Aafrikas, on jätkuv, näidates ainult nõrka rahunemistendentsi käesoleva kuu teisel poolel.

Sõjasündmused Aafrikas on ikka veel mitmesuguste kartuste ning pessimistlike arutluste varjatud, osalt ka varjamata põhjuseks. Viimased sõjateated kõnelevad küll teljevägede edukaist operatsioonidest Tuneesia-Marokko piiritsoonis, kuid nende tagasihoidlik sisu on vaid vähe kaasa aidanud rahunemisele. Keskmine kodanik meenutab sageli eelmist Maailmasõda ja toob sellest järgmise järelduse: algul oli sakslastel edu, kuid vaatamata sellele nad kaotasid siiski sõja ja arvavad, et Aafrika sündmused on ses suhtes nagu hoiatavaks endeks. Kuulujutud ja arvamised on võrreldes eelmise aruandeperioodiga varieerunud ning muutunud. Asjaolu, et Prantsusmaast ajalehtedes

vähe kirjutatakse, on põhjuseks arvamustele, et Prantsusmaal on midagi juhtunud. Enamiku arvamus kaldub sinnapoole, et marssal Petain'i valitsus on kas saksa okupatsioonivõimudega täiesti opositsioonis või elatakse läbi sisemist kriisi ja neist arvamusist tehakse resümee: prantslased ei hakka iialgi koos sakslastega sõdima Inglise-Ameerika bloki vastu. Ka püsib elanikes ikka veel vana arvamus, et prantslased on reeturid.

Aafrika sõjatandri sündmused on jätkuvalt keskustelu objektiks, kuigi nad osa oma aktuaalsusest on kaotanud. Paljudel juhtudel on võidud tähele panna, et kodanikud teineteist nagu tööstiksid: mis sest Aafrikast siis ikka nii on, ka juhul kui itaallased ning sakslased peaksid Aafrikast taganema, ei tohiks see üldolukorrale palju mõju avaldada, sest lõppeks ei ole inglased ja ameeriklased ikkagi veel Euroopa mandrile tunginud. Umbes taolised arutlused näitavad siiski kõik muidugi ainult seda, kuivõrd palju Aafrika sündmused elanikkonnale on mõju avaldanud.

Nende asjaoludega tuleb seosesse viia ka kartus, mis on tekkinud käibeloleva Reichsmark'i vastu. Tundmata allikaist levines kuulujutt, algul kaupmeeskonnas ja hiljem ka muus elanikkonnas, et Reichmark'i asemel lastakse käibele mingisugune oberost'i[1] taoline Ost või Ostlandmark. Nagu just selle kuulujutu tõendamiseks ilmuski varsti ajalehtedes sellekohane teade, mis n.ö. "õli tulle valas". Ajakirjanduses lükati see teade kohe ümber kuid uskujaid leidus vähe ning usaldus mis käibeloleva raha vastu nagunii võrdlemisi väike oli, sai veelgi rohkem kõigutatud. Neil põhjusil paljud talunikud lausa keelduvad raha vastu võtmast, õigustades end sellega, et mis ma rahaga teen, sõjaaegne raha, eks seda ole ennegi nähtud, mis sest saab. Vene rubla ning oberost ei maksnud mitte nulligi, samuti "kukkus" kroon ning rubla ja naerdakse nii inimesi, kes hoiusummade läbi oma varandused on kaotanud. See ongi peapõhjus, miks pankades vähe hoiusummasid on.

Rahva seas on aruandekuu lõpupoole levinema hakanud arvamus, mis arvatavasti mandrilt on tulnud, et talunikud peavad tulevikus oma maa riigilt tagasi ostma, kui tahavad talu jälle pärisomandiks saada.

Kuressaarlased nurisevad endiselt, et ei saa poest osta neidki väheseid toiduaineid, mis elatistarbeainete kaardil märgitud. Öeldakse, et kui oled aus inimene ja maalt endale midagi ei osta, siis sured nälga, sest kes seda olevat näinud, et inimene 1700 gr leivaga ja 150 gr tangudega nädala üle elab. Või puuduse kohta arvavad linlased, et

[1] Oberost – Esimese maailmasõja ajal Saksamaa poolt okupeeritud Vene tsaririigi aladel, sh Eestis rakendatud raha.

sõjavägi sööb kõik ära, teised jälle seda, et maamehed ei toovat enam võid meiereidesse. Suhkrupuudus arvatakse tingitud olevat suvisest suhkrujagamisest hüvituskaubana marjamüüjatele.

Väiksemad nurinad jätkuvad ostulubade ümber, mille kohta need kes luba ei saanud, arvavad, et jaotajad ebaõiglased olevat.

Aruande perioodi lõpul levines Kuressaare elanikkonnas teadmine, et saksa gendarmeriesse[1] kuuluvad isikud kontrollivad postipakkide sisu, võttes sealjuures ära pakkidest toiduaineid. See asjaolu on palju pahameelt tekitanud. Ühel juhtumil olevat keegi saksa erariides gendarm kedagi eesti noormeest postkontoris inimeste ees vastu nägu löönud, mis kuulujutuna linnas kiiresti levines ja mis isegi kaunis kibedaid märkusi sakslaste aadressil esile on kutsunud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 1a-1ap.

Narva 31. detsembril 1942

Aruandeaja kestel on rahva meeleolu tunduvalt halvenenud. Levitatakse kuulujutte venelaste edu üle idarindel. Oletatakse, et kuulatakse nii soome kui vene jaamu rohkem kui enne. Seda soodustab asjaolu, et eesti jaamu on väga halvasti kuulda. Sel teel omandatud teateid antakse sosistades edasi, mistõttu levivad ka kõige võimatumad kuulujutud. On silma torganud, et just Kohtla-Järve selliste kuulujuttude pesaks on. Osalisesti on see küll vaid tühine jutt, kuid rahva meeleolu langeb selle tõttu ometi.

Saksa sõjateadetele suhtutakse umbusaldusega. Eriti kaheldakse uputatud tonnaažis. Üldiselt kardetakse, et sõda veel üsna kaua kestab.

Möödunud kuu kestel pole lendlehti suuremal hulgal alla heidetud, ainult üksikuil juhtudel ületas mõni vene lennuk ühe või teise küla.

Meelepaha peamiseks põhjustajaks on varustamisküsimus. Kui vaid mõelda, et nädalal enne jõule jagati elanikkonnale tegelikult ainult leiba, siis tuleb mõista seda meelepaha. Pole kasu sellest, kui jõulunädalal antakse 250 gr sealiha, kui eelmisel nädalal pole liha antud. Rahulolematus sellise jagamisviisi üle avaldub rahva ütlusis. Vabrikuis on isegi avalikud protestid kuuldavale tulnud. Mitte armastus sakslaste vastu, vaid hirm bolševike ees hoiab tagasi avalikku meeleavaldust. Rahva hulgas avaldatakse soovi, et altkäekaubitsemisele suuremeelsemalt suhtutaks, et inimesed saaksid endile hankida lisatoiduaineid.

[1] Sandarmeeria – Saksa korrapolitsei maapiirkondades.

Eesti ringkonnis on märgata meelepaha naiste vastu, kes käivad läbi saksa sõjaväelastega. Saadetakse koguni anonüümseid kirju sellistele naistele, missugustes on ähvardusi. Kirja all on järgmise välimusega märk: ring, selle keskel kolmnurk ja selle sees arv 2.

Rahva hulgas on levinud järgmine anekdoot: kindralkomissar läinud ühel oma järjekordsel ringreisul ühte tallu, kus leidnud eest paljakspöetud lamba. Küsimusele, kes seda teinud, vastanud lammas: "Mää".

Veel halvab meeleolu jalanõude ning rõivaste puudus. Kõneldakse, et pidi jagatama midagi, kuid senini pole seda veel tehtud.

Kuna maa kannatab suure tööjõu puuduse all, siis suhtutakse maal sundkohustustele halvasti.

On märgata ühist umbusaldust sakslaste vastu. Võib nentida, et just rindealal üksikut rohkem usaldatakse ja väga sagedasti tullakse lahkesti saksa sõdurile vastu. Paljud elanikest on nende hulgas endile isegi häid sõpru leidnud. Vahetatakse pakikesi ning kirju. Rinde taga, näit. Rakveres, on olukord hoopis teravam. Seda näitavad sagedad löömingud, mis on küll tekkinud joobnudpäi, kuid ometi nähtub sellest rahva meeleolu.

Peamiselt majanduslikud raskused on kaasa aidanud seisukorra teravnemiseks. Süü veeretatakse selles asjas peamiselt omavalitsusele, tegelikke põhjusi aga ei märgata. Jällegi levivad kuulujutud, et mitmesuguseid artikleid (toiduained ja tekstiilkaubad) viiakse Saksamaale.

Sagedasti kuuldakse ütlust, et bolševikud võtnud selle, mis võtta andnud, sakslased võtavad ülejäänu ja eestlastele ei jää midagi. Nii näit. oletatakse, et Kalevivabrikus vahetatud villased esemed saadetakse Saksamaale põhjusel, et siin selle töötlemiseks polevat võimalusi.

Ikka ja jälle soovitakse punktisüsteemi sisseseadmist Saksamaa eeskujul.

Direktooriumide korraldused kutsuvad väga sagedasti esile meelepaha. Siinjuures tulevad kõne alla kõik kohustused, mis tuleb täita Saksamaa kasuks – raiekohustus, viljanorm, küüdikohustus jne. Eriti pahandutakse karistusähvarduste üle, milles nähakse sakslaste sundabinõud. Kõigi nende rahulolematuste juures tuleb siiski nentida, et üks osa rahvast selliste korralduste läbiviimise vajadust näeb. Puudub selgitav propaganda, mille kaudu saaks ülejäänud osale elanikkonnast selgeks tehtud see vajadus. Sellist propagandat pole aga Narvas üldse mitte märgata. Saksa propagandaosakond Narvas püüab võimalikult kultuuriüritusi, nagu teater, kino, varietee-etendused jne, läbi viia. Nii näit. on ajavahemikus 17.11. kuni 16.12. läbi viidud 48 sellist üritust. Nagu juba mainitud, on hädavajalik alustada selgituspropagandat.

Õpetajate nõupidamisel peetud dr. Mäe kõne on vaevalt vastukaja leidnud suuremates hulkades. Kõnelevad selle üle vaid intelligentsiringid ning venelased. Kritiseeritakse kõne seda osa, mis käsitleb orduaega. Öeldakse vaid, et dr. Mäe tegevat asjatuid pingutusi orduaja esiletõstmiseks, sest ajalugu jäävat siiski ajalooks. Venelased näevad selles kõnes isegi ajaloo võltsimist, sest polevat õige, et venelane on eestlase verivaenlane. Arvatakse, et rahvuslik võitlus eestlaste-venelaste vahel Narvas teravneb. Rakverest on kuulda sedasama.

Rakveres on märgata suuremat inglisesõbralikkust. Eriti avaldus see inglise-ameerika ofensiivi ajal Aafrikas.

Rahva tervislik seisukord on halvenenud. On tulnud ette palju difteriidi juhtumeid. Lapsed on väga vastuvõtlikud haigustele. Laste hulgas on levinud rahhitise ning näärmetiisikuse alged.[1]

Küttematerjali hankimine on veelgi raskenenud. Lumesaju tagajärjel on transpordiolud halvenenud. Kaevatakse Narva küttekontori halva organisatsiooni üle. Inimesed raiusid ise endile puid, kuid nüüd ei saa veoki puudumise tõttu neid metsast välja, ehkki on linnavalitsuselt palutud seda juba mitme kuu eest.

Leitakse, et talumetsade raiumine on täiesti väär, ebaökonoomne. Kõneldakse, et Eesti metsades väga palju puid raiutakse, kuid kütet ei saa sellest hoolimata, sest suurem jagu sellest saadetakse Saksamaale.

Kõigis Narva suurkäitistes on karta kütteraskusi. Nii jätkub Narva Kalevi- ja Linavabrikul kütet ainult üheks kuuks veel. Neile käitistele on lubatud põlevkivi, mida aga senini pole saadud anda.

Kindlate hindade sisseseadmisega pole senini ikkagi veel toime tuldud. Kaupmehed võtavad pudukaupade eest, millele pole kindlaid hindu määratud, keelatud kõrget hinda. Nii näit. nõutavat ühe pakikese sigaretipaberi eest 6.- Riigimarka.

Põlevkivirajoonis pole meeleolus erilist muudatust märgata. Madalad toiduainetemäärad on ikkagi elanikkonna kõneaineks. 250 grammi sealiha andmine on tervitatav, kuna sealiha ja hapud kapsad on ju jõulutoit.

Bolševistlik propaganda on natuke järele andnud, välja arvatud mõned Küttejõus[2] leitud lendlehed.

Viimasel ajal on varguste ning sissemurdmiste arv tunduvalt tõusnud. Midagi pole kindel ega hoia tagasi neid vargusi. Nii sai detsembri keskel üks õhutõrjeüksus Kiviõlis toiduks ühe hobuse. Samal päeval see hobune oli varastatud. Mõne päeva mööudes leiti looma nahk. Loom oli tapetud ja ära söödud

---

[1] Difteriit – õige haigusenimetus on difteeria, rahhitis – rahhiit.

[2] Virumaal olid Küttejõu nimeline põlevkivikaevandus ja raudteejaam.

Välismaiste tööjõudude meeleolu põlevkivirajoonis on veidi paranenud. Osaliselt tõsteti toidumäärasid, kuid eelkõige on paranenud olukord peavarjuga. Siin-sääl jagati ka riideesemeid. Seega saadi kõrvaldada palju rahulolematust.

Et saada üldpilti põlevkivipiirkonna elu-olust, on terve rida komisjone teda külastanud. Oodatakse olude paranemist selle tagajärjel.

Riigikomissari ülesandel pandi novembri lõpus põlevkivirajoonis tööle rakendatud tööliste hooldamise kontrollimiseks SS-Untersturmführer Schulte ametisse. Schulte tegevus on avaldanud positiivset toimet. Tulevikus saadetakse töölisi põlevkivikaevandusse tööle alles siis, kui on kindlustatud neile peavari ning varustus.

On ette nähtud Balti õli[1] sotsiaalseks hooldamiseks üks usaldatav spetsialist keemiatööstusest kohale tuua. SS-Sturmbannführer Friese nimetati vahepääl NSDAP[2] rajoonijuhtkonna poolt Balti õli sotsiaalpoliitika peareferendiks.

Juhtum, mis väga halvab eesti politsei autoriteeti, on järgmine: eesti politseiametnik Lepasaar peksis eestlast Kasvandit, nii et viimane suri saadud vigastuste tagajärjel. See juhtum on suureks kõneaineks.

Järjekordne vastumeelsus sakslaste suhtes avaldus pühapäeval, 28. 11. Kundas. Säälses rahvamajas tantsisid eesti naised ja mehed. Kui aga samas viibivad sakslased ka tantsima tahtsid hakata, lakkas muusika.

Tööliste meeleolu on teatud määral mõjustanud feldpostipakikeste[3] mitte kohale jõudmine. Kõneldakse Tilsiti välipostiameti mahapõletamisest, kus hukkunud 2.000.000 pakikest. Ollakse ärevil ning imestutakse, kuidas see võib võimalik olla.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 173-177.

Paide 1.–31.12.1942

Rahva meeleolu häirivad üha suurenevad majanduslikud raskused ja arvamine pikalevenivast sõjaolukorrast. Erilist nurinat tekitab asjaolu, et ei anta tšekiga võid. Arvatakse, et enne kevadet üldse enam võid ei saa. Levib kuuldus, et uuest aastast vähendatakse leivanormi poole võrra. Kuuldus pärineb Tallinnast. Tõelisuse korral tekitaks see praeguse vähese normi juures äärmist opositsiooni. Nurinat tekitas ebakor-

---

[1] Balti õli – Eesti põlevkivikaevandusi ja -tööstusi ekspluateerinud saksa majandusorganisatsioon Baltische Öl GmbH.

[2] NSDAP – Natsionaalsotsialistlik Saksa Töölispartei.

[3] Feldpost – välipost ehk sõjaväe postiorganisatsioon.

rapärane pühade lisanormi kättesaamine, osa aineid (marmelaad) ei jõudnud üldse kohale. Antavad munad olid enamuses halvaks läinud.

Linnaelanikel annab tunda küttekriis, seda mitte puude vaid veovõimaluste puudusel. Rahva meeleolu halvab spekulatsioon, kaotab rahal oma väärtuse ja sunnib vastuspekuleerima, kuna teisiti pole võimalik täita oma vajadusi. Talupidajad kurdavad väikese normihinna, petrooleumi, hobuseriistade, -raudade ja –naelte puuduse üle. Kuigi kogu rahvas kurdab majandusliku surutise üle, näib, et poliitilist opositsiooni leidub just haritlaste peres.

Mõningate rindemeeste perekondades tekitab ärevust asjaolu, et lepingu lõppemisest hoolimata ei lastavat vabatahtlikke vabaks teenistusest ilma erilise põhjuseta. Kohtlemine rindel olevat hea, kuid mehed kippuvat koju. Mõnel pool arvatakse, et eestlastel pole mõtet võidelda, kuna meil endil pole sellest kasu ja võiduloorbereid lõikavad ainult sakslased. Seepärast suhtumine eesti leegioni jahe. Levib kuuldus, et sakslased kavatsevad venelasi lasta veelkord siia sisse tungida, et sundida seega eestlasi kaasa võitlema. Samaaegselt käib kaasas kindel veendumus peatsest mobilisatsioonist. Osa rahvast suhtub sellesse eitavalt, teine osa loodab üldise kaasavõitlemisega saavutada iseseisvust ja rippumatust sakslastest. Abi selles loodetakse ka soomlastelt.

On tõsi, et see usaldus, mis tekkis maa vabastamisel sakslaste poolt, on vähenemas. Seda tingivad just majanduslikud raskused, sest sakslasi kui inimesi austatakse nende kõrgema kultuuri ja eriliste sõjaliste võimete pärast, kuid rahvas ei saa aru, kuidas meil varemini oli kõike küllalt ja nüüd järsku on kõigest puudus. Arvatakse, et sakslaste majanduspoliitika on röövpoliitika, sest see avaldub iga pisiasja puudumises. Nii mõjustavad majanduslikud raskused ka poliitilist meelsust, mis küll praegu avaldub ainult tagasihoidlikkuses ja passiivses äraootamises.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 25a-25ap.

Petseri 1.–31.12.1942

Maal vene rahvusest elanike seas on üldiselt laialdaselt levinenud kuuldused sakslaste taganemise ja bolševike peatse tagasituleku kohta, tekitades teatud ärevust. Kohati kuuldub, et saksa väed olla Doni käärus taganenud kuni 500 km ja ka rindel allpool Ilmenit olevat bolševikud laialt läbi murdnud ja jõudvat kahe-kolme nädala pärast siia. Sellisteks kuulujuttudeks on põhjust andnud sakslaste poolt mitmes kohas suuremate barakkide ehitamine ja käesoleva kuu algul val-

lavalitsuste poolt külavanemate kaudu sõjavägede majutamiste võimaluste selgitamine.

Kuna maakonnas kestab partisanide varjajate vahistamine (seni on neist tabatud ca 100), siis seda kasutavad vene rahvuslased vaenuavaldusena eestlaste vastu, kuuldusi levitades, et eestlased kiusavad ja vahistavad süütuid venelasi.

Piiriäärses rajoonis planeeritakse bolševistlikult meelestatud ringkonnis kuidas ja kellega arveid õiendada bolševike taassaabumisel.

Teataval määral on lokaalselt meeleolu mõjutanud ka kuu jooksul maakonnas ühes kui teises kohas toimunud järgmised sündmused:

Tailovas 29. novembril s.a. korraldatud lõikuspeole ei ilmunud mõned vene rahvusest isikud kartusel, et bolševike tagasitulekul koosviibimisele ilmunud isikud puuakse üles, nagu olevat väljendanud Ulanovi küla elanik Vassili Tsvetkov. Sellest on juurdluse toimetamiseks teatatud poliitilise politsei referendile Petseris.

Ööl vastu 5. detsembrit Kalda vallas levitati, arvatavasti lennukilt, N. Liidu lendlehti, milledes teatati punaväe võidusaavutusi ja kohati rindest laialdasi läbimurdmisi.

30. novembril s.a. andsid end võimude korraldusse ja toimetati Senno politseijaoskonda N. Liidu parašütistid Grigori Nikitin, Feodor Popov ja Boris Solovjev, kes seletasid, et nad maabunud lennukilt ööl vastu 27. novembrit s.a. Leningradist tulles, hüpates alla Senno v. Ivanovo-Boloto küla kohal ja nende ülesandeks olnud õhku lasta sõjaväerong. Nendega ühel ajal Eestisse tulnud komandör Zakopaika ja raadiotelegrafist Aleksandra Orlov tabati 6. detsembril Liivamäe jaama lähedal, kuid tabamisel tekkinud tulevahetuse järgi leiti nad mõlemad surnutena.

7. detsembril s.a. rääkinud Linnuse v. Audaševa algkooli juhataja Aleksandra Orehhov III kl. õpilastele klassis, et saksa sõjavägi taganevat ja kommunistid võivat varsti siia jõuda. Selle kohta toimetatakse juurdlust.

14. detsembril s.a. vahistati saksa sandarmeeria[1] poolt Petseri vallavanem Remmel, abisekretär Toom ja varustusametnik Ivanov, süüdistades neid loomade mitteregistreerimises, lihanormide sissenõudmata jätmises ning altkäemaksude võtmises. Nende vahistamisse näis linnaümbruskonna vene elanikkond suhtuvat ilmse heameele ja rahuldustundega, sest kaebus oli kuuldavasti tõstetud venelaste poolt ja kandvat sihilikku laadi. Remmel ja teised eeltähendatud ametnikud vabastati vahi alt järgmisel päeval. Nende lahtisaamisest venelased

[1] Sandarmeeria – Saksa korrapolitsei maapiirkondades.

olid pettunud ja on avaldatud arvamusi, et nad oleks võinud edasi istuma jääda.

Põllupidajate seas nurisetakse üldiselt küüdikohuste täitmise kohta. Nimelt korralikud talupidajad, kes hoolitsevad oma talumajanduse kui ka hobuste rautamise eest, käsutatakse väga tihti küüti, kuna vaenulik element just meelega ei hoolitse oma hobuste rautamise eest, et seega pääseda küüdikordadest.

Paljudele maaomanikele teeb ülesaamatuid raskusi puunormide täitmine, kuna ei omata sellist metsa, mida võiks küttepuudeks töödelda. Puunormide määramisel ülestöötamiseks olla mõnes kohas kasutatud vananenud andmeid.

Järvesuu vallas on veel paljudel talupidajatel viljad peksmata rehepeksumasina omaniku Timofei Reha ebaõigluse tõttu. Viimane talitavat vaid oma äranägemise järgi ning peksvat vilja peamiselt oma sugulastel ja sõpradel.

18. detsembril s.a. suri Linnuse vallas puupiirituse joomise tagajärjel neli isikut, kuna neli isikut on saanud raske mürgistuse. Kuulduste kohaselt olla puupiiritus saadud saksa sõjaväelastelt spekulatiivsel teel. Asja jälitab Petseri kriminaalpolitsei.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 187-188.

Pärnu 29. detsembril 1942

Üldise meeleolu kohta võis märgata kerget meeleolu langust, mida ühelt poolt põhjustasid kuu alguses peetud Kindralkomissari ja Eesti Omavalitsuse Juhi kõned ja neile järgnev kriitika, teiselt poolt aga rahutusttekitavad rindeteated ja häired varustus- ning toitlusmajanduses.

Sõjaliste sündmuste suhtes on Aafrika sündmuste ja punaarmee pidevate rünnakutega Idarindel laiemates ringkondades kaldutud arvamisele, et Saksa pealetungi ja sõjalise üleoleku kulminatsioonipunkt on möödas ja tema sõjaline jõud nõrkemas. Need kuuldused seoti ka võimaliku mobilisatsiooni oletustega, mida pidi teostatama Omavalitsuse kaudu, sest Tallinnas teostatavat juba nooremate aastakäikude uuesti registreerimist politsei kaudu. Sellest ka pahameele kuuldused maaringkonnis, miks Omakaitse relvade tagavara ei täiendatavat, sest tuleb ju nii-kui-nii sakslaste võimaliku taganemise korral ise maakaitsele asuda. Ühenduses samade kuuldustega levis rahva seas veel kuulujutt, et punaarmee olevat Dünaburgi suunas läbi murdnud ja Läti piiri lähedale jõudnud. Ka olevat viimaste kuulujuttude järele Läti metsades varjul üks 2000 meheline üksus koosnevalt venelastest, leedulastest, lätlastest jt., kus valitsevat nn. Judenitschi

(Koltschaki) meeleolu. See jõuk ei tarvita kuulduste järele vägivalda ega sõjariistu. Kuuldus on ühelt isikult pärit, kes jõulupühade ajal paariks päevaks Lätist Eestisse külla on tulnud.

Sõjaliste sündmuste kõrval on rahvuslike probleemide seisundilt laialdaste ringkondade tähelepanu võitnud esmajoones Kindralkomissari ja Eesti Omavalitsuse Juhi koolitegelaste päevadel peetud kõned. Kuigi paljude poolt neile arusaamist omistada püütakse, on viimased laialdastes maaringides ja linnaintelligentsi, selle hulgas ka kooliõpetajate, hulgas põrkunud tugevale kriitikale, kuna need on esile kutsunud pessimismi Eesti kujunemise suhtes tulevikus. Eriti seda põhjustanud uudne ajaloo vaatlus ja selle käsitlus (Orduaeg), millist paljude poolt peetakse tõsiasjade moondamiseks või neist möödumiseks. Kõrvuti selle nähtusega on puhkenud arutlused kolmanda võimaluse üle, kuna kõigutakse selle selles suhtes ühelt poolt inglise, viimasel ajal rohkem ameerika orientatsiooni, teiselt poolt aga Soomega ühendamise püüdluste vahel. Nii liiguvad kuuldused, et Venes loodud eesti väeosade juhtimisega tegutsevale Laidonerile olevat inglaste ja ameeriklaste poolt antud garantii pärast maa vabanemist sakslastest endise korra restaureerimiseks inglise politsei kaitse all. Mitte vähem ei ole levinud kuuldused tulevase personaaluniooni suhtes Soomega, mis puhul mainitakse Soome ringhäälingus kuuldud sõnu, et kui Eesti aktiivselt võitlusest kommunistide vastu osa võtab, siis tal ka õigus jääb tulevikus oma riikliku iseolemise vormi määrata.

Nendele vaadetele paralleelselt on saanud uut jõudu hukkamõistvad seisukohavõtud sakslaste praeguse poliitilise koostöö oskuse kohta. Kuigi selle juures Saksa sõjalist võimet esmaklassiliseks peetakse, pettutakse korraldustes haldus- ja majanduslikel aladel, mis puhul alla kriipsutatakse eriti baltluse[1] mõju praeguses tsiviilvalitsuses. Sellepärast liiguvad ka kuuldused Kindralkomissari põlu alla sattumise kohta, kuna ta olevat liig eestisõbralik. Käivat koguni aktsioon tema kõrvaldamiseks praeguselt kohalt.

Põllumajanduslikes ringkonnis suunatakse peapüüded ikka veel võimalikult kiirele põllumajanduslike sundnormide täitmisele, kuna laiematesse talupidajate ringidesse on ulatunud kuuldused, et edukast normide täitmisest sõltuvat talundi põhiraamatu säilitamine. Kuigi sundnormide andmisse suhtutakse tugeva nurinaga, pingutatakse siiski, et päästa senine süsteem. Siiski levines viimati pessimistlik meeleolu, kuna põhiraamatu saatus olevat kõrgemate saksa võimumeeste poolt eitavalt otsustatud. Loomade lugemise puhul oli kuuldusi, et sellele järgnevat suurem loomade võtmine.

---

[1] St baltisakslaste.

Toitlusmajanduse alal kestavad pidevalt edasi nurin ja pahameel normide väiksuse üle, mida ka igal juhul kätte ei saavat. Ühenduses sellega levis hiljuti kuuldus, et dr. Mäe olevat sakslastele jõuludeks ära lubanud kahenädalise võinormi, mis puhul olevat saksa ajalehtedes ilmunud isegi tänuavaldus. Peale selle hoiatati kodanikke äsja ilmunud määruse eest, mille kohaselt kõik need, kes 1. jaan. 43. pole toitlustingimuste tõttu välja surnud, spekulatsiooni pärast vastutusele võetakse.

Kaubandusringkonnis näib süvenevat kartus saksa majandusmõju kasvamisele suurettevõtete asutamise teel, kuna eestlased peavad leppima piskuga jaekaubanduse alal. Ka on levinud kuuldused TKK[1] lagunemisest ja selle üleminemisest uute asutatavate suurettevõtete kätte.

Organisatsiooni Eesti Noored suhtes kestavad edasi juba varemad kahtluse ja umbusalduse mõtted. Passiivne suhtumine näib valitsevat rohkem gümnaasiumi nooruse suhtes, mida eriti Viljandis näib osaliselt esile kutsuvat sealne noorte juht ltn. Kilk, kes ei ole võitnud autoriteeti ja ennast esiletükkivusega naeruvääristanud.

Maaelanike ja vähemate linnade rahva hulgas on tekkinud ärevust enne pühi (jõulu) välja pandud teadaande põhjal, kus kuulutatud Põhja tagala juhataja poolt varustusüksustesse vabatahtlike värbamiseks. Teadaande sisu järele arvab rahvas, et 10% kõigist 17 kuni 45 (incl.) meeskodanikest peavad sisse astuma nimetatud üksustesse ja et see olevat varjatud mobilisatsioon.

Rahva hulgas valitsevast meeleolust võib järeldada, et varemaaegne piiritu usaldus sakslaste vastu on üldiselt kadumas. Selle põhjused tuleb otsida majandus- ja haldusaladel esinevatest raskusist. Usaldus sakslase kui inimese vastu ei ole kadunud, mida kinnitab eriti see asjaolu, et saksa sõjaväelaste suhtes ei valitse rahva hulgas sarnast kritiseerivat ega mitteusaldatavat meeleolu, kui just tsiviilvõimude ametkondade või nendes ametisolevate sakslaste vastu. Sõjaväelastele ollakse küsimatagi nõus lubama ja andma mida vaja läheb kuigi see ka raske oleks.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 189-191.

---

[1] TKK – Eesti Omavalitsuse majandusorganisatsioon Tööstus-kaubanduskeskus.

Rakvere 1.–31.12.1942

Rahva meeleolu on möödunud aruande aja kestel olnud samuti ärev, nagu ta seda oli novembri kuul. Aruandeaja lõpu poole on ärevus siiski veidi vaibunud. Teljeriikide vägede olukorrast rinnetel on liikvel igasugustes variatsioonides ja igasuguseid. Peamiselt on aga rahvale mureks idarinne, eriti idarinde põhja- ja keskosa, kuna see on nii ütelda oma silme ees. Oli liikvel kuuldusi, et saksa väed on Leningradi alt ja Staraja Russa alt taandunud ja varsti on Jamburg venelaste käes. Osaliselt on aga rahustavalt vastukaaluks sellistele kuuldustele mõjunud vabatahtlike jutud, kes seletavad, et rindel taandumist ei ole, kuigi venelased suurte jõududega ja pidevalt ründavad. Kuu algul liikus kuuldus, et saksa väed on Stalingradi maha jätnud ja umbes 80 km läände taandunud. Taandumise põhjuseks olevat vägede üleviimine Prantsusmaale ja Aafrikasse.

Eesti Omavalitsuse Juhi kõnesse koolitegelaste päeval suhtus rahvas arvustavalt osas, kus dr. Mäe orduaega ülistas. Palju kuuldusi on olnud mobilisatsiooni väljakuulutamisest, osalt on selleks mõjunud kaasa ka dr. Mäe kõnes nimetatud ühise kaitse tugevdamist. Liikvel on ka kuuldus, et Venemaal Stalinit enam ei olevat ja nõukogude võim kukutatud, selle asemel valitsevad inglased ja punaarmeed juhivad inglased. Seetõttu olla ka ära keelatud Eesti linnade pommitamine ja eestlastest küüditatutest ja arreteeritutest olevat moodustatud eesti väeosad, millised sakslaste rinde taanduma sunnivad.

Kakelused "Loiko" kohvikus Rakveres on andnud rahvale palju kõneainet ja imestatakse, miks ametivõimud kohvikut ei sulge. Seejuures on välispolitsei liiga passiivne ja ei astu vajalikke samme kohviku sulgemiseks, kus igasugused kahtlased naised saksa sõjaväelastega oma äri ajavad ja viinamüüjad oma äri sama rahulikult teevad. Viinamüüjate hulgas on kellegi Rakvere lihatsentraalis teeniva Pentson'i poeg. Ööl vastu 17. skp. Rakvere tänavail märatsenud Org. TODT'i[1] meeste kohta on kuulda hukkamõistvaid väljendusi, sest kui juba välispolitsei kordnikud ei ole OT meeste ees kindlad, mis siis peab eraisik tegema, nagu see oli näha, kui keegi voorimees oma naisega rängalt tääkidega peksta sai. Osaliselt on ärevust rahva seas tekitanud kuuldus uue vääringu – ostlandmark – sisseseadmisest, kardetakse, et senine raha kaotab maksvuse, kuid see ärevus on juba vaibunud.

---

[1] Organisatsioon Todt – sõjalise tähtsusega ehitustöid korraldanud ja teostanud saksa sõjaväe abiorganisatsioon.

Igasuguste toitainete spekulatiivsed hinnad on pühade eel tõusnud. Rahvas nuriseb selle üle, et toitained küllalt korralikult ka pühadeks kätte ei saa. Nii näiteks ei anta juustu kaartide vastu, vaid ainult neile, kes mingi tähtpäeva puhul on load saanud, nagu laulatuse või ristsete puhul. Pühade viina ei ole Rakveres seni kätte saadud ja rahvas kahtleb, kas seda üldse antakse või mitte. Samuti kaheldakse selle üle, kas pühadeks sealiha antakse.

Talumeeste päevamureks on raiekohustused. Kõige suuremat nurinat tekitab Katastri ameti andmete järgi määratud raiekohustus oma metsast, kus ei ole haruldane, et raiekohustus on suurem kui üldse talupidajal metsa on.

Toitlustamise alalt räägitakse anekdooti, et nälg tuleb Eestisse siis, kui Vendt'i vest passib Mäe selga.

Üldiselt on märgata inglise orientatsiooni levikut seoses angloameeriklaste võitudega Aafrika rindel, kuid rahva huvi Aafrika vastu on vaibumas.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 178-179.

Tartu 30. detsembril 1942

Kuigi jälgitakse ja arutatakse sõjasündmusi, ei leia praegune rinnete olukord siiski nii elavat vastukaja, kui see oli novembris ja varem. Põhjuseks näib olevat rinnete ja peamiselt idarinde paigalpüsimine ja Põhja-Aafrika sõjatandri kaugus, mis meile oma märgatavat mõju ei avalda. Mõningates ringides aga arvestatakse siiski raskeid olukordi, mis Aafrika sündmuste tõttu Itaaliale on tekkinud ja avaldatakse kartust, et Itaalia võib kergesti võitlejate ridadest välja langeda. Teiselt poolt kõneldakse, et Soome pidavat juba pikemat aega rahuläbirääkimisi liitriikidega ja sellepärast ei näitavat mingit ofensiivi, vaid piirdub ainult seniste positsioonide kaitsmisega. Soome ootavat Islandi kaudu maabuvaid Austraalia ja Kanada vägesid, kes tõmbavat demarkatsiooniliini Soome ja vene vägede vahele ja sundivat praegu Soomes viibiva 20 000-mehelise saksa armee Soomest lahkuma. Seega pääsevat Soome Saksa mõjupiirkonnast ja hakkavat iseseisvalt oma elu korraldama. Mõnevõrra häirivalt mõjusid kuu keskel levinud kuuldused venelaste läbimurretest Toropetsi sektoris ja Velikije-Luki ümberpiiramisest. Jõuluks koju saabunud rindesõdurite teadetel on aga venelaste saavutused seal likvideeritud ja meeleolud ka selles osas rahunenud. Viimastel päevadel räägitakse jälle elavalt mingist varjatud mobilisatsioonist, mis pidavat toimuma peale 1. jaan. 1943. Vastavad käskkirjad olevat valmis ja mobilisatsioon hõlmavat isikuid,

kes pole tööl ja osalt ka teenistujaid, nende ameti tähtsuse seisukohast lähtudes. Vähem tähtsad ametkohad kavatsetavat täita naistega. Tartu tööamet koostavat vastavaid nimekirju esialgu Saimre pataljoni ja hiljem ka teiste pataljonide täiendamiseks. Samuti olevat 29. Rindepataljonis ette loetud käskkiri, mille järgi kõik pataljonis teenivad vabatahtlikud on tunnistatud mobiliseerituks ning saadetavat ligemal ajal Stalinosse.

Mis puutub eestlaste ja sakslaste vahel valitsenud usalduslikku vahekorda, siis võib siin märkida pidevat kallakut jahenemisele. See pole aga kehtiv sakslase-frondisõduri, vaid ainult tagala staapide ja haldusametnike kohta, kes sageli oma üleoleva ja vastutulematu käitumisega oskavad end ebameeldivaks teha ning kohalikke olusid mittetundva, sageli pinnapealse ja bürokraatliku teotsemisega haldus- ja majandusküsimuste lahendamisel raskustesse sattudes kriitikat ja opositsiooni esile kutsuvad. Teatud eelarvamuslikku vaenulisust tuntakse baltisakslaste vastu, kuid siin pole tegemist üldise vaenulisusega sakslase, vaid ajalooliselt kujunenud vaenuga mõisavõimu kui niisuguse vastu, mille otsesteks järeltulijateks neid peetakse. Teiselt poolt peavad baltlased end kohalikkude olude tundjateks, kes võivad ja oskavad kohalikke probleeme ratsionaalselt ja otstarbekohaselt lahendada, kuid suhtuvad sealjuures ka ise eelarvamuste ja teatud sihilikkusega probleemidesse, mis kohe eestlaste poolt vaenulist märkimist leiab. Muidugi pole see maksev iga üksiku kohta, kuid eestlaste poolt üldistatakse küsimus, veeretatakse nende peale ka niisuguste lahenduste tagajärgi, mis ei olene isikutest ja nende tegevusest, vaid valitsevatest üldistest olukordadest ja võimalustest. Seda vaenulisust aitavad süvendada muidugi isiklikud eelarvamused ja vastaste ässitav propaganda. Kui kõneldakse, et sakslased ise ütlevad, et huvitaval kombel oskavat nad end seal, kuhu nad ilmuvad, kohe ebaarmastatuks teha, siis on selles teatud määral õigust, kuid see ei kehti mitte iga sakslase, vaid üksikute vähem intelligentsete ja olukordade tõttu võimule pääsenud isikute kohta. See on ka arusaadav, sest Saksamaa on palju oma paremaid andnud frondile ja vajab häid juhte ja organisaatoreid ka kodus, ning paratamatult tuleb rakendada vallutatud aladele kolmanda järgu jõude, kes oma kogenematust ja asjatundmatust püüavad iseteadva ja üleoleva võimukäsitlemisega varjata. Üldiselt kehtib sakslaste kohta vaade, et nad on hääd maadevallutajad, kuid ei oska oma vallutatud maid valitseda. Selle asemel, et jätta endale kontrolli ja juhtimise õigus, tungitakse pisiküsimustesse ja haaratakse oma kätte eksekutiivfunktsioone, mida võiks rahulikult anda kohalikkude omavalitsuste lahendada, ilma et see nende kui valitsejate huvisid kuidagi kahjustaks. Sageli antakse rohelise laua

tagant paberlikke eeskirju, mis end tegelikus elus üldse rakendada ei lase ja kohalikkude olude ja võimalustega kooskõlas ei ole, ning võetakse haldus- ja majandusküsimusi oma lahenduses niivõrd pinnapealselt, et nende ellurakendamisel kiire ja otstarbeka lahenduse asemel tekib aegaviitev ja meelikibestav paberisõda, millest ka hiljem ise väljapääsu ei osata leida. Üldiselt arvatakse, et poleks sugugi vaja piirkonnakomissariaate ja komandantuure, kes oma alla võtavad suuri losse ja omavad hiiglapersonale, kuid kellele mingisuguseid ülesandeid ei osata leida. Samuti väidetakse, et sakslased süvendavad tagala hangeldamist ja käivad maal kaupu vahetamas ning sellega ise oma autoriteeti maha kisuvad.

Meeleolud maal on võrdlemisi halvad. Mootorpetrooli ja viljapeksuvahendite üldise puudumise tõttu on veel seni palju vilja masindamata. See asjaolu on esile kutsunud pahameeleavaldusi ja mainitakse, et nüüd, kus juba kaugelt suurem osa tööd ja vaeva, mis oli künni-, külvi- ja koristamistöödega, on selja taga, ei leita võimalust viljamasindamiseks ja saagi ärakasutamiseks. Selles nähakse teatavat hoolimatust ja ükskõiksust meie põllumajanduse ja sellega ka põllumehe vastu ja tõlgendatakse seda kui huvi puudumist sakslaste poolt meie maa ja rahva vastu, millega ühenduses kardetakse meie uuestisattumist kommunismi küüsi. Endiselt nurisevad põllumehed madalate normihindade üle võrreldes tarbeainete hindadega ja arvavad, et kui olukord nii edasi kestab, siis põllumees vaesestub ega ole enam tootmisvõimeline.

Seoses metsalõikamisega avaldatakse arvamist, et meie maa üheks rikkuseks peetud metsad sellisele lõikustempole enam vastu ei pea ja paari aasta pärast polevatki enam midagi lõigata. Taluinimestele pandud lõikusekohuse pärast tuletatakse nende poolt ikka sagedamini meelde linnaelanikke, kelledest mõnel polevat muud teha kui ühest kohvikust teise käia ja kasutult aega surnuks lüüa. Ikka sagedamini kuuldub arvamusi, et kuhu jäävad need lõigatud puud, sest linnaelanikkudel on küttеküsimus ikka veel üheks tõsisemaks päevamureks.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 180-182.

Valga 1.–31.12.1942

Rahva üldine meeleolu detsembrikuu jooksul oli kõikuv. Kuu alul võttis maad pessimism rea asjaolude kokkusattumise tõttu. Teated Saksa sõjajõudude taandumisest ja venelaste läbimurdest idarinde põhjaosas levisid peaaegu kõigis rahvakihtides. Tookordsete sõja-

jõudude ülemjuhatuse napisõnalised teated sellest rindeosast ja ainult üksikute kohtade nimetamine, nagu näiteks teatati kogu aeg võitlustest Rževi ruumis, natuke aega hiljem aga Toropetsi ruumis, põhjustas kuulujuttude tekkimist rinde olukorra kohta. Nii räägiti, et Staraja Russa ja Velikije Luki on juba venelaste käes. Samuti levis kuuldus sellest, et mitmest riigimõisast on karjad Saksamaale viidud, mis asjaolus nähti jälle sakslaste ettevalmistusi suuremaulatuslikuks taandumiseks. Enamik elanikkonnast oli ärevuses ja küsiti, et ei tea, mis saab ja kuhu minna, kui venelane peaks siia tagasi tulema. Teatava osa lihtrahva, nagu tööliste ja ka kommunistlike tegelaste omaksete hulgas oli märgata iseäralist elevust. Sosistati tänavail omavahel. Samaaegselt anti elanikkonnale ainult leiba ja tangu, ning ühel nädalal ei saadud ka mitte leiba anda, mis oli tingitud küttepuude puudusest. Viimane asjaolu tekitas pahameelt kõigis rahva kihtides ja suurendas ärevust veelgi. Ärevus sõjasündmuste pärast vaibus aga kiiresti Saksa sõjajõudude vastulöögi andmise teatavaks saades Kalinini ja Toropetsi ruumis. Kuu keskpaigu meeleolu muutus uuesti natuke ärevamaks, kuna ühe päeva jooksul levis teade mingisugusest kommunistlike eestlastest tegelaste koosolekust Moskvas. Koosolekul ähvardatud peatse tagasitulekuga Eestisse ja lubatud siin kättemaksu toime panna. Võib kindlasti oletada, et teade oli pärit Moskva raadiost. Ühtlasi näitab teate levimise kiirus, et vene raadiosaateid laialdaselt kuulatakse. Kuu teisel poolel oli rahva meeleolu juba rahulikum. Vaesemates rahvakihtides ja eriti raudteetehaste tööliste hulgas nuriseti väikeste toidunormide üle, veel enam aga nende korrapäratu kättesaamise üle. Nii ei antud elanikkonnale kolme nädala jooksul muud kui leiba ja tangu. Nimetatud põhjustel on raudteetehastes rida töölisi töölt ära jäänud ja neid koju kontrollima läinud ametnikule on nad seletanud, et ei suutvat tööd teha, kuna olevat selleks alatoitluse tõttu jõuetud. Paar juhust on olnud ka, kus raudteelane töölt ärajäädes on käinud enesele toitainete lisa hankimas ja kingsepa juures saapaid parandamas. Toitlusolude arvustamisel avaldab Valgas mõju asjaolu, et siin puututakse kokku lätlastega ja siia valgub sel viisil teateid Läti toitlusolukorra kohta, mida siis meie oludega võrreldakse ja parema olevat leitakse. Lätis on eelistarbeainete normid umbes samad, kuid need on seal täies ulatuses rahvale välja jagatud, peale viimase nädala võinormi. Kohapeal on toitlusolude kohta liikvele lastud järgmine anekdoot: "Valga linnavalitsuses on nõupidamine selle üle, mida elanikkonnale järgmiseks nädalaks elatistarbeainetest anda. Kaalutakse, et käesoleval nädalal oli veel kalapuru ja seda sai anda, kuid järgmiseks nädalaks ei jätku sellestki. Lõpuks jõutakse otsusele, et igale elanikule antakse kalapüügi õng, püüdku igaüks ise endale kala. Keegi tõstab üles aga

söödaküsimuse. Leitakse, et söödana võis kasutada eelmisel nädalal ERÜ[1] korjandusel müüdud nukukesi". Samuti on uuesti käiku lastud möödunud aasta jõulude eel levinenud anekdoot: "Sel aastal jõuluvana ei tulegi! Mispärast? Sellepärast, et Maria käib Saksa sõjaväelastega, Joosep on mobiliseeritud, sõim rekvireeritud, õled sõjaväele võetud, tähed pimendatud, jõuluvanal ja inglitel liikumisluba ära võetud". Viimane anekdoot liikus kooliõpilaste hulgas ja seda räägiti päris avalikult tänaval.

Märkimist väärib ka asjaolu, et eesti vabatahtlikele Saksa sõjaväes on hakatud andma senise Saksa sõjaväe varustuskaardi asemel tavalisi tsiviilelanike elatistarbeainete kaarte koos A lisakaardiga. Nimetatud küsimuse kohta esitatud eriaruanne[2]. Ühenduses selle asjaoluga on pahameelt tekitanud see, et Läti omakaitse liikmeid on varustatud Saksa sõjaväe varustuskaardiga.

Põllupidajate hulgas on nurinat tekitanud asjaolu, et linna tapamajas ei võeta vastu tapetud loomi lihanormiks. Osa põllupidajaid olid asjast aru saanud nii, et liha praegu rohkem ei võeta ja ei vajata ning selle tõttu ei võeta vastu, mis teadet ka linnas levitati ja mis ka levis juba selletõttu, et samal ajal elanikkonnale liha ei antud. Põllupidajate hulgas on levinud arvamus, et tapetud loomi ei võeta vastu normiks sellepärast, et elusloomade vastuvõtmine kasulikum on sordi ja tapakaalu % määramise tõttu eluskaalust, mis võimaldab nn. ülejäägi tekkimist, kuna tegelik tapakaal ületab protsendina määratud tapakaalu. Selle tõttu tekib vahe arvestatud normi ja tegelikult ära antud normi vahel, mida kuskil arvestada ei tule ja mis võimaldab sellel vahel isegi "ära kaduda".

Kuuldused, et piiritu usaldus, mis tunti sakslaste vastu maa vabastamisel, on kadumas, näib tõepõhja omavat. Inimeste sõbralikkus sakslaste vastu on vähenenud ja neisse suhtutakse jahedalt. Üksikud kuuldused, nagu eelpooltoodud jutt karjade äraviimisest Saksamaale ja teised selletaolised on põhjustanud arvamust, et sakslased siit püüavad võtta ja välja vedada nii palju kui saab ise aga midagi sisse ei too. Nimetatud arvamust on süvendanud Riigimarssal Göring'i kõne, mida veel praegugi räägitakse ja hiljuti "Postimehes" ilmunud “Berliner Börsenzeitungi" artikkel "Kas Prantsusmaa on nagu fööniks-lind". Viimane artikkel on tähelepanu ja arutamist leidnud peamiselt intelligentsi hulgas. Selle artikli põhjal tehakse järeldus, et kui ka

---

[1] Eesti Rahva Ühisabi – sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

[2] Nimetatud dokumenti pole Eesti Riigiarhiivis leitud.

Prantsusmaal spekuleeritakse ja seal toitlusolukord halb on, siis näitab see, et kõigis sakslaste poolt okupeeritud maades olukord sarnane on ja et sakslased igalt poolt ainult võtavad. Nii nähtub, et vahekordade jahenemise põhjus peitub majanduslikes küsimusis, kuna usaldus sakslase kui inimese vastu ei ole kadunud, vaid üksikult saadakse sakslastega väga hästi läbi. Kuuldub ka ütlusi, et kui front meie maal oli, olid siin sõjaväelased ja nendega sai palju paremini hakkama kui praeguste tsiviilvalitsuse meestega.

Detsembrikuul peetud Duce kõne leidis üldiselt vähe arutamist ja vastukaja. Intelligentsi hulgas leidis see siiski arutamist ja arvustamist. Leiti, et Duce seletus tema vaikimisest ja üle 18 kuu jälle kõnelemisest püüab väga järele aimata Juhti. Leiti peale selle, et Duce kõne see osa, kus ta rääkis "vale tunneteuimast vabanemisest" on vastuolus osaga, kus juttu oli ühest vanast naisest Genuas, kes inglaste pommirünnaku puhul rahu nõudnud, kuna tunneteuimast vabanemine eeldab rohkem rahutahtelisi isikuid kui ainult üks vana naine, kelle pärast Duce vaevalt kõnet pidama olevat hakanud.

Propaganda vahenditest on kohapeal kättesaadav peamiselt ajakirjandus. Raadio omab vähe tähtsust, kuna Tallinna saatja kuuldavus on halb ja seega puudub võimalus eestikeelsete saadete jälgimiseks. Selle asemel teadaolevalt kuulatakse välisraadiosaatjate eestikeelseid saateid ja seega vaenulist propagandat. Kirjandust, eriti propagandakirjandust kohapeal ei ole. Kinos näidatavad filmid on vanad ka nädalaringvaadete osas. Linastatavail mängufilmidel on vähe propagandalist mõju. Ajakirjandus, mis peamise propagandavahendina kohapeal esineb, on esindatud järgmiste ajalehtede kaudu: "Valga Teataja", "Eesti Sõna", "Revaler Zeitung" ja "Postimees". Loetavam neist on "Valga Teataja" kohaliku ajalehena ja "Eesti Sõna". "Revaler Zeitungit" loetakse vähe vähese saksakeele oskuse pärast. Üksikud isikud loevad ka "Deutsche Zeitung im Ostland".

"Valga Teataja" kannab kohalike sündmuste informatsiooni lehe ilmet ja selles leidub propagandat minimaalsel määral, tuues ära vaid ametlikke sõjateateid ja teisi ametlikke korraldusi. Leht ilmus varem 4- ja praegu 2-leheküljelisena. Suuremat tähendust propaganda mõttes omavad "Eesti Sõna" ja "Postimees". Olgugi, et esimest loetakse rohkem kui viimast, on huvi viimase lehe vastu siiski suurem, kuna ta sisaldab uuemaid teateid sõjasündmuste alal. Viimasel ajal on "Postimehes" hakatud ära tooma kirjutisi Saksamaal ilmuvaist ajalehtedest, nagu näiteks "Kas Prantsusmaa on nagu fööniks-lind?" ja väikerahvaste küsimust käsitav artikkel. Need artiklid on elanikkonna hulgas, eriti intelligentsi seas esile kutsunud terava arvustuse sakslaste vastu ja neis artiklites avaldatud mõtteid on levitatud omapoolsete kommen-

taaridega. Sellised kirjutised annavad pinda vaenulikule propagandale. Head vastuvõttu leiavad "Eesti Sõnas" avaldatud joonealused kirjutised päevasündmuste kohta. Selline moodus on propagandalises mõttes hästi rakendatav.

Vaenulik propaganda leiab kohapeal kõige rohkem pinda ja on viimasel ajal eriti kasutamisel vaenulike elementide poolt sosistamise kaudu[1]. Kasutatakse ära ametlikke napisõnalisi teateid, mida väljamõeldistega täiendatult levitatakse.

Samuti kasutab vaenuline propaganda kogu aeg raadiot, mida ka kuulatakse. Nii on viimasel ajal üksikute isikute poolt räägitud mingisugusest "mustast saatjast", mis olevat teatanud, et Saksa sõjaväe kõrgemast juhtkonnast olevat kõrvaldatud 25 kindralit. Välisraadio saadete kuulamist soodustab asjaolu, et Tallinna saatja kuuldavus kohapeal väga nõrk on.

Vaenulikku propagandat on katsutud levitada ka lendlehtede abil. Nii näiteks oli Valgas postkontori juures asuvasse postkasti pistetud ruudulisele paberile pliiatsiga kirjutatud venekeelne lendleht, milles sõimatakse Eesti Omavalitsust ja dr. Mäe'd. Samasugune lendleht leiti tänavalt. Need lendlehed aga elanikkonnas mingisugust mõju avaldanud ei ole, nii nagu nende olemasolu pole rahvale üldiselt teatavaks saanud.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 183-185.

Viljandi 23. detsembril 1942

Üldise meeleolu suhtes võis möödunud aruandeperioodil märgata suurtes joontes kerget langust, mida üheltpoolt põhjustasid kuu alguses peetud kindralkomissari ja E. O. Juhi kõned ja neile järgnev kriitika, teiselt poolt aga rahutusttekitavad rindeteated ja häired toitlusmajanduses, millised eriti lähenevate jõulude tõttu seda kibestunumalt kajastusid.

Sõjaliste sündmuste suhtes on Aafrika sündmuste ja punaarmee pidevate rünnakutega Idarindel ikka laiemates ringkondades kaldutud arvamisele, et Saksa pealetungi ja sõjalise üleoleku kulminatsioonipunkt on möödas ja tema sõjaväeline jõud nõrkemas. Eriti kuu keskpaiku liikus rohkeid kuuldusi sakslaste pidevast taganemisest Idarindel, milliseid seoti oletustega võimalikust mobilisatsioonist. Viimast pidavat teostatama Omavalitsuse kaudu, kuna Tallinnas viimasel ajal juba teostatavat nooremate aastakäikude uuesti registreerimist politsei

[1] St salaja kuulujuttude levitamise kaudu.

kaudu. Seoses nimetatud kuuldustega on tekkinud eriti maaringkondades pahameelelaineid, miks Omakaitse relvade tagavara ei täiendavat, kuna tulevat niikuinii peatselt sakslaste võimalikul taandumisel iseseisvalt maa kaitsele asuda.

Sõjaliste sündmuste kõrval on rahvuslike probleemide seisundilt laialdaste ringkondade tähelepanu võitnud esmajoones: Kindralkomissari ja E. O. Juhi koolitegelaste päevadel peetud kõned. Ehkki paljude poolt neile arusaamist omistada püütakse, on viimased laialdastes maaringides ja linnaintelligentsi (selle hulgas oluliselt kooliõpetajate) hulgas põrkunud tugevale kriitikale. Juba kindralkomissari kõnes langetatud väljendusest "ühe miljoni elanikuga maa iseseisvuse näilisusest" tehti järeldusi, et Eesti iseseisvusest ei saa tulevikus juttugi olla. Ka dr. Mäe kõnes püstitatud alternatiiv – kas Saksamaa või Venemaa – on tekitanud üldist pessimismi Eesti riikliku kujunemise suhtes tulevikus. Eriti on tekitanud õpetajaskonnas tugevat kriitikat kõnes toodud uudne ajaloo vaatlus ja selle käsitlus (eriti Orduaeg), millist paljude poolt peetakse tõsiasjade moondamiseks või neist möödaminemiseks.

Kõrvuti pessimismiga dr. Mäe poolt püstitatud alternatiivi suhtes on eriti maa ringkonnis puhkenud arutlused kolmanda võimaluse üle. Selles suhtes kõigutakse üheltpoolt inglise orientatsiooni, teiselt poolt Soomega ühendumise püüdluste vahel. Nii on puhkenud kuuldusi, et Venes eesti diviiside juhtimisega teotsevale Laidonerile olevat inglaste ja ameeriklaste poolt antud garantii pärast maa vabanemisest sakslasist endise korra restaureerimiseks inglise politsei kaitse all.

Mitte vähem aktiivsed on olnud kuuldused võimaluste üle edaspidiseks koostööks Soomega vastastikuse personaaluniooni süsteemis. Ses suhtes tsiteeritakse tugevasti Soome raadiot, milles nii mõnigi kord olevat toonitatud, et selle järgi kui nüüd Eesti aktiivselt osa võtvat võitlusest enamluse vastu, tal ka õigus olevat tulevikus ise määrata oma riiklikku iseolemise vormi.

Paralleelselt nimetatud kriitiliste vaadetega on saanud uut jõudu hukkamõistvad seisukohavõtud sakslaste praegusegi poliitilise koostöö oskuse kohta. Ehkki paljudes ringkondades Saksa sõjalisi võimeid siiski esmaklassiliseks peetakse, pettutakse üha enam korraldustes haldus- ja majanduslikel aladel. Mõningates ringkondades kritiseeritakse eriti baltluse[1] mõju praeguses tsiviilvalitsuse süsteemis, mis kaotavat tugevasti huvi edukaks koostööks. Seoses aruteludega baltluse mõju kasvamise üle liiguvad kuuldused, et kindralkomissar Lietzmann olevatki juba liig suure eestimeelsuse pärast põlu alla sat-

[1] St baltisakslaste.

tunud. Olevat käimas koguni aktsioon kindralkomissari kõrvaldamiseks praeguselt kohalt.

Põllumajanduslikes ringkonnis suunatakse peapüüded ikka veel võimalikult kiirele põllumajanduslike sundnormide täitmisele, kuna üha laiematesse talupidajate ringidesse on ulatunud kuuldused, et edukast normide täitmisest sõltuvat talundi põhiraamatu[1] säilitamine. Ehkki sundnormide andmisse muidu tugeva nurinaga suhtutakse, pingutatakse siiski, et päästa vähemalt senine eesõigustatud põllumajandus süsteem. Üksikutes kitsamates põllumajanduslikes ringkondades on viimaseil nädalail siiski levinud pessimistlikke kuuldusi, et usalduslike andmete kohaselt talundi põhiraamatu saatus juba kõrgemate saksa võimuorganite poolt olevat eitavalt otsustatud.

Toitlusmajanduse alal kestavad pidevalt edasi nurin ja pahameel toidunormide väiksuse üle. Siinjuures taunitakse eriti teravalt asjaolu, et enamikel juhtudel niigi nappi elatisainete normi mitte täiel määral kätte ei saa. Üldised raskused toitlusmajanduse alal on seondunud päevakohaste kuuldustega, milledest ühe kohaselt dr. Mäe olevat eesti rahva nimel loobunud kogu maa kahenädalasest või normist, milline läinud kingituseks saksa rahvale lähenevate jõulude puhul. Vastav tänuavaldus olevat ilmunud Saksa rahva nimel isegi lehes. Seoses sellega hoiatati kodanikke äsja ilmunud määruse eest, mille kohaselt kõik need, kes 1. jaan. 43 pole toitlustingimuste tõttu välja surnud, spekulatsiooni pärast vastutusele võetavat.

Kaubandusringkonnis näib süvenevat kartus saksa majandusmõju sissetungi süvenemise ees majandusalale. Nii on viimasel ajal kuuldusi TKK[2] lagunemisest ja selle funktsioonide üleminemisest erakaubanduslike angrooäride kätte, mille omanikeks saavat ainult riigisakslased. Kuna angroo-kaubandus muutuvat sel teel sakslaste monopoliks, on kuuldused kaupmeeskonnas tekitanud tugevat pessimismi, kuna ei taheta leppida piskuga jaekaubanduse alal, samal ajal kui suurkaubandus võõrandatakse.

Pedagoogilisel alal valitseb endiselt ebaloomulik seisund eriti Viljandi linnas, mille põhjuseks on edasi kestev kibe ruumide puudus. Ehkki kooliringkonnis saadakse aru sõjaväe nõudeist ruumide suhtes, on tekkinud tugev kriitika ja pahameel asjaolu tõttu, et juba möödunud sügisest sõjaväele reserveerituna kaks linna suuremat koolihoonet

---

[1] 1942. a. kevadest sisse seatud talundi põhiraamat registreeris üksikasjalikult talu tootmisbaasi, tootmise ja normikohustused (käesoleval juhul nähti selle vastandina kogu talu omatarvidusest ülejääva toodangu rekvireerimist).

[2] TKK – Eesti Omavalitsuse majandusorganisatsioon Tööstus-kaubanduskeskus.

tühjalt seisavad. Senised omavalitsusasutiste taotlused nende kahe koolimaja tagasisaamiseks pole andnud vähemaidki tulemusi, kuigi on antud tagatis ruumide otseseks vabastamiseks kolme päeva jooksul, mille kestel sõjaväelasi ajutiselt ka mujale ollakse valmis paigutama.

Organisatsiooni Eesti Noored suhtes kestavad edasi juba varemased kahtluse ja umbusalduse momendid. Passiivne suhtumine näib kohapeal valitsevat eriti gümnaasiumi nooruse suhtes, mida osaliselt näib esile kutsuvat ka noorte juhi ltn. K. Kilki isik. Viimane ei ole suutnud võita vajalikku autoriteeti ja on ennast korduvalt esiletükkivusega naeruvääristanud. Nii on tekkinud tema enese poolt "Sakalas" avaldatud kiitleva artikli puhul noorte seas seisukohti, et mitte noorte juht polevat külastanud Omavalitsuse juhti, vaid kohtunud olevat ennemini kaks riigipead. Varsti võidavat küll oodata veel suuremajoonelist kokkusaamist Hitleriga.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 192-194.

Võru 1.–31.12.1942

Nõukogude vägede korduva lüüasaamise tagajärjel on rahva kõigis kihtides kuulujutud ja ootused ning oletused vaibunud. Räägitakse veel, et Inglise ja Ameerika väed püüavad ära kasutada Põhjamerel valitsevat udu ning viimase kaitse all maanduda Norras missuguseid operatsioone Rootsi igati enda 500 000-lise sõjaväega otseselt valmis on toetama.

Inglise raadiost olla eesti keeles mõni nädal rääkinud meie kaitsevägede ülemjuhataja Laidoner, et Eesti olla varsti jälle prii.

Soome raadio olla mitmel korral avaldanud kahtlust ja kaastundmust Eesti iseseisvuse üle tulevikus lubades selle saavutamiseks tõhusalt kaasa aidata.

Rahva meelist ei taha vaibuda Väimela ja Sõmerpalu karjade äraajamised, sest peatselt lubati neid asendada, mis aga viibivat põhjusel, et Lätis on suu- ja sõrataud. Lätist telefoni teel järele pärides olla aga vastatud, et nimetatud taudil seal üldse ei ole praegu ulatuslikku tähtsust.

Usalduse kadumises sakslaste vastu on süüdi üks osa saksa haldusametnikke, kes enda käitumises on eriti kõrgid ja iga kolmanda sõnaga rõhutavad enese mina tähtsust ja võimu. Veel on imestatud Saksamaa-

le ümberasunute[1] kõrgetele usaldusväärsetele kohtadele seadmine, ilma et need inimesed vähegi omaks haridust, oskusi või kogemusi nimetatud aladelt.

ERA f R-64, n 1, s 60, l 186.

[1] St 1939/40. ja 1941. a. baltisakslaste ümberasumise käigus Saksamaale pääsenud ja Saksa okupatsiooni ajal sealt naasnud eestlaste.

Julgeolekupolitsei kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta 1943. a.

Jaanuar 1943

Üldist meeleolu käesoleval ajavahemikul iseloomustab kaks sündmust: kuuldus kogu põllusaagi äravõtmise seaduse kohta ning Nõukogude pääletung idarindel.

Siinjuures tuleb mainida, et sõja üldine seisukord kõiki muid meeleolu avaldusi varju jättis ning vajutas pitsati Eesti eluavaldusile.

Aastavahetusel üles kerkinud kuuldused kogu eesti põllusaaduste äravõtmise seaduse kohta põhjustas pessimistlike arvamiste ja tulevikuplaanide avaldamist. On täheldatud arvamuse süvenemist selle kohta, et saksa poliitika pole võimeline eesti–saksa koostööd rahuldavalt korraldama. Kogu meeleolule on iseloomustavaks väljendus mitte opositsioonilisist ringidest: ”Mis nendega (sakslastega) teha. Nad pole ju muutunud maailmasõjast saadik”.[1] Maal tekitasid need kuuldused osaliselt paanikat: põllusaaki peideti, loomi tapeti jne. Dr. Mäe 16.1.43 peetud raadiokõne on rahva meeleolu rahustanud, kuid siiski mitte kõiki kahtlusi kõrvaldanud ning rahvas on äraootaval seisukohal.

Seisukord idarindel on pessimistlikku meeleolu süvendanud. Velikie-Luki toetuskoha äraandmine ning korduvad õhurünnakud Narvale on, eriti linnades, teatavat paanikat tekitanud. Sõjavägede Ülemjuhatuse teateid usutakse üha vähem, A-ks ja O-ks on ikkagi Soome raadiosaatja eestikeelsed saated. Rahustavad sõjalised teated soome ringhäälingult on siinset alarmimeeleolu ajutiselt vaigistanud, kuid poliitilisis teateis peetakse tõenäoliseks rahva poolehoiu kaldumist Lääneriikidele, eriti USA-le ning arutlused eesti riigikorra kujunemise kohta tulevikus on loomulikult suurenenud. Ei kahelda Saksa võidus Nõukogude üle, varem või hiljem loodetakse seda tulevat. Kuid teljeriikide lõplikus võidus hakatakse kahtlema. Kõik ringkonnad, saksavastased, opositsioonilised ja saksasõbralikud on ühes küsimuses ühisel arvamisel. Saksa praegused raskused idarindel on tingitud nende mõistmatust poliitikast ida-alal, see olevat isegi nii eluvõõras, et nad isegi eestlaste sümpaatiat, kes umbes 2 aasta eest sakslasi avakäsi vastu võtsid – ole suutnud säilitada, vaid vahekord mõlema rahva vahel on niivõrd halvenenud, et endise usalduse taastekkimist võimatuks peetakse. Kuid selle tugevuses tuleb eristada vahesid. Kui saksavaenulised ja opositsiooniringkonnad osutavad

[1] St Esimesest maailmasõjast (ja Saksa okupatsioonist Eestis 1918. a.).

“Lääne tuulele idast” (seega on Nõukogude Liit trumbiks Lääneriikide mängus, mitte aga tuleviku ja saatusekaaslaseks) ning seletavad, et Saksamaa võitlus angloameeriklastega olevat vaid võistlusküsimus, mis vaid suurvõime huvitab, Saksamaa eksivat, kui ta arvavat, et eestlane tahtvat inglast Euroopa juhtiva võimuna näha, eestlasele olevat ükskõik, kes Euroopat juhib, pääasi on kommunismi hävitamine ning küllaldane Eesti autonoomia; saksasõbralikud ringkonnad hakkavad toonitama, et selle asemel, et endistele Balti ääreriikidele, Valge-Ruteeniale[1] ja Ukrainale autonoomiat anda, milline, arvestades Saksamaa kui naabri tugevuspotentsiaali, võib ainult relatiivseks kujuneda, Saksamaa ukrainlaste separatistlikke kalduvusi “Uus-Euroopa viljaaita” suleb ning eestlasi imaginäärsesse “Ostlandi” soovib rakendada. Selle järgi tuleb täheldada üldises meeleolus süvenevat resignatsiooni, seni kui ei näi ohustatuna iga üksiku isiklik julgeolek, ning aeglast loobumist intensiivsest saksa-eesti kooperatsioonist.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 78-80.

Veebruar 1943

Aruandeperioodil püsis masendatud meeleolu. Erilist mõju avaldasid ka pidevad õhukallaletungid ning halvad teated idarindelt, samuti on endiselt suur mõju halbadel toitlustingimustel.

Soome saatja poolt kommenteeritud Ameerika teade sakslaste arvatavast taganemisest Riia–Minsk–Odessa liinile ning sellele järgnenud õhurünnakud Tallinnale, tõid rahva teadvusse sõja tõsidust. Selle tagajärjel leidis pinda ka teade totaalse töökohustuse rakendamisest. Praegu tegeletakse vaid põhimõtteliste arutlustega, kuna pole veel teada kuidas, millisel määral ja kui suures ulatuses viiakse läbi nimetatud töökohustus.

Sisepoliitika alal tegeleti peamiselt 24. veebruari pühitsemisega. Nagu möödunud aastal, nii levisid ka nüüd, juba nädalate kaupa kuuldused eesti rahvuslik-poliitiliste õiguste suurendamisest. Pidustuste üleviimine 21. veebruarile tekitas seega äärmist pahameelt, kuna selles nähti sakslaste tahet kõikide kujunenud illusioonide purustamiseks. Möödunud aasta pidustustest erinesid nad selle poolest, et neis rõhutati ka rahva tänulikkust täielikust hävingust päästmise eest, kuid sellel aastal võis tähendada nii ajakirjanduses kui ka kõnedes puhtrahvuslikku joont. 24. veebruaril valitsenud äärmine pidulikkus kahandas natuke rahva pahameelt, kuid endiselt püsivad kuuldused Eesti auto-

[1] Valgevene

noomia andmise kohta. Veebruarist alates suurendati Eesti Leegioni kasuks tehtavat propagandat, mille mõju all siiski väike üldine tagasihoidlikkus on põhjendatav asjaoluga, et pole midagi teada Eesti tuleviku kohta.

Valulapseks on endiselt rasked toitlusolud. Kibedusega mainitakse, et vaatamata sellele, et eestlane näitab igati võitlustahet maailmavaenlase vastu, ei parandata "samaväärsete eestlaste" toitlusolukorda. Kuid vaatamata kõigile raskusile peetakse siiski võitlust bolševismi vastu sakslastega käsikäes ainsaks võimaluseks Eesti tuleviku kindlustamiseks.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 74-75.

Aprill 1943

Üldises rahva meeleolus on märkida aruandeaja jooksul edasist kindlat langust. Terve rea mitmesuguste korralduste ja määruste läbi on kujunenud viimane meeleoluseis, kusjuures võib nentida järgmisi faktoreid: kuigi üks osa rahvast oma hoiakult valmisolekut näitab kõigiti bolševismivastases võitluses kaasa aidata ja bolševistlikku hädaohtu täielikult mõistes kõiki raskusi majanduslikel ja ühiskondlikel aladel püüab ületada parooli all "sõjast tingitud", suhtub siiski teine ja arvuliselt suurem osa rahvast kõigisse päevasündmusisse ja sõjanõudeisse passiivselt ja pessimistlikult. See meeleolu kujunemine tohiks kindlasti vähem tingitud olla üldiseist sõjasündmusist kui just kohapääl rakendatavaist halduspoliitilisist korraldusist, mis nagu varemgi oluliselt aitavad süvendada usku saksa poliitika võimetusse saksa-eesti koostöö kujundamisel.

Esmajoones mõjustab meeleolu kogu rahva kaasatõmbamine totaalsele sõjapanusele. Murega vaadeldakse Eesti majanduslikku eriti aga põllumajanduslikku olukorda. Kuna juba praegu esinevat raskusi normide täitmisel, pidavat eelolev sügis rakendamist leidnud korralduste läbi veelgi suuremaid raskusi valmistama. Nagu ennemgi nii pidavat üksikisik ka end edaspidi omal käel varustama, sest omamaiseist ("väga võimetuist") asutusist ei olevat mingit abi ja Saksamaa selle vastu ei pööravat mingit huvi eraelanikkonna saatusele. Kui ka ollakse sunnitud iga päev valitsuslikest eeskirjest üle astuma, olevat see siiski vältimatu: nii seaduste austamine kui ka karistusähvardus ei suutvat praeguses olukorras kehtivust luua, sest see puudutab ju ainult eksisteerimisvõimalusi. Seoses sellega vihjatakse korduvalt Eesti teisejärgulisele olukorrale võrreldes Lätiga.

Väidetakse, et eestlasi kasutatakse ainult vahendina eesmärgi saavutamisel, kusjuures rahvast leegioni ja töökohustusse värbamise läbi füüsiliselt ja moraalselt nõrgendada tahetakse, et hiljem saavutada Eestis domineerivat kohta. Selle olukorra peasüüdlastena tõstetakse esile Eesti Omavalitsust eesotsas Omavalitsuse Juhiga, kelle isikus nii varem kui nüüdki nähakse ainult tahtetut sakslaste tööriista. Ka Läti allub samadele korraldusile, sellevastu olevat aga toitlusolukord seal tunduvalt soodsam.

Eesti Leegioni suhtes on aruandeaja jooksul nii kuuldused üksikute väljaõpetatud pataljonide killustatud rakendamisest idarinde lõunalõiku kui dr. Mäe üleskutse kõikide ohvitseride ja allohvitseride meldimiseks suuremat tähelepanu äratanud. Mõlemad seigad on süvendanud edasiselt meeleoluliselt negatiivset suhtumist Leegioni. Vastupropagandaliselt kasutatakse seda püsivalt opositsiooni ringkonnis.

Idarinde stabiliseerumisega ja võitlustegevuse lõdvenemisega põhjalõigus, oodatakse suure pinevusega kevadoffensiivi algust. Ei kahelda enam Saksamaa lõppvõidus bolševismi üle, küll aga leiab arvamus teljeriikide lõppvõidust koos nende poolt varjatud poliitiliste sihtide saavutamisega ikka enam ja enam kahtlemist. Selle vastu vihjatakse intelligentsi seas kompromissrahule, loomulikult eeldades, et Nõukogude Liit sõjaliselt Saksamaa poolt purustatakse ega suuda enam esineda poliitilise mõjutegurina.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 70-71.

Mai 1943

Üldine meeleolu püsis ka maikuus aruandeaja jooksul endiselt halvana. Omal ajal sisenenud piiritu usaldus sakslaste vastu on pidevalt vähenemas, millest tuleneb arvamus, et sakslastel vaevalt õnnestub taastada tingimusteta usaldust ja tagasi võita umbes 2 a. eest saavutatud eestlaste sümpaatiat just tänu nende poolt koha peal rakendatavatele majanduslikele ja poliitilistele korraldustele. Samuti nagu varemgi püsib usk võimetusest saksa-eesti kaastöö vahekorda rahuldavalt kujundada. Eriliselt sisendab pessimistlikku meeleolu parandamatu olukord toitlus- ja riietusaladel, kui ka valjud uuskorraldused majandusalal, mis tingitud üleminekust totaalsele sõjapanusele.

Totaalse sõjajuhtimise raames praegu läbiviidavat mitmesuguste äride sulgemist kui ka käitiste seismapanekut, millises aktsioonis küll senini midagi eriti mainimisväärset pole ilmnenud, märgistatakse ühe osa huviosaliste poolt kui surveabinõu eestlasist omanike vastu.

Teatavais ringkonnis (eriti käsitöösturid) võrreldakse neid korraldusi bolševismiaegsetega. Osa elanikkonnast, kes toimuvas aktsioonis võib-olla vastavasisulise propaganda puudumisel pole täielikult taibanud suurt ajasündmuslikku tähendust, näeb neis varjatud mobilisatsiooni resp. küüditamist ja suundub üksikult metsa nn. "rohelisse Leegioni". Viimaste jälitamiseks kujundatakse ka, nagu rahva seas väljendatakse, erilised välispolitseiüksused. Nende üksuste suhtes valitseb rahvas arvamine, et nende koostamine võrdlemisi labaselt ja onupojapoliitilistel alustel toimus. Edasi kaebavad nimetatud üksusesse kuulujad ebatervislike ja ebainimlike elutingimuste üle (ööbimisruumis puuduvad voodid, meeskond magab hallitanud õlgedel räpasel põrandal, laudade ja toolide puudusel süüakse püsti või istudes mustal põrandal).

Kooliõpilaste suunamine põllutöödele, mida suur osa vanemaid (eriti kesk ja väikepalgaliste ringides) positiivselt ja vaimustusega tervitas juba selletõttu, et lastel avanes võimalus maal suvevaheajal saada muidu linnas nii raskesti hangitavaid toitaineid, valmistab juba nüüd samadele vanemaile muret, kuidas sügisel koolikohuslastele lastele saada rõivaid ja jalatseid. Samuti püsib ka kartus, et tööandja talunik kasutab laste tööjõudu äärmuseni ja koolinoored lõpuks tervislikult ei ole suutelised jätkama koolikohustust.

Rusuvalt mõjus meeleolulangusele Telje kahjuks lõppenud võitlus Põhja-Aafrikas. Viimane seik lõi võimalusi mitmesuguste kuulduste tekkimisele, mis käsitlevad rahuläbirääkimisi Telje ja anglo-ameeriklaste vahel. Ei puudu ka diskussioon Itaalia lõpliku väljalülimise üle Teljeriikide reast. Ühelt poolt süveneb ka mõte, et Saksamaa plaanitsetud idaoffensiivi algamiseks enam võimeline ei ole võitlusjõudude väsimuse tõttu üliinimlike pingutuste tagajärjel, kuna teiselt poolt veendunult väidetakse, et alles nüüd algab idas võitlus kujutlematus ägeduses ja gaaside tarvitamisega. Praegu nagu varemgi ei kahelda Saksamaa lõppvõidus bolševismi üle, küll aga näib Telje lõppvõit anglo-sakside üle ikka enam ja enam kahtlasemaks muutuvat.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 68-69.

Juuni 1943

Viimaseist kuudest püsiv pessimistlik meeleolu ei ole ka jooksval aruandekuul paranenud. Elatakse päevast päeva ootuses kogu sõjast tingitud raskuste positiivsele lahendusele. Üldiselt süveneb isegi teatud apaatsus ja ükskõiksus kogu igapäevase elu vastu, mida võib märkida huvipuudumises sisepoliitilisile sündmusile, näit. masside

kahanev huvi igasuguste aktuste ja poliitiliselt juhtivate isikute raadiokõnede vastu.

Nagu üldisest meeleolust võib täheldada, mõjustab eriti kirjeldatud olukorra püsimist, nagu väljendatakse: varjatud osaline mobilisatsioon SS-Eesti leegioni, töökohustuse rakendamine kui ka alanud terav spekulatsiooni vastu võitlemine. Kui võidutahtelise Saksamaa mõju all seisev elanikkond kaht esimest faktorit lõppvõidu saavutamiseks endastmõistetavaks peab, arvustatakse alanud spekulatsiooni vastast võitlust enamiku poolt kui varajast ja võrdlemisi drastilist korraldust, kusjuures väidetakse, et viimane alles peale toitlusolukorra põhjalikku korraldamist rakendamisele peaks tulema.

Saksa tsiviilisikute priviligeeritud seisukord toitainetega varustamisel kujutab nagu varemgi küllaltki soodsat ajet sakslaste ja omamaise elanikkonna suhete varjutamiseks ja olevat teretulnuks aineks vaenlaspropagandale.

Reale sõjasttingitud korraldusile kui ka määrusile vaadeldakse laias elanikeringes kui teatud ähvardusele eestlaste rahvuslikule eksistentsile ja hetkel süveneb arvamine, et eesti rahvas tohiks siiski omada teatud õigust saksa võimuorganisatsiooni abil otsustada oma enda eksistentsi üle, ning ta loomulik huvi oma eksistentsi rahvussotsialistlikus eluruumis säilitada tohiks olla õigustatud, samuti ei peaks ta autuna kommunismivastaste rahvaste peres elama.

Kogu aruandeaja jooksul avaldas eriti rusuvat mõju veel mittealanud saksa suveoffensiiv. Seda seika käsitletakse diskussioones kui saksa võitlusjõudude üleminekut kaitsesõjale, mis aga omakorda teatavat bolševismi hädaohu ähvardust eestlaste eluruumile tähendavat.

Üldist meeleolu langust mõjustasid tunduvalt vaenlase terrorirünnakud õhust, eriti Narvale kui ka Saksa ja Itaalia aladele, kusjuures vaenlasel õnnestunud hävitusi oletatakse tingituks saksa õhujõudude nõrkusest. Kardetakse Itaalia peatset kokkuvarisemist, mis niikuinii kujutavat ainult sõjalist koormist Saksamaale. Ka tonnaažilangus saksa allveesõja-offensiivis[1] säeb ühe osa elanikkonnast otsese dilemma ette. Teljejõudude lõppvõidus kaheldakse ikka rohkem.

Nõukogude propaganda ei leia nagu varemgi mingit erilist vastukaja, anglofiilide ringes tõstetakse ikka enam esile oletatavasti kasvavat sõjapotentsiaali Ameerikas ja see saavutab ka teatud sümpaatiat angloameeriklastele, tänu viimasel ajal märgitud sosistamispropagandale juba sellepärast, et Inglismaa ja Ameerika kunagi eestlaste eluruumile pole pretendeerinud, kuid sealjuures ei unustata ka mitte bolševistliku

[1] St Saksa allveelaevade poolt uputatud vastase laevade tonnaaži langus.

ida hädaohtu, mida ikkagi nagu varemgi arvatakse võidetavat lõplikult saksa relvade poolt.

Eesti Omavalitsuse suhtes valitseb edasi rahvas usalduse langus. Seda tembeldatakse nüüd nagu ennemgi võimetuks ja tahtetuks institutsiooniks, kes ainult sakslaste tahet läbi viib ilma, et end vahele segaks aktuaalseimaile rahva muredele nagu näit. linnade raske toitlusolukord, korduv lisanormide nõudmine talunikelt ja palju soovida jättev rindevõitlejate perekondade hoolekanne.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 62-64.

Juuli 1942–juuli 1943

Tagasi vaadates 1940. aasta juuni sündmustele ja sellele järgnenud bolševike hirmuvalitsuse aastale pühitsetakse lähemal ajal teistkordselt Eesti vabastamise aastapäevi saksa relvajõu läbi. Kui esimese aasta möödudes saksa-eesti koostöös, või veel enam olukorra kohaldamises sõjast tingitult Saksamaa majanduspoliitilise eluga, elanikkond suutis pärast bolševismi kukutamist veidi hinge tõmmata ja saksa relvade paljutõotavate rünnakürituste tõttu Ida-Euroopas ja Aafrikas võis üldist meeleolu esimesel vabastamisaastapäeval nimetada heaks, siis on teise aasta möödudes meeleolu oluliselt muutunud ja alates läinud sügisest peale kuust kuusse pidevalt pessimismi suunas süvenenud.

Sisepoliitiliselt oli üldine meeleolu kogu selle aasta jooksul tihedalt seotud toitlus- ja varustamisolukorraga. Peaaegu igaüks oli huvitatud ja püüdis endale hankida ülalpidamiseks lisatoitaineid. Ängistavalt mõjus riigisakslaste teadlik esiletõstmine toitainetega varustamisel (suuremad ratsioonid, erikauplused), küll aga peeti endastmõistetavaks rindesõdureile ja teistele sõjaväelastele pakutavaid eeliseid.

Rahvas elas kuust kuusse teatavate muudatuste ootuses, kui ka üldolukorra paranemise lootuses. Aastavahetusel üleskerkinud kuuldused plaanitsetavast rekvisitsioonist eesti põllumajanduses andsid põhjust edasiseks pessimismiks ja halvuks tulevikuplaaneks. Maal tekitasid need kuuldused osalist paanikat, peideti vilja, tapeti loomi. Olgugi, et dr. Mäe 1943. a. jaanuari keskel peetud raadiokõne rahustavalt mõjus, ei suutnud see elanikkonna kahtlust kõrvaldada ja rahvas jäi äraootavale seisukohale. Edasi mõjutas üldist meeleolu jällegi parandamatu olukord toitlusalal. Meenutati veelkordselt 1942. a. oktoobris peetud Riigimarssal Göringi ja Riigisekretär Backe kõnesid ja

oletati püsivat toitainete sissevedu riiki[1], vaatamata Kindralkomissari ja teiste Eesti juhtivate isikute korduvaile väiteile, et toitained ainult omamaise elanikkonna ja rindevõitlejate varustamiseks lähevad.

Kui aruande aja algul kõiki arusaamatusi majanduslikus juhtimises ja toitainete puudust lükati E. O. Juhi süüks tema passiivse hoiaku pärast saksa valitsusasutuste suhtes, siis ollakse nüüd selgusel, et süüd selles asjas tuleb otsida saksa tsiviilvalitsuse juures.

Käesoleval ajal süveneb ka pessimistlik meeleolu idarinde ebasoodsa olukorra tõttu. Velikije Luki toetuspunkti loovutamine, korduvad õhurünnakud Eesti linnadele viisid teatavaile paanikanähtustele. Sügava ja rusuva mulje jättis rahvasse võitluste lõppemine Stalingradis kui ka Aafrika sõjatandril. Sõjajõudude Ülemjuhatuse (OKW) teateid usuti ikka vähem, A ja O moodustasid Soome eestikeelsed raadiosaated, kusjuures vaidlused Eesti tuleviku suhtes sellest teatud suuna omasid.

Ei kahelda Saksamaa võidus N. Liidu üle, seda tahetakse alati näha, sellele vaatamata püsib aga möödunud aasta lõpust kuni tänaseni teatud närvilikkus ja kartus bolševistide tagasituleku üle Eestisse.

Omal ajal kiidetud piiritu usaldus Saksamaa vastu on tunduvalt kahanemas ja süveneb arvamus, et sakslane on küll oivaline vallutaja, aga ta ei oska vallutatud alasid valitseda. Kõik ringkonnad – saksasõbralikud, opositsioonilised ja saksavaenulikud – seisavad ühes punktis samal arvamisel: Saksa oletatavad raskused idarindel on tingitud mõistmatust poliitikast vallutatud ida-aladel, mis isegi nii eluvõõralt on rakendatud, et eestlaste sümpaatiat, kes 2 aasta eest sakslasi kahel käel vastu võtsid, pole suudetud säilitada ja kahe rahva suhtlemine on selliseid lööke kannud, et vaevalt võib veel saavutada tingimusteta usaldust. Võib koguni teatud huvipuudumist sisepoliitiliste sündmuste vastu täheldada, see on tingitud paljudest korraldustest ja määrustest haldus- ja majandusaladel, mis teatud pettumusi valmistasid ning panid kahtlema Saksamaa hääs tahtes Eesti suhtes. Ka põhjustab üldist tagasihoidlikkust seik, et midagi Eesti poliitilisest tulevikust ei teata.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 56-58.

Juuli 1943

Üldine meeleolu püsis aruandeaja jooksul endiselt halvana. Rahvas elas üldolukorra muutuse ja paranemise ootuses, samuti oodates offensiivi algust idarinde põhjalõigus. Juuli esimesil päevil alanud suur

[1] St Eestist Saksa Riiki.

tõrjelahing Belgorod-Orjeli lõigus, mida alguses rahva enamiku poolt offensiivi algusena tähistati ja millest hiljem ainult tõrjelahing kujunes, pakkus põhjust teatud pessimismiks ja oletusi sakslaste sõjapotentsiaali saavutamisest või isegi kulminatsioonipunkti ületamisest ja langusest.

Viimast meeleolukujunemist mõjustas veel liitriikide õnnestunud invasioon Sitsiilias ja telje näivalt passiivne hoiak vaenlase terrorirünnakuile õhust. See omakorda valmistas ruumi mitmesugustele kuulujuttudele, mis üldise pessimismi süvenemist esile kutsusid. Mõne kuu eest kujunenud kartust Itaalia sõjalisest kokkuvarisemisest peetakse nüüd üldiselt vältimatuks, just viimaste poliitiliste sündmuste tõttu Itaalias. Fašistliku riigi looja Mussolini lahkumine kui ka asetleidnud uue sõjaväelise valitsuse kujundamine tõi elanikkonda suurt ärevust ja kuigi praegu veel pole rahvas kujunenud kindel seisukoht selle suhtes, valitseb ühel pool siiski pessimism, et fašism on läbi, teiselt poolt peetakse aga Saksamaa sõjalist jõudu küllalt tugevaks, et Itaaliat okupeerida ja alust kaotavat korda taastada.

Seoses viimaste sõjaliste ja poliitiliste sündmustega tõstetakse järjest esile Ameerika paisuvat potentsiaali käesolevas sõjas.

Puudub kindel usk tulevikku, mille põhjuseks ühelt poolt tohiks pidada kasvavat propagandat vastasrindel ja teiselt poolt puudulikku saksa tsiviilvalitsuse ja Eesti Omavalitsuse propagandategevust.

Enamik saksa tsiviilvalitsuse ja Eesti Omavalitsuse korraldusi võetakse vastu rahva enamuse poolt skeptiliselt nagu varemgi ja süveneb püsivalt arvamine, et siin ei ole tegemist mitte koostööga vaid kindla sakslaste valitsemistahtega.

Aruandeajal avaldatud E. O. Juhi määrusele meeste kutsumisest Omakaitse teenistusse suhtub rahvas üldiselt äraootavalt, kohe peale avaldamist andis see aga jälle põhjust diskussiooniks jätkuva varjatud mobilisatsiooni üle, mis aga peale Politseidirektori Sinka usutelu ajakirjanduse esindajate poolt märgatavalt vaibus.

Üldine meeleolu on nagu varemgi tihedalt seotud toitlusolukorraga. Kuigi rahvale nüüd määratud toitainete kogused täielikult välja jagatakse, tekib ikkagi rahulolematusi normide nappuse kohta, mida mitmesuguse vahetuskaubanduse läbi maalt täiendada püütakse. Erilist rahulolematust loovad mõned korraldused, mida rakendatakse spekulatsiooni vastu võitlemisel. (Maalt kogutud toiduainete äravõtmine). Siinjuures puudub tihti nendel süsteem, mistõttu seda aktsiooni sageli eriti tööliste ringides avaliku röövimisega võrreldakse. Toitained võetakse tänaval vormis isikute poolt ära, kuid

süüdlased jäävad sageli tundmatuks, mis põhjustab ebasoovitavate arvamuste kujunemist.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 51-52.

August 1943

Sünge rahva meeleolu kestis aruandeperioodil edasi. Olulist mõju avaldasid vähe rõõmustavad sõjalised teated idarindelt, Itaalias toimuvad sündmused, liitlaste sagedased terrorirünnakud saksa maa-aladele ning üldiselt positiivselt suunatud Jaapani poliitika Birmale iseseisvuse andmisega.

Hiiglaslikud tõrjevõitlused idarindel ning sellest tingitud tugipunktide loovutamine (Orjol, Belgorod, Harkov) avaldasid ka üldisele meeleolule oma pessimistlikku mõju. Kartus, et Saksamaa peaks sunnitud olema oma sõjajõude idarindel veel enam tagasi tõmbama ja bolševike tagasitulemise võimalusega Eestisse peaks arvestatama, on avaldanud rahva meeleolule alarmeerivat mõju. Tähendatakse, et vaenulik element püüab ebasoodsat olukorda kasutada vaenlase huvides, kusjuures ta omaltpoolt kõige mitmekülgsemaid kuuldusi levitab ja rahvas kättemaksu kartusest süüdlasi ka politseile üles anda ei taha. Ühenduses poliitiliste sündmustega Itaalias levitatakse kuuldusi, et ka Saksamaa seisab peatse valitsusvahetuse ees, mis tooks lõpu sellele rahvasteheitlusele.

Teljeriikide võidus kaheldakse ikka enam, kuid loodetakse igal juhul Saksa võidusse Nõukogude Liidu üle.

Suure rahuldusega olevat rahvas vastu võtnud Sõjavägede ülemjuhatuse poolt teatatud tunnustuse soomusgrenaderide pataljon "Narwa" tublidusele, kusjuures mitmed intelligentsi ringid veendumusega selle üksuse sõjategevuse teatava mõjuga Eesti tulevikule arvestavad.

Kui viimasel ajal sisepoliitiliste sündmuste suhtes teatavat huvipuudust märgata võis, siis olevat see viimasel ajal kadumas, peamiselt tingituna Eesti bolševike alt vabastamise 2. aastapäeva aktustest. Rahva ja sakslaste vahelised suhted näivad viimasel ajal jälle teataval määral soojenenud olevat.

Viimasel ajal asetleidnud kommunistliku ja teise vaenuliku elemendi vangistamine leiab rahva poolt üldist poolehoidu.

Vahepeal teatav määral korraldamist leidnud toitlustamisolukord leiab vähe arutamist, sest rahvas on oma elatiskaartidega nädala toidunormid täielikult kätte saanud ja näib olevat teataval määral rahuldatud.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 47-48.

September 1943

Üldine meeleolu püsis septembrikuu jooksul endiselt halvana, mis oli peamiselt tingitud välispoliitilistest ja sõjaväelistest sündmustest ning Nõukogude ofensiivist idarindel. Siinjuures tuleb mainida, et sõjaväeline üldolukord kõikide teiste meeleolumuutuste üle valitses, omistades käesolevale Eesti eluväljendusile tegeliku ilme.

Badoglio valitsuse kapituleerumine, samuti nagu samas järgnevad sündmused leidsid rahva poolt kaunis rahulikku suhtumist, kuna Itaalia sõjaväelist kokkuvarisemist, mida nagunii kui Saksamaa sõjaväelist koormatust vaadeldi, juba pikema aja eest oodati. Sellest hoolimata on momendil kuulda mitmesuguseid arvamusi: ühest küljest Saksamaal olevat lõunas küllaldasi võitlusüksusi, seega tohiks Itaalia sündmused idarindele vaevalt mingisugust vapustavat mõju avaldada. Saksamaa aga olevat sealjuures võimeline Itaalias tarvilikku korda jalule seadma (mõjukamad intelligentsi ringkonnad). Teisest küljest andis end jälle teatav kartus tunda, et Itaalia sündmuste tagajärjel võiks idarinne kannatada saksa jõudude võimaliku tagasitõmbumise korral ja Eesti seisaks paratamatult bolševike tagasituleku ees (peamiselt töölis- ja ametnike ringk.). See arvamus on süvenenud eriti viimasel ajal sakslaste poolt asetleidnud kestva taganemisliikumise puhul idarindel. Seoses sündmustega Itaalias võis opositsionaalsetes ja anglofiilsetes ringkondades märgata teatavat kahjurõõmu. Siinjuures rõhutati, et Saksamaa käesolevad raskused tuletuvat ainult ta mõistmatust poliitikast vallutatud maadel samuti nagu liitlasrahvaste suhtes. Sama arvamine leiab ka saksasõbralikes ringes tugevat poolehoidu.

Suure rõõmuga suhtuti laiemates ringkondades Mussolini vabastamisesse vangistusest. Eriti leidis SS-meeste julge tegu heakskiitu.

Bolševike edasitung Dneprini, tähtsate toetuspunktide loovutamine nagu Smolensk, Roslavl, Novorosiisk jne. on mõjunud laiemate linnaelanikeringkonni niigi ärritatud närvilisele kuni pessimismini kalduvale meeleolule väga rusuvalt. Nii tõstetakse tavaliselt vaielustes esile saksa sõjaväelise potentsiaali kõrgpunktini jõudmist ning selle ületamist, kusjuures nähakse idarindel toimuvas liikuvas sõjas ainult vaenlase poolt pealesunnitud saksa väsinud vägede tagasitõmbumist. Kahtlus teljeriikide lõppvõidus kestab endiselt edasi. Igapäevastest vaidlustest kuuldub, et saksa väed ainult kuni Narva-Peipsi järve liinini tagasi tõmbuvad, kusjuures Eesti pindala jääks vahetult võitlusrinde tagalaks. Toetust leiab see arvamine veel Eesti alustavatest või kavatsetavatest lennuvälja ehitustöödest Pärnus, Tartus, Rakveres, Jõhvis jne. Seoses sellega suureneb nimetatud linnade elanikkonna kartus võimalike bolševike õhurünnakute pärast. Ka on olemas kartus,

et kuna sakslased olevat vaevalt võimelised seda rindejoont kinni pidama, sunnitavat neid vaenlase poolt Riia-Minski-Odessa joone kindlustamisele, kusjuures toimuks ka Eestis elunevate sakslaste kohene lahkumine. Saksa vägede tagasitõmbumist idarindel seotakse lähedalt L.-Euroopa sõjasündmustega ja kui Juht toonitas oma viimses kõnes, et Itaalia väljalangemisel ainult väike sõjaväeline tähtsus olevat, küsitakse aga, millega tahetakse asendada 65 itaalia diviisi, kuigi nad näitasid üldises võitluses Balkanil, L.-Prantsusmaal ja Itaalias passiivset osavõttu. Vastuseks olevat – võitlusjõud idarindelt. Seepärast peetavat olukorda idarindel väga tõsiseks ning seoses sõjaväelise olukorraga idarindel tekivad kõige mitmekesisemad kuuldused: 1) (üldiselt) saksa tsiviilvalitsuse likvideerimine ja lahkumine Eestist, kusjuures ülemvalitsus võetakse üle Sõjaväelise Juhatuse poolt, intelligentsi ja ametnikeringkonnad teadvat ka seda, et rindestaabi asukohaks saab Võru, ja armeestaabid Jõhvi ning Petserisse paigutatakse: 2) kõik riigisakslasist perekonnad olevat sunnitud kuni 31.10.43 Eestist lahkuma (töölisringk.), kusjuures A/S Lutherile olevat antud suurem tellimine reisikohvritele: 3) Eesti suuremad linnad, Tallinn, Narva, Tartu evakueeritakse peatselt. Tallinnas olevat seda kuuldust põhjustanud Marine-Kriegsberichtstelle[1] lahkumine senistest ruumidest. Narva Kreenholmi vabriku evakueerimine olevat käsil, kusjuures töölisi saadetavat sõjatähtsatele kindlustöödele. Viimane asjaolu leiab ka juba kinnitust. Nagu Narvast kuuldub, olevat sealsetest tekstiilvabrikutest suuri koguseid toor- ja valmisaineid, kui ka mõningaid masinaid ära veetud. Kuna samal ajal ajalehes "Põhja Kodu" ilmus üleskutse ja ametlik korraldus põllumajandustoodete viibimatu äraandmise kohta, tekkis Narvas oletus, et sakslased Narvast lähemal ajal lahkuma peavad, millele sealsed sõjaväeisikud oma vestlustest ka teataval määral kaasa aitasid. 4) Edasi arvasid töölisringkonnad teadvat, et Soome välisminister olla ühes oma raadiokõnes rõhutanud, et Soome, kui raske see tal ka ei oleks, olevat sunnitud Nõukogude Liiduga rahu tegema. Seoses Soome üldolukorraga on liikvel separaatrahust ka järgmine kuuldus, teatav rühm tuntumaid soomlasi olla pöördunud nõudega sõlmida peatselt rahuleping N. Liiduga, soome valitsuse poole. Seejärele olevat minister Paasikivi vajalikkude ettevalmistuste tegemiseks sõitnud Moskvasse. Edasi kuuldub veel, et Saksamaa viivat Soome separaatrahu puhul Itaalia mastaabis korraldused ellu. Teisalt on kuulda, et separaatrahu puhul Venemaaga okupeerivat liitlased Soome, Rootsi territooriumi kaudu. 5) Ka on kuulda väljendusi, et bolševikud loobuvat sakslaste lahkumisel Eestist, Eesti okupeerimisest

[1] Saksa mereväe ajakirjandusorgan.

inglaste mõjutusel ja piirduvad nagu aastal 1939 ainult teatavate baasidega.

Suuremate käitistööliste meeleolu Tallinnas (Krull, Luther, Tallinna Sadamatehased, Raudtee Remonttehased) ja Narvas on viimasel ajal oluliselt halvenenud ja saksavaenulik meeleolu süveneb. Kuigi tuntumad kommunistlikult häälestatud töölised püüavad praegu mitte silma torgata, on ometi olnud märgata, et lojaalsetest, kui ka oma poliitilist hoiakut mitte reetvatest ringkonnist teatavad rühmitused tekivad, kes oma kahjulikku kommunistlikku mõju saksasõbralikele töölistele püüavad üle kanda ja ka ähvardusist ei hoidu. Kartusest bolševike võimaliku tagasituleku eest Eestisse, orienteeruvat paljud töölised peamiselt küll ainult väliselt ümber, et end võimaliku hädaohu korral pealtnäha õigustada. Oletatavasti on ümberorienteerunute arv suur ja koosneb tähtsamate Tallinna tööstuste töölistest. Ka ülejäänud osa töölisi näib olevat muutnud oma seniseid suhteid sakslastega. Põhjus selleks meeleolumuutuseks peituvat tööliskonna arvates asjaolus, et töölisringkonnis mingeid natsionaal-sotsialismist tulenevaid töölisolukorra paremusi üldiselt pole näha ega tunda olnud. Seoses sellega kuuldub arvamusi, et töölised ennast teise järgu vangideks pidavat. Arvesse võttes kommunistlikkude sõjavangide paremat toitlustamist, kerkis üles rahulolematus mitte sõjavangide, vaid sakslaste vastu. Üldiselt võib konstateerida, et tööliste hulgas, eriti viimasel ajal, tugevnenud kommunistlik agitatsioon ülestärkavat. Ka on märgata mitmesuguseid kommunistliku elemendi poolt tehtavaid ähvardusi, eriti aga valitsevat Tallinna Raudtee Remonttehastes tugev kommunistlik agitatsioon. Narva käitistööliste hulgas kuuldub teatavat ärritust, kuna nähakse toodete ja mõningate käitisseadmete väljaveos teenistusvõimaluste peatset lõppu.

Peale suuremate välispoliitiliste ja sõjaliste sündmuste tõid endaga kaasa poliitilised sündmused Taanis, nii nagu vahejuhtum rootsi kaluripaatidega, ebatähtsa, kuigi negatiivse mõju kitsamate ringkondade tujule.

Teataval määral deprimeerivalt mõjus laiematele rahvahulkadele Eestisse saabunud vene sõjavangide närune välimus ja neisse suhtutakse kui praegugi lonkava varustusolukorra koormajatesse.

Võõrastust ja kriitikat kutsuvad endiselt esile sageli asetleidvad vahejuhtumid saksa teenistuskohtade valitsuspoliitikas. Ikka sagedamini on kuulda saksa valitsusorganite umbusklikust suhtumisest eestlasisse. Suurt tähelepanu olevat äratanud Viljandi kuulduste kohaselt maarahva varustamine denatureeritud soolaga. Samuti peetakse Omakaitsemeeste vähest varustust mitte mõistetavaks, sest sageli ei olevat

nad võimelised aktiivseks tegutsemiseks bandiitide ja langevarjurite vastu.

Teatava rahuldusega diskuteeritakse endiselt tankigrenaderide pataljoni “Narva” tubliduse tunnustamist, kusjuures seisukoht, et selle üksuse silmapaistev võitlustegevus võiks omada teatavat tähtsust Eesti rahva tulevikule, ikka enam süveneb. Ka Tallinnas väljaõppelaagreist puhkusel viibivad leegionärid on mõjunud rahva meeleolule teataval määral ergutavalt.

Saabuva sügise ja lõpule jõudvate viljakoristamistööde mõjul on püsinud maarahva meeleolu rahulikumana. Kuid ka siin on tugevasti süvenenud kartus bolševike tagasitulekust. Eriti on kartus tugevnenud vaenulike langevarjurite hädaohu kuulduste mõjul. Suurt muret valmistab maaelanikele tööjõu puudus ja viljapeksutööde lõpuleviimine.

Varustusolukord leiab vähe diskuteerimist. Hoolimata kõikidest raskustest näib kasvavat veendumus, et täieline panus võitluseks bolševismi vastu on siiski ainus tee Eesti tuleviku kindlustamiseks.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 41-44.

Oktoober 1943

Aruandekuul püsis rahva keskel pessimistlik, viimasel ajal isegi reaktsiooniline, meeleolu madalseis edasi. Oluliselt mõjutasid üldist meeleolu sõjasündmused idarindel, peamiselt aga saksa sõjajõudude tagasitõmbumine põhjalõigus, suurendades seega kartust bolševike võimalikust tagasitulekust Eestisse. Usk saksa sõjalisse üleolekusse on kahanemas, eriti sõjasündmuste mõjul Itaalias. Rahvas ei näi unustanud olevat, kuidas mõne aja eest saksa propaganda toonitas, et igasugune anglo-ameeriklaste sissetung kontinendile Dieppe’iga lõpeks. Nüüd on Vahemere saared, samuti nagu L.-Itaalia vaenlase valduses.

Ka võiks mainida sakslaste ja kohaliku elanikkonna vaheliste suhete halvenemist. Nagu senini, puudub rahval kindel usk tulevikku. Kahtlus sakslaste võimeisse ja oskusisse poliitilist koostööd positiivselt kujundada, näib ikka enam süvenevat. Üldiselt leitakse, et sakslane olevat küll suurepärane vallutaja, kuid ta ei oskavat vallutatud alasid valitseda. Et kindlustada endale üldkontroll ja juhtimine, tungivat ta üksikküsimusisse ja püüdvat kõiki eksekutiivfunktsioone endale varuda seeasemel, et neid kohalikule elanikkonnale jätta. Paljud sakslaste poolt tarvitusele võetud abinõud nii haldus- kui ka majandussektoris näivad elanikkonnale teataval viisil mõjunud olevat nii pettumapanevalt, et sageli Saksa heas tahtes Eesti suhtes kaheldakse.

Üldiselt peetakse saksavaenulikkuse põhjusteks järgmisi asjaolusid:

Bolševismi jäänuste mitte kõrvaldamine.

Saksa võimude vallutajalik käitumine rahva varaga ja toodetega.

Propaganda ja juhtivate haldusametnike väljendused ei vastavat tegelikule olukorrale.

Väikerahvaste õigused ei leidvat õiget tõlgendamist.

Rahvast sunnitavat sõjalisse organisatsiooni ilma et temale ta suveräänseid õigusi tagasi antakse.

Sakslased võtvat majanduselus juhtivad kohad endale ja käituvat eestlaste suhtes vallutajalikult.

Käitistöölised olla raskesse majanduslikku ja sotsiaalsesse olukorda asetatud.

Ülesloetud põhjused näitavad, et rahvas kõiki saksa halduse poolt antud meetmeid elavalt arutab, kusjuures kõik negatiivne rahva usaldust saksa haldusse tugevasti mõjutada. Edasi mõjub negatiivselt kestev frondi tagasitõmbumine ja aruandekuu jooksul vaenlase poolt alatud ofensiiv Dnepri liinil ja saksa poolt alustatud ettevalmistused tõrjeks Eesti piiri vahetus läheduses ning isegi Eesti territooriumil. See tingida omakorda päevast-päeva kasvava kartuse bolševike tagasituleku võimaluse pärast. Samuti püsib teatav kartus, et sakslased Eestist taandumise puhul oleksid vaevalt võimelised hästi organiseeritult läbi viima eesti elanikkonna evakueerimist. Ka on äsja toimunud läbirääkimiste põhjal Saksamaa ja Rootsi vahel tekitanud teatavat elevust kõikide Eestis elavate rootsi päritoluga kodanike ümberasustamine Rootsi. See on põhjustanud elavaid arutlusi Eestist evakueerumise või põgenemise üle. Kuna olevat mõeldav, et suurem osa nii kaua Eestis elanud rootslasi vaid kartusest bolševike Eestisse tagasituleku eest tahavad Rootsi ümber asuda, siis otsib ka teatav osa eestlasi võimalusi ühineda ümberasujatega.

Kõik ringkonnad, nii saksavaenulikud, opositsioonilised kui ka saksasõbralikud näivad olevat ühes punktis ühel arvamisel, nimelt et käesolevad saksa raskused idarindel tulevat panna tema mõistmatule idaalade poliitikale, mis mõningal juhul olla isegi nii eluvõõras, et ei näi mõistetavat eestlaste sümpaatiat, mida kahe aasta eest nende vastu tunti, säilitada. Mõlemate rahvuste vahekord olevat niivõrd halvenenud, et praegu valitsevas olukorras peetakse tingimusteta usalduse saavutamist võimatuks. Üldise arvamise järgi olevat peaasi kommunismi hävitamine ja Eestile iseseisvuse tagasisaavutamine.

Teatud rahulolu tunnet tekitasid kuuldused Eestile iseseisvuse ja poliitiliste õiguste tagasiandmisest. Seejuures usuti selle lootuse täitumist 21.10.1943. Nüüd aga valitseb mitmesugustes rahvakihtides teatav pettumus. Edasi ollakse üldiselt endisel arvamisel, et Eestile

iseseisvus antakse, kuigi paljud ringkonnad arvestavad, et selle praktilist läbiviimist takistavad mitmesugused asiolud, nagu näit. haldusaparaadi koostamine, samuti ka majanduslikud raskused. Üldiselt rahvas ei kaalutle sügavamalt iseseisvusega seoses olevate raskuste üle, kuid avaldub vaid kindel soov saada iseseisvaks.

Iseseisvusega oodatavat täit koostööd aktiivselt rahvuslike, bolševismivastaste, kui ka passiivsete, ent positiivselt häälestatud ringkondade vahel. Rahvusliku propaganda ja iseseisvuse püüete kõrval etendab ka Soome ja bolševistlik propaganda olulist osa, kuna ta piitsutab üles rahvuslikke tundeid ja süvendab saksavaenulikkust.

Ka kuuldused mobilisatsiooni väljakuulutamisest on aruandekuu jooksul tunduvalt süvenenud, eriti leidis see aset dr. Mäe kõne puhul lõikuspühal ja edasi Oberführer Soodla nimetamise järele eesti üksuste kindralinspektoriks. Siinjuures tuleb konstateerida, et suurem osa rahvast suhtub mobilisatsiooni eitavalt, kuna sellel puududa seaduslik alus. Süveneb arvamine, et senikaua, kuni pole see alus antud, ebaõnnestuda ka mobilisatsioon. Leitakse, et suurem osa rahvast püüab end praegu valitsevas olukorras niisugusest sundlikust aktsioonist kindlasti kõrvale hoida. Eesti Omavalitsus ei olevat seaduslikult õigustatud mobilisatsiooni läbi viima, pealegi puuduvat tal selleks tarvilik autoriteet. Sedasama väidetakse ka sakslaste kohta. Endiselt toonitatakse, et mobilisatsiooni väljakuulutamine ilma iseseisvuse andmiseta, ei olla juriidiliselt õigustatud. Sellejuures ei olevat omavalitsusel sel juhul politseilt ega omakaitselt mingisugust abi loota, kuna mõlemad olevat rahvaga ühemeelsed. Mobilisatsiooni väljakuulutamine ilma seadusliku aluseta andvat kommunistidele soodsat materjali vastupropagandaks. Arvestatakse, et iseseisvuse väljakuulutamisega aga aitaks nii aktiivselt rahvuslikud kui ka positiivselt häälestatud ringkonnad mobilisatsioonile kaasa. Ent kindlasti teeks ka siis osa mehi katset mobilisatsioonist hoiduda; sel juhul aga võiks juhtkond vastavaid vastuabinõusid tarvitusele võtta, kuna tal oleks siis ustavad politsei ja sõjaväelised jõud käsutuses.

Suuremate tööstuste tööliste meeleolu Eestis näitab endiselt languse tendentsi. Kõik puudused varustusalal aetakse sakslaste süüks. Hoolimata töödistsipliini tugevdamisest ilmuvad töölised ikka enam ja enam ebakorrapäraselt tööle.

Tööliste hulgas on märgata teatavat vastupanu. Alarmeerivalt mõjub nende meeleolule endiste sõjavangide eelistamine. Töölisringkondades toonitatakse endiselt, et rahvussotsialism ei ole toonud töölisolukorda mingisugust nähtavat paremust. Oluliselt mõjutab praegune tööliste majanduslik olukord tööliste meeleolu, eriti annab see ennast tunda riietuse ja jalanõude puudusel. Mõningates käitistes ilmuvat

töölised peaaegu paljasjalgselt ja näruselt riietatult tööle. Üldiselt võib konstateerida, et tööliste hulgas tugev kommunistlik agitatsioon maad võtab. Seda võib seletada asjaoluga, et tööliste ja ametnike ridades bolševismipooldajaid leidub, kes takistamatult oma sümpaatiat Moskvale endiselt esile toovad. Rahva seas valitseb arusaamine, et kommunistlik element sageli takistamatult vabaduses viibida, kusjuures paljud ebaolulised rahvuslikud süütegijad pidavat karistust kandma.

Ikka jälle on kuulda kaebtusi tsiviilelanikkonna julgeoleku raskest olukorrast pimedatel õhtu- ja öötundidel linnades kui ka maal. Teravaid arvustusi on tekitanud politseinikkude puudus ja korduvalt aset leidnud jalakäijate röövimine linna tänavatel. Avaldatakse rahulolematust, et kohalise politsei liikmed on rakendatud sõjaväelisteks ülesanneteks väljaspoole Eestit ja korravalve seetõttu siin kannatavat. On tekkinud kibestunud arvamus, et sakslased rahva heaolust nähtavasti ei hooli. Imestatakse mõjuvate asutuste lühinägelikkuse üle, kes tekkiva banditismi takistamiseks midagi ette ei võtvat. Rahvas on teadlik, et on tekkinud teatavad bandiitide grupid mitmesugustes Eesti osades, nagu näit. Petseri-, Järva-, Valga- ja Pärnumaal, kes elanikkonda terroriseerivad.

Seoses 27.10.43 aset leidnud dr. Mäe poolt väljakuulutatud mobilisatsiooniga 1925.a. sündinud meeste kutsumiseks kaitseteenistusse, valitseb praegu olulise osa “Estonia” kontsertsaalis aset leidnud koosolekust osavõtjate kui ka juhtivamate Tallinna ja Tartu ringkondade keskel teatav pettumus. Mobilisatsiooni kui niisuguse kohta ei olevat kellelgi eriti midagi ütelda, kuid selle läbiviimine dr. Mäe poolt ilma seadusliku aluseta leiab tugevat kritiseerimist. Kuna dr. Mäe eelmisel aastal teatavasti juhtivatele ametnikele olevat öelnud, et mobilisatsioon ilma selleks antud seadusliku aluseta olevat võimatu, siis näitavat see samm jällegi tema võimetust riigimehena. Ka kritiseerivat need samad ringkonnad Oberführer Soodla hoiakut, kes kui mees ja sõdur oleks pidanud praegusel juhul temale pandud ülesannetest ära ütlema.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 27-32.

November 1943

Rahva üldist meeleolu aruandekuu jooksul võib iseloomustada järgmiste sündmustega:

Sisepoliitiliselt äratasid tähelepanu kuuldused iseseisvuse andmisest,

eelseisvast suureulatuslikust mobilisatsioonist ja asetleidnud 1925. aastakäigu kaitseteenistusse kutsumine, välispoliitiliselt võiks mainida bolševike ofensiivi ja Moskva konverentsi.

Tähelepanu väärib asjaolu, et Eesti vabastamisest kuni siiani ei ole laiemates rahvahulkades nii selgekujulist tungi iseseisva riikliku struktuuri järgi märgata olnud kui just viimase poolteise kuu jooksul. Seejuures tuleb aga kohe märkida, et sellekohased arutlused saavutasid oma kõrgpunkti 20.10., 27.10. ning lõppeks 28.11. s.a. Suur oli aga pettumus, kui 27.10. asetleidnud koosolekul, millest peale Omavalitsuse ka teised juhtivad isikud osa võtsid, Eesti iseseisvust välja ei kuulutatud, vaid 1925. aastakäigu mobilisatsioon ja seegi, nagu tol korral üldiselt mainiti, "ilma selle kohase õigusliku aluseta"

Rõhutatakse, et mobilisatsioon oleks rahva silmis palju enam tunnustust leidnud, kui teda oleks rahva poolt aktsepteeritud valitsus või riigivanem teada annud. Endiselt ei taheta aga elavaks muutunud lootust teatava suveräänsuse tunnustamisest Eestile jätta ning ollakse veendunud, et peatselt laiaulatuslik mobilisatsioon läbi viiakse (meeste arvele võtmine Omakaitsesse kuni 46. aastakäiguni on rahva silmis mobilisatsiooni ettevalmistus) ning loodetakse, et see ka seaduslikul alusel sünniks. Teatavasti olevat ka dr. Mäe okt. lõpul asetleidnud töökoosolekul ühe osavõtnud vallavanema küsimusele iseseisvuse tähtpäeva suhtes vastanud, et see veel nov. sündivat.

Kohe peale 1925. aastakäigu mobilisatsiooni teatavaks tegemist valdas rahvast surutud meeleolu, eriti kui selgus, et mobiliseeritud saadetakse Poola väljaõppelaagrisse. Oberführer Soodla kõne komisjonide[1] tegevuse lõpetamise järel võeti enamuses rahva poolt suhteliselt rahulikult ja positiivselt vastu. Teravat kriitikat aga leidsid kõneleja poolt ettetoodud ebatõenäolised ja väheusutavad põhjused, miks mobilisatsioonikohuslased Poola väljaõppele viiakse. Kui mobilisatsiooni teadaandmisel arvestati, et see ainult kodumaa sõjaväeliseks tugevdamiseks läbi viidi, nagu ka dr. Mäe oma kõnes 27.10. rõhutas, et mobilisatsioon on esimene samm suveräänsusele, siis ollakse "laste" äraviimisest Poolasse kibestunud ja kardetakse, et see aastakäik eestlasi on nüüd Eestile enamvähem kadunud. Mõõduandvad ringkonnad, kes siiani põhimõtteliselt olid mobilisatsiooni poolt, näivad nüüd olevat pettunud ja omast põhimõttest loobunud. Mõningad kitsamad ringkonnad näivad liigagi selgelt teadlikud olevat sellest, kuidas niigi juba eestlaste ja sakslaste vahelisi delikaatseid vahekordi püütakse kunstlikult süvendada ja halvendada. Jälle võis endiseltki juba esile kerkinud usalduse kadumist sakslaste vastu mär-

[1] St mobiliseeritavate vastuvõtu komisjonide.

gata, millele lisandub nüüd veel ka kahtlus võimetes saksa-eesti poliitilist koostööd positiivseks kujundada. Üldiselt näib mõte püsivat, et olemasolev poliitiline olukord enam kaua kesta ei või. Väidetakse, et sellest küllalt olevat, eriti veel peale asjaolu, et Moskva kommünikee Balti maid üldse ei nimeta ja Eesti, Läti, Leedu on arvestatud vallutatud nõukogude maaalade hulka, kui Saksamaa tunnistaks seda nõukogude riiklikku akti Eesti liitmisest nõukogudega avalikult maksvusetuks, millega Eesti oma end. iseseisva korra tagasi saaks, kuigi poliitilist ülemvalitsust teostaks Saksa.

Ülemaaliselt laiades intelligentsi ringides ollakse teadlikud, et pärast 1925. aastakäigu mobilisatsiooni väljakuulutamist leidis aset erinõupidamine Tallinnas, millest osa võtnud peale Kindralkomissari ning Eesti Omavalitsuse tähtsamate tegelaste ka üksikud end. poliitilise elu aktiivsed tegelased, kus arutati üldisi poliitilisi probleeme. Kuulduste kohaselt olevat pakutud sakslaste poolt Eestile poliitilist ja kultuurilist iseseisvust, kusjuures Eesti majandusliku elu juhtimine pidi jääma saksa valitsusasutustele. Eestlaste poolt olevat see pakkumine tagasi lükatud väitega, et eestlastest osavõtjatel polevat rahva poolt antud volitust Eesti tuleviku otsustamiseks. Sellegipoolest ei olevat läbirääkimised sel alal veel lõppenud ja kuulduste kohaselt olevat isegi teatav kokkulepe saavutatud. Kitsamad direktorite[1] ringkonnad olevat teadlikud, et õige peatselt koostatakse Eesti valitsus järgmises koosseisus: peaminister ja valitsuse juht dr. Mäe, tema asetäitja ning samas majandusminister dr. Wendt, haridus- ja propagandaminister B. Meret, põllumajanduse ja siseministri kohad olevat veel vakantsed. Sisedirektor Angelus olevat "puhkusele määratud". See kuuldus põhinevat asjaolul, et dr. Mäe tahtvat anda eelseisvale mobilisatsioonile seaduslikku ilmet, kuna ta 27.10. asetleidnud mobilisatsiooni väljakuulutamisel olevat rõhutanud, et mobilisatsioon on samm Eesti suveräänsusele.

Kui viimase kuu jooksul oli rahva üldises meeleolus märgata suurenevat kartust seoses sõjasündmustega Idarindel, eriti saksa võitlusjõudude tagasitõmbumisega ning põhjendatud hirmu tunti bolševike võimaliku tagasituleku eest Eestisse, siis on märgata rahva meeleolus teatavat paranemist ja stabiliseerumist, kuna rõõmustavad kuuldused Saksa sõjajõudude vasturünnakust ruumis lääne pool Kiievit Žitomiri tagasivõtmisega ajal, kus kõik on uppumas mudasse ja porisse, on siiani jõudnud. Saksa võidus Egeuse meres nähakse uut tõendit, et saksa sõjaväe löögijõud, hoolimata olukorrast idarindel ja Itaalias, on endiselt murdmatu. Positiivselt mõjus laiemate rahva-

[1] St Eesti Omavalitsuse direktorite (direktooriumite juhtide).

hulkade meeleolule Juhi viimane kõne, milles ilmnes Juhi vankumatu usk võidusse. Et kõnes ka praeguse rahvaste heitluste raudne olukord ja raskused mainimist leidsid, pälvib erilist tähelepanu.

Mis puutub Moskva konverentsi, siis valdas rahvahulki hiljem peale Stalini kõnet ja lubadust Balti maid peatselt vabastada, peaaegu üldine protestiavaldus ja veendumus, et liitlastelt pole oodata abi, s.t. Eesti iseseisvuse tunnustamist ja et nüüd, peale rahvaste heitluste lõppu, ollakse Saksa saatusega kõige tihedamini seotud. Teisalt mainitakse, et Balti küsimuse surnuksvaikimine liitlaste konverentsil olevat tõend, et Ameerika ja Inglismaa ei ole saavutanud Staliniga selles küsimuses kokkulepet.

Käitistööliste meeleolu kohta võib mainida, et see praegu valitsevast rahva meeleolust vaevalt erineb. Ka siin elatakse päevast päeva sõjasündmustega käsikäes ning ollakse üldiste murede mõju all. Kui eelmise kuu jooksul ja käesoleva kuu alguses võis tööliste hulgas märgata vastupanu ja saksavaenulikku hoiakut, kusjuures tekkisid vaenulikult häälestatud rühmitused, mis nähtus raskes majanduslikus olukorras ja Saksa eesõigustatud seisundis ning ka idatööliste hulgas (vabastatud sõjavangid), siis on nüüd hoolimata sellest, et tööliste olukord ei ole põhiliselt muutunud, ometi olemas teatav reaktsioonilise meeleolu vaibumine. Märkimisväärne on asjaolu, et Tallinnas on kommunistlikult häälestatud elemendid käitistes loobunud oma kihutustööst.

Viimane teadaanne bolševike vastu alustatud võitluse 25. aastapäeva puhul tõmbas Tallinnas Vabadusväljakule kokku ca 5000 pealtkuulajat, möödus rahulikult ja eriliste vahejuhtumisteta. Kõnelejate ülesastumisi oodati teatud põnevusega, kuna leidus ikka veel neid, kes enne kõnede algust ootasid teatava lootusega iseseisvuse väljakuulutamist, millele pidi järgnema ka ulatuslikuma mobilisatsiooni väljakuulutamine. Üldisi seisukohaavaldusi kõnede üle kohapeal ei olnud koosolijate keskel kuulda, küll aga võis rahva hulgas märgata teatavat passiivsust. Kitsamais ringkonnis leitakse, et peetud kõned on tugevdanud mobilisatsiooni võimalust. Dr. Mäe sõnades: "Kõik relvade alla" nähakse, et mobilisatsioon end enam kaua oodata ei lase. Major Rubachi kõnet kritiseeritakse kitsamates ringkonnis selles mõttes, et ta püüdis alla kriipsutada saksa sõjaväe jõu ääretult suurt tähtsust.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 17-20.

Detsember 1943

Eelmise kuu jooksul üldises meeleolus valitsenud rusutus kestis ka jooksva aruandekuu ajal ja seda võib sisepoliitilises mõttes pidada isegi pessimismini süvenevaks. Endiselt närveerib meeli püüe iseseisva riikliku struktuuri poole, mis senini pole veel positiivselt lahendust leidnud, hoolimata eesti rahva poolt ülesnäidatud valmidusest võitluseks kommunistliku hädaohu vastu.

Saksa vastutavalt poolelt on korduvalt seletatud, et eesti rahvas saab Euroopa rahvaste hulgas seisukoha, mis vastab tema panusele lõppvõidu saavutamiseks. Sedasama toonitas ja kriipsutas alla ka Reichsführer Himmler oma kõnes Eesti vabatahtlike ees. See seletus on andnud kitsamais intelligentsi ringkondades põhjust arvamuse tekkimiseks, et iseseisvuse andmine juba nüüd, sõjaajal bolševike vastu, kui tõsiasi Himmleri staabis otsustati, ometi pole saadud täide viia tänu mõnele balti-saksa ringkondade opositsioonile, eesotsas riigiminister Rosenberg'iga ja riigikomissar Lohse'ga. Teiselt poolt oodatakse teatavat deklaratsiooni, et Eesti saaks pärast sõda iseseisvuse. Ikka enam levib arvamus, et iseseisvuse andmine Eestile ei seisa üldse Saksamaa huvides. Peaks aga siiski see žest tehtama, siis kutsutaks see ellu ainult puhtalt Saksamaa majanduspoliitilistes huvides. Ka veeretatakse poliitiline situatsioon dr. Mäe süüks, sest nagu üteldakse, olevat dr. Mäe liiga sakslaste sõiduvees, olevat ükskõikne eesti rahva saatuse suhtes, kuna ta näiliselt täiesti loobuvat tihedamast koostööst endiste Eesti Vabariigi poliitiliste isikutega.

Aruandeperioodi alguses arutati laiades rahvahulkades elavalt küsimust lähemal ajal eelseisvast 1924–1925. a. sündinud eesti meeste mobilisatsioonist. Kuulduste järgi, mis pärinesid ametnike ringkondadest, olevat Kindralkomissariaadile tulnud riigikomissarilt 22.11.43 kiri, milles avaldatud Juhi määrus ülalnimetatud aastakäikude sõjaväeteenistusse kutsumise kohta leegioni jaoks.

Kuna elanikkond ringiliikuvate kuulduste põhjal juba ootas mobilisatsiooni, ei kutsunud aastakäigu 1924 mobilisatsiooni väljakuulutamine esile erilist ärevust. Ikka enam levib arvamus, et "tilkhaaval" läbiviidud mobilisatsioon Eestis toimub tänu Lätis asetleidnud aktiivsele vastupanule 10 aastakäigu mobiliseerimise puhul. Nagu arvatakse, võiks 1–2 kuu pärast oodata järgmise aastakäigu teenistusse kutsumist. Teatavat kibestumist kutsub esile mõnedes ringkondades see, et 1925. aastakäigu mobiliseerituid sunnitavat väljaõppelaagris dokumendile alla kirjutama, millest nähtub, et allakirjutanu on vabatahtlikult astunud sõjaväkke. See sunniviisil mobiliseeritute "hanekspüüdmine", kes nüüd on vabatahtlikud, tekitab arusaamatusi.

Väidetakse, et vaevalt ükski mobiliseeritutest keelduks kaitsmast oma isamaad, aga see kahtlane ja nii ütelda ebaausal viisil nõutud allkiri olevat kahemõtteline. Kujuneb arvamus, et sel viisil katsutakse välismaailma ees ebaseaduslikku sundmobilisatsiooni varjata.

Endiselt jätkuvad intelligentsi ringkondades arutlused läbiviidud ja eelseisva mobilisatsiooni ebaseaduslikkuse kohta. Ühenduses sõjaerikohtute asutamisega mobilisatsioonist kõrvalehoidjate jaoks teatakse rääkida, et erikohtute sisseseadmine olevat raske, sest kohtute jaoks ette nähtud isikud keelduvat oma kohti vastu võtmast, sest nad peavad kogu aktsiooni ühenduses eesti meeste sõjaväeteenistusse kutsumisega ebaseaduslikuks. Ei puudu ka kuuldused selle kohta, et oberführer Soodla on lahkunud oma kohalt ja põgenenud Rootsi resp. Soome.

Saksa sõjajõudude võitlustegevuse suhtes idarindel võib märgata elanikkonna hulgas meeleolulist tõusu tänu aruandeperioodi esimesel poolel asetleidnud idarinde kesklõigu stabiliseerumisele ja ametnike ja intelligentsi ringkondades teatavaks saanud oletatavale sõjaväe ülemjuhatuse käsule võitlusliin idarinde põhjalõigus igal juhul praegustes positsioonides kinni pidada. Ühenduses selle oletatava käsuga levivad kuuldused Narva ümbruses läbiviidavate kindlustustööde katkestamisest. Edasi mõjus meeleoludele teataval määral rahuldavalt veel asjaolu, et olevat seisma pandud elanikkonna evakueerimine Peipsi ümbrusest, idarinde põhjalõigu jt. aladelt.

Peaaegu kõigis rahvakihtides arutati elavalt ajakirjanduse kaudu tuttavaks saanud Eesti Brigaadi kangelaslikku võitlustegevust Neveli juures. Teatava uhkusega tõsteti esile eestlaste poolt ülesnäidatud vaprust, mis üldiselt leidis suurt tunnustust. Ühtlasi toodi ette, et Eesti Brigaadi kaotused on väga suured; nagu teati rääkida, olevat need suured kaotused tekkinud ühe naabruses oleva võitlusüksuse taganemisest. Teiseks olevat kaotused tulnud olukorrast, et väljaõppelaagrist frondile jõudnud Eesti Brigaad olevat otsekohe suuremasse tulle saadetud.

Ühenduses Norra üliõpilaste vahistamise ja interneerimisega kerkisid üles kuuldused (intelligentsi, ametnike ja akadeemilistes ringkondades), et ka Eestis olevat koostatud nimestikke üliõpilastest ja intelligentsematest isikutest. Ka neid nimestikesse sissekantud isikuid ootavat lähemal ajal interneerimine.

Üldiselt võib tähendada, et elanikkond jõulupühade puhul tegeles rohkem pühade ettevalmistusega kui poliitiliste probleemidega. Peamure seisis selles, et pühadeks spekulatsioonihindadega toitaineid muretseda, kuna senine toitainetega varustamine ei suuda laiemaid rahvahulki rahuldada.

Tööstustööliste meeleolu on ikka endiselt halb, tingitud peamiselt majanduslikest ja sotsiaalseist puudustest, kuna tööliste olukorras pole olulist paranemist esinenud. Endiselt tõstetakse kibestusega esile, et hoolitsemine vene sõjavangide eest olevat parem kui eesti tööliste eest ja et hinnatakse eesti töölist vähem kui vene sõjavangi. Selletõttu on suurema osa tööliskonna suhtumine sakslastesse niisamuti kui meeleolugi saksavaenulik. Kuigi avalik bolševistlik propaganda ühenduses idarinde stabiliseerumisega on nõrgenenud, peab siiski toonitama, et see ikka edasi kestab, kuigi maskeeritud kujul.

Deprimeerivalt mõjuvad meeleolule ka pidevad liitlaste õhurünnakud saksa linnadele, eriti Berliinile. Ringiliikuvate kuulduste järgi olevat Berliinist üle poole hävitatud, 1/5 linnast olevat kannatanud suuremaid kahjustusi. Küsitakse, kas vaenlasel on tõesti ülevõim, ja ollakse mures rahvaste võitluse lõpu pärast, mis võiks lõppeda Saksamaale, seega ka Eestile ebasoodsalt.

ERA f R-64, n 1, s 19, l 7-11.

Julgeolekupolitsei eesti sektori juhi olukorra aruanne juunis 1944

III / Eesti elualad /

1.Üldine olukord ja rahva meeleolu

Kogu elanikkonna tähelepanu köidavad otsustavasse staadiumisse jõudnud sõjasündmused kõikidel rinnetel. Sõjasündmuste arengut jälgitakse suure ärevuse ja hirmuga.

Kui eelmisel aruande perioodil oli kuulda laiade rahvahulkade oletusi, et liitlased[1] ei püüagi teha tegelikku invasiooni vaid hoopis närvisõda, siis selle aasta 6.06. liitlaste alustatud invasioon Prantsusmaal on kõik need oletused segamini löönud. Alguses loodeti, et sakslased tõrjuvad invasiooniarmee otsekohe merre tagasi, nii nagu see oli oma ajal Dieppe'i all. Kui aga selgus, et liitlased, küll aeglaselt, aga pidevalt, endale maad võitsid, siis levis kartus, et sakslased ei suudagi liitlasi tagasi tõrjuda ja sellega kõigutati usku Saksamaa võitu, mida mõningate ringkondade arvamust mööda peeti siiski üldiselt võimalikuks.

Levisid kuuldused, et liitlased olid invasiooniks kokku kogunud oma laevastiku ja kümned tuhanded oma lennukitest, mille kombineeritud tulele ei suutnud vastu panna ei Atlandi vall[2] ega nõrk mehitatus ning liitlasvägedel oli seal kerge oma kanda kinnitada. Arvati, et sakslased tahavad liitlasväed ühes kohas kaldale meelitada ja need siis otsustavas lahingus purustada, samas ise olles avamere laevastiku tulest eemal.

Senini pole aga liitlased teinud ühtegi teist katset maaletulekuks, vaid nad on suunanud kogu oma jõu vallutatud sillapeale, samas on nad tugevdanud oma survet Itaalias, millest kujunes arvamus, et teistes kohtades tõenäoliselt maaletulekut ei toimu. Liitlased alustasid ja ründasid ainult sellelt sillapealt.

Pearünnak algavat veidi pärast Cherbourgi vallutamist.

Senine asjade kulg on tugevalt kõigutanud usku Atlandi valli. Kardetakse, et sõda läänes venib liiga pikale, et sõja lõpp on mägede taga ja lõpptulemus on üsna tume.

Invasiooni algusega ühel ajal süvenes usk, et Nõukogude Liit alustab samal ajal oma suvepealetungi ja inimeste meeleoludes valitses närvilisus. Kui aga aja mööudes jäi Idarindel kõik vaikseks, kujunes ar-

[1] Liitlased – Saksa ametlikus terminoloogias USA ja Suurbritannia.

[2] Atlandi vall – Saksa rannakaitsekindlustused Saksamaa ja okupeeritud riikide Atlandi rannikul.

vamus, et Nõukogude Liit tahab ära oodata edasise invasiooni käigu ja jätab sõjaraskused liitlaste kanda.

Nõukogude Liit alustas ootamatult suurrünnakut Soome vastu ja saavutas läbimurde, mis viis Viiburi ja teiste Soome asulate vallutamiseni.

Nõukogude Liidu edu Soomes mõjus meeleolule sedavõrd rõhuvalt, et ei saadud aru, kas Saksamaa toetab Soomet, sest teatavasti olid saksa väeosad Soomes. Kohati kalduti arvama, et Nõukogude Liidu rünnak Soomele oli üllatuseks liitlastele, mis jällegi peaks tunnistust andma sellest, justkui ei valitseks liitlaste seas üksmeel. Passide kättetoimetamine Soome saadikule Washingtonis[1] õpetas midagi muud ja hirm tuleviku ees süvenes veelgi. Need, kes uskusid kolmandasse võimalusse, kainenesid Soome sündmuste tõttu täiesti.

Invasiooni alguses loodeti, et Saksamaa kasutab otsekohe oma uut relva[2] ja kui seda ei juhtunud, kadus ka elanikkonna usk uue relva olemasolusse.

Aga kui vastav propaganda teatas uue relva kasutamisest, siis paranes ka elanikkonna meeleolu ja kalduti arvama, et sõjas tuleb täielik pööre Saksamaa kasuks ja pärast seda on oodata sõja lõppu. Nüüd aga on usk V1 purustavasse pöördesse otsesel lahinguväljal raugenud, küll aga loodetakse, et selle mõju ulatub tasapisi lahingutegevusse. Oodatakse kannatamatult järgnevate kättemaksurelvade kasutusele võtmist. Kättemaksurelvade asemel oleks tahetud näha uut tõhusat relva, mis sõdureid võitluses toetaks.

Nõukogudepoolne oodatav rünnak Idarinde keskosas, kus nende arvates loodetakse ka edu saavutada, äratab elanikkonna hulgas tõsiselt hirmu. Kardetakse, et Eesti lõigatakse ära ja loovutatakse bolševikele, kusjuures ei nähta mingit võimalust evakueerumiseks.

Lohutavalt ja positiivselt mõjus Saksamaa ja Soome sõjaline ühinemine ja Saksamaa sõjaline abi Soomele. Ollakse arvamusel, et kui saksa väed on Soomes, siis ei tule kõne allagi, et sakslased Eestist lahkuksid. Teisalt viidatakse ka saksa propaganda teatele, et Saksamaa käes on ikkagi 320.000 km² Nõukogude Liidu maad ja on veel piisavalt ruumi liikuvsõjaks või taganemiseks, millest võib järeldada, et Saksamaa vaatab Balti riike kui üht Nõukogude Liidu osa ja kõiki vihjeid iseseisvusele või ka autonoomiale võib pidada tavalisteks propagandistlikeks abinõudeks.

---

[1] St. USA–Soome diplomaatiliste suhete katkestamine.

[2] St. tiibrakette V1 ja ballistilisi rakette V2, mille kasutuselevõttu Saksa propaganda esitas laialdaselt kui pööret sõja käigus.

Kokkuvõttes võib öelda, et elanikkonna meeleoludele on äärmiselt rõhuvalt mõjunud saksa vägede tagasitõmbumine kõikidel rinnetel, ka saksa propaganda teatud väljenduslaad, täpselt samuti ka võimalike evakueerumise väljavaadete puudumine ja see kõik näitab eesti rahva tulevikku ülimalt tumedana.

Märkimist väärib nii siinsete kui ka evakueeritud venelaste[1] hoiak, kes ootavad Punaarmee sissemarssi Eestisse. Samuti ootavad üksikud bolševikud või nende pooldajad bolševike saabumist. Petseri maakonnast on kuuldused, et seal arvestatakse kindlalt bolševike sissetungiga. Ametiasutused olevat alarmeeritud ja elanikud on evakueerimise pärast ärevuses. Bolševistlik element kardab evakueerimist ja mittebolševistlikud ringkonnad on omakorda mures, et neid ei evakueerita. Levivad ka kuuldused, et juhul kui bolševikud rindest läbi murravad, olevat mõningates Lõuna-Eesti paikades üksikud isikud valmis omal initsiatiivil hobustega lõuna poole põgenema.

Sisepoliitiliselt on jäänud enamus küsimusi suurte aktuaalsete välissündmuste tõttu kõrvalisteks. Pinge valitseb ainult eesti sõjaväeüksuste relvastamise ja varustamise ümber. Enamik väeosasid on saanud juba korraliku relvastuse ja varustuse, kuid on veel üksikuid väga puudulikult relvastatud üksusi.

Samuti on puudulik huvi sõjaväeteenistusest vabastatud meeste täiendava teenistusse kutsumise vastu. Väga vähesed on ilmunud ja on ka palju arusaamatusi. Saksa sõjaväevõimud võtsid Kindralinspektuurist vastavad kartoteegid, aga nende järgi ei saa puudujate puhul kindlaks teha, kas nad olid kohustatud ilmuma või ei, sest täiendav mobilisatsioon toimus isiklike kutsete põhjal. Liiguvad ka kuuldused, et Eestist Rootsi põgenenuid toetab Nõukogude saatkond ja neile on antud nõukogude passid. Põgenemisele on see informatsioon mõjunud piiravalt.

/ 2. Kultuur /

Propaganda

a) Propaganda olukord

Aruandluskuul ilmestavad propagandat järgmised faktorid – invasioon, uus saksa relv, oodatav nõukogude rünnak idas ja sündmused Soomes. Nende propagandistlik käsitlemine leidis laiade masside hulgas positiivse vastukaja. Seoses süveneva kartusega bolševike tagasi-

[1] St. Saksa okupatsioonivõimude poolt Venemaalt Eestisse evakueeritud.

tulemise ees ja tõstes esile nõukogude poole julmust, saavutas antibolševistlik propaganda positiivseid tulemusi, samas õpib elanikkond situatsiooni kainelt hindama.

Nagu alati, mängis ajakirjandus ka aruandluskuul otsustavat rolli, kusjuures laiad massid hindasid kirjutisi mõningal määral rahustavatena. Küll aga on siin ja seal kuulda propaganda kohta mõningaid valjenenud kriitilisi hääli.

Sõjalised operatsioonid Soome rindel, mis hiljuti tegid läbi ohtliku pöörde, panid hinge kinni pidama kogu elanikkonna. Samas aga mõjusid rahustavalt teated saksa relvaabist Soomele.

Nõukogude rünnak idarinde kesklõigus ajas Lõuna-Eesti elanikkonna suurde ärevusse, sest alates 22.06. tugevnes märgatavalt kauge suurtükikõmin. Põhja-Eestis on meeleolu selles suhtes tunduvalt rahulikum. Propagandistlikus mõttes ebasoodsalt mõjus üks märkus Berliinist ajalehes "Eesti Sõna" (Nr. 147, 28.06.44), milles öeldakse, et saksa väed Idarindel peavad osutama ülekaalukale vaenlasele vastupanu ja Idarindele ei tooda uusi reserve. Seoses sõjaliste üllatussündmustega on jälle tugevalt suurenenud välismaiste raadiosaatjate kuulamine. Valitsevast olukorrast objektiivse pildi saamiseks võrreldakse kuuldut Saksa teadetega.

Bolševistlik lendlehepropaganda on aruandluskuul olnud suhteliselt tagasihoidlik.

Inimesed, kes ikka veel usuvad "kolmandasse võimalusse", on pettunud, sest Soome saadiku väljasaatmine USA-st, USA toetus Nõukogude Liidule Soome rindel, Rootsi nõukogudemeelsed hoiakud jne on tõestanud, kui ohtlikud võivad eesti rahvale sellised utoopiad olla.

Raadiopropaganda on oma mõju teatud määral kaotanud, kuna maaelanikkond on peaaegu täielikult seotud intensiivse tööga, seepärast on raadiokuulajate arv tunduvalt vähenenud. Üldiselt soovitakse, et saade "Ajakaja" lükataks hilisemale ajale.

Mis puutub kino nädalaringvaadetesse, siis nende positiivne propagandistlik mõju on tähtsusetu, kuna eriti maal jooksevad kinodes oma aktuaalsuse kaotanud vananenud nädalaringvaated ning need kutsuvad sageli esile iroonilisi muigeid.

b) Saksa propaganda

Sõjasündmuste propagandistlik esitamine on saanud üldiselt positiivse vastukaja, eriti see, mis puudutab senist invasiooni kulgu. Positiivselt mõjusid ka kirjutised uuest relvast, kusjuures on märgata, et nende artiklite liiga tugev propagandistlik põhitoon on kutsunud haritlaste ringkondades esile teatud skepsise. Propagandistlik eksisamm olid

artiklid, mis pidid lugejat ette valmistama Rooma langemiseks. Rinde õgvendamine Itaalias ja Rooma langemine taandatakse Saksamaa sõjalisele nõrkusele. Vaevalt usutakse, et Saksa võimud kõiki neid sündmusi nii rahulikult vastu võtavad, kui seda väidab Saksa propaganda.

Saksa teadaannete järgi peaks Mussolini pärast Rooma langemist kutsuma itaallasi üles koos Saksamaaga võitlust jätkama ka tulevikus, külg külje kõrval. Samal ajal olevat üks itaalia rindevõitlejate delegatsioon tõotanud Mussolinile oma relvaau tagasivõitmist.

Need Saksamaa jätkuvad püüdlused näidata, et itaallased ikka Saksamaa poolel võitlevad, on kasutud.

Saksa propaganda väidab, et Rooma varustamine toiduainetega on liitlastele suureks raskuseks. Küsitakse, miks see peaks liitlastele suuremaks raskuseks olema kui sakslastele ja selles suhtes need väited on sakslaste valepropaganda.

Täis usku võetakse vastu sakslaste teated vaenlase suurtest kaotustest invasioonirindel. Ühelt poolt arvatakse, et sakslased lasevad inglastel ja ameeriklastel teatud piirini maale tungida, et neile siis hävitav löök anda. Selliste oletuste puhul kinnitatakse end väidetega nagu: ”Eelnev sihtmärk Le Havre ei ole veel kätte saadud”. See peaks näitama, et Saksa juhid on ette näinud mõningate linnade loovutamist. Teiselt poolt väidetakse ometi, et sakslased oleksid võinud vältida sellel puhul suuri veriseid kaotusi. “Postimees” nr.137, 15.06.44 teatab küll, et langenute arv invasioonirindel on 1:4 Saksamaa kasuks, järgmises numbris on suhe igatahes juba 1:3. Sama ajaleht teatab ka, et liitlaste poolel on loetud kokku 100 000 langenut. Seega oletatakse, et Saksamaal oli kuni 16. juunini 50 000 langenut. Neid ohvreid ei oleks kindlasti olnud, kui Saksamaal ei oleks olnud kavatsust nurjata vaenlase dessant.

Haritlasringkondades on teatud sensatsiooni tekitanud dr. Goebbelsi artikkel “Invasiooni tagapõhjad”, mis ilmus nädalalehes “Das Reich” nr. 25/18.06.44. Sellest artiklist olevat võimalik välja lugeda, et Saksa juhid ei anna uuele relvale mingit otsustavat tähendust. Dr. Goebbels hoiatab selles artiklis saksa rahvast illusioonide eest ja väidab, et lahendust ja sõja lõppu pole mingil juhul ei täna ega homme oodata. Niisiis uute edasiste salarelvade rakendamine ei tähenda sõjas otsustavat pööret võidule, kuigi Hans Fritsche on väitnud oma kommentaarides, et V1 tähendab alles esimest kruvipööret. Muuseas leidis see artikkel soodsa vastuvõtu saksasõbralikes ringkondades.

Ajaleht “Völkischer Beobachter” nr. 151, 30.06.44 avaldas foto koos lühikese kaastekstiga ühe eesti vabatahtlike pataljoni vandeandmisest. Need ringkonnad, kes sellest teada said, suhtusid sellesse rahuloluga.

Kindralkomissari kõne Idasõjakäigu alguse kolmanda aastapäeva puhul mõjus teda tähelepanelikult kuulanud inimestele positiivselt. Kuna aga elanikkonna huvi on täielikult vallutanud sõjasündmused, siis oli sellele kõnele vähe kommentaare.

Mingit mõju ei omanud saksa propaganda müürilehed, ka puudub asjasse puutuv vastukaja.

Terava kriitika kutsus välja tõsiasi, et viimasel ajal on rahvakasvatusametid ja vallavalitsused levitanud sakslaste poolt ettekirjutatud propagandat venelastele. Maal ei nähta heameelega vene müürilehti, sageli rebitakse neid maha ja eemaldatakse omavoliliselt.

c) Eesti Omavalitsuse propaganda

Nagu juba sageli mainitud, on eesti propagandaametkondi haaranud viimasel ajal eriline passiivsus, mis ilmnes eriti teravalt aruandluskuul. Mitmesugused sise- ja välispoliitilised sündmused, mis oleks pidanud eesti propagandale pakkuma hiilgavat materjali, jäid kas täielikult puudutamata või siis käsitleti neid pinnapealselt.

Eesti propagandaasutuste põhiülesanne on viimasel ajal saksa propagandaametkondade koostatud brošüüride jms levitamine. Selle ala juhtivad eesti tegelased väidavad, et süüdi on siin saksa propaganda ametkonnad, kes vastavaid eesti ametkondi asjasse pühendamata annavad trükki müürilehti ja brošüüre, mida hiljem on võimatu levitada. Oma passiivsust põhjendavad eesti propaganda ametkonnad oma liiga piiratud kompetentsuse ja materiaalsete raskustega. Mis puutub passiivsusse, siis asja objektiivselt hinnates on selles süüdi küll eesti ametkonnad, kahtlemata aga mõjub siin ka asjaolu, et saksa ametkonnad kasutavad domineeriva positsiooni võitmiseks ära oma paralleelvõimu.

Eesti administratsiooni propaganda suurim puudus on tõsiasi, et asjaomased ametiasutused ei ole osanud kasutada oma kaastöötajatena rahva poolt armastatud isikuid, kellel on rahva usaldus ja kes räägiksid rahvale nii öelda südamest südamesse, samas ise tühjadesse propagandafraasidesse kadumata. Eesti ajakirjanduses omab propaganda jaoks otsustavat tähtsust ajaleht “Eesti Sõna” oma juhtkirjade ja artiklitega. Sellele eesti keskajalehele annavad ilme peamiselt kaks nime – J. Libe ja A. Oinas. Neid aga rahvas eriti ei armasta ja nii juhtubki, et nende kirjutised, mis sageli on tõepoolest ajakohased ja head, ei leia lugejaskonna hulgas vastukaja. Rahvas tahaks lugeda armastatud ja tuntud isikute kirjutisi, kes ise on pärit rahva hulgast. Kahtlemata aitaks see kaasa propaganda populariseerimisele. Suuline propaganda, mis peaks asjakohasemalt mõjuma, ei ole üldse nimetamisväärne. Mitmesuguste

ürituste raames ja raadios esinenud Eesti Omavalitsuse juhi ja Rahvakasvatusameti juhataja kõned on alati šabloonsed ja nad ei suuda kunagi kuulajaskonda siiralt vaimustada. Laiadele massidele määratud kõned pääsevad siis mõjule, kui kuulajad on kitsamates ringides selleks ette valmistatud ning kui nad kõnelejate ja nende argumentidega lojaalselt silmitsi seisavad. Sellist ettevalmistavat propagandat pole aga Rahvakasvatusametid seni suutnud läbi viia, seetõttu ei leia ka kõrgemalt poolt dikteeritud rahvuslik propaganda masside hulgas vastukaja. Rahvusühtsust, millest ametkonnad ikka ja jälle räägivad, ei ole olemas, kui rahvas tegelikkuses mingit ühendust ei moodusta ja kõik katsed seda kunstlikult moodustuma sundida on tühja jooksnud. Kui Eesti sõdureid toetaks mingi organisatsioon, siis moodustaksid nad kindlasti keskse tuumiku, mille ümber koguneksid kõik eestlased võitlus- ja töörindel.

Eesti propaganda peaks ka tugevamalt tunnetele rõhuma, sest tunded mõjutavad masse. Sellised sõnad nagu " ...me peame täitma kohust isamaa ees..." ei leia asjalike eestlaste puhul mingit kõlapinda. Küll aga lähevad kõikidele südamesse sõnad, mis räägivad inimese elust, kes oma Eesti isamaad armastas, selle eest võitles ja ka oma elu ohverdas. Iga Raudristi kujutisega surmakuulutus on palju tugevama mõjuga kui pikk ja igav kõne või juhtkiri. Seepärast peaks esile tõstma iga kangelaslikku võitlejat.

Võimaluse korral peaks propaganda otsekohe ära kasutama iga üksiksündmust. Juba ammu oleks piir pandud põgenemismaaniale ning kuuldustele "kolmandast võimalusest" ja "neutraliteedist", kui ametlik propaganda oleks tõestanud nende kuulujuttude õigsust, et Rootsi põgenenud eestlastele antaks nõukogude passid ja NSVL nõuab eestlaste väljaandmist. Ka Eesti auriku "Toomas" väljaandmine Nõukogude Liidule oleks pakkunud Eesti propagandale hiilgavat materjali. Nüüd aga ilmus ajalehes "Eesti Sõnas" nr. 128, 4.06.44 ainult lühikene juhtkiri "Neutraliteet enesetapuni". Nagu juba eelnevates aruannetes mainitud, ei õnnestunud Eesti propagandal kasutada ära J. Pitka populaarsust. Nende üsna kergesti läbinähtava propagandistliku alatooniga kõnede lõpp oli tema täielikult ebaõnnestunud pöördumine naiste poole. Nüüd väidab rahvas, et mooramaamees Pitka on ilmselt oma kohustused propagandaasutuste ees täitnud ja seega võib ta jälle Soome tagasi pöörduda.

Eestlaste kaebused propagandaasutuste kohta on täielikult õigustatud, kui näiteks Riias vändatud filmi bolševistlikust terroriaastast Eestis saatemuusika on kirjutanud läti helilooja. Kas siis Eestis pole piisavalt heliloojaid?

Edasi võtsid eestlased solvanguna asjaolu, et saksa uudised teatasid 14. juunil läti rahva leinapäevast ja mainiti isegi kindral Dankersi kõnet ning saksa lauakalendris oli 14. juuni all märkus "Läti rahva leinapäev", sest üldiselt on teada, et eesti rahvas kannatas bolševistliku terrori all valulisemalt kui läti rahvas. Seda kõike ei saa aga ette heita ei lätlastele aga sakslastele, vaid see on otsene viide eesti propagandaasutusi iseloomustavale passiivsusele.

Üks tähtsamaid propagandistlikke üritusi aruandluskuul oli 14. juunil Tallinnas korraldatud küüditamise mälestamispäev. See mälestamine seisnes õigupoolest ainult dr. Mäe esinemises, kus ta oma kõnes tõi uuesti välja juba eelnevast ajast teadaoleva küüditamisloo. Silmatorkavalt ja võõristavalt mõjus dr. Mäe pastorlik väljendusviis (...me seisame tänasel päeval taevatelgi all, Jumal suure saali katuse all ja kummardume oma haavatud hingega..., ...me teame, et kättemaks ei kuulu meile, vaid Jumalale, ...me oleme kokku tulnud selleks, et paludes Jumala taeva all...jne). Vanem generatsioon võttis neid sõnu loomulikult vastu, suurem osa rahvast, eriti rindevõitlejad, leidsid sõnades vaid paatost ja nad tahaksid dr. Mäele vastata vanasõnaga "Kui sa ennast ise ei aita, siis ei aita sind ka jumal" ja sõnadega, et olevik ei ole leinamiseks, vaid on ka vihkamiseks ja võitluseks.

Dr. Mäe kõnet Idasõjakäigu kolmanda aastapäeva puhul loetakse üheks tema parimaks kõneks. Tunnustavalt tuuakse esile selle loogilist ülesehitust ning kriitika võttis heakskiitvalt vastu asjaolu, et kõneleja ei langenud ülepakutud religioossusse, kuid samas oli tema rõhuasetus ikkagi tunnetel. Olgu märgitud dr. Mäe kõnest koht, et K. Pätsi saatus on rahva silmis eesti rahva saatuse sümboliks.

Eesti sõjakirjasaatjate teated, mis mõningatel nädalatel juba liiga arvukalt ilmusid, puudusid aruandluskuul pea täiesti. Seda pannakse asjaolu arvele, et ametlik informatsioon tähtsatest sõjalistest ja poliitilistest sündmustest võtab enda alla peaaegu kogu niigi napi leheruumi.

Ajakirjanduse juhtkirjadest ei saa ühtegi eriti esile tõsta. Maakonnalehed saavad peaaegu kõik oma juhtkirjad Pressiametilt ja need on peaaegu alati ühesugused, seega propaganda oma halvimas mõttes. Nagu juba mainitud, kirjutavad ajalehes "Eesti Sõna" juhtkirju peaaegu eranditult J. Libe ja A. Oinas ning inimestelt, kes peavad ülepäeva juhtkirja kirjutama, ei saa alati uusi mõttekäike nõuda.

Kultuuriürituste mõju

Film. Kinoteatrid on ikka veel täiesti täis. Nagu alati, nii ka aruandekuul, oli eriline huvi nädalaringvaadete vastu. Sellega seoses aga mainitakse, et need on sageli vananenud. Tartust näiteks teatatakse, et seal jooksevad kümme aastat vanad mängufilmid ja suve ringvaadetes näidatakse lõike talvelahingust Idas. Loomulikult aga huvitavad vaatajaid eriti kohalikud reportaažid ja ülesvõtted eesti vabatahtlike võitlustest idarindel, eriti Narva lõigus. Kõik Venemaasse puutuv huvitab vaatajaid üsna vähe.

Kaebused eestikeelsete saatetekstide kohta mängufilmide näitamisel on raugenud.

Kuressaares on kohaliku kinoteatri tegevus voolukatkestuste tõttu sageli häiritud. Ebameeldivat kõmu tekitas asjaolu, et Riias vändatud propagandafilmile "Punane udu", mis käsitleb bolševistlikku aega Eestis, on saatemuusika kirjutanud läti helilooja. Kindralkomissariaadi kultuuriosakonna ja Rahvakasvatuse peavalitsuse ülesandel toimub kord nädalas kultuurfilmi õhtu, ühes Tallinna kinoteatris näidatakse huvitavaid lühi- ja kultuurfilme. Publik on selle ürituse heatahtlikult vastu võtnud, sest see ei ole niivõrd propagandistlike, kui just kultuuriliste suundade ja eesmärkidega.

Aruandekuul Tallinnas jooksnud filmid olid peaasjalikult kerged jandid või meelelahutusfilmid, mis vaevalt võisid rahuldada nõudlikku publikut. Publikule meeldis vana tuntud Gigli[1] film "Ära unusta mind" ja seda mitte sisu, vaid erakordse muusika pärast. Selliseid filme nagu "Minu naine Theresa", "Armastuse karneval", "Metsik lind" ja "Kuidas sa võisid, Veronika?" peeti aga kergesisulisteks. Suure huviga oodatakse "Eesti Sõnas" väljakuulutatud uute saksa mängu- ja suurfilmide linaletulekut.

Teater. Aruandekuul esinesid kolm Tallinna teatrit nii Tallinnas kui ka maakondades. Arvestades suvehooaega külastati Tallinnas etendusi vähevõitu. Külalisetendused maal kulgesid aga ülimalt edukalt. Eriliselt menukas oli Väiketeater oma etendusega "Rätsep Õhk". Tallinna teatrite kevadhooaeg lõpeb juuli algul.

Suvekuudel remonditakse põhjalikult Draamateatri ruume ja need lähevad uuesti kasutusse alles sügisel. Mis puutub "Gloria" kinoteatri ruumide üleandmisse "Estonia" teatrile, siis ei ole Tallinna teatrite intendant ja ega ka Teatrite valitsus vastavat ametlikku teadet saanud. "Estonia" teatri taastamiskomitee kaalub "Estonia" kontsertsaali ko-

[1] Benjamino Gigli, filmitäht.

hest remonti, nii et teater saaks jõulude ajal juba sisse kolida. Tehnikadirektoorium on esitanud ka vastavad asjasse puutuvad plaanid. Remonditööd on võimalik kuue kuuga lõpetada, raskused on vajalike ehitusmaterjalide hankimisega.

Teatrite sügishooaja mänguplaan ei ole veel lõplikult kinnitatud, sest lavateoste valik on suures osas seotud kostüümide tegemise probleemidega, st valik sõltub teatritele antavatest tekstiilipunktidest. Ka "Vanemuine" lõpetab oma hooaja 1. juulil. Suvel saavad näitlejad kaks nädalat puhkust, samal ajal on kaks nädalat ette nähtud teatrile küttepuude ülestöötamiseks. Aruandluskuul mängis teater Tartu ja Võru maakondades naljamängu "Patuoinas" ja korraldas mõned segaeeskavaga õhtud.

Mängiti ka sõjaväele. Maal on teinud ringreise ka väiksemad provintsiteatrid.

Muusika. Selles alalõigus tuleb esile tõsta Olav Rootsi juhtimisel esitatud 9. ja 10. sümfooniakontserti Landessender Reval'i[1] ja "Estonia" teatri ühendatud orkestri esituses. Esimese kontserdi kavas olid Beethoveni, Bachi ja Sibeliuse teosed, teisel kontserdil olid esiettekandes H. Elleri, J. Aaviku ja A. Kapi uued auhinnatud muusikateosed. Mõlemad kontserdid said sooja vastuvõtu osaliseks ja muusikasõbrad nägid esiettekannetes eesti muusikaliteratuuri väärtuslikku rikastumist.

Tuntud saksa helilooja Richard Straussi 80. sünniaastapäeval andis Landessender Reval edasi erikontserdi meistri teostest. Esiletõstmist väärib ka 4. ja 7. juunil raadios esitatud ooper "Macbeth". Koorilaulu alal oli peamiselt tegev Tallinna Meestelaulu Selts, mis andis ka 14. juunil Tallinna staadionil vabaõhukontserdi. Õnnestunuks võib lugeda ka J. S. Bachi h-moll missa ettekandmist Tallinna Toomkirikus.

Eesti naisklaverikunstnik L. Kass Anton sõitis Saksamaale, et Haridusdirektooriumi korraldusel osaleda täienduskursustel Wiesbadenis. Koorid ja orkestrid provintsis on hakanud viimasel ajal üsna aktiivselt tegutsema. Tartus, Haapsalus, Viljandis ja Kuressaares on korraldatud koori- ja orkestrikontserte. Kuressaares ja Paides laulsid solistidest Mari Lang ja Helmi Kann.

Ringhääling. Landessender Reval'i saatekava on viimasel ajal saanud kriitika ja rahulolematuse osaliseks. Mis puutub kuuldemängudesse, siis siin võib juba rääkida teatud tendentsidest parane-

[1] Landessender Reval – Tallinna raadiojaama ametlik nimetus, mida kasutati Saksa okupatsiooni ajal ka eestikeelsetes tekstides.

misele. Põlenud rezii- ja tekstiraamatuid[1] on asendatud autoritelt saadud eksemplaridega ja saatekavasse on võetud ka uusi kuuldemänge. Aruandluskuul esitatud kuuldemängudest loetakse õnnestunuks "Kui ma oleksin linnuke", samas kui "Kütked" autor ei ole selle omapärase materjali eeliseid osanud täielikult ära kasutada.

Aruandluskuul tähistas raadio ka üht juubelit. Kanti üle 250. "Kirju õhtu", mis oma reibaste meloodiate ja hoogsa sõnalise osaga on valmistanud rõõmu mitte ainult kuulajatele ja vaatajatele saalis, vaid ka kuulajatele vastuvõtjate juures.

Nimekad kunstnikud Eestist, Lätist ja Leedust sõidavad juuni lõpus Saksa riigiraadio ja Ida raadiosaatjate intendandi kokkuleppe alusel Saksamaale, kus nad esinevad Berliini, Viini ja teistes Euroopa suuremates raadiojaamades. Eestist sõidavad Els Vaarmann, Mari Kamp, Tiit Kuusik ja Olev Roots. Maal ei ole Landessender Reval'i kuuldavus veel paranenud.

Ajakirjandus. Elanikkond jälgis aruandluskuul tähtsamaid sõjalisi ja poliitilisi sündmusi peamiselt ajakirjanduse ja raadio kaudu. Loomulikult äratasid erilist huvi invasiooni ja uue saksa relva kasutamisega seotud kirjutised ja kommentaarid, viimastel nädalatel ka artiklid, mis käsitlesid sõjaliste operatsioonide käiku Soomes. Kuna keskajaleht "Eesti Sõna" loomupäraselt avaldab eriti palju välisteateid, siis oli see leht ka alati väga nõutav. Üldiselt muutuvad aga aina valjemaks ajalehti kritiseerivad hääled, eriti mis puudutab nende juhtkirju. Maakondades, välja arvatud Rakveres, saadakse "Eesti Sõna" ebapiisavalt.

Mis puutub maakonnalehtede tiraaži, siis peetakse seda ebapiisavaks. Üldiselt saavad need ilmuda takistamatult, ainult Haapsalus on tegemist teatud trükitehniliste raskustega ja idaaladelt ületoodud tsensor Hanseni tegevus valmistavat toimetusele kohati peavalu. Nii olevat ta näiteks keelanud avaldada artikleid, mis hiljem olevat ilmunud "Maa Sõnas".

Ikka ja jälle valjenevad hääled, mis kaebavad eesti kirjandusajakirja puudumise üle. Erilise kriitika on kutsunud esile asjaolu, et Lätis ilmub juba uus kirjandusajakiri, samas kui eestlased pole veel saanud nõusolekut oma ajakirja trükkimiseks.

Ajakiri "Eesti Pildileht" ei suuda rahuldada haritlaskonna nõudmisi. Sisu ja pildimaterjal olevat tühised, ta rabatavat ka kohe müügilt ja ilmuvat suure hilinemisega. Nii ilmus ajakirja mainumber alles juunis. Sama käib ka "Ajakiri Naisele" kohta.

---

[1] "Estonia" teatrihoone keldris paiknenud raadiostuudio põles ära koos teatrihoonega õhurünnaku ajal Tallinnale.

Tallinna ajakirjad saabuvad maale suure hilinemisega, mida on võimalik põhjendada ebasoodsate sõiduplaanidega ja liiklusvahendite nappusega maal. Seetõttu kaotavad paljud uudised ka oma aktuaalsuse.

Kirjastamine. Trükipaberi puuduse tõttu ilmusid aruandluskuul ainult vähesed uued teosed – nimelt J. Jaigi lasteraamat "Nõiutud Tuks", P. Krusteni novellikogu "Otsiv hääl" ja kolmas väljaanne A. Gailiti "Nipernaadist", edasi J. Porti "Koduaed", "Ringhäälingu almanahh" ja dr. Tamme "Sünnitusabi". Viimatimainitu tiraaž on nii väike, et raamat jõudis ainult meditsiinilise personalini. Raamat on aga kirjutatud kergeltloetavas keeles ja tema vastu on kõikides elanikkonna ringkondades elav huvi. Mingil määral see raamat leevendaks ka arstide puudumist.

Kõige tähtsam üritus aruandekuul oli maa-rahvamajadele korraldatud näitemänguvõistluse tulemuste teatavakstegemine Kuressaares "Puhkus ja elurõõm" õppepäevade raames. 34 esitatud käsikirjast esitati valikuks 10 ja neljale anti auhinnad. Hindamiskomisjon koosseisus W. Siirak, W. Mettus, P. Krusten, F. Moor ja H. Laur määras esimese preemia (2500 RM) Ellen Niirmanni kolmevaatuselisele komöödiale "Vikerkaart mööda". J. Ülavere sai oma "Päästev side" eest kolmanda preemia ja näidendid "Talu" ja "Suviabilised" said ergutuspreemia. Teist preemiat ei antud üldse välja.

Välismaal väljaantud eesti kirjanike teostest sai eriti hea kriitika osaliseks dr. Annisti "Kalevala kui kunstiteos". See tõlgiti vahetult käsikirjast otse soome keelde. Hästi võeti ka vastu A. Kivikase "Nimed marmortahvlil" tõlge soome keelde.

Kunst. Tallinna kunstnikud huvituvad peaasjalikult Kunstihoone kordategemisest, mis sai 9. märtsil bolševistliku terrorirünnaku all kannatada. Vajaminevad materjalid saaks Kunstihoone juhatusele hankida, probleemiks on aga tööjõu küsimus. Kindralkomissariaat olevat lubanud tööjõuna sõjaväelasi, seni seisab see lubadus siiski ainult paberil. Et ennetada ebasoodsate ilmastikuolude mõju kahjustatud hoonele, peaks ruumid olema korras enne sügist, seda enam, et ettevalmistamisel on mitmed suured kunstinäitused.

Augustis plaanib Kindralkomissariaat sõjamaalide näitust, mis tuuakse kohale Berliinist. Oktoobris peaks toimuma sügisnäitus. Kevadnäitusest pidi sobivate ruumide puudumise tõttu loobuma.

Kuna Tallinnas on suuremate saalide puudumine silmatorkavalt valulik probleem, aitaks Kunstihoone kordategemine ületada neid raskusi ning võimaldaks Kunstihoone juhatusel maja soodsalt kasutada.

Enamus kunstnikke on sügisnäituse ettevalmistamiseks maale sõitnud. Mitmed olid seda ka sunnitud tegema, kuna neil ei olnud enam Tallinnas sobivaid tööruume ja kortereid.

Kunstiringkondades on kõneaineks Eduard Viiralti sõit Viini. Kuigi arvatavasti sõitis ta sinna oma teoste näitust korraldama, ei arvestata kunstiringkondades enam tema tagasitulekuga.

Rahvakunst. Nagu juba eelnevates aruannetes mainitud, siis selles suhtes ei tee maaorganisatsioonid midagi nimetamisväärset. Aktiivselt tegutsevad organisatsioonid on ERÜ[1] ja "Puhkus ja elurõõm".[2] ERÜ rakendas Jaanipäevaks tegevusse 10 rindetruppi, igaühes viis kunstnikku, kes pidid rindevõitlejatele kodumaa tervitusi ja kingitusi jagama. Sellel eesmärgil panid eesti teatrid, Tallinna konservatoorium ja samuti "Puhkus ja elurõõm" välja oma parimad kunstilised jõud.

Juuni keskel külastas Tallinnat üks grupp saksa kunstnikke, kes ka soojalt vastu võeti. Keilas ja Vasalemmas mängis üks eesti rindevõitlejate trupp sõduritele ja tsiviilelanikele.

Selle ala organisatsioonide passiivsus on seletatav ka raskete liiklustingimustega. Kuigi Haridusdirektoorium on proovinud kõike võimalikku situatsiooni parandamiseks, on tema püüdlused senini jäänud edutuks.

Usuelu

Pärast eksarh Sergiuse surma on õigeusu kirikus märgata teatud vaikust. Leedu peapiiskop Daniel, kellest on saanud Eestis õigeusu kiriku vene liini pea, on passiivse ja tagasihoidliku olekuga, seega võib Narva peapiiskop Pavel tegutseda oma äranägemise järgi. Ka norib peapiiskop Pavel vähem tüli metropoliit Aleksandriga, võib täheldada isegi tema teatud püüdlust lepitavaks mõttevahetuseks Aleksandriga.

Metropoliit Aleksandri ringkonnas ollakse arvamusel, et eksarhi ja Aleksandri vahel sepistas intriige ja teisi ebameeldivaid arusaamatusi eksarhi kantselei juhataja professor Grimm ja tema õhutas eksarhi aktiivselt tegutsema. Loodetakse, et peapiiskop Daniel, kes oma loomult ei kaldu eriti tüli norima, ei allu pimedalt Grimmile.

---

[1] ERÜ – Eesti Rahva Ühisabi, sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

[2] "Puhkus ja elurõõm" – riikliku ametiühinguorganisatsiooni eesti Kutsekogud all-organisatsioon töölistele organiseeritud puhkuse ja meelelahutuse korraldamiseks.

Paveli ja Aleksandri suhe teravnes Viljandisse evakueeritud venelaste pärast. Viljandi õigeusu kirik kuulub Aleksandri koguduste hulka. Pavelil ei ole seal kirikut, seepärast nõudis ta Aleksandrilt, et võtab teatud ajaks kiriku tema käest üle. Kuna aga Aleksander kartis edasisi lahkhelisid preestrite vahel, siis ei suutnud ta Paveli soovile täies ulatuses vastu tulla. Juhtum lahenes sellega, et Pavel saatis Viljandisse Tallinna preester Voronovi, kes leidis seal ka jumalateenistusteks sobivad ruumid.

29. ja 30.06.44 peab metropoliit Aleksander Tallinnas kirikupäeva. Sellel nõupidamisel antakse kohalviibijatele ülevaade tööst ja muudatustest kogudustes möödunud aastal ja esitatakse kinnitamiseks majandusplaan.

Evangeeliumi luteriusu kirikus ei ole vastuolu täheldada. Väljaarvatud väikesed, enamasti isikliku või siis materiaalse tagapõhjaga hõõrumised pastorite vahel, kulgeb seal töö normaalselt.

Vähe tähelepanu äratas Tallinna nelipühilaste usulahu ja selle maal asuvate rühmade tegevuse peatamine. Enamasti olid nelipühilaste pooldajad siinsed rootslased. Rootslased on aga praegu suuresti muude küsimustega seotud, et veel sellest erutuda. Nelipühilastega toimimine andis aga teistele usulahkudele kaudse vihje olla oma töös ettevaatlikumad ja tagasihoidlikumad. Vihje võeti ka mõistvalt vastu ja usulahud püüavad nüüd selle järgi toimida, kuna nad kardavad, et neidki võib tabada sama saatus.

Kasvatus

Haridusdirektoorium tegeleb praegu kooliplaani kokkuseadmisega 1944/45 talveks. Kuna seoses linnade evakueerimisega muutus paljudes linnades ja ka maal tugevalt kooliõpilaste arv, siis on plaani koostamisega omad raskused. Esialgu mõeldakse jätta peaaegu kõik nii, nagu see oli 1943/44. õppeaaastal. Selle aasta hilissügiseks tehakse kõikjal kindlaks laste arv ja iga kooliõpilane tuleb registreerida selles koolis, kus rajoonis ta elab. Tallinna, Tartu jm linnade õpetajate ülemäärane hulk suunatakse maale nendesse koolidesse, kus on puudus õpetajatest. Oletatakse, et Tallinnast paigutatakse ringi 250 ja Tartust 100 õpetajat. Esialgu ei rakendata tööle uusi õpetajaid, seega moodustavad õpetajad, kes sellel suvel käisid pedagoogilistel kursustel, teatud õpetajate reservi, mida siis vajaduse korral kasutab Haridusdirektoorium. See planeerimine puudutab nii algkoole kui ka gümnaasiume.

Saksa keele teadmiste süvendamiseks organiseerib Haridusdirektoorium Kindralkomissariaadi korraldusel 1944. aasta suvel, juuli

lõpus, saksa keele kursused. Kursuste pikkuseks on määratud neli nädalat. Kohalike õpetajate kõrval õpetavad ka Saksa õpetajad. Lihulas, Kehtnas ja Saaremaal Kallemäel läbiviidavatel kursustel on igas kohas 50 õpetajat, seega kokku 150 õpetajat. Kuna viljasaagi õigeaegne koristamine on sõjalisest seisukohast tähtis, siis kavatseb Haridusdirektoorium saata kursustele need õpetajad, kes töötavad mitmesugustes kantseleides abitöödel. Põllumajandusega seotud õpetajad peavad jääma oma tööde juurde.

Noorus

Organisatsiooni "Eesti Noored" Peastaabi andmetel on 1. juuni seisuga 14 433 noort ennast maatööle registreerinud. Nendele on ka välja antud töökaardid, mis nad peavad sügisel, enne kooli algust, koolile esitama. Ülaltoodud arvu ei saa aga mitte mingil juhul vaadata kui lõplikku, sest maatöödest kõrvalehoidjate arv on üldiselt madal, ainult õpilaste registreerimine on ebatäpne. Nii oli kontrollimisel 170 juhul ainult seitse noort, keda võib süüdistada maatööst kõrvalehoidmises, samas kui ülejäänud ennast registreerimata juba taludes töötasid.

Paljud noored põhjendasid oma eemalehoidmist väidetega, et talupidajad (Valga, Tõrva) ei pidanud kinni ettenähtud tingimustest (8 tundi tööd, pühapäevad vabad jne). Kohalik noortejuht ei tea, millise seisukoha peab ta selles suhtes võtma. Maatööst kõrvalehoidvate noorte seas on ka poisse, kes on Saksa Riigis lõpetanud sõjalis-sportliku õppekursuse. Ka puuduvad nende noorte töölerakendamise kohta kohalikes noorte malevates igasugused instruktsioonid.

Peastaabi vahendusel on tööle rakendatud ainult 170 noort, kõik teised on endale ise töökohad otsinud.

Käesolevate andmete põhjal on üle Eesti tervislikel põhjustel vabastatud tööst ca 1000, isiklikel põhjustel 600 ja muudel erinevatel põhjustel ca 100 noort. Vastav määrus tähendab, et noored rakendatakse tööle alates 14. eluaastast kuni kooli lõpetamise või kooli katkestamiseni "Eesti Noored" kaudu, hiljem aga Tööameti kaudu.

Üldiselt rakendatakse läbi Tööameti tööle noored alates 15. Eluaastast, kui aga nooruk ise seda soovib, võib seda ka juba varem teha. Põllumajandusselts on vastutav kõikide 16–65 aastaste maal elavate isikute (õpilased välja arvatud) tööle rakendamise eest. Praktilises elus on aga tööametid ka alla 14-aastaseid noori (Viljandis) ja õpilasi (Haapsalus) tööle rakendanud. Teatud arusaamatusi on esile kutsunud 3. täitemäärus vallavanemate võimupiiride laiendamise kohta ja edasi nendepoolne tõlgendus. Nii on Tartu maakonnas Konguta ja Aakre vallas väljaspool "Eesti Noored" vahendust noori tööle rakendatud (ka

alla 14. eluaastat). Kui noored keeldusid, siis ei väljastanud vallavalitsus neile elatustarbeainete põhikaarte.

Nagu Petseri harubüroo teatas, takistab ja segab Senno vallavanem kõikide vahenditega noorte maatöödele rakendamist ja kohalike tööjuhtide tegevust.

17. juunil algas esimene maatöö- ja koolituslaager tütarlastele. 17. juulil lõppevatel kursustel osaleb kõikidest maakondadest umbes 60 tütarlast. Selle ürituse eesmärgiks on koolitada välja noorsoojuhid, kes oleksid hiljem võimelised üle võtma allorganisatsioonide juhtimise. Maatöölaager järgib samu eesmärke nagu analoogilised laagrid Saksa Riigis.

25.06. pöördusid Eestisse tagasi 10 “Eesti Noored” liiget, kes osalesid Saksamaal Marienburgis suvise pööripäeva pidustustel.

Juuni lõpus lähevad Saksamaa poole teele 17 poissi, et veeta seal üks aasta maatöölaagris. Ette oli nähtud küll 25 poissi, eemaletõrjuvalt mõjusid aga kursuste liiga pikk kestus ja kuuldused, et töö on laagris raske.

Sport

Pingeline suhe Haridusdirktooriumi Spordiameti ja Spordi Keskliidu vahel on juhtinud spordiringkondade tähelepanu jälle Spordiameti juhatajale Jüri Lossmannile. Ikka ja jälle väidetakse, et ta olevat liiga passiivne ja võimetu talle esitatud ülesandeid täitma ja nii ähvardavat Eesti sporditegevust varsti täielik seisak. Kuigi Spordi Keskliit toob selletaolisi kuuldusi ikka ja jälle avalikkuse ette, ei ole J. Lossmannil ühtki selgitavat vastuväidet tuua. Spordiamet on Eestis tegev juba mõned aastad, aga ta pole seni eesti spordielule suutnud anda kindlat struktuuri.

Juuni alguses sõitsid Saksamaale Neusterlitzi 20 naisõpetajat, et osa võtta võimlemisõpetajate kursustest. Kursused kestavad 5. juunist 10. juulini.

Olümpiamängude 50. aastapäeva puhul toimuvad nädalalõpul ülemaalised pidustused. Selle keskpunktiks on Tallinna staadionil toimuv vabaõhuvõimlemise spordipidu ja kergejõustikuvõistlused.

Teadus ja kõrgkoolide probleemid

Aruandluskuul on palju tolmu üles keerutanud planeeritav Tallinna linnaarhiivi evakueerimine Saksamaale, kuigi veel vastavat kirjalikku korraldust ei ole esitatud. Ka on dr. Mäe suhtumine kutsunud esile terava kriitika. Väidetakse teda olevat liialt hirmunud, et sakslaste

nõudmisi otsustavalt tagasi tõrjuda, ta ei tahtvat ka vastutust enese peale võtta ja tahtvat vastutust lükata talle alluvatele ametnikele. Sellepärast on haridusdirektori asetäitja dr. Vasar ja Kunsti- ja teadusosakonna juhataja Rebassoo esitanud lahkumisavaldused. Dr. Mäe lükkas lahkumisavaldused tagasi ja lubas tulevikus teha kõik temast sõltuva, et takistada kultuurivarade evakueerimist, kuid haritlaskonna hulgas ei ole enam tema sõnade vastu õiget usaldust.

Haritlaskond on andnud kultuurivarade evakueerimisele otseselt rahvusliku tähenduse ja saksapoolsed surveabinõud võivad seda pinget veelgi enam süvendada.

Okupeeritud Ida-alade riigikomissari 20.05.44 välja antud korralduse kohaselt peab 1942. aastal humanitaar-teaduskondadele väljatöötatud sõjaerikursused kõrvale jätma ja tuleb töötada välja uus eksamite sooritamise kord. See peab olema valmis 20.07.44. Eeskujuna võiks kasutada Saksa Riigis kehtivat eksamite sooritamise korda, määrates erikursused neile, kes tahavad ennast praktilistel aladel edasi harida ja neile, kes tahavad teha teaduslikku tööd või komisjoni ees riigieksamit. See võeti ülikooli ringkondades positiivselt vastu. Nagunii ei oldud senise õppeplaaniga rahul, kuna see ei andnud lõpetajatele samu õigusi kui täielik õppeplaan. Niisiis sooritasid üliõpilased eksameid vastavalt võimalusele ka õppeainetes, mis ei olnud sõjaõppeplaanis ette nähtud ja lootsid, et seda arvestatakse ka normaalsetel aegadel. Üliõpilased ei ole veel teadlikud uuest eksamite sooritamise korrast.

Seni pole veel kindlaks määratud sügissemestri algust. Üliõpilasedrindesõdurid näeksid meeleldi, et neile antaks võimalus ka suvevaheajal eksameid sooritada, eriti kui semestri algus peaks edasi nihkuma.

Kindralinspektuur tegi ülikoolile ettepaneku võimaldada lõpueksami sooritamine sõjaväeteenistusse kutsutud üliõpilastel, kes on lõpetanud veterinaaria teaduskonna. Samasugust ettepanekut on oodata ka meditsiiniüliõpilaste suhtes. Rektor on arvamusel, et siin ei ole mingeid takistusi, kuna seda peavad vajalikuks ka diviisikomandörid. On ebaloomulik, et viienda semestri üliõpilased saavad diviisiarsti ametikoha.

Trükivalmis on saanud teos “Eesti-nõukogude probleemid”, mis annab eestipoolse lisandi nimetatud teemale ja see ilmub eesti, saksa ja prantsuse keeles “Acta et Commentationes”[1] raames juulikuus. Koguteose väljaandmine inglise keeles on mitmesugustel põhjustel küsitav.

---

[1] “Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis/Dorpatensis”, Tartu Ülikooli toimetiste sari; nimetatud teos teadaolevalt ei ilmunud.

3. Rahvus ja rahvatervishoid

a) Sakslased Eestis

Ei anta hinnangut.[1]

b) Eestlased Eestis

Kuigi saksa propaganda valmistas laiad rahvamassid ette liitlaste invasiooniks ja seega langes ära üllatusmoment, kutsus invasioon vaatamata sellele ikkagi kõikides elanikkonna kihtides esile suure ärevuse.

Liitlaste invasiooni soodsa kulgemise korral kardab elanikkond idarindelt bolševikelaine sissemurdmist, mis tähendaks eesti rahvale tema kindlat hävitamist, kuna kardetakse, et Saksamaa ei suuda vastu panna kontsentreeritud rünnakule Idast ja Läänest. Seetõttu pööratakse suurt tähelepanu sündmustele Prantsusmaa rannikul. Esimestel päevadel oldi imestunud, et invasioon siiski toimus, sest kindla veendumusega arvati, et Atlandi vall moodustab võitmatu ja läbitungimatu kaitsevöö. Seepärast langes ka invasiooni kulgemisega elanikkonna meeleolu pessimismi ja lootusetusesse. Osaliselt süvenes see veel 4 päeva kestnud kitsarööpmelise raudtee sulgemisega reisiliikluseks ja oletusega, et saksa sõjaväeosad evakueeritakse Soomest. Arvati, et Saksamaa vajab invasiooni tagasilöömiseks lisajõude Soomest ning pärast seda Saksamaa tõmbab oma väed Eestist tagasi ja Eesti peab siis idavaenlasega oma piiril ise hakkama saama.

Elanikkonna üldine ärevus ja pinge vähenes uue relva[2] kasutusele võtmisega. Rõhutati, et inglased ja ameeriklased on kättemaksu igas suhtes ära teeninud. Uue relva kasutamisega loodetakse otsustavat pööret sõjas, viimasel ajal ollakse siiski selles suhtes skeptilised, sest andmed uue relva mõjust on ebapiisavad ja viimasel ajal on ajakirjanduse teated selle kohta tagasihoidlikud.

Tugevamalt kui invasioon läänes, mõjus eestlastele venelaste pealetung Soomes ja selle edukas areng, sest kui Soome peaks Nõukogude Liidule alistuma, siis oleks ka Eesti vahetult ohustatud. Soome ja Saksamaa relvavendlus ja Soomele lubatud abi tugevdasid siiski usku, et rünnak Soomele peatatakse ja seepärast ei nähta bolševismi ohtu enam nii hirmsana.

---

[1] St võrreldes eelneva aruandlusperioodiga ei ole uusi andmeid ilmnenud.
[2] Tiibraketid V1 ja ballistilised raketid V2.

Anglofiilide ringkonnale mõjus eriti ootamatu löögina Soome diplomaatiliste esindajate väljasaatmine Ameerikast. See juhtum näib olevat positiivselt mõjunud rahvuslikule kokkukuulumistundele, täpselt samuti toidab see veendumust, et bolševismile võib vastupanu osutada ainult eesti-saksa koostöö arenemisega.

Aruandluskuu lõpus toimunud nõukogude suurrünnak Idarinde keskosas, põhjustas jällegi tõsist kartust, et Punaarmee pealetung Ida-Preisimaa või Riia suunas võib Eesti ära lõigata, mistõttu langeb ära igasugune võimalus Eestist evakueeruda ja eesti rahva enamus jäetakse bolševikele mõrvamiseks.

Eelnimetatud rasketest olukordadest ja päevaprobleemidest tingituna on ka raugenud kuuldused Eesti iseseisvusest, ei ole küll loobutud sellest ideest, kuid elanikkonna tähelepanu ja jõud on suunatud raskele võitlusele elu ja surma peale. Teisalt osutatakse sellele, et iseseisvusprobleemi puudutamine on mõttetu, kuna saksa poolt ei ole niikuinii mingit vastutulekut oodata.

Viimasel nädalal võib sõjaväkke kutsutute olukorras täheldada tendentsi paremusele. Üksikud erandid välja arvatud, on mehed varustatud sõjaväevormidega, on lahendatud majutusprobleemid ja regulaarse väljaõppega on tagatud positiivne mõju distsipliinile. Üksikute üksuste relvastus jätab veel soovida, kuna põhiliselt on nelja liiki relvi, see tähendab saksa, hollandi, prantsuse ja vene omi.

Rahulolematust põhjustab ka erinevat liiki laskemoon, mis võib olla takistav lahingutegevusele ja kaasa tuua isikkoosseisu kaotusi.

Juuni keskel viidi paljudes kohtades läbi ajapikenduse saanud meeste ja asendamatuse tõttu töökohal sõjaväeteenistusest vabastatud meeste täiendav mobilisatsioon. Pärnus võetakse 19.–23.06. teenistusse 280 meest, nendest olid ette nähtud Klooga tagavarapataljonile[1] 250 ja Pärnu sõjaväehaiglale sanitarideks 30 meest. 23.06. keskpäevaks oli ilmunud 175 meest, kes kõik ka vastu võeti.

22.06. kutsuti Virumaa kaitseringkonna staapi 500 meest ja ilmus ainult 160. Mitteõigeaegset ilmumist põhjendatakse sellega, et enne sõjaväkke minemist tahetakse kodus veel Jaanipäeva tähistada.

25.05. ja 8.06. kutsuti Võrus erinevatel põhjustel ajapikendust saanud mehed komisjoni ette. Ilmunud 662 mehest võeti vastu 612 ja saadeti kuni erikorralduseni koju puhkusele, ülejäänud 40 lasti lahti kui sõjaväeteenistuseks kõlbmatud ja teistele anti uuesti ajapikendust.

19.–21.06. pidid Võrust ja Võru maakonnast 500 erikorraldusega puhkusel olevat meest komisjoni ette ilmuma, kuna aga viimasel silmapilgul selgus, et sihtpunktis ei saa neid vastu võtta, siis saadeti me-

[1] 20. (eesti) SS-vägede grenaderidiviisi tagavaraüksus.

hed kuni 23.06. koju tagasi. Meeste hulgas valitses suur vastumeelsus ja peaaegu kõik ütlesid, et nad tahavad kohale ilmuda alles pärast Jaanipäeva.

26.06. kutsuti Haapsalu kaitseringkonna staapi komisjoni ette 700 meest. Nimetatud kuupäevaks ilmus 320 meest, vastu võeti 300 ja 20 saadeti sõjaväehaiglasse ravile. Vastuvõetud meestest põgenes Haapsalu jaamast kuus meest.

Silmas pidades sõjaväeteenistusest kõrvalehoidjaid ja väejooksikuid levib elanikkonna hulgas ikkagi arvamus, et iga tõeline eestlane peab metsast välja tulema ja relva kätte võtma.

Sõjaväeteenistusest vabastatud meeste vastu tunnevad sõdurid põhjendatud vaenulikkust. Just nemad kaubanduse müügimeestena, laagrijuhtidena jne kutsuvad talunikest sõdurite hulgas esile rahulolematuse. Ka nähakse nördimusega, et tagalastaapides ja -asutustes (eriti Kindralinspektuuris) on eranditult tööl kutselised ja rindeteenistuseks võimelised noored ohvitserid ja allohvitserid, samal ajal kui neist on suur puudus väeosades.

Elanikkonna avalik arvamus mõistis hukka Rootsi kõrgema kohtu otsuse, millega tunnistati eesti aurik “Toomas” Nõukogude Liidu omandiks. Arvestades Rootsi poliitilist hoiakut Nõukogude Liidu suhtes, olid ka sellest johtuvalt tehtud lõppjäreldused teravad.

Rootsi põgenenud eestlastelt on saabunud teated, et Nõukogude Liit tahab neid enda kätte saada. Nõukogude saatkond olevat avanud abiasutused, sealt otsitakse põgenik üles, talle tuntakse kaasa, esitatakse küsimusi põgeniku vajaduste ja kannatuste kohta jne. Talle pakutakse igasugust abi, nagu näiteks raha, riideid, jalanõusid, töövõimalusi ja korterit. Ametnik ei ütle aga kunagi, millise riigi huvides ta töötab. Nimetatakse ainult abikomiteed ja lastakse välja paista, et kõik on Rootsi algatus, kuna asjaajamine käib tõlgi abil rootsi keeles. Saadud abi eest võetakse ühele kaheosalisele lehele kaks allkirja, eraldi raha ja asjade eest. Selle blanketi tekst olevat ka rootsi keeles. Hiljem antavat sellele isikule välja nõukogude pass ja selle põhjenduseks esitatakse avaldus, millel on kaks selle isiku allkirja. Üks allkiri kinnitab seda, et isik tunnistab ennast nõukogude kodanikuks ja taotleb vastavat passi ning teine allkiri kinnitab saadud abi.

Niisuguste nõukogude passidega varustatud isikud on osaliselt saadetud Nõukogude Liitu ja osaliselt Inglismaale. See olukord on teatud ringkonnad ärevile ajanud, kuna sellega olevat igasugused põgenemisvõimalused ära lõigatud, sest seoses sündmustega Soomes langeb ka sinna põgenemine ära.

Eesti Omavalitsuse juhi kõne küüditamise mälestamispäeval 14.06., mis meenutas pastori jutlust, on veelgi süvendanud elanikkonnas pe-

sitsevat pessimismi. Oli kuulda, et kui isegi Eesti Omavalitsuse juht ootab bolševike vastu abi jumala poole pöördumises, siis peab eestlaste tulevik tingimata olema lootusetu. Samas jättis 22.06. Idasõja alguse aastapäeva kõne kuulajatele hea mulje.

Märkimisväärne huvi seoses admiral Pitka saabumisega tagasi koju on nüüd raugenud. Üldised arvamused on: 1) Pitka saabus koju konkreetse kutse põhjal, et tõsta oma propagandaga sõjaväkke kutsutute meeleolu, 2) Pitka olevat tulnud ilma igasuguse tagamõtteta, kuid siinsed võimud kasutavad teda selsamal propagandistlikul eesmärgil. Igatahes on tal propagandisti väljanägemine, millest tingituna tema edasised kõned ei avalda mingit muljet, sest nagu siinsed kogemused näitavad, võtab elanikkond kõike vastu ebausaldavalt, mis on seotud propagandaga.

Saaremaal vahistas välisandarmeeria või GFP[1] ühe Omakaitse mehe ja ühe Omakaitse kompaniiülema, kes olid maha lasknud kaks ringihulkuvat vene sõjapõgenikku. Kohalike elanike hulgas kritiseeriti seda vahistamist teravalt ja see põhjustas saksavaenulikku meeleolu, sest üldise arvamuse järgi oli omakaitselaste tegu täiesti õigustatud, kuna venelasi on korduvalt hoiatatud ringihulkumise ja kerjamise eest, sest nad levitavad tähnilist tüüfust.

Üldiselt ei puuduta kohalikke eriti venelaste küsimus[2], kuna on tähtsamaidki asju. Teiseks on maal tööjõupuudus nii suur, et vaatamata venelaste madalale töökvaliteedile, kasutatakse neid hädaabinõuna tööde tegemisel. Ikka rohkem on kuulda hääli, mis nõuavad venelaste liikumisvabaduse piiramist, kuna eriti kardetakse nakkushaiguste levimist.

c) Rootslased Eestis

Rootslaste elu kulgeb praegu ümberasumise tähe all. Kuni praeguseni on sõitnud välja Paldiskist 12.06. üks laev 400 rootslasega ja Rohukülast 20.06. laev umbes 300 rootslasega. Ümberasumise tõttu jäävad külad talude kaupa tühjaks ja pooltühjaks. Rootslased püüavad tühjaksjäänud taludele rentnikke leida, kellele nad jätavad kogu majapidamise koos elusa ja elutu inventariga. Tuleb ette juhtumeid, kus notariaalselt kinnitatud haldaja on omakorda varanduse järelvaataja ja

---

[1] Välisandarmeeria (*Feldgendarmerie*) – Wehrmachti sõjaväepolitsei; GFP (*Geheime Feldpolizei)* – Salajane välipolitsei, Wehrmachti sõjaväepolitsei luure- ja vastuluureorgan.

[2] St probleemid Saksa okupatsioonivõimude poolt Idas mahajäetud aladelt Eestisse evakueeritud venelastega.

rentniku tegevuse kontrollija. Rootsi talude peamised rentnikud on Nõukogude aladelt, samuti ka Narvast ja selle ümbrusest evakueeritud eestlased ning Haapsalu ja selle ümbruskonna elanikud. Kohalikud eestlased ei usu, et nõukogude eestlastest saaks palju tööd ja jõudu nõudvate talude pidajad ja öeldakse juba ette ära, et viie aasta jooksul lagunevad neile usaldatud varandused ja nad jätavad talud maha. Nõukogude venelasi, kes ka on asunud rootsi taludesse, ei peeta üldse võimelisteks iseseisvalt talumajapidamist juhtima.

Ümberasumise põhjuseks on rootslaste hirm bolševike tagasipöördumise ees ja sellele lisaks veel teisi põhjuseid, nagu näiteks soov sõjast eemale rahulikule emamaale tõmbuda, jõuda omade juurde (paljudes peredes on kohale jäänud ainult naised ja lapsed, kuna mehed on juba varem illegaalseid teid pidi oma elukohtadest lahkunud) jne.

Rootslaste lootus pärast sõja lõppu Eestisse tagasi pöörduda kutsub eestlastes esile kriitilise suhtumise, kusjuures toonitatakse, et kui nad rasketel aegadel põgenesid, siis pärast seda, kui mahajääjad on kõigist raskustest üle saanud, ei tarvitsevat rootslased enam tagasi pöörduda.

Pärast seda kui rootslastele teatati, et lähemal ajal pakutakse neile kõigile võimalus ümberasumiseks, on rootslaste põgenemine peaaegu lõppenud.

d) Venelased Eestis

Kestev vaikus Idarindel, eriti aga rinde põhjalõigu stabiliseerumine, on aruandlusperioodil teinud bolševistlikult meelestatud venelaste hoiaku vaoshoitumaks kui seni. Nõukogude suurrünnaku ootuses, selle peatsele algusele lootes, jäädi äraootavale seisukohale ja jälgiti olukorra kujunemist. Kuu teisel poolel tõi venelaste ringkondadesse elevust bolševike rünnak Idarinde kesklõigus, kuna nõukogude üksuste kui rahvuskaaslastest koosnevate vägede vastu tuntakse sümpaatiat ja neid oodatakse Eesti pinnale kui päästjaid.

Eelpool nimetatud ilmingud on tugevamad Nõukogude Liidust Eestisse evakueeritud venelaste hulgas ning Peipsi ääres ja Petseri maakonnas elavate venelaste hulgas. Selle põhjal võib otsustada, et venelaste suhteline tagasihoidlikus viimastel nädalatel on ajutise iseloomuga ja nende põhimõtteline poliitiline hoiak ning suhtumine sakslastesse ja eestlastesse on jäänud muutumatuks.

On põhjust rõhutada Petseri maakonnas elavate venelaste hoiakut ja arvamusi: samal ajal kui sealsed eestlased on hirmu täis, et neid ei evakueerita ja nad langevad Punaarmee tapahimu ohvriks, kardavad venelased sundevakueerimist ja proovivad ennast sellest igal juhul

kõrvale hoida. Seejuures kaldub üldine avalik arvamus oletama, et bolševikel õnnestub Eestisse sisse tungida.

Peipsiäärsetesse valdadesse paigutatud vene sõjapõgenike hulgas ollakse rahulolematud tarbeasjadega ebapiisava varustamise pärast, kuna paljud evakueeritud perekonnad tulid Eestisse Nõukogude Liidust, ilma et neil oleks midagi märkimisväärset kaasas olnud. Kuna enamus evakueeritud venelasi on paigutatud riigimõisatesse, siis tööjõulised saavad varustust riigimõisa töötajatele määratud kogustest. Töövõimetute nagu raukade, alaealiste ja haigete varustamine käib ERÜ[1] vene sektsiooni kaudu, mis ei ole aga võimeline kõiki nõudmisi rahuldama. Kuna vene perekondades tööjõuliste inimeste protsent on tavaliselt väga kõrge, siis suurem osa sõjapõgenikke jääb ERÜ varustamisest ilma. Sellist situatsiooni võrreldakse olukorraga Nõukogude Liidus, kusjuures leitakse, et elu Nõukogude Liidus oli parem.

Oma madala haridustaseme tõttu kalduvad vene sõjapõgenikud olukorra hindamisel lähtuma ainult materiaalsetest eelistustest ja sellest tulenevalt valmistavad nad ette ülivastuvõtlikku pinda bolševistlikule agitatsioonile. Sellega võitlemiseks on vajalik teha nii evakueeritud kui ka bolševismivastaselt meelestatud kohalike (Tartu maakond) venelaste hulgas tugevdatud antibolševistlikku propagandat. Terav puudus on aktuaalsest kirjandusest, kuna tasuta seinaleht vene kogukonnale ilmub ainult kaks korda kuus ja seinaleht ei suuda seda ülesannet täitma. Selle tulemuseks on iseenesest mõistetavalt ebapiisav informatsioon aktuaalsete päevasündmuste kohta ja nii on tekkinud äärmiselt soodne pinnas igasuguste riigivaenulike kuulduste levimiseks. Puudub põhjus oletuseks, et kommunistlikud agitaatorid jätaksid selle olukorra kasutamata. Silmatorkav on vene rahvusgrupi usaldusvalitsuse tegevusetus, mis ei ole senini suutnud ära teha midagi märkimisväärset.

Sellel kevadel tekitas Kiviõli töölisrajoonis elavate sõjapõgenike hulgas ärevust sundevakueerimine tööstusrajooni valdadest, mis viidi läbi piirkonnakomissari korralduse alusel. Venelased pöördusid selles küsimuses toetuspalvega Tallinna vene usaldusvalitsuse poole, kusjuures nad andsid olukorrast täiesti vale pildi. Nimelt nad selgitasid, just nagu oleks kõik endised kohalikud vabariigiaegsed vene perekonnad sundevakueeritud. Tegelikult on senine sundevakuatsioon läbi viidud vaid osaliselt ja seda kahel põhjusel:

---

[1] ERÜ – Eesti Rahva Ühisabi, sotsiaalhoolekande organisatsioon, asutati 1941. a. esialgu sõjategevuse ja punase terrori tõttu peavarju ja vara kaotanud inimeste abistamiseks, hiljem laienes tegevus märgatavalt.

1) vältimaks tööstusrajoonis poliitiliselt kahtlaste elementide kogunemist 2) takistamaks rinde tagalas partisanirühmade sidepidamist ja nende võimalikku tegutsemist. Ikka ja jälle on avastatud partisanirühmi (Muraka soo ja Iisaku). Sundevakuatsiooni alla kuulusid esialgu ainult mittetöötavad isikud ja töötavatest need, kelle eemaldamisel tööprotsessist töö produktiivsus ei kannatanud; välispolitsei koostöös vallavalitsutega peab seda silmas ning arvestab põllumajanduses ja tehastes töötavate töölistega, kusjuures poliitiliselt kahtlased ja selgelt bolševistlikult meelestatud isikud eraldatakse. Vastavalt välispolitsei andmetele kuulub evakueerimisele Maidla vallast 128 ja Lüganuse vallast 144 venelast. Silmas pidades tööjõu puudust, ei ole nende evakueerimist veel läbi viidud, kuna tuleb veelkord kontrollida nende meelsust ja töövõimekust. Suuremas osas on evakueeritavad nõukogude põgenikud ja väiksem osa on Narva ümbruse valdadest pärinevad endise Eesti kodakondsusega vene rahvusest isikud.

Rahulolematus põlevkivirajoonis teenistusse rakendatud Tööstuskaitse ukraina isikkooseisuga üksuste ülalpidamise suhtes kestab edasi. Eriti teravad on suhted V vabrikus. Üldise kohaliku arvamuse järgi peaks ukrainlased oma süütegude eest karistust kandma ja sellele peaks järgnema nende üleviimine. Tööstuskaitse juhti leitnant Marterit ei peeta võimeliseks oma ülesandeid täitma, sest ta ei suutnud oma isikkooseisus distsipliini hoida.

Järvamaal alustas nendel päevadel tööd vastav komisjon, mis korraldab koos Tööameti ja maakonnavalitsustega vene sõjapõgenike Saksamaale töölesaatmist. Esialgu kavatsetakse kuni 1/3 Läänemaa maakonna venelasi evakueerida. On ilmselge, et venelased ei taha Eestist ära minna ja nende ärasaatmine toimub politsei ja Omakaitse järelvalve all.

Administratiivsest seisukohast lähtudes valitseb venelaste küsimuses ülemaaline virrvarr, mis vajab radikaalset reguleerimist. Nii ei olevat Saaremaal mitte ühtegi kompetentset ametiasutust, millel oleks evakueerimisse puutuvatest asjaoludest selget ja vajalikku ülevaadet. Venelastesse puutuvad asjaolud kuuluvad terve rea asutuste, nagu Tööamet, Organisation Todt[1] jne kompetentsi, kuid neil asutustel puuduvad omavahelised suhteid. Siin ja seal ilmuvad välja venelased, kelle kohta keegi ei tea, kes nad on ja kust nad tulevad. Loodetavasti parandab olukorda venelastele isikutunnistuste väljaandmine.

---

[1] Organisatsioon Todt – sõjalise tähtsusega ehitustöid korraldanud ja teostanud organisatsioon.

Sõjapõgenike kasutamine talumajapidamistes on tingitud suurest ja äärmuslikust tööjõu puudusest. Tõsi küll, eestlaste hoiak vene sõjapõgenike suhtes on tõrjuv ja nad näeksid meelsamini nende Eestist väljasaatmist, samas sunnib karjuv tööjõupuudus venelasi tööle võtma. Siin on teatud raskused seotud peamiselt põgenike suurte perekondadega, kuna enamus talumajapidamisi ei oma selliseid ruume, et majutada suuri perekondi. Ka on perekondade tööjõudlus väike, kuna suurem osa perekonnaliikmetest on kas raugad või alaealised. Üks ilmekas näide Järvamaa Särevere riigimõisast: mõisa majutatud 26 Nõukogude Liidust evakueeritud venelasest olevat vaid 6 töövõimelised, ülejäänud on lapsed, raugad ja haiged.

Eestlaste ja venelaste suhted ei ole oma teravust kaotanud. Eestlaste tagasihoidlikkusega on seletatav see, et eestlased kaebavad viimasel ajal vähem venelaste peale ja eestlased, võideldes oma maa ja rahva eksistentsi eest, lepivad venelastega kui paratamatusega. Sakslastele heidetakse ette venelaste lubamatut usaldamist, kusjuures senine venelaste hoiak ja käitumine seda mingil juhul ei õigusta. Vene sõjapõgenikes näevad eestlased täpselt samasugust ohtlikku elementi kui bolševismis, kes esimesel võimalusel oma tõelist nägu näitavad. Eriti rindelähedastes tagalapiirkondades, kus on peaaegu võimatu eraldada partisanidest spioone lojaalselt meelestatud sõjapõgenikest. Ilmekaks näiteks võiks siin tuua ühe ukrainlase avameelse ülestunnistuse politseiülekuulamisel, kelle isiklikuks arvamuseks oli, et just eestlased on venelaste põhivaenlased ja seda kindlat vaatenurka jagavat ka tema rahvuskaaslased.

Imestust ja rahulolematust kutsub eestlastes esile olukord, et nii linnades kui ka maal pole peatatud venelaste kerjamist. Eriti üksikutes taludes, kus on mobilisatsiooni tõttu elamas ainult naised, on tekkinud hirm, et venelased võivad endale kerjamise kõrval lubada ka teisi vabadusi. Korduvalt on vene sõjapõgenikud või siis saksa vormis venelased taludes inimesi ähvardanud, kui nende suhtes ei olda vastutulelikud – "sakslastele annate ja meile ei anna, küll me hiljem juba asjad selgeks teeme". Niisugused ähvardused talude kaupa mõjutavad talusid pidavaid üksikuid naisi, kuid selliste juhtumite kindlakstegemine ja asjaolude lähem selgitamine on raske. Selle olukorra lahenduseks on soovitud venelaste vabadusvõitluse ranget piiramist[1].

e) Rahva tervishoid

[1] St. Saksa sõjaväes teenivate vene üksuste ja nende isikkooseisu tegevusvabaduse piiramist.

Selle kuu jooksul on tüüfusesse haigestunute arv märkimisväärselt kasvanud, eriti Haapsalus ja selle ümbruses, kus haigus isegi ähvardas muutuda epideemiaks. Kuigi otsekohe hakati tegema kaitsesüstimisi, laienes haigus üsna kiiresti ja esines ka arvukalt surmajuhtumeid. Kaitsesüstimise edukat kulgu takistas vastavate medikamentide puudumine ja vältimatu oli ka vahepeal üks periood, kus pidi kaitsesüstimised peatama, sest medikamentide tagavara oli ära kasutatud.

Elanikkonna hulgas valitseb haiguse levimise ees suur kartus, mis suurenes veelgi enam olukorras, kus vaatamata kohese ravi kõikidele võimalustele suri haiglapersonalist kolm õde.

Tartu maakonnas on registreeritud 14 tüüfuse juhtumit, Rakveres ja Virumaal 7 paratüüfuse juhtumit, 13 korral kõhutüüfust, Kohtla-Järvel 7 juhtumit paratüüfust, 6 korral kõhutüüfust. Mujal on ainult üksikjuhtumeid. Difteeria levimises võib üldiselt märgata langust (Viru, Pärnu, Petseri maakonnad). Tartu maakonnas püsib haigestumine peaaegu endisel tasandil.

Kuigi eelnevatel kuudel levis ka tähniline tüüfus palju tsiviilelanikkonna hulgas (Rakvere, Petseri ja Pärnu maakonnad), on sellel aruandluskuul täheldatud haigestumise langust. 28.5.–3.6.44 registreeriti tsiviilelanikkonnas 54 juhtumit. 4.6.–10.6.44 oli vastav arv juba 34 langenud. Ka sõjapõgenike hulgas (Petseri, Järva jt maakonnad) on haigestunute arv samal ajavahemikul langenud 69–32.

Tähnilist tüüfust levitavad peamiselt vene sõjapõgenikud, kes ei püsi ühes kohas, vaid hulguvad pidevalt ringi ja levitavad niimoodi seda haigust oma täidega. Tsiviilelanikkonna hulgas on see seisukord kutsunud esile terava rahulolematuse. On täheldatud, et tähniline tüüfus levib väga laialt vanadekodudes. Nii näiteks on Rakvere vanadekodus tähnilisse tüüfusesse haigestunud üle 40 isiku, kusjuures surmajuhtumite arv on 10. Hiljuti haigestusid 16 isikut. Peale selle esineb tähniline tüüfus veel Tallinna Töö- ja Kasvatuslaagris[1], aruandlusperioodil levib see aina laiemalt ja kuna kohapeal puuduvad võimalused täidest lahtisaamiseks riiete aurutamise teel, siis olevat sinna toodud sõjaväe täipuhastusvagunid. Üks nendest olevat korrast ära ja pealegi puudub vedur, nii et seda ei saavat praegu üleüldse kasutada.

Viru maakonnas koos Rakvere linnaga, samuti Abja, Mõisaküla, Kilingi-Nõmme, Raudna, Viljandi ja Rimmu ümbruses on puhkemas marutaud. Rakveres teevad süste kohalikud maakonnaarstid, teistest kohtadest on isikud, kes olid kokkupuutes marutaudikahtlaste loomadega, saadetud ravile Tartusse.

---

[1] Tallinna Töö- ja Kasvatuslaager – Tallinna keskvangla nimetus.

Üldiselt näitab haigestumiste arv langust, kusjuures oma mõju on kevadisel värskel vitamiinirohkel juurviljal, mis võimaldab valmistada mitmekülgsemat toitu.

Aruandlusperioodil toimus ka 1943. a. sündinud laste sundvaktsineerimine, millest küll paljud vanemad ära ütlesid, kuna kasutatav vaktsiin olevat olnud halva kvaliteediga. Viljandis vaktsineeriti väikelapsi juuni algul isegi teist korda, kuna eelmise aasta vaktsiin ei mõjunud. Olukord ravimitega on jätkuvalt sama. Apteekides puuduvad vitamiinid, jood, südamerohud jne. Suur puudus on palaviku alandavatest ravimitest ja paljudest muudest ainetest (salitsüülnaatrium, vaseliin, elavhõbe, soolhape, hapnik, mentool ja vigantool), mis on vajalikud oluliste ravimite valmistamisel.

Pärnu haigla nakkushaiguste osakond ei suuda kõike haigestunuid voodite puudumise tõttu vastu võtta. Nii on viimasel ajal ainult nakkuslikku ajupõletikku haigestunud inimesed haiglaravile võetud, teiste puhul on vältimatu kodune ravi.

Kõikides maakondades kritiseeritakse valjult ja teravalt arstiabi võimalusi ja selle olukorda. Arstide leidmine valmistab suuri raskusi juhtumitel, kus arstiabi on kiiremas korras vältimatu. Sageli ei leita ühtki arsti, kes oleks valmis haiget tema kodus läbi vaatama. Koduvisiitidest keelduvad arstid põhjendusega, et neil ei ole selleks ei aega ega ka liiklusvahendeid. Igapäevaseks nähtuseks on, et arstid lasevad kodus arstiabi vajavatele haigetele ütelda, nad ei olevat kohal või siis keelduvad haigeid pärast vastuvõtuaega läbi vaatamast. Linnades on palju arste, kes kartes terrorirünnakuid[1] lähevad maale. Kuna aga terrorirünnakud Eesti linnadele võivad ka tulevikus korduda, on täiesti lubamatu, et arstid ööbivad massiliselt maal, või siis mingil muul põhjusel ei ole elanikele kättesaadavad.

Meie eraapteekide taasprivatiseerimine liigub oma lõpu poole. Senini on antud notariaalsed omanditõendid 120 apteegiomanikule, kusjuures 26 omanikku peavad veel reguleerima oma suhteid saksa ümberasunute usaldusvalitsusega. Peale mainitud apteekide on tegevad veel 55 apteeki, mis kuuluvad linna- ja maakonnavalitsustele ning haigekassadele või on omaniketa ja renditud farmatseutidele.

Aruandlusperioodil alustasid tööd Pärnu ja Haapsalu mudaravilad, mida majandavad Eesti Kutsekogud[2]. Kuigi pärast mudaravilate tegevuse lõpetamist eelmise aasta sügisel oldi arstide ringkondades oma kogemuste põhjal arvamusel, et meditsiinilisest aspektist lähtudes ei

---

[1] St. nõukogude lennuväe õhurünnakuid.

[2] Eesti Kutsekogud – Saksa okupatsiooni ajal loodud riiklik ametiühinguorganisatsioon.

ole mudaravilate majandamine Kutsekogude kaudu õige ning oleks hoopis loomulikum, kui Tervishoiuvalitsus võtaks mudaravilate juhtimise üle, ei ole ka sellel aastal tehtud mingit muudatust.

Käesoleva kuu alguses laienes tööliste rahulolematus sellega, et linnast maale saadetud lapsed peavad olema sealsetes lastekodudes mustuses ja nad on täitanud, mõnedel olevat ka nahalööve. Küsitakse, milleks nende emad siis töötavad, kui laste eest ei hoolitseta.

On kuulda kohaliku elanikkonna teravat kriitikat Haapsalu eesti SS-sõjaväehaigla aadressil, mis asub endises Laidoneri sanatooriumis ja kuulub Kindralinspektuuri alluvusse, kuna seal valitsev kord jätab palju soovida. Nii olevat haigetele antud kasutada tüüfusehaigete pesu. Praegu olevat seal kahtlane ühe kaevu vesi. Haapsalu Noorte Malevast saadeti halastajaõdedena tööle 5 tütarlast, kellest 3 on juba langenud tüüfuse ohvriks. Põhiline rahulolematus on suunatud haigla juhataja dr. Kõivu vastu, kes on noor arst ja kellel ei olevat piisavalt kogemusi. Süüdistatakse ka lohakust ja tegevusetust. 15.6.44 avati Viljandis Kindralinspektuurile alluv sõjaväehaigla, kus nüüd on ravil Viljandis asunud eesti sõdurid. Haiglas on 220 voodikohta. Praegu viibib haiglas 104 haiget, kes on põhiliselt ületoodud saksa välilaatsaretist. Haigla avamine leidis kohalikus seltskonnas ja sõjaväelistes ringkondades positiivset vastukaja ja see leevendas senist laiaulatuslikku rahulolematust ja kriitikat eesti sõjaväehaigla rajamise viivitamise pärast, mille põhjusena nähti saksapoolseid takistusi.

Aprillis 1944 registreeriti Eestis 377 abielu (1939–992, 1942–578, 1943–757), 1411 sündi (1939–1635, 1942–1801, 1943–1503) ja 2656 surmajuhtumit (1939–1450, 1942–2005, 1943–1645). Samal ajavahemikul registreeriti Tallinnas 96 abielu (1943–147), 111 sündi (1939–188) ja 339 surmajuhtumit (1943–229).

4. Haldus ja õigus

a. Haldus

Üldine olukord. Haldusasutused tegid juunis oma jooksvat tööd. Põhimõttelisi muudatusi nii põhialustes kui ka administratiivaparaadi juhtivas seisundis ei esinenud. On teatavaks tehtud mitmed muudatused eesti haldusasutuste juhtkonnas ja välispolitseis.

Eesti Omavalitsus. Eesti Omavalitsuse juht on astunud samme Petseri ja Läänemaa maavanemate ja osade prefektide ümberpaigutamiseks. Need algatused tegi dr. Mäe ja nad on sedavõrd varjatud loomuga, et asjasse puutuvatele isikutele tehti see alles siis teatavaks, kui dr. Mäe oli küsimuse juba printsipiaalselt otsustanud. Üldiselt oli haldusasutustel selline mulje, et ümberpaigutamised viiakse läbi ülimalt salaja, vastavaid isikuid nendesse asjaoludesse pühendamata.

Politsei. Esmalt tehti prefektide ümberpaigutamise plaan teatavaks aprillis. Seejuures oodati ka Julgeolekupolitsei seisukohavõttu. Lähtudes vastavast kriitikast, ei tunnustanud kindralkomissar täielikult kandidaatide valikut ja ettepanek saadeti tagasi dr. Mäele veelkordseks ümbertöötamiseks ja uuesti esitamiseks. Seepärast andis dr. Mäe Eesti Politseivalitsuse direktorile, kolonelleitnant Sinkale ülesande teha uus plaan. Uut plaani tunnustasid kindralkomissar ning *SS* ja politseijuht Möller. Selle plaani kohaselt toimuvad ümberpaigutamised ja uute isikute prefektideks nimetamised alljärgnevalt (Eesti Omavalitsuse juhi päevakäsk nr. 155, 23. juuni 1944):

"Alates 1.7.44 nimetatakse ametikohtadele:
Tallinna prefekti asetäitja – M. Laas
Harju prefekt – Jaan Reio
Järva prefekt – August Priks
Petseri prefekti asetäitja – Aleksander Paring
Võru prefekt – R. Uus
Valga prefekt – Osmo Tammemägi
Saaremaa prefekti asetäitja – Julius Laas
Läänemaa prefekt – A. Miller
Tallinna abiprefekt – Peeter Kutsar
Allkiri dr. Mäe"

Eelnimetatud päevakäsu tegi 27.6.44 teatavaks Eesti Politseivalitsuse direktor.

Eesti Omavalitsuse juhi päevakäsuga nr. 287, 22.6.44 arvatakse senine Võru-Valga prefekt kapten Ernst Lübik alates 1.7.44 ametnike reservi. Ümberpaigutamised tehakse alljärgnevalt: Tallinna prefekti asetäitjaks saab senine Valga prefekt M. Laas. Tallinna abiprefekt R. Uus saadetakse Võrru. Valga prefektiks saab Saare-Lääne abiprefekt Tammemägi. Saaremaa prefektiks viiakse üle Harju prefekt J. Laas. Harju prefektiks saab Järva abiprefekt J. Reio. Järva prefektiks läheb Narva abiprefekt Priks. Petseri prefektiks saab praegune abiprefekt Paring. Lääne prefektiks pannakse senine Tallinna prefektuuri administratiivasjade juhataja Miller.

Asjatundjate hulgas kritiseeriti eriti ümberpaigutamiste viisi. Asjaosalised said käesoleva kuu 27. päeval telefonogrammi, kus neid paluti 28. Tallinnasse ilmuda ja neid kohustati 30. juuniks uued ametikohad üle võtma. (Praegune Haapsalu prefekt Tammemägi) Kuna neid eelnevalt ei informeeritud, on kuulda rahuolematuid hääli, sest ajapuudusel ei saanud enam korraldada isiklikke ja perekondlikke asju.

Oma senistelt juhtivatelt ametikohtadelt Tallinna prefektuuris lahkuvad kaks isikut. Seepärast võib oletada, et Tallinna kui ühe suurima prefektuuri juhtimisel tekivad uuel prefektil raskused. Ka on kritiseeritud Tallinna uue prefekti asetäitja isikut, M. Laasi, keda tuntakse kui vastavate vajalike oskusteta isikut, kes proovib asjade käike nii korraldada, et ta isiklikult jääb vastutusest ja otsustamisest kõrvale.

Eesti Politseivalitsus esitab sellel nädalal Omavalitsuse juhile tutvumiseks uue määruse, mille põhjal viiakse politseialal läbi järgmised muudatused:

a) abiprefektuurid muudetakse prefektuurideks,

b) Politseivalitsuse senise 3 peaosakonna asemele moodustatakse 8 osakonda ja

c) Narva prefektuuri rakendusala määratakse kindlaks tulevikus[1].

Eesti Politseivalitsusel oli senini 3 peaosakonda: 1. välispolitsei, 2. majandus ja 3. tuletõrje. Uue määruse põhjal kujuneks Eesti Politseivalitsus järgmiseks: I osakond: organisatsioon ja materiaalne õigus, II osakond: personaalasjad ja väljaõpe, III osakond: inspektsioon ja juhtimine, IV osakond: majandus, V osakond: relvad, side- ja transportala, VI osakond: tuletõrje ja õhukaitse, VII osakond: raudteepolitsei ja VIII osakond: sanitaar- ja veterinaarala. Kuna see plaan ei ole veel jõus, siis ei ole ka ümberkorralduse tulemuste kohta kriitikat kuulda. Eesti Politseivalitsuse uus organisatsioon on vastavuses Ost-

[1] Narva prefektuuri territoorium oli juuniks 1944 juba Punaarmee poolt vallutatud või otseselt rindepiirkonnas.

landi riigikomissari juures oleva kõrgema SS ja politseijuhi ettekirjutusega 27.12.43 SS ja politseijuhile Eestis.

Maavalitsused. Vastavalt Eesti Omavalitsuse juhi korraldusele on alates 1.7.44 Läänemaa maavanemaks määratud senine Petseri maavanem Koolman. Senine Läänemaa maavanem P. Mutt viiakse üle Rahvakasvatuse Peavalitsuse koosseisu. Et võimaldada Mutile tema senisele ametikohale vastavat kohta, seatakse Rahvakasvatuse Peavalitsuses sisse uus ametikoht – propagandajuht. Kuuldused sellest üleviimisest said alguse juba kuu esimesel poolel, pärast seda, kui Koolman käis dr. Mäe jutul ja läks Haapsalusse endale korterit otsima. Samal ajal oli Läänemaa maavanem inspekteerimisringsõidul Hiiumaal ja uuesti kodus olles, sai ta oma alluvatelt ametnikelt teada, et tema asemel määratakse uueks maavanemaks senine Petseri maavanem Koolman.

P. Mutt sõitis Tallinnasse, et dr. Mäe juures seda kuulujuttu selgitada. Dr. Mäe olevat Mutile selgitanud, et tema kui kõige noorem maavanem peab oma ametikoha Koolmanile vabastama. Koolman ei saavat Petseri maavanemana edasi töötada, kuna tema suhted piirkonnakomissar Boecking'iga ei olevat siirad. Koostöö katkemise põhjustas piirkonnakomissari venelasi soosiv hoiak, kuna aga Koolman on tuntud venevastase isikuna. Küll aga on Boecking'i suhtumine venelastesse viimasel ajal muutunud, milleks andis põhjuse ühe Petseris haarangul kinnivõetud kommunisti juurest leitud Boecking'i iseloomustus. Selles olevat kiitvalt esile tõstetud Boecking'i hoiakut venelaste suhtes, edasi olevat seal selgitatud, et see kergendavat suuresti nende tegevust. See kõik tehti Boecking'ile teatavaks ja sellest hetkest peale on Boecking'i hoiak venelaste suhtes muutunud. Sellele vaatamata ei ole Koolman suutnud luua aktiivseid suhteid koostööks piirkonnakomissar Boecking'iga ja töö edukuse huvides peab Koolmani rakendama mõne teise maavalitsuse juhatamiseks. Kuna aga laiadele haldusringkondadele ei ole üleviimise põhjused teada, nähakse siin vaid seda, kui kerge on isiklikest motiividest lähtuvalt dr. Mäe mõjutamine ja et Eesti Omavalitsusel ei ole kindlat ja sihiteadlikku halduspoliitikat.

Petseri ajutiseks maavanemaks on pandud senine maavanema teine abi Keerdoja. Keerdoja oli iseseisvusajal Tartu maavalitsuse revident ja tema senise tegevuse kohta ei ole kuulda midagi ebaväärikat.

Saaremaa maavanema Paasi tegevusega ei olda koha peal rahul. Põhjuseks on Paasi otsustusvõimetus ja hirm ise väiksemagi küsimuse üle otsustada. Ka ei julge Paas sakslaste ees oma seisukohti kõva häälega välja öelda ja ennast kaitsta, vaid võimalust mööda väldib ta nendega igasuguseid arusaamatusi. Temale alluvate ametnikega tuleb

sageli ilmsiks ka tema toores käitumine. Võimalust mööda on Paas oma sugulased sõjaväeteenistusest vabastamist võimaldavatele ametikohtadele tööle pannud. Maavalitsuse tegelikku tööd juhib ja teeb ära maavanema abi Puu. Puu on energiline ja otsustusvõimeline. Paasi kahevaheloleku ja võimetuse pärast ei ole Puu saanud võimalust asuda tööle kogu energiaga ja sellel põhjusel esitas ta 5 kuud tagasi oma lahkumisavalduse. Maavanem Paas lükkas selle tagasi. Silmas pidades töö edukust oleks vajalik Paas ümber paigutada mingile teisele ametikohale ja panna vakantsele kohale maavanema abi Puu.

Linnavalitsused. Juunis tehti linnavalitsustes 1944/45. aasta eelarveid ja aeti korda teisi jooksvaid asju. Kindralkomissariaat pidas nõu Sisedirektooriumiga, kus arutati Kohtla-Järve ja Kiviõli linnadeks kinnitamise kiirendamist. Kindralkomissariaat leiab probleemi lahendamise kiirendamise olevat hädavajaliku, kuna Kohtla-Järve ja Kiviõli tehasetöölisi on linnaelanikena kergem varustada. Sellele osutasid vastuseisu Sisedirektooriumi ringkonnad, kuna edukas varustamine ei sõltuvat mitte ainult omavalitsuse struktuurist, vaid nende käsutuses olevatest kaubakogustest. Töötajate edukas varustamine on küll olemasolevas vormis võimalik, kui tehastele antakse vabaks neile hädatarvilikud kaubakogused. Kuressaare linnapea teeb end linnaelanike naerualuseks, kuna ta käib peaaegu ülepäeviti koos oma naisega metodistide palvemajas. Ka jätab Rebase töö tema ametikohal palju soovida. Kohapeal loodetakse uue linnapea ametisse nimetamist, kuna linnapea autoriteet on palju minetanud tema palvevennaks hakkamisega.

Vallavalitsused. Juunis valitses vallavalitsustes ülisuur tööpinge. Valdades viidi lõpuni kevadkülvipindade kinnitamine ja loomade loendus. Seda tööd viisid läbi vallavalitsuste töötajad. Valdadesse palgalise tuletõrjepealiku ametikoha loomist takistavad sõjast tingitud probleemid. Mobilisatsiooniga on nooremad ja energilisemad mehed sõjaväkke võetud. Järelejäänud talunikud on oma pidevate töödega nii koormatud, et nad ei ole võimelised valla tuletõrjepealiku palgalist kohta täitma. On kuulda arvamusi, et otstarbekas oleks liita kokku tuletõrjepealiku ja kohaliku Omakaitse ülema ametikoht.

Rahvakasvatuse peavalitsus. Eesti Omavalitsuse juhi otsusega nr. 26, 30.3.44 määrati Kirjastamise- ja Spordiametite üleviimine Rahvakasvatuse peavalitsuse koosseisust Haridusdirektooriumi alla, hiljem viidi Haridusdirektooriumi alluvusse Aktuaalse Ajaloo Arhiiv ja vaba-

haridustöö[1] alad. Tegelik üleviimine toimus 1.6.44. Nimetatud alad liidetakse kokku Haridusdirektooriumi Vabaharidustöö osakonnaks, mida hakkab juhtima endine Narva koolinõunik Pikkoja.

Küsimus Rahvakasvatuse peavalitsuse Pressiameti ümberkujundamisest ei ole tänini lahendust leidnud. Takistused näivad olevat ajakirjandusjuhi ametikoha täitmisel, kuna sinna ei leita sobivat isikut.

Korterite üürimine sõjaväelastele. Kuni 1.2.44 eraldas Sisedirektoorium linnavalitsustele avanssi, millega tasuti sõjaväelaste korteriüürid. 1.2.44. tehtud määruse põhjal peab sõjaväelaste korteriüürid maksma kohalike omavalitsuste kassadest. Tasa-arvelduste alusel tehakse Kindralkomissariaadi kaudu tagasimakse. Sõjakulude osa[2] maksmisega kulutasid kohalikud omavalitsused ise kõik vabad summad ära ja senini pole esitatud arvetele Kindralkomissariaadi kaudu tagasimakseid tulnud. Sellepärast näiteks oli Viljandi linnavalitsusel võimalik välja maksta märtsikuus sõjaväelaste korterite üüre ainult 50000 RM ulatuses. Korteriomanikele pole sõjaväelaste korteriüüre aprilli-, mai- ja juunikuu eest makstud. Sellest tingituna on kuulda ka korteriomanike rahulolematust kohalike omavalitsustega.

Sõjapõgenike valitsus. Praegu tegelevad komisjonid vene sõjapõgenike transportimisega Tamsalu ja Viljandi põgenikelaagritesse. Komisjone juhib inspektor Enke (filtreerimiskomisjoni juhataja). Komisjonid on tegutsenud Viljandis, Järvamaal ja Põllkülas umbes kaks kuud. Valitsuse andmetel on sellel ajavahemikul ainult 350–400 venelast ära saadetud. Maal ei vaadata seda hea pilguga, et tööjõulised sõjapõgenikud võetakse taludest ära, kuna nad laagrites on suurema osa ajast tegevusetud.

Raudtee sõiduload. Alates 26.6.44 on Kindralkomissariaadi administratiiv-majandusjaoskond Tallinna prefektuurile nädalas 500 raudtee sõiduluba kinnitanud. Senini tohtis Tallinna prefektuur päevas välja anda kuni 300 raudtee sõiduluba. Raudtee sõidulubade arv on sedavõrd väike, et nendest ei jätku isegi ametiasutustele vältimatuteks

---

[1] Vabaharidustöö – täiskasvanud kodanikkude vaimset ja kõlblat eneseharimist taotlev tegevus, peamisteks vormideks rahvaülikoolid, rahvamajad, haridus- ja karskusseltsid, õpiringid jms (Eesti Entsüklopeedia VIII, Tartu 1937).

[2] 1944. a. määrasid Saksa okupatsioonivõimud Nõukogude Liidu vastu peetava sõja kulude katmiseks okupeeritud territooriumitele sõjakontributsiooni (Eesti omavalitsustele määrati sõjakulude osana tasumiseks 6,2 miljonit RM).

püsisõidulubadeks. Nii näiteks esitas “Balt.- Öl”[1] nõudmise 40 raudtee sõiduloale päevas, sai aga ainult 6. Ka ei ole võimalik välja anda raudtee sõidulubasid ametnikele, kes suunduvad maatöödele.

b. Õigus

Võrreldes eelmise aruandlusajaga ei ole sellel perioodil õiguskorras olulisi muudatusi tehtud. Õigusalane tegevus väljaspool Tallinna linna ja Harjumaa piirkonda kulgeb suuremate takistusteta.

Tallinna piirkonnakohtu ja apellatsioonikohtu ruumide probleem on samasuguses seisus edasi, nagu see oli eelmisel aruandekuul. Kuna Kohtudirektoorium on korduvalt teinud tulutuid katseid Kindralkomissariaadi kaudu saada mainitud kohtute jaoks vabaks ruume, mis seisavad Saksa Usaldusvalitsus käsutuses, on kohtud kaotanud igasuguse lootuse nimetatud ruumide saamiseks ja on ise asunud mujalt endale ruume otsima. Seejuures näib, et kõige sobivamad ruumid on Toomkuninga tänav 20 a, kuhu pärast remonti paigutatakse apellatsioonikohus. Tallinna ringkonnakohus, mis saaks oma ruumidele lisaks apellatsioonikohtu ruumid, jääks oletatavasti edasi senistesse ruumidesse Rahukohtu tänav 3.

Tallinna ringkonnaprokuratuur ja apellatsioonikprokuratuur saaksid enda käsutusse tulekahjust puutumata jäänud ruumid ülalnimetatud kohtuhoone alumisel korrusel. Selle sama hoone keldrites, mis samuti jäid tulest puutumata, asuvad apellatsioonikohtu, Tallinna ringkonnakohtu ja nende kohtute prokuratuuride arhiivid. Kuna ei ole teada prokuratuuride ja arhiivide paigutamiseks ühtegi sobivat ruumi, siis pöördus Kohtudirektoorium Tehnikadirektooriumile alluva Ehitusvalitsuse poole ja palus nõusolekut tules kahjustatud kohtuhoone kasutatavate ruumide kohale ajutise katuse ehitamiseks. Mainitud palvele vastas Tehnikadirektooriumi Ehitusvalitsus nõusolevalt. Kuid kindrakomissarile alluv Tehnika peaamet tõmbas sellele ettevõtmisele kriipsu peale. Põhjuseks tuuakse ajutise katuse ehitamiseks vajamineva puumaterjali puudumine. Juhul kui ei leita võimalust katuse ehitamiseks põlenud kohtumajas kasutatavate ruumide kohale, on apellatsiooni- ja piirkonnakohtu prokuratuur sunnitud lähimal ajal endale kusagilt mujalt ruume otsima. Sama käib ka prokuratuuri ja kohtute arhiivide kohta. Töö jätkamine sellises olukorras on võimatu, kuna praeguse vihmase ilma tõttu lasevad ruumid vett läbi ja võib endale ette kujuta-

[1] Baltische Öl GmbH – Eesti põlevkivikaevandusi ja –tööstusi ekspluateerinud saksa majandusorganisatsioon.

da, milline on see pilt sügisel ja talvel. Raskusi valmistab transport ja regulaarne arhiivitöö.

Kriminaalasjade tunnistajatele ja vabaduses viibivatele kaebealustele toimetas varasematel aegadel kohtukutsed kätte välispolitsei. Kuna aga välispolitsei töökoormus tema väikese koosseisu tõttu on viimasel ajal ebanormaalselt suurenenud, vabastati välispolitsei selle aasta märtsis nimetatud kohustustest ja kohtud kasutasid kohtukutsete saatmiseks posti. Tagajärjeks on ja seda eriti Tallinna piirkonnakohtus, et suurem osa kohtukutsetest tuli kohtutele tagasi, kandes peal kirjakandja märkust "Kirja adressaat pole kodus, keegi ei võta enda peale kohtukutse edasiandmist".

See nähtus venitab kohtuasjade otsustamisel kohtute tööd, kuna ollakse sunnitud kohtuistungeid kohtusse mitteilmunud tunnistajate või kaebealuste puudumise tõttu edasi lükkama. Nende raskuste vältimiseks sõlmisid Tallinna piirkonnakohtu eesistuja ja Tallinna prefekt tulevikuks kokkuleppe, et juhul kui tunnistajad ja vabaduses viibivad kaebealused posti teel saadetud kohtukutsete peale kohtusse ei ilmu, on kohtutel õigus pöörduda kohtukutsete edasitoimetamiseks välispolitsei poole.

Seoses kuu teisel poolel Tallinna Töö- ja Kasvatuslaagris[1] puhkenud nakkushaigustega, on Tallinna kohtute töö seisma jäänud, seda eriti kriminaalasjade osas. Karantiini tõttu ei ole olnud võimalik vahistatuid kohtusse kutsuda, samuti ei saanud neid kohapeal tunnistajatena üle kuulata. Kohtud on sellepärast sunnitud kõik kohtuasjad edasi lükkama vahistatute karantiiniaja lõpuni.

Aruandlusperioodil on Sõjaerikohtu ja selle prokuratuuri tegevus olnud kiire. Ajavahemikus 1.–29.6. on Sõjaerikohtu prokuratuur esitanud kohtuotsuste tegemiseks Sõjaerikohtule 170 süüasja. Selles ajavahemikus on Sõjaerikohtus menetletud 117 süüasja. Kohtuistungeid on peetud kolm korda nädalas. Sõjaerikohtu töös ei ole esinenud ühtegi tõrget.

Ajavahemikus 1.–29.6. on Sõjaerikohtu prokuratuur läbi viinud ca 500 eeluurimisasja. Võrreldes eelmise kuuga on kiirenenud Sõjaerikohtu prokuratuuri asjaajamine, kuna on õnnestunud suurendada kantselei personali. Puudu on veel üks masinakirjutaja.

Kohtunikud suhtuvad tunnustavalt Rendiameti tööle rakendamisse (AB[2] nr.11, 1944, lk. 217) ja loodetakse, et see reguleerib kiiresti ja õiglaselt rendisuhteid. Ainsa puudusena märgitakse ära määruse hilinenud teatavakstegemist avalikkusele.

---

[1] Tallinna Töö- ja Kasvatuslaager – Tallinna keskvangla nimetus.
[2] AB – "Amtsblatt des Generalkommissars in Reval".

5. Majandus

a) Põllumajandus

Teravilja kokkuvõtu aktsiooni raames on ajavahemikul 01.05.–17.06. vilja asendusena üle antud 1256,7 t liha (eluskaalus), sellest 55,8 t sigu. Igas dekaadis antakse keskmiselt üle 500 t vilja, mis tegi ajavahemikus 01.05.–01.07. kokku umbes 3000 tonni. Seega ületab see kogus eelmise aasta samas ajavahemikus üleantud teraviljahulga (1800 t) 1200 tonniga. Kuna teravilja kokkuvõtu aktsioon veel käib, ei saa ka lõplikke tulemusi kindlaks määrata. Alguses valitsenud suur ärevus on märgatavalt langenud. Üldiselt ei täheldatud selle aktsiooni puhul negatiivsemat avalikku arvamust, kui mõne teisegi määruse puhul, mis on talunikele kohustuslikuks tehtud. Aktsioon võeti negatiivselt vastu seal, kus komisjonid olid eriti ranged (Lääne ja Petseri maakonnad) ja kus hilissügisese ikalduse ja hilinenud viljapeksutööde tõttu ei täidetud normikohustusi. Komisjonide töö ei olnud ühtne. Nii näiteks kohustati talunike mõnedes kohtades kariloomi ära andma, teistes kohtades aga vähendati norme, samuti pakuti ka normikohustuste täitmisel erinevaid võimalusi (näiteks Pärnumaal asendati teravili linaga, Virumaal ja Järvamaal kartulitega, Harjumaal juurviljaga jne).

Kevadiste külvitööde läbiviimise täpset ülevaadet on võimalik anda alles 15.07. Kuigi mõnedes kohtades oli raskusi seemneviljaga, võis suuremas osas kevadkülvi läbi viia seemnevilja vastastikku vahetades ja üht teraviljasorti teisega asendades. Saksamaalt toodi sisse umbes 10 000 tonni seemnekartulit (lõplikke andmeid ei ole võimalik veel esitada). Õigeaegsel saabumisel oleks selline kogus olnud piisav, kuna aga osa seemnekartulist saabus veel juuni keskel, siis mõnele põllule külvati kartuli asemel teravilja. Suuri probleeme tekitas meestööjõu puudus. Sõjaväelaste osalemine kevadistel põllutöödel oli rohkem juhusliku iseloomuga. Nendes kohtades, kus sõjavägi oli kohapeale majutatud, ja rindelähedastel aladel võib sõjaväe abi ära märkida. Tuleb tähelepanu juhtida sellele, et sõjaväelased töötasid mõnes kohas oma toidumoonaga ja oma loomatoiduga (hobuste kasutamisel), teistes kohtades aga nõuti palgaks toiduaineid. Põllumajanduslikes ringkondades ollakse üldiselt arvamusel, et talunikud suutsid tänu suurtele pingutustele kevadised põllutööd lõpuni viia. Sööti jäi vaid väike osa põllupinnast.

Kuigi talunikud on uute kõplamiskultuuride suhtes ettevaatlikud, on selleks ettenähtud põllupind mõnes paigas isegi ületatud. Koksagõssi[1] kasvatamisele kannustas lepingulisi kasvatajaid peamiselt nende asendamatuse tõttu sõjaväeteenistusest vabastamine. Näiteks sõlmiti koksagõssi kasvatamiseks järgmised lepingud: Harjumaal 11,5 ha, Pärnumaal 22 ha, Saaremaal 12 ha, Viljandimaal ca 20 ha.

Tõuhobuste arv seisuga 01.03.1944 ulatus kogu maal 11 300, nendest ca 8 200 tori (T), 2 100 ardenni (A) ja 1 000 eesti (E) tõugu hobust. Kogu maal on hobuste sugulavasid 1200, nendest on 200 niinimetatud riiklikud täkud. Kunagise riikliku hobusekasvatuse aretusloomad – 14 täkku, asuvad LO-le[2] kuuluvas Vaeküla mõisas. Nagu tavaliselt, oleks pidanud sellel aastal 5 tõutäkku kokkuleppe kohaselt üle andma hobuste sugulavale. LO keeldub neid ära andmast, seda tehtaks ainult vastava arvu märade vastu. Hobused on head. Põllumajanduse Keskvalitsus kavatseb Virumaal rajada uue A-hobusekasvatuse ja võtta tõuloomad LO-lt üle. Soodsaim koht olevat Vinni, kus on ka head karjamaad. Leedust sissetoodud 4 A-täkku on paigutatud Virumaa hobuste sugulavadesse (taludesse). 3 nendest on usaldusväärsed, samal ajal neljas on nõrga suguvõimega. Tori hobusekasvatuses (seda majandab Põllumajanduse Keskvalitsus) on T-tõuloomi 11 täkku ja 29 mära ja vastavalt 23 ja 23 sälgu. Siin kavatsetakse tõsta hobuste arvu nende juurdekasvuga 160 loomani, mis on vastavuses ka loomatoidu suurusjärgule. Lähematel päevadel kavatsetakse viia Saaremaale Sandla mõisa E-tõuhobuseid 1 täkk ja 10 mära ning sälgudest 7 täkku ja 5 mära.

23.06. ja 24.06. oli Saaremaal kapten Melzer Berliini Majandusstaabist "Ost", et tutvuda E-tõuhobustega. Kapten Melzer väljendas oma rahulolu Saaremaa talupidajate hobustega ja Sandla mõisa seisukorraga. Kuna väikese ja sitke E-tõuhobuse, nn taluhobuse järele on suur nõudmine, siis arvas ta, et nende hobuste kasvatamise edendamine on hädavajalik ja ta soovitas Sandla hobusekasvatust edasi arendada, nii et seal saaks pidada 370 tõuhobust (koos 250 säluga). Reaalne on ka ekspordivõimalus Saksamaale. Esialgu esitas kapten Melzer tellimuse 50 E-tõuhobusele. 26.06. külastas kapten Melzer võidusõiduhobustega tutvumise eesmärgil Tallinna hipodroomi ja lisaks sellele veel rebasefarme Pääskülas ja Rakus. Ka need jätsid talle hea mulje.

---

[1] Koksagõss ehk kautšukivõilill – NSV Liidus 1930–50. aastatel kummitööstuse tooraine kautšuki tootmiseks kasvatatud kultuurtaim.

[2] LO (*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland GmbH)* – Põllumajandamisselts Ostland, saksa majandusorganisatsioon nõukogudeaegsete riiklike ja kollektiiv-majandite ekspluateerimiseks.

Ka on tulevikus tõuveiste kasvatamiseks head võimalused. Senini ei ole lihanormina ära viidud puhtatõulisi veiseid. Praeguse seisuga on 2/3 veistest tõuloomadele lähedased veised, kusjuures ka tõuloomi on piisavalt. Sissetoodud tõuloomade kvaliteediga ollakse üldiselt rahul, kuid osadel pullidel pole pärituoludokumente ja kontrolltõendeid. Ka on arengusuunad Saksamaast erinevad, Eestis tahetakse piimalt saada kõrgemat rasvaprotsenti, Saksamaal on suurem tähelepanu suunatud piimahulga kvantiteedile.

Saksamaalt on ühtekokku sisse toodud 572 tõulammast, nendest on 150 valgepealised oinad ja 20 utte, ülejäänud on mustapealised oinad. Ida-Preisimaalt sissetoodud loomad taluvad siinset kliimat hästi, samas Reinimaalt, Kasselist ja teistest Saksamaa lõunapoolsetest piirkondadest sisseveetud lambad ei talunud kliimat ja haigestusid. Arstid väidavad küll, et osa haigusi (kopsu- ja maksaparasiidid) on juba kaasa toodud, mispärast ka paljud loomad kärvasid. Asjatundjate arvates ei sobi valgepealine lammas siinsete tingimustega, palju mõistlikum oleks siiski olemasolevate ševiotitõugu lammaste paaritamine maalammastega. Ka mustapealiste uttede eksport oleks soovitav, kuna neid võib paaritada nii šropširi kui ka mustapealiste oinastega.

Mingit erilist vastukaja ei saanud 16.06. maakondade talupidajate nõupidamine, millest võtsid osa ka põllumajandusjuhid, maakonna-agronoomid ja põllumajandusametite juhid. Seal arutati põhiliselt teravilja sorditabelit. Talupidajate koosolekuid maakondades ei ole veel korraldatud.

Hetkel on aktuaalseim küsimus järgmise majandusaasta kohustusliku normi suuruse kindlaksmääramine. Senini on Kindralkomissariaat kindlaks määranud ainult sealiha (11000 t, mis vastab eelmise aasta kogusele) ja linnuliha (250 t) normi. Teravilja normi üle peavad aru Kindralkomissariaat ja Turukorraldusvalitsus, kusjuures Kindralkomissariaat on esitanud sama nõudmise, mis eelmiselgi aastal (105000 t). Ka peetakse läbirääkimisi munade normi üle. Selle kindlaksmääramine sõltub põllupinna suurusest hektarites, mis on ka SD seisukohalt tervitatav. Talud jaotatakse vastavalt gruppidesse: 1–10 ha, 10–20 ha, 20–30 ha, 30–50 ha ja üle 50 ha. Esimene grupp peab ära andma hektari kohta 40, teine grupp 35, kolmas grupp 30, neljas grupp 20 ja viies grupp 10 muna. Seejuures määratakse ka kindlaks iga grupi kanade maksimaalne arv. Vastavalt kalkulatsioonidele peaks "Munaeksport" seega hõlmama 37 miljonit muna.

Eriaruanded kalapüügi, loomade loendamise ja külvipinna suurendamise kohta järgnevad hiljem.

Eesti põllumajandusasutustes ja keskühistustes puuduvad andmed Toitlustusmajanduse liidu arengusuundade kohta. Vastavalt varasema-

tele suulistele juhenditele, peaks liidu nõukogu olema komplekteeritud keskühistute juhtivatest isikutest, senini pole seda aga tehtud. Liidu viie auametinimetusega osakonnajuhatajatena (referentidena) peaks rakendama keskühistute spetsialiste. Kolmanda osakonna (piim ja munad) referendiks on määratud härra Gahlnbäck ZHO- st[1], teisi kohatäitmisi veel ei teata.

Juuni keskel said keskühistud (Võieksport, Munaeksport) küsitluslehed tehniliste vahendite korrasoleku ja nende vajaduste kohta. Samas pöörduti keskühistute poole ka palvega anda liidu käsutusse vaba büroomööblit. Liit peaks alustama oma tegevust juulikuu jooksul. Liidu juhataja dr. Strunki väite kohaselt valmistab personali komplekteerimine suuri raskusi, ta tahtvat küll eestlasi ametisse rakendada, aga ikkagi olevat puudus sobivast vabast tööjõust.

Eesti põllumajanduslikud ametiasutused peavad liidu rajamist üleliigseks. Seda põhjendatakse alljärgnevalt: Eestis omavad vastavad majandus- ja varustusalased keskühistud kogu maal oma harukontoreid. Jaotamist viib Kindralkomissariaadi juhtnööride alusel läbi Turukorraldusvalitsus. Kõik need ametiasutused jäävad edaspidi püsima. Pärast muudatusi personali koosseisus (juhul, kui see on vajalik) peaksid need ametiasutused ka teostama turukorralduse. Liit korraldaks saaduste üleandmise Turukorraldusvalitsusele saaduste tarnimisest kokkuostu kohalt kuni vastavate koguste normideks jaotamiseni. Liidule alluksid kõik töötlemisettevõtted, liit oleks vastutav ettevõtete tehniliste sisseseadmega varustamise eest. Näiteks saaks teatud külas ühele veskile määrusi ette kirjutada ainult liit, mitte aga vastav ametiasutus.

Keskühistutele ei ole selgitatud, mis ulatuses nad liidule alluksid, ka ei ole veel kindlaks määratud rahastamine ja selle suurusjärk. Ainsa keskühistuna on ETK[2] lasknud kanda liidu kontole 60 000 RM. See summa sisaldab ühe osana alates 15. jaanuarist ostetud teravilja kokkuosturaha (kokkuostuhind 24 RM 1 tonn, kusjuures liidule peab loovutama iga tonni pealt 4 RM).

SD seisukohast vaadatuna peaks liit oma tegevust alustama juba käesoleva majandusaasta jooksul, st. enne 01.09.44, sellega saaks uuel majandusaastal vältida arusaamatusi pädevusküsimustes.

Toitlusmajandus

---

[1] ZHO (*Zentralhandelsgesellschaft Ost)* – Kaubanduse keskselts Ost, põllumajandussaaduste vaheltkaubandusega tegelenud saksa majandusorganisatsioon.

[2] ETK – Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus.

On välja arvestatud, et majandusaasta lõpuks tekkiv leivavilja puudujääk on ca 10 000 tonni. Impordiga kaeti sellest ca 1500 tonni. Käesoleval ajal ei ole veel puudust leivaviljast. Pagaritöökodadel on aga puudus tööjõust ja küttematerjalist, nii ei ole leiba võimalik piisavas koguses küpsetada. Nende tootmisraskuste tõttu peab osa 34. ja 35. toitlusperioodi leivavajadusest asendama jahuga.

Aruandlusperioodil on tulevased toiduainete normid elanikkonnale juba üldiselt määratud. Toitlusolukord on paranenud või suurema tarnimisega ja hea kalapüügiga. Puudulik lihanormide täitmine ei halvendanud olukorda, kuna liha asendati kalaga. Mais tarniti 349,4 tonni võid (eelmisel aastal 513,0 tonni). Tsiviilsektori vajadus ühes kuus ulatub umbes 420 tonnini. Piisavas koguses suudeti võid alles 34. toitlusperioodil jagada (esimesel nädalal 100 grammi tavatarbijale, teisel nädalal tavatarbijale ettenähtud norm 180 grammi). Probleemideta toimub piimaga varustamine.

Mais ja juunis jagati mitmesuguste asutuste ja ettevõtete töötajatele erikupongide alusel värsket kala ca 800 t, kuna seda ei olnud võimalik kalatöötlemise ettevõtete suure ülekoormuse tõttu töödelda. Pärnus ja Läänemaa rannas toimus jagamine vastavalt püügile. Asjast huvitatud asutused pidid ise organiseerima kalatranspordi, mille tõttu mõnede asutuste töötajad said kuni 15 kg kala, samal ajal kui sõjaliselt tähtsad tehased, kus ei olnud transpordivahendeid, ei saanud üleüldse mitte midagi (näit. Luther[1]). Prooviti maksimaalselt kõik teha, et mitte lasta kalal halvaks minna ja üritati kala võimalikult värskena tarbijani viia.

Varajast aedvilja müüakse avalikult ainult üksikutes kohtades (näiteks Tartu), teistes kohtades toimub müük leti all.

b) Kaubandus, käsitöö ja hinnapoliitika

Kaubandus

Kaupmeeste ülemaaline organiseerimine on jõudnud lõppstaadiumisse, käesolevaks ajaks on ülemaaliselt registreeritud 20 erakaubandusorganisatsiooni. Nende seltside tegevust juhib Üleriiklik Kaupmeeste Seltside Keskliit, kus ollakse ka arvamusel, et loodud seltside arv on piisav Eestile. Killustumise vältimiseks ja samaaegselt organiseerimistöödega planeerib keskliit käesoleval ajal mõnede seltside kokkuliitmist, sest igas üksikus maakonnas on otstarbekas omada ainult üht kaubandusorganisatsiooni. Umbes 90% kõigist erakaubandusettevõtetest on organiseerunud. (Lisa: Seltside nimekiri).

[1] Luther – A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrik Tallinnas.

Kaubandusettevõtetes on viimaste sõjasündmuste tõttu esiplaanil probleemid kaupadega varustamise ja nende kohaletoimetamisega, selle all kannatavad enam era-ettevõtjad kui ühistud. Erilisi raskusi valmistab varustamine normtoiduainetega, kuna neid peab välja jagama teatud kindlatel aegadel. Olemasolevate kaupade õigeaegset saatmist on raskendanud transpordivahendite puudumine ja veel enam transporttööliste vähesus, kuna pärast seda, kui sõjaväest vabastamised asendamatuse tõttu töökohal osaliselt tühistati, võeti paljud transporttöölised sõjaväkke. Ka seni transporttöid teinud sõjavangid on ettevõtetest ära võetud ja pandud kindlustustöödele.

Suuri raskusi valmistab suhkruga varustamine. Turukorraldusvalitsuse juhataja teatas 20.05.44, et normaaltarbijad saavad 33. Toitlusperioodil suhkru kätte korraga kolme, st. 33.–35. perioodi jaoks. Kuna vastava määruse alusel, eesmärgiga oma ladu tühjaks teha, saatis ETK[1] pärast õhurünnakut Tallinnale oma suhkrutagavarad ühistukaubandusse, tekkis paljudes kohtades suhkrupuudus. ETK palus Riia suhkrukeskusest lisasuhkrut, kuna aga see ära öeldi, hakkas ETK suhkrut nendesse kohtadesse, kus valitses puudus, tagasi vedama. Erakordsed raskused olid TKK-l[2] erakaubanduse suhkruga varustamisel, kuna TKK ei tarni vahetult importfirmalt ZHO,[3] vaid ETK-lt, selle suhkrutagavaradest. Suhkruladude hajutamise tõttu ei tarni TKK enam ETK kesk- või harukontoritest, vaid nendest kohtadest, kus on suhkru ülejääk. Ühistutevõrgus valitseb suhkrupuudus veel ainult Rakveres ja Valgas. Erakaubandusvõrgus on puudus suhkrust alljärgnev: Tallinn (koos Harju, Lääne ja Järva maakonnaga) – 23,5 tonni, Viru maakond – 23 tonni, Tartu maakond – 57 tonni, Valga maakond – 21 tonni. Pärnu, Viljandi, Saare ja Petseri maakonnas on erakaubandus suhkruga varustatud rahuldavalt. 27.06.44 pidas üks ETK eestseisuse liige nõu ühistute liidu presidendiga, kes teatas talle, et Riiast on saadetud ETK-le 200 tonni suhkrut. Ametlikku teadet ETK-le selle kohta ei ole veel saabunud.

Ülemaaliselt on soola tarnimine erakaubandusse ebapiisav. Kohaletoimetamise raskused on tingitud laadijate puudusest. ETK pealaos on soola piisavates kogustes, haruladudes aga ainult ühistukaubandusele tarvilik hulk. Käesoleval ajal toimub soola laadimine raudteevagunitesse. TKK on laadimistöödele rakendanud isegi oma kontori-

---

[1] ETK – Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus.

[2] TKK – Tööstus-Kaubanduskeskus.

[3] ZHO (*Zentralhandelsgesellschaft Ost)* – Kaubanduse keskselts Ost, põllumajandussaaduste vaheltkaubandusega tegelenud saksa majandusorganisatsioon.

töötajad. Umbes kahe nädala jooksul loodetakse erakaubandus tõrgeteta soolaga varustada.

Suuri raskusi valmistab ka erakaubanduse varustamine hernestega, mis pidi pühade puhul olema välja jagatud 31. toitlusperioodi lisanormina. Turukorraldusvalitsus ei informeerinud õigeaegselt Rotermanni tehaseid, mis oleks pidanud erakaubandusvõrku varustama, seetõttu ei olnud võimalik herneid kokkuostukohtadest laiali vedada. Käesoleval ajal on umbes 60% koguvajadusest rahuldamata. Puuduva hernekoguse võiks asendada nisujahu jaotamisega, millele me ka juhtisime Turukorraldusvalitsuse tähelepanu, kuna herneste kohalevedu paljudest kokkuostukohtadest on takistatud seoses transpordiraskustega ja on väga aeganõudev. Ühistukaubandus on oma kliendid rahuldavalt hernestega varustanud, kuna ta hankis herneid oma ülesostmisvõrgust.

Rahulolematust põhjustas kaubandusringkondades Turukorraldusvalitsuse juhataja teadaanne 24.06.44, millele vastavalt müüakse Tallinnas, Tartus, Pärnus, Valgas, Viljandis ja Rakveres 34. ja 35. toitlusperioodil, alates 26.06. kuni 20.08.44 leivakupongide ja leivakaardi B eest nisujahu. Veskikeskus võib aga varustuskeskusi piisava jahukogusega alles alates 10. 07. 44 varustada. Arvatakse, et vastava teadaande oleks võinud alles siis edastada, kui nisujahu oleks olnud piisavas koguses jahvatatud.

Kaubanduses valitseb suur nõudmine majapidamiskaupade järele, eriti suur puudus on sööginõudest, keedunõudest, nugadest ja kahvlitest. Varustuskeskused kaebavad ka selle üle, et Kindralkomissariaat väljastab kaarte samade klaaskaupade saamiseks vahetult klaasivabrikust “Lorup”, mistõttu kaupu jagatakse ebaõiglaselt.

Jalanõude müük orderite eest, mis on väljastatud kuni 10.06.44, lõppeb 15.06.44. Kuna müük kestab ainult lühikest aega, ei ole ülemaaliselt rahuldatud ligikaudu 15 000 orderit. 15.06.44 olukorra kontrollimisel selgus, et umbes 60% naistekingadest on väga väikesed (nr. 33–35). Naiste kodusussid on aga peaaegu kõik liiga suured (nr. 39–41). Meestekingade sortiment on rahuldav.

Preemiakaupade hulgas on puudus suhkrust ja sahariinist. Nende kaupadega varustamine on võimalik ainult uute koguste saabumisel. Ülalnimetatud põhjusel ei ole ka preemiapunktide vastu võimalik soola saada. Premeeritud on rahulolematud, kuna mõnedes preemiakauplustes müüakse mahorkast tehtud “rohelisi” paberosse. Pommirünnakus hävinenud majapidamiskaupade asemele, mis olid mõeldud preemiakaupadeks, sai ETK Saksamaalt suurema koguse majapidamistarbeid. Tallinna ETK peaosakond sai juunis majapidamistarbeid väärtuses 160 000 RM ja tema harukontorid väärtuses 40 000 RM. Seejuures jätab soovida kaupade kvaliteet ja sortiment.

Lisa

Üleriikliku Kaupmeeste Seltside Keskliidu liikmeseltsid

1. Tallinna Kaupmeeste Selts
2. Tallinna Eesti Kaupmeeste Selts
3. Tallinna Väikekaupmeeste Selts
4. Ülemaaline Tekstiilikaupmeeste Selts
5. Paberi- ja kirjatarvete Kaupmeeste Selts
6. Eesti Raamatukaupmeeste Selts
7. Hotelli- ja restoranipidajate Selts
8. Tartu Kaupmeeste Selts
9. Tartu Kaupmeeste Ühing
10. Pärnu Kaupmeeste Selts
11. Pärnu Väikekaupmeeste Selts
12. Eesti Kaupmeeste Selts Rakveres
13. Viljandi Kaupmeeste Selts
14. Viljandi Väikekaupmeeste Selts
15. Kaupmeeste ja Töösturite Selts Valgas
16. Eesti Kaupmeeste Selts Võrus
17. Eesti Kaupmeeste Selts Kuressaares
18. Järvamaa Kaupmeeste Selts
19. Petseri Kaupmeeste Selts
20. Läänemaa Kaupmeeste Selts

Käsitöö

Eesti Majanduskoja poolt piirkondlike seltside kaudu loodud käsitööliste abifondid on üldiselt leidnud mõistva ja hea vastuvõtu. Senini on enamasti annetatud rahasummasid ja ainult veidi tööriistu. Kuna käsitöölised vajavad tööriistu rohkem kui raha, on ainult ühel juhul rahaline toetus välja makstud (Pärnus 50 RM). Abifondid otsustasid annetatud summade eest hankida tööriistu ja need siis vajadust mööda välja jagada. Olukord, kus seni ei ole tehtud ühtegi avaldust rahalise toetuse saamiseks, on sellega seletatav, et teistest linnadest evakueeritud käsitöölised ei olnud teadlikud toetuste võimalustest. Hiljem avaldasid sellekohast informatsiooni kohalikud ajalehed. Siiski võib aga oletada, et kuna tööriistu ei ole võimalik saada, on ka huvi rahaliste toetuste vastu väike.

Eesti Käsitööliste Ühingut võib vaadelda kui puhast majanduslikku ettevõtet, mis töötab vahendajana sõjaväe ja oma liikmeskonda kuulu-

vate käsitööettevõtete vahel. Ühingu liikmeskonda kuulub suurem osa tootmisvõimelisi käsitööettevõtteid, mille vahel ühistu jaotab sõjaväelt saadud tellimusi. Vahenduskulude katteks saab ühing 10% tellimussummadest.

Ühistu on jagatud neljaks osakonnaks – Tartu, Viljandi, Pärnu ja Rakvere – ja kaheks esinduseks Petseris ja Kuressaares, kusjuures Järvamaa ja Viljandimaa alluvad vahetult Tallinnale, Valgamaa Tartule ja Võrumaa osaliselt Tartule ja osaliselt Petserile.

Aastavahetusel tehti plaan rajada osakondade asemele iseseisvad ühingud ja Tallinnasse keskühing. Eeliseks pidi olema ühingute suurem tegevusvabadus. Ka oleks siis võimalik ühingutele anda iseseisvaid krediite, millega oluliselt lihtsustuks tellimuse andjate ja käsitööliste vaheline äritegevus. Seni pole seda plaani läbi viidud, eelkõige vastava tööjõu puudumise tõttu. Kuna ühingutel ei ole oma transpordivahendeid, on neil alates rajamisest pidevad raskused materjali ja valmistoodangu transportimisega. Viimasel kuul on tekkinud ka raskused materjali saamisega tellimuse andjalt. Selle tulemuseks on liikmeskonna tööjõu alla 100% töörakendus.

Üldiselt võib mainida, et ühingu tegevus võrreldes 1943. aastaga on tagasi läinud, põhjuseks ülalnimetatud raskused ja ka mobilisatsioon. See kõik ilmnes eriti käibes. Vahendusprotsent oli 1943. aasta lõpus 20 000 RM, sellel kuul aga ainult 7–8000 RM. Eesti Käsitööliste Ühingu juhataja on veendunud, et aja möödudes olukord jälle paraneb.

Hinnapoliitika

Aruandluskuul on hindadedirektor teinud järgmised hinnamuudatused:

14.06.44 anti välja eeskiri ravimtaimede uute hindade ülemmäära kohta, mis jõustus alates 15.06.44. Uus eeskiri lillehindade ülemmäära kohta 16.06.44 jõustus alates 15.06.44.

Nendes eeskirjades ei ole varasemate ja praeguste hindade vahel olulist vahet. 21.06.44 andis hindadedirektor välja määruse põrsaste uute hindade ülemmäära kohta. Uued hinnad on 100% võrra kõrgemad kui varasemad. Veel puuduvad avaliku arvamuse vastukajad.

Kuigi talunikud on rahuoluga võtnud teadmiseks põllumajandustoodete hindade tõstmise, arvatakse, et normeeritud hindadega ei saa siiski nii palju raha, et kõiki vältimatuid kulusid katta, kuna osa tarbekaupa tuleb siiski hankida leti alt. Hobuseostjad imestavad olukorra üle, kus sõjavägi müüb sõjaväeteenistuseks kõlbmatuid hobuseid 500–1000 RM eest, kuigi see hind on seaduspäraselt vastav 1. klassi töö-hobuste hinnale.

Määrus ehitushindade määruse muutmise kohta ei leidnud erilist vastukaja, kuna uus töötunni tasu on ainult mõne penni võrra varasemast väiksem.

Viljavarumisaktsioonil ei olnud mingit mõju sala- ja vahetuskaubitsemisele, kuna see puudutas ainult üksikuid põllumajanduslikke ettevõtteid. Kuna salaviina ajamine pidevalt kasvab, on hindade järelvalve asutused teinud võitluseks sellega igasuguseid ettepanekuid. Prefektide arvates peaks igas suuremas linnas prefektuuri juurde looma kümnest mehest koosneva lendsalga. Maal võiksid konstaablid vahendada informatsiooni teadaolevast salaviinaajamisest ja sellest lendsalkadele teatada. Need võiksid siis haaranguid korraldada, kuna konstaablid ei söanda seda teha hirmust kättemaksu või kallaletungi ees. Otstarbekohaseks peetakse ka trahvide suurendamist ja vanglasse saatmist või töö- ja kasvatuslaagri karistuse määramist, samas andmata võimalust valida rahatrahvi või vanglakaristuse vahel.

Mõned ringkonnad väidavad siiski, et salaviina ajamist on võimalik tunduvalt alandada, kui võimaldada oma normikohustused täitnud talunikel anda teatud osa kartulitest ja odrast piiritusevabrikusse ümbertöötlemiseks, kusjuures siis nad saaksid piiritust legaalsel teel.

Salakaubitsemine toiduainete ja põllumajanduslike toodetega kasvab pidevalt, nende eest nõutakse tööstuskaupu, millest maal on suur puudus. Mustal turul on tööstuskaupu piisavates kogustes. See tõendab, et vastavad ametiasutused ja teenistused ei suuna tööstuskaupu õigetesse kohtadesse. On tõestatud, et pärast õhurünnakut Tallinnale päästeti mitmetest hävitatud või kahjustatud ladudest osa kaupu. Mõnedel juhtudel on need kaubad peidetud ettevõtte omaniku või ametniku juurde, või tuttava juurde maale, aluseks ettevõtte juhataja või kõrgema ametniku poolt koostatud ja allkirjastatud akt kauba hävimisest või siis üldse ilma aktita. Politsei on mõned sellised isikud arreteerinud ja kaubad kaubandusse tagasi saatnud.

Äärmiselt raske on ka olukord põllumajanduses tööjõuga, kuna ainult see talupidaja saab endale hea töölise, kes maksab talle nõutava naturaaltasu. Niisugustest lepingutest vaikivad mõlemad pooled, kuna talupidaja kardab, et tööline läheb minema, tööline vaikib aga iseenda huvides.

Maikuus[1] määrati salakaubitsemise eest järgnevad trahvid:

Eesti hindadeasutuse direktor	43 isikule	25 850.- RM
Tallinna prefekt	52	12 300.-
Harju-Järva prefekt	4	1 200.-
Harju-Järva abiprefektid	5	750.-
Viru prefekt	4	1 600.-
Tartu prefekt	12	3 100.-
Võru-Valga prefekt	7	1 480.-
Võru-Valga abiprefektidid	2	300.-
Pärnu-Viljandi prefekt	16	5 475.-
Pärnu-Viljandi abiprefektidid	29	4 540.-
Saare-Lääne prefekt	1	300.-
Saare-Lääne abiprefektid	7	1 140.-
Petseri prefekt	1	300.-
Raudtee prefekt	4	–
Kokku	187	58 335.-

Virumaa abiprefektid ei määranud ühtegi trahvi ja raudteeprefektuur piirdus isikutele hoiatuse tegemisega.

Karistatud inimeste arv on võrreldes maikuuga 51 isiku ja 11 160.- RM võrra tõusnud. Keskmine trahvisumma on aga isiku kohta 11% langenud.

Trahvid liiga kõrgete hindade nõudmise ja maksmise eest maikuus[2] 1944.

Tööstuskaubad:

Liiga kõrgete hindade nõudmiste eest	27 isikut	7 250.-RM
Liiga kõrgete hindade maksmise eest	12	6 900.-

Toiduained:

Liiga kõrgete hindade nõudmise eest	22 (neist 3 hoiatatud)	7 200.-
Liiga kõrgete hindade maksmise eest	4 (1 hoiatatud)	300.-

Muu:

Liiga kõrgete hindade nõudmise eest	38 (1 hoiatatud)	12 375.-
Liiga kõrgete hindade maksmise eest	13 (1 hoiatatud)	8 615.-

[1] Nii dokumendis (tõenäoliselt peab olema “Juunis”).
[2] Nii dokumendis (tõenäoliselt peab olema “Juunis”).

Teenindus:

Liiga kõrgete hindade nõudmise eest	18 (2 hoiatatud)	11 915.-

Vahenduskauplemine:

	8 (4 hoiatatud)	1 150.-
Hinnasiltide ja -kaartide, kassa- ja tellimisraamatu puudumine:	30	2 630.-

Kokku:

a) Liiga kõrgete hindade nõudmise eest	105 (6 hoiatatud)	38 740.-
b) Liiga kõrgete hindade maksmise eest	39 (2 hoiatatud)	15 815.-
c) Muu	38 (4 hoiatatud)	3 780.-

c) Liiklus

Alates 1944. maikuust on Eestis esmakordselt rakendatud kitsarööpmelisel raudteel väliröopaid normaalrööpmeliste vagunite edasitoimetamiseks. Ehitati vastavad platvormid, mis võimaldavad normaalrööpmeliste vagunite pealesõitu kitsarööpmelisele raudteele. Sellise võimaluse korral jääb ära vagunite ümberlaadimine. Väliröopad rakendati Tallinna ümbruse lähitranspordi jaoks. 09.–12.06.44 oli tsiviil-liiklus käigus[1] kitsarööpmelisel raudteel, kui pidi kontrollitama raudtee koormustugevust.

Alates 21.06.44 viidi normaalrööpmelise raudtee sõiduplaanis läbi suur muudatus (Tallinn–Paldiski liinil juba alates 19.06.44). Sellistest sõiduplaanide muudatustest antakse avalikkusele teada ajalehtedes alles 1–2 päeva hiljem, mistõttu tekivad ka suured arusaamatused. Võib ülevaatlikult öelda, et uus sõiduplaan on sobivam kui eelmine.

Alates 26.06.44 astus jõusse riigikomissari määrus, vastavalt millele tuleb piirata raudtee sõidulubade väljaandmist umbes 50%. Lubasid võib välja anda ainult äärmiselt tungival vajadusel ja haigetele arsti juurde minekuks. See määrus valmistab käitistele ja ettevõtetele palju muret, kuna ei väljastata ka raudtee sõidulube sõiduks maa- ja metsatöödele. Arvatakse, et see määrus ei sobi kohalike oludega.

Raudteel kasutati võltsitud sõidulubasid, kuid kriminaalpolitseil ei õnnestunud neid isikuid kindlaks teha. Üldiselt on kontroll raudteel ebapiisav.

[1] Nii dokumendis; ilmselt on tegemist kirjaveaga ja peab olema “tsiviil-liiklus ei olnud käigus” (vt. selle kohta ka käesoleva dokumendi alajaotus “Eestlased Eestis”).

I klassi teed on sõidetavad. Parandustööd seisnevad tekkinud aukude kruusaga täitmises ja teeäärte silumises, kusjuures kohati kahjustatakse sellega maanteede muldkehi. Maanteed on koormatud liiga suure liiklusega ja osaliselt ka väga raskete masinatega. Sellepärast on ka karta, et alates tulevast sügisest on maanteed veel läbipääsmatud, kui need olid 1944. aasta esimesel veerandil. II klassi maateede parandamine on takistatud tööjõu, veoautode, autokummide, bensiini ja teehöövlite vähesuse tõttu. Parandustöödele on rakendatud maavalitsuste tee-ehitusosakondade töölisi, naturaalkohuslasi, OT[1] mehi ja sõjaväelasi.

Kindralkomissariaadi transpordiamet ja Riigi maanteede amet esitasid projekti varuosade ja tööriistade ostukorralduse muutmiseks, et autoomanike vahel saaks võrdselt jaotada autode varuosi. Projektis tehakse ettepanek rajada keskladu, mis siis teostaks jaotamise läbiviimist. Käesoleval ajal on projekt antud arutamiseks Riigi liiklusametile.

Bensiini hakatakse tulevikus eraldama ainult 50% varasemast kogusest. Sellega piiratakse eriti sõiduautode liiklemist. Sõiduautode liiklemist proovitakse käigus hoida autodesse puugaasikütte sisseehitamisega. Kaugtransport langeb ära. Kütusepuudusel ei saa vältida suurema osa sõidukite ajutist seismajätmist.

Bensiinipuudus mõjutab ka regulaarset bussiliiklust. Eesti autopark näitab üldiselt pidevat allakäiku, mis on põhiliselt seletatav autode erineva päritoluga, mille juures tuntakse puudust vene, ameerika, inglise jm autode varuosadest.

Transpordiamet rakendab öiseks autotranspordi valveteenistuseks 270 autojuhti koos nende autodega, kes iga nädal vahelduvate 90 meheliste gruppidena on kasarmeeritud, st. nad on igal ajal kättesaadavad, et ettenägematute sündmuste puhul vältida transpordi seismajäämist.

Kindralkomissar andis välja määruse tänavaliikluse kindlustamiseks pimendamise ajal, mis jõustus tagasiulatuva jõuga alates 15.04.44 ja puudutab linnu, mille elanike arv on üle 2000. Vastavalt sellele määrusele peab suurema liiklusega tänavatel kõnnitee laiuses värvima valgeks nurgakivide horisontaalsed ja vertikaalsed servad.

Siselaevaliiklus on nagu varemgi tsiviil-liikluseks suletud. Laevade reprivatiseerimine lõpeb juuli keskel. Uute rannasõidulaevade ehitamisega tegeleb ca 20 ehitusettevõtjat. Suurem osa nendest loodab ehituse lõpetada 1944. aasta sügiseks.

---

[1] OT (*Organisation Todt*) – sõjalise tähtsusega ehitustöid korraldanud ja teostanud organisatsioon.

Lisatud tabelist saab ülevaate merelaevandusest ja -transpordist maikuus.[1]

d) Pangad ja kindlustus

Pangad

Vanade hoiusummade registreerimine ja väljamaksmine möödus üldiselt väga vaikselt. Hinnanguliselt registreeriti ja võeti vanadest hoiusummadest välja Tallinnas ca 60%, Kuressaares ca 50%, Paides ca 45%, Pärnus ca 30%, Rakveres ja Kiviõlis ca 10%.

Reprivatiseeritud pangad ei rakenda väljamaksmisel piirangut, nende jaoks ei oma kindlaksmääratud tähtpäev 01.06.44 tähendust ja nad maksavad kõik hoiused oma otsustust mööda välja. Siinkohal on tähelepanu vääriv hoiuste omanike seisukoht, et tähtpäev on kehtiv ka nende pankade jaoks, kuna pärast 1. juunit langes hoiuste väljavõtmine märgatavalt.

Usaldusvalitsusele alluvad ja likvideerimisele kuuluvad pangad pidasid tähtpäevast kinni. Nimetatud pangad on arvamusel, et vanade võlgade tagasinõudmiseks ja bilansi puhastamiseks tuleb luua uus moraalne alus ja kõik vanad hoiused peab välja maksma. Seda seisukohta esindab ka Kindralkomissariaat. Kindralkomissariaat saatis ka oma ettepaneku edasi Riigikomissariaati. Seni pole vastust tulnud.

Osa säästusummade asju aeti korda ametiposti kaudu. Ametipostile esitati ca 900 avaldust, mis saadeti edasi Riiga. Riiast saadeti hoiusummad otse nende omanikele.

Vanade hoiusummade väljamaksmine ei avaldanud erilist meeleolu loovat mõju, mille põhipõhjuseks oli hoiustajatele ebasoodne vahetuskurss. Võis ära märkida, et enamus avalduste esitajatest olid vanad inimesed, kelle jaoks ka väikesed summad omavad tähtsust.

Moratooriumi- ja krediidiküsimus ei ole veel lahendust leidnud. Pangad käituvad väga vastutulelikult õhuterrori või teiste sõjaga seotud asjaolude läbi kahju saanud ettevõtetega.

Käesolevaid tingimusi arvestades on olukord panganduses üldiselt normaalne. Nõudmised uute laenude järele on väga tagasihoidlikud, kuna ehitustegevus seisab ja suuremas väärtuses sisseostudeks puuduvad võimalused. Laene tehakse enamasti kariloomade ostmiseks ja samuti, nagu silma on torganud, laenatakse ka maksukohustuste mittetäitmise tõttu pealepandud trahvide äramaksmiseks.

[1] Tabelit ei publitseerita.

Maal olevad pangad rõõmustaksid, kui nõudmised uute laenude järele tõuseksid. Kuna käesoleval ajal raha pankades ei ringle, siis kardetakse äriaasta kahjumiga lõpetada.

Kindlustused

Kindlustuse alal pole aruandluskuul mingeid muudatusi. Sissetulnud kindlustus-summade preemiad on samal tasemel kui maikuus.

Kahjude väljamaksmisel on raskusi, eriti rindelähedastel aladel, kuna seal on mõnikord raske kindlaks teha, kas kahju pole tekkinud lõppude lõpuks mitte sõja läbi. Nii näiteks nõuavad paljud Narva kahjukannatajad kahjutasu põhjendusel, et nende kindlustusobjekt ei saanud kahjustatud sõja, vaid õnnetuse läbi. Nende väidete kontrolliks Narva saadetud inspektor ei osanud selle kohta mitte midagi kosta. Küsimus ei ole veel lahendatud.

Maikuu aruandes esitatud juhtum kinnisvara tagasiandmisest varasemale eesti kindlustusseltsile ei ole edasi liikunud.

e) Tööstus ja energiamajandus

Nagu varemgi valitses ka aruandluskuul tööstusettevõtetes puudus töölistest, mis veelgi suurenes nende osalemisega turba- ja metsaaktsioonis. Kohati on töötajate vajadus kaetud 60%. Arvestatakse sellega, et seoses turba- ja metsaaktsiooni läbiviimisega tõuseb tööliste puudus ajutiselt veel ca 15–20%, mistõttu ka toodangu maht langeb. Kuigi küttematerjali ülestöötamine on vältimatult hädavajalik, on osa ettevõtteid pandud äärmiselt raskesse olukorda, kuna küttematerjali ülestöötamist on võimalik läbi viia ainult ettevõtte töö seismapanemisega. Teisest küljest ei saa mõned ettevõtted puidu puudumise tõttu juba praegu edasi töötada. Kohalikud omavalitsused ei saa siin mitte mingil moel aidata.

Teine suurem probleem on toor- ja abimaterjali puudus, mistõttu mõned ettevõtted on sunnitud tööd ajutiselt katkestama (tuletikuvabrik Viljandis ca 1,5 kuuks).

Rindelähedastelt aladelt on ettevõtete sisseseaded evakueeritud järgnevalt: Sillamäelt – teistesse “Balt-Öl”[1] tehastesse; Narvast – 1) Viljandi linavabrikusse 1 kraasimismasin, 2 ketrusmasinat, kusjuures kavatsetakse veel masinaid Viljandisse viia; 2) Sindisse – kogu vildivab-

[1] Baltische Öl GmbH – Eesti põlevkivikaevandusi ja –tööstusi ekspluateerinud saksa majandusorganisatsioon.

riku sisseseade ja peale selle masinad Kikerinost[1]; 3) Pärnu linavabrikusse – 80 pabernööri kangaspuud, millest juba 20 töötavad; Porhovist – Viljandisse Leihbergi toorlinavabrikusse üks 30 HP lokomobiil, mis ei ole aga käiku pandud, kuna selle järele ei ole vajadust.

Mõnedes põlevkivitööstuse ettevõtetes võis aruandluskuul täheldada töörõõmu ja toodangu langemist. Põhjused olevat järgmised: 1) pidev raske, ilma puhkuseta töö, 2) preemiate mittesaamine (alkohol, tubakakaubad) ja 3) ebapiisavad toitlustustingimused.

Kohalike kaevurite töötulemuste langemise (keskmine päevatoodang – 3,32 t, seevastu sõjavangidel 3,38 t) tagajärjel on "Balt-Öl" I tehase toodang pooles kuus langenud umbes 1000 t. Õlitoodang jäi eelmise kuu tasemel. Tööliste asendamatuse tõttu sõjaväeteenistusest vabastamise mõju kohta toodangule ei saa veel midagi kindlat ütelda, kuna ei ole teada, kui palju on ettevõtetest tööjõudu sõjaväkke kutsutud.

Energiamajandus

Aruandluskuul pühendati suurim tähelepanu küttematerjali, eelkõige turba, ülestöötamisele. Aktsioonist kavatsevad osa võtta kõik ettevõtted, asutused ja samuti isevarustajad, igaüks oma võimalust mööda. Sellele vaatamata valitseb turbatööstuses suur puudus töölistest. Puudus töölistest on eriti suur masinturba tootmisel, kusjuures ülemaaliselt on paljud turbapressid seisma pandud. Ka valitseb turbatööstuses puudus masinistidest. Kuigi sõjaväkke kutsutud masinistidele on antud töökohal asendamatuse tõttu sõjaväeteenistusest vabastatute staatus, ei lasta neid väeosadest vabaks, kuna ei olevat esitatud vastavat armeejuhatuse määrust.

Masinistide puudust kattis mõningal määral sõjavangidest masinistide tööle rakendamine. Üldiselt ollakse arvamusel, et turba ülestöötamisel võiks varasemast ajast enam rakendada sõjavange. Kuna töötajad oma ametikohtadel ei saa puhkust ühel ajal, siis on ka töögruppide komplekteerimine turbatööstuses raskendatud, mille tulemusena on inimesed läinud ka käsitsi turvast kaevama. Raskes olukorras on väiksemad ettevõtted, mis turba ülestöötamiseks peavad oma väiksearvulise töötajaskonnaga ettevõtte sulgema, teisest küljest on mõningate ettevõtete sulgemine mõeldamatu – näiteks pagaritöökojad, kuna selle all kannataks elanikkond. Teatud aktiivsust turba ülestöötamisel, põhiliselt on see lahtine turvas, on täheldada talupidajate poolt.

[1] Kikerino – alev Leningradi oblastis.

Kuigi puitu on enam üles töötatud kui eelmisel aastal, eelistab elanikkond üldise mulje järgi turba tootmist, kuna töö on kergem ja tulusam. Senini on turba- ja metsatööde läbiviimist takistanud halb ilm. Ka avaldab mõju tööriiete ja -jalanõude puudus.

f) Töö- ja sotsiaalala

Ettevõtetelt vene sõjavangide ja sõjapõgenike äravõtmine pole veel täielikult läbi viidud. Ettevõtetes, kus seda tehti, ei ole see tööprotsessile erilist mõju avaldanud. Maaomanike laiades ringkondades tuntakse rõõmu, et venelastest on loobutud, kuna venelastesse suhtutakse ebausaldavalt ja tõrjuvalt. Ettevõtete juhtkonnad seisavad aga töötajate arvu vähendamise tõttu silmitsi teatud raskustega.

Naistööjõu registreerimine toimus peaaegu 80–100% (Tallinna ja Kuressaare tööametitest oli andmete saamisega raskusi). Antud andmete põhjal on tööle rakendatud 45–90% naisi. On veel piisavalt naisi, kes pole üleskutsele järgnenud. Ei ole teada, kas Tööamet on teostanud mingit kontrolli, et leida üles ennast mitte registreerinud isikuid. Naistööjõu rakendamine toimus enamasti naiste oskusi arvestades ning kohtades, kus vajadus tööjõu järele on kõige suurem (näiteks põllumajanduslikud tööd, kala soolamine ja töötlemine jne). On esinenud juhtumeid, kus tööametid naiste oskuste ja teadmistega üleüldse ei arvesta ja nagu rahvas räägib, jätavad meelega töövõtjate soovid tähele panemata. Seejuures rõhutatakse eriti tööametite eesti rahvusest naisametnike üleolevat ja häbematut käitumist, mis vastab ka tõele. Naisametnike selline suhtumine, millele ilmselt ka nende ülemused tähelepanu ei pööra, vaid inimeste arvates kiidavad heaks ja soosivad sellist suhtumist, on palju kaasa aidanud selleks, et laiad massid nimetavad tööameteid “orjaturgudeks”.

Ametiasutuste ja ettevõtete maatööpuhkused[1] langevad suures osas põllumajanduslikele hooajatöödele (heina- ja viljakoristus, kartulivõtmine), mis on tingitud selle määruse hilinenud ilmumisest ja ka (osaliselt) linnaelanike oskamatusest maatööde tegemisel.

Kuna suurem osa asutusi töötab minimaalse kooseisuga, siis võib oletada, et igal pool ei saa maatööpuhkust tagada. 1943. aastal ulatus maatööpuhkajate arv umbes 40 000, sellel aastal arvestatakse umbes 20 000 maatööpuhkajaga. Maatööpuhkuseks arvestatakse kokku 1 kuu, 2 nädalat heinakoristusel ja 2 nädalat viljakoristusel. Pärast puhkuse lõppu peab töötaja esitama vallavalitsuse tõendi maatööst osa-

[1] Maatööpuhkus – tööjõu puuduse tõttu linnaelanikele kehtestatud kohustus osaleda puhkuse ajal põllumajandustöödel.

võtu kohta. Töötaja võib töökoha ise valida. Ainult need, kes ise ei suutnud töökohta leida, pidid ennast kuni 15.06.44 Põllumajanduse Keskvalitsuse juures registreerima. Seni pole veel keegi ennast registreerinud, kuna enamus otsib endale ise töökoha.

Tallinnast evakueeritute hulgast on maatöödel rakendatud ainult väike arv inimesi, kuna põhiliselt evakueeriti vanad inimesed ja emad lastega. Töövõimelised inimesed on võimalust mööda rakendatud majapidamistöödele, sellega saavad maainimesed rohkem ennast maatöödele pühendada. Minimaalsel määral sai sellega vähendada põllumajandusliku tööjõu puudust. Käesoleval ajal ei ole võimalik kindlaks määrata evakueeritute protsenti, kuna Põllumajanduse Keskvalitsus ei ole vallavalitsustelt nõudnud maatöödel rakendatud evakueeritute nimekirju. Mõnedele Venemaalt ja sõjast ohustatud Eesti piirkondadest evakueeritud eestlastele on antud majandamiseks peremeesteta talumajapidamised.

Eesti Kutsekogud[1] on maatöölisi varustanud üsna piiratud koguses tarbekaupadega, kuna nende kontingendid on väga piiratud. Põhiliselt on jagatud pastlanahka, kusjuures jaotamisele tulev osa suudab katta vajadusest ainult ebaolulise osa. Väljajagatud puutaldadega kingadesse suhtutakse äraütlevalt, kuna neid ei saa maatöödel üldiselt kasutada. Kuna EKK ei ole suutnud oma väikeste kontingentide tõttu katta nõudmist jalanõudele ja tekstiilkaupadele, on maatöölised arvamusel, et EKK ei saa mitte midagi ja seega ei tasuvat ennast selle pakkumisega vaevata.

Töötavatele naistele vaba aja tagamise määruse üle otsustab ettevõtte juhtkond. Selle tulemusena ei ole ka ülemaaliselt vaba aega, nn "pesupäeva" korraldatud. Selles suhtes on paremas olukorras Tallinn, kus see määrus on 90% täidetud. Näib nii, et EKK kohalikud esindused on seda asjaolu vähe selgitanud. Paljud volinikud ettevõtetes ei teadnud sellest määrusest üleüldse midagi (Tartu).

Ajalehtedes avaldatud üleskutse noortele, astuda Saksa Riigiraudtee teenistusse, ei ole leidnud mingit vastukaja, kuna see on uus asi. Raudteevalitsuses suhtutakse sellesse üsna skeptiliselt, kuna maikuus avaldatud üleskutse jäi tulemusteta, kuigi lubati isegi preemiaid. Tookord levisid kuuldused, et raudteel on kõik ametikohad hõivatud ja need, kes ennast registreerivad, saadetakse Saksamaale.

---

[1] Eesti Kutsekogud (EKK) – Saksa okupatsiooni ajal loodud riiklik ametiühinguorganisatsioon.

Näib, et ka praegu mõeldakse samuti ja neid kartusi põhjendatakse teistkordse üleskutsega raudteelastele, milles kutsuti üles ajutiselt Saksamaale tööle minema.

/ IV Vaenlased Eestis /

1. Kommunism, marksism ja kõrvalorganisatsioonid

Juurdluse läbiviimisel, mis oli seotud illegaalse kommunistliku organisatsiooniga Petseris, on selgunud, et Ivan Latkin ja Nikolai Ptšelkin pidasid sidet organisatsiooni ja Pihkva jõe taga asuva juhtiva staabi vahel ja nendega oli lähedalt seotud Mihhail Ortikov. Nende isikute kinnivõtmiseks korraldatud haarangul, elukohas Suure-Kuuliska külas, ei õnnestunud kedagi kätte saada. Kohapeal selgus, et Ivan Latkin, tuntud kui kättesaamatu jalgalaskja sõjaväekohustuse eest, kes peidab ennast ümbruskonna soodes ja metsades, oli eelmisel päeval vastu õhtut kodus olnud. Samaaegselt selgus, et Nikolai Ptšelkin on mobiliseeritud 5. SS-pioneeripataljoni ja teenib seal. Järgmisel päeval N. Ptšelkin arreteeriti oma üksuses.

Täiendaval läbiotsimisel vahistatud Vladimir Vinogradovi elukohas leiti 10 Nõukogude Liidu päritoluga kummitemplit kommunistlike lööklausetega, mida oli kasutatud avalikes kohtades ülespandud plakatite ja teadaannete tekstide trükkimiseks.

18. mail 1944 korraldasid poliitilise politsei ametnikud kommunistliku organisatsiooni konspiratiivkorteri otsimiseks aktsiooni, sääraseks osutus Ivan Safronovi talu Petseri vallas Sloboda külas. Läbiotsimisel leiti Safronovi juurest mitmesugust kommunistlikku materjali. Ivan Safronov arreteeriti. Organisatsiooni Irboska rakukese juht oli Abramov, kes vahistati. Juurdlus jätkub.

2-a. Kommunistlik-marksistlik vastupanuliikumine

Aruandluskuu jooksul ülalnimetatud vastupanuliikumist pole esinenud.

2-b. Kommunistlik-marksistlikud banded, langevarjurid[1]

21.05.1944 kell 04.00 korraldati Narva tagalaülema poolt Virumaal, Kunda vallas, Kunda külas elava Olga SIPRIA kodus läbiotsimine.

[1] Terminiga “langevarjurid” tähistati nõukogude luurajaid ja diversante, kes toimetati Eestisse reeglina õhu teel.

Läbiotsimise käigus tekkis tulevahetus elumaja heinalakas asunud Ernst SIPRIA'ga, kusjuures sai haavata üks venelane, kes oli Narva tagalaülema meestega kaasas; samas lasti kuulipildujast maha E. SIPRIA. E. SIPRIA ja koos temaga Konstantin SILD maandusid 01.08.1943 Virumaal, 14 km kaugusel Rakverest.

22.05.1944 kell 09.00 võeti kinni Harjumaal, Kohila vallas, Tagedi külas Tarva talu heinamaalt maanteele suunduv ilma dokumentideta mees, kes kandis saksa sõjaväevormi ja rääkis vene keelt. Tehti kindlaks, et kinnivõetu on Nõukogude Liidust Eestisse saadetud langevarjur, kes maandus 16.05.1944 Harjumaale, Kuivajõe valda, Palgivõhma talu lähedale Leeva metskonna rabasse. Maandumiskohalt leiti 4 langevarju, nendest kaks olid langevarjuritele ja kaks varustuse jaoks. 24.05.1944 kell 07.00 võeti maandumiskoha lähedal kinni teine nõukogude langevarjur-kahjur. Isik kandis saksa sõjaväevormi ja kinnivõtmisel haavati teda jalast. Teise langevarjuri kinnivõtmisel leiti ka raadiosaatja ja relvad. Mõlemad langevarjurid anti GFP[1] kätte.

27.05.1944 kell 01.40 andis end vabatahtlikult üles langevarjur Heinrich Jakobi poeg LEPP, sündinud 30.07.1915, kes oli maandunud Eestisse, Muraka soosse 06.09.1943. Lepaga koos maandusid ROODVEE (grupijuht, andis ennast vabatahtlikult üles 1943 sügisel), KENTEM, SAVIMAA, KOMP ja radist TAMMEVESKI. Pärast grupijuhi kadumist ei saanud grupp raadioühendust Leningradiga, kuna raadiosaatja oli läinud katki. Olukorrast tingituna läks grupp laiali, kusjuures KENTEM läks oma sugulaste juurde Aserisse ja Toomika külasse, mis asub Mahu vallas. SAVIMAA pidi minema Tudusse oma vanemate juurde, seda asjaolu pole küll veel suudetud selgitada. KOMP, Raigo võeti kinni 13.06.1944 Võsul. TAMMEVESKI oletatava peidukoha kohta ei ole seni õnnestunud midagi konkreetset tõestada. ROODVEE grupi ülesanneteks olid sabotaažiaktide läbiviimine raudteel, juhtivate isikute kõrvaldamine, teatud luureülesannete teostamine. Asjaolude lähemal selgitamisel tehti kindlaks, et KENTEM viis oma langevarjurite grupi pärast ROODVEE kadumist Kuresoosse, kus nad said kokku teise langevarjurite grupiga, kes varjas end Toomika külas, Mahu vallas. 09.06.1944 tehti Toomika külas haarang, mille viis läbi Julgeolekupolitsei Kiviõli jahikomando[2], kusjuures Toomika külas Nigulas LOKOTAR'i talus tekkis jahikomando liikmete ja langevarjurite – Aleksander SUITS ja Bernhard KENTEM –

---

[1] GFP (*Geheime Feldpolizei)* – Salajane välipolitsei, Wehrmachti sõjaväepolitsei luure- ja vastuluureorgan.

[2] Jahikomando – Julgeolekupolitsei välisosakondade ja Omakaitse malevate kiirreageerimisüksused võitluseks nõukogude diversantide ja luurajate vastu.

vahel tulevahetus, mille käigus langevarjurite varjaja Nigulas LOKOTAR lasi püstoliga maha jälituskomando liikme, leegionär Karl VÄLI. Tulevahetuses said surma mõlemad langevarjurid, samuti ka nende varjajad Nigulas ja Aino LOKOTAR.

Samal päeval võttis jahikomando teine grupp Aseris, Hans MAASIKAS'e elukohas kinni nõukogude naislangevarjuri Õilme MÄITSE, kes proovis metsa põgeneda. Ta oli maandunud 01.09.1942. Grupijuhiks oli Aleksander SUITS, tema abilised olid Valter KÄND Tallinnast ja MÄITSE, radist oli Venemaa eestlane Osvald ANDREIMANN. Grupi ülesandeks oli muretseda Eestis kehtivad dokumendid ja hankida igasuguseid andmeid majandusliku olukorra ja tööstuse, rahva meeleolu, haldusasutuste jne kohta, samuti ka sõjaväeosade liikumise ja gestaapo töö ja meetodite kohta. Grupp oli tegev 1942. aasta septembrist novembrini, saates raadio abil andmeid peamiselt raudteeliikluse ja rahva meeleolu kohta Leningradi. Hiljem ei saanud nad enam ühendust Nõukogude Venemaaga.

1942. aasta sügisel SUITS tappis oma grupiliikme – KÄND'i, kusjuures tapmine leidis aset SUITS'u ettepanekul ja Nõukogude Venemaa nõusolekul. 1943. aasta sügisel õhkisid SUITS ja KENTEM Kiviõli piirkonnas raudteed. 15.06.1944 võtsid Kiviõli julgeolekupolitseinikud Mahu vallas, Toomika küla lähedal, Peenemetsa heinamaal kinni langevarjur-radist Osvald ANDREIMANN'i, kusjuures ANDREIMANN andis ära ka raadiosaatja ja püstolkuulipilduja. Naislangevarjur Õilme MÄITSE ja Osvald ANDREIMANN asuvad Kiviõli töö- ja kasvatuslaagris.

29.05.1944 võttis kohalik Omakaitse Virumaal, Lehtse vallas, Jootma küla lähedal asuvas metsas kinni ühe saksa sõjaväevormis venelase, kellel oli kaasas Eesti topograafiline kaart, püstol "Viisnurk"[1] 7 padruniga ja seljakott, kus oli veidi toiduaineid. Hiljem selgus, et kinnivõetu oli Nõukogude Venemaalt saadetud langevarjur, kes otsekohe toimetati Omakaitse poolt GFP[2] kätte.

31.05.1944 võtsid Tartu maakonnas, Laeva vallas OKW[3] Tartu sidejaam, Omakaitse ja SD jahikomandod haarangul kinni Nõukogude Venemaalt saadetud langevarjurite grupi järgmises koosseisus: DJUKOV, Aleksander – grupijuht, KORNAKOV, Ilja – radist, ABARENKOV, Paul. Mõlemad esimesed said kinnivõtmisel surma,

---

[1] Viisnurk – nõukogude sõjaväepüstoli TT levinud välismaine nimetus, mis lähtus püstoli käepidemel olevatest viisnurga kujutistest.

[2] GFP (*Geheime Feldpolizei)* – Salajane välipolitsei, Wehrmachti sõjaväepolitsei luure- ja vastuluureorgan.

[3] OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*) – Saksa sõjaväe ülemjuhatus.

viimane sai haavata. Mainitud langevarjurite grupp maandus 18.05.1944 Laeva valda. Nende ülesanne oli jälgida Tallinn–Tartu, Tartu–Narva maanteid ja raudteeliiklust Tartu–Tapa liinil, otsida langevarjuritele maandumiskohti ja koguda andmeid rahva meeleolu kohta. Mainitud grupist maandusid DJUKOV ja ABARENKOV juba 14.09.1944[1] ühe 21-mehelise grupiga 14 km kaugusele Laurast ja läksid 28.02.1944 tagasi Nõukogude Venemaale, ületades rindejoone kusagil Leningradi piirkonnas[2].

31.05.1944 nägi Petseri maakonnas, Vilo vallas, Ruuda külas üks kohalik elanik, kuidas nõukogude lennuk viskas Ruuda metsa kohal alla pikliku kollakast riidest koti. Elaniku jutu järgi sisaldas kott põhiliselt riietusesemeid, pesu jms. Järgmisel päeval oli see kott kõrvaldatud tundmatu isiku poolt. Kuna selles külas on varem esinenud bandiitliku liikumise juhtumeid, võib oletada, et mainitud varustuskott oli määratud bandiitidele, kes selle ka ära viisid.

01.06.1944 umbes kell 05.00 ilmusid Petseri maakonnas, Petseri vallas, Sevelova külas talupidaja SMORODIN'i juurde kaks saksa sõjaväevormis isikut, kes küsisid mune. Samas talus oli puhkusel ROA[3] vabatahtlik Pavel KRASNOV. Kui ta nõudis dokumentide esitamist, lahkus üks meestest toast ja jooksis lähedalasuvasse metsa, teine mees esitas mingi saksakeelse masinakirjas ilma templita paberi, mida KRASNOV ei osanud lugeda. Kui ta tahtis isiku kohalikku komandantuuri kaasa võtta, laadis see oma püstoli ja jooksis toast välja. Krasnov tulistas hoiatuslasu, mille peale see isik laskus põlvele ja tulistas oma püstolist Krasnovi poole. Isikul õnnestus põgeneda. Korraldatud haarang ei andnud tulemusi.

04.06.1944 kella 00.30 ja 02.00 vahel lendas üle Märjamaa alevi ja Pühatu raudteejaama Kõrvetaguse küla suunas nõukogude lennuk ning viskas üksteise järel alla kolm eset, mis alguses kiiresti allapoole langesid, aga hiljem, langevarjude avanemisel, hakkasid aeglaselt hõljuma. Kuna tekkis kahtlus, et lennukilt on alla visatud langevarjurid, siis korraldas Omakaitse kohapeal haarangu, millest võttis osa ka 25 meest eesti politseipataljonist. Haarang ei andnud tulemusi. Haarangust osavõtnud politseinikud said selle ajal täiendavaid andmeid, et Kõrvetaguse külast ca 5 km kaugusel lasti alt üles Vaimõisa küla suunas üks valge rakett. Samal ajal nägid mitmed Kõrvetaguse

---

[1] Nii dokumendis (tõenäoliselt peab olema 1943?).

[2] Nii dokumendis (28. 02. 1944 oli rinne juba liikunud Leningradi alt Narva jõe joonele).

[3] ROA (*Russkaja Osvoboditelnaja Armija*) – tollal Saksa sõjaväe venelastest formeeritud üksuste üldnimetus.

küla elanikud küla servas metsa ääres maa peal tuld. Poliitilise politsei ametnike kontrollreidil selgus, et metsaserval oli lõkkekoht. Juurdluse käigus andmete kooskõlastamisel selgusid järgmised asjaolud: 05.06.1944 ca kell 12.00 nägi Märjamaa alevis elav naine nimega ALTOSAAR Päädeva küla heinamaal (ca 5–6 km Kõrvetaguse külast loode pool) kolme tundmatut meest, kellel olid seljas tumedad ülikonnad ja peas autojuhimütsid. Mainitud mehed ütlesid, et nad olevat Märjamaa alevist ja küsisid teed Orgitale. Saadud isikukirjelduse põhjal sarnaneb üks isik nõukogude kahjuriga Endel LAEVA, kes on pärit Märjamaa vallast. Sama päeva õhtul nähti Läänemaa ja Harjumaa piiril Moodeli jõe ääres kolme tundmatut meest, kes kähku eemaldusid ja metsa läksid. Tagaotsimine oli võimatu, kuna mehed olid teiselpool jõge. Kontrollimine ja andmete kooskõlastamine ei ole veel konkreetseid tulemusi andnud.

04.06.1944 hommikul läks Avinurme Omakaitse jaoülem Karl SÕBER koos nelja Omakaitse mehega Avinurme vallas, Tammisaare küla metsas kontrollkäigule. Nendega oli kaasas ka K. SÕBER'i isa – Madis SÕBER, kes sai Tartumaa ja Virumaa piiril teadmata suunas tulnud kuulide läbi surma. Omakaitse mehed tulistajat ei näinud.

04.06.1944 võttis Jõgeva valla Omakaitse ühes heinaküünis kinni langevarjurid: Mihhail ŠMUTOV, sündinud 25.01.1912 ja Jaan LEO, sündinud 12.06.1912, kes ööl vastu 21.05.1944 maandusid Tartumaal, Pedja küla lähedal. Leiti üles ka kogu varustus ja relvastus, mis koosnes 2 parabellumist[1] ja 2 uuest saksa püstolkuulipildujast. Nende ülesandeks oli luure teostamine Jõgeva–Tapa raudteeliinil ja Jõgeva–Mustvee maanteel, laskemoonaladude ja lennuväljade asukohtade kindlakstegemine ja sõjaväeosade liikumise jälgimine.

06.06.1944 sattus Petseri maakonnas, Senno vallas, Ivanovo-Boloto küla lähedal metsas kohalik Korrapolitsei ametnik koos ühe sõjaväelasega kolmele relvastatud bandiidile. Üks bandiitidest lasti maha, kaks bandiiti põgenesid. Samal päeval korraldati ümbruskonna metsades haarang, mis aga ei andnud tulemusi. Laiba ja põgenejate mahajäetud üleriiete taskutest leiti nõukogude päritoluga maakaart, üks eestikeelne kirjutis kommunistlike väljendustega – näiteks "seltsimees", millel oli G. KÕOSSAAR'e allkiri ja Petseris ilmuv eesti ajaleht "Uus Rada" 23.05., 01.06. ja 03.06.1944. Ühel ajalehel oli aadress: KÕOSSAAR, Saatse vald, Vedernika küla. Olemasolevate andmete põhjal vahistati Kõossaare sugulased: Aleksei ja Andrei KÕOSSAAR ja Anna ROHTLA. Viimase ülekuulamisel tõestati, et tema vend Grigori KÕOSSAAR tuli langevarjurina Venemaalt ja sai

[1] Parabellum – saksa sõjaväepüstol "Parabellum 08".

kodunt toiduaineid ja ajalehti. KÕOSSAAR'e poolt sugulastele räägitu põhjal maandus ta koos kaaslastega Bor-Belkovo küla lähedale.

07.06.1944 umbes kell 08.00 nähti Petseri maakonnas, Vilo vallas, Dubrovka küla lähedal 4 tundmatut meest. Isikud tulid Bor-Belkovo küla poolt metsast ja liikusid idasse. Dubrovka küla lähedal, nähes põllul kohalikke elanikke, tõmbusid nad metsa tagasi ja suundusid edasi lõuna poole. Isikutele korraldatud haarang ei andnud tulemusi.

08.06.1944 nähti Virumaal, Vao vallas, Lebavere riiklikus metskonnas umbes kell 23.00 kolme kahtlast isikut, kellest üks kandis vene sõjaväevormi. Korraldatud haarang ei andnud tulemusi. Küll aga leiti metsast maasse kaevatud tühi punker.

10.06.1944 ilmus Virumaal, Salla vallas, Kavere külas Lennu-Saare tallu üks kümneliikmeline vene keelt rääkiv meestegrupp. Grupi liikmetel olid seljas vene sõjaväevormid ja nad olid relvastatud vene püsside ja püstolitega. Mehed röövisid talust toiduaineid ning Omakaitse püssi ja püstoli ning läksid siis talust Pedja raudteejaama suunas. 11.06.1944 kell 16.00 piirati Tartu maakonnas, Sadala vallas ühel haarangul see grupp sisse. Nende meeste ja Omakaitse meeste vahel tekkis tulevahetus, mille käigus sai surma 6 venelast, 3 võeti kinni ja üks tsiviilriietes grupiliige põgenes. Üks jahikomando liige sai haavata. Esialgu rääkisid kinnivõetud mehed, et nad on pärit Jõgeva vangilaagrist, hiljem ütlesid nad, et olevat Jõgevalt põgenenud saksa sõjaväe abiteenistuslased. Kinnivõetud ja langenute dokumendid on toimetatud Saksa sõjaväe esindajate kätte.

11.06.1944 leidsid Omakaitse mehed Pärnu maakonnas, Tori vallas, Niimiste külas Hermaste talu heinamaalt naislangevarjuri laiba. Laip oli avatud langevarju küljes ning naine oli peast ja jalgadest haavatud. Laiba juurest leiti katkine raadiosaatja, seljakott mitmesuguste toiduainetega ja isikutunnistus, millega tuvastati, et see on Eha LINSON, sündinud 09.11.1922 Tartus.

13.06.1944 ilmusid Petseri maakonnas, Linnuse vallas Bor-Belkovo külla 3 relvastatud vene keelt kõnelevat bandiiti, kes nõudsid külaelanikke ähvardades süüa. Bandiidid rääkisid, et nad on juba 7 päeva söömata, küsisid teed Pihkvasse ja andmeid Bor-Belkovo kohta, nimelt, kui kaugel on mainitud külast Pihkvasse viiv kivitee. Viimastel päevadel on Bor-Belkovo metsades sageli nähtud relvastatud vene või saksa sõjaväevormis võõraid isikuid, on nähtud ka tsiviilriietes isikuid.

14.06.1944 leidsid karjused Bor-Belkovo metsas Vruda jõe äärest ca 30 paari pesu. Kui külaelanikud umbes poole tunni pärast sinna läksid, oli pesu kadunud. Sama päeva pärastlõunal kohtas üks Bor-Belkovo

küla elanik Babino küla tee peal võõrast tsiviilriietuses meest, kes küsis temalt andmeid ümbruskonna teede kohta. Isik olevat öelnud, et neid on metsas palju, olevat aga keelanud sellest rääkida. On alustatud tagaotsimist.

14.06.1944 umbes kell 24.00 ilmus Petseri maakonda, Lõuna valda, Terehovo külla, Läti piiri äärde KIPPERS'i juurde seitsmeliikmeline relvastatud bandiitide grupp, kes olid osaliselt vene sõjaväe vormiriietuses ja osaliselt tsiviilriietuses. Bandiidid võtsid talust kaasa 7 puuda sealiha, 2 puuda jahu kottides, 2 käekella ja kõik vene-, läti- ja eestikeelsed ajalehed. Bandiidid lahkusid talust umbes kell 01.00, minnes Kõrgesilla suunas lähedalasuvasse Gersneku metsa. Tagaotsimist jätkatakse.

14.06.1944 umbes kell 20.00 sattusid 5 Keila Omakaitse meest 4 kahtlase isiku tagaotsimisel Kuivajõe vallas, Tammiku asunduse lähedal nendega tulevahetusse, kusjuures üks bandiitidest sai surma. 2 omakaitselast said käsigranaatidest haavata. Kuivajõe Omakaitse korraldas kolmele bandiidile haarangu, mis ei andnud aga tulemusi. Valvet jätkatakse.

15.06.1944 umbes kell 22.00 ilmusid Petseri maakonnas, Lõuna vallas, Bogolodovo külas Leontine LAUR'i tallu 3 katkistes riietes tundmatut meest. Kahel neist oli tsiviilriietus ja vene sõjaväe talvemütsid, ühel oli mingisugune sinine sõjaväesinel ja must barett. Mehed rääkisid vene keelt ja nõudsid süüa. Nad küsisid ka andmeid ümbruskonna talupidajate kohta. Talust lahkudes läksid nad Roodovo-Tederovo küla suunas metsa. Tagaotsimist jätkatakse.

15.06.1944 umbes kell 03.00 nägi üks naine Elva vallas, Etsaste külas kolme tsiviilriietuses seljakottidega isikut. Naine teatas sellest Omakaitse meestele. Osvald KUKK, Hermann TIKKOP ja Karl SOONPÄÄ, kes olid "Metsavendade päeva" peol ja omasid üht püstolit, tahtsid kõik koos kahtlusalused isikud kinni võtta. Neid nähes TIKKOP tulistas, millele vastas oletatavasti saksa püstolkuulipilduja tuli. TIKKOP sai kahest kuulist haavata ja suri kohapeal. SOONPÄÄ, tabatuna kolmest kuulist, suri natuke hiljem. KUKK sai raskelt haavata. Samad mehed tulistasid ka üht saksa allohvitseri. Korraldati kohaliku Omakaitse ja ühe Hellenurmes asuva saksa lennuväeüksuse osavõtul haarang, millest võtsid osa ka Tartu maakonna Omakaitse ja SD jahikomandod.

16.06.1944 öösel oli tulevahetus Petseri maakonnas, Bor-Belkovo küla lähedal Julgeolekupolitsei Tserondas asuva jahikomando ja 6 relvastatud bandiidi vahel, kes asusid külas ja tahtsid pimeduse katte all sealt lahkuda. See neil ka õnnestus püstolkuulipilduja tule abil.

20.06.1944 võeti Tartu maakonnas, Elva vallas kinni langevarjurid Elmar SOORU, Meinhard LUHA ja Nigol TARNOVSKI. Nimetatud isikud maandusid 07.05.1944 Pedjal. Samad langevarjurid olid 15.06. 1944 mõrvanud Kambja–Elva piirkonnas Tartu omakaitsemehed SOONPÄÄ ja TIKKOP'i.

3. Rahvuslikud vastupanuliikumised ja banded

Aruandluskuul ei ole esinenud rahvusliku vastupanuliikumise ilminguid. On ainult mobilisatsioonist kõrvale hoitud. Kuna viimasel ajal on korraldatud mitmesuguseid haaranguid ja ilm on läinud soojemaks, siis on mobilisatsioonist kõrvalehoidjad läinud metsa. Metsast käivad nad oma kodudes, et endale toitu muretseda. Senini oldi päeval metsas ja öösel magati kodudes. Viimasel ajal, kui haaranguid peetakse öösel, toimitakse vastupidi. Olemasolevate andmete põhjal ei ole tekkinud suuremaid gruppe ja laagrikohti, kuna mobilisatsioonist kõrvalehoidjaid on ühe küla kohta ainult mõned mehed. Vaid Paide vallas, Eivere külas on mobilisatsioonist kõrvalehoidvate isikute, kommunistlikult meelestatud seltsimeeste ja väejooksikute arv 10. Tavaliselt on metsas koos 4–5 meest; nad kardavad, et suuremad grupid tõmbavad endale rohkem tähelepanu ja nii on neid gruppe kergem kinni võtta. Mobilisatsioonist kõrvalehoidjad ei tee mingit vahet nende vahel, kes rahvuslikel või kommunistlikel põhjustel ennast varjavad. Viimased on põhiliselt need, kes ootavad kolmandat võimalust[1]. Kolmanda võimaluse lootus on aga viimaste sõjasündmuste tõttu löönud vankuma. Natsionalistlikud metsavennad ei ole senini mingisugust aktiivsust üles näidanud, kuigi peaaegu kõik nendest on relvastatud.

Haapsalu referentuuri andmete põhjal on nende piirkonnas mobilisatsioonist kõrvalehoidjad grupeerunud ja loonud nn grupid, mis asuvad järgmistes kohtades: Martna vallas, metsas Kokre ja Niinja külade vahel varjavad ennast ca kaheksa mobilisatsioonist kõrvalehoidjat, kes kasutavad üht heinaküüni. Selle grupi meestel on relvad. Üks veidi suurem grupp, koosseis umbes 20 meest, varjab end Martna ja Kullamaa valla vahel ühel soosaarel Marimetsa rabas. Soosaarele, kus mehed ennast varjavad, saab minna mööda üksikuid niinimetatud salateesid. On olemas andmed, et grupi relvastuseks on vene raskekuulipilduja ja püssid. Teine grupp asub Martna vallas, Väike-

[1] Kolmanda võimaluse, st. Eesti tuleviku määramise ilma Saksamaa ja NSV Liiduta, ootajad olid muidugi siin nimetatud rahvuslikel põhjustel enese varjajad.

Lähtru soos, kus varjab ennast 15 mobilisatsioonist kõrvalehoidjat. Grupi relvadeks on püssid.

Mainitud gruppe varustavad toiduainetega põhiliselt grupiliikmete naised, kes toovad oma meestele söögi peidukohtadesse. Seni pole tõestatud, et banded mingeid kahjustusi sooritavad. On küll tõenäoline, et banded kasutaksid relvi, kui neid proovitakse kinni võtta. Referentuur kogub pidevalt andmeid bandede täpsete asukohtade ja relvastuse kohta, et politsei saaks vastavad abinõud kasutusele võtta.

Petseri maakonnas väljendub vastupanuliikumine kõige selgemalt väejooksikute ja mobilisatsioonist kõrvalehoidjate suures arvus. Selle asjaoluga seoses on tekkinud relvastatud grupid, kes seni pole kehtiva režiimi vastu aktiivset tegevust üles näidanud, kuid nende kohta ei või öelda, et nad seda tulevikus ei teeks, eriti kui nad astuvad ühendusse Nõukogude Venemaalt tulnud partisanide ja langevarjuritega. Juhtumeid, kus mobilisatsioonist kõrvalehoidjad osutavad kinnivõtmisel vastupanu, on esinenud piisavalt. On raske selgitada põhjuseid, miks Petseri maakonnas esineb nii palju mobilisatsioonist kõrvalehoidmist ja väejooksu. Kindel on, et üks osa nendest isikutest on kommunistlikult meelestatud ja nad hoiavad oma poliitiliste vaadete tõttu sõjaväeteenistusest kõrvale. Enamus nendest ei ole siiski sellised isikud. Näib, et sellise käitumise peapõhjuseks on üldine hoiak ja setukeste[1] iseloom. Kardetakse rindel surmasaamist ja loodetakse oma nahka päästa. Kuulduste põhjal kahetsevad paljud isikud kohe oma valikut, niipea kui nad on kõrvale hoidnud, kuid trahvi kartes ei julge nad välja tulla. Samal ajal on setukesed tugevalt mõjutatud sellest, mida teeb tema naaber; juhul kui tema läheb, lähen mina ka, kui ta aga ei lähe, siis pole ka mul sealt midagi otsida.

Nii näiteks pidasid pärast mobilisatsiooni väljakuulutamist mobilisatsiooni alla kuuluvad isikud Vilo vallas, Kosselki külas paar koosolekut, kus otsustati mitte minna mobilisatsiooniga kaasa, vaid ennast ära peita. Seekord oli asjal poliitiline kõrvalmaik, kuna üks kihutaja pidas koosolekul väikese kõne, milles kinnitas, et ta tõepoolest ei tea, mille eest tema ja teised peaksid võitlema. Selle grupi juhtideks ja kihutajateks on Aleksander ja Stepan LIIT – mõlemad on väejooksikud ja neil on relvad, Stepan PRITS – omab püssi, Feodor AHUSEPP, Mihkel LIIV – kelle talus koosolek aset leidis ja Ivan PARV. Peale nende on Kosselki külas veel 30 isikut, kes hoiavad mobilisatsioonist kõrvale, nad elavad oma püsielukohtades ja alles siis, kui ametnikud

[1] Setukene, setukesed – saksakeelses dokumendis kasutatud eestikeelne termin.

tulevad külasse, peidavad ennast ära. 12.06. 1944 korraldati haarang nimetatud isikute kinnivõtmiseks. Haarangu ajal haavati põgenemiskatsel surmavalt juba varem deserteerunud Paul SAAR't, kes suri haiglasse viimisel. Haarangul võeti kinni: Stepan PRITS, Nikolai SELNIKOV, Viktor DANILIN, Peeter HUNT, Nikolai LEHT ja Ivan VANAHUNT. Peale mainitud grupi on Piusa jõe äärsetes metsades suur hulk inimesi, kes hoiavad eemale mobilisatsioonist ja varjavad ennast metsas punkrites. On esinenud isegi juhtumeid, kus isikud, kes ennast Piusa metsades peidavad, peavad kinni kohalikke elanikke, kontrollivad nende dokumente ja käituvad samamoodi ka teiste tsiviilisikutega.

Piusa ümbruskonna andmetega on sarnased selle referentuuri teise paikkonna – Netsaja metsade ümbruskonna – kohta käivad andmed. Netsajas on esinenud isegi juhtumeid, kus metsast tulistatakse möödakäijate pihta. Peab ära märkima, et Kõverjärve lähedal Netsaja metsades asus ka langevarjurite punker, kus 06.05.1944 tekkis haarangul tulevahetus ja lasti maha 3 bandiiti.

Peale isikute, kes hoiavad kõrvale mobilisatsioonist, esineb Petseri maakonnas ka massiliselt väejooksikuid ja nende arv kasvab pidevalt. Referentuuri isikute otsimise kirjast on näha, et Petseri maakonna Omakaitse reservpataljoni mobiliseeritud venelastest ja setukestest põgenes koheselt 276 isikut. Lisaks mainitutele põgenes Petseri maakonna venelasi ja setukesi ka teistest väeosadest ja loomulikult pugesid nad peitu oma kodude lähedusse. Nagu nüüd on tõestatud, kutsusid sellise massilise deserteerimise välja perekonnaliikmete kirjad meestele. Saadud agentuurandmete järgi on teada, kuidas sageli kirjutatakse sõjaväeosasse, et miks nad nii lollid on ja ei ole veel vabaduses, sest see ja see naaber on ennast kodus varjanud mobilisatsiooni väljakuulutamise ajast peale ja talle ei tee keegi mitte midagi. Ka temakese mees võiks pigem koju tulla. Ka aitavad deserteerimisele kaasa puhkused. Suurem osa puhkuselolijatest ei pöördu enam oma väeossa tagasi. Desertööride ja mobilisatsioonist kõrvalehoidjate kinnivõtmiseks korraldatakse sageli haaranguid, kuid sellele vaatamata ei ole seni õnnestunud suuremat osa nendest kinni võtta, kuigi kinnivõetute koguarv tõuseb juba üle tuhande. Haaranguid on korraldatud ka teiste referentuuride piirkonnas ja üldiselt on need mõjunud tervendavalt. Paljud on end ka vabatahtlikult ametivõimude kätte andnud.

Viimasel ajal nähakse heameelega, et selliste isikute ja nende varjajate suhtes rakendataks karmimaid abinõusid ja saadakse aru, et praegu ei ole aeg rindest eemalehoidmiseks, kuna bolševism ähvardab otseselt meie kodumaad.

4. Terrori- ja sabotaažiaktid

23.05.44 vahistati Tallinnas sabotaažiaktide läbiviijad ZELJUKOV, Mihail, sündinud 25.11.1897, elukoht Paldiski, Jüri tänav 18 ja ARTJUHIN, Georg, sündinud 14.05.1909, elukoht Paldiski, Peetri tänav 14, kes 20.05.44 ja ka varem lõikasid Paldiski raudteejaamas läbi vagunite õhkpidureid.

29.05.44 läks Võru maakonnas, Sõmerpalu metskonnas Ruhingu vahtkonna metsavaht Voldemar VEEDLER kontrollkäigule ja kadus. 30.05.44 korraldatud otsingul leiti kell 18.20 Kooraste valla piirides, Ruhingu vahtkonnas, 40 m kaugusel Kärgula-Ruhingu III klassi maanteest VEEDLERI laip, millel oli 6 cm pikkune lahtine haav südame piirkonnas. Juurdlust juhib Võru kriminaalpolitsei.

30.05.44 umbes kell 07.00 korjas Pärnu maakonnas, Tori vallas, Rebassaare külas, Poodi talus selle talu perenaine talu lähedalt põllult kive ja loopis neid kuusehekki. Äkki hakkas kuusehekk põlema. Heki hilisemal läbivaatamisel leiti sealt tumedat värvi pooleliitrilise pudeli tükke, milles oli olnud fosfori- ja väävlisegu. Pudel oli suletud kummikorgiga ja selle serva peal oli number 16. Kuna eelmisel ööl umbes kell 22.00 kuuldi leiukoha lähedalt lennukit üle lendamas, siis võib oletada, et pudel visati alla lennukilt.

31.05.44. öösel lõikas tundmatu isik Kõlleste vallas, Krootuse asunduse ja Vana-Piigaste vahel läbi 10 telefoniposti tugitraadid, mistõttu postid vajusid viltu ja telefoniühendus katkes ajutiselt. Seni pole õnnestunud süüteo kordasaatjat avastada, siiski langeb põhjendatud kahtlus väejooksikutele ja mobilisatsiooni eest jalgalaskjatele.

14.06.44 kell 17.30 avati automaadist tuli Viljandisse sõitvale veoautole. Tulistati Suislepa vallas, Kamsi talu kohal metsast. Autos oli 3 vahistatud väejooksikut. Keegi kannatada ei saanud. Hiljem järgnes kohapeal Omakaitse ja Julgeolekupolitsei haarang, millega tabati 2 omavoliliselt sõjaväest lahkunud meest ja 2 mobilisatsiooni eest jalgalaskjat. On tõestatud, et tulistajad olid LAURISSON ja MARTSON. Esimesel oli püstolkuulipilduja ja teisel jahipüss. Seni ei ole tulistajaid tabatud.

16.06.44 kell 15.00 leidis Rõugest pärit sõjaväelane Rudolf PIHU Võrumaal, Rõuge vallas, Pondi külas ühe valgest metallist eseme, mis kättevõtmisel plahvatas. Vigastatud R. PIHU toimetati Petserisse välilaatsaretti.

5. Reetmised

Aruandluskuul ei ole reetmisjuhtumeid esinenud.

6-a. Nõukogude-kommunistlik lendlehtede propaganda

16.05.1944 leiti Tartu maakonnas, Alatskivi vallas, Päiksi külas Lokuta saeveski juurest üle 100 eksemplari saksakeelseid lendlehti ”18. armee hävingus” ja umbes 10 lendlehte “5 minutit enne värava sulgemist”. 15.05. õhtul umbes kell 23.00 oli samas kohas kuulda lennuki mürinat ja võib oletada, et lendlehed visati alla lennukilt.

30.05.1944 hommikul leiti Pärnu maakonnas, Audru vallas Kihlepa ja Tuuraste küla põldudelt nõukogude päritoluga kommunistlikke lendlehti ja Nõukogude Liidus ilmuvaid ajalehti “Rahva Hääl” nr. 36, 16.05.1944, samuti “Tasuja” nr. 31, 01.05.1944. Lendlehtedel oli “Kõrgema ülemjuhataja määrus” nr. 70, 01.04.1944, “Nõukogude Liidu kõrgemale ülemjuhatajale, marssalile, seltsimees Stalinile”, “Mille eest võitleb eesti rahvas?”, “Mida tähendab käesoleval ajal oma kodumaad ja rahvast armastada?”, “Kes annab eesti rahvale iseseisvuse ja vabaduse?”, “Mida teha ja mida mitte teha?”, “Teadaanne Alutaguse, Auvere ja Vaivara valdade kui ka Narva linna elanikele ja kõikidele eestlastele”, “Elagu vaba Nõukogude Eesti I” ja “Elagu vaba Nõukogude Eesti II”. Kõige tõenäolisemalt visati lendlehed eelmisel ööl samuti alla ülelendavalt lennukilt.

01.06.1944 leidis Läänemaal, Kirbla vallas, Kasari küla piirkonnas kohaliku Omakaitse liige nõukogude päritoluga eestikeelseid ajalehti “Rahva Hääl” nr. 36, 16.05.44. Kokku leiti nimetud ajalehti 20 eksemplari. Lendleht-ajalehed viskas oletatavasti alla nõukogude päritoluga lennuk, mis eelmisel ööl lendas üle mainitud piirkonna.

Aruandlusperioodi jooksul leiti Virumaal, Rakvere valla piirides saksakeelseid, kommunistliku sisuga lendlehti, mis olid määratud Saksa sõjaväele.

Viljandi maakonnas, Tarvastus elav Epp PALLUPSON andis ühe nõukogude päritoluga lendlehe Mare VAGA’le.

6 b. Rahvuslik eesti lendlehepropaganda

Aruandlusperioodil puuduvad andmed rahvusliku sisuga lendlehtede ilmumisest ja levitamisest.

7. Raadiokorra rikkumised

16.05.44 vahistati Aleksander ROHTVÄLI, elukoht Läänemaal, Varbla vallas, põhjuseks Nõukogude Liidust tulevate raadiouudiste salajane kuulamine ja nende levitamine. Keelatud raadiosaateid kuulas

ta temale parandamiseks toodud raadiost. Raadioaparaadi võttis enda juurde hoiule Haapsalu poliitilise politsei referentuur.

31.05.44 alustati eeluurimist Anette KARJANE asjus, sündinud 09.03.1918, elukoht Harjumaa, Turba asula töölismaja nr. 22-4, põhjuseks mitmesuguste (Inglise, Soome) raadiouudiste salajane kuulamine. Raadioaparaat "Ret 2237" võeti hoiule. Isik ei ole vahistatud ja uurimist jätkatakse.

20.06.44 vahistati Tallinnas, Karu tänav 11-21 elav venelane Feodor Georgi poeg MARSAKOV, sündinud 12.02.1894 ja tema vabaabielunaine, eestlanna Else-Elise Dietrichi tütar SMIRNOV, sündinud 26.12.1899. F. MARSAKOV kuulas viimase kahe kuu jooksul pidevalt temaga vabaabielus oleva naise raadioaparaadiga Nõukogude Liidu raadiouudiseid, kusjuures tema naine oli teadlik keelatud raadiosaadete kuulamisest. Raadioaparaat on Julgeolekupolitseisse hoiule võetud.

On alustatud juurdlus Mart SITSKO asjus, kes elab Pärnu maakonnas, Abja vallas, Maru külas; kelle talus ja kelle raadioaparaadiga kuulati 02.02.44 salaja eestikeelseid Nõukogude Liidust tulevaid raadiouudiseid, milles tehti dr. Mäe kõnele vastupropagandat, ka kutsuti mobilisatsiooni alla käivaid mehi peitu pugema ja metsa minema. Nõukogude jaamale seadis raadio sama küla elanik A. KÜNNAP, kes mõned päevad hiljem vahistati, kuna ta ei ilmunud õigeaegselt sõjaväeteenistusse. Mart SITSKO viibib vabaduses, põhjuseks on tema suure talu majandamistööd.

Lehtse vallas on alustatud juurdlust Imastus elavate Jaan ja Hilja LAKS'i asjus, kuna nad kuulasid salaja Nõukogude Liidust eestikeelseid uudiseid.

Raadiouudiste vastu valitseb suur huvi ja invasiooniga seoses[1] eriti "Ajakaja" ja päevauudiste vastu. Järvamaal nurisetakse saksakeelsete uudiste rohkuse üle Eesti saatejaamades. Maal näitab salajane raadiouudiste kuulamine langemise tendentsi, kuna puuduvad võimalused hankida anoodpatareisid ja teisi raadio-osi.

8. Sõjavange puudutavad küsimused

Rahva hulgas on tekkinud rahulolematus seoses Saksa võimude nõrga järelvalvega vene sõjavangide üle. On ka näha, et sõjavangid kasutavad seda täiel määral ära, sest sõjavangide põgenemine nende töökohtadelt on viimasel ajal aina suurenenud.

---

[1] St. seoses USA-Suurbritannia vägede Normandia dessandi ja sissetungiga Euroopa mandrile.

Petseri maakonnas, Vilo vallas, Pankjavitsas asub suurem sõjavangide laager, mille sõjavange kasutatakse käesoleval ajal uue raudtee ehitustöödel. Kuna Petseri maakonna vene elanikkond suhtub vene rahvusest sõjavangidesse väga hästi – tuntakse ära, et need on siiski "omad" – siis ongi esinenud sõjavangidega suhtlemisel mitmeid korralagedusi. Olukord on muutunud täitsa halvaks seal, kus sõjavangidele antakse toiduaineid, tubakat ja riietusesemeid. Tugevalt soodustab sellist olukorda ka nõrk järelvalve sõjavangide üle. Olukorda on peaaegu võimatu parandada sellega, kui kohalikel elanikel keelataks trahvi ähvardusel sõjavangidega läbikäimise pidamine. Olukorda oleks võimalik ainult järelvalve tugevdamisega parandada, siiski mingil põhjusel seda ei soovita, kuigi nõrga järelvalve tõttu tuleb põgenemisi ette peaaegu iga päev. Sealviibivate sõjavangide põgenemisvõimalused on eriti soodsad, kuna ümbruskonna elanikud neid vaevalt ametivõimudele välja annavad. Ka ametiisikutel on päris raske kontrolli läbi viia, kuna maal hulgub ringi palju sõjapõgenikke Venemaalt ja on raske eraldada, kes on nendest sõjapõgenik ja kes on põgenenud sõjavang, kuna tavaliselt puuduvad ka põgenikul igasugused isikuttõendavad dokumendid.

Pärnumaal, Tõstamaa vallas langetatakse Organisatsiooni Todt[1] poolt metsa. Töölisteks on vene sõjavangid, umbes 80 meest. Nende valvuriteks on vene ja poola rahvusest vabastatud sõjavangid. Juhiks on sakslane. Omakasu eesmärgil lastakse sõjavangidel sellel ajal, kui nad peavad metsatööd tegema, töötada taludes ja kodustes majapidamistes. Tööle saadetakse jõukatesse kohtadesse ja töötasuna nõutakse toiduaineid. Seda nõudmist põhjendatakse sellega, et niimoodi saadakse väikestele vanginormidele lisa. Tasu peab üle andma juhile, kusjuures vangile ei ole lubatud mitte midagi kaasa anda. Tasu suurus sõltub talumajapidamise jõukusest. Näiteks nõuti talult, kus töötasid neli sõjavangi, päevatasuks 40 kg kartuleid, 5 kg liha ja 50 muna. Kuna vangid ja valvurid on enamvähem ühest rahvusest, siis on vangide üle järelvalve äärmiselt nõrk. Iga päev, päeval ja öösel, liiguvad külades ringi järelvalveta vangid. Kerjatakse taludes toiduaineid ja sageli tehakse seda ähvarduste saatel. On tulnud ette juhtumeid, kus vangid on omavoliliselt võtnud toiduaineid, kui taluinimesed on olnud talust kaugemal põllul töötamas. Samuti on öösiti kadunud kaevudesse jahtumapandud piim koos piimanõudega. Vangid pakuvad ka toiduainete vastu petrooleumi, mis on ilmselt varastatud metsatranspordiks rakendatud autodelt. Pidevas hirmus sõjavangide pärast ollakse metsaäär-

[1] Organisatsioon Todt (*Organisation Todt*) – sõjalise tähtsusega ehitustöid korraldanud ja teostanud organisatsioon.

setes taludes ja taludes, kus elanikeks on põhiliselt naised. Sõjavangide valvurid on relvastatud vintpüssidega. Nad tulistavad nendest igal võimalikul juhul. Olles vangidega metsas, on liiga sageli kuulda tulistamist. Hiljuti leidis Seliste vallas üks taluperemees aasalt oma läbilastud rinnaga hobuse. Oletatakse, et laskjateks on sõjavangide valvurid.

9. Kirikud

a. Evangeeliumi luteriusu kirik

Evangeeliumi luteriusu kirikutes areneb usuelu jõudsalt, kirikus käib palju inimesi, sealt leitakse tröösti tänasele raskele ajale. Kirikus ei ole esinenud kehtivale režiimile ebakõla ega vastalisust. Palvetatakse saksa relvade võidu eest.

Käimas on uute koguduseliikmete vastuvõtt, see viiakse läbi pärast leeri. Leeris osaletakse rohkesti, see asjaolu näitab nooruse tõsiseid kavatsusi ja tõsist suhtumist usulisse ellu.

04.06.1944 pidas Tahevas, Hargla evangeeliumi luteriusu kirikus selle 250-aastase juubeli puhul jutluse piiskop KÕPP ning rahvas ootas sellelt jutluselt midagi tröö stivat ja poliitiliselt valgustavat, kuid jutlus oli täielikult vaimulik.

Saarde evangeeliumi luteriusu kiriku pastori jutu järgi tuli tema juurde üks sõjaväelane palvega matta kiriklikult oma surnud abikaasa. Kuna mainitud isik, nagu ka tema abikaasa, olid tsiviilabielus ja pikemat aega kirikust eemal, siis ei olnud pastor sellega nõus. Sõjaväelane teatas sellest hooldusohvitserile ning see sõimas siis pastori abikaasat, kuna pastorit ennast ei olnud kodus. Hiljem teatas hooldusohvitser sellest Evangeeliumi luteriusu kiriku piiskopile, kes tegi pastorile erikorralduse sõjaväelase abikaasa kiriklikult matta. Pastori jutu järgi ei olevat tal Eesti kirikuseaduste põhjal mingit õigust matta inimest, kes ei ole kiriku liige, ka ei olevat tal õigust inimesi kiriklikult laulatada, enne kui isikud pole maksnud võlguolevaid kirikumakse. Nii peab iga sellise juhtumi korral pöörduma piiskopi poole.

b. Rooma-katoliku kirik

Aruandlusperioodil pole erilisi sündmusi esinenud.

c. Õigeusu kirik

Häädemeeste ja Orajõe õigeusu koguduste üldiseks juhiks ja preestriks on Häädemeeste preester Juhan KUKK. Häädemeeste koguduses on 3293 ja Orajõe koguduses 600 liiget. Usuline elu näitab tõusuteed. Preester KUKK on kiriku juhatuses ja nõukogus viinud läbi puhastuse. Kõik isikud, kes näitasid varem oma vasakpoolset hoiakut,

on tema ettepanekul juhatusest ja nõukogust eemaldatud. Nagu räägib preester KUKK ja teised kirikunõukogu juhtivad isikud nõukogude režiimi ajast, valitseb praegusel hetkel koguduses täielik ühtekuuluvus ja vastastikune mõistmine. Peetakse korralikult jumalateenistusi ja kirikus käiakse palju. Preester KUKK on oma vastutulelikkusega leidnud koguduse liikmete ja teiste elanike hulgas pooldajaid ja tähelepanu. Juhan KUKK on tegev veel kohaliku teemeistri kantseleis, ta on Häädemeeste ühispanga juhatuse kassiir ja põllumajanduskooli lektor-õpetaja. On olnud juhtumeid, kus Tahkuranna naaberkogudusest astuvad inimesed Häädemeeste koguduse liikmeks, kuna sealses koguduses ei ole ühtekuuluvustunnet.

Viljandis on õigeusu kiriku liikmed seoses kiriku kasutamisega sattunud vastuollu Narvast Viljandisse evakueeritud venelastega. Kohalikud ametivõimud andsid narvalastele kasutamiseks teised ruumid. Nendes kogudustes pole ilmnenud midagi vastalist kehtivale režiimile.

d. Muud kirikud

Puudub eriline informatsioon.

e. Usulahud

Aruandlusperioodil suleti vastava eeskirja alusel Tallinna III evangeeliumi kristlaste vabakoguduse ühenduse ELIM[1] osakonnad Oru, Riguldi, Noarootsi, Vormsi ja Karuse valdades. Selle puhul ei tekkinud mingeid arusaamatusi, kuna need kogudused teadsid Tallinna keskuse kaudu sulgemisest juba ette. Rahva laiades ringkondades kiideti see samm heaks, kuna ei leita olevat soovitava, et tegutseb terve hulk usulahke, kes oma kiriklikel üritustel lollusi teevad. Lahkusuliste hulgas on tekkinud teatav rahulolematus. Nende usulahkude sulgemisega seoses on rahva hulgas levinud kuuldus, et koos nende koguduste ja usulahkude sulgemisega pannakse järk järgult kinni ka teised usulahud. Seni pole õnnestunud konkreetselt tõestada, kust allikast neid kuuldusi levitatakse, siiski võib oletada, et suletud usulahkude liikmed on ise selles süüdi. Seni ei ole tõestatud, et suletud usulahkude liikmed peaksid illegaalselt oma koosolekuid.

[1] Tallinna III evangeeliumi kristlaste vabakoguduse ühenduse ELIM – siin on tegemist dokumendi koostaja või saksa keelde tõlkija veaga; tegelikult suleti rida nelipühilaste kogudusi, kelle organisatsioon kandis varem nime “Tallinna evangeelne kogudus ELIM” ja hiljem “Vaba evangeeliumi kogudus”.

10. Juudid ja emigrandid

Ühtegi juuti ei ole vabaduses ja nende kohta puuduvad andmed. Emigrantide kohta ei ole midagi uut teatada.

11. Välismaalased, kaasaarvatud võõrrahvusest tööjõud

Vene sõjapõgenike hulgast ei taha ikka veel kaduda kerjamine ja bolševikesõbralik agitatsioon, kuigi ametivõimud on selles suhtes võtnud ette ülienergilisi samme. Venelasi ei saa enam nii usalda kui varem ja rahvas ei kannata neid. Rinde lähenemisega nähakse neis ohtu meie julgeolekule. Nende hulgas, kes on rakendatud maale, taludesse tööle, on vähe töövõimelisi isikuid. Enamasti on tegemist naiste, laste, raukade ja haigetega ning kardetakse nakkushaiguste levimist. Venelased ise ütlevad, et elu olevat siin palju halvem kui nende kodumaal Venemaal. Tööpäev olevat pikk, meelelahutusi pole ja midagi ei olevat osta. Talupidajad ei taha heameelega evakueeritute tööjõudu kasutada, kuna nende töötase on madalam ja peredes on palju lapsi. Suuri raskusi valmistab ka neile riietuse ja jalanõude muretsemine. Venelastest maatöötajate hulgas esinevad sageli tööst keeldumise juhtumid ja nad nõuavad sageli liiga palju riideid, jalanõusid ja isegi toitlustust[1]. Nad üritavad üksteisega koos olla ja tantsuõhtuid korraldada. Rakvere referentuuris on tekkinud arvamus, et venelased on eelistatumas olukorras kui Narva rajoonist evakueeritud eestlased. Selleks on andnud põhjust mõned riigimõisad, kus venelastest maatöölistele on antud toitlustuskaardid, sellele vaatamata, et neile on korraldatud ühistoitlustamine. Samas kohas töötavatelt eestlastelt on toitlustuskaardid ära võetud.

Venemaalt evakueeritud töölised on eriti vihased eestlaste peale ja ähvardavad Punaarmee tulekul kõik eestlased maha tappa. Pärnu maakonnas, Laiksaare metskonnas ei langetanud metsatööline Ivan TŠAIKIN suurt kuuske, öeldes, et ta laseb sel puul veel kasvada, et selle külge siis eestlasi üles puua. Nendes taludes, kus peremees on mobilisatsiooniga sõjaväkke võetud, juhtub nii mõnigi kord, et venelastest töötajad tahavad võimu haarata ja “peremeest” mängida, terroriseerides perenaist ja temale toitlustuse, riietuse ja tööaja suhtes suuri nõudmisi esitades. Ukrainlased peavad ennast vabadeks kodanikeks ja eestlastega võrdväärseteks ja on esinenud juhtumeid, kus ukrainlane jätab oma töökoha ja läheb minema, selleks et endale paremat kohta otsida. Viimasel ajal hulgubki ringi eriti palju ukrain-

[1] St toidukaarte lisaks talus antavale toidule.

lasi. Ukrainlased sõidavad sageli linna, ilma et nad peremehelt luba küsiksid. Peremees on sunnitud vaikides sellega rahul olema, sest vastupidisel korral ähvardab tööline üldse minema minna. Kuna aga talus vajatakse tööjõudu, siis sellistest distsipliinirikkumistest peremees ametivõimudele teada ei anna. Sellise häbematu käitumise kutsub esile see, et endistele sõjavangidele on välja antud sõjavangist vabastamise tõendid ning nad teavad, et neid ei loeta enam sõjavangide hulka.

Kõige suuremas hädas on oma emigrantide, vabastatud sõjavangide ja evakueeritutega Petseri maakond. Esialgsete plaanide kohaselt oleks pidanud Venemaalt evakueeritud inimesed kindlaksmääratud kolonnidena kogumiskohtadesse viima, sealt edasi suunama nad sõjavangide (sõjapõgenike) laagrisse või siis Eestist välja. Tegelikkuses kujunes asi aga täiesti teisiti. Esimesed evakueeritute hulgad liikusid küll plaanipäraselt, aga siiski jäid mõned sõjapõgenikud taludesse pidama ja liikusid omal käel edasi, otsides kohalike venelaste juures peavarju ja toitu. Nendega liitusid veel need põgenikud, kes olid Venemaalt ilma igasuguse määruseta siia tulnud ning varsti oli olukord selline, et osa valdu (eriti piiriäärsed) olid sõjapõgenikke täis. Talust tallu suundudes levitasid nad igasuguseid kuuldusi ja tegid bolševistlikku propagandat. Need massid toitusid põhiliselt kerjamisest, sest milleks töötada, kui ka selleta saab hakkama! Olukorra parandamiseks korraldati kolmes vallas, kus oli kõige enam sõjapõgenikke, põgenike kogunemiskohtadesse viimise aktsioon. Alguses kavatseti sellega haarata kõik sõjapõgenikud, kuna aga asjasse segasid end sõjaväevõimud, siis lepiti kokku, et ei puudutata neid sõjapõgenikke, kes enne 1944. aasta veebruari said Eestis elamisloa ja kes on tegevad rakendatud sõjaväetöödel. Aktsiooni käigus toodi sõjapõgenikud kogunemiskohtadesse, kus määrati kindlaks tööjõuliste isikute arv ja need rakendati Petseri maakonnas sõjaliselt olulistele töödele (OT[1] juurde, lennuväljadele jne). Ülejäänud sõjapõgenikud suunatakse läbi evakueerimispunktide Petseri maakonnast välja. Aktsioon algas 19.05.1944 kell 01.00 ja kestis kolm päeva, kusjuures kammiti läbi Senno, Vilo ja Linnuse vald. Aktsioonist võtsid osa Julgeolekupolitsei koos jahikomandoga, sandarmeeria, Omakaitse ja Korrapolitsei. Paar päeva hiljem saatis lennuväe 10. väliehituste juhatus Julgeolekupolitseile kirja, millest võis lugeda, et 245 venelasest, kes olid tööle pandud samasse väliehituste juhatusse, põgenes ajavahemikul 23.–26.05.1944 31 isikut. Kontrollimisel selgus, et põgenemine oli võimalik nõrga valve ja liiga suure usalda-

[1] OT – Organisatsioon Todt (*Organisation Todt*) – sõjalise tähtsusega ehitustöid korraldanud ja teostanud organisatsioon.

mise tõttu. Muuseas näib, et sakslaste usaldus vene sõjapõgenike ja vabaks lastud sõjavangide vastu on liiga suur ja seda usaldust kasutavad venelased pidevalt ära. On olemas ka Eesti ametivõime, kes ei oska vene sõjapõgenike suhtes õiget hoiakut võtta. Nii on Turukorraldusvalitsuse toitlustusosakond andnud korralduse anda toidukaardid kõikidele sõjapõgenikele, kes on sisseregistreeritud Petseri maakonna valdadesse. Selle korralduse põhjal saavad sõjapõgenikud samasugused elatustarbeainete põhikaardid kui teisedki tsiviilelanikud ning see on järgnevatel põhjustel täiesti ebapraktiline:

1. Hetkel on peaaegu kõik valdades elavad sõjapõgenikud taludesse maatöödele rakendatud ja neid toitlustavad niikuinii talud. Kuna kohalikele taluperemeestele ja talus töötajatele ei ole seni antud elatustarbeainete põhikaarte, siis on nende kaartide jagamine sõjapõgenikele suur ebaõiglus ja see on ebapraktiline ning võib põhjustada kaartidega spekuleerimist ja spekuleerimise soodustamist.

2. Maal ei ole võimalik kaartidega osta, sisseostude tegemiseks peab sõitma suuremasse keskusesse, mis kulutab loomulikult palju tööpäevi.

Varem andis seesama Turukorraldusvalitsus vallavalitsustele eeskirja sõjapõgenike toiduainetega varustamise piiramiseks, nüüd aga nõutakse uue korraldusega vastupidist.

Petseri maakonnast saadud andmete põhjal nähti eelmisel nädalal Velje järve piirkonnas 2–4 mehest ja naisest koosnevaid gruppe, kes liikusid piiri suunas ja järelpärimise peale vastasid, et nad on töölt ja laagritest põgenenud ja lähevad üle piiri Venemaale, kus nende ütluste järgi pidavat valitsema paremad elutingimused.

Paljusid taludesse tööle rakendatud sõjapõgenikke ei saa üleüldse kasutada, kuna nad ei taha töötada ja toidavad ennast kaasatoodud asjade müümisest ja kerjamisest.

Eelmisel aruandluskuul said politseijaoskonnad korralduse anda kõikidele sõjapõgenikele kohe välja isikutunnistused. Kuidas seda läbi viia kavatsetakse, ei ole veel selgeks tehtud. Ühelt poolt võib seda sammu ainult tervitada, kuna tulevikus on siis isikute üle kontroll, teiselt poolt tekib oht, et isikud, kellel hetkel ei ole ühtegi dokument, võivad oma vaba fantaasia põhjal anda andmeid oma nime, vanuse ja muu kohta. Nii antakse ka bandiitidele, langevarjuritele ja teistele kahtlastele isikutele võimalus dokumentide hankimiseks.

12.Kaitseabinõud

Puuduvad.[1]

13. Mitmesugust

Kuigi eestlaste hulgas ei ole erilist organiseeritud aktiivset opositsiooni sakslaste vastu, ei peeta siiski võimalikuks, et Saksamaa võidaks sõja ja ei oodata ka enam, võibolla nagu eelmisel aastal, "valget laeva", vaid vaistlikust enesesäilitamise instinktist põgenetakse idast ähvardava kommunismi eest Soome või Rootsi. Selleks on olemas piisavalt abimehi, nii idealistlikke kui materialistlikke isikuid. Peab mainima aga, et Eestimaalt illegaalne lahkumine on erinevatel põhjustel viimasel ajal märkimisväärselt vähenenud. Näiteks on terve hulk Soome põgenemise organisaatoreid vahistatud, samuti on vahistatud nende abilised; samuti on pannud olukord Soome rindel neid natuke mõtlema, kuidas seal terve nahaga läbi saada. On esinenud juhtumeid, kus varem illegaalselt Soome läinud isikud on jälle, küll illegaalselt, tagasi pöördunud Eestisse, et siin alustada oma kodumaa piiride kaitsmist, mis on ka nüüd tähtsam kui kunagi varem.

29.05.1944 pidas saksa patrull-laev Soome lahel kinni mootorpaadi 8 isikuga, keda kahtlustatakse Soome põgenemise kavatsuses ning nad anti Julgeolekupolitsei kätte. Läbiviidud juurdluses selgus, et Alfred UGUR, August NIRGI, Helmar LOSSMANN, Julius OHSOLIN, Eduard ROOS, Aleksander RIKK, August MARIPUU ja Helga KROSS tahtsid Eestist illegaalselt lahkuda. Uurimist jätkatakse.

01.06.1944 kell 04.00 leidis Hiiumaal, Pühalepa vallas, Kuri külas elav Johannes KOKLA sealselt rannalt mootorpaadi, mis oletatavasti oli saabunud Soomest. Leitud paat oli 8 m pikk, kaitsevärvi halliks värvitud ja oletatavasti soome päritoluga. Paadil puudus nimi ja muud tunnusmärgid. Kohapeal levisid kuuldused, et selle paadiga tulid Soomest tagasi Feliks VÄLJA ja tema kaaslased. Mainitud mees varastas eelmisel aastal Hiiumaalt, Suur-Sadamast mootorpaadi "Martha" ja põgenes kaaslastega Soome. Senised F. VÄLJA tagaotsimised ei ole andnud tulemusi. Kohalik tollipiirikaitse võttis paadi oma hoole alla. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

08.06.1944 saadud andmete järgi sõitis 16./17.04.1944 Saaremaalt, Mustjala-Varese rannast üks mootorpaat 4 kohaliku elanikuga merele, oletatava suunaga Rootsi. Seni pole isikud tagasi pöördunud. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

---

[1] St võrreldes eelneva aruandlusperioodiga ei ole uusi andmeid ilmnenud.

08.06.1944 saadud andmete järgi on veel üks isik, lisaks varemnimetatutele, 11./12.04.1944 Saaremaalt, Torgu-Kargi rannast merele põgenenud oletatavalt pagemiseks Rootsi. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

08.06.1944 saadud andmete järgi põgenes 10./11.04.1944 Saaremaalt, Mustjala-Veerenina rannast mootorpaat 14 isikuga merele. Eesmärk oli oletatavasti Rootsi. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

09.06.1944 andis sõjamerevägi Julgeolekupolitsei kätte Manifald KEVIS'e, keda kahtlustatakse illegaalsete sidemete omamises Soomega. Isik vahistati ja seni läbiviidud juurdluse tulemusena selgus, et ta toimetas illegaalselt kirju Soome ja sealt Eestisse. Juurdlust jätkatakse.

18.06.1944 saadud andmete järgi põgenesid 06./07.05.1944 Saaremaalt, Mustjala vallast, Atla kalasadamast 3 kohalikku elanikku purjepaadiga merele, oletatava suunaga Rootsi. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

18.06.1944 saadud andmete järgi põgenesid 08./09.1944[1] Saaremaalt, Lümanda vallast, Pikanina rannast kolm kohalikku elanikku purjepaadiga merele, oletatava suunaga Rootsi. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

19.06.1944 otsis Tallinna sadamas kohalik piiripolitsei läbi soome auriku "Eelis", mille pardal leiti Tallinna elanik Eugenia ADVELK koos oma kolme lapsega, kellest vanim oli 3,5 aastane. Kahtlustades, et isikul on kavatsus Soome põgeneda, toodi ta asjaolude selgitamiseks Julgeolekupolitseisse. Läbiviidud juurdlus tegi kindlaks, et E. ADWELK oli laevale võetud stjuardessiks ja ta kavatses Soomes maale minna, kuna tema abikaasa oli juba varem Soome põgenenud. Sellest mahhinatsioonist olid teadlikud laevamehed Kalle PAVILAINEN ja Väinö KURKI, kes vahistati ja Tallinna Töö- ja Kasvatuslaagrisse[2] suunati. Juurdlust jätkatakse.

20.06.1944 saadud andmete järgi põgenesid 09./10.05.1944 Saaremaalt, Lümanda vallast, Silma rannast neli isikut, kaks nendest Tallinnast, purjepaadiga merele, oletatava suunaga Rootsi. Asjaolude selgitamist jätkatakse.

---

[1] Nii dokumendis (tõenäoliselt peab olema 08/09. 05. 1944, kuna juunikuu oli oma valgete ööde tõttu juba põgenemiseks ebasoodne).

[2] Tallinna Töö- ja Kasvatuslaager – Tallinna keskvangla nimetus.

20.06.1944 vahistas Julgeolekupolitsei tagaotsitava Marie REIMANN'i, kes mõni aeg tagasi suunas põgeneda tahtjaid Soome põgenemise organisaatorite juurde, kellega tal oli kokku lepitud neile Soome põgenejaid leida. Läbiviidud juurdlus tõestas, et M. REIMANN suunas vähemalt 3 isikut Soome põgenemise organisaatorite juurde ja talle maksti ka selle eest vastavat tasu. Juurdlust jätkatakse.

ERA f R-64, n 1, s 820a, l 5-125.

Mälestusi Saksa okupatsiooni päevilt

Jaan Pert

/.../

Ühel päeval[1] usaldas major Mere mulle täiesti uue ja tõotavalt huvitava ülesande: eesti rahva üldise meeleolu /aruande/ koostamise, mis pidi tõlkes teatud ajavahemiku tagant esitatama regulaarselt sakslasile.

See, et saksa võimud ühe okupeeritud maa meeleoludele nii suurt tähelepanu osutasid, oli mulle uudiseks. Kuid alles mõne aja möödudes selgus, et see kuulus saksa valitsemissüsteemi. Ta oli võrdlemisi hästi informeeritud, mis ühel või teisel pool sooviti, ainult et ta avastatud puudusi ei mõtelnudki sageli leevendada.

Mulle esitati ka näiteid, kuidas neid aruandeid minu eelkäija, hariduselt jurist, oli koostanud. Üldise rahva meeleolu all tuli käsitleda kõiki eluavaldusi: rahva soove, vahekordi sakslastega, viimaste käitumist, rahva toitlust, varustamist riiete- jalanõudega, kaubandust, tööstust, asutuste tegevust, kultuuralasid jne. Seejuures lubatud oli, et kõigest ja kõike täie otsekohesusega käsitleda.

Ei salga, et see ülesanne tol momendil, mil väärnähteid, puudusi ja ebaõiglust kõikjal esines, kõigest sellest võida piiramata kõnelda – et see võlus. Tundsin, et seda ülesannet võis siduda moraalse kohustusega rahva vastu.

Oma aruande koostamiseks sain iga kümne päeva tagant kõikide välipolitsei ja pol.pol. osakondadelt aruanded kohtadelt.

Asusin innuga selle ülesande juurde. Esiti sain major Merelt endalt väljavõtteid inglise ja soome raadiost, mis erilist vastukaja eesti seltskonnas olid leidnud, kuulasid ju kõik ka neid saateid. Paar päeva hiljem teatas major Mere, et mul inglise kui ka soome saateid ei tule tsiteerida. Neid ei tohi keegi kuulata. Ainult kõrgeim juht Berliinis võis eriotstarbeks selleks luba anda.

Kui minu eelkäija oma aruanded oli koostanud eeskätt juriidiliste traktaatidena eestlaste õigusliku seisundi taastamiseks eestkätt rahva poliitilisi õigusi rõhutades, siis minu omad said teise ilme: ma asusin tõelikke olukordi elulähedaselt kirjeldama, põimides sisse võimalikult palju esinenud fakte, näiteid ja lisaks anekdoote.

Eesti toitlusolud mäletatavasti kujunesid ju väga raskeiks. Toiduained olid normeeritud. Kuigi need olid väiksemad, kui et neist ära elada, ei saadud kunagi neid täielikult välja osta, sest kauplustesse ei saabunud müügiks aineid. Nende normide hindeks oli, et arstid on

[1] 1942. aasta kevadel.

kindlaks teinud, et nendest jätkub kuue kuuga inimese väljasuretamiseks. Rahvas väitis, et nädala normist saab vaid ühe korraliku kõhutäie.

Eesti rahvas on alati olnud elava huumoriga ja suure loovandega. Kuna kirjasõnas oli puuduste esitamine keelatud, samuti otsene neist kõnelemine, siis algasid kahemõttelised anekdoodid ja lorilaulud levikut. Näiteks, ka dr. Mäe teinud katset normitoiduga – tuvi sööta. Aga tuvi surnud enne katseaja lõppu. Väljas olevat siis üks vanamees kobe normitoidust. Kui ta käest selle põhjust päritud, siis ta seletanud: oli võtnud oma nädala normid ja valmistanud neist korraliku kõhutäie. Siis oli ostnud nädala jahud ja neist keetnud kliistri, millega tagaotsa kinni kliisterdanud. Soovitab sama teha, kes normitoidust tahab kobe olla.

Eestlaste-sakslaste vahekordades võõrastust äratas otsekohe see, et saksa ametnikud, kes töötasid kõrvuti eestlastega, said viimastest poole suuremad toidunormid, lisaks hüvitusi viina ja likööride näol.

Ka riiete ja jalanõude küsimus muutus iga päevaga raskemaks. Jalanõude puudusel ei saadud mõnel pool lapsi kooli saata. Valitsemise alal esines laialdaselt kõneldavaid puudusi. Piirkonnakomissarid kasutavad võimu, mis rahva tõekspidamisele vastukäivaid otsuseid teeb. Pärnu piirkonnakomissar ei arvesta ei eesti krundi- ega majaomanike õigusi, kui omale ruume korraldab. Rakvere piirkonnakomissar hangib kõige pealt omale suurema korteri täie mööblit. Varsti on ka Tartu elanikkond sõjajalal oma piirkonnakomissariga, eriti selle balti parunist adjutandiga (von Essen). Petseri piirkonnakomissar edvistas venelastega – eestlaste arvel. Kui Riia eksarh Sergius Petserit külastas, suudles Boening selle kätt. Eestlased väitsid võõrastusega, et Sergius saadeti Moskva poolt Riiga, et see rahvuslikud kreeka-katoliku kogudused Eestis metropoliit Aleksandri alt üle võtaks Moskva alluvusse ning et Boening julgustab sama püüet. Oma meelsuselt eestlastele täiesti vaenulik oli Petseri piirkonnakomissari põllumajandusala juht, et ta kord otseselt oli lausunud, et ta näeb ennem venelase p....t kui eestlase salakavalat nägu. See lause ka kõrvaldas ta kohalt.

Esimene saksa julgeolekupolitsei komandör lasi enesele kõnelda ka saksa ametnike kuritarvitustest ja reageeris vaheti ettekannetele. Seda ei teinud aga talle järgnejad.

Arusaamatusi sakslastega kuhjus üle maa. Nad püüdsid kõikjal eesti või vahepeal venelaste poolt natsionaliseeritud asutuste valitsemisse ja juhtimisse tungida, ei tundnud kohapealseid olusid ja asutuste tegevus näitas tagasikäiku. Juhtus isegi kurioosumeid, et punasel aastal natsionaliseerimata jäänud ettevõtteid taheti nüüd sakslaste poolt üle võtta. Kuna saksa võimud pidasid end vene võimu seadusjärglasiks, siis sel

alusel kõik eestlasilt natsionaliseeritud varandused eo ipso pidid langema saksa riigi varandusiks. Maal oli segadusi piiritusvabrikute ülevõtmisega, kus erilist usinust üles näitasid kohale tagasi saabunud balti parunid. Kus neil õnnestus piiritusevabriku võtmed oma kätte saada, seal nad pidasid end kartuliühingute varanduste valdajaiks. Kuid paljudes kohtades talupojad lihtsalt ei annud võtmeid üle ja ka jäid oma vabrikute peremeesteks. Suuri raskusi oli Kartuliühingute Liidul, mis omas ka seemneviljaühisusi suurte kinnisvaradega, kellele kuulus muide ka Rakvere uus piiritusvabrik, mis ainukesena Baltikumis tootis absoluutselt puhast piiritust. Punasel aastal olid need jäänud natsionaliseerimata, olid jäänud endiste rahvaorganisatsioonide valdusse. Uutele sonderführeritele see aga ei meeldinud, et leidub heas seisus hinnalisi suuri varandusi.

Kui eestlastelt kommunistliku võimu poolt natsionaliseeritud varanduste trustide, artellide, tehaste jne. ustele hakkasid ilmuma G. m. b. H.[1] või et nende valduse on üle võtnud saksa riiklikud ühingud, oli eestlaste hämmastus suur. Reageeriti rahvaloomingulises anekdootide tuletamises: Mis tähendab G.m.b.H.? "Greife mit beiden Händen!" Sonderführerid[2], keda kõikjale eesti asutuste juhtimisele asetati, tihti ei tunnud olusid, et ettevõtted nende tõttu näitasid vähjakäiku. Üheks tüüpiliseks näiteks peeti Kuusiku mõisa lugu. Kohapealne eestlasest valitseja peale vilja kokkupanemist tahtis asuda kartulivõtmisele. Sellele asus vastu aga sakslasest ülemvalitseja, kes nõudis, et vili tuleb enne põldudelt kokku vedada ja ära masindada. Tehti nii. Kuid nüüd langes vara lumi ja kartulipõllud jäidki lume alla /.../

Sonderführeritest, keda Eestisse aina uusi peale ilmus, avaldas rahvas ka kohe oma loomingut. Kadriorus loomaaias, samuti nagu linnaski, olid toitlusolud muutunud kehvaks, mistõttu siis isalõvi, kuulus Tsappik ja üks emalõvi olid sealt lahkunud, et omal käel katsetada oma toitlusolusid parandada. Lahkudes loomaaiast oli emalõvi läinud maale, et ehk talumeeste käest õnnestub midagi saada. Tsappik oli jäänud aga linna, et vaatab siin ringi. Mõne aja pärast olid nad kohanud linnas uuesti, kusjuures emalõvi väljanägemine olnud muutunud veel viletsamaks ja karvasemaks. "Noh, kuis maal läks?" pärib Tsappik. "Mis ta läks", seletab emalõvi, "halvasti. Talumehed kõik

---

[1] G.m.b.H. (*Gesellschaft mit begrenzter Haftung*) – piiratud vastutusega ettevõte, okupeeritud Ida-alade majanduslikuks ekspluateerimiseks loodud saksa aktsiaseltsid.

[2] Sonderführer – Saksa sõjaväestatud au- ja ametiastmete süsteemis sõjaväes, okupatsiooniadministratsioonis vm koosseisu järgselt ohvitseri ametikohal teeniv isik, kellel ei olnud ohvitseri auastet

kurtsid, et normid, mida nad talust ära andma peavad, on nii suured, et ei jää üle omalegi. Kui just oleks midagi vahetuseks ... " Kuna aga emalõvil pole olnud ei midagi vahetuskaubanduseks, pöördunud ta tühjalt tagasi. "Kuis sinul siis linnas läks", küsib omakorda emalõvi. "Mis minul seal ikka. Hakkasin alla neelama sonderführereid, keda leidub iga tänava nurgal. Ja milliselt hästi maitsevad, just nagu sula või ja pekk! Mis sealjuures kõige kummalisem, et kuna ma neid kogu aeg alla neelasin, ei ole seni keegi nende vähenemist märganud, küll aga vastupidist."

Või jälle üldolukorra kohta tagasivaates lähemale minevikule:

"Olid ajad, olid majad, auto seisis ukse ees.
Tulid ajad, võeti majad, miilits seisis ukse ees.
On ajad, auto, majad, nälg nüüd seisab ukse ees".

Selles oma rahva kannatuste, puuduste, soovide ja õiguste esiletoomises ja allarõhutamises algaski minu töö. Ja ma olin sellega tol korral rahul. Ma arvasin, et ma võisin üldsuse heaks ka oma panuse teha – tollel raskel ja süngel ajal, mil eestlane toibudes punase aasta terrorist ja ulualuste hävitamisest, tõstis jälle pead ja mõtles omale õitsvat kodu ja tulevikku uuesti rajada.

/.../

Punase aasta kannatuste tagajärjel saksa sõjaväe sissemarsi järele oli enam-vähem kogu rahva üldiseks sooviks liituda Soomega. Ei tahetud enam jääda nii nõrgaks, et jõuetuna tormi sattudes murduda. Vististi levis saksa-vene sõja puhkemise järele kaartegi, kus kaks hõimu moodustasid ühe riigi. Soome orientatsioon levis seda sügavamale, mida rohkem sakslasis kui valitsejais pettuti.

/.../

Võib märkida, et 1942. a. möödus Eestis Soome liidu unistusis. Senised vabastajad olid jõudnud saada okupantideks. Asjatult ootasid eestlased oma majade, talude, kaupluste ja tööstuste tagasisaamist. Saksa G.m.b.H. asusid tegevusse. Paljud uute võimude sammud osutusid eestlasile uskumatuiks. Alles kui nad reaalsusega vastamisi sattusid, tuli sellega arvestada. Näiteks eesti majaperemehed ootasid igapäev oma majade tagasiandmist. Selle asemel kõndisid sakslased aga ühel päeval Elamuametisse ja võtsid selle üle Grundstückgesellschaft m.b.H.[1] valdusse. Väikseid tööstusi pakuti omanikele tagasi – uue väljaostu kaudu! Neile pakuti vaid seega eesõigust, mitte oma õigust.

Otse spontaanne elevus ja poolehoid Soome vastu vallutasid rahva meeli siis, kui Eesti saartele ja rannikule saabus üksikuid soome sõdureid – Soome lahe vaatluspostidena. Rahvas aga uskus, et see on peat-

[1] Grundstückgesellschaft m.b.H. – kinnisvarade aktsiaselts.

ne Eesti Soome valdusse üleandmine, et uus piirivalve on juba kohal. Need olid rõõmsad, suured uudised kõikjal. “Viru Teataja” nähtavasti sai sellest haaratud ja ainukese eesti lehena pühendas hoogsa juhtkirja Soome-Eesti ühtekuuluvusele. Peatoimetaja vastu alustasid sakslased kohe aktsiooni. Tagajärjeks oli, et leht muutus üle öö eriti saksa sõbralikuks.

Eesti haritlaskond toibus pea punase terrori tagajärgedest ja asus rahva iseteadvust julgustama. Ebameeldivad vahejuhtumised sakslastega võtsid hoogu. Esines tänavakaklusi ja ütlemisi. Üks raskemaid juhtumeid toimus Sõdurite Kodus, end. restoran “Pariisi” ruumes, kus koos saksa sõduritega oli istunud ka omakaitselasi, sõjast osavõtvaid eestlasi. Üks tüli noriv sakslane oli tulnud eestlaste laua ette. Eestlane oli löönud ta põrandale pikali. Löök oli surmav. Kuna sakslane oli tüli norija, ei saanud eestlasist keegi karistada. Tänaval juhtus naiste pärast kaklusi. Naistele, kes sakslastega liikusid, lauldi avalikult: “Eesti naise süda tuksub sellel, kes ju ammust ajast olnud vaenlane ...”

Opositsiooniline meeleolu ei jäänud sakslastele tähelepanemata. Nende julgeolekupolitsei töötas hästi tänu baltisakslasist ja teistest koosnevale heale võrgule. Heasoovlikkus saksa võimude tegevusse vähenes kogu aeg. Taheti selgusele jõuda, palju võiks olla saksa orientatsiooniga eestlasi. Oletati 10%, et 60% on soome orientatsiooniga.

/.../

Sama aasta[1] sügisel toimusid Eesti Julgeolekupolitseis uued suured ümberkorraldamised. Loodi juurde täiesti uus, kolmas osakond. Kõneldi, et okupeeritud maadest Eesti pidi olema ainuke (kas Baltikumis?), kus rahva vastu usaldus oli nii suur, et lubati selle politsei organisatsioonis ka vastutusrikas III osakond, mis vastas teatavate erinevustega saksa Sicherheitsdienstile ja mis Hitleri režiimi organisatsioonis moodustas kõrgeima kontrollvõimu ja kes samal ajal võis segada ja ka segas kõikjale elualadele, isegi teiste politseide osakondade tegevusse. Oma kontaktide ja usaldusmeeste kaudu see pani tähele iga asutuse, valitsusameti ja ka rahva meeleolu. Väärnähted esitati parandusettepanekutega. Nii koostas iga linna vastav osakond oma piirkonna olukorra aruanded detailides (piirkonnakomissarid said omale ärakirjad). Neist koostati pealinnas ülemaaline kokkuvõtlik ülevaade, see saadeti siis Berliini vastavale saksa instantsile, kes aruande esildistele reageeris kogu oma võimu korralduse kaudu. Suurt huvi siin näitas

[1] 1942. a.

kindralkomissar Litzmann (kuigi Riias Lohse[1] nii mõndagi viimase taotlusist lihtsalt kalevi alla pani, nagu kõneldi).

Mulle teatati, et olgu ma nii kena ja asugu üle uude osakonda. Päälegi see töö, mida tegin IV osakonna kõrvalruumes (rahva üldise olukorra kuu-aruanded ja eesti ajakirjanduse iganädalased ülevaated), ei olevatki midagi muud kui III osakonna ülesanne. Tahtsin ümberkorralduse oma huvides ära kasutada ja käisin lahkumispalvega abijuhataja juures. Tagajärjetult. See saatis mu osakonna juhataja juurde, kes oli teenistuses veel Rahvakasvatus-ametis. See ei lasknud mulle oma lahkumissoovist palju kõnelda. Omalt poolt andis mulle volituse kaasa võtta isikuid ja töövahendeid, kirjutusmasinaid, kappe jne., mida ma vaid ise soovitavaks pean.

Uue asutuse ruumid pidid asuma Tõnismäel saksa politsei hoovil asuvas majas, millistes punasel aastal asus partei staap. Esitasin omalt poolt, et irriteerivalt mõjub uue osakonna majja sissekäik saksa julgeolekupolitsei maja kaudu, mis jätab mulje, nagu teeniksid sealt sissekäijad otseses alluvuses sakslastele. Lubati avada teine käik kõrvalasuva Kodumajandus-kooli hoone kaudu.

Nii-siis olin III osakonnas. Nagu ette kõneldi, koondatigi sellesse enam-vähem erialade eriteadlased, seda nii kooli, kiriku, kohtu, spordi, kunsti, põllumajanduse, ajakirjanduse, tööstuse jne. alalt. Vastavate alade referendid jälgisid ja tähistasid jooksvalt omale oleval alal esinenud juhtumistest ettekandeid ja iga kuu lõpul koostasid üle maa ala tegevuse kuuaruandeid ning aasta lõpuks aastaaruande.

Uue osakonna tegevuse algul saksa julgeolekupolitsei komandör dr. Sandberger lasi koguda eesti ametnikud, kellele kõneles nende uutest ülesannetest. Ta väitis, et tuleks püüda kõiki neid eestlasi, kes soovivad Eestile head, ära kasutada uue osakonna edukaks tööks. Kõik puudused, mis esinevad ühe või teise ala tegevuses, tuleksid avastada, kusjuures selgitatagu negatiivses seisus olukorra lahendusteid eesti paremate inimestega. Võimalik, et esineb tahet, mis ei taha ei mingit koostööd III osakonna rahvaga. Sel korral küsitagu otseselt: kelle huvides on see, et eestlaste valitsemisest võtaksid osa ka eestlased; kelle huvides on see, et eestlasi politseinikke oleks rohkem, kes oma inimesi paremini tunnevad kui võõrad? Sest tuleb teada, et meie (s.o. sakslased) nii-kui-nii valitseme teie üle. Ainult sakslaste valitseda jäetuna eestlaste olukord ei oleks seda, mis eestlaste endi kaasatulekul. Eestlaste huvides peaks olema võimalik/ult/ rohkem kohti valitsusasutusis oma kätte saada. Kes eestlastest seda ei taha, see peaks olema puupea – tähendas dr. Sandberger. Edasi ta väitis, et Saksamaal III osakond

[1] Hinrich Lohse, *Ostland*'i riigikomissar.

tegutseb täiesti omaette, eraldatuna politseist ja pani eesti osakonna ametnikele südamele, et neil tuleks teha kõik, et endist mitte jätta julgeolekupolitsei värvingut. Nagu tähendatud, omas III osakond väga suure võimu. Ta võis kõikjal igasse ametiasutusse vahele segada, kui selleks põhjust leidus. Ilma tema sobivusnõusolekuta ei saadud juhtivaid isikuid kohtadele määrata. Ta võis hiljem selle tagasi võtta ja siis oli selle isiku karjäär määritud. Sõjaaegsel Saksamaal oli endastmõistetav, et Sicherheitsdienst lülitati julgeolekupolitsei juhi alluvusse, päälegi oli ju Hitleri Saksamaa politseinik, mille valitsusorganid tegutsesid vaid politsei valve all. III osakond oma põhjaliku informatsiooniga kõikide elualade kohta oli seega juhtivamaid asutusi tolle korra juures. Siinkohal võiks veel mainida, et veel üks teine saksa asutis hankis ja serveeris sama laia ulatusega informatsiooni kõikide elualade kohta. See oli sõjaväeline vastuluure (admiral Canarise ülesehitatud). Isiklikult võisin veenduda, et Eestis mõnel pool kohtadel provintsis III osakonna ja vastuluure ametnikud vahetasid vastamisi omavahel informatsioonigi.

Dr. Sandbergeril olid oma väljakujunenud veened III osakonna tegevusalustena. Oma tegevuses toimige kireta, täielise erapooletusega; kuulake paremate isikute seisukohti; ärge turunaiste meeleolusid kasutage. Oma tegevuses ta ka käis nende veenete järele.

/.../

Mulle jäid kunsti alad: kirjandus, kunst, teater, muusika, rahvakunst, ringhääling, kino ja mõne aja pärast ka eesti ajakirjanduse üldolukord. Kogu III osakond oli jagatud nelja referentuuri, mida juhtisid peareferendid. Nende nimedeks olid A, B, C ja D. A referentuuris käsitleti valitsemist, õigust ja kohut. B-s rahvusküsimust, eesti rahva meeleolu ja vähemusrahvusi; C-s kirikut, kooli, ajakirjandust, kunste, kino, ringhäälingut, propagandat. D-s tööstust ja kaubandust. Iga referent esitas oma ala juhtumite ja sündmuste kohta pidevalt ettekandeid ja igal kuul tuli esitada ümarik kokkusurutud ülevaade, mille järele lugeja pidi saama selge pildi ühe või teise ala kohta koos selle hädade ja soovidega.

Milles seisnes siis tegelikult minu töö? Võtame kinode ala. Nagu teada, bolševike võimu langemise järele ei restaureeritud Eestis endine Vabariigi aegne ühiskonnakord, vaid saksa rahvussotsialism, mis kõik natsionaliseeritud varandused ja ettevõtted luges enda kui vene võimu seadusjärglase (sõjaõiguse alusel) omandiks. Kinode valitsus või G.m.b.H. sai tegutseda vaid sel kujul ja sel määral, kui talle seda võimaldati. Avatud olid vaid esialgu üksikud kinod. Nende ridade kirjutaja alustas siis aktsiooni tühjalt seisvate ja purustatud kinoruumide kordaseadmiseks. Sel oli tagajärg. Aja jooksul jõudsime nii kaugele, et

Eestis üle maa tegutses lõpuks 40 kino, milline arv oli lähedane vabariigiaegsele. Kuna rahval ei olnud võimalik teenitud okupatsioonimarkade eest tarbe asju osta – esemeid lihtsalt ei olnud müügil, samuti toitaineid (ainult puskarit võis osta enam-vähem piiramatult[1] 70–100 marka liiter, see oli keskmiselt alamastme teenistujate kuupalk), siis rahvas püüdis rahast lahti saada lõbustuskohtades. Kinod, teatrid, kontserdid jne. olid alati ammu enne välja müüdud. Teine küsimus, mille puhul sai teravalt häält tarvitatud, olid vanad, iganenud ja sisult viletsad filmid. Saksa filmitööstus ei jõudnud turu nõudeid rahuldada. Iga okupeeritud maa vastavad asutused tegid ju kõik, et paremaid filme omale saada. Siin oli raskem tagajärgi saavutada. Kolmandaks, eriti teravalt sai jälgitud ida-alade kohta Riias valmistatavaid nädalaringvaateid, kus Eesti osa tavalisesti kas puudus või siis oli see täiesti mannetult filmitud. Valusam oli ringhäälingu küsimus. Juba Tallinna saatja nimetus: ida-alade saatjate grupi Tallinna saatejaam, mida diktorid sunnitud olid kogu aeg kordama, mõjus võõrastavalt, segavalt ja lõpuks rahvast irriteerivalt. Möödus palju aega enne kui nõustuti nimega “Tallinna saatejaam". Edasi oli keele küsimus, mis tekitas eestlastes meelehärmi ja mis oli haavavgi, sest saksakeelseid saateid anti kaugelt rohkem ja tundide järele pikemalt kui eestikeelseid. Lakkamatu visadusega sai toonitatud, et üldiselt eestlased ei mõista ju saksa keelt, sakslased ise vahest kuulavad eestkätt Saksamaa saateid ja seega Tallinna saksakeelsed saated jooksevad lihtsalt tühja. Võrdluseks sai toodud andmeid isegi N.-Liidu saatejaamade tegevusest, kus eestikeelset propagandat tehti päeva kestel rohkem tunde kui Tallinna jaama eestikeelsete saadete pikkus oli. Võrdselt kummalist suhtumist osutati eesti sõduritundide suhtes. Eesti sõdur võitles frondil, kuid selle ohvrimeelsust ja tema panuse arvel nähtavasti ei tahetud eesti iseteadvust kasvatada.[2] Meie sõduritundide kavad kujunesid nagu iseenesest hiilgavaiks, võrreldes saksa sõduritundidega. Ka see nähtavasti ei meeldinud. Alles siis, kui sakslastel frondil olukord kujunes ikka halvemaks, näidati ikka suuremat vastutulekut eestlaste põhjendatud soovidele. Kuid oli ka küsimusi, kus sakslased ei mingit vastutulekut ei osutanud. Üks sääraseid oli hommikused palvelused raadiosaateis. Mida vaid lõpuks õnnestus saavutada olid hommikused eetilised mõttemõlgutused, mida esitas ajakirjanik ja end. teatridirektor W. Mettus.

Omaette probleemiks ja kauaaegseks ettekannete teemaks olid soome ringhäälingu eestikeelsed saated. Nende kuulamine oli keelatud.

---

[1] Seda muidugi “mustal turul”.
[2] Nii dokumendis.

Kuid eestlased sellele vaatamata kuulasid neid eranditult. Saksa politseis stenogrammiti neid ja tehti neist kokkuvõtteid nii koha peale kui ka Berliini, kuni soomlased olid sunnitud need lõpetama. Soome saadete, aga loomulikult ka Inglise saadete kuulamise pärast kuuldus, et sakslased mõtlevad vastuvõtjad rahva käest ära korjata. Neile kavatsusile esitati vastuväited, et enamlased tegid seda, kuid siis pääses valla kontrollimata kuulduste laine, mis eriti rahva meeleolu võib ärevusele ajada. Sama korrata oleks mittekaalutletud toimida. Päälegi aparaate jäetakse salajas ikkagi välja andmata. Kuid kuidas siis jätkata bolševismi-vastast propagandat, mis käimasoleva heitluse ajal oli ju endastmõistetav. Tehti siis mitu tõsist katset soome saadete kuulajaid tabada. Esitati aegajalt käsklusi, et eesti politseiaparatuurid asugu selle juurde. Kuid ükski eesti ametnik ei suutnud ühtki eestlast soome saateid kuulamas tabada. Nad olid ka ise viimaste kuulajad.

Mis puutub ajakirjandust ja kirjandust, siis need alad osutusid Saksa okupatsiooni ajal valulasteks. Ajakirjanduse kui propagandavahendi vastu tundsid sakslased mõnevõrd ikkagi huvi, kirjanduse hädade jaoks puudus neil aga kõrv. Omajagu süüd oli siin ka Haridusdirektooriumil, õigem küll Rahvakasvatuse Peavalitsuse esimesel referendil Juhan Libedal. Saksa tsiviilvalitsuse tegevusse astumise järele toimus eestlaste-sakslaste vaheline nõupidamine, et kui suur oleks Eesti /paber*i*/vajadus ajakirjanduse ja kirjanduse jaoks ja lähemalt, palju ajalehti ja ajakirju peaks ilmuma. J. Libe, kes samal ajal oli ka Eesti Kirjastuse esimees, võttis sellest nõupidamisest osa, nõustus sellega, et Eestis peaks ilmuma umbes kümme ajalehte. Selle soovi piires määratigi kontingent trükipaberit. Paberi kontingendid Balti riikide jaoks eelkokkulepete alusel kinnitati Berliinis. Neid hiljem muuta osutus peaaegu võimatuks. Eestis ilmus Saksa okupatsiooni ajal kolmteist lehte (sõjaväevõimude valitsemisajal ilmus Tallinnas vaid üks lühileht, toimetajaks W. Mettus). Nende arv okupatsiooni lõpu poole võimalik et kasvas paari pisilehe arvel. Keskseks ajaleheks oli Tallinnas ilmuv “Eesti Sõna”, mille tiraaz ettenähtud paberikontingendi tõttu oli 100.000 – 125.000 eksemplari. Olgu võrdluseks toodud, et läti loetavam leht ilmus kaks korda suuremas eksemplaride arvus. Tartus “Postimees” ilmus 20.000 eksemplari.

Kui Eestis ilmus kuu kohta kaks ilukirjanduslikku teost 10.000 – 15.000 tiraaziga, siis Lätis ilmus teoseid umbes kümme korda rohkem ja palju suuremates väljaannetes. Sellest nähtub, et Eesti ajalehtede üldtiraaz kokku oli 200.000 eksempl. Eesti Vabariigi ajal see oli 400.000 eks. Sealjuures iseseisvuse ajal ajalehed ilmusid 6–12 lehekülje listena või veel suurematena. Saksa okupatsiooni ajal aga 4–6 lehekülje suurustena. Käimasoleva sõja tõttu päälegi huvi uudiste ja

ajalehtede vastu paratamatult oli tõusnud mitmekordseks. Ei saadud siis ei linna ega maakonna kõiki tellimisi täita. Ka kioskides ei jätkunud mitte alati kauaks üksiknumbreid. Nurin selle kohta oli üldine ja väga suur. III osakonna kaudu taotleti siis jonnakalt ja väsimatult selle olukorra parandamist. Sai kasutatud kõiki mõeldavaid argumente. Kaasa lõi siin eduga ka eesti presse esindajad Berliinis. Lakkamatute ettekannete rünnaku tulemuseks oli, et 1944. a. kevadel Berliin andis loa kuue eesti ajakirja ilmumiseks. Otsekohe seejärel avaldasid oma esimesed numbrid "Eesti Pildileht", "Tehnika Ajakiri", "Eesti Naine" ja "Eesti Noorte" kuukiri. Nüüd segas Riia vahele, allus ju Eesti Riia (Lohse) kaudu Berliinile. Uute ajakirjade load hangiti otse Berliini kaudu, sellest tundis Riia end puudutatud, et temast on mööda mindud. Viimane tahtis uute ajakirjade ilmumise load kõik tühistada. Nende ilmumine pandigi seisma. Läks uueks ettekannete-sõjaks. Berliinis saadi uus otsus: ajakirjad, mis olid juba ilmumist alustanud, võisid seda jätkata. Teiste load võeti tagasi. Kõige valusamini tabas see vahele segamine ilukirjandust, sest "Ammukaar", mis tõotas saada ainukeseks kirjandusliku loomingu talletajaks, oma toimetaja H. Visnapuu seotuse tõttu mitmetes ametites ei jõudnud otse kohe ära kasutada avanenud ilmumisvõimalust. Ka "Eesti Kultuur" oletavasti toimetaja esialgse passiivsuse tõttu jäi ilmavalgust nägemata.

/.../

ERAF (Eesti Sõjaveteranide Sõprusühingu sõjaajalooliste dokumentide ja trükiste kollektsioon, korrastamisel).

Dokumentides kasutatud lühendeid

am. – ametnik
ap. – apostellik
as. – asundus
dir. – direktor
dr. – doktor
E. – Eesti
EJP – Eesti Julgeolekupolitsei
end. – endine
EK(b)P – Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei
EO – Eesti Omavalitsus
Erb – Eesti Rahvakasvatuse Talituse büroo
ERÜ – Eesti Rahva Ühisabi
g, gr – gramm
jsk. – jaoskond
k. a. – käesoleval aastal
kom. – kommunistlik
ltn. – leitnant
N. – Nõukogude
nim. – nimetatud
näit. – näiteks
OK – Omakaitse
OKW – *Oberkommando der Wehrmacht*
Omaval. – Omavalitsus
OT – *Organisation Todt*
P. – Põhja
pf. – penn (*pfennig*)
Pol. Pol. – Poliitiline politsei
Rahvakasvat. – Rahvakasvatuse
raj. – rajoon
RM (Rm.) – riigimark (*Reichsmark*)
Rmk. – riigimark (*Reichsmark*)
Rpf. – penn (*Reichspfennig*)
s. a. – sellel aastal
SD – *Sicherheitsdienst*
skp. – selle kuu päeval
v. – vald; von (aadlinimes)
vet. – veterinaar

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aavik 208
Aavik, Juhan 298
Abarenkov, Paul 344, 345
Abramov 342
Advelk, Eugenia 362
Ahlros, Johan 165
Ahusepp, Feodor 350
Aleksander, metropoliit 32, 79, 80, 208, 301, 302
Altosaar 346
Andreimann, Osvald 344
Andrejev, Aleksander 132
Angelus, Oskar 53, 284
Annist, August 300
Arata, nuntsius 81
Arbon, Hermann 69
Artjuhin, Georg 352
Aschenbrandt 119

Backe 205, 272
Badoglio, Pietro 276
Boecking, Alexander 114, 193, 319
Boening 365
Bombe, Lothar 213
Botškarjov, Vladimir 68
Bourgeois, Charles 80, 81
Buschmann 207

Cerepenkin 154
Cheer, Oskar 69, 70
Churchill, Winston 138
Cripps, Stafford 120

Daniel, piiskop 301, 302
Danilin, Viktor 351
Dankers, Oskars 296
Darlan, Jean Francois 215, 221
Denikin, Anton 84
Djukov, Aleksander 344, 345
Dmitrovski, Paul 80

Dordett, Alexander 81
Drun, Boris 224

Eller, Heino 298
Enke 321
Epner 164
Erik 183
Eslas, August 207
Essen 365

Farnberg 176
Friese 248

Gahlnbäck 327
Gailit, August 300
Galkin 194
Garšnek 154
Gigli, Benjamino 297
Gise 191
Golubev, Fedor 116
Grau, Karl 53
Grimm 302
Goebbels, Joseph 217, 293
Göring, Hermann 184, 191, 202, 205, 209, 214, 217, 259, 272

Himmler, Heinrich 172, 286
Hitler, Adolf 28, 133, 151, 182, 206, 207, 264
Hunt, Peeter 352

Ilves, Juhan 143, 160
Ivanov 250

Jaakson 38
Jaik, Juhan 300
Judenitš, Nikolai 252
Jõeäär, Mihkel 200

Kadakas, Erich 68
Kalkun, Gustav 37
Kamp, Mari 299
Kangur 188
Kann, Helmi 298

Kant, Edgar 38
Kapp, Artur 298
Karjane, Anette 354
Kass, L. 298
Kasvand 248
Keerdo, Paul 74
Keerdoja, Paul 206, 319
Keevendi 207
Kentem, Bernhard 343, 344
Kerstenbeck 161
Kevis, Manifald 362
Kilk, K. 253, 264
Kippers 348
Kivikas, Albert 300
Kodres 208
Kokla, Johannes 361
Koltšak, Aleksandr 252
Komp, Raigo 343
Koolman, Richard 319
Kornakov, Ilja 344
Kornilov, Ivan 152
Kraag, Jaan 182
Krasnov, Pavel 345
Krause, Tadeus 81
Kross, Helga 361
Krusten, Pedro 300
Kukk 114
Kukk, Juhan 356, 357
Kukk, Osvald 348
Kumm, Boris 73
Kuremägi 195
Kurki, Väinö 362
Kutsar, Peeter 317
Kuusik, Tiit 299
Kõiv 316
Kõosaar, Aleksei 346
Kõosaar, Andrei 346
Kõosaar, Grigori 346, 347
Kõpp, Johan 82, 356
Känd, Valter 344
Künnap, A. 354

Laas, Julius 317, 318
Laas, M. 317, 318
Laeva, Endel 346
Laidoner, Johan 217, 231, 243, 262, 264
Laks, Hilja 354
Laks, Jaan 354
Lang, Mari 298
Latkin, Ivan 342
Laur, Hugo 300
Laur, Leontine 348
Laurisson 352
Laval, Pierre 218, 229
Leemann 98
Leesment, Otto 53
Leht, Nikolai 351
Leo, Jaan 346
Lepasaar 248
Lepp, Heinrich 343
Libe, Juhan 294, 296, 372
Lietzmann, Karl-Siegmund 22, 29, 52, 114, 128, 135, 169, 180, 206, 212, 213, 216, 238, 263, 368
Liit, Aleksander 350
Liit, Stepan 350
Liiv, Mihkel 350
Liivak 125
Lindström, Johan 165
Linson, Eha 347
Lipp, Herman 97
Livländer, Robert 38
Lohse, Hinrich 131, 138, 286, 369
Lokotar, Aino 344
Lokotar, Nigulas 343, 344
Lossmann, Helmar 361
Lossmann, Jüri 304
Luha, Meinhard 349
Lübik, Ernst 318

Maasikas, Hans 344
Maripuu, August 361
Marsakov, Feodor 354
Marter 312
Martson 352

Masul, Peeter 161
Maudtner, Ilse 31
Meletios, patriarh 79
Melzer 325
Mere, Ain-Ervin 364
Meret, Boris 284
Methodius, paater 80
Mets, Robert 151
Mettus, Woldemar 300, 371, 372
Miller, A. 317, 318
Molotov, Vjatšeslav 203, 217, 224, 231
Moor, Felix 300
Muhin, V. 116
Mui, Aleksander 69
Muru 208
Mussolini, Benito 276, 293
Mutt, P. 319
Mäe, Hjalmar 22, 36, 40, 52, 53, 96, 97, 114, 120, 134, 135, 142, 146, 149, 159–161, 167, 169, 194, 199, 206, 213, 217, 221, 231, 233, 234, 236, 239, 247, 254, 255, 261–263, 266, 269, 272, 281–286, 296, 305, 317, 319, 365
Mäitse, Õilme 344
Möller, Heinrich 317

Niirmann, Ellen 300
Nikitin, Grigori 250
Nirgi, August 361

Ohsolin, Julius 361
Oinas, August 295, 296
Orehhov, Aleksandra 250
Orlov, Aleksandra 250
Ortikov, Mihhail 342

Paas, Arnold 319, 320
Paasikivi, Juho Kusti 277
Padar, Andres 139
Pallupson, Epp 353
Paring, Aleksander 317, 318
Parv, Ivan 350
Pavel, piiskop 301, 302
Pavilainen, Kalle 362

Pentson 254
Pert, Jaan 364
Petain, Henri Philippe 218, 229, 244
Petšnikov 224, 226
Pihlakas, Madis 200
Pihu, Rudolf 352
Pikkoja 321
Pitka, Johan 295, 309
Pogromov 194
Popov, Feodor 250
Port, J. 300
Priks, August 317, 318
Prits, Stepan 350
Proffitlich, Eduard 81
Ptšelkin, Nikolai 342
Puu 320
Päts, Konstantin 24, 44, 45, 49, 166, 296

Radik, Arnold 97
Raigna, H. 169
Rebane 97, 320
Rebassoo 305
Reha, Timofei 251
Reimann, Marie 362, 363
Reinhold, Theodor 40
Reio, Jaan 317, 318
Remmel 250
Renno 170
Ribbentrop, Joachim von 174, 203, 217, 231
Rikk, Aleksander 361
Ristna 152
Rohtla, Anna 346
Rohtväli, Aleksander 353
Rommel, Erwin 219, 231, 238
Roodvee 343
Roos, Eduard 361
Roots, Olav 298, 299
Roplik 114
Roques, Franz von 57
Rosenberg, Alfred 32, 85, 221, 286
Rubach, Richard 191, 285
Rumba 147, 148

Ruus 216
Ruus, Neeme 70
Rõuk, J. 163

Saar, Hans 53, 58
Saar, P. 115, 116
Saar, Paul 351
Sacharias, paater 80
Safronov, Ivan 342
Sandberger, Martin 369, 370
Sauer, Johannes 69
Savimaa 343
Schmidt 157
Schröder 149
Schröder, Heino 216
Schulte 248
Seefeld 176
Selnikov, Nikolai 351
Sergius, metropoliit 32, 79, 80, 208, 301, 365
Siimre 108, 127, 128
Siirak, W. 300
Sikk, A. 170
Sild, Konstantin 343
Sillart 108, 128
Simanov, Jegor 152
Simson Eduard 128, 183
Sinka, Arnold 317
Sipria, Ernst 343
Sipria, Olga 342
Sirk, Artur 45, 138
Sitsko, Mart 354
Smirnov, Else-Elise 354
Smorodin 345
Solovjev, Boris 250
Soodla, Johannes 281–283, 287
Soondra, August 164
Soonpää, Karl 348, 349
Sooru, Elmar 349
Sorokin, Reginald 80, 81
Speer, Albert 51
Stalin, Josif 28, 166, 285
Stoljär, Nikolai 152

Strauss, Richard 298
Strunk 327
Suits, Aleksander 343, 344
Sõber, Karl 346
Sõber, Madis 346
Säre, Karl 68, 70, 75

Šmutov, Mihhail 346

Zakopaika 250
Zeljukov, Mihail 352

Talpak, Karl 139, 144, 147, 155
Tamm 300
Tammemägi, Osmo 216, 317, 318
Tammeveski 343
Tarnovski, Nigol 349
Tihhon, patriarh 79
Tikkop, Hermann 348, 349
Toom 250
Tsvetkov, Vassili 250
Tšaikin, Ivan 358
Tuule 194
Tõnisson, Jaan 44

Ugur, Alfred 361
Uluots, Jüri 114
Usai 121
Uus, R. 317, 318

Vaarmann, Els 299
Vaga, Mare 353
Vaha 76
Vaikmäe, V. 121
Vainomets 195
Vanahunt, Ivan 351
Vares, Heino 144
Varik, P. 115
Vasar, Juhan 305
Veedler, Voldemar 352
Wendt, Alfred 53, 57, 58, 109, 114, 126, 127, 141, 217, 255, 284
Verhoustinski, Ellius 135

Werling, Heinrich 81
Veski, Johannes Voldemar 206
Vestermann, Johannes 164
Viilup 170
Viiralt, Eduard 32, 301
Vinogradov, Vladimir 342
Visnapuu, Henrik 373
Voronov, preester 302
Väli, Karl 344
Välja, Feliks 361

Äär, Arvo 148

Ülavere, J. 300